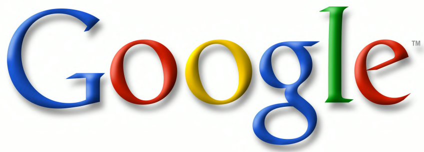
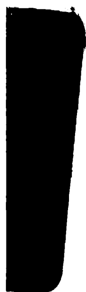
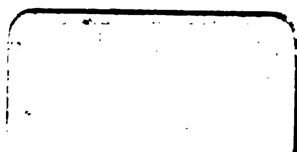

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIVEN AV

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

SVEN TUNBERG

FYRTIOATTONDE ÅRGÅNGEN

1928

STOCKHOLM 1928
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
280164

HISTORISK T

UTGIV

SVENSKA HISTO

GEN

SVEN TU

FYRTIOATTO

192

ST

KUNGL. BOKTRYCKE

INNEHÅLL.

Avhandlingar.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Översikter och granskningar.

Bilagor.

I avdelningen »Underrättelser» behandlade skrifter och uppsatser.

Använda förkortningar.

ADB	= Allgemeine Deutsche Biographie.
BSH	= Styffe, C. G., Bidrag till Skandinaviens historia.
DD	= Diplomatarium Dalekarlicum.
DHT	= (Dansk) Historisk Tidskrift.
DM	= Danske Magazin.
DN	= Diplomatarium Norvegicum.
DRA	= Deutsche Reichstagsakten.
DS	= Diplomatarium Suecanum.
EHR	= English Historical Review.
FHT	= Historisk Tidskrift för Finland.
GVR	= Gustav Vasas Registratur.
HH	= Historiska Handlingar.
HR	= Hanserecesse.
HSH	= Handlingar rörande Skandinaviens historia.
HT	= (Svensk) Historisk Tidskrift.
HZ	= Historische Zeitschrift.
KFÅ	= Karolinska Förbundets Årsbok.
KÅ	= Kyrkohistorisk Årsskrift.
LECU	= Liv-, Esth- u. Curländisches Urkundenbuch.
NHT	= (Norsk) Historisk Tidskrift
OPSS	= Olaus Petris samlade skrifter.
PHT	= Personhistorisk Tidskrift.
RPB	= Riksarkivets pergamentsbrev.
RR	= Riksregistraturet.
SBL	= Svenskt Biografiskt Lexikon.
SRA	= Svenska riksdagsakter.
SRAP	= Svenska ridderskapets och adelns protokoll.
SRD	= Scriptores rerum Danicarum.
SRP	= Svenska riksrådets protokoll.
SRS	= Scriptores rerum Suecicarum.
ST	= Sveriges Traktater.
VHAAH	= Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens Handlingar.
K. A.	= Kammararkivet.
K. B.	= Kungl. Biblioteket.
L. U. B.	= Lunds universitetsbibliotek.
R. A.	= Riksarkivet.
U. U. B.	= Uppsala universitetsbibliotek.

Bondefreder under svensk medeltid.

AV

FOLKE LINDBERG.

1.

Bondefred är ett ord med gamla anor. Det förekommer redan i Magnus Erikssons landslag som beteckning för allmän fred och säkerhet i motsats mot den särskilda fred, som var stadgad rörande gästning. Ordets numera gängse betydelse — det betecknar som bekant en mellan gränsallmogen i två med varandra krigförande länder ingången överenskommelse att sinsemellan upprätthålla fred och bistå varandra — är däremot av relativt ungt datum. Den påträffas ej i de medeltida urkunderna utan synes ha vunnit burskap först under den nya tidens första århundraden. Den överenskommelse om grannsämja och gemensamt skydd mot snapphanarna, vilken 1676 »efter plägsed» ingicks mellan några socknar på ömse sidor om gränsen mellan Skåne och Småland, karakteriseras sålunda i själva fredsfördraget som en »säker och kraftig bondafred».[1]

Bondefreder i egentlig mening äro naturligtvis endast de freder, som ingingos av bönder enbart, och där herremännen icke haft något att säga till om. Jag har emellertid icke begränsat min framställning till dessa rent folkliga företeelser utan har även tagit hänsyn till sådana separata freder och stillestånd, där herremannainflytandet kan antagas ha varit det bestämmande. Det är nämligen på grund av källmaterialets karaktär ofta alldeles omöjligt att fastställa storleken av det rent folkliga elementets insats vid dylika överenskommelser, och vidare torde ej kunna förnekas, att man här har att göra med en i viss mån enhetlig företeelse, som också kräver

[1] P. Lovén, Dissertatio de Gothungia (1745), s. 35.

en enhetlig behandling — låt vara, att de egentliga bondefrederna ur flera synpunkter kunna påräkna ett särskilt stort intresse.

Bondefrederna sträcka sig över en mycket betydande tidsrymd av svensk historia, men det ligger trots detta knappt något förvånande i att de i så relativt ringa grad lämnat spår i det till eftervärlden bevarade urkundsmaterialet. Det är snarare rätt naturligt, att dessa som regel inofficiella, ofta utan centralregeringens vetskap, så att säga i smyg, ingångna avtal gärna undgått hävdatecknarnas uppmärksamhet.

Det antagandet ligger nära till hands, att redan under århundradena efter de nordiska rikenas konsolidering, alltså vid en tid, då den gamla landskapssuveräniteten ännu ej hunnit i någon högre grad begränsas och beskäras av konungamakten, bondefreder varit ett av gränsbefolkningen ofta anlitat medel att neutralisera verkningarna av de nordiska konungarnas inbördes fejder. Den historiska litteraturen har att uppvisa åtminstone ett exempel på en bondefred från dessa tider, nämligen Snorres bekanta skildring av hur Västergötland under Ragnvald Jarl mot Olov Skötkonungs vilja slöt separatfred med Olov den helige. Osannolikt är icke, att ett noggrant studium av sagolitteraturen skulle bringa i dagen spår efter flera överenskommelser av liknande art, men det ligger i sakens natur, att dessa tilldragelser i den grå forntiden till huvudsaklig del undandraga sig vår kännedom.

Förekomsten av bondefreder är naturligtvis endast att vänta i tider av svag statlig sammanhållning. Nästa gång vi i den svenska historien påträffa en företeelse av detta slag är också under den upplösningsperiod, som föregick Kalmarunionen och som fick sin prägel av tvekampen mellan folkungar och mecklenburgare. Jag syftar på 1381 års märkliga separatfred mellan Sverige och Skåne. Att just Skåne vid denna tid uppträder som bärare av de provinsiella självständighetstendenserna, är ej ägnat att förvåna. Redan under striderna mellan det hertigliga partiet och konung Birger vid seklets början hade ett skånskt parti anslutit sig till den danske konungens fiender, och genom resningen mot de holsteinska grevarna och den frivilliga underkastelsen under Sverige 1332 hade skåningarna ännu tydligare dokumenterat sin vilja att själva bestämma över sin öden.

2.

Konung Albrekts härjningståg in i Skåne 1380 hade tämligen snart efteråt besvarats med ett danskt infall i Sverige, varvid bl. a. Jönköping och Skara brändes. På sommaren samma år avled konung Håkan i Norge, och i avsikt att utnyttja det tillfälliga svaghetstillstånd i fiendens ställning, som följde efter denna tilldragelse, rustade sig Albrekt till ett nytt krigsföretag i början av år 1381. Något infall i Skåne blev emellertid icke av, ty d. 24 mars detta år slöts på ett möte i Skänninge ett stillestånd mellan Sverige å ena sidan och de skånska landskapen å den andra. I fördraget, som är bevarat i original,[1] stipuleras till en början, att stilleståndet skall vara i ett år och därefter fortsätta med tre månaders uppsägningstid. Om skåningarna ämnade bryta stilleståndet, skulle de giva meddelande därom i Kalmar, ville svenskarna göra det, hade de att skicka bud till Lindholm och Turestorpsö i Skåne. Vidare förekomma bestämmelser om energiskt uppträdande mot fridsbrytare och rövare: det överenskommes, att skydd ej får lämnas åt sådana förbrytare, som från grannlandet söka sig över gränsen, och slutligen släppes handeln och samfärdseln fri. Särskilt beaktansvärd är en tilläggsartikel, där det framhålles, att det stode konung Albrekt och svenskarna fritt att hjälpa de meklenburgska hertigarna i deras krig mot »Danmark westan Ørasund», liksom å andra sidan de skånska landskapen voro oförhindrade att bistå konung Olov i alla hans krigsföretag, blott de ej gällde Sverige.

1381 års stilleståndstraktat visar oss sålunda de skånska landskapen uppträdande på egen hand, nära nog som en suverän stat. Vid försöken att förklara deras politik har man gått fram på två skilda linjer. Man har antingen sammanställt stilleståndet med tidigare utslag av skånsk självständighetskänsla och däri velat se ett resultat av förrädiska — i detta fall mecklenburg-vänliga — stämplingar från de ledande skånska adelsmännens sida, eller också har man sökt framställa skåningarnas handlingssätt som fullt lojalt och gjort gällande, att situationen framtvingade ett uppträdande på egen hand.

[1] *ST* II, s. 451 f.

För att få någon klarhet i dessa frågor är det naturligtvis av största betydelse att erfara, vilka personer som voro ansvariga för Skänningebeslutet. I krönikelitteraturen omnämnes detta blott på ett enda ställe, nämligen i den i *SRS* tryckta Chronologia vetusta ab anno 880 ad annum 1430, där det heter: »MCCCLXXXI, Factum est *perlamentum magnum* et pactum inter primates Swecie, Dacie et Norwegie.» Tydligen har man här att göra med en herredag, där fredsfördragets 17 undertecknare endast utgjort själva kärnan. Ett studium av de namn, som förekomma i köpe- och gåvobrev,[1] daterade i Skänninge och dess närmaste omnejd i slutet av mars och början av april, utvidgar i väsentlig grad vår kännedom om vilka de svenska deltagarna i Skänningemötet voro. En förteckning över dem, vilkas närvaro vid mötet framgår av de nämnda källorna, skulle te sig på följande sätt:

Bo Jonson (Grip) Sten Bengtsson (Bielke) Erik Karlsson (Örnefot) Peter Porse Geet Helmich Königsmark Gerhard Snakenborg Heine Snakenborg Arend Karow	Undertecknare av stilleståndsfördraget
Biskop Nils i Linköping Karl Ulfsson till Tofta Knut Karlsson (son till den föregående) Bengt Filipsson	Skänninge 29 mars
Håkan Halstensson Olof Djaekn Anders Johansson	Skänninge 2 april
Erik Ketilsson (Puke) Ketil Eriksson (son till den föregående) Erengisl Suneson Jarl	Vadstena 7 april

En blick på denna lista ger vid handen, att majoriteten av de för oss kända deltagarna i herredagen tillhört det nationella aristokratpartiet med Bo Jonson som ledande man. Denne står också främst bland undertecknarna närmast följd av Sten Bengtsson (Bielke), som han själv några år senare skulle utnämna till sin testamentsexekutor jämte 4

[1] *RPB.*

andra av Skänningemötets deltagare, nämligen biskop Nils i Linköping, Karl Ulfsson till Tofta, dennes son Knut Karlsson samt Erik Kettilsson (Puke). Särskilt betydelsefullt är att finna den sistnämnde — som ju var en av folkungarnas trognaste anhängare — närvarande vid förhandlingarna. Erengisl Sunesons politiska färg vid ifrågavarande tidpunkt är svårbestämd, men han hade i det längsta hållit fast vid folkungarna — konung Håkan kallar honom ännu 1370 för sin undersåte[1] — och hans egenskap av godsägare i Norge och eventuellt även i Halland[2] gör det högst troligt, att han ej var någon vän av konung Albrekts krigiska politik. Om Håkan Halstensson slutligen veta vi, att han var bland de svenska adelsmän, som tidigast anslöto sig till drottning Margareta.[3]

Vi övergå nu till den skånska representationen på herredagen. Det finns icke någon direkt anledning antaga, att den utgjorts av flera personer än själva undertecknarna av fördraget, nämligen:

Ärkebiskopen i Lund, Magnus Nilsson
Tuve Galen
Holmger Gregersson (Krognos)
Peder Niclisson (Duve)
Torkel Niclisson (Bing, till Gladsax)
Axel Kettilsson (Krognos)
Trugot Has
Jakob Axelsson (Tott)
Peder Munk

Det är bland dessa namn särskilt tre, som draga uppmärksamheten till sig och som främst äro orsak till att de skånska herrarnas politik vid ifrågavarande tillfälle kommit att framstå i en misstänkt dager, nämligen Tuve Galen, Peder Niclisson (Duve) och Jakob Axelsson (Tott). Ty om dessa veta vi, att de 1377 och 1378 inlett förrädiska underhandlingar med mecklenburgarna, varvid de bägge sistnämnda erhållit löfte om var sitt härad i östra Skåne som belöning.[4] Dessa omständigheter göra en benägen att instämma

[1] *BSH* I, s. LIII.
[2] Munch, Det norske folks historie, II: 2, s. 594.
[3] *ST* II, s. 466.
[4] *BSH* I, s. LXVIII f.

i Munchs förmodan, »att der og var nogen Underfundighed med i Spillet fra Skaaningernes side».[1] Det är emellertid ej fullt klart, vari det underfundiga i herrarnas tillvägagångssätt 1381 skulle ha legat. De hade ju i själva verket bidragit till att i tid avvärja den hotande faran av ett fientligt angrepp i en för Danmark ogynnsam situation. Det finns icke heller något bevis för att Margareta betraktade de skånska herrarnas separataktion som en straffvärd handling. Tuve Galen tycks visserligen något senare ha råkat i onåd — han synes sålunda ha berövats gaelkersämbetet, varjämte man fråntog honom hans gård Turestorpsö[2] — men dessa åtgärder kunna ju förklaras som en bestraffning av hans tidigare stämplingar och behöva ej, som Erslev antager[3], stå i något samband med 1381 års händelser. Vad Jakob Axelsson (Tott) beträffar, synes han ha åtnjutit Margaretas fulla förtroende; han avancerade också senare till danskt riksråd.[4] Peder Niclisson (Duve) erhöll i sept. 1381 tillsammans med flera andra av stilleståndsfördragets undertecknare i uppdrag att tjänstgöra som medlare vid Margaretas underhandlingar med hanseater och sjörövare.[5] En annan av undertecknarna, Torkel Niclisson (Bing), mottog i dec. 1381 Margaretas bekräftelse på sin arvsrätt till några gårdar.[6]

Det har slutligen med rätta framhållits, att den skånska politiken lättare låter sig förklara, om man tager hänsyn till att hanseaterna alltsedan Stralsundsfreden 1370 voro innehavare av den västra kuststräckan med städerna Hälsingborg, Malmö, Skanör och Falsterbo, en omständighet, som måste i väsentlig grad försvåra förbindelserna mellan Skåne och moderlandet.

Den gjorda undersökningen sätter oss i stånd att med större bestämdhet uttala oss om innebörden av 1381 års stillestånd. Tydligt är, att detta betecknade ett bestämt nederlag för konung Albrekts politik. Aristokratien inom de båda fient-

[1] Munch, a.a., II: 2, s. 126.
[2] Erslev, Dronning Margarete, s. 87, 459. Hela denna fråga om Tuve Galens öde är f. ö. mycket oklar. Erslevs hypotes om att en bestraffning ägt rum försvagas — som han själv medger — därav, att T. Galen ännu 1383 finnes omtalad som gaelker.
[3] Erslev, a.a., s. 140.
[4] Erslev, a.a., s. 86.
[5] *HR* 1256—1430, bd 2, s. 289 f.
[6] Erslev, Repertorium diplomaticum (Kphmn, 1894—1912), n. 3341.

liga partierna ingick en försoning, och konungamakten fick sitta emellan. Skåneherrarnas aktion måste betecknas som högst fördelaktig för Danmark, och deras självrådighet kan i viss mån anses motiverad av landskapets isolerade läge. Men det måste å andra sidan framhållas, att om också deras intressen på grund av det dåvarande politiska läget sammanföllo med Margaretas och det danska rikets i dess helhet, fanns det ingenting, som hindrade, att de skånska böjelserna för en politik på egen hand en annan gång kunde bli farliga för Margareta. Stilleståndsfördragets tilläggsklausul om mecklenburgarnas rätt att föra krig mot »Danmark vestan Öresund» visar med all önskvärd tydlighet, hur liten roll hänsynen till riksintresset spelade för skåneherrarna. Hur föga pålitliga dessa voro, framgår f. ö. av en krönikenotis, som uppger, att konung Albrekt vid ett följande krigståg bland sina anhängare kunde räkna icke få herremän från Skåne (*SRD*, VI, s. 534: »....adjunctis sibi non paucis militaribus de Scania....»).

Med det fredstillstånd och den inre konsolidering, som var resultatet av unionens upprättande och statsmaktens stärkande under Margaretas senare regeringstid, bortföllo för en tid förutsättningarna för en självständig landskapspolitik. Men så snart med Engelbrekts frihetskamp en stöt riktades mot unionens grundvalar och samtidigt regentens grepp om statstyglarna slappnade, visade sig ånyo utslag av den gamla provinsiella självrådigheten, även denna gång i de skånska landskapen, »Danmark östan Öresund».

3.

I det av segervisshet genomandade brev, som Engelbrekt den 10 sept. 1434 från Axevalla riktade till biskop Thomas och Upplandsfrälset, förklarade han sig ha för avsikt att omedelbart draga mot konung Erik. »Och tagen I till vara till vatten» — heter det — »jag vill med Guds och S. Eriks hjälp taga till vara till landet till Öresund.»[1] Han dröjde icke heller länge med att sätta sina planer i verket. Efter en snabb marsch söderut förenade han sig i Falkenberg med en annan häravdelning under Herman Berman, drog sedan vidare mot Halmstad, vars portar öppnades för honom, och var inom kort fram-

[1] Citerat efter Schück, Engelbrekt Engelbrektsson, s. 143.

me vid Laholm. Där avbröts emellertid det snabba tåget. Om orsaken härtill har rimkrönikan följande att förtälja:

»Tha the skaningia finge thz höra
(nämligen att Engelbrekt nalkades),
the sich gantzska starka göra.
The sampna sammen swa stor en häär,
til lagheholm foro oc lagde sich ther.
The lagho vppo then sudhra siidha.
Engelbert munde mot them rijdha.
Pa badhe sidhor wardhe the eens swa,
mellom them sculle i goda sta,
och ther mz giordhe the en fridh
j mellom schana oc swärik.
Ther giordis starka breff vppa
at friden sculle standa swa:
hwo then andra wille schadha göra
j tolff wikur sculle friden vpseggis forä.
The suensca sculle thz vpseghia j lundh
mz breff oc budh j then stundh.
The danska seghia vp j watzsteena,
vm the friden ey holla meena.
Sidhen the swa för eente wara,
Engelbert munde tha strax til stocholm fara.»[1]

Möjligt är, att stilleståndet av 1434 endast gällt för en begränsad tidsperiod, även om krönikan icke har någon uppgift härom. Det måste i varje fall förnyas, när Engelbrekt ett och ett halvt år senare, under sitt andra stora erövringståg söderut, ånyo kom i beröring med skåningarna. Av de närmare omständigheterna vid detta sammanträffande ger rimkrönikan en ganska detaljrik skildring, som emellertid i detta sammanhang endast delvis är av intresse.[2] Vid Tranorpa vad i Rönneån möttes Engelbrekt i början av april 1436 av en stark skånsk här, som anfördes av hövitsmannen på Hälsingborgs slott, Peder Oxe. Men ingendera av motståndarna vågade övergå ån, och ett stillestånd slöts på samma villkor som förra gången. Det är bland krönikans uppgifter särskilt en, som drager uppmärksamheten till sig. Det säges där, att Engelbrekt i den anhållan om förstärkningar han före angreppet på Skåne riktade till smålänningar och västgötar uppgav sig ha för avsikt att hålla en dag med skåningarna. Denna

[1] Klemming, Svenska medeltidens rimkrönikor, II, v. 1460 f.
[2] Klemming, a.a., II, v. 2461—2537.

upplysning tyder på att Engelbrekt till en början hoppades på frivillig anslutning från skåningarnas sida och trodde sig kunna nå sina syften på övertalningens väg — låt vara att han samtidigt ansåg nödvändigt att ha makt att sätta bakom ordet. På vilka grunder han i så fall baserade sina förhoppningar undandrager sig vår vetskap. Han överskattade i varje fall tydligen betydelsen av de tendenser till skånsk separatism, han trott sig märka.

Källorna lämna oss betänkligt i sticket, när det gäller att bilda sig en föreställning om det åskådningssätt och de intressen, som lågo bakom den skånska politiken vid tiden för 1434 och 1436 års uppgörelser med Engelbrekt. Vi veta t. ex. icke, om de båda fördragen i likhet med vad som var fallet 1381 innehållit någon för den danska riksenheten riskabel bestämmelse, och icke heller äga vi någon kännedom om, vilka personer som varit de bestämmande för Skånes hållning vid ifrågavarande tidpunkt. Det kyrkliga inflytandet i Skånes politik hade länge varit mycket starkt. Så hade t. ex. ärkebiskop Karl spelat en dominerande roll vid Skånes underkastelse under Magnus Eriksson 1332, och även vid 1381 års skånsk-svenska uppgörelse synes ärkebiskopen, vars namn ju står främst bland undertecknarna, ha intagit en ledarställning. Dessa erfarenheter fresta till det antagandet, att de kyrkliga strävandena även denna gång spelat en viss roll. Ärkestiftet i Lund, vars öden vid denna tid leddes av den gamle Peder Lykke, bildade en stat i staten. Under det lydde, förutom Bornholm, flera härader och ett stort antal slott och gårdar i de skånska landskapen. Naturligtvis var det ett livsintresse för ägaren av dessa vidsträckta och sårbara jordegendomar att undvika ett krig. Och sannolikt har Peder Lykke icke haft några betänkligheter att arbeta för sina intressen, även om dessa kommit att i någon mån korsa konung Eriks. Han hade i början av 1434 råkat i en skarp konflikt med denne på grund av den nya besvärliga gudstjänstförordning, som Lundakapitlet under förödmjukande omständigheter tvingats antaga. En inblick i de metoder, den mäktiga Lundakyrkan valde för att skydda sig mot krigsfaran, ger ett avsnitt i Nya krönikan — f. ö. ett av de ställen, som av någon anledning strukits i huvudhandskriften. Under Engelbrekts marsch söderut 1436 hade blekingarna underkastat sig honom.

Till deras hövitsman hade han, innan han fortsatte mot väster, utsett Klas Lang. Det berörda krönikestället omtalar nu, hur en viss Jusse Skulesson vid underrättelsen härom satte sig i förbindelse med Klas Lang och med honom ingick ett stillestånd. Detta bröts emellertid av en person vid namn Olov Bing. Den strid, som nu följde, gällde främst Elleholms slott, dit Olov Bing tagit sin tillflykt. Slottet intogs av Klas Lang, som likväl efter någon tid måste uppge sin erövring, då han angreps av en överlägsen styrka med Jusse Skulesson, Olov Bing och en Peder Bild i spetsen.[1]

Då det gäller att vinna klarhet i vad som ligger bakom denna episod, sådan den framträder i krönikans skildring, är det lönande att på annat håll söka komplettera vår kunskap om de uppträdande personerna. Ett studium av den samtida diplomlitteraturen ger sålunda till en början vid handen, att Jusse Skulesson var ärkebiskopens fogde på Åhus' slott[2]; vidare kan med krönikans Peder Bild icke gärna avses någon annan än Peder Bille till Lyngby i n. ö. Skåne (nuv. Trolle-Ljungby), ärkebiskopens kusinbarn och ofta anlitad i dennes tjänst.[3] Lägger man därtill, att Olov Bing redan i krönikan betecknas som en ärkebiskopens tjänare samt att Elleholms slott var ärkestiftets viktigaste egendom i Blekinge, så är situationen klar. Tydligtvis har fogden på Åhus å stiftets vägnar slutit ett separat stillestånd med hövitsmannen över Blekinge, Klas Lang, i avsikt att bereda skydd åt kyrkans gods och underlydande. Att detta stillestånd senare bröts — som det förefaller på grund av en underordnad tjänares stridslystnad — är ju en annan sak och har i detta sammanhang ingen betydelse.[4]

Lundakyrkans mellanhavanden med Klas Lang äro av intresse som ett exempel på en kyrkoprovins' ingripande på egen hand, som rent politisk maktfaktor, i de nordiska förvecklingarna och giva dessutom stöd åt antagandet, att den ej varit

---

[1] Klemming, a.a., II, s. 342—344.

[2] Erslev, Repert. diplom., n. 6484, 6684.

[3] Mollerup, Billeaettens historie, I, s. 133 f. Peder Bille betecknas 1432 som »laicus Lundensis diocesis». Stavningen utgör intet hinder för identifikationen; det är ej ovanligt att se medlemmar av Bille-ätten skrivas Byld, Bilde.

[4] Karl Knutsson fick ett par år senare ersätta Lundaärkebiskopen den förlust han lidit genom Elleholms förstöring. (Lager-)Bring, Handlingar, III, s. 146—147.

overksam, när det sedan gällde att komma till en fredlig uppgörelse med Engelbrekt själv.

Vi ha hittills endast haft att göra med de skånska landskapen och dessas av alldeles speciella förhållanden förorsakade självrådighetstendenser. Den nationella frihetsrörelsen under Engelbrekt hade emellertid givit impulser till en utveckling, som inom kort tid kom att skapa förutsättningar för en allmän provinsiell självständighet även på andra håll och därtill en självständighet av vida mer utpräglat slag än den, Skåne dittills givit prov på. Det demokratiska genombrottet innebar samtidigt en decentralisation av statsmakten. Landstingen upplevde en renässansperiod. De återfingo till stor del sina gamla politiska befogenheter, och deras stora aktivitet framtvingade t. o. m. utbildningen av representativa former för deras verksamhet — även om man naturligt nog icke nådde fram till enhetlighet och stadga i detta avseende. Även de mindre lokala enheterna, särskilt häradena, fingo ökad betydelse. Med dem var det oftast myndigheterna hade att göra, när det gällde att komma överens om skattens storlek, och hur besvärligt det vid dessa tillfällen i regel var att förmå de nackstyva bönderna till eftergifter, därpå erbjuder den senare medeltidens historia en mångfald exempel.

Skattevägran var långt ifrån det enda utslaget av den nya provinsiella självständigheten. De olika landsdelarna började alltmer uppfattas som nära nog suveräna politiska enheter, vilka var för sig ägde att taga ställning i den stora kampen mellan det unionella och det nationella partiet. Ett egendomligt intryck göra de traditioner, som härvidlag på vissa håll kommo att utbildas. Somliga landsdelar erhöllo så småningom en bestämd politisk färg. Så kunde t. ex. de nationella idéernas förkämpar i regel påräkna verksamt stöd från rospiggar och östgötar, medan däremot bönderna i Fjärdhundraland och Västergötland vid upprepade tillfällen visade sig opålitliga.[1] Denna utveckling främjades f. ö. av myndigheterna själva. »Man spelade ut det ena landskapet mot det andra.»[2]

Härifrån var ej steget långt till formliga allianser mellan olika landsdelar. Mest bekant är det under medeltidens sista

[1] Se bl. a. Olaus Petri, s. 228—229.
[2] Hildebrand, Sv. statsförf:s hist. utveckl., s. 177.

årtionden ideligen upprepade, av gemensamma ekonomiska intressen betingade förbundet mellan Dalarna och Stockholm.

Den stora maktförskjutningen i demokratisk riktning hade frigjort krafter, som förut varit tvungna till overksamhet, och givit upphov till ett rikt blomstrande politiskt liv. Men det ligger i sakens natur, att den även måste medföra högst betydande olägenheter. Mångfaldiga äro de samtida klagomålen över böndernas självsvåld och opålitlighet. Och framför allt: känslan för statsenheten försvagades i hög grad.

Mot bakgrunden av den nordiska senmedeltida provinsialism, vars olika utslag nu som hastigast antytts, framstår det som högst naturligt, att just medeltidens sista årtionden även voro bondefredernas egentliga glanstid. Från åren 1505—1525 känna vi en hel rad dylika överenskommelser i olika gränstrakter. Det torde vara lämpligast behandla dem alla i ett sammanhang, dels för översiktlighetens skull, dels emedan utrymmets knapphet ej gärna gör det möjligt att dröja vid den politiska situationen vid varje enskilt tillfälle.

Den äldsta bondefred från denna period, varom källorna tala, ingicks i aug. 1505 mellan å ena sidan Blekinge samt Göinge och andra delar av Skåne och å den andra sidan Möre, Värend samt Sunnerbo och Västbo härader (i Finnveden). Fredsfördraget, som finnes infört i Svante Stures kopiebok, antogs först på Hjortsberga landsting och bekräftades därefter på landsting i Växjö.[1] Att märka är emellertid, att denna överenskommelse, såsom framgår av ett samtida brevuttalande[2], icke betecknade någon nyhet utan tvärtom anknöt till en gammal tradition. I mars 1506 synes samma bondefred fortfarande ha upprätthållits, åtminstone vad Värend och Blekinge beträffar,[3] och i ett brev från Heming Gadh till herr Svante från febr. 1509 omnämnes förbundet mellan Värend och Möre å ena sidan och Blekinge å den andra såsom fortfarande i full kraft.[4] Den 9 aug. 1510 — alltså vid en tidpunkt, då krigsfaran efter ungefär ett års fred ånyo hotade — samlades på Hjortsberga landsting ombud från »de besvurna häradena» i Värend, Möre och Göinge.[5] Efter all sannolikhet

[1] *HSH* XX, s. 293—295; jfr *BSH* V, s. XXVI f.
[2] *BSH* V, n. 47.
[3] *BSH* V, n. 65.
[4] *BSH* V, n. 265.
[5] *BSH* V, n. 308.

har vid detta tillfälle den gamla förbindelsen stärkts och överenskommelser om gemensamt uppträdande träffats. I nov. s. å. ingingo representanter för Göinge och angränsande delar av Skåne en bondefred med Värend.[1] Men det var ej blott i söder, som bondefreder slötos. I mars 1511, efter Kristians infall i Västergötland, gjordes liknande överenskommelser av allmogen längs efter detta landskaps västra gräns.[2] Med det lugn, som följde efter Malmöfreden våren 1512, försvann för några år framåt behovet av bondefreder, men så snart faran för krig åter blir överhängande, se vi på nytt gränsbefolkningen taga sin tillflykt till dem. Sålunda fördes under mars och april 1517 underhandlingar mellan Viken och Dal om ett stillestånd, som i aug. 1519 fortfarande ägde bestånd.[3] Vidare lyckades vid årsskiftet 1517—18 Arcimboldis utskickade, Didrik Slaghek, förmå ett antal västgötaherrar att å egna vägnar samt som representanter för Skarabiskopen och de båda småländska gränshäradena Sunnerbo och Västbo sluta ett separat stillestånd på några månader med Danmark, ett stillestånd, som likväl inom kort utsträcktes till att gälla riket i dess helhet.[4] I mars 1519 sände allmogen i norra Halland bud in över gränsen med förslag om gemensam aktion i avsikt att förebygga sådana förödande härjningståg, som dessa trakter under den närmast föregående tiden varit utsatta för. Att vid detta tillfälle något slags förbund kommit till stånd, är icke osannolikt.[5]

Under den inre upplösningen efter slaget vid Åsunden och Sten Stures död voro de olika landsdelarna givetvis i ännu högre grad än förr hänvisade till att taga sina öden i egna händer. Värendsborna utfärdade i slutet av mars 1520 en formlig neutralitetsförklaring: de erbjödo sig att, mot löfte om att få vara i fred, intaga en alldeles passiv hållning intill S:t Olovs dag (slutet av juli); hade konung Kristian vid denna tidpunkt lyckats erövra det övriga Sverige, ville även de ansluta sig till honom.[6] Från nyåret 1523 omtalas en

[1] *BSH* V, n. 329.
[2] Sturearkivet, n. 1181. Matts Kaffle till herr Svante ²¹/₃ 1511.
[3] Lignell, Beskrivning över grevskapet Dal, I, s. 126 f.
[4] *HSH* XXIV, s. 112 f.; Behrmann, Kristian II:s histt., II, s. 84.
[5] Danske Magazin III, bd. 2, s. 161.
[6] *BSH* V, n. 503. Detta dokument ger naturligtvis tillräcklig förklaring till smålandsböndernas vägran att följa Gustav Eriksson några månader senare samma år.

bondefred mellan å ena sidan bönderna i Västergötland och å den andra de skånska landskapens allmoge.[1] Lägger man härtill, att förbindelsen mellan Värend och Blekinge i maj 1525 ännu en gång bekräftades,[2] så torde förteckningen över de från den behandlade tidsepoken kända bondefrederna vara åtminstone i det närmaste fullständig. Det bör dock tilläggas, att i Sturearkivet förvaras en odaterad skrivelse från de skånska och halländska bönderna till västgötarna med uppmaning till bondefred.[3] Härtill kommer, att de separata stillestånd, som ingingos mellan hövitsmännen å ömse sidor utefter Sveriges västgräns och som med några få avbrott voro i kraft mellan 1505—1510, ibland kunde till sin typ närma sig bondefrederna. Särskilt gäller detta den överenskommelse, som i källorna betecknas som en »dag mellan Norge och Västergötland». Källmaterialet tillåter på denna punkt icke några bestämdare slutsatser, men det förefaller, som om detta stillestånd icke haft karaktären av en vanlig, av militära skäl betingad uppgörelse mellan överbefälhavarna å båda sidor utan vad Västergötland beträffar måste betraktas som i främsta rummet ett utslag av hela landskapets längtan efter fred. De ledande västgötaherrarnas långa dröjsmål med att åtlyda riksföreståndarens befallning om stilleståndets upphävande blir i så fall lättare att förstå.[4]

Huitfeldt, Kristian II, s. 220, omtalar, att det gamla förbundet mellan Blekinge och Värend 1520 bekräftades, samt redogör i korthet för fördragets innehåll. Hans uppgift har godtagits av senare historieskrivare; bl. a. har Styffe använt den i sin uppräkning av bondefreder i *BSH* V, s. XXVI f. En närmare granskning av det ifrågavarande stället hos Huitfeldt ger emellertid vid handen, att denne måste ha gjort sig skyldig till ett misstag. Av allt att döma har han haft framför sig 1525 års traktat — som ännu är bevarad i original — men av någon orsak feldaterat den. Skälen för denna åsikt äro följande:

1) verkar Huitfeldts framställning som ett sammanträngt referat av 1525 års traktat med användande av delvis samma ordalag;

2) äro såväl den Huitfeldtska traktaten som 1525 års daterade Hjortsberga landsting måndagen efter bönsöndagen, och båda uppgivas ha vunnit bekräftelse på ett möte i Kolshult;

3) kan kanske den hos Huitfeldt förekommande egendomliga felskrivningen Vermeland för Värend därigenom finna sin förklaring. På frånsidan av 1525 års dokument står nämligen: »förbund emellom Varneland och Bleginge». Under förutsättning att denna påskrift är tillräcklig gammal, är det ju troligt att den är upphov till felskrivningen.

[1] *HR* 1477—1530, 8, s. 322.

[2] *ST* IV, s. 104—105.

[3] Tryckt i Hildebrand, Sveriges medeltid, II, s. 68.

[4] *HSH* XIX, n. 54—56; XX, n. 102, 111, 119, 125, 131; Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv, IV, s. 333 f., 359 f. m. fl. ställen.

Av den översikt över bondefredernas förekomst, som nu givits, framgår, att dessa icke voro några enstaka företeelser med intresse huvudsakligen ur kuriositetssynpunkt. Man får tvärtom det intrycket, att gränslandskapens inbördes förbund betraktades som det normala tillståndet, som i tider av särskilt stark påfrestning högtidligen bekräftades. Och likväl är nog antalet av de bondefreder, om vilka källorna ej bevarat något vittnesbörd, icke så ringa. Sålunda är det mycket troligt, att landskapen utefter den långa gränsen mot Norge ingått sådana överenskommelser.[1] Jag tänker då särskilt på Jämtland, vars geografiska läge och kyrkliga särställning ju måste ha inbjudit härtill och vars inbyggare också vid flera tillfällen gåvo prov på svenskvänligt sinnelag. Att slutligen icke heller värmlänningarna under ifrågavarande tid stått främmande för företeelsen, därpå tyder den inbjudan till bondefred, de senare, under Kalmarkriget, riktade till sina grannar på andra sidan gränsen.[2]

4.

Då det gäller att klarlägga de mer speciella faktorer, ur vilka bondefrederna framgått som en produkt — företeelsens allmänna bakgrund har ju redan i korta drag angivits — kan man göra en uppdelning i rent materiella och sådana, som ligga i ett mera andligt plan. De materiella förutsättningarna äro naturligtvis först och främst den nöd och det tillstånd av osäkerhet, som de ständiga, av förödande härjningar kännetecknade krigstågen förde med sig, och som i längden måste verka förlamande på allt näringsliv. Genom krigen avbrötos dessutom handelsförbindelserna över gränsen. Att skapa betingelser för en ostörd samfärdsel blev därför ett huvudsyfte med bondefrederna. Dessa ingingos, som vi sett, i allmänhet mellan kustlandskapen och deras uppland, detta just emedan de senare i krigstid riskerade att bli alldeles avstängda från importens välsignelser.

De importvaror, som den svenska inlandsbonden vid denna tid hade svårast att umbära, voro salt samt, om än i mindre grad, fisk och humle. Saltets användning som politiskt över-

[1] Allen, De tre nordiske Rigers Historie, I, s. 542 f.
[2] Koht, Norsk bondereisning (Oslo 1926), s. 137.

talningsmedel är bekant — Allen anmärker med rätta, att löftet om salt på bonden hade samma goda verkan som löftet om län på adelsmannen.[1] Med en viss rätt kunde bondefrederna betecknas som ytterligare ett exempel på saltets politiska roll under medeltiden. Redan Snorre berättar, att den brist på salt och sill, som uppstått i Västergötland på grund av den norske konungens åtgärd att förbjuda all varutillförsel dit från Viken, var en huvudorsak till landskapets separatfred med Norge. Att såväl Västergötland som Dal ännu vid 1500-talets början fick sitt behov av salt och fisk tillfredsställt genom import från Viken och det övriga Norge framgår av källornas vittnesbörd.[2] När vid ett tillfälle hövitsmännen över Viken och Dal ingått stillestånd på villkor, som ej tillräckligt tillgodosågo böndernas fordran på handelsfrihet, sökte Dalborna övertala grannlandskapets allmoge att förmå sin hövitsman att medgiva de eftersträvade lättnaderna.[3] Liknande förhållanden rådde även i de övriga gränstrakterna. Vid underrättelsen om planer på ett svenskt infall i de skånska provinserna våren 1506 bönföllo värendsborna i bevekande ordalag Svante Sture och riksrådet att skona Ronneby. Denna stad var nämligen, alltsedan Kalmar fallit i fiendens händer, den enda plats, där de kunde fylla sitt behov av salt, humle, fisk och kläde.[4] Följande år lät emellertid konung Hans förbjuda all saltutförsel i större skala från Ronneby.[5] Det är ej svårt att förstå, att i sådana fall som detta bondefreden var ett nära till hands liggande tillflyktsmedel ur en olidlig situation.

Den viktigaste av de andliga faktorer, vilka möjliggjort bondefrederna, var naturligtvis den känsla av samhörighet och inbördes gemenskap, som under tidernas lopp utbildats mellan grannlandskapen och som i helt ringa mån lät påverka sig av riksgränsens — f. ö. rätt ofta växlande — förläggning. Handelsutbytet skapade grannsämja. Man förstod, att man be-

[1] Allen, a.a., III: 1, s. 231. Kristian II var kanske den som klarast insåg betydelsen av bondens beroende av salttillgången och mest hänsynslöst drog nytta därav för sina planer. Han lät ej blott utdela salt i agitationssyfte, utan under förberedelserna för sina krigståg lät han — därvid fortsättande på en redan av fadern inslagen väg — i avsikt att uppmjuka gränsbefolkningen, utfärda stränga förbud mot saltexport över gränsen. Suhms nye saml., II, s. 147

[2] *BSH* V, n. 206.

[3] Aug. 1519. Lignell, a.a., s. 126 f.

[4] *BSH* V, n. 65.

[5] *BSH* V, n. 139.,

hövde varandra. Belysande är i detta sammanhang Moraprästen Arvid Siggessons uttalande om dalkarlarna i ett brev till Svante Sture: »the aere ydermere benaegne her öffwarth til norske maen aen til nägen almoge nedre i landet, thy the haffua myket theris hantering med them.»[1] Därtill kom, att känslan av samhörighet gränslandskapen emellan måste ytterligare förstärkas under de perioder, då de kommo att lyda under samma herre. Så hade ju t. ex. såväl Halland som Blekinge redan under Engelbrekt någon tid varit undanryckta den danske konungens välde. Under stilleståndet 1453—55 härskade konung Kristian över delar av Västergötland, medan större delen av Blekinge och sannolikt även Jämtland och Härjedalen lydde under Sverige[2], och även senare hände det, att gränstrakterna bytte ägare. Under upprörda tider var det ofta svårt nog för gränsbon att veta, vilket land som var hans rätta fädernesland. Han tvingades betala skatt än till den ena än till den andra av de kämpande parterna; på tinget upplästes skrivelser från såväl den danske konungen som den svenske riksföreståndaren, vilka båda med löften och hotelser sökte draga gränsborna över på sin sida. Dessa betalade naturligt nog helst till den, som fordrade minst; de drogo sig ej heller för att underhandla med rikets fiende om beloppets storlek — i detta syfte skickade t. ex. invånarna i Västbo sommaren 1507 en representant till Köpenhamn.[3] Då man emellertid utsatte sig för risken att behöva skatta till båda motståndarna, är det ej att undra på att man på många håll till sist tog sitt parti och vägrade betala skatt eller lämna krigshjälp åt någondera parten.

Gränsbefolkningens inbördes vänskap visade sig på många sätt. Det gör ett egendomligt intryck att se allmogen från båda sidor gemensamt avhandla ämnen, som kunde synas angå endast den ena parten. När Heming Gadh hade instämt allmogen i Möre till ting vid Moratorp d. 3 maj 1507 för att få höra dess mening om konung Hans' bekanta »trenne villkor», infunno sig även representanter för Blekinge samt de skånska och halländska gränstrakterna. Förhållandet är särskilt märkligt därför att just vid detta ting en till den vid Eriksmässan i Uppsala församlade uppsvenska allmogen riktad, starkt pa-

[1] 29 febr. 1508: Stureark., n. 105, cit. Allen, a.a., I, s. 442.
[2] *BSH* III, s. LXIX.
[3] *BSH* V, n. 146.

triotisk proklamation uppsattes. Representanter för de skånska landskapen synas alltså ha medverkat till ett beslut, som innebar det mest bestämda avståndstagande från konung Hans' anspråk.[1]

Ställd inför sådana utslag av gemenskap som det sist anförda har man svårt att värja sig för det intrycket, att det här är fråga om band av en ännu fastare karaktär än dem, handelsutbytet kunnat skapa. Att den starka attraktionen tvärsöver gränsen ytterst bottnar i en urgammal stamgemenskap, den tanken torde åtminstone i ett fall vara svår att komma ifrån. Jag syftar på förbindelsen mellan Blekinge och Värend, vilken utmärkte sig för en alldeles särskild styrka och seghet, och som ju också satt frukt i ett större antal bondefreder än någon annan landsända har att uppvisa. Som bekant intogo Blekinge och Värend även rättsligt en särställning, i det att de av gammalt gåvo lika arvsrätt åt kvinna och man, en omständighet, som givit upphov till hypotesen om, att det var i dessa trakter, de hemvändande herulerna slogo sig ned.[2]

Förefintligheten av en utpräglad sympati mellan befolkningen å ömse sidor längs gränsen är alltså obestridlig. Det kunde emellertid förefalla, som om steget härifrån och till en så extrem åtgärd som en bondefred vore ganska långt. Saken ter sig dock något mindre egendomlig, om man tar hänsyn till, att nära till hands liggande förebilder icke saknades. De under den senare medeltiden mycket vanliga separata stillestånden mellan de krigförande fältherrarna — vilka ju oftast voro hövitsmän eller länsherrar över betydande landområden — erbjödo även de anblicken av inomstatliga enheter uppträdande med stor handlingsfrihet. Tidens uppfattning tycks i allmänhet ha tillerkänt befälhavarna rätt sluta dylika fördrag utan centralregeringens hörande, rätt naturligt f. ö., då kommunikationernas primitivitet ofta omöjliggjorde en tillräckligt snabb kontakt mellan härföraren och hans överordnade.[3] Det kan nu visserligen invändas, att bondefreden är en företeelse av ålderdomligare typ än de på internationell fejderätt base-

[1] *BSH* V, n. 131, 132.

[2] v. Friesen, Herulernas bosättning i Skandinavien (Studier tillägnade Esaias Tegnér, 1918).

[3] Se bl. a. Sturearк., n. 50 (i fråga om Åke Hanssons stillestånd med Norge och Halland); n. 1352 (Viken-Dal 1517: man anhåller om riksföreståndarens stadfästelse av det redan ingångna fördraget); Aarsberetninger fra det k. Geheimearchiv, IV, s. 333 f.

rade hövitsmannastilleståndeu, men detta utesluter icke, att dessa senare kunna tillmätas en viss betydelse som förebilder, när det gäller att förklara det begynnande 1500-talets talrika bondefreder. Konkreta belägg på att ett samband härvidlag existerat, saknas f. ö. icke helt och hållet. I annat sammanhang har sålunda redan berörts, hurusom den någon gång under våren 1517 ingångna överenskommelsen mellan Viken och Dal, vilken synes ha tillkommit som ett rent hövitsmannastillestånd, så småningom får karaktären av bondefred därigenom att landskapens invånare själva taga ledningen och med förbigående av de ursprungliga initiativtagarna på egen hand bestämma om villkoren för stilleståndets fortvaro.[1]

5.

Det har redan framhållits, huru stora svårigheter som möta, när det gäller att bilda sig en uppfattning om hur ansvaret för bondefrederna bör fördelas på de olika elementen i samhället. Så mycket kan dock med bestämdhet sägas, att bondefrederna — i den utformning de fingo vid 1500-talets början — i främsta rummet äro att betrakta som ett resultat av det föregående århundradets maktförskjutning till bondeklassens förmån och alltså bära sitt namn med obestridlig rätt. Detta faktum betygas av en mångfald omständigheter. I vissa fall betonas i själva fredsfördragen, att upphovsmännen äro ofrälse. I ingressen till 1525 års överenskommelse mellan Värend och Blekinge heter det sålunda: »Wii menigh almwe, som byggie oc bo i Blegingz land, oc menig mand, som bygghie oc bo i Rötneby ......, giöre witherligit» o. s. v. Å andra sidan saknas ej exempel på att herremän deltagit i besluten vid ifrågavarande tillfällen. Om 1505 års stora bondefred heter det, att den »förliktes» i närvaro av biskop Ingemar, Erik Trolle och två andra frälsemän. Förmodligen kan detta fördrags relativt försiktiga formulering — bl. a. stadgas där, att varje landskap skall fortsätta att betala skatt till sin laglige herre — betraktas som ett resultat av det inflytande, de närvarande herremännen utövade, men hur orätt det är att antaga, att bönderna i regel läto sig ledas av dessa, fram-

[1] Lignell, a. a., I, s. 126 f.; jfr ovan s. 13.

går bl. a. av en bevarad, konkret skildring av hur det tillgick, när Värendsborna i mars 1520 på ting i Växjö fattade beslut om sin originella neutralitetsförklaring, alltså en politisk handling av bondefreden närstående typ. Förhandlingarna leddes vid detta tillfälle av biskop Ingemar, domprosten Sven i Växjö, Ture Trolle samt borgmästare och råd i Växjö. Sedan ett brev från konung Kristian upplästs för allmogerepresentanterna, gingo dessa, som det heter, »över en sido på ett gott beråd», varefter de återkommo, omtalade sitt beslut och gåvo de andra i uppdrag att genom Joachim Trolle giva konungen del därav. Är denna relation riktig, synas alltså de högre ståndens företrädare knappast ha framlagt sin åsikt, ännu mindre då ha satt sin prägel på beslutet.[1]

Det förefaller vidare, som om man ibland hade rätt att ana bondeinflytandet även bakom åtgärder, för vilka herremännen stå som de enda officiellt ansvariga. Härpå tyder i varje fall ett uttalande i ett brev från Heming Gadh till Svante Sture, dat. Kalmar d. 8 dec. 1506.[2] Gadh ger där uttryck åt sin övertygelse, att skåningarna vid första krigshot skola befinnas villiga till en separatfred. Riksföreståndaren bör därför föreslå ärkebiskopen och de skånska herrarna en sådan. Men samtidigt bör han — för att försäkra sig om framgång — låta bönderna i Skåne förstå, att han ingenting högre önskar än fred och lugn. Dessa skola då, skriver Gadh, »sa begath medh herrane i Skane, ath the framdelis werffue opslagh heller aen the wille forderffwas». Då herr Svante denna gång ej synes ha följt Gadhs anvisningar, veta vi ej, om denne överskattat betydelsen av det tryck skånebönderna kunde utöva på sina herremän, men å andra sidan är det med hänsyn till den sakkunskap i dessa ting, Gadh måste ha suttit inne med, osannolikt, att hans förhoppningar varit alldeles utan grund.

Av utpräglat demokratisk natur var bondefreden mellan Värend och Göinge hösten 1510. Den tillkom i öppen opposition mot biskop Ingemar och Värends övriga spetsar, vilka ej ville ge sitt tillstånd därtill utan att först rådfråga riksföreståndaren. Bönderna voro tydligen högst uppbragta över de

[1] *BSH* V, n. 503.
[2] *BSH* V, n. 102.

högre samhällsklassernas motstånd och uppträdde hotfullt såväl mot biskopen och Erik Trolle som mot staden Växjö.[1]

I ett brev till Svante Sture, dat. 1511, omnämner Johan Månsson, efter att ha givit en skildring av den nöd, som rådde bland allmogen i Kalmartrakten, det »tal, som nu alment wanker, at for herrernes trätthe misther man all then dell, the schole (= man skall) fara well utaf».[2] Säkerligen har också bondefrederna mången gång för allmogen tett sig som dess enda medel att skydda sig mot den skadegörelse, som förorsakades av herremännens i dess ögon meningslösa krigståg. Uppfattningen av kriget som en sysselsättning för överklassen kunde f. ö. endast stärkas genom de särskilda fridsbestämmelser för bönder och köpstadsmän, som då och då överenskommos mellan de kämpande parterna. Så uppgjorde t. ex. i sept. 1505 Åke Hansson och Otte Rud, att medlemmar av de båda nämnda samhällsklasserna ostört finge bedriva sin verksamhet, medan det däremot skulle vara »öppen örlog» mellan de friborne och deras män å båda sidor.[3]

Kan det alltså anses konstaterat, att bondefrederna i främsta rummet äro ett verk av bönder, även om frälsemän och i någon mån borgare ibland hava medverkat, återstår att undersöka, vilken roll kyrkans män spelat. Att de icke ställt sig avvisande mot bondefrederna, är man på förhand benägen att antaga, dels på grund av kyrkans allmänt pacifistiska tendens, dels emedan dess internationella karaktär gjorde den böjd att överse med de faror, som lurade bakom den återuppvaknande provinsialismen. Det visar sig också, att kyrkliga namn ofta möta i detta sammanhang. Biskop Ingemar i Växjö står sålunda, som vi sett, såsom en bland upphovsmännen till 1505 års bondefred; fem år senare försökte han förmå riksföreståndaren att tillmötesgå skåningar-

[1] *BSH* V, n. 329. Anmärkningsvärt är, att borgarna i Växjö både 1510 och 1520 uppträdde som »överklass» gentemot bönderna, medan däremot Ronnebyborna — åtminstone 1525 — kände sig solidariska med dessa. Det är f. ö. rätt överraskande att se just Ronnebyborgare och Blekingebönder som bundsförvanter, ty endast ett årtionde tidigare hade det talats om den »träta och ovilja», som sedan länge härskat mellan dessa båda parter på grund av svårförenliga intressemotsatser. Se Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer, I, s. 434 f.

[2] Sturearck., n. 1216.

[3] *BSH* V, n. 51; jfr vidare beslutet på Halmstadsmötet i febr. 1517, att vissa städer skulle ställas utanför den väntade fejden. Allen, a. a., II, s. 456.

nas anhållan om en separatuppgörelse. Överenskommelsen mellan Viken och Dal våren 1517 gynnades av biskopen i Oslo, och stilleståndet mellan Arcimboldis representant och västgötaherrarna vid slutet av samma år var väsentligen ett resultat av kyrkliga strävanden.

Det största intresset förtjänar emellertid Lundakyrkans hållning vid denna tid. Vi finna den nämligen alltjämt fullfölja samma aktiva fredspolitik som under Engelbrekts dagar. Kyrkans öden leddes av Birger Gunnarsson, om vars fredsvilja många vittnesbörd finnas. För att nå sitt mål tog han sin tillflykt till hänvändelser till de ledande inom det svenska prästerskapet, men han skydde därför icke att draga nytta av gränsbefolkningens krigsleda. I sept. 1510 vände han sig jämte ett antal skånska herrar till biskop Ingemar med erbjudande om en »bifredsbebindning» — ett slags vapenvila eller stillestånd alltså.[1] Denna aktion tycks ej ha lett till något resultat, men i stället gav ärkebiskop Birger och skåneherrarna sitt samtycke till det avtal, som någon tid senare gjordes mellan Värend och Göinge, vilket är så mycket mera anmärkningsvärt, som just denna bondefred hade en särskilt oppositionell karaktär och ingicks utan riksföreståndarens tillstånd och under öppet hot mot biskop Ingemar och traktens herremän.[2]

6.

Hur tänkte sig bondefredernas upphovsmän sitt förhållande till staten? I vilken mån voro de medvetna om det statsfientliga i sitt handlingssätt? Det bör — innan vi taga ställning till detta problem — anmärkas, att för modernt åskådningssätt det oppositionella momentet i bondefrederna måste framträda skarpare än det gjorde för samtiden. Senare tiders maktkoncentration var ju då något fullständigt okänt. Å andra sidan är det likväl tydligt, att »bondefredsmännen» i de flesta fall voro på det klara med, att deras handlingssätt stod i strid med de styrandes önskningar. Sålunda finns åtminstone ett vittnesbörd om att man understundom ansåg sig behöva underhandla i djupaste hemlighet, nämligen det redan omtalade, i Sturearkivet förvarade, odaterade brevet från allmogen

[1] *BSH* V, n. 319.
[2] *BSH* V, n. 329; jfr ovan s. 13.

i Halland och Skåne till västgötarna. Det kan förtjäna att anföras i sin helhet: »Alle, som bygga i Skåne och i Halland, till alle dandemän, som bygga och bo i Västergötland, vänskap och broderskap tillförene sänd med vår Herre Jesus Christus och h. sankte Knut. Käre dandemän, mån I veta, att vi skriva eder lönligen till, för den skuld att vi icke våga det uppenbart, och bedja eder gärna för Guds skuld, att I viljen väl göra och skriva oss till, vad eder mening är, i händelse uppbud förekommer, om I viljen sitta i ro eller strida mot oss, vilket vi icke begära. Sitter stilla, vi skola aldrig vara på edert värsta, och skola vi ut, så bör envar hindra de sina, att de icke oftare uppbåda den stackars allmogen.»[1] En annan gång vågade man i känsla av egen styrka framträda mera öppet och likväl genomföra sina beslut utan att göra sig underrättad om riksföreståndarens mening, såsom fallet var med överenskommelsen mellan Värend och Göinge hösten 1510. Och slutligen kunde bondefreden träda i rent upproriska rörelsers tjänst. Sålunda hade de stämplingar, vilka omkring årsskiftet 1508—1509 under ledning av kalmarborgaren Sten Bravidsson igångsattes bland bönderna i Möre, erhållit stöd av den med dessa förbundna allmogen i Värend och Blekinge. När det sedan förljöds, att Svante Sture var att vänta i spetsen för en straffexpedition, hyste Heming Gadh allvarliga farhågor för att även gränslandskapens allmoge skulle resa sig och göra gemensam sak med orostiftarna — något, som visserligen icke skedde, då riksföreståndaren uteblev och affären avvecklades i godo.[2] Episoden var f. ö. endast ett förebud till vad som sedan i större skala skulle inträffa under Dackefejden, då de upproriska smålänningarna erhöllo stöd av sina förbundsbröder i Blekinge.

Bondefredernas medvetet oppositionella innebörd röjer sig alltså redan genom formerna för deras tillkomst och vidare — i vissa fall — genom deras anknytning till andra, mera otvetydigt statsfientliga företeelser. Ytterligare belägg i samma riktning ger ett studium av de bevarade traktaternas bestämmelser. I 1505 års stora bondefredsfördrag[3] åtaga sig parterna att omedelbart underrätta varandra, så snart det blir

[1] Hildebrand. Sveriges medeltid, II, s. 68.
[2] *BSH* V, n. 261, 265.
[3] *HSH* XX, s. 293—295.

bekant, att »noget theris herskap» planerar ett krigsföretag av någon art. Att döma av enstaka brevuttalanden har denna form av nyhetsförmedling varit mycket anlitad och gjort tjänst på åsyftat sätt.[1]

Av större vikt är den artikel, där allmogen å båda sidor förbinder sig att i händelse av krig icke följa längre än till riksgränsen. Denna punkt ter sig för moderna ögon gärna mer sensationell än den i verkligheten var. För det första kunde den rättsligt motiveras, då den stod i överensstämmelse med ett stadgande i Magnus Erikssons landslag, nämligen den tredje paragrafen i valnämndens ed vid kungavalet: ».... vi aeghum honum trone vara ok hulle þiaenisto maen, saerlike med haerfaerd til landamaeris rike ok land med honom aet vaeria.» Vidare var det av gammalt en speciellt skånsk rättighet att ej behöva göra krigstjänst utrikes. Den hade fastställts redan i Magnus Erikssons privilegiebrev av 1340,[2] men åberopades långt senare. Så omtalas i ett brev från Sten Sture d. ä. från 1497, att allmogen på Lunds landsting tillkännagivit för konung Hans, att den ej ville gå längre än till gränsen,[3] och samma förklaring avgavs — enligt ett annat brevuttalande — vid ett tillfälle under herr Svantes tid.[4] I vilken grad ifrågavarande bestämmelse — även för Sveriges vidkommande — hade inträngt i rättsmedvetandet, därom vittnar Jakob Ulfssons uttalande i brev till Svante Sture efter underrättelsen om Åke Hanssons svåra nederlag och död vid infallet i Skåne 1510: Det står icke utan skäl i vår lagbok, att svenska män icke äro skyldiga att fara längre än till landamäret.[5]

Ytterligare en artikel i 1505 års överenskommelse förtjänar i detta sammanhang intresse. Det är den, som stipulerar, att i varje socken inom de av freden berörda landskapen skall tillsättas en rotemästare och en fjärdingsman med uppgift att tillse, att var och en är väl rustad och har sina vapen i ordning. Denna bestämmelse avsåg väl närmast att möjliggöra

[1] Bl. a. Stureark., n. 355, 1250, 1545.
[2] Erslev, Dronning Margarete, s. 30.
[3] *HSH* XVIII, s. 98 f.
[4] Stureark., n. 664; odat.
[5] Cit. efter Allen, a. a., I, s. 550. Om motsvarande förhållanden i Danmark se W. Christensen, Dansk statsforvaltning i det 15. århundrede (Kphmn 1903), s. 295, 296, 310, 311, och i Norge se Koht, a.a., s. 137—138 m. fl. ställen.

det effektiva gemensamma skydd mot gränstrakternas stigmän och rövare, som var ett av huvudsyftena med denna liksom med de flesta andra bondefreder. Men tar man hänsyn till att traktaten därjämte fastställer ett strängt straff för den, som icke omedelbart är redo, när budkavlen går till allmänt uppbåd, så framstår det som tämligen ofrånkomligt, att denna bondefreds upphovsmän räknat med andra och mera vittfamnande eventualiteter. Av vad slag dessa voro, därom kunna vi bilda oss en uppfattning genom att kasta en blick på det andra av de två bondefredsfördrag från nu behandlade epok, som i sin helhet finnas i behåll, nämligen det, varigenom 1525 den gamla förbindelsen mellan Värend och Blekinge bekräftades.[1] Av fördragets bägge dokument är endast det bevarat, som utställdes av blekingsborna. Det heter där bl. a.: »Nw loffwe wii oc trolige tilsiä po vor äre oc mandom, om, (thet) Gud förbiwde, noghen ville arge eller förderff giöre ind (på) Värandz land, thaa *ville wi komme etther tillhielp oc tröst oc mannelige staa met eder aff vor ytherste macth, som gode besworne dannemend bör at giöre.*» Först i andra rummet komma de sedvanliga bestämmelserna om skydd mot »skalkar och skogdrivare». Vi ha här tydligen att göra med ett rent landskapsförbund tvärs över riksgränsen, låt vara med defensivt syfte. Initiativtagarna till en allians av detta slag kunna icke gärna ha varit blinda för att deras tilltag för regeringsmaktens företrädare å båda sidor måste te sig som en djärv utmaning, och säkerligen ha även denna gång — liksom 20 år tidigare — överenskommelser träffats i syfte att garantera åt förbundet största möjliga militära styrka, även om själva urkunden ej har något att förtälja därom. Väpnat motstånd mot det egna rikets krigsföretag in i grannlandet, denna tanke, vilken skymtar bakom 1505 års fördrag som en oviss eventualitet, framställes alltså 1525 klart och medvetet som en huvuduppgift för förbundet. De upplysningar, källorna ge om den mellanliggande tidens bondefreder, giva stöd åt antagandet om att en verklig utveckling ägt rum. Provinsialismens överdrifter började framträda allt bjärtare; upplösningstendenserna vunno mer och mer terräng på ett sätt, som icke bådade gott för statsenhetens framtida bestånd. Och tydligt är, att denna utveckling stod i direkt sammanhang med den

[1] *ST* IV, s. 104—105.

samtidigt pågående maktförskjutningen nedåt i samhället. Adeln var ju vid denna tid — för att tala med Hans Forssell — »det förenande elementet inom statskroppen».[1]

Med den kännedom, vi äga om bondefredernas statsfientliga innebörd, förefaller det självklart, att statstankens förkämpar icke kunna ha underlåtit att vid alla tillfällen och med all kraft bekämpa dem. Det visar sig emellertid, att så icke alltid varit fallet. Sålunda synes det berättigat att med Styffe antaga, att 1505 års fördrag vunnit riksföreståndarens sanktion.[2] Därpå tyder nämligen, att han låtit införa det i sin kopiebok. Den av Arcimboldi förmedlade separatfreden mellan Västergötland och Danmark bekräftades av Sten Sture d. y., om också i ordalag, som icke röja någon större belåtenhet utan snarare präglas av resignation inför ett fait accompli. »Swa epter thet i then dagh beleffwit», skriver han till västgötaherrarna, »swa wiil iach och med eder honom beleffwe och holle ...... än dogh at han oss icke mykit nyttogh är i tilkommende tidh.»[3] I själva verket få nog eftergifter av detta slag i regeln sin förklaring som en följd av de styrandes alltför svaga maktresurser.

Det kunde även hända, att myndigheterna för att vinna tillfällig lättnad vid någon del av gränsen icke drogo sig för att giva fritt lopp åt tendenser, som en annan gång kunde bli ödesdigra för dem själva. En dylik kortsynt politik tillämpades vid ett tillfälle av den danske befälhavaren på Varberg, Henrik Krummedige. I mars 1519 hade allmogen från Varbergs län (d. v. s. norra Halland) med anledning av de svåra härjningar, vilka trakten under vintern utsatts för från svensk sida, församlat sig utanför Varberg, sänt bud till Krummedige och uppmanat honom att skaffa fred. Man hotade med att icke åtskiljas, förrän man fick sin vilja fram. För att rädda situationen framhöll Krummedige för bönderna, att de svenska krigstågen hade företagits av »hovmän och skalkar», med vilka den svenska allmogen icke gärna kunde sympatisera. Hallandsbönderna borde därför sätta sig i förbindelse med sina bröder på andra sidan gränsen, för dessa framlägga sina klagomål över de svenska herrarnas övergrepp och bedja dem

---

[1] Forssell, Sveriges inre historia från Gustav I, s. 106.
[2] *BSH* V, s. XXVI.
[3] *HSH* XXIV, s. 115 f.

hädanefter förhindra liknande tilltag. Slutligen borde de utlova sitt bistånd, i händelse de svenska bönderna hade för avsikt att sätta sig emot planerna på Älvsborgs och Örestens återuppbyggande. Krummediges framställning gjorde åsyftad verkan. Bönderna gåvo sig tillfreds och bud sändes över gränsen. Resultatet av beskickningen är tyvärr icke bekant, men Krummedige omtalar i sin relation av förloppet, att allmogen var övertygad om att »de Swenske skulle ville vere met at brydhe (ned), om de herrer ville bygghe».[1] Det ligger i öppen dag, att det var en högst riskabel väg, den danske hövitsmannen slagit in på. Genom att uppmana bönderna på båda sidor om gränsen till samfälld aktion mot de svenska herremännen och det svenska riksintresset kunde han visserligen tillfoga fienden ett tillfälligt avbräck, men han undergrävde naturligtvis samtidigt sin egen ställning. Det fanns ju ingen som helst garanti för att icke bönderna under en ändrad politisk situation kunde tillgripa just de av honom själv rekommenderade medlen för att förlama hans egen och de övriga danska hövitsmännens handlingskraft. Förmodligen var också — som Allen antager[2] — hans uppträdande vid detta tillfälle en av de främsta orsakerna till den onåd, konung Kristian senare visade honom.

7.

Vi ha nu tagit ställning till de två problemen: bondefrederna inför staten och staten inför bondefrederna, sökt göra oss en föreställning om hur initiativtagarna själva uppfattade företeelsen och hur de styrande reagerade inför den. Det återstår att undersöka, vad den faktiskt betytt. Äro bondefrederna att betrakta endast som för kännedomen om tidens åskådningar intressanta men politiskt betydelselösa demonstrationer, eller ha de verkligen förmått i någon utsträckning påverka händelsernas gång? Åtminstone i ett avseende kunna de nog antagas tämligen allmänt ha uppfyllt sitt ändamål. Att få bukt med gränstrakternas fridstörare — rövare, stigmän och annat löst folk — och i någon mån återställa det inre lugnet erbjöd säkerligen i de flesta fall icke några oöver-

[1] Dansk. Mag. III, bd. 2, s. 161 f.
[2] A.a., III: 1, s. 15—16.

komliga svårigheter för gränslandskapens förenade allmoge. Ett exempel kan anföras. Under åren 1503 och 1504 hade ett snapphaneband under ledning av en Ebbe Koppe genom ständiga försåt mot den danske konungens män samt infall över Blekingegränsen gjort svenskarna stora tjänster. Efter bondefreden Värend-Blekinge sommaren 1505 hör man för någon tid framåt icke mer talas om någon verksamhet av sådant slag i dessa trakter.[1] Men det var ej blott gentemot Ebbe Koppes och hans gelikars fåtaliga skaror, som bondefreden beredde skydd. I ett brev till Svante Sture, dat. Hossmo 20 aug. 1505, omtalar Sten Kristersson sin avsikt att med en ryttarhär infalla i de skånska provinserna, men, säger han. »epther dy Blaeghinn haffuer sua bebwndith och besworith sig med thenne landzenne, ville jag drage in til Skone».[2]

Särskilt stort intresse förtjänar i detta sammanhang den bondefred, som omtalas i en redogörelse för den politiska situationen i Norden, daterad d. 11 febr. 1523 och insänd till Hansedagen i Stralsund från en av Hansans rapportörer. Det heter där bl. a.: »Item Gustaven Ericksen, hovetman in Sweden, heft to dusent reysener, Dudesch und Densch, und heft to 3000 lantzknechte, und der buren is neyn tall. Item wolde dessen winter darmede in Schone gefallen hebben und gebrent, sunder de buren in Wester-Godtlandt, dar ummelanges belegen, wolden nicht volgen, dewyle se stan in vorbunde mit den buren in Hallant und Blekinge in Schonsyden. also, de eyne bure den anderen nicht schaden don schole: dar de ko. m. wolde fallen in Wester-Godtlandt und Sweden. roven und bernen, dat willen de Schoneschen buren nicht tosteden, sunder speren edder medeslan up ko.m. volk; datsulve willen de Wester-Godtlandeschen und Swedesken buren ock also holden na erem vordrachte.»[3]

Det är onekligen högst märkliga upplysningar, dokumentets upphovsman har att ge, och de vinna i intresse därigenom att han på övriga punkter visar sig vara förvånansvärt väl underrättad (Behrmann, Allen). Man väntar sig givetvis att finna en händelse av så betydelsefull art som den ifrågavaran-

---

[1] Påpekat av Styffe, *BSH* V, s. XLIV.

[2] *BSH* V. n. 49.

[3] *HR* 1477—1530, 8, s. 322. Den del av berättelsen, som rör Själland och Sverige, är tryckt hos Behrmann, a.a., II, s. 212—215, såsom brev till hertig Fredrik från en av hans spioner.

de återspeglad på ett flertal ställen i den samtida litteraturen. Men i själva verket råder på denna punkt en frapperande tystnad. Vad först beträffar själva existensen vid denna tidpunkt av en bondefred mellan de i dokumentet nämnda landskapen, så finnes därför icke något ytterligare direkt belägg. Det vore emellertid frestande att sätta det förut citerade odaterade brevet från hallänningar och skåningar till västgötarna med förslag om hemligt förbund i samband med 1523 års tilldragelse. En anmärkningsvärd överensstämmelse är ju, att det i båda fallen är fråga om en förbindelse mellan de skånska landskapen och Västergötland.[1] Huru nu därmed må förhålla sig, det finnes i varje fall icke någon anledning att tvivla på tillvaron av en skånsk-svensk bondefred vid denna tid. Tar man vidare hänsyn till att det gamla förbundet mellan Blekinge och Värend vid ifrågavarande tidpunkt måste ha ägt full kraft,[2] utfylles bilden. Man får intrycket att stå inför en jättesammanslutning av allmogen i de skånska provinserna och hela södra Sverige, låt vara en sammanslutning, som saknade enhetlig ledning och vars fasthet och målmedvetenhet var mycket olika i de olika landsdelarna.[3]

Mer komplicerade förhållanden möta, när det gäller att söka bekräftelse på den punkt i hanserapportörens redogörelse, där bondefreden uppges vara skuld till företagets misslyckande. De svenska källor, på vilka vi bygga vår kännedom om det skånska tåget, äro i främsta rummet ett brev från Hans Brask till Gustav Vasa, dat. den 23 febr. 1523 (*HSH* XVII, s. 75 f.), ett från Bernt von Mehlen till staden Lübeck, dat. den 7 maj 1523 (*HR* 1477—1530, 8, s. 378—79), Clement Rensels berättelse (*HSH* II, s. 30 f.) samt uppgifter i Peder Swarts krönika. De slutsatser om krigsföretagets gång, vartill detta material berättigar, äro följande: Anfallet igångsattes under ledning av Bernt von Mehlen och Lars Siggeson (Sparre) i januari 1523. Det var noga förberett och mycket påkostat samt företogs med en betydande styrka — enligt *HR*

[1] Allen (a.a., I, s. 687) räknar det emellertid — dock utan att anföra skäl — till de äldsta bondefredsdokumenten.

[2] Se bl. a. Huitfeldt, Kristian II, s. 220.

[3] Att även bohuslänningarna voro bundna av en liknande överenskommelse, därom finnes en antydan i ett brev från Lage Urne till Kristian II, dat. 31/1 1523, där det omtalas, att de svenska trupperna vid sitt infall i Bohuslän icke rönt något motstånd av länets invånare, vilka tvärtom givit dem gengärd, »som the pleye i konungx gestningh». *DN* VIII, 506: Koht, a.a., s. 135.

mångdubbelt överlägen den danska häravdelning, som var avsedd för Skånes försvar. Lagan överskreds vid Markaryd, men ungefär vid gränsen avbröts frammarschen, och efter sex veckor ansåg man sig nödsakad att anträda återtåget och upplösa hären. Vad var då orsaken till det snöpliga misslyckandet? Egendomligt nog talas det i de svenska källorna icke ett ord om någon bondefred i detta sammanhang. I sitt brev till Lübeck gör Berndt von Mehlen gällande, att det höga vattenståndet omöjliggjort varje framryckning (»dar qwam so groth water, dat wy konden kume wedder thorugge kamen ofte forwerth kamen»), och på samma sätt hade han tydligen tidigare framställt saken för Hans Brask.[1] Det kunde givetvis synas naturligast att godtaga denna uppgift, då den stammar från så auktoritativt håll som befälhavaren själv, och lämna Hanserapportörens påståenden åt sitt värde. Det är emellertid vissa omständigheter — förutom det tyska dokumentets redan påpekade förvånansvärda pålitlighet i övrigt — som tala för att dettas uppgifter icke kunna utan vidare förbigås. I det förut nämnda brevet från Brask till Gustav Vasa av 23 febr. 1523 uttalar biskopen sitt beklagande av det skånska nederlaget. Han framhåller, att han redan före fälttågets igångsättande hyst vissa farhågor för att den tidiga islossningen skulle verka hindrande, men kan dock icke underlåta att göra den i detta sammanhang intressanta reflexionen, att hären i Skåne icke kunde ha påträffat något större vattendrag än det den redan överskridit vid Markaryd (Lagan), och vidare, att de skånska åarna under högflodstider endast i sitt nedre lopp bruka svälla upp i någon mer avsevärd grad.[2] Brask fullföljer emellertid icke tankegången. Han uttalar icke öppet något tvivel om sanningsenligheten av Bernt von Mehlens relation, utan nöjer sig med att uttrycka resignation inför det oundvikliga: »Dog kan man inthe göra mot gudz försyn eller elementhen, ther gaar oss offuer mendzlig macht.» En vida mer tillspetsad formulering har Brasks försiktiga tvivelsmål fått i Peder Swarts framställning av det skånska företaget. Det heter där: »Men innan sex wicker komme the fordt tilbaka

[1] *HSH* XVII, s. 75.

[2] Detta måste vara meningen, ehuru formuleringen är vag: »Aen thas at the j skaane aero taga swa mykit snarare flod till sig som the liggia nämber haffuedh.»

igen. hwar till sidt förra lägre, giffwandes före, att the ware behindrade aff mycket watn, thet the icke kunde komma in j Schåne. Men hwre ther om war, kan man icke för någen sanning moett eller medh anscriffue.»[1] Att märka är, att Peder Swarts uppgift om att fälttåget varade 6 veckor icke återfinnes hos Brask. Han har tydligen haft tillgång till andra källor än dennes brev, och hans ord måste därför tillmätas en icke ringa vikt.

Vi finna således, att redan samtiden drog sig för att godtaga Bernt von Mehlens hänvisning till det höga vattenståndet såsom förklaring till anfallets misslyckande. Det förefaller då icke alltför djärvt att antaga, att det rikliga vattenflödet — även om det verkat hindrande på företaget — icke varit den avgörande faktorn utan av von Mehlen framhävts för att dölja den verkliga orsaken: bondefreden mellan Skåne och Sydsverige. Tyvärr finnes icke så mycket som en antydan om motiven till ett sådant handlingssätt från den svenske befälhavarens sida. Det sannolikaste är väl, att han ansett klokast att försöka dölja sin oförmåga att bemästra de bondeskaror, som stodo under hans befäl. Kanske har man att tänka sig förloppet så, att en motsättning uppstått mellan de väpnade svenska bönderna och von Mehlens tyska knektar, en motsättning, som till sist resulterat i öppen brytning och ett närmande mellan de förra och skåneallmogen, varvid det i Hanserecesse omtalade fördraget med dess vittgående ömsesidiga utfästelser kommit till stånd. Och säkerligen uppfattades denna förbindelse av de flesta icke som någon märklig nyhet utan endast som ett återknytande av band, vilka hade gammal hävd för sig.[2]

Det dröjde icke mer än ett par månader, förrän Bernt von Mehlen på nytt fick erfara, att bondefreden var en faktor att räkna med i tidens politiska liv. När han i april inföll i Blekinge, mötte han helt obetydligt motstånd och mottog inom kort å sin herres vägnar invånarnas hyllning. Huitfeldt uppger, att blekingbornas svenskvänliga uppträdande var en

[1] Edén, P. Swarts krönika, s. 61.

[2] Att Clement Rensels berättelse ingenting nämner om någon bondefred är sin förklaring av dess karaktär av försvarsskrift, tillkommen sedan dess författare anklagats för delaktighet i 1536 års sammansvärjning. Det hade varit mycket odiplomatiskt att i en sådan situation alltför mycket uppehålla sig vid konflikter mellan konung och folk.

följd av det gamla förbundet mellan dem och Värend. Det finns icke någon anledning att tvivla på detta påstående, även om, såsom redan framhållits, den bondefredstraktat, Huitfeldt i detta sammanhang åberopar sig på, av allt att döma härrör från 1525 och icke från 1520, som den danske historieskrivaren vill göra gällande.

Tilldragelserna vid den skånska krigsskådeplatsen under de första månaderna av året 1523 erbjuda alltså ett par flagranta exempel på vilken betydande roll bondefrederna faktiskt kunde spela och huru godtyckliga deras verkningar voro. På deras konto kan till väsentlig del skrivas både att Sverige i februari gick miste om Skåne och att det i april vann Blekinge. För Gustav Vasa stod det säkert klart, att bondefreden var en av de för statsintresset farligaste av de provinsiella självständighetstendenserna, och hans imponerande enhetsverk betecknar också avslutningen av den egentliga bondefredstiden i vår historia. Men att han trots allt icke lyckades utrota bondefreden, att tvärtom företeelsen under de följande århundradena i orostider icke sällan dyker upp, detta visar mer än något annat, hur fast rotad den var i allmogens föreställningsvärld.

Kåttardomen vid Stockholms blodbad.

Ett källkritiskt bidrag.

Av

JOSEF SANDSTRÖM.

På vad författaren själv säger vara en av den nordiska historieforskningens klassiska valplatser, de till Stockholms blodbad knutna historiska problemens, har professor Lauritz Weibull nyligen uppträtt med den avhandling, som inleder första häftet av den nya historiska tidskriften Scandia. Han har därvid ställt sig uppgiften före att medelst en exakt värdesättning och ett fullständigt utnyttjande av det ringa källmaterialet bana sig väg till en historiskt sett riktig uppfattning om händelseförloppet och de agerandes inbördes andel i det som skedde. Programmet är ju det för all historisk forskning allmänneligen gällande och erkända.

Såsom resultat av den kritiska behandlingen av källmaterialet hävdar Weibull, att den s. k. sententian, även kallad kättardomen, är en förstarangskälla, mot vilkens trovärdighet intet finnes att invända, medan övriga källor: de tre Uppsala-kanikernas relation av 1523, Kristians proklamation av den 9 november 1520 och hans försvarsskrift till påven, icke kunna tillerkännas sådan trovärdighet i de stycken, vari deras uppgifter avvika från sententians. Riktigheten av den framställning av händelseförloppet, som Weibull lämnar, beror helt på riktigheten av denna hans värdesättning av källorna, om också vissa delar av framställningen synas diskutabla nog även i den händelse att källorna riktigt värdesatts.

Det lärer knappast undgå den uppmärksamme läsaren av Weibulls avhandling, att sententian där icke nagelfares med samma kritiska skärpa som övriga källor. Man finner icke, att Weibull till diskussion upptagit ens det problem, som

sententians ofullständiga sigillering dock onekligen innebär. Frågan om sententian verkligen är vad den utger sig för att vara, d. v. s. en av en andlig domstol å uppgivet rum och tid uppsatt och sigillerad domsurkund, som sedermera av den världsliga makten i laga ordning exekverats, besvarar Weibull utan vidare med ett förbehållslöst ja.

Svaret synes emellertid förhastat. Också urkunder, som med hängande sigill presentera sig själva för forskaren såsom förstahandskällor, måste även de undersökas med förutsättningslös kritik. Och sententian företer verkligen åtskilliga till kritisk behandling inbjudande egendomligheter. Vad som först faller i ögonen är, såsom nyss anmärkts, urkundens ofullständiga sigillering. För de fjorton i sententian såsom bisittare i den andliga domstolen uppräknade finnas allenast under urkunden åtta sigill, ehuru urkunden själv i bekräftelsen förutsätter a l l a s sigillering (— — »lathe wi för:ne erchebijscop och bijsper och alle andre för benempde hengie waar indcigle för thetta breff — —[1]»). Flera sigill hava uppenbarligen aldrig tillkommit, då, såsom Hildebrand anmärker, icke ens snitt för flera äro gjorda i brevets uppveck. Här uppställer sig onekligen frågan huru denna ofullständiga sigillering är att bedöma — har urkunden någonsin betraktats såsom slutgiltigt utfärdad? Jag återkommer härtill i det följande.

Kristians proklamation av den 9 nov. talar icke om något skriftligt klagomål av Trolle för såväl egen som Jakob Ulfssons och biskop Ottos räkning men säger däremot, att dessa — Jakob Ulfsson genom mäster Jon — var för sig framförde sina klagomål. Sententian åter har såsom bekant uppgiften, att Gustaf Trolle redan den 7 november genom mäster Jon framlagt den i sententian intagna skriftliga anklagelseakten, upptagande de oförrätter, som begåtts mot samtliga kyrkliga dignitärer. Weibull anser, att sententians uppgift utan tvekan är att betrakta såsom den riktiga. Proklamationens oriktiga påstående är framkallat av föreställningen, att anklagelsen i allmänhetens ögon fick en helt annan vikt, då den utom av Trolle frambars även av två andra den svenska kyrkans biskopar.

[1] *HT* 1918. s. 124.

Det torde emellertid på goda skäl kunna ifrågasättas, huruvida icke proklamationens uppgift i nämnda punkt trots sententians motsatta påstående är den rätta. Själva texten av Trolles i sententian intagna anklagelseskrift synes nämligen på en punkt ge vid handen att så är. Klagomålen för ärkebiskop Jakobs räkning börja sålunda: »I thet the mijn käre herre her erchebijscop Jacob haffue gripith paa Arnö gaardh och förde honom bwndin tiill Stocholm som en tiwff och förrädere.» Här faller först i ögonen, att stycket saknar huvudsats — det består av två av 'i thet' inledda bisatser. Hildebrand har med tvekan föreslagit, att 'I thet' är en felskrivning för 'Item'. Att denna förklaring till det egendomliga i konstruktionen icke är tillräcklig framgår emellertid med all nödig tydlighet av ordföljden, som är bisatsens. Insättes 'item' i stället för 'i thet' förstöres texten.[1]

Därnäst påkallas uppmärksamheten av det sätt, varpå Jakob Ulfsson här omtalas: 'min käre herre herr ärkebiskop Jakob'. Enligt ordalydelsen av den i sententian intagna anklagelseskriften är det ärkebiskop Trolle, som så benämner sin företrädare. Att den dåvarande ärkebiskopen omtalar sin avgångne företrädare såsom sin käre herre herr ärkebiskopen är onekligen ytterst frapperande. Trolle stod ju vid skriftens avfattande ingalunda i lydnadsförhållande till Jakob Ulfsson. Han hade, så vitt man känner, ej heller före upphöjelsen till ärkebiskop så gjort. Trolle hade haft sin kyrkliga karriär förlagd till Linköpings stift.[2] Det är sålunda icke heller möjligt att förklara uttrycket såsom markerande ett tidigare existerande lydnadsförhållande — en förklaring som för övrigt vore i och för sig något långsökt.

Den enda förklaring till här anmärkta egendomligheter i avseende å språkbehandling och innehåll, som filologiskt sett torde vara möjlig, är den, att det ifrågavarande stycket i sententian i obearbetad form influtit från en annan skriftlig uppteckning. Denna uppteckning, som talar i jag-form,

---

[1] Weibull insätter i den av honom meddelade transskriberade texten 'item' utan att upplysa, att detta är en emendation. — En fotostatisk kopia av sententian, som jag genom danska riksarkivets tillmötesgående erhållit, visar, vad som var att vänta, att Hildebrands återgivande av texten är fullt riktigt. »I thet» är förkortat: »I thz», medan »Item» överallt, där det i brevet förekommer, är fullt utskrivet.

[2] Se K. Ahlenius i *HT* 1897.

måste hava härrört från den som vid tillfället förde Jakob Ulfssons talan. Dennes ombud var enligt proklamationen av den 9 nov. mäster Jon. En kritisk granskning av sententians egen text för sålunda till den slutsatsen, att proklamationens från sententian avvikande uppgift i fråga om sättet för framförandet av Jakob Ulfssons klagomål är trovärdig.

Härav följer emellertid, att sententians uppgift om Gustaf Trolles redan den 7, i den i sententian intagna lydelsen genom mäster Jon framburna klagoskrift är oriktig. I denna klagoskrift återfinnes ju i 'osmält' form ett stycke av de av mäster Jon såsom Jakob Ulfssons ombud framburna klagomålen! Sententians klagoskrift kan i den föreliggande formen icke hänföras till tidpunkt före den nämnda proklamationens utfärdande — sålunda icke heller själva sententian, trots dess egna uppgifter om datering och utfärdande.

När har då denna föregivna domsurkund kommit till? Då man söker svaret på denna fråga, befinner man sig givetvis på osäker mark. Fullt säkert är blott, vad den textkritiska behandlingen visar, att den icke kommit till förr än efter den 9 november. Några antydningar ger dock det föreliggande källmaterialet vid inbördes jämförelse. Förete sententians uppgifter påfallande avvikelse från uppgifterna i proklamationen av den 9 november, förete de i stället vissa överensstämmelser med Kristians försvarsbref till påven.[1] Här möter uppgiften, att 'den gamle ärkebiskop Jacob och den unge ärkebiskop Gustaf läto ett förfaret fullmyndigt sändebud komma inför oss' med anklagelserna. Här liksom i sententian möter uppgiften, att anklagelserna riktats bl. a. mot Stockholms stad, dess borgmästare och råd — i försvarsskriften uttryckligen med utgångspunkt i det s. k. sammansvärjelsebrevet den 23 nov. 1517.[2]

Är sententian icke, vad den föreger sig vara, den av en andlig domstol den 8 november uppsatta och såsom domstolens beslut avkunnade kättardomen, så är den uppenbarligen

[1] Weibull, a. a., s. 14 f.

[2] Även om en kättarprocess riktad mot en sådan korporation som Stockholms stad icke i och för sig är alldeles otänkbar, så är det dock frapperande, att i Trolles i sententian intagna klagoskrift finna 'borgmästare, råd och Stockholms stad' uppräknade bland de för kätteri angivna personerna. Det synes ytterst antagligt, att bakom detta förhållande även här ligger Stockholms stads under 1517 års beslut satta sigill.

i stället ett aktstycke i det efter blodbadet följande händelseförloppet, m. a. o. ett aktstycke i paritet med Kristians nyssnämnda försvarsskrift inför påven. Den är tydligen avsedd att vara ett dokument, varmed man åtminstone kunnat försöka åt avrättningarna den 8 november vindicera egenskapen av laga exekution av en, låt vara blott ur formell juridisk synpunkt, oantastlig dom. Vad man velat vinna har sålunda varit just det bedömande, som i Weibulls avhandling efter seklers förlopp kommit händelserna vid Stockholms blodbad till del — man hade helt naturligt dock avsett att få en samtid att se saken på detta sätt.

Sententian är givetvis icke att betrakta såsom rätt och slätt en urkundsförfalskning. Den torde i stället vara ett försök att — visserligen efter den fatala 8 nov. och sålunda med en antedatering, avsedd att vilseleda — få till stånd den domsurkund, som man efteråt funnit sig i behov av men som icke funnits vid blodbadet.

Sententians ofullständiga sigillering visar att försöket icke genomförts, vare sig därför att man icke kunnat förmå samtliga de i sententian såsom bisittare i den andliga domstolen uppräknade att sätta sina sigill under en urkund av detta slag eller emedan man funnit att det avsedda rättfärdigandet av avrättningarna icke ens med en dom, sådan sententian avsett att vara, stode att vinna. Avrättandet av biskoparna i Skara och Strängnäs kunde ju, såsom Weibull måste medgiva, icke ens i formellt hänseende försvaras och förklaras med sententians hjälp.

Sigilleringen under sententian visar, varifrån försöket att efteråt få till stånd en dom utgått. Det är — förutom biskop Jöns Andersson — ärkebiskop Trolle och biskoparna i Linköping och Västerås samt medlemmar i deras domkapitel, som hunnit sätta sina sigill under, medan kapitlens i Skara och Strängnäs föregivna representanter i domstolen icke — så långt sigillen kunnat identifieras — träffas bland sigillanterna.[1]

[1] Sigillen äro anbragta tätt efter varandra. Till förra hälften av uppvecket äro fästepunkterna för sex sigill förlagda, till senare hälften allenast två omedelbart intill de föregående. Plats synes sålunda avsiktligt hava lämnats för ytterligare sigill.

Den ofullständiga sigilleringen är tvivelsutan i och för sig ett indicium på riktigheten av här framställda kritik av sententians uppgifter om sig

Att fastställa i vilket skede av händelseförloppet efter blodbadet och för vilket speciellt syftemål sententian tillkommit, är givetvis omöjligt. Det låter sig dock tänka, att sententians tillkomst står i samband med den inträdda nödvändigheten att inför påven rättfärdiga vad som skett. Härför var givetvis ändamålsenligt att kunna åberopa en av en kompetent andlig domstol för uppenbart kätteri över de avrättade fälld dom. Olyckligtvis kunde dock avrättningen av de båda biskoparna icke därmed försvaras. Sententian fick måhända just därför bliva allenast ett försök, och Kristian nödgades tillgripa den bekanta historien om krutkonspirationen. Till förmån för antagandet av ett sådant samband mellan sententian och försvarsskriften till påven tala onekligen i sin mån de ovan påpekade överensstämmelserna mellan bådas redogörelse för själva händelseförloppet vid klagomålens framställande — båda stå därvid i strid med övriga källor till blodbadets historia.

*

Weibulls höga uppskattning av sententians källvärde för kännedomen om händelserna vid Stockholms bladbad torde sålunda icke hålla streck. Hans på jämförelsen med sententian grundade värdering av de övriga källorna torde för den skull vara en undervärdering. Nyss visades att Kristians proklamation av den 9 november ifråga om sättet för klagomålens framställande förtjänar anses trovärdig. De tre Uppsala-kanikernas relation torde också förtjäna större tilltro än vad Weibull medger. Weibull framställer[1] saken så.

själv. Hade den andliga domstolen konstituerats med de i sententian angivna bisittarna och hade sententian vid domstolen uppsatts och avkunnats såsom dess dom, hade säkerligen — i betraktande av det vid tillfället rådande tvångsläget — flera sigill kommit att sättas under urkunden.

Weibulls teori om blodbadet såsom exekution av dom, fälld av en regelrätt behörig andlig domstol i en av Trolle väckt kättarprocess, lider — det må här i förbigående anmärkas — av svårigheten att förklara, icke att biskoparna i Strängnäs och Skara saknas bland de anklagade men väl att de saknas bland domarna. Såsom Hans Brasks och biskop Ottos bisittarskap i sententians domstol visar, hindrade deltagande i beslutet den 23 november 1517 icke sådant bisittarskap och biskop Vincent hade icke ens deltagit i 1517 års beslut (Ahlenius i *HT* 1897, s. 329). Överhuvud visar just de båda biskoparnas öde — deras frånvaro bland såväl anklagade som domare samt deras avrättning — att även om sententians uppgifter om domare och dom vore riktiga, det dock alltsammans varit ett juridiskt skenförfarande.

[1] A. a., s. 38 ff.

som hade Gustav Vasa krävt av Göran Turesson och de två andra kanikerna räkenskap för deras andel i händelserna i nov. 1520. »Det har för dem gällt kanske liv eller död, i varje fall deras timliga välfärd — — — Det var en hart när förtvivlad situation.»

Häri ligger, synes mig, en mycket betydande överdrift. Situationen var knappast den, att Göran Turesson befann sig i fara för liv och egendom, om han icke »skrev rätt». Hans fader, Ture Jönsson, var vid denna tid Gustav Vasas man. Han hade ju liksom sonen tidigare tillhört Kristians parti — hans övergång hade för Gustav Vasa varit av icke obetydligt värde och var så alltjämt. Är det under sådana förhållanden rätt antagligt, att en statsman av Gustav Vasas realistiska skaplynne skulle väntas ohjälpligt stöta ifrån sig den mäktige västgötalagmannen blott för att på den ur dansk fångenskap hemkomne sonen hämnas för bisittarskapet i Stockholms blodbads andliga domstol. Säkerligen icke. Göran Turessons tidigare förbindelser med Gustav Trolle och Kristian voro Gustav Vasa icke obekanta — hans eventuella medverkan i den andliga domstolen tillmättes säkerligen blott en tämligen underordnad betydelse numera. Weibulls teori att kanikernas relation är en försvarsskrift jämförbar med Kristians inlaga till påven, torde fördenskull icke träffa det rätta. Långt sannolikare är då Gottfrid Carlssons förklaring av dess tillkomst.[1] Gustav Vasas uppfordran till de tre domherrarna att nedteckna sina hågkomster från blodbadet har berott på hans önskan att få stoff till det strax efter kungavalet utsända manifestet.

Är relationens tillkomst att förklara på sistnämnda vis, bortfalla de skäl mot dess trovärdighet, som Weibull ansett sig kunna hämta av den fara till liv och egendom, vari kanikerna förmenats sväva.

Ser man bort från den av de skiljaktiga syftemålen betingade dagern över framställningarna, finner man vid en jämförelse, att Kristians proklamation av den 9 nov. och kanikernas relation i det stora hela framställa händelseförloppet på samma sätt fast med olika fyllighet. Proklamationen låter Gustaf Trolle, biskop Otto samt mäster Jon, den sistnämnde

[1] *HT* 1920, s. 133.

såsom ombud för Jakob Ulfsson, var för sig framträda såsom kärande inför konungen, varvid proklamationen i fråga om Trolle genom de använda ordalagen (— — — 'berättade först och kärde' — — —) ger vid handen, att hans klagomål muntligen av honom själv föredragits.[1] Proklamationens referat av de olika klagomålen ger vid handen, att de avsett övervåld och ekonomisk förlust. Anklagelsen för kätteri har enligt proklamationen därefter *gemensamt* rests av de klagande (— — — »och berättade de yttermera» — — —) med åberopande av 'sammansvärjelsebrevet' av 1517, sålunda först sedan detta framlagts. Kanikernas relation låter också Trolles käromål muntligen framföras samt avse den orätt och skada, som tillfogats kyrkan och honom. Däremot nämner relationen intet särskilt om biskop Ottos och Jakob Ulfssons klagomål. Orsaken är möjligen den, att dessa klagomål icke muntligen föredragits, endast skriftligen ingivits — de kunna också möjligen anses inbegripna under relationens uppgift om »någre bref», som framtogos och lästes inför konungen. Ett av dessa brev var »sammansvärjelsebrefvet».

Rörande sammankallandet av den församling, som skulle avgiva kättarförklaring, meddelar proklamationen, att konungen lät tillhopa kalla »biskopar, prelater, doktorer och lärde män, de visaste i Sveriges rike äro», relationen åter, att sammankallade blevo »alla biskopar, prelater, kaniker och klostergifne män och så många som lärda voro». I fråga om kättarspörsmålets framläggande inför den sålunda sammankallade församlingen meddelar proklamationen, att konungen »satte den sak i deras händer, att de skulle döma en rättfärdig dom därom, som den heliga skrift utvisar», relationen däremot, att »herr Johannes Bellenacke midt i deras sam-

[1] Detta utesluter naturligtvis icke, att Trolle även haft en skriftlig uppteckning av klagomålen, vilken överlämnats till konungen. Tvärtom synes naturligt, att han liksom mäster Jon haft en sådan uppteckning att ingiva. Nyss visades, att en bit av Jons uppteckning återfinnes i Trolles i sententian intagna anklagelseskrift. Möjligen har man i denna skrift även en bit av en motsvarande från Trolle härrörande uppteckning i stycket »Tesse alle och hwar för sig — — — — altidh tiill en rädelig moderatzs». Weibull har (s. 25) påpekat, att referatet i proklamationen av de tre biskoparnas klagomål äro nära ordagrant lika med motsvarande i Trolles anklagelseskrift i sententian. Särskilt synes detta gälla i fråga om proklamationens referat av Trolles klagomål. Då man i sententians klagoskrift återfinner i direkt form en bit av de av Jon framburna klagomålen, synes det väl kunna antagas, att det nyssnämnda stycket är hämtat från en uppteckning av Trolles klagomål, sådana de den 7 november föredrogos.

kväm sådane spörsmål framförde» etc. Det behöver ju icke påpekas, att uppgifterna icke strida mot varandra i avseende å sättet för spörsmålets resande: framläggandet av frågan skedde å konungens vägnar genom Beldenacke.

Både proklamationen och relationen överensstämma vidare däri, att församlingen avgivit ett yttrande — ingendera källan ger vid handen, att detta yttrande lämnats i skriftlig form. Om yttrandets innebörd äro däremot uppgifterna olika. Proklamationen framställer det som en kättardom över samtliga de avrättade (»Då hafve de dömt dem alle till uppenbarlige kättare och bannsmänniskor mot romarekyrkan och den heliga kristna tron. Och derföre hafve vi nu låtit strax gånga öfver dem» etc.). Kanikernas relation framställer saken på annat sätt. Det av Beldenacke framförda spörsmålet gällde — jag följer här det av Hildebrand meddelade konceptet — »om the, som haffua sich till hopa suäret och enkanneligh sigh haffua tillhopa forbynnet moth hielia romerska stoll och Jesu stadtholler pauen, äre dommende kettere». Spörsmålet blev föremål för överläggning och svaret blev 'efter evangelium och andeliga rätten', att »the, som med forsc:ne sakum vorde beslagna, skula hollas för ketthara, fors[t] aaff biscopanum, ther nest prelatum, kanekum och klostergiffna mannum och huariom wid sith staat». Orden »forst» etc. hänföra sig givetvis icke till 'hollas' utan till textens 'suarade(s)'. De tillkännagiva ordningen för svarets avgivande, varvid varje klass av andliga svarat för sig. Kanikerna förneka bestämt, att spörsmålets framställande och besvarande, så vitt de kunde förstå, efterföljts av »naghen dom eller sententia». Enligt deras mening var det avgivna yttrandet allenast ett auktoritativt uttalande, ett sakkunnigutlåtande, att ett visst slags handlingar innefattade kättarförbrytelse, men däremot icke en dom i rättslig mening, varigenom efter vederbörlig rannsakning fastslagits, att vissa anklagade gjort sig skyldiga till sådana handlingar eller befunnits förvunna till straff därför. Bestridandet att någon dom fallit, innefattar givetvis också ett bestridande av att den andliga församlingen uppsatt och beseglat någon domsurkund.

Vilkendera källan, konungens proklamation eller kanikernas relation, förtjänar vitsord i fråga om det av de and-

liga meddelade yttrandets innebörd och karaktär? Svaret torde svårligen kunna bliva mer än ett: kanikernas relation. Att ingen skriftlig dom uppsatts och beseglats torde utan vidare vara klart därav, att för sådan händelse hade man icke haft behov att senare söka i den s. k. sententian tillskapa en sådan. Att ej heller en sedermera i laglig ordning — såsom Kristians proklamation dock söker göra gällande — exekverad dom muntligen av de andliga avkunnats över de i blodbadet avrättade torde framgå bl. a. därav, att två biskopar återfinnas bland de sistnämnda.

Den undersökning, som här företagits rörande källorna för vår kännedom om händelserna närmast före Stockholms blodbad, har sålunda givit vid handen, att källorna låta fördela sig i två grupper, den ena bestående av Kristians proklamation av den 9 nov. 1520 och Uppsala-kanikernas relation, den andra av den s. k. sententian och Trolles däri intagna klagoskrift samt Kristians försvarsskrift till påven. Den förra gruppens källor äro, frånsett belysningseffekterna kring händelserna särskilt i vad avser karaktären av de andligas yttrande, i framställningen av händelsernas stora drag sinsemellan överensstämmande och därutinnan, så långt vi nu kunna utröna, trovärdiga.[1]

---

[1] Att alla detaljer i kanikernas relation, t. ex. påståendet att de icke kunnat förstå varthän Beldenackes spörsmål syftade, knappast förtjäna tilltro, är uppenbart, men torde höra till vad som här kallats färgläggningen av händelserna. Att Göran Turesson icke i relationen avslöjat sin medverkan vid försöket att efteråt tillskapa en domsurkund, torde i betraktande av omständigheterna anses förklarligt — huruvida de båda andra ens vetat, att ett sådant försök gjorts, måste lämnas fullständigt öppet.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Borglägerspenningar, smörtionde och kotal i Norrland 1554—1602.

Ett bidrag till den äldre vasatidens jordbruksstatistik.

Efter Västerås riksdag 1527 började, som bekant, Gustav Vasa att beskatta även det lägre prästerskapet både på landsbygden och i städerna. Till att börja med skedde detta på så sätt, att han förlade krigsfolk i borgläger vid prästgårdarna och såsom tidigare skett — åtminstone sedan 1524 — vid klostren. Denna beskattningsform hade emellertid av lätt insedda skäl sina olägenheter för såväl staten som de beskattade, och därför träffades under de första åren av 1530-talet i så gott som hela riket överenskommelse om prästerskapets befrielse från borglägren mot en fixerad årlig skatt, de s. k. borglägerspenningarna eller »taxen».[1] Den nya penningskatten, som utgick med en bestämd summa för varje stift, uppbars och redovisades av prostarna tillika med kronans andel av tionden.

Äldre författare ha i denna pålaga, som icke hade stöd i riksdagsbeslutet, velat se en till staten indragen gammal kyrklig avgift. Så ansåg Botin[2] densamma vara identisk med det lägre prästerskapets skyldighet under den katolska tiden att göra sammanskott till biskopspalliets inlösen. Denna uppfattning vederlägger visserligen Bergfalk i sina föreläsningar om det svenska skatteväsendet,[3] men han gör i stället gällande, att skattens rättsgrund är att söka i det lägre prästerskapets plikt att giva biskopen med följe härbärge vid dennes resor i stiftet, en pålaga som sedan gammalt utbytts mot en bestämd, årlig penningavgift för

---

[1] Så fastställdes t. ex. borglägerspenningarna för Skara stift $^{20}/_{7}$ 1530 till [illegible] m. d. (*GVR*, s. 148); för Åbo stift $^{27}/_{7}$ till 600 m. ö. (*GVR*, s. 154); för Linköpings stift till 900 m. d., vilken summa emellertid $^{25}/_{1}$ 1531 fr. o. m. 1532 höjdes till 2,500 m. d. och 2 $^{1}/_{2}$ läster smör (*GVR*, s. 173); för Strängnäs stift [illegible], 1530 till 400 m. ö. (*GVR*, s. 173); för Uppsala stift saknas kontrakt, men enligt räkenskaperna utgjorde taxen 1,000 m. ö. år 1530, vilken summa fr. o. m. följande år höjdes till 1,400 m. ö. (m. d. = mark danska, m. ö. = mark örtug).

[2] A. Botin, Utkast till svenska folkets historia (Sthlm 1757).

[3] Enligt av Bergfalk själv översedda anteckningar efter hans föreläsningar. U. U. B.

varje socken, den s. k. procurationen. Ej heller denna uppfattning finner emellertid stöd i bevarade handlingar. I skrivelse till electus i Skara 24/8 1527 medger konungen sålunda, »att han fritt må njuta sin visitering eller där uppbära penningar för efter lagligheten». Denna biskopliga rätt — biskopsgästningen eller procurationen — indrogs sedan visserligen undan för undan till staten, *men den bibehölls* såsom en särskild statsinkomst under åtminstone större delen av Gustavs regering, vilket framgår dels av fogderäkenskaperna och dels av att konungen såväl bort-förlänade biskopsgästningen som undantog densamma i fogde- och förläningsbrev såsom förbehållen biskopen,[2] utan att detta medförde ändring i den överenskomna »taxen». Varken i breven till prästerna och fogdarna om denna sak eller i de talrika skrivelser till allmogen, i vilka konungen försvarar sin beskattning av prästerskapet, gör han dessutom någonsin gällande, att borglägren eller borglägerspenningarna skulle vara en till staten indragen kyrklig pålaga, vilket han säkert ej försummat, om så varit fallet. Beskattningen av prästerskapet motiveras blott med rikets trängande behov och prästernas stora inkomster, och i ett av Bergfalk tydligen icke uppmärksammat brev 17 juni 1530 (*GVR*, s. 281) befrias Benct Magni, kyrkopräst i Ulfsby, från »taxa peditum och *the procurationspenningar*» (här kurs.), vilka sålunda uttryckligen betecknas som två skilda skatter.

I slutet av 1540-talet började Gustav Vasa indraga även sockenkyrkornas och det lägre prästerskapets lantbohemman, vilka han hittills ej vågat sig på. Icke mindre än 6,300 hemman,[3] som utgjorde sockenkyrkornas och prästbordens obestridliga egendom,[4] vederkändes sålunda under åren 1545—1550 av de kungliga fogdarna. I samtidens ögon säkert en oerhörd kränkning av hävdvunnen rätt! Ehuru handlingarna tiga, är det därför nog icke för djärvt antaga, att denna konfiskation väckte en stark opposition både hos församlingsborna och prästerna. Som ett försök att mildra missnöjet och kanske även som en naturlig gärd av rättvisa mot prästerna, som berövades sina räntor, får man därför anse konungens åtgärd att under 1540-talets sista år befria det lägre prästerskapet i hela riket från borglägerspenningarna eller borgläger. Några skrivelser härom med undantag av den ovannämnda finnas ej i riksregistraturet,[5] men däremot äro ofta avskrifter bifogade fogderäkenskaperna av de kungliga brev, som

---

[1] *GVR*, s. 300.

[2] Jfr *GVR* 1527, s. 3, 217; 1533, s. 223; 1534, s. 13, 36; 1535, s. 283; 1536, s. 40; 1538, s. 61; 1540, s. 13, 86, 178, 326, 327; 1541, s. 12, 13, 343, 370, 378 m. fl.

[3] H. Forssell, Sveriges inre historia från Gustav den förste (Sthlm 1869).

[4] Jfr E. Schalling, Den kyrkliga jordens rättsliga ställning i Sverige (Uppsala 1920).

[5] Jfr dock Kungl. Br. 17/10 1548 ang. de finska knektarnas förläggande till kronans slott i stället för i borgläger hos prästerna, vilka jämte »andre» åläggas utgöra en gärd till deras underhåll under vintern (*GVR*, s. 323).

anbefallde skattens efterskänkande, vilket med få undantag[1] motiverades med att det skedde som en ersättning för den till kronan indragna räntan av prästernas lantbönder. Att denna för visso nödtvungna eftergift gick konungen till sinnes, framgår emellertid snart nog av hans skrivelser till förläningstagare och fogdar. Man behöver ej bläddra många sidor framåt i riksregistraturet, förrän man i de kungliga förmaningsbreven ideligen får läsa, att det var »prästerskapets skyldighet att såväl som andra rikets innebyggare göra fäderneslandet undsättning och betala skatt». Enligt fogderäkenskaperna och dem bifogade brev dröjde det emellertid ända till år 1554, innan konungen, under hänvisning till rikets ökade behov med anledning av befarade oroligheter vid ryska gränsen, vågade sig på att tvärt emot den tidigare överenskommelsen upphäva den medgivna friheten och ånyo pålägga det lägre prästerskapet borglägerspenningar, vilka nu infördes i räkenskaperna som en ny skattetitel under »årliga räntan», uppburos fögderivis av fogdarna och — fördubblades!

Även prästerskapet i Hälsingland, Medelpad och Västerbotten ålades på nytt denna skatt 1554, under det att Ångermanlands präster, så vitt av räkenskaperna framgår, tillsvidare sluppo undan. Prästerskapet i Gästriklands 9 socknar voro likaledes alltjämt fria, men måste i stället, som förut skett sedan 1549, göra bergverken undsättning med 32 mark om året.[2]

I fogderäkenskaperna för Hälsingland för år 1554, vilka fullständigt finnas i behåll endast för landskapets norra fögderi, upptages »prästernas tax» under »ovissa persedlar» och utgick blott med samma belopp som år 1547 eller 186 1/2 mark för fögderiets 18 präster. Redan följande år är emellertid detta rättat, och borglägerspenningarna ingå även i Hälsingland i den årliga räntan och ha för norra fögderiets präster ökats till 397 mark eller i medeltal till 22 mark om året av var präst.

I Medelpads räkenskaper står »taxen» däremot redan från och med år 1554 riktigt införd som en del av årliga räntan. Den utgjordes av 7 av landskapets 18 präster och utgick första gången med 53 mark, varefter den höjdes till 115 mark eller till 16 1/2 mark per präst. Anledningen till, att endast 7 av prästerna beskattades, framgår ej av räkenskaperna eller bevarade skrivelser.

Liksom i Medelpad bokfördes »prästernas tax» även i Västerbotten från början som en del av årliga räntan, men i motsats till förhållandet i de andra landskapen erlades den här in na-

---

[1] I Gästrikland utbyttes borglägerspenningarna mot skyldighet för prästerskapet att undsätta bergverken enl. Kungl. Br. 4/6 1549 (förkommet men åberopat i 1549 års räkenskaper) med 32 mark om året, vilket ånyo bekräftades i Kungl. Br. 4/10 1564 (ej 4/10 1554, som Forssell uppger, a. a., s. 205), likaledes förkommet men åberopat i 1667 års räkenskaper: »Taxen hava prästerna fritt för det de skola göra undsättning till bergverken, efter som Kungl. Maj:ts brev förmäler datum 4 oktober anno 64.»

[2] Av räkenskaperna framgår, att undsättning utgjordes in natura och vanligen till Kopparberget.

tura och utgjorde 1554 för landskapets 8 präster: 4 tunnor la- 11 tunnor smör, 7 tunnor strömming och 8 skeppund gäddor motsvarande ett värde i penningar av 742 mark. Från och me- följande år ökades den emellertid även i detta landskap och ut- gjorde: 7 tunnor lax, 15 tunnor smör, 7 skeppund gäddor samt 6 tunnor strömming eller i pengar räknat 933 mark.[1]

Taxen var naturligtvis en ganska kännbar skatt för de tre landskapens präster, och att de i likhet med landets övriga prä- sterskap klagade så mycket de vågade, kan man taga för givet. I allmänhet hade denna prästerskapets klagan att döma av ko- nungens brev och landskapens handlingar icke någon effekt, men av Hälsinglands och Medelpads räkenskaper finner man, att prä- sterna i dessa landskap från och med år 1557 »befriades» från borglägerspenningarna mot avstående av sin s. k. smörtionde till kronan. Att Gustav Vasa sålunda utan tvingande skäl och utan klagan avstod från borglägerspenningarna i Hälsingland och Me- delpad förefaller ju vid första påseendet litet misstänkt. Under- söker man saken närmare, finner man också, att han som vanligt gjorde en god affär med denna skenbara eftergift. Sakens för- historia är följande. Vid det ting, som konungen på grund av inträffade oroligheter höll i Delsbo den 12 mars 1528 med all- mogen från Hälsingland, Ångermanland och Medelpad, stadfäste han i en särskild »ordinantia»[2] för Hälsingland bl. a. den stadga, som av ålder gällde i Norrland, att var bonde årligen skulle giva sin sockenpräst 1 ℔ smör av var mjölkko och ½ ℔ av var gallko (däremot befriades bönderna från att giva prästen, som hittills också skett, 3 ℔ smör om året för tre mässor). Några dagar senare fastställdes detsamma för Gästrikland (Kungl. Br. 21 mars 1528, *GVR*, s. 65).[3] Det var mot avstående av denna smör- tionde, som samtidigt bestämdes till 1 ℔ smör av alla kor bön-

---

[1] Enligt Hälsinglands räkenskaper för åren 1555—1559 utgjorde:

fogdens kontanta lön	60	mark
skrivarens » »	30	»
1 hovmans » »	16	»
1 fiskares » »	2½	»
och nedanstående persedlars värde		
1 spann säd	1	»
1 tunna smör (384 ℔)	36	»
1 tunna lax	26	»
1 skeppund gäddor	25	»
1 tunna strömming	6	»
1 skeppund stångjärn	22	»
1 läst osmundjärn	126	»

[2] *GVR*, s. 60.

[3] Att så skedde även beträffande Medelpad, Ångermanland och Väster- botten framgår tydligt av räkenskaperna, ehuru de kungliga stadfästelsebreven förkommit. Jfr dock Kungl. Br. 31/3 1538, *GVR*, s. 51. Även i Finland in- drogs komålssmöret till kronan. Jfr Gunnar Suolahti, Finlands präster- skap på 1600- och 1700-talen (1927), s. 236 f.

erna ägde, som prästerna i de båda landskapen 1557 befriades (!) rån borglägerspenningarna.

Något kungligt brev angående denna sak har jag ej lyckats finna, men i Hälsinglands räkenskaper för år 1557 har ogden gjort följande anteckning: »Än är utgjort för borglägerspenningar, som prästerna plägade utgöra, tiondesmör av varje o, som bonden äger, 1 ♃ smör.» En likalydande anteckning fines sedan i undervisningen om årliga räntan till och med år 560. Följande år upptages visserligen skatten alltjämt såsom tgörande en del av årliga räntan, men anteckningen i undervisingen lyder nu: »Tionde utgöra bönderna årligen, vilken prästerna tillförne haft hava, smör av ko, bonden haver i gården, mör 1 ♃.» I 1562 års räkenskaper, vilket år ombyte av fogde kedde i Hälsingland, läses: »Item än utgöres årligen uti tionde r var ko, som bonden äger, smör 1 ♃.» Därefter kallas denna katt endast tionde i räkenskaperna, och uppföres från och med r 1566 utan vidare oriktigt som en del av kronotionden!

I Medelpads räkenskaper för år 1557 står i undervisningen m årliga räntan endast: »Taxen av 7 präster i Medelpad utjorde i smör 11 tunnor 14 lispund 15 marker», och en likalydande undervisning förekommer sedan till och med år 1559. År 1560 ändras detta till: »Än utgöres av var ko, som är uti Medelad, prästerna uti tiondesmör 1 ♃, och det haver nu Kungl. aj:t.» Därefter bokföres skatten under titeln »smörränta» som n del av den årliga räntan. Enligt Hälsinglands norra fögderis äkenskaper utgjorde den sålunda konfiskerade smörtionden år 557 2 läster, 10 tunnor. Med ett smörpris av 36 mark per tunna ar alltså dess värde 1,224 mark, under det att de 18 prästernas ax endast uppgick till 397 mark! I Medelpad utgjorde prästernas »smörtax» år 1557 11 tunnor, 14 lispund, 15 marker eller i enningar räknat 429 mark, under det att föregående års »peningtax» endast uppgick till 115 mark! I genomsnitt utgjorde mörtionden enligt fogderäkenskaperna de år, då den utgick till llo. i Hälsingland minst 5 läster eller 60 tunnar och i Medelpad inst 1 läst eller 12 tunnor.

Samma år, som detta byte skedde i Hälsingland och Medelpad, drog konungen utan vidare smörtionden även i Ångermanland. ågot kungligt brev härom har jag visserligen ej kunnat anträf-, men i räkenskaperna för år 1557 står utan någon förklaring: tem än utgöres av Ångermanland en skatt efter korna, så att var ko, som bonden äger, skattas årligen smör 1 ♃.» Därter ingår »smörtionden» som en ständig del av årliga räntan i en detta landskaps räkenskaper och utgjorde i allmänhet minst läster, d. v. s. 36 tunnor.

Vad Västerbotten beträffar, är det svårare att av räkenskaperna sluta sig till om konungen 1557 önskade behålla prästerns in natura utgående tax som förut eller om hans mening var t utbyta den mot smörtionden som i de andra landskapen. Rä-

kenskaperna för 1557 och de närmast följande åren äro nämligen mycket orediga, vilket tydligen sammanhänger med att Västerbotten, som hittills bildat ett fögderi, 1556 delades i tre fögderier, vilka i sin tur redan år 1558 ånyo helt omreglerades.[1] Som några kungliga brev i saken ej heller finnas i behåll, inskränker jag mig till att endast lämna en redogörelse för, huru denna skatt faktiskt enligt räkenskaperna utgick i Västerbotten från och med år 1557.

Enligt detta års räkenskaper utgjorde prästerna i Torne, Lule, Pite och Kalix socknar, vilka bildade ett fögderi, i tax 10 tunnor smör, 5 tunnor lax, 5 skeppund gäddor, trots att även bönderna fingo erlägga en för året helt ny *smörskatt* till kronan — »av vart öre penningar, som de utgöra i sin rätta skatt, smör ℔ 2 » — vilken, då penningskatten var 951 mark 12 penningar, uppgick till 3 läster, 11 tunnor, 8 lispund, 17 marker smör eller i penningar 1,695 mark. I Skellefte och Lövånger utgjordes skatten blott av prästerna och utgick för hela fögderiet med 1 tunna lax, 4 tunnor smör, 2 skeppund gäddor, 3 tunnor strömming. Av Bygde, som nu tillika med Ume bildade ett fögderi, erlades av prästen 1 tunna smör och 3 tunnor strömming, under det att för Ume varken tax eller annan skatt i dess ställe finnes bokförd för året.

År 1558 erlade prästerskapet i Skellefte, Lövånger och Bygde, vilka nu återförenats till ett fögderi, samma tax som förut och behöll sin smörtionde. I landskapets övriga socknar skedde däremot väsentliga förändringar ehuru icke efter någon enhetlig princip utan efter skilda grunder i de olika fögderierna. I räkenskaperna för Ume socken, som nu utgjorde ett fögderi, läses sålunda: »Item utgöra de en persedel, som kallas matskott smör, det är av var bonde 4 ℔, och äre bönderna 443. Löper matskott smör 5 tunnor, 8 lispund, 12 marker.» Smörtionden hade med andra ord i denna socken fixerats till 4 ℔ per år och bonde oberoende av kotalet. Härutöver uttogs emellertid åren 1558—1560 dessutom 1 ℔ smör per ko,[2] men om även detta utgjordes i stället för prästtaxen eller erlades av annan anledning, framgår icke av räkenskaperna. För Torne och Kalix socknar gällde, att liksom år 1557 utgjordes av bönderna »2 ℔ smör av var öre penningar de utgöra i huvudskatten», vilket, då denna uppgick till 294 mark 22 penningar, blev 14 tunnor, 12 lispund samt av prästerna 4 tunnor smör, 3 tunnor lax och $2^1/_2$ skeppund gäddor. I Lule och Pite socknar gjordes däremot 1558 ett försök att tillämpa samma grunder för smörtiondens utgörande som i de övriga norrländska landskapen, d. v. s. efter kotalet, enligt följande undervisning: »Detta efterskrivne smör haver prästen haft

[1] Se J. A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen (Sthlm 1919) II, s. 322.

[2] Kornas antal uppges dessa år vara 2,880, 2,960 och 2,896 resp.; kotallängder saknas.

tillförne, nämligen av var ko, som bönderna hava uti Västerbotten, smör 1 ℔, och äre uti förenämnde 2 socknar kor 2,826.[1] Löper komålssmör 8 tunnor 13 lispund 6 mark.» Därefter uttogos i »taxsmör» år 1559 av Lule 8 tunnor 14 lispund och av »Herr Anders i Pite» 2 tunnor samt från och med år 1560 av Lule socken 4 tunnor och av Pite 2 tunnor om året oberoende av kotalet. Efter dessa grunder utgick sedan landskapets prästtax och borglägerspenningar. För kronans del innebar detta utbyte, om vi bortse från den tillfälliga smörskatten av 1 ℔ per ko i Ume, att prästtaxen år 1558 i pengar räknat ökades från 933 till 1,835 1/2 mark om året. En god affär sålunda även här!

I Gästrikland fingo prästerna, såvitt räkenskaperna utvisa, allt framgent behålla sin smörtionde och voro även till och med år 1567 befriade från taxen mot utgörande av 32 mark till bergverken, varefter de ålades en årlig penningtax av 86 mark.

Av ovanstående redogörelse framgår, att smörtionden i Norrland aldrig ingått i de 2/3 av kyrkotionden, som av konungen indrogos till kronan enligt Västerås recess, utan städse utgjort en del av kvicktionden, som ju förbehölls prästerna jämte 1/3 av spannmålstionden. Det måste därför betecknas som i viss mån missvisande, då Forssell dels helt kort säger,[2] att smörtionden i Hälsingland, Medelpad, Ångermanland och Västerbotten ingick i kronotionden, och dels påstår, att smörtionden i Hälsingland »efter 1553» indrogs till kronan.[3] I verkligheten var det ju, som framgår av förestående utredning, vad Medelpad, Hälsingland och större delen av Västerbotten beträffar, en ren bytesaffär, om ock en för kronan mycket fördelaktig sådan, som ägde rum 1557, och förmodligen ställdes väl Ångermanlands präster inför valet mellan att avstå sitt smör eller betala en kraftigt tilltagen tax.

Sedan detta tiondesmör under ett par årtionden bokförts antingen såsom kronans andel i kyrkotionden eller som en del av den i årliga räntan ingående smörräntan, glömde man emellertid bort, hur det egentligen förhöll sig med denna skatt, och prästerna i Hälsingland, Medelpad, Ångermanland och vissa av Västerbottens socknar började att ånyo åläggas borglägerspenningar, dock icke som en ständigt återkommande ränta utan som en för varje gång särskilt pålagd gärd för visst angivet ändamål. Enligt räkenskaperna skedde detta första gången år 1583 med prästerskapet i Hälsingland, som enligt ett i desamma åberopat och refererat Kungl. Br. av den 4 februari samma år,[4] vilket icke fin-

[1] Kotalslängder saknas. Annorlunda E. G. Huss, Undersökning öfver folkmängd, åkerbruk och boskapsskötsel i landskapet Västerbotten åren 1540—1571 (Uppsala 1902), s. 91, vilken uppger korna i *endast* Lule socken till 2,826.

[2] H. Forssell, Sverige 1571 (Sthlm 1872), s. 49.

[3] Sveriges inre historia, I, s. 205, not 1.

[4] »Borgelegers Peningar. Aff presterne i Helsinglandh äre vttgiorde effter Konunge Maz: breff, datum them 4 Februarij a:o 1583, till att vnderhålla bysskyttarne medh widh Stochholms slått, och effter Konge Maz: war inthett så lägligitt att vmbära för:ne byskyttare ifrå slåthett, skulle the haffua vtt-

nes infört i riksregistraturet, ålades utgiva 210 daler till bysseskyttarnas på Stockholms slott underhåll. Sedan upprepades detta årligen åtminstone vad beträffar prästerskapet i något av landskapen, men vanligen i alla eller flera. Det oaktat utgick naturligtvis smörtionden även de år, då borglägerpenningar erlades av ett eller flera landskaps präster. Intet erkänt samband fanns alltså längre mellan de båda skatterna borglägerspenningar och smörtionde i Norrland.

Av räkenskaperna finner man emellertid, att Kungl. Maj:t efter kung Gustavs död började av gunst och nåd tilldela prästerna en del av smörtionden. Detta skedde först i Hälsingland år 1561,[1] i vilket års räkenskaper man läser utan hänvisning till något brev — under »avkortningen» — att Kungl. Maj:t »gunsteligen unt och efterlåtit menige klerkeriet uti Hälsingland $^{1}/_{4}$ part av allt det tiondesmör, som där faller», och detta skedde sedan årligen. Vad Medelpad beträffar visa räkenskaperna, att prästerna i detta landskap från och med 1563 kommo i åtnjutande av samma förmån, och genom ett Kungl. Brev 17 december 1585 erhöllo de hälften av landskapets smörtionde. Redan år 1589 minskades emellertid detta till en tredjedel enligt följande anteckning i räkenskaperna: »Item hava prästerna i landsändan tredjeparten av det komålssmör, det föll anno 1589, där de tillförne halvparten bekommit hava, däruppå Kungl. Maj:ts brev datum 17 december anno 1585.» Ångermanlands prästerskap slutligen efterläts 1562 en fjärdedel av landskapets smörtionde och från och med 1589 en tredjedel. År 1594 tilldelades prästerna i Hälsingland, Medelpad och Ångermanland enligt ett Kungl. Brev av den 22 februari 1594, som visserligen är förkommet, men som åberopas i alla tre landskapens räkenskaper för året, hälften av komålssmöret på behaglig tid. Den återstående hälften bortförlänades likaledes på behaglig tid från och med åren 1601—1603 — vid olika tidpunkter i de olika landskapen — varefter smörtionden eller som den nu i allmänhet kallas komålssmöret försvinner ur Hälsinglands, Medelpads och Ångermanlands räkenskaper — och därmed också *kotalslängderna*.

Under den tid, denna skatt utgick till staten, lämnades näm-

giortt för huar månadt peningar 7 ✝ opå — 7 månars tider till 24 byskyttare, menn ther emott förmäler Mass törnes handschrifftt, som här fins, att presterne ther i landett vttgiorde tuå aff them, tå strax hit till K: Maz: N: mester Oloff i Liussdall och här Måns i tuna, och skulle haffue fått enn sådanna beskedh, att the skole wara förskonade medh tuå månader, therföre haffua the inthett mere vttgiortt än som för fem månader, och om månaden till — 24 personer, huar 7 ✝, löp. th. effter peningar ———— 210 daler.

Och för:ne peningar är leffuereratt till Claes Olsonn, bysseskyttare, som hans quitenzie förmäler. Dat:m 5 aprilis Anno 1583, som och Knutt Olssonn archeleij schriffuere skall göra rechenskap före».

[1] Enligt P. H. Widmark, Beskrifning öfwer Prowinsen Helsingland (Uppsala 1860), anbefalldes detta i ett Kungl. Brev $^{7}/_{5}$ 1561, som saknas i riksregistraturet och Kammararkivet, men som lär ha i original funnits i Norra Hälsinglands domsagas arkiv, där det dock nu enligt uppgift icke kan återfinnas.

ligen av prästerna uppgift på det antal kor, varje bonde i de tre landskapen ägde, antingen i tiondelängderna eller undantagsvis i särskilt upprättade kotalslängder. Längderna, vilka bestyrktes med prästens sigill och stundom även med nämndens bomärken, bilades av fogdarna räkenskaperna som verifikation och insändes med dessa till Kammaren, där de sedan förvarats. Något åläggande för prästerna att lämna dessa uppgifter — som av längderna att döma förorsakat dem mycket huvudbry och bekymmer — har jag ej kunnat finna, men Widmark uppger,[1] att i det ovannämnda brevet $^7/_5$ 1561 till Hälsinglands präster uttryckligen föreskrevs, att de »hvar inom sin församling skulle hålla fullständigt register å antalet kokreatur», och troligt är väl, att liknande föreskrifter givits även för de övriga landskapens prästerskap. Därmed må emellertid ha varit hur som helst, tack vare denna skatt ha vi bevarad en synnerligen tillförlitlig och med undantag av något enstaka år sammanhängande statistik över antalet kor i Hälsingland, Medelpad och Ångermanland redan för tiden 1557—1602, under det att vi som bekant för det övriga Sverige — frånsett de enstaka år,[2] då beskattning efter kotalet ägde rum — ej ha uppgift om detsamma förrän 1620—1641, under vilka år de s. k. boskapspenningarna utgingo efter antalet kreatur.

Med ledning av prästernas längder gjorde fogden ett summariskt sammandrag över antalet kor i fögderiet, vilket vanligen upptages i hans räkenskap över komålssmöret.

Med hjälp av dessa uppgifter äro de efterföljande tabellerna upprättade. I tabellerna I—III angives antalet kor, antalet bönder (i stort sett detsamma som antalet brukningsdelar, jfr nedan) samt årliga medeltalet kor per bonde enligt fogdarnas sammandrag för de år, räkenskaperna innehålla uppgift därom, och dessutom samma uppgifter dels för det första år efter 1620, för vilket boskapslängder för varje särskilt område finnas i behåll, dels för år 1919. Egendomsfördelningen i mitten av 1500-talet, år 1600 samt på 1620-talet belyses av tabellerna IV—XII, av vilka inhämtas, huru många bönder i varje socken det år, tabellen avser, ägde 0, 1, 2, 3, 4, 5 o. s. v. kor, antalet bönder (brukningsdelar) i varje socken samt antalet kor och kor i medeltal per bonde. Dessutom har i tabellerna VI, IX samt XII införts uppgift dels om huru många kor prästerna ägde på 1620-talet (prästernas kor ingå naturligtvis ej i de äldre tiondeuppgifterna), dels om antalet kor och brukningsdelar år 1919.[3]

Vilket värde kan man nu tillmäta dessa äldre statistiska uppgifter? Vad beträffar prästernas längder över det antal kor, varje bonde ägde, torde man kunna säga, att de äro synnerligen tillförlitliga, ja, jag skulle vilja påstå trovärdigare än de sta-

[1] A. a., s. 330.
[2] 1553, 1571 och 1599.
[3] Kungl. Statistiska Centralbyrån, Arealinventeringen och husdjursräkningen den 1 juni 1919 (Sthlm 1920).

tistiska uppgifter, som i våra dagar lämnas av myndigheter och andra. Däremot är såväl prästernas som fogdarnas sammanräkning av antalet kor i församlingen eller fögderiet ofta, för att icke säga oftast, felaktig, varför en statistik, som bygger på *dessa siffror,* måste bliva mycket approximativ,[1] då felräkningar på ett par hundra kor ej äro ovanliga. Att observera är även, att fogdarna stundom i sammandraget endast upptaga lika många kor, som de redovisa marker smör. Så bero de påfallande låga kotalen i Hälsingland 1561 (14,075 1/2) samt i Ångermanland 1589—1593, vilka möta i tab. I och III i enlighet med fogdarnas sammandrag, på att i dessa frånräknats lika många kor, som prästerna förlänats marker tiondesmör, varför antalet kor i tabellerna dessa år endast utgör 3/4 resp. 2/3 av det verkliga antalet. Att så är förhållandet, bekräftas av kotalslängderna samt även av den omständigheten, att det av fogden redovisade tiondesmöret utgör lika många mark som kor i tabellen, vilket naturligtvis icke skulle ha varit händelsen, om alla kor i fögderiet medtagits, då ju 1/4 resp. 1/3 av smöret var bortförlänat.[2] Vad mantalet beträffar, finner man, att tiondemantalet och de särskilda kotalslängdernas mantal sällan eller aldrig sammanfaller med jordskattemantalet (vilket anges i tab. I—III), ehuru det i Norrland vid denna tid skiljer sig mindre därifrån än i det övriga Sverige. Stundom är det lägre men i regel högre. Det senare torde ha berott dels på att personer, som ej ägde skattelagd jord — men möjligen en lägenhet — tack vare allmänningen kunnat hålla kreatur och därför givit smörtionde, dels och kanske vanligast på att flera familjer sutto på samma jordeboksenhet eller med andra ord, att det i allmänhet fanns flera brukningsdelar än jordskattemantal.[3] Orsaken till att tiondemantalet vissa år är lägre än jordskattemantalet, är svårare att förklara, men företeelsen torde ha sin grund i felslagen skörd, som för året befriade från tionde.

Uppgifterna i tabellerna I—III och över huvud taget alla statistiska uppgifter, som grunda sig på prästernas eller fogdarnas *sammandrag,* måste därför även med iakttagande av avsiktliga avkortningar betecknas såsom endast ungefärliga, men sakna naturligtvis därför ingalunda sitt stora intresse.

Tabellerna IV—XII åter, som grunda sig direkt på prästernas primäruppgifter, torde få anses på ett synnerligen tillför-

---

[1] Forssell (a. a.) synes uteslutande bygga sin statistik direkt på fogdarnas sammandrag.

[2] Jfr Forssell, Sverige 1571, s. 50 (vilken i motsats till 1561 års räkenskaper för Hälsingland utelämnat 1/2 ko): »Kotalet i Helsingland 1561 är så litet, att man kunde misstänka felskrifning, men det bekräftas af smörtiondens belopp.» Widmark, a. a., s. 290 tabellen, gör sig också skyldig till ett liknande misstag, då han utan reservation efter fogdens sammandrag upptager antalet kor i Bjuråker år 1625 till 6. Verkliga antalet var 630, men boskapspenningarna voro bortförlänade.

[3] Jfr dock Huss, a. a., s. 34 f. samt Forssell, Sverige 1571, s. 32.

litligt sätt avspegla det verkliga ekonomiska tillståndet. Den enda tvekan, som 1500-talslängderna ge anledning till, är om med »kor» avses mjölkkor eller kor och kvigor. Allt talar emellertid för att med »kor» avses mjölkkor, enär det knappast kan vara rimligt att taga en skatt i *smör* av ägaren till ett kreatur, som ej lämnar någon mjölk. Från och med 1620 beskattas visserligen även »kviga», om än med lägre belopp än ko, men då var det ju fråga om en i penningar utgående förmögenhetsskatt, ej om viss andel i produktionen.[1]

Att här ingå på de rent *finansrättsliga* undersökningar, som detta brottstycke ur vårt lands skattehistoria inbjuder till, eller att här upptaga till behandling de *ekonomiska* slutsatser, som kunna dragas av en med hjälp av dessa kotals- och kreaturslängder upprättad *fullständig* statistik för åren 1557—1641, skulle naturligtvis föra alltför långt, men jag hoppas att inom kort få återkomma till ämnet i ett finansrättsligt arbete över Sverige under den äldre Vasatiden, med vilket jag för närvarande är sysselsatt. Nu må endast i största korthet påpekas, att räkenskaperna tydligt utvisa, det varje mera märkbar *verklig* nedgång i kotalet så gott som alltid motsvaras av en kraftigare tilltagen kostgärd (jfr tab. I—III). Likaså framgår det även av Hälsinglands räkenskaper för åren 1598—1600, att den stora ökningen i antalet bönder utan kor, som tiondelängderna för år 1600 utvisa (från 10 till 78), berodde på de kostgärder, som pålades 1599 och 1600. På grund av dessa tvingades nämligen flertalet enkosbönder i Hälsingland att lämna ifrån sig sin enda ko (jfr tab. IV och VI). Men ur räkenskaperna från 1600-talets första år kan man också utläsa, att de så hårt beskattade hastigt repade sig. Detta hade varit omöjligt, om de ej utom »kor» även ägt kalvar och kvigor, och utgör därför ett ytterligare bevis för, att endast mjölkkor upptagas i längderna. Som ju var att vänta, visar redan denna ofullständiga bearbetning av det statistiska materialet, att de norrländska landskapen nu kunde föda — icke *svältföda* som på 1500- och 1600-talen — mellan tre och fyra gånger så många kor som under senare hälften av 1500-talet, men också, att en stark nedgång i antalet kor per brukningsenhet (bonde) ägt rum, vilket tydligen sammanhänger med det större antalet brukningsdelar, intensivare jordbruk och ökningen av den odlade jordens areal.[2]

---

[1] Stiernman, Alla riksdagars och mötens beslut, s. 743.

[2] Den odlade arealen utgjorde i

	1560	1805	1905
Hälsingland . . .	13,409 hektar	12,911 hektar	68,628 hektar
Medelpad	2,061 »	5,764 »	26,735 »
Ångermanland . .	9,611 »	10,093 »	58,221 »

1805 och 1905 års arealuppgifter äro hämtade ur Emigrationsutredningen, Bil. V. Bygdestatistik, Sthlm 1910, s. 209 f., samt avse samma socknar, som 1560 bildade de tre landskapen.

Försöket att beräkna arealen år 1560 är gjort med ledning av fogderäkenskapernas undervisning om jordens skattläggning och under förutsättning, att 1 famn = $3^1/_2$ alnar, att 1 spannland i Medelpad = 1 mål i Hälsingland, som 1552 års undervisning uppger, och ej »32 stänger både uti längden och bredden», som föreskrevs 1542, samt att 1 sädesland i Ångermanland = 40 × 20 famnar (jfr L. B. Falkman, Om mått och vigt i Sverige, Sthlm 1884). Troligt är, att en ej obetydlig areal av vad som nu kallas »naturlig äng» ingår i den skattelagda jorden på 1500-talet, enär ett mål skulle vara »så stort, att där kan sås en spann uppå eller kan fås ett lass hö uppå». Härigenom förklaras — åtminstone i viss mån — att den odlade jordens areal 1560, beräknad enl. ovanstående grunder, föga skiljer sig från 1805 års areal enligt ovannämnda bil. till emigrationsutredningen. Anmärkningsvärt är dock, att enligt den handskrivna liggare över folkmängd, öppen åker, utsäde, kreatur m. m. för åren 1805 och 1810(statistiska centralbyråns arkiv), ur vilken 1805 års arealuppgifter äro hämtade, skulle arealen odlad jord i de flesta här omnämnda socknar ha *fördubblats*, ja i åtskilliga mångdubblats under åren 1805—1810, vilket tyder på att 1805 års areal måste vara för lågt beräknad.

Gösta Boëthius.

Tabeller.

I—III.

Kotal och mantal i Hälsingland 1557—1601, 1627 och 1919.
» » » » Medelpad 1558—1602, 1629 och 1919.
» » » » Ångermanland 1557—1602, 1628 och 1919.

IV—XII.

Uppgifter *sockenvis* utvisande:
summa bönder;
» kor;
medeltal kor per bonde.

I sista tabellen för varje landskap redovisas dessutom böndernas och kornas antal jämte medeltal kor per bonde år 1919 samt prästernas kor (efter 1620).

Tabell I.

Kotal och mantal i Hälsingland 1557—1601, 1627 och 1919.

År	Kor	Bönder	Medeltal kor per bonde
1557	18,394	3,266	5,6
1558	19,627	—	—
1559	19,698	3,314	5,9
1560	—	—	—
1561 *	[1] 14,075½	3,271	—
1562	19,513	3,359	5,8
1563	19,880	3,406	5,8
1564	19,715	3,406	5,8
1565	20,564	3,406	6
1566	19,524	3,385	5,7
1567	19,507	3,389	5,7
1568	20,263	3,368	6
1569 *	18,239	3,325	5,5
1570 *	17,049	3,263	5,2
1571 *	17,032	3,265	5,2
1572	18,431	3,264	5,6
1573	18,411	3,264	5,6
1574	18,559	3,264	5,7
1575 *	18,221	3,264	5,6
1576	18,580	3,264	5,7
1577	18,734	3,264	5,7
1578	18,999	3,264	5,8
1579	19,743	3,264	6
1580	18,580	3,264	5,7
1581	18,845	3,264	5,8
1582	19,727	3,264	6
1583	19,422	3,265	5,9
1584	19,260	3,265	5,9
1585	19,354	3,265	5,9
1586	19,428	3,265	5,9
1587	19,616	3,265	6
1588	19,627	3,265	6
1589	19,320	3,265	5,9
1590	18,998	3,265	5,8
1591	19,527	3,265	5,9
1592	19,405	3,265	5,9
1593	—	—	—
1594	20,540	3,087	6.7
1595	20,688	3,087	6,7
1596	20,443	3,087	6,6
1597	—	—	—
1598	—	—	—
1599 *	—	—	—
1600 *	21,087	3,063	6,9
1601 *	20,767	3,063	6,7
1602	—	—	—
1627	19,131	3,276	5,8
1919	42,850	12,115	3,5

[1] Verkliga kotalet 18,767; jfr ovan s. 52.
* Kostgård.

Tabell II.

Kotal och mantal i Medelpad 1558—1602, 1629 och 1919.

År	Kor	Bönder	Medeltal kor per bonde
1558	4,277	802	5,3
1559	4,487	795	5,6
1560	4,381	787	5,6
1561	4,210	796	5,3
1562	4,584	805	5,7
1563	4,616	789	5,9
1564	4,412	816	5,4
1565	4,192	810	5,2
1566	4,235	801	5,3
1567	4,345	799	5,4
1568	4,349	777	5,6
1569	4,147	779	5,3
1570 *	3,978	750	5,3
1571 *	3,489	749	4,7
1572 *	3,978	742	5,3
1573	3,882	750	5,2
1574	3,981	752	5,3
1575	4,237	764	5,5
1576	4,185	787	5,3
1577 *	3,848	786	4,9
1578	4,168	804	5,2
1579	4,385	810	5,4
1580	4,156	816	5,1
1581	4,390	812	5,4
1582	4,477	798	5,6
1583	5,482	805	6,8
1584	5,260	805	6,5
1585	5,516	804	6,9
1586	5,064	805	6,3
1587	5,506	816	6,7
1588	5,572	812	6,9
1589	4,940	693	7,1
1590 *	4,406	674	6,5
1591 *	4,359	677	6,4
1592 *	4,634	759	6,1
1593	5,159	764	6,8
1594	5,528	783	7,1
1595	5,344	778	6,9
1596	5,397	782	6,9
1597	—	—	—
1598	5,653	870	6,5
1599 *	5,728	876	6,5
1600 *	5,613	875	6,4
1601 *	5,182	829	6,3
1602	4,394	746	5.9
1629	4,947	914	5,4
1919	24,799	7,105	3,4

* Kostgärd.

Tabell III.

Kotal och mantal i Ångermanland 1557—1602, 1628 och 1919.

År	Kor	Bönder	Medeltal kor per bonde
1557	12,613	2,415	5,2
1558	12,840	2,766	4,6
1559	13,529	2,955	4,6
1560 *	12,173	2,727	4,5
1561	12,548	2,642	4,7
1562	12,952	2,642	4,9
1563	12,850	2,647	4,9
1564	12,726	2,491	5,1
1565	13,030	2,582	5
1566	12,959	2,543	5,1
1567	12,852	2,549	5
1568	12,937	2,268	5,7
1569 *	11,732	2,442	4,8
1570 *	11,206	2,440	4,6
1571	11,793	2,032	5,8
1572	12,265	2,198	5,6
1573	—	—	—
1574 *	11,808	2,164	5,4
1575	12,000	2,237	5,4
1576	12,112	2,232	5,4
1577	11,926	2,250	5,3
1578	11,980	2,329	5,1
1579	12,153	2,330	5,2
1580	12,032	2,331	5,1
1581	12,233	2,229	5,5
1582	12,834	2,274	5,6
1583	12,704	2,312	5,5
1584	12,783	2,330	5,5
1585	13,004	2,322	5,6
1586	13,312	2,331	5,7
1587	12,728	2,349	5,4
1588	15,556	2,246	6,9
1589	[1] 11,737	2,093	—
1590	[1] 11,470	1,954	—
1591	[1] 11,495	1,960	—
1592	[1] 10,900	1,997	—
1593	[1] 10,978	2,076	—
1594	—	—	—
1595	12,308	2,059	6
1596	13,536	2,069	6,5
1597	13,119	1,951	6,7
1598	13,264	1,972	6,7
1599 *	13,412	2,002	6,7
1600 *	13,534	1,997	6,8
1601 *	12,224	2,004	6,1
1602	11,989	1,725	6,9
1628	12,945	2,387	5,4
1919	41,268	12,899	3,2

[1] 2/3 av verkliga kotalet; jfr ovan s. 52.

* Kostgård.

Tabell IV. Hälsingland 1557.

Socken	1557																					Summa bönder	Summa kor	Medeltal kor per bonde
	*0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20			
Segersta	** —	3	5	10	16	14	15	5	1	1	2	—	2	3	—	—	—	—	—	—	1	78	422	5,4
Hanebo	—	2	6	7	22	22	5	10	3	2	2	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	84	435	5,1
Bollnäs	—	10	18	33	53	47	36	16	19	9	10	9	4	3	1	—	1	—	—	—	—	269	1,469	5,4
Alfta	—	1	6	16	19	30	29	31	28	22	12	20	21	2	2	3	1	—	—	—	1	244	1,827	7,4
Arbrå	1	2	6	6	19	24	14	7	7	9	1	1	—	—	2	2	—	—	—	—	1	102	597	5,8
Undersvik	—	3	4	2	5	1	7	6	5	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	38	213	5,6
Järvsö	—	2	8	17	32	31	38	28	38	18	23	4	5	3	—	—	—	—	—	—	—	247	1,615	6,5
Ljusdal	2	8	18	41	39	61	29	21	18	16	12	4	2	2	1	—	1	—	—	—	1	276	1,501	5,4
Färila	1	—	3	1	7	11	5	10	8	4	4	2	3	1	1	2	1	—	—	—	—	64	463	7,2
Delsbo	4	6	17	38	57	51	33	31	10	10	3	—	3	—	1	1	—	—	—	—	—	265	1,317	4,9
Norrbo	—	4	10	9	13	11	6	3	2	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	62	241	3,8
Bjuråker	—	3	9	21	23	21	14	7	5	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	107	522	4,8
Bergsjö	—	2	2	5	16	21	14	10	10	9	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	94	557	5,9
Gnarp	—	1	5	10	13	19	15	3	6	4	10	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	90	529	5,8
Hassela	—	—	1	—	1	2	2	3	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	81	6,2
Harmånger	—	—	—	9	19	10	12	9	9	4	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	73	406	5,5
Jättendal	—	—	3	11	6	5	1	11	6	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	47	257	5,4
Rogsta	—	2	6	4	12	24	8	4	5	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70	357	5,1
Ilsbo	—	—	2	1	3	1	6	2	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	103	5,7
Tuna	—	—	16	16	28	36	17	17	7	3	3	2	—	—	—	—	—	—	1	—	—	146	746	5,1
Idenor	—	—	5	9	13	6	4	6	2	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50	246	4,9
Forsa	—	5	22	24	43	22	22	11	10	6	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	167	773	4,6
Hög	1	2	8	9	7	9	4	6	4	—	2	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	55	273	4,9
Enånger	1	4	14	19	16	10	12	5	3	1	4	3	1	—	1	—	—	—	—	—	—	94	442	4,7
Njutånger	—	3	9	21	6	12	6	1	1	1	2	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	64	274	4,2
Norrala	—	3	7	16	15	18	11	9	10	4	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	96	492	5,1
Tröne	—	2	—	3	3	7	5	8	5	4	8	1	—	1	2	—	—	—	—	—	—	44	317	7,2
Söderala	—	5	7	23	18	27	17	13	4	10	6	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	134	716	5,8
Mo	—	—	6	9	13	12	9	10	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	64	319	4,9
Regnsjö	—	2	8	11	23	5	11	3	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	66	282	4,2
Skog	—	1	1	5	6	9	4	8	6	5	5	3	—	2	—	1	—	—	—	—	2	53	389	7,8
Hogdal	—	1	1	1	7	7	7	3	1	—	5	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	35	213	6

Socken	0*	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	Summa bönder	Summa kor	Medeltal kor per bonde
	**																							
Segersta	1	—	—	2	5	7	10	8	16	9	1	4	—	1	1	—	1	—	—	—	—	66	483	7,3
Hanebo	—	—	—	1	1	6	11	8	14	8	11	5	4	4	—	1	—	1	—	—	—	75	640	8,5
Bollnäs	1	—	7	16	32	43	45	29	30	20	13	9	5	2	2	1	—	—	—	—	—	255	1,656	6,5
Alfta	28	—	3	14	27	38	40	38	39	25	33	6	13	3	4	2	—	1	—	—	—	314	2,083	6,6
Arbrå	1	1	1	2	6	7	14	16	16	7	5	5	2	5	3	1	—	2	—	—	—	94	740	7,8
Undersvik	2	—	2	4	2	4	5	8	—	3	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	34	213	6,2
Järvsö	4	1	5	5	23	33	53	27	27	23	16	5	6	4	3	2	—	1	1	—	—	239	1,657	7
Ljusdal	2	1	7	14	22	32	45	34	35	26	19	8	2	2	3	1	1	1	—	—	—	255	1,745	6,7
Färila	—	—	—	3	3	7	12	5	8	5	2	4	5	—	1	1	—	—	—	—	—	56	425	7,6
Delsbo	2	1	5	12	34	31	34	40	38	16	11	5	2	3	3	—	1	—	—	1	—	239	1,576	6,6
Norrbo	3	—	3	7	10	5	6	7	4	3	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	51	271	5,3
Bjuråker	3	—	5	5	16	10	16	17	14	7	10	4	5	2	—	1	—	—	—	—	—	115	774	6,7
Bergsjö	—	—	—	2	1	1	16	16	13	10	11	6	3	2	—	3	2	1	—	1	1	89	776	8,7
Gnarp	—	—	—	5	4	6	8	7	13	13	8	3	4	4	1	—	1	—	—	—	—	77	622	8
Hassela	—	—	—	—	—	—	1	1	3	4	—	1	2	—	1	—	—	—	—	—	—	13	122	9,4
Harmånger	1	—	1	3	5	6	15	10	11	8	4	5	3	—	—	—	—	—	—	—	—	72	512	7,1
Jättendal	—	—	—	1	5	11	10	4	3	6	3	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	46	308	6,7
Ilsbo	—	—	—	—	—	1	3	—	5	2	5	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	19	166	9,2
Rogsta	—	1	3	4	8	10	19	6	8	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	64	371	5,8
Tuna	4	2	7	17	28	22	16	11	7	5	7	2	1	1	1	—	—	—	—	1	1	133	733	5,5
Idenor	—	2	4	7	11	12	6	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	48	214	4,4
Forsa	9	3	10	19	26	19	22	18	16	4	3	2	4	1	2	—	—	1	1	—	—	160	877	5,4
Hög	6	1	1	2	4	2	10	9	5	3	4	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	49	284	5,8
Enånger	—	—	3	9	12	12	20	10	10	8	3	2	1	—	—	1	—	—	—	—	—	91	562	6,1
Njutånger	1	—	—	6	9	13	4	6	4	5	2	3	—	—	1	—	—	—	—	—	—	54	329	6
Norrala	4	1	—	3	4	16	12	10	12	11	5	3	4	1	4	1	—	—	—	—	—	91	658	7,2
Tröne	—	—	2	1	2	5	6	9	4	4	4	2	—	2	1	2	—	1	—	1	—	46	375	8,1
Söderala	2	—	—	5	9	13	14	15	17	13	15	10	9	2	—	1	2	—	—	—	—	127	999	7,8
Mo	—	—	—	3	4	15	13	12	9	4	3	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	66	442	6,7
Regnsjö	—	—	4	4	6	6	11	7	10	8	4	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	63	417	6,6
Skog	—	1	2	1	2	2	8	6	6	7	6	3	1	5	3	1	2	—	1	—	—	57	504	8,8
Hogdal	4	—	3	2	3	1	8	2	6	3	1	1	2	2	—	1	—	—	—	1	—	40	271	6,7
Summa bönder	78	15	78	179	324	396	513	401	404	270	216	105	84	48	37	21	10	9	3	5	2	3,198	21,807	6,8

* Siffrorna (halvfeta) ange antal kor. ** Siffrorna ange antal bönder.

Tabell VI. Hälsingland 1627.

Socken	1627																								1919			1627
	*0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	Summa bönder	Summa kor	Medeltal kor per bonde	Summa bönder	Summa kor	Medeltal kor per bonde	Prästernas kor
Segersta	** —	—	3	1	2	9	[1]15	16	12	6	1	1	1	—	1	—	—	—	—	—	[1]2	70	501	7	143	508	2,9	26
Hanebo	—	—	1	3	10	20	18	14	12	5	6	[1]4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	93	602	6	439	1,650	3,7	11
Bollnäs	—	2	11	15	33	44	46	[1]41	23	16	10	5	5	1	—	—	1	—	1	—	[1]1	255	1,594	6,2	1,066	4,013	3,7	27
Alfta	—	3	13	33	39	49	49	44	33	18	14	4	1	3	2	—	—	1	—	—	[1]1	307	1,870	6	627	2,706	4,8	33
Arbrå	—	2	4	3	17	20	27	12	9	4	5	—	1	1	—	—	[1]1	—	—	—	—	106	632	5,9	578	1,794	3,1	16
Undersvik	—	3	2	3	11	5	5	3	1	2	—	—	—	—	—	[1]1	—	—	—	—	—	36	177	4,9	149	517	3,4	15
Järvsö	2	—	11	24	[1]40	44	45	34	18	7	5	3	1	1	1	—	—	—	—	—	[1]1	237	1,331	5,6	853	2,780	3,2	24
Ljusdal	—	6	16	24	47	28	27	24	13	5	5	2	—	—	—	—	1	[1]1	—	—	—	199	1,022	5,1	563	1,914	3,4	17
Färila	—	—	2	5	7	16	19	21	17	4	[1]4	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	98	635	6,4	610	2,072	3,4	10
Delsbo	1	7	18	44	36	47	39	26	12	8	6	4	2	1	—	2	—	[1]1	—	—	—	254	1,326	5,3	709	2,434	3,4	17
Norrbo	—	1	6	6	10	8	11	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	[1]1	47	189	4	174	538	3	20
Bjuråker	1	2	[1]4	6	18	23	23	15	[1]8	7	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	111	631	5,6	627	2,004	3,1	10
Bergsjö	—	—	1	6	24	13	24	9	11	6	4	—	1	—	[1]2	—	—	—	—	—	—	101	570	5,6	568	1,912	3,8	14
Gnarp	—	1	3	10	18	19	21	10	7	5	3	[1]1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	98	542	5,5	519	1,718	3,3	11
Hassela	—	—	—	—	2	1	2	4	5	1	—	1	—	—	[1]1	[1]2	—	—	—	—	—	19	157	8	288	1,107	3,8	15
Harmånger	1	—	4	4	4	17	6	11	15	5	1	1	[1]2	—	—	—	—	—	—	—	—	71	444	6,2	238	812	3,3	12
Jättendal	2	—	—	—	5	9	16	6	4	—	1	2	2	—	—	1	—	—	[1]1	—	—	49	324	6,6	201	728	3,6	18
Rogsta	1	3	3	10	12	14	17	5	6	6	[1]1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	79	417	5,2	96	351	3,6	10
Ilsbo	—	—	2	1	3	7	5	1	2	—	—	[1]1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	118	5,3	290	980	3,4	11
Tuna	2	1	3	10	15	21	19	13	7	1	1	[1]2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	95	504	5,3	289	1,311	4,2	11
Idenor	—	—	8	4	11	7	10	5	2	2	2	—	—	1	—	—	—	—	—	[1]1	—	53	288	5,4	137	417	3	19
Forsa	—	3	8	18	20	26	24	18	10	13	2	7	[1]1	2	—	—	—	—	—	—	—	152	885	5,8	426	1,517	3,5	13
Hög	—	1	2	5	11	6	7	8	4	3	3	2	1	—	[1]1	—	—	—	—	—	—	54	329	6	134	493	4	14
Enånger	1	8	6	6	18	21	18	8	9	6	[1]8	—	1	—	3	1	—	—	—	1	—	110	623	5,6	328	1,013	3,1	10
Njutånger	—	1	2	6	9	10	13	4	3	7	2	2	[1]1	—	—	—	—	—	—	—	—	60	356	5,9	147	589	3,6	12
Norrala	1	1	6	2	4	19	19	6	13	6	7	5	2	—	—	—	—	—	—	—	[1]2	93	633	6,8	302	972	3,2	20
Tröne	—	1	—	2	1	12	9	7	6	4	—	[1]2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	44	280	6,3	204	670	3,2	11
Söderala	—	2	3	4	9	27	25	25	12	2	7	3	1	3	1	—	1	—	—	[1]1	—	126	833	6,9	424	1,815	4,2	19
Mo	—	—	—	4	8	18	19	11	4	3	1	—	—	—	—	—	[1]1	—	—	1	—	65	404	6,2	231	807	3,4	16
Regnsjö	—	2	3	[1]6	6	15	8	9	5	8	5	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	64	378	5,9	252	870	3,4	3
Skog	—	8	1	3	9	12	16	8	6	2	4	1	—	4	—	—	—	—	[1]1	—	—	70	445	6,3	330	1,247	3,7	18
[illegible]	—	4	7	12	5	8	3	8	[1]1	—	—	—	[illegible]	—	—	—	—	—	—	—	—	38	186	[illegible]	188	791	[illegible]	8

Taboll VII. Medelpad 1560.

Socken	1560																					Summa bönder	Summa kor	Medeltal kor per bonde
	0*	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20			
Hässjö	** 7	—	1	6	14	9	5	5	6	1	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	58	285	4,9
Ljustorp	8	—	2	7	8	8	7	5	3	2	3	1	—	2	1	—	—	—	—	—	—	57	297	5,8
Tynderö	10	—	—	1	4	1	3	1	3	2	5	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	32	170	5,8
Timrå	6	—	2	7	8	2	5	2	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	38	160	4,2
Alnö	6	—	—	4	5	13	9	5	1	2	3	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	50	268	5,3
Skön	8	1	5	17	12	10	6	7	6	2	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	77	342	4,4
Indal	11	1	2	6	9	6	3	3	2	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	47	192	3,9
Liden	2	—	1	7	6	5	3	4	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	29	128	4,4
Holm	2	—	1	1	2	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	27	3,4
Sättna	2	—	1	3	7	6	3	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	26	117	4,5
Selånger	11	—	4	11	9	8	7	7	3	1	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	64	276	4,3
Stöde	10	1	2	8	9	8	6	8	2	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	59	261	4,4
Torp	11	1	4	17	12	10	6	7	3	2	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	76	317	4,1
Borgsjö	5	2	1	2	4	11	9	5	5	1	2	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	49	265	5,4
Haverö	2	—	—	2	2	1	3	5	1	2	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	20	123	6,8
Tuna	13	1	6	9	7	14	12	2	6	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	73	301	4
Atmar	4	—	2	5	3	10	7	4	7	4	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	47	258	5,5
Njurunda	6	4	—	13	27	14	19	9	10	5	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	109	547	5
Summa bönder	124	11	34	126	148	136	113	83	65	29	27	5	5	6	5	—	—	2	—	—	—	919	4,344	4,7

* Siffrorna (halvfeta) ange antal kor. ** Siffrorna ange antal bönder.

Tabell VIII. Medelpad 1600.

Socken	1600																							
	* 0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	Summa bönder	Summa kor	Medeltal kor per bonde
Hässjö	** —	—	1	2	5	7	12	5	5	5	5	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	50	340	6,8
Ljustorp	—	1	—	3	7	4	9	3	10	6	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	46	300	6,6
Tynderö	—	—	—	—	2	4	7	2	1	2	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	24	176	7,3
Timrå	—	3	1	2	7	7	11	9	3	6	—	—	3	1	—	—	—	—	—	—	—	53	330	6,6
Alnö	—	—	—	1	5	9	11	3	6	7	2	4	2	—	—	—	1	—	—	—	—	51	370	7,2
Skön	—	1	2	7	7	10	19	12	4	8	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	71	416	5,8
Indal	—	—	—	3	4	2	4	9	6	8	2	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	40	287	7,1
Liden	—	—	—	2	7	6	11	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	31	167	5,3
Holm	—	—	—	—	2	3	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	33	5
Sättna	—	—	—	—	7	6	3	4	5	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	27	166	6,1
Selånger	—	1	—	4	15	10	12	8	11	1	1	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—	67	410	6,1
Stöde	—	—	1	3	7	10	4	10	8	—	5	2	2	—	1	—	—	—	—	—	—	53	357	6,7
Torp	1	1	2	9	16	12	11	12	4	6	3	—	3	1	—	—	2	—	—	—	—	83	503	6
Borgsjö	—	—	2	—	4	12	10	8	4	5	1	2	1	1	1	—	—	—	—	—	—	51	344	6,8
Haverö	—	—	1	—	3	3	1	2	5	—	2	2	—	1	—	—	1	—	—	—	—	21	160	7,6
Tuna	—	1	3	3	10	9	11	7	10	3	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	60	356	5,9
Atmar	—	—	—	3	7	9	6	9	6	—	2	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	45	287	6,3
Njurunda	—	1	2	11	14	20	23	14	5	7	3	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—	104	611	5,8
Summa bönder	1	9	15	53	129	143	165	121	93	65	33	17	22	8	5	—	4	—	—	—	—	883	5,613	6,3

* Siffrorna (halvfeta) ange antal kor. ** Siffrorna ange antal bönder.

Tabell IX. Medelpad 1629.

Socken	1629																							1919			1629
	*0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	Summa bönder	Summa kor	Medeltal kor per bonde	Summa bönder	Summa kor	Medeltal kor per bonde	Prästernas kor
Hässjö . .	** —	1	2	3	8	3	7	3	6	5	2	5	5	1	1	—	—	1	—	—	[1] 1	54	418	7,8	391	1,383	3,5	22
Ljustorp .	—	1	2	8	6	8	[1] 8	6	5	1	—	—	1	—	—	1	—	[1] 1	—	—	—	48	277	5,7	445	1,451	3,2	23
Tynderö .	—	—	1	1	2	6	4	3	2	2	—	2	2	[1] 1	—	—	—	—	—	—	—	26	181	6,9	215	691	3,2	13
Timrå . .	—	2	1	4	6	9	10	7	2	1	[1] 4	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	47	270	5,7	281	1,029	3,6	10
Alnö . .	—	—	4	8	10	8	7	9	5	2	[1] 2	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	58	333	5,7	266	842	3,1	10
Skön . .	—	1	2	15	[1] 15	8	11	9	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	[1] 1	64	320	5	202	805	4	26
Indal . .	—	1	1	4	10	9	4	8	6	—	1	—	[1] 1	—	—	—	—	—	—	—	—	45	250	5,5	430	1,408	3,2	12
Liden . .	—	1	4	6	7	1	10	2	2	—	[1] 1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	34	160	4,7	376	1,160	3	10
Holm . .	—	—	[1] 2	—	1	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	38	4,7	154	540	3,5	2
Sättna . .	—	1	[1] 5	1	10	4	2	2	1	—	—	—	[1] 2	—	—	—	—	—	—	—	—	28	132	4,7	332	1,366	4,1	14
Selånger .	—	2	6	8	13	9	2	15	—	1	—	—	—	—	[1] 1	—	—	—	—	—	—	57	275	4,8	411	1,553	3,7	14
Stöde . .	—	1	—	8	12	10	13	7	6	3	—	3	1	—	—	—	—	—	—	—	[1] 1	65	400	6,1	634	1,995	3,1	30
Torp . . .	—	14	12	27	20	9	7	—	3	—	1	—	—	—	1	[1] 1	—	—	—	—	—	95	349	3,6	843	3,087	3,5	15
Borgsjö .	—	7	5	5	7	9	3	4	6	3	3	—	—	—	—	—	[1] 1	—	—	—	—	53	272	5,1	254	862	3,4	16
Haverö . .	—	—	1	4	3	2	5	2	—	[1] 1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	89	4,9	390	1,435	3,6	9
Tuna . .	—	—	6	6	9	17	7	2	6	3	3	—	—	—	[1] 1	—	—	—	—	—	—	60	329	5,4	435	1,614	3,7	14
Atmar . .	—	—	3	4	7	7	13	1	5	1	2	2	1	[1] 1	1	—	—	—	—	—	—	48	296	6,1	519	1,885	3,6	13
Njurunda	—	9	4	18	20	16	19	10	4	[1] 3	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	106	508	4,7	527	1,693	3,2	9
S:a bönder	—	41	61	130	166	135	137	90	59	26	22	14	14	5	6	2	1	2	—	—	3	914	4,947	5	7,105	24,799	3,4	262

[1] Inkl. prästen resp. kaplanen.

* Siffrorna (halvfeta) ange antal kor. ** Siffrorna ange antal bönder.

Tabell I.

Socken	1 5									
	0*	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	**									
Nordmaling	—	14	32	36	29	17	17	5	8	5
Grundsunda	—	6	20	14	22	11	7	2	1	—
Arnäs	—	12	46	66	45	26	19	7	8	3
Själevad	—	7	25	69	74	59	42	10	6	2
Anundsjö	—	4	7	39	27	22	6	4	6	—
Sidensjö	2	—	6	23	25	23	22	11	4	1
Nätra	1	4	16	43	32	33	15	15	6	3
Vibyggerå	1	2	12	30	20	11	8	3	3	1
Ullånger	—	2	9	23	13	17	6	3	2	1
Nordingrå	5	8	28	29	35	31	25	7	2	3
Nora	5	8	23	22	35	20	10	4	3	1
Skog	—	3	5	6	13	11	4	2	1	—
Bjärtrå	3	1	3	9	10	7	12	7	3	1
Resele	2	2	12	9	5	5	6	—	1	—
Lid	2	1	2	8	4	1	2	2	2	—
Junsele	—	—	2	3	4	5	2	1	2	—
Fjällsjö	—	—	6	9	9	3	1	1	1	—
Ramsele	4	—	3	4	7	2	4	8	1	—
Edsele	—	1	—	1	4	1	3	2	1	—
Helgum	4	1	2	10	3	6	9	—	1	—
Långsele	5	1	2	—	5	5	2	4	1	—
Sollefte	3	1	3	10	8	7	5	2	1	
Ed	1	—	—	6	—	3	6	3	1	—
Multrå	2	—	1	3	1	3	1	1	2	
Sånga	2	—	—	1	1	3	2	1	1	
Över-Lännäs	2	3	3	5	5	4	3	4	—	
Boteå	3	—	2	4	13	5	2	1	6	
Styrnäs	—	—	2	11	15	9	9	3	—	—
Torsåker	1	2	5	8	9	14	6	6	2	
Dal	4	1	6	7	3	3	4	—	—	
Ytter-Lännäs	2	1	3	8	8	13	7	4	2	
Gudmundrå	1	2	4	9	15	12	12	3	4	
Högsjö	1	4	4	10	11	17	5	2	5	
Säbrå	11	—	5	18	17	18	16	8	7	
Häggdånger	2	—	1	6	6	6	3	5	2	
Stigsjö	2	—	1	4	8	5	11	5	4	
Summa bönder	71	91	301	563	541	438	314	146	100	

* Siffrorna (halvfeta) ange antal kor.
** » ange antal bönder.

Ångermanland 1560.

6 0

10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	Summa bönder	Summa kor	Medeltal kor per bonde
1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	165	658	4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	83	295	3,5
3	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	237	923	3,8
3	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	299	1,290	4,3
1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	117	487	4,1
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	119	566	4,6
3	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	172	771	4,4
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	92	363	3,9
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	77	318	4,1
1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	176	727	4,1
1	1	3	1	—	—	1	—	—	—	—	138	567	4,1
1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	47	207	4,4
2	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	61	320	5,2
1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	46	187	4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24	92	3,8
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	99	4,9
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	111	3,7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	33	144	4,3
2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	96	6
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	36	139	3,8
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	26	108	4,1
1	1	—	1	1	—	1	—	—	—	—	46	218	4,7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	98	4,9
1	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	20	125	6,2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	58	4.8
1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	34	167	4,9
—	—	2	—	—	—	1	—	1	—	1	44	265	6
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	49	217	4,4
—	—	2	—	—	—	—	1	—	—	—	58	295	5
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	31	113	3,6
1	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—	54	290	5,3
1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	71	368	5,1
—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	62	288	4,6
7	1	1	—	—	—	1	—	—	—	1	114	586	5,1
1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	35	184	5,2
1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	46	262	5.6
40	12	17	8	2	3	5	2	3	—	2	2,710	12,002	4,4

Tabell XI.

Socken	1 6									
	0*	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Nordmaling	** 1	—	5	3	13	10	11	13	9	6
Grundsunda	1	1	3	5	4	6	7	3	6	4
Arnäs	—	1	4	9	19	15	21	16	13	8
Själevad	—	1	5	18	35	54	37	22	17	15
Anundsjö	—	—	—	3	12	20	10	8	11	5
Sidensjö	—	1	1	3	9	19	9	17	10	6
Nätra	—	2	2	10	15	37	23	19	19	7
Vibyggerå	—	3	2	3	8	12	8	9	7	4
Ullånger	—	2	4	3	9	10	6	10	5	2
Nordingrå	—	2	5	15	22	13	29	10	10	8
Nora	1[1]	4	8	13	12	18	14	12	6	1
Skog	—	1	2	5	—	4	6	7	3	1
Bjärtrå	—	1	2	1	4	8	12	5	2	2
Resele	—	—	1	1	1	1	7	10	9	2
Lid	—	1	—	—	1	4	—	1	7	2
Junsele	—	—	1	1	1	2	4	3	2	2
Fjällsjö	—	—	2	3	1	4	2	—	1	3
Ramsele	—	—	—	1	1	2	—	1	2	6
Edsele	—	1	—	1	—	—	1	1	2	—
Helgum	—	—	—	1	1	—	1	4	3	3
Långsele	—	—	—	—	1	3	3	1	—	4
Sollefte	—	—	—	2	5	7	5	3	6	—
Ed	—	—	1	2	—	3	7	5	—	—
Multrå	—	1	—	—	1	1	2	2	1	3
Sånga	—	—	—	—	3	2	1	1	1	2
Över-Lännäs	—	—	—	—	9	3	3	2	1	2
Boteå	—	—	1	1	4	6	4	6	3	[illegible]
Styrnäs	—	—	1	3	10	8	4	3	1	2
Torsåker	—	—	—	6	5	8	5	6	3	6
Dal	—	1	—	1	2	7	7	4	1	1
Ytter-Lännäs	—	1	4	—	4	6	7	3	10	8
Gudmundrå	—	—	—	3	10	6	11	17	6	3
Högsjö	—	1	2	5	6	7	10	7	4	3
Säbrå	—	—	10	14	11	13	10	10	3	6
Härnön	—	—	—	1	—	1	—	1	—	1
Häggdånger	—	—	—	—	1	2	2	3	4	3
Stigsjö	—	—	—	—	1	1	3	5	5	10
Summa bönder	3	25	66	137	241	323	292	250	193	14[illegible]

[1] Har 30 kor.

* Siffrorna (halvfeta) ange antal kor.

** » ange antal bönder.

Ångermanland 1600.

0 0

10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	Summa bönder	Summa kor	Medeltal kor per bonde
6	8	3	1	—	—	—	2	—	—	—	91	635	6,9
5	1	1	—	2	—	—	—	—	—	—	49	316	6,4
4	10	9	3	2	5	—	1	—	—	1	141	1,038	7,4
7	9	5	3	1	2	1	—	—	—	—	232	1,450	6,2
3	4	—	1	1	1	—	—	—	—	—	79	522	6,6
9	7	2	3	1	—	1	—	1	—	—	99	728	7,3
3	2	6	1	1	—	—	1	—	—	—	148	935	6,3
3	1	1	—	—	1	—	1	—	—	—	63	396	6,2
2	4	—	1	—	—	—	1	—	—	—	59	363	6,2
7	2	—	2	2	1	—	—	—	—	—	128	767	5,9
2	1	2	—	1	1	1	—	—	—	—	97	522	5,4
2	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	33	203	6,1
4	3	3	2	1	1	—	1	—	1	—	53	405	7,5
1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	35	253	7,4
—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	17	119	7
—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	17	110	6,9
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17	94	5,6
2	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	19	161	8,4
2	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	12	101	8,4
1	1	1	1	1	—	—	—	—	1	—	19	171	9
—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	113	7,5
1	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	33	220	6,6
—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	111	5,9
—	—	2	1	1	—	—	—	—	—	—	15	122	8,1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	61	6,1
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	[1] 1	22	149	6,7
2	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	38	276	7,2
2	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	36	217	6
1	3	4	—	—	—	—	—	—	1	—	48	314	6,5
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	26	164	6,8
4	—	—	—	2	—	—	—	—	—	1	50	358	7,1
5	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	63	413	6,5
3	2	1	2	2	1	—	—	—	—	—	56	380	6,7
2	2	4	4	1	4	1	1	1	2	—	99	684	6,7
1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	6	49	8,1
1	2	5	—	—	1	—	—	1	—	1	26	251	9,6
4	1	6	—	1	1	—	—	1	—	—	39	362	9,2
92	75	60	31	23	22	4	9	4	5	6	2,009	13,532	6,7

Tabell XII.

Socken	1 6															
	0*	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Nordmaling .	**4	1	8	11	14	17	18	13	3	—	1	—	—	—	—	—
Grundsunda	—	—	2	5	8	17	8	4	[1] 5	3	—	1	—	—	—	—
Arnäs . . .	—	2	6	21	28	37	17	13	9	6	3	—	—	1	—	—
Själevad . .	—	—	—	16	46	51	41	28	14	13	6	2	5	3	—	1
Anundsjö .	—	2	5	16	22	24	10	6	7	2	1	1	[1] 1	1	—	—
Sidensjö . .	[1] 1	1	4	9	17	28	25	11	6	1	5	2	2	—	—	—
Nätra . . .	—	1	5	18	27	47	28	21	9	1	3	1	1	—	—	—
Vibyggerå .	—	1	6	10	12	10	14	14	1	[1] 4	—	—	—	—	—	—
Ullånger . .	—	—	1	3	13	10	16	8	1	1	3	2	1	[1] 1	—	—
Nordingrå .	—	2	7	18	20	25	[1] 28	18	14	6	4	2	—	—	1	—
Nora	1	1	4	14	21	15	21	12	14	3	5	—	1	2	—	1
Skog . . .	—	—	1	3	6	9	7	6	1	—	2	[1] 2	—	—	—	—
Bjärtrå . . .	—	1	2	1	7	14	14	12	4	5	1	1	[1] 1	—	—	—
Resele . . / Lid . . .	—	2	4	6	10	15	11	9	[1] 4	1	1	—	—	—	—	—
Junsele . .	—	—	1	4	3	5	1	2	[1] 2	2	—	—	—	—	—	—
Fjällsjö . .	—	—	3	4	10	3	3	1	1	[1] 1	—	—	—	—	—	—
Ramsele . .	—	—	6	12	18	1	3	—	—	—	[1] 1	—	—	—	—	—
Edsele . . .	—	1	6	5	5	2	[1] 1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Helgum . .	—	6	4	8	9	[1] 5	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Långsele . .	—	—	1	4	5	7	5	[1] 5	—	—	—	—	—	—	—	—
Sollefte . .	—	3	3	[1] 10	8	3	8	1	1	1	[1] 1	—	—	—	—	—
Ed	—	—	4	5	6	6	—	—	—	—	[1] 1	—	—	—	—	—
Multrå . . .	—	—	2	6	5	4	2	[1] 2	—	—	—	—	—	—	—	—
Sånga . . .	—	—	1	2	4	4	[1] 3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Över-Lännäs	—	—	—	7	4	7	5	—	2	1	—	—	—	—	—	—
Boteå . . .	—	—	1	9	10	11	1	4	1	2	1	—	1	2	—	—
Styrnäs . .	—	—	4	11	6	2	3	3	2	1	3	2	—	—	—	—
Torsåker . .	—	—	[1] 6	6	10	9	7	3	4	1	[1] 2	—	1	—	—	—
Dal	—	—	2	6	7	5	4	1	2	—	—	—	—	—	[1] 1	—
Ytter Lännäs	—	—	2	11	4	7	8	6	4	3	5	2	—	2	[1] 1	—
Gudmundrå	—	1	5	[1] 11	13	13	12	6	6	8	1	2	—	1	[1] 1	—
Högsjö . . .	—	—	3	9	13	13	5	6	8	1	2	[1] 1	—	—	—	—
Säbrå . . .	—	—	—	1	[1] 7	11	15	12	13	10	11	5	3	4	—	—
Härnösand o. Härnön	39	56	16	5	3	4	1	—	—	—	—	[1] 1	—	—	—	—
Häggdånger	—	—	—	—	—	4	4	5	4	—	—	3	2	—	1	1
Stigsjö . . .	—	—	—	1	1	3	1	4	8	6	5	4	7	—	—	—
Summa bönder	45	81	125	288	400	447	352	238	150	85	68	34	26	17	5	3

[1] Inkl. prästen, resp. kaplanen.

[2] Enl. 1629 års boskapslängd funnos i Lid: bönder 16, kor 106; kor medeltal 6,1; fördelningsuppgift saknas.

* Siffrorna (halvfeta) ange antal kor.

** » ange antal bönder.

ngermanland 1628.

8								1919			1628
16	17	18	19	20	Summa bönder	Summa kor	Medeltal kor per bonde	Summa bönder	Summa kor	Medeltal kor per bonde	Prästernas kor
—	—	—	—	[1] 1	91	445	4,9	1,152	3,575	3,1	21
—	—	—	—	—	53	290	5,5	412	1,217	2,9	8
—	—	[1] 1	—	—	144	754	5,2	669	2,271	3,4	18
—	—	—	—	[1] 1	227	1,392	6,1	729	2,232	3	38
—	—	—	—	—	98	490	5	906	3,088	3,4	12
—	—	—	—	[1] 1	113	644	5,7	425	1,244	2,9	20
—	—	—	—	[1] 1	163	878	5,4	620	1,861	3	21
—	—	—	—	—	72	367	5,1	321	1,010	3,1	9
—	—	—	—	—	60	359	6	264	795	3	13
—	—	—	—	[1] 1	146	831	5,7	560	1,642	2,9	26
1	1	—	—	[1] 1	118	725	6,1	446	1,323	2,9	30
—	—	—	—	—	37	214	5,8	172	538	3,1	11
—	—	—	—	—	63	384	6	318	880	2,7	12
—	—	—	—	[1] 1	[2] 64	351	5,9	244 299	1,086 917	4,4 3	28
—	—	—	—	—	20	105	5,2	444	1,391	3,1	8
—	—	—	—	—	26	115	4,4	282	715	3	9
—	—	—	—	—	41	153	3,7	445	1,393	3,1	10
—	—	—	—	—	20	64	3,2	213	690	3,2	6
—	—	—	—	—	35	117	3,3	401	1,176	2,9	5
—	—	—	—	—	27	134	4,9	262	880	3,8	7
—	—	—	—	—	39	168	4,8	204	651	3,1	12
—	—	—	—	—	22	87	3,9	172	593	3,4	10
—	—	—	—	—	21	88	4,1	151	558	3.6	7
—	—	—	—	—	14	62	4,4	101	266	2,6	6
—	—	—	—	[1] 1	27	154	5,7	136	438	3,2	27
—	—	—	—	[1] 1	44	252	5,7	207	592	2,8	20
—	—	—	—	[1] 1	38	211	5,5	180	484	2,6	20
—	—	—	1	—	50	270	5,4	168	489	2,9	12
—	—	—	—	—	28	136	4,8	161	524	3,2	14
—	—	—	—	—	55	349	6,3	330	1,105	3,3	14
—	—	—	—	[1] 1	81	474	5,8	297	1,186	3,9	23
—	—	—	—	—	61	326	5,3	303	1,011	3,3	11
1	1	1	1	[1] 1	97	794	8,1	388	1,488	3,8	28
—	—	—	—	—	125	152	1,2	123	357	2,9	11
—	—	1	—	[1] 1	26	236	9	175	682	3,3	21
—	—	—	—	[1] 1	41	374	9.1	269	926	3,4	22
2	2	3	2	14	2,387	12,945	5,4	12,899	41,268	3,2	570

Bismarcks fall.

En litteraturöversikt.

Kring frågan om Bismarcks fall har stått en lång och häftig strid. Alltsedan den ödesdigra marsdagen 1890, då Bismarck tvangs att inlämna sin avskedsansökan, har detta problem gång på gång tagits upp till debatt i dagspressen, tidskrifter och specialarbeten. Särskilt under de senare åren har det varit föremål för den tyska historieskrivningens och den tyska allmänhetens intresse. Inom vida kretsar har en stark känsla gjort sig gällande av ett inre samband mellan krisen 1890 och katastrofen 1918, av att Bismarcks avsked är upptakten till den olycksdigra och planlösa politik, som ledde fram till det tyska kejsardömets undergång. Härigenom har frågan aktualiserats, och det rika källmaterial, som offentliggjorts efter statsvälvningen, har i hög grad fördjupat och vidgat vår kunskap om kanslerskrisen. Åsikterna ha starkt divergerat; framför allt har striden gällt, i vad mån krisens orsaker varit av personlig eller saklig natur. Med skärpa har från ett håll hävdats, att det var realpolitiska meningsskiljaktigheter, som drevo kejsare och kansler isär. Krisen har framställts som en avgörande kamp mellan en storslagen men föråldrad politisk idévärld, personifierad i den store kanslern, och en ny livskraftig samhällsåskådning, vilken kejsaren representerade. Emot denna uppfattning står en annan, som framför allt betonar krisens personligt-psykologiska sida och söker de djupare orsakerna till brytningen i den gamla, ständigt återkommande företeelsen av tvenne generationers oförmåga att förstå varandra och omöjligheten av ett samarbete mellan den gamle erfarne, sjävmedvetne kanslern och den unge, dådlystne monarken. De utpräglade Bismarcksanhängarna ha därvid vältrat all skuld över på kejsaren: alltifrån sin tronbestigning arbetade Wilhelm systematiskt på att driva fram en kris, och de veckor, då Bismarck kämpade sin sista, förtvivlade kamp om makten, spelade kejsaren endast komedi för att inför offentligheten vältra skulden från sig själv över på sin motståndare. De olika åskådningarna äro starkt betingade av sin historiska bakgrund, och sedd ur historiografisk synpunkt får frågan om Bismarcks fall ett alldeles särskilt intresse. Det är min avsikt att här lämna en redogörelse för de olika åsikternas framträdande och utveckling samt att i någon mån även söka belysa deras förhållande till källor och tidsströmningar — från dagens on dit under tiden närmast före och efter krisen 1890, då ryktena korsade varandra, över de trevande försök, som under de följande åren gjordes att skingra dunklet, fram till senaste tid, då genom publiceringen av ett omfattande källmaterial vanföreställningarna skingrats, de tendentiösa framställningarna vederlagts och frågan ställts i sin rätta belysning. Innan jag övergår till denna min egent-

liga uppgift, torde emellertid en kort översikt över krisens yttre förlopp vara på sin plats.

Wilhelm II hade växt upp under den tid, då Bismarcks anseende och inflytande stod på sin höjdpunkt, och tidigt hade den unge prinsen gripits av en varm, nästan svärmisk beundran för den store statsmannen. Då Wilhelm besteg tronen, rådde även det mest harmoniska förhållande mellan honom och hans förste rådgivare, och det var ingen, som väntade sig en regimförändring, allra minst Bismarck själv. Situationen skulle dock snart förändras. Våren 1889 råkade kejsare och kansler i en skarp konflikt med varandra med anledning av en gruvarbetarstrejk i Westfalen. Bismarck avsåg närmast att låta denna ha sin gång, utan ingripande från regeringens sida: därigenom skulle de strejkande till sist se sig tvungna att nedlägga vapnen, medan å andra sidan de besittande klasserna fingo en inblick i den fara, som hotade från socialdemokratiskt håll. Då tillkännagav kejsaren plötsligt och oväntat, att arbetarnas krav måste tillgodoses, därmed görande sig till tolk för de krav på vidgat arbetarskydd, som den yngre generationen börjat framställa. Kanslern hade ingen förståelse för dessa krav. Han vägrade att gå utöver det socialpolitiska reformprogram, som han på 1880-talet genomfört och varmed han åsyftat arbetarklassens säkerställande mot förtryck men ej ett tillfredsställande av dess längre gående krav. Visade sig arbetarna fortfarande oppositionella, skulle motståndet nedslås med våld. Bismarck ville alltså upptaga kampen mot de av socialismen influerade arbetarna, kejsaren åter just för att undvika en sådan kamp reformera och försona.

Denna första konflikt mellan Wilhelm och Bismarck slutade med den förres seger, och han eggades därigenom till fortsatt verksamhet efter samma linjer. I maj 1889 drog sig kanslern tillbaka till Friedrichsruh, ett ytterst ödesdigert taktiskt missgrepp, då kejsaren under hans långa frånvaro — den räckte med några korta avbrott till januari 1890 — ostört kunde ägna sig åt fullföljandet av sina socialpolitiska planer under inflytande av en krets privata rådgivare, alla kända som motståndare till Bismarck. Situationen komplicerades genom andra tillstötande omständigheter. Bismarck hade sedan 1887 i riksdagen stött sig på en kartell, bestående av de konservativa, frikonservativa och nationalliberala partierna, och det var av största betydelse för honom, att kartellen bevarades vid de nyval, som skulle äga rum i februari 1890. Mot slutet av 1889 hotades emellertid kartellens enighet genom frågan om antagandet av en ny, ständig socialistlag, i det de nationalliberala motsatte sig den paragraf i regeringens lagförslag, som stadgade rätt att landsförvisa socialdemokratiska agitatorer. De konservativas ledare, von Helldorff, sökte få en kompromiss till stånd, vilket emellertid — efter en underhandling med Bismarck den 25 november — miss-

lyckades. Den konservativa fraktionen beslöt då att rösta för lagen, endast om regeringen uttryckligen tillkännagav sin avsikt att antaga lagen även i försvagad form. Sådan var ställningen, då kejsaren helt oväntat och utan att förut ha meddelat sig med kanslern den 23 januari inkallade ett kronråd till följande dag. Han lät därvid uppläsa ett av honom själv utarbetat koncept med förslag till åtgärder för förbättring av arbetarnas ställning, vilka förslag främst gingo ut på förbud mot söndagsarbete och inskränkning av kvinnors och barns arbete. Bismarck bemötte kejsarens synpunkter, och då de övriga ministrarna anslöto sig till kanslern, beslöts endast, att ett utkast till ett kejserligt manifest beträffande den sociala reformpolitiken skulle utarbetas. Kejsaren övergick därefter till frågan om socialistlagen. Han fordrade, att regeringen skulle meddela riksdagen sin avsikt att antaga lagen även utan utvisningsbefogenhet, vilket kanslern häftigt motsatte sig. Efter en hetsig diskussion gav kejsaren vika, men man skildes med en känsla av att en obotlig brytning inträtt mellan monarken och kanslern. Dagen därpå, den 25 januari, föll socialistlagen.

Den häftiga sammandrabbningen mellan kejsaren och Bismarck vid kronrådssammanträdet rev upp en djup klyfta mellan dem. Med den 27 januari blev krisen akut, och nu började kanslerns sista kamp om makten. Den 28 januari erfor han, att konungen av Sachsen på kejsarens begäran ämnade framlägga förslag till en arbetarskyddslag i Bundesrat, vilket försatte honom i raseri, och han uppmanade med hot om sin avgång sachsiska sändebudet greve Hohenthal att avstyra detta. Därav blev dock intet, då kejsaren befallde Hohenthal att ej taga någon hänsyn till kanslerns yrkande. Beträffande det kejserliga manifestet var det Bismarcks avsikt att indirekt motarbeta kejsarens planer genom att anförtro det sociala reformarbete, som manifestet skulle inleda, åt det preussiska statsrådet och genom att inkalla en internationell kongress, sammansatt främst av representanter för stater, som förut visat motvilja för en politik i Wilhelms anda. Kejsaren samtyckte även till dessa åtgärder, och den 4 februari publicerades tvenne av Bismarck själv redigerade manifest — men utan kanslerns kontrasignation. De väckte ett oerhört uppseende, och man såg i dem en seger för kejsaren över kanslern.

Bismarcks ställning hade börjat att undergrävas, och att han själv ej längre var den han förut varit, visade han genom den obeständighet och vacklan, han oupphörligt ådagalade. Den 8 februari meddelade han kejsaren, att han ämnade nedlägga alla sina preussiska ämbeten — han hade redan den 27 januari avgått som handelsminister — och endast kvarstå som rikskansler. Han vann även kejsarens samtycke därtill, dagen för hans tillbakaträdande bestämdes, men redan den 12 februari tog han till-

ika sin ansökan till Wilhelms stora missnöje. Ett betänkligt inder för kejsarens socialpolitiska planer var, att Schweiz redan tfärdat inbjudan till en internationell arbetarskyddskonferens. Ian begärde därför, att Schweiz skulle inställa sin konferens för tt ej komma honom i vägen. Den schweiziska förbundsregeringen ekade, så mycket mer som Bismarck i avsikt att korsa kejsarens aner för schweiziska sändebudet i Berlin doktor Roth hävdade, t båda kongresserna mycket väl kunde bestå vid sidan av varidra, och det var endast på Roths uttryckliga uppmaning till n regering, att denna ej skulle fästa avseende vid kanslern, som en trädde tillbaka för kejsaren. Bismarcks intrig hade misslycits, men den stegrade kejsarens förbittring mot honom.

Riksdagsvalen den 20 februari resulterade i ett förkrosnde nederlag för kartellen. Av 7 miljoner avgivna röster illo $4^1/_2$ på de kanslersfientliga partierna, och bland dem var et socialdemokraterna, som gjorde den största vinsten. Valsultatet försatte kejsaren i en egendomlig situation, i det utkterna för hans arbetarskyddslagstiftning väsentligt förbättrats, mtidigt som de i lika mån försämrats för den militärpropositon, han ämnade framlägga. Det var även fruktan för att nna ej skulle kunna genomdrivas, som ånyo åstadkom en om k tillfällig försoning mellan honom och kanslern. Den 25 bruari utvecklade Bismarck för kejsaren sitt program för den mmande riksdagen. Han förklarade sig beredd att stödja kejrens socialpolitik: förslag till en arbetarskyddslag skulle framggas, men detta skulle åtföljas ej blott av den stora arméopositionen utan även av ett förslag till en ny skärpt socialistg. Kejsaren gav sitt samtycke, och krisen tycktes ha förlorat n akuta karaktär.

Lugnet blev dock ej långvarigt. För att trygga sin ställng och sitt inflytande förklarade Bismarck vid en ministermmankomst den 2 mars, att samtliga immediatrapporter till jsaren enligt en kabinettsorder av år 1852 först skulle underllas honom och att ministrarna, då de muntligen skulle föreaga sina ärenden för kejsaren, ägde att i förväg underrätta nom, kanslern, därom, så att han eventuellt skulle vara i tillle att närvara vid audienserna. Återupplivandet av kabinettslern, som väckte mycken ovilja och opposition, var en av de torer, som mest bidrogo till krisens påskyndande. Kejsaren tog emellertid sina mått och steg mot kanslern. Fruktande, denne ämnade inveckla honom i en konflikt med riksdagen, ddelade han honom den 4 mars, att han ej ville framlägga slag till en skärpt socialistlag, och till hans stora förvåning Bismarck genast vika. Ej långt därefter fick kejsaren vetp om en annan av kanslerns planer, som gick ut på en samkan i riksdagen med centern under Windthorst samt det gamla tellpartiets ersättande med en konservativ-klerikal majoritet. r kejsaren var detta något oerhört. Av alla politiker i ledande

ställning var Windthorst den, som personligen var honom mest osympatisk, och en samverkan med det katolska riksdagspartiet var för honom, som tidigt kommit under inflytande av den ortodoxt protestantiske Stöckers och hans meningsfränders åsikter, en omöjlighet. Den 15 mars kom det till en häftig sammanstötning mellan kejsare och kansler — den sista. Wilhelm förebrådde Bismarck, att denne utan hans vetskap mottagit och inlett underhandlingar med Windthorst, och gav befallning om att 1852 års kabinettsorder omedelbart skulle upphävas. Bismarck vägrade att ge sitt samtycke därtill, och därmed var brytningen fullbordad. Maktfrågan var skjuten i förgrunden, kejsaren såg i denna kanslerns vägran endast ett utslag av hans omåttliga härsklystnad, och då han lämnade kanslern, hade han fattat sitt beslut: Bismarck måste gå.

I krisens elfte timme skulle emellertid ännu en konflikt uppstå, denna gång på utrikespolitikens område. Redan länge hade kejsaren ansett Bismarcks utrikespolitik vara alltför »ryssvänlig». Han hade aldrig förstått det geniala i dennes komplicerade, i återförsäkringsfördraget 1887 kulminerande system, varigenom han upprätthållit den europeiska jämvikten, tryggat freden och gjort Tyskland till dominerande och utslagsgivande makt bland kontinentens stater. Driven av sin vänskap till Frans Josef och av ett inrotat misstroende mot Ryssland, ville kejsaren knyta ett fastare förbund med Österrike, och samtidigt gjorde sig i tyska militära kretsar en utpräglat antirysk stämning gällande och höjdes krav på ett preventivkrig mot Ryssland, ett krav, vars främste representant Bismarcks hätske motståndare generalstabschefen greve Waldersee var. Denna tanke avvisade kanslern fullständigt. Den hotade att rubba hans cirklar, och medan krigshetsen mot Ryssland blev allt starkare, satte han in hela sin kraft på att få återförsäkringsfördraget förnyat. Ytterst ödesdigra konsekvenser skulle under sådana förhållanden några av tyske konsuln i Kiev insända rapporter få, innehållande utförliga underrättelser om stora ryska truppsammandragningar vid tyska gränsen. Bismarck, som ansåg saken betydelselös men fruktade de verkningar, som rapporterna kunde få, om de underställdes kejsaren, framlade endast ett urval för denne. Waldersee sörjde emellertid för att kejsaren fick även de övriga i sin hand, och den 17 mars skickade Wilhelm dessa till kanslern med en ytterst förolämpande skrivelse. Kejsarens biljett gjorde klart för Bismarck, att ett förnyande av återförsäkringsfördraget numer var uteslutet och att brytningen mellan honom och monarken var definitiv. Efter flera patryckningar från kejsarens sida återstod det för honom intet annat än att nedskriva sin avskedsansökan, som inlämnades den 18 och omedelbart beviljades.

I sin med största omsorg utarbetade avskedsansökan[1] redo-

[1] Tryckt hos Schüssler, Bismarcks Sturz, s. 263 ff. och i Gedanken und Erinnerungen, III, s. 95 ff.

gorde Bismarck utförligt för krisens närmaste orsaker. Framför allt betonade han kabinettsorderns nödvändighet, då den allena gav honom den auktoritet, som möjliggjorde för honom att övertaga ansvaret för kabinettets politik i dess helhet. Kejsaren visste, att han ej kunde samtycka till dess upphävande, men trots det hade monarken insisterat därpå och ställt i utsikt, att han skulle bevilja hans, kanslerns, därigenom framtvungna avskedsansökan. Bismarck slutar med den förklaringen, att han med skäl kunde anse sig tillmötesgå kejsarens önskan med sin avskedsansökan. Då han var säker om att denne ej längre behövde hans tjänster, kunde han lämna det politiska livet utan att behöva frukta, att hans beslut av allmänheten skulle anses förhastat.

Med denna sin avskedsansökan hade kanslern klart och tydligt utsagt, att det var kejsaren, som tvungit honom att taga avsked, och han begärde även, att den genast skulle publiceras. Detta var dock kejsaren alltför klok för att tillåta. Han lät i stället avfatta de skrivelser,[1] vari han beviljade kanslerns anhållan, i översvallande hjärtliga ordalag och utnämnde honom till tecken på sin tacksamhet till hertig av Lauenburg och generalöverste av kavalleriet med generalfältmarskalks rang. Dessa skrivelser, som omedelbart offentliggjordes, hade även önskad verkan. I allmänhetens ögon hade Bismarck trätt tillbaka mot kejsarens vilja, han hade formligen tvungit monarken att bevilja hans avsked. I pressen var denna mening så gott som allenarådande.[2] I mer initierade kretsar korsade ryktena varandra angående orsakerna till brytningen. För de flesta kom denna som en fullständig överraskning, och känslor och sympatier voro delade. På många håll rådde en oförställd glädje och en angenäm lättnad, stämningar, som dock troligen voro inskränkta till direkt Bismarckfientliga kretsar.[3] Det bayerska sändebudet greve Lerchenfeld meddelar, att man i de högre kretsarna ganska allmänt beklagade kanslerns avgång och särskilt, att skilsmässan ej ägt rum under för denne mer skonsamma former. Det monarkiska sinnelag», fortsätter Lerchenfeld, »som råder i dessa kretsar, jämte disciplinen förhindrar, att kejsarens tillvägagångssätt öppet klandras. Men en stum förebråelse riktar sig mot tronen, och man emotser med en viss oro kejsarens kommande regeringshandlingar.»[4] Även om man måste uppta Ler-

---

[1] Publicerade hos Schüssler, a. a., s. 267 ff., Eppstein, Fürst Bismarcks Entlassung, s. 109 ff., och i Ged. u. Er., III. s. 102 ff.

[2] Jfr särskilt Mommsen, Bismarcks Sturz und die Parteien, s. 141 ff., där även de viktigaste tidningsartiklarna rörande krisen 18—20 mars 1890 äro avtryckta, samt Schüssler, a. a., s. 221 ff.

[3] Jfr bl. a. Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst, II, s. 464 ff.

[4] K. A. v. Müller, Die Entlassung. Nach den bayrischen Gesandtschaftsberichten (rapport den 23 mars, Süddeutsche Monatshefte, dec. 1921).

chenfelds rapport med en viss försiktighet,[1] har man ingen anledning att betvivla, att den i sak återger det verkliga förhållandet. En viss sympati för Bismarck och en kritisk syn på kejsarens tillvägagångssätt gjorde sig gällande efter kanslerns avgång och de närmast följande åren.[2] Trots att den klyfta, som 1890 revs upp mellan rikskanslern och en stor del av nationen, skapade förutsättningar för uppkomsten av en Bismarcksuppfattning efter »den nya kursens» sinne, är det de Bismarckska synpunkterna, som dominera under större delen av 1890-talet. Avgörande var därvid det allmänna misstroende mot den nya regimen, som närdes genom de hänsynslösa angreppen från Friedrichsruh. »Den nya kursens» representanter sågo sig efter hand tvungna att revidera sin ståndpunkt i flera avseenden. Den öppna kampen mot socialdemokratin upptogs åter, 1852 års kabinettsorder förblev i realiteten bestående, och ett närmande till Ryssland ägde rum. Bismarcks politik syntes legitimerad genom den historiska utvecklingen själv.

En omsvängning inträdde först efter Bismarcks död 1898. Krav på ett historiskt-kritiskt bedömande av hans gärning gjorde sig gällande, medan »den nya kursens» män upplevde en glansperiod. När problemet Bismarcks fall och därmed sammanhängande frågor nu för första gången på allvar togos upp till diskussion, lät man i allmänhet kejsaren framstå i en tämligen fördelaktig dager. Mot slutet av 1890-talet uppblossade en häftig, främst mellan Herbert Bismarck och det konservativa partiets ledare von Helldorff förd strid om rikskanslerns ställning till socialistlagen 1889—90.[3] Från Bismarcksvänligt håll hävdades, att kanslern haft för avsikt att antaga lagen även i dess försvagade form och att Helldorff vid sitt besök hos fursten missförstått honom eller avsiktligt fört sitt parti bakom ljuset. Helldorff åter, som i en uppsats 1900[4] utförligt skildrade socialistlagens behandling, gav en annan förklaring: han hävdade, att Bismarck vid hans besök i november 1889 ej givit honom klara direktiv och överhuvud varit ytterst förbehållsam och reserverad. Helldorff hade dragit den slutsatsen, att Bismarck ville låta lagen falla, varför han även handlat därefter.

Den av Helldorff förfäktade åsikten skulle länge bli den förhärskande. En viktig fråga återstod dock att besvara: vad föranledde Bismarck att låta socialistlagen falla? Det var denna

[1] Lerchenfeld hade under krisen, särskilt under dess senare del, intagit en avgjort Bismarcksvänlig ställning och därigenom ådragit sig kejsarens missnöje.

[2] Jfr Rothfels' uppsats Bismarcks Sturz als Forschungsproblem (Preussische Jahrbücher 1923), vilken jag även i fortsättningen begagnat.

[3] Jfr Rothfels, Zur Bismarcks-krise von 1890 (Historische Zeitschrift 1921, s. 288 ff.).

[4] Deutsche Revue 1900, s. 273 ff.

fråga såväl som problemet Bismarcks fall i dess helhet, som Hans Delbrück sökte lösa, då han i en anmälan av furst Hohenlohe-Schillingsfürsts 1906 publicerade memoarer första gången framlade sin berömda teori om Bismarcks statskuppsplan.[1] Med stöd av några av Hohenlohe meddelade uttalanden av kejsaren angående krisen,[2] enligt vilka Bismarck haft för avsikt att framlägga en ny socialistlag och att, om denna ej antoges, upplösa riksdagen för att därefter, om det komme till oroligheter, »energisch einschreiten», rekonstruerar Delbrück sammanhanget på följande sätt: Bismarck hade låtit den gamla socialistlagen avsiktligt falla men blott i akt och mening att åter framlägga den och därigenom framkalla en konflikt med riksdagen. Denna skulle upplösas, och de oroligheter, som socialdemokraterna, fria från socialistlagens tvång, sannolikt skulle anställa, skulle nedslås med våld. Delbrück påpekar, att det finns en lucka i Hohenlohes framställning, i det denne ej ger någon upplysning om vad Bismarck ytterst åsyftade med sin kamp. Denna lucka fyller emellertid Delbrück utan svårighet ut. Enligt vad tvenne personer meddelat honom, skulle Bismarck ha haft för avsikt att avskaffa den allmänna rösträtten. Detta skulle riksdagen med säkerhet aldrig ha gått med på, och det hade därför varit kanslerns mening att genomföra en statskupp: kejsaren skulle med övriga furstars samtycke förklara riket upplöst och därefter ånyo konstituera det med en ny författning. I mörka färger skildrar Delbrück resultatet av en sådan statskupp: den skulle ha störtat Tyskland i fördärvet, ja förvandlat det till ett Ryssland, då riksdagen efter den allmänna rösträttens avskaffande blott skulle ha blivit en dekoration för den rena absolutismen. Statskuppsplanen var enligt Delbrück den egentliga, ja den enda orsaken till Bismarcks fall. Å ena sidan fick hans bana därigenom, som Delbrück säger, ett värdigare slut, än om han fallit offer för personliga differenser och intriger, men å andra sidan blev det för kejsaren en tvingande nödvändighet att avskeda honom. Kejsaren framstår därigenom som en representant ej blott för politisk klokhet utan även för »den moraliska världsåskådning, som räddade Tyskland från fördärvet».

Delbrücks hypotes har spelat en utomordentlig roll i diskussionen om Bismarcks fall. En ny plattform för problemets behandling var skapad, ett försök hade gjorts att förklara krisen 1890 som ett utslag av principiella, realpolitiska motsättningar, och det var först genom detta tändande inlägg, som debatten tog fart. Men det var ett inlägg, som från första början bemöttes med den största skepsis. Delbrücks hypotes framstår som en ren konstruktion, en skarpsinnig men alltför djärv sammanställning av vissa från olika håll hämtade uppgifter, varigenom han lyckas

[1] Preussische Jahrbücher 126, s. 375 ff.
[2] Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst. II, s. 468.

rekonstruera ett händelsesammanhang, som framställes som historisk verklighet. Om en statskuppsplan nämner Hohenlohe ej ett ord. De differenser mellan kejsare och kansler beträffande riksdagspolitiken, varom denne berättar, framstå dessutom i kejsarens av Hohenlohe återgivna uttalanden endast som *en* av de många stridsfrågorna. Bakom dessa stridsfrågor låg maktproblemet, frågan om dynastin Hohenzollern eller dynastin Bismarck skulle regera. Därom rörde sig innerst inne kampen, som kejsaren själv uttryckligen betonar.[1]

Delbrücks hypotes framkallade även en protestcyklon. I dagspressen och facktidskrifter, av politiker och historiker, bemöttes den med ytterlig häftighet, utan att dess upphovsman förmåddes ändra ståndpunkt. Ett av de mest uppmärksammade inläggen i debatten gjordes av Bismarcks forne medhjälpare, geheimerådet von Rottenburg, som i en uppsats med den betecknande titeln: »Eine falsche Anklage gegen den Fürsten Bismarck»,[2] bestämt avvisade Delbrücks hypotes. Han underkänner fullständigt dennes bevisföring och framlägger dessutom ett argument, »argumentum ex silentio», som senare spelat stor roll i diskussionen: om kanslern verkligen för kejsaren yppat en statskuppsplan, skulle denne säkert ej ha underlåtit att omtala det för Hohenlohe, då hans tillvägagångssätt gentemot kanslern därigenom fullständigt skulle ha rättfärdigats. Sant är, att detta argument ej ensamt kan kullstörta den Delbrückska hypotesen, men lika litet kan man förneka, att det i viss mån är berättigat. I Historische Zeitschrift[3] behandlades frågan av F. Meinecke, som utan att helt förkasta Delbrücks hypotes dock tar avstånd från densamma. Särskilt betonar han det förkastliga i Delbrücks metod att ur en rad av plausibla eller sannolika sammanhang gripa ut ett enda och låta alla andra träda i skuggan, och han anser det högst sannolikt, att Bismarck hade kunnat finna ett »legalt» medel att bli herre över situationen.

[1] I själva verket hade förmodanden om de planer och avsikter, som Delbrück tillskriver Bismarck, framkastats långt tidigare från socialdemokratiskt håll. Så skrev Friedrich Engels redan 8 mars 1890 i en artikel i Der Sozialdemokrat (tryckt hos Mommsen, a. a. s. 174 ff.), att det enda, som efter de ogynnsamma valen kunde hjälpa Bismarck, vore ett av honom provocerat och därefter nedslaget uppror samt nyval under den därav framkallade förskräckelsen. En statskupp ansåg dock ej Engels troligt att kanslern ämnade tillgripa, vilket däremot den socialdemokratiske riksdagsmannen Bamberger påstod i ett valtal 1892 (jfr Hofmann, Fürst Bismarck 1890—1898, III, s. 105 f.). Bismarck bemötte själv Bambergers påstående i Hamburger Nachrichten (12 juni 1892; artikeln tryckt hos Hofmann, a. a., II, s. 76 ff.). Helt naturligt måste man upptaga kanslerns egen dementi med den största försiktighet. Så mycket är säkert, att rykten om en statskuppsplan cirkulerat, rykten, som ej helt kunde vederläggas men vilkas riktighet ej heller kunde fastslås.

[2] Deutsche Revue 1906, s. 273 ff.

[3] Historische Zeitschrift 1907, s. 461 f.

Denna Meineckes syn på problemet kan i viss mån sägas ara karaktäristisk för forskningens ståndpunkt i dess helhet vid enna tid. I allmänhet avvisade man Delbrücks hypotes, men nan nöjde sig ej längre med att betrakta krisen 1890 som en ent personlig konflikt utan sökte efter djupare orsaker. Problemställningen var förändrad. Det material, som stod till buds ör frågans behandling, var emellertid ytterst knapphändigt, och lera forskare, som vid denna tid berörde problemet, uttala sig ndast med största försiktighet.[1] Synnerligen utförligt behandades frågan av Egelhaaf i ett flertal arbeten.[2] Egelhaaf beonar framför allt maktmotsättningen: kejsaren var alltför självtändig och härsklysten för att tåla en man av Bismarcks kaiber vid sin sida. Han förkastar dock ej Delbrücks hypotes i och för sig och går t. o. m. ett steg vidare än denne, då han åstår, att Bismarck genom en statskupp velat reducera riket ill ett krigs- och tullförbund.[3] Men i motsats till Delbrück ävdar han, att denna plan för Bismarck endast var en pièce e résistance, en sista utväg, som han ämnade tillgripa först då lla andra medel tröto. Det är betecknande, att även Egelhaaf viss utsträckning stöder sig på yttranden av personer, som han j ville namnge, varför man måste ställa sig reserverad även gentmot hans framställning. På säkrare mark stod Ulmann, å han 1911 framkastade en helt ny hypotes om Bismarcks sista laner.[4] Ulmann hävdar med stöd av en på Bismarck själv tillbaagående artikel i Hamburger Nachrichten oktober 1890, att Bisarck ej medvetet arbetat på socialistlagens fall: för att ej binda ig för framtiden ville han ej samtycka till ett antagande av en försvagade lagen *före* riksdagens beslut men väl därefter. ärmed anser sig Ulmann ha undanryckt den Delbrückska hyotesen dess egentliga grundval, och han framlägger så sin teori m det »legala statsstrecket», en plan, som kanslern enligt egen t-ago skall ha övervägt i mars 1890.[5] Det skulle ha varit Bisarcks avsikt att ej längre infinna sig i riksdagen, vartill han själva verket enbart i sin egenskap av kansler ej var berättigad. enna skulle därigenom överlämnas åt sig själv, dess inflytande ulle minskas, den skulle »torrläggas», som han själv sade. Samdigt skulle regeringarna söka närmare anslutning till lantagarna, där det egentliga lagstiftningsarbetet skulle utföras. et kan ej betvivlas, att Bismarck 1890 i denna »legala statsupp» sett ett av de vapen, som stodo honom till buds vid den

[1] Så Lenz, som i sitt arbete Geschichte Bismarcks (1911) endast tter en rad frågetecken efter de olika problemen.
[2] Geschichte der neuesten Zeit (1908), Bismarcks Sturz (1909) och smarck (1911).
[3] Denna åsikt har Delbrück bemött i Preussische Jahrbücher 1908, 361 ff.
[4] Bismarcks letzter staatsrechtlicher Gedanke (Internationale Motsschrift 1911, sp. 345 ff.).
[5] Ged. u. Er., II, s. 394 ff.

kommande kampen med riksdagen, och trots att Ulmanns teori endast bygger på uttalanden av kanslern själv, måste den be traktas som synnerligen välgrundad. Då Delbrück 1912 på nytt tog upp frågan om Bismarcks fall till behandling,[1] ansåg han sig ej helt kunna tillbakavisa, endast modifiera den. Den »legala statskuppens» genomförande hade enligt Delbrück för Bismarck endast varit avsedd som en förpostfäktning, som senare skulle följas av det egentliga angreppet, åsyftande rösträttens föränd ring. Med stöd av några uttalanden av Ulmann ansåg sig Del brück nu även kunna meddela, i vilken riktning denna för ändring skulle gå: Bismarck ämnade ej avskaffa den allmänna rösträtten i dess helhet utan endast beröva socialdemokraterna deras rösträtt. Hans plan åsyftade alltså socialdemokratiens »po litiska avrättning». Därmed hade den Delbrückska hypotesen fått sin definitiva utformning, och med utomordentlig energi har dess upphovsman alltsedan dess fasthållit vid den.[2] Striden fort sattes, och flera viktiga inlägg gjordes under de följande åren, utan att dock några definitiva resultat nåddes. Kompromissens väg beträddes av Richard Augst, då denne i sin 1917 framlagda, grundliga undersökning »Bismarcks Stellung zum parlamentarischen Wahlrecht», sökte visa upp att Bismarck va rit beredd att genomföra en statskupp för att beröva socialdemo kraterna deras rösträtt men att denna plan ej, såsom Delbrück hävdat, varit den egentliga orsaken till hans fall.[4] Källmateria let gav, som han påpekade, intet som helst belägg därför. I ö rigt ansluter han sig helt till Egelhaafs ett tiotal år gamla fram ställning av krisen. I stort sett förändrade sig uppfattningen av denna ej mycket under kejsardömets sista årtionde. Den vid sekelskiftet framträdande riktningen, som krävde en revi sion av den gamla Bismarcksbilden, levde kvar; i viss mån kan Delbrücks teori betraktas som ett extremt utslag av denna ström ning. I övrigt såg man i Bismarcks fall »ein innerpolitische Vorgang», resultatet av en nödvändig reaktion och början till

---

[1] Bismarcks letzte politische Idee (Preussische Jahrbücher 1912 s. 1 ff.).

[2] Delbrück har senare framlagt sin hypotes bl. a. i de popu lärhistoriska skrifterna Regierung und Volkswille (1914) och Bismarcks Erbe (1915), i Preussische Jahrbücher 1920 samt i Historische Zeitschrift 1925, vilken senare uppsats delvis är återgiven i Vor und nach dem Weltkrieg (1926).

[3] Bl. a. av Thimme (Süddeutsche Monatshefte 1915), som häv dar, att Bismarck ej avsiktligt låtit socialistlagen falla, och av de kanslern närstående H. Hofmann, som i sitt arbete Bismarck 18 —1898 (1913—14) bestämt avvisar Delbrücks hypotes. Hofmanns fram ställning lider dock av den svagheten, att den så gott som uteslutande bygger på Bismarcks egna uttalanden.

[4] Augst har till full evidens påvisat, att Bismarck på 1880-talet umgåtts med planer på att ombilda eller inskränka den allmänna rös rätten. Däremot äro hans bevis för att statskuppsplanen även 18 varit aktuell för kanslern ytterst svaga.

en inre utveckling efter sundare linjer fram mot försoning. Genom de inre och yttre katastroferna 1918 förändrades emellertid situationen i ett slag. Det förflutna ställdes i en helt ny belysning, och nya åskådningar och ett nytt betraktelsesätt gjorde sig gällande. Nationalisterna slogo ring kring Bismarck. Dennes verk framstod efter kejsarregimens bankrutt som det lysande föredömet; avskedet 1890 var det stora och oförlåtliga missgreppet, början till alla de följande olyckorna. Gentemot denna Bismarck-ortodoxi stod ett annat ytterlighetsparti med sina främsta anhängare i det socialdemokratiska lägret, som med den vinnandes rätt fördömde Bismarcks verk i dess helhet och som betecknade sig som de egentliga segrarna från 1890. Denna förändring av den allmänna situationen bildar bakgrunden för de nya åsikter beträffande kanslerskrisen, som började framträda i litteraturen, då man skred till bearbetningen av det rikt flödande källmaterial, som genom omvälvningen ställdes forskningen till buds.

1919 publicerades några brev, som kort efter Bismarcks avgång växlades mellan kejsar Frans Josef och Wilhelm II.[1] Den utförliga redogörelse för krisens förlopp, som Wilhelm därvid gav, är av utomordentligt intresse, då den, såsom Rothfels framhåller, är ett omedelbart uttryck för monarkens känslor och åsikter under krisen, sprungen, som den är, ur ögonblickets kampstämning. Framställningen är emellertid i sin helhet fullständigt missvisande, och de felaktiga uppgifterna äro legio. En helt annan prägel har hans motståndares skildring av krisen i 3:e bandet av dennes Gedanken und Erinnerungen, som utkom s. å. (1919). Omsorgsfullt utarbetad och saknande kejsarbrevets omedelbarhet, är Bismarcks arbete en anklagelseskrift i stor stil. Hänsynslöst angriper han alla sina forna motståndare, ingen skonas, allra minst kejsaren själv, vars karaktär sättes i en utomordentligt skarp belysning. Den för Bismarck så karakteristiska benägenheten att bakom sakliga motsättningar spåra personliga motiv gör honom emellertid ofta skyldig till svåra överdrifter. och hans uppgifter kunna ej godtagas utan noggrann kontroll. Trots det har hans skildring varit av epokgörande betydelse för uppfattningen av krisen. Medan kejsaren främst hävdade maktfrågan såsom avgörande för brytningen, tillgriper Bismarck en vidare förklaring: det var problemet om hur riket i längden skulle kunna fortbestå, som fyllde honom, då han i början av 1890 upptog den sista kampen. Han förkastade rent principiellt hela det regeringssystem, som kejsaren inaugurerat. Han kritiserar skarpt dennes plötsliga, nyckfulla ingrepp i regeringsmaskineriet, hans optimistiska socialpolitiska åskådning, hans benägenhet att anlita oansvariga rådgivare och hans eftergivenhet inför riksdagen. Det

[1] Dessa brev (tryckta i Österreichische Rundschau febr. 1919) har jag tyvärr ej kunnat begagna. Jag följer därför här Rothfels' analys i Historische Zeitschrift 1923, s. 14 f.

var en fast övertygelse, att detta system förde riket mot fördärvet, som främst drev Bismarck i opposition mot kejsaren. Honom kan läggas till last, att han under sin kamp mot denne gått för hänsynslöst tillväga, hans metoder kunna ofta betecknas som förgripliga, men han kan näppeligen anklagas för att enbart ha letts av egoistiska motiv, av åtrå efter makten.

Till kejsarens och Bismarcks framställningar anslöto sig under den följande tiden en rad memoarverk, bland vilka man har särskild anledning att dröja vid statsminister v. Böttichers, minister Lucius v. Ballhausens och generalstabschefen Waldersees. Böttichers skildring av krisen[1] var avsedd som ett försvar mot de utan tvivel oberättigade angrepp, som Bismarck riktade mot honom för hans förmenta »avfall» och trolöshet. Kritiska anmärkningar ha framställts mot den: det har framhållits, att Böttichers syn på konflikten är tämligen ytlig, att han knappast berör de principiella meningsskiljaktigheterna och att hans uppgifter ofta brista i fråga om exakthet. Hans framställning är dock av stor betydelse för kännedomen om krisens utveckling, och dess värde ökas genom den aktsamling, som fogats därtill. Dessutom bidrog rikskansliets chef v. Rottenburg med en kommentar till Böttichers minnen. Minister Lucius v. Ballhausens »Bismarck-Erinnerungen» (1920) höra även till de värdefullaste källorna till krisens historia. Lucius, som följt krisen på nära håll, har noga antecknat sina intryck, och hans skildring får stundom en nästan protokollartad prägel. Den är fri från all tendens, men förf. har fullt klart för sig, vilka ödesdigra verkningar konflikten skulle kunna ha. Han slutar sin skildring med orden: »Ein Ereignis von unberechenbarer Tragweite hat sich vollzogen.» Greve Waldersee har en annan syn på krisen. Den kloke och klarsynte men kallt egoistiske och intrigante generalstabschefen hörde till Bismarcks hätskaste motståndare, och hans memoarer[2] ge en god inblick i det intrigspel, som föregick kanslerns fall. Han gjorde allt för att misstänkliggöra Bismarck hos kejsaren, och han spejade efter det lämpliga tillfället för kejsaren att slå till. I sin kamp mot Bismarck drevs han uteslutande av personliga motiv. Minst av allt var han en övertygad anhängare av den kejserliga socialpolitiken. I själva verket ville han liksom kanslern upptaga kampen mot socialdemokratin, och tanken på den allmänna rösträttens avskaffande hade i honom en ivrig förespråkare.

Det första försöket till en sammanfattande framställning av Bismarck-krisen gjordes av W. Schüssler i hans arbete

---

[1] Fürst Bismarcks Entlassung. Nach den hinterlassenen, bisher unveröffentlichen Aufzeichnungen des Staatsministers .... K. H. v. Bötticher und des Chefs der Reichskanzlei .... Fr. J. v. Rottenburg. Hrsgg. v. Eppstein (1920).

[2] Denkwürdigkeiten des Generalfeldmarschalls Grafen Waldersee (1923).

Bismarcks Sturz»[1]. Schüssler, som använder sig av hela det nytillkomna materialet, ger en livfull och utförlig skildring av konfliktens uppränning samt en skarpsinnig analys av dess förutsättningar. Han påvisar, att Bismarcks hållning betingades av hela dennes politiska system och statsuppfattning. Man kan ej tveka om att det är ekot från kanslerns egen skildring, som tränger igenom. Gentemot systemet Bismarck stod emellertid, som Schüssler framhåller, en ny generation med nya åsikter och nya tänkesätt, och det var denna generation, som kejsaren representerade. Lika ingående och målande skildrar därefter förf. den följande kampen, ställningskriget mellan kejsaren och kanslern, kampen om makten. Särskilt påfallande är, hur den Delbrückska hypotesen genom denna ingående belysning faller ihop. Vid sin intressanta skildring av kanslerns planer för den kommande riksdagen avvisar Schüssler denna utan att anse sig behöva närmare ingå på den. Bismarck hade ämnat framlägga förslag till en arbetarskyddslag och en ny, skärpt socialistlag samt en militärproposition. Med sin kamp mot riksdagen avsag kanslern ej en statskupp utan riksdagens och oppositionens försvagande genom regeringsprogrammets seger. — Schüsslers framställning av krisen som en kamp mellan tvenne generationer med olika politiska åskådningar, varigenom Bismarcks fall i viss mån framstår som en nödvändighet, strider emellertid, som W. Mommsen påpekat[2], mot tendensen i slutkapitlet av hans bok, där kejsaren anklagas för att ha begått ett fruktansvärt missgrepp, då han avskedade Bismarck. Schüssler kommer till det resultatet, att »den sista följden av den 18 mars 1890 .... är den 9 november 1918, då kejsarriket störtade samman». Denna hårda dom över Wilhelm II är Schüssler ej ensam om. Samma ståndpunkt intaga ett flertal andra författare[3], bl. a. Mommsen, som emellertid för övrigt företräder en från Schüsslers helt avvikande uppfattning av krisen. Han bestrider i sin nyssnämnda uppsats Bismarcks Sturz, att krisen 1890 är att förstå som en kamp mellan två olika politiska åskådningar. Kejsaren var, säger han, ej bärare av ett nytt vare sig in- eller utrikespolitiskt program. Han hade blott ett syfte med sin kamp: att bli fri från den obekväme kanslern, som ställde honom själv i skuggan. Bismarck åter bekämpade den kejserliga politikens motiv och metoder. Kampen om socialpolitiken var innerst inne ej en strid om stora, sakliga problem utan den grånade statsmannens kamp för statsauktoriteten gentemot den av tillfälliga stämningar och popularitetsbehov behärskade monarken. Men kejsaren bär ej, framhåller Mommsen, ansvaret en-

[1] 1:sta uppl. 1919. 2:dra förbättrade uppl. 1921.

[2] Bismarcks Sturz (Archiv für Politik und Geschichte 1923, s. 481).

[3] Så Fester, Verantwortlichkeiten (Deutsche Rundschau 1920). K. A. v. Müller, Die Entlassung (Süddeutsche Monatshefte 1921), Wertheimer, Bismarcks Sturz (Preussische Jahrbücher 1921) och Gradenwitz, Bismarcks letzter Kampf (1924).

sam. Han delar det med hela tyska folket. Hade de politiska partierna och den stora allmänheten bestämt protesterat, skulle han aldrig ha vågat avskeda Bismarck. Men en dylik protest uteblev. Mommsens ultra-bismarckianska ståndpunkt är knappast hållbar. Det är sant, att kejsarens politik ej uthärdar en jämförelse med kanslerns, men det är knappast med det verkliga förhållandet överensstämmande, att Wilhelm endast drivits fram av egoism och popularitetsbehov. Det torde vara svårt att bestrida, att han omfattade sitt socialpolitiska program med verklig övertygelse, liksom han var övertygad om de Bismarckska kampmetodernas förkastlighet. Då Mommsen hävdar, att kejsaren under hela krisen endast besjälades av sin önskan att bli kanslern kvitt, förbiser han, att dennes hänsynslösa stridssätt gör en dylik önskan om ej försvarlig så dock förklarlig. Den fråga, som Mommsen i detta sammanhang snuddar vid, frågan om de politiska partiernas ställning till krisen, har han ingående behandlat i sitt förtjänstfulla arbete Bismarcks Sturz und die Parteien (1924), byggt framför allt på det dittills outnyttjade tidningsmaterialet. Grundtanken i hans arbete är, att även om ej partierna kunna sägas ha utövat ett omedelbart eller bestämmande inflytande på krisens förlopp, så har dock deras passiva hållning indirekt varit av stor betydelse. Mommsen visar upp, att kartellpartierna redan i januari 1890 begynte taga avstånd från kanslern. Förtroendet till honom började undergrävas genom hans gåtfulla hållning gentemot socialistlagen, genom utfärdandet av de kejserliga kungörelserna av den 4 februari, i vilka många sågo en kejsarens seger över kanslern, och kanske speciellt genom hans närmande till centern och hans försök att skapa en konservativ-klerikal majoritet. Den åsikten, att han ej längre hade något klart program, att det var slut med honom, grep alltmer omkring sig. Avfallet började, och till slut var det endast centern, som var beredd att stödja honom. Ingen protest höjdes, då kanslern tvangs att inlämna sin avskedsansökan. Hård är den dom, som Mommsen fäller över riksdagspartiernas hållning under krisen. Han betecknar i sitt slutkapitel denna endast som utslag av personlig äregirighet och egoism, en allmän önskan att befrias från den mäktige ministern. Man kan fråga sig, om ej Mommsen driver den Bismarck-ortodoxi, för vilken han gör sig till representant, för långt. Man får ej förglömma, att Bismarcks socialpolitik så gott som enhälligt fördömdes av hela folket och att den anslutning till centern, som Bismarck försökte, för de partier, på vilka han dittills stött sig, var en omöjlighet. Centern stod som parti fullständigt för sig själv, dess program var så exklusivt, att ett sammangående med den var uteslutet. Kan man förtänka de övriga partierna, att de ej blint följde den store statsmannen även i detta fall och att de ej uppgåvo sina egna intressen av tillit till kanslerns ofelbarhet?

En mer objektiv syn på krisen visar **Rothfels** i sin uppsats »Zur Bismarck-Krise 1890»[1]. Rothfels tillkommer äran att slutgiltigt ha avgjort den gamla stridsfrågan om Bismarcks ställning till socialistlagen 1889—90. Stödd på Böttichers memoarer, några randanmärkningar av kanslern till en rapport av Bötticher och några andra aktstycken kan Rothfels fastslå, att kanslern ej avsiktligt låtit lagen falla utan att han avhållits från att yppa sina avsikter av sin motvilja mot att binda regeringen genom ett uttalande före riksdagens beslut. Den tes, som Delbrück själv betecknar som grundstenen för sin teori, blir således fullständigt vederlagd. Det kan, säger Rothfels, betraktas som avgjort, att Bismarck i första hand naturligtvis önskade regeringspropositionens antagande men secundo loco även den försvagade lagens genomdrivande. Blott så mycket är riktigt, att Bismarck ej heller ryggade tillbaka för ett vakuum.

Sedan Schüssler skrev sitt arbete, har en ny grupp av källor offentliggjorts, nämligen de sachsiska, badensiska och bayerska sändebudens i Berlin rapporter angående krisen. Sachsens representant, greve **Hohenthal**, vars rapporter endast delvis äro publicerade,[2] belyser på ett intressant sätt sin regerings ställning till frågan om arbetarskyddslagstiftningen.[3] Han intog under krisens tidigare del en tämligen villrådig hållning, men efter hand kom han att alltmer bestämt ta ståndpunkt mot Bismarck. Hans ton gentemot denne blir kylig och hans hållning avvisande. Denna mot rikskanslern avoga sinnesstämning delades helt och fullt av hans kollega, Badens sändebud **von Marschall**, som i sina rapporter[4] ej försummar något tillfälle att belysa och understryka Bismarcks till illojalitet gränsande hänsynslösa kampmetoder. Hans skildring av kanslerns intriger mot kejsaren och de med utomordentlig skicklighet gillrade fällorna för att omintetgöra de socialpolitiska reformplanerna äro mycket talande. Betydelsefulla äro även Marschalls meddelanden angående Bismarcks ställning till socialistlagen, vilka fullständigt bekräfta Rothfels uppfattning, och hans upplysningar beträffande kanslerns sista planer, upplysningar, som vinna i intresse genom att sammanställas med det bayerska sändebudet greve **Lerchenfelds** meddelanden. Dennes rapporter[5] äro en av de mest givande källorna till krisens historia. Lerchenfeld ställde sig till en början tämligen kylig gentemot Bismarck, men efter hand förändrades hans hållning. De bayersk-federalistiska intressen, han hade att bevaka, drev honom att opponera mot kejsarens egenmäktighet och tendenser att åsidosätta övriga förbundsfur-

[1] Historische Zeitschrift 1921, s. 267 ff.
[2] Av H. **Richter** i Deutsche Rundschau 1922. De övriga rapporterna skola utges av Gagliardi.
[3] Jfr ovan s. 72.
[4] Tryckta i **Gradenwitz**, Bismarcks letzter Kampf (1924).
[5] Tryckta (delvis endast refererade) av K. A. v. **Müller** i Süddeutsche Monatshefte 1921.

star, och hans omdömen om denne bli allt skarpare för att i en av hans sista rapporter stegras till ett fördömande av hela det kejserliga regeringssystemet. Beträffande Bismarcks sista planer betonar Lerchenfeld (och kanske än mer Marschall), att kanslern velat upptaga kampen mot socialdemokratin. Denne hade vid en audiens den 25 februari utbett sig kejsarens försäkran att inskrida med militärmakt, om de socialpolitiska åtgärder, som skulle vidtagas, finge de följder, han fruktade, vilket monarken även obetingat lovat. Bismarck hade vidare vid en ministersammankomst den 2 mars meddelat, att han ämnade framlägga en ny, skärpt socialistlag, enligt vilken deltagande i socialdemokratiska strävanden skulle straffas med förlust av den aktiva och passiva valrätten. Kanslern hade försäkrat, att kejsaren givit sitt samtycke därtill. Redan den 4 mars hade emellertid Wilhelm bestämt avvisat denna plan: en sådan lag, hade han betonat, skulle aldrig kunna genomdrivas utan blott framkalla allmän ovilja, varigenom man löpte den risken, att ej heller övriga propositioner antoges. Dessa meddelanden äro av högst märklig art. Man har förut ej vetat, hur Bismarck ämnat utforma den nya socialistlagen. Det står numera fast, att denne 1890 velat beröva socialistiska agitatorer (men ej socialisterna överhuvud, som Delbrück menar) deras valrätt, samt att han ämnade försöka detta på fullt lagligt sätt genom framläggandet av ett lagförslag. Dessa uppgifter bekräftas av Marschall.[1] Då kejsaren motsatt sig detta förslag, hade Bismarck givit vika men i stället kastat sig över militärpropositionen, som låg kejsaren särskilt om hjärtat och vilken kanslern försökte göra så omfattande som möjligt. En aktiv preussisk minister hade sagt till Marschall: Bismarcks politik vore genomskådlig. Sedan kejsaren inlagt sitt veto mot socialistlagen, ämnade han genom militärpropositionen spränga riksdagen, omintetgöra kejsarens socialpolitik och framkalla den förvirring, han behövde för att göra sig oumbärlig. Lerchenfeld anför vidare 22 mars, att kejsaren särskilt fruktat, att kanslern ämnade utnyttja sin ställning i riksdagen för att bereda honom överraskningar och korsa hans politik. Den 29 mars sammanfattar det bayerska sändebudet sina åsikter om krisen och skriver därvid bl. a.: fursten hade ställt sig på den standpunkten, att den hotande sociala revolutionen ju förr dess hellre borde mötas med vapenmakt. Ur denna uppfattning hade hans politiska program' framgått, vilket Bismarck anbefallt kejsaren: framläggandet av en omfattande militärproposition och en skärpt socialistlag, eventuellt upplösning av riksdagen och oktrojering av en ny, av de tyska furstarna antagen vallag. Här berör alltså Lerchenfeld Bismarcks s. k. statskuppsplan. Frågan är: kan detta ställe (jämte liknande uppgifter i Marschalls rapporter) tjäna som belägg för De-

[1] Även Hohenthal omnämner (enl. utgivarens uppgift) denna plan

brücks hypotes?[1] Tydligt är, att man måste upptaga Lerchenfelds meddelande med största försiktighet. Det är det enda ställe, där han omnämner dylika planer, och det är att märka, att det sker först efter avskedet samt att det strider mot alla andra meddelanden om de planer, som kanslern skulle ha utvecklat för kejsaren, även enligt den senares egna uppgifter. Varför skulle Wilhelm just ha förtegat denna plan? Gagliardi[2] menar, att man bör uppfatta Lerchenfelds uppgift som ett rykte, som senare kommit till hans öron och som han endast i förbigående återger. Man skulle möjligen kunna våga en förmodan om att det är Bismarcks förslag att genom en skärpt socialistlag beröva socialdemokratiska agitatorer deras rösträtt, som bidragit till uppkomsten av detta rykte. Med full säkerhet framgår endast av Lerchenfelds och Marschalls rapporter, att Bismarck velat upptaga kampen mot riksdagen genom framläggandet sina lagförslag. Kunde han räkna med att få dessa antagna? Delbrück hävdar, att kanslern 1890 omöjligt skulle ha kunnat skapa en ny riksdagsmajoritet. Däri har han utan tvivel rätt. Men det följer ej därav, att ej Bismarck själv räknat med denna möjlighet. Såsom det österrikiska sändebudet i slutet av februari erfor, var Bismarck ej alls så missbelåten med valutgången, då han funnit en ny utväg: att regera med en konservativ-klerikal majoritet. Denna lösning låg, som Gagliardi påpekar, så mycket närmare till hands, som kanslern före 1887 alltid regerat med växlande majoriteter och därvid ingalunda alltid försmått katolikernas understöd. Centerns ledare Windthorst hade 1890 även tydligt givit tillkänna, att han ville en anslutning till kanslern. Det är även att märka, att den konferens, kanslern hade med Windthorst, ägde rum först den 12 mars och att det först var under de följande dagarna, som han fick visshet om att en kartell av det konservativa partiet och centern ej kunde komma till stånd. Man måste därför antaga, att han ända till kort före sin avgång ej ansett det uteslutet att kunna skapa en majoritet för att därigenom på fullt laglig väg kunna genomdriva sina planer och besegra oppositionen i riksdagen. Har Bismarck hyst några planer på att genom en statskupp beröva socialisterna deras rösträtt, varom rykten tydligen voro i omlopp, har han i varje fall ej ansett denna medel som sin enda utväg, och det skulle då närmast ha varit de göra sista dagarna, som han helt drivits in på denna bog. Därom vet man dock intet. Under alla omständigheter torde man ha rätt att avvisa Delbrücks påstående, att Bismarck ända från slutet av 1889 förde en politik, som direkt åsyftade statskuppen, samt att denna varit hans enda utväg och den egentliga och enda orsaken till hans fall.

Innan jag avslutar min redogörelse för den litteratur, som växt

[1] Detta hävdar Delbrück själv i sin uppsats Bismarcks Entlassung (Vor und nach dem Weltkrieg).

[2] Bismarcks Entlassung, s. 196, noten.

upp kring frågan om Bismarcks fall, har jag att nämna några ord om det senaste inlägget i frågan, Gagliardis bok »Bismarcks Entlassung», vars 1927 utkomna första del behandlar krisen till den 15 mars 1890. Gagliardis arbete är så tillvida av principiellt intresse, som han bestämt tar avstånd från den Bismarck-ortodoxa riktningen. Han kommer till samma resultat som Delbrück, nämligen att det var nödvändigt för kejsaren att avskeda Bismarck, men ej genom att upptaga statskuppsteorien, som han bestämt avvisar, utan på helt andra vägar. Gagliardis framställning överensstämmer så till vida med Schüsslers, att han ser krisen som en kamp mellan två olika politiska åskådningar, men han slår ej om som Schüssler, då denne fäller sin hårda dom över Wilhelm II, utan hävdar, att historien fullständigt rättfärdigar kejsarens ståndpunkt. »Det är numer otvivelaktigt, att Wilhelm II — med undantag av de förolämpande former, som avskedet fick — knappast hade kunnat handla annorlunda, att han genom sin vägran att ge vika för Bismarcks övertygelse förskonat sitt rike från svåra stormar och att den mäktiga organismens skapare i tragisk förblindelse stod i begrepp att fördunkla sitt verk.» Gagliardi har kunnat använda ett betydligt rikare (delvis opublicerat) material än Schüssler och har därför även varit i tillfälle att på en mängd punkter komplettera och delvis även beriktiga dennes uppgifter. Framför allt har förf. utnyttjat de ovannämnda sändebudsrapporterna, och med stöd av dem skildrar han ingående Bismarcks kampmetoder och hänsynslösa intriger mot kejsaren. Dessa intriger kunna i viss mån sägas kulminera i hans aktion under konflikten med Schweiz,[1] av vilken Gagliardi i en exkurs givit en uttömmande och intresseväckande skildring, baserad på förut outnyttjade akter i förbundsarkivet i Bern. Talet om Bismarcks ålderdomssvaghet hänvisar Gagliardi till legendens område, men så mycket starkare betonar han dennes egensinne och oförmåga att anpassa sig efter en ny tids förhållanden och att förstå dess krav. Bismarck hade gjort sin insats och måste vika. »Eine unvoreingenommene Betrachtung wird hervorheben müssen, dass die innerpolitischen Möglichkeiten des Fürsten nach dem ungünstigen Ausfall der Reichstagswahlen und nach der wochenlangen Sabotierung der bescheidensten und berechtigsten sozialen Reformen als so gut wie erschöpft gelten mussten. Denn nicht nur erschien es für ihn, wie die Situation sich jetzt zugespitzt hatte, beinahe als undenkbar, eine tragfähige Mehrheit im Parlamente zu erlangen, sondern darüber hinaus hatte sich die wirkliche Unmöglichkeit eines ferneren Zusammenarbeitens mit Wilhelm II. ergeben, an der die Schuld keineswegs in erster Linie dem Souverän zugeschrieben werden darf.» Bismarck begick ett svårt misstag, då han ansåg, att en blodig kamp med socialdemokratin

[1] Jfr ovan s. 73.

var omedelbart förestående och att det var hans främsta plikt att förhindra sin herre att göra större eftergifter. Häri ligger ursprunget till striden, som dessutom skärptes genom de personliga momenten, maktmotsättningen, tvisten om kabinettsordern och alliansen med centern samt kejsarens förbittring över att de ryska konsularrapporterna undanhållits honom. Den kamp mot socialdemokratin, som Bismarck förutspådde, inträdde ej. Kejsardömet föll på grund av sina utrikespolitiska missgrepp men ej på grund av »koncessioner till den inre fienden». Felstegen på utrikespolitikens område började emellertid med Bismarcks fall, och ur den synpunkten framstår krisen som en händelse av världshistorisk betydelse och räckvidd. »Der Sturz des Fürsten Bismarck, am 20. März 1890, eröffnet für die europäische Geschichte eine neue Epoche», så började Gagliardi sin skildring. Det sätt, varpå kanslern avskedades, kan ej heller ursäktas. Men hans kamppolitik var ytterst betänklig och hotade att fullkomligt splittra nationen, medan kejsaren ville ena. Allt som allt är Gagliardis lugna, vederhäftiga och uttömmande framställning ett tungt vägande bidrag till diskussionen, och man har all anledning att förmoda, att hans uppfattning kommer att stå sig. Krisens orsaker voro av såväl personlig som saklig natur. Kejsare och kansler hävdade konträrt motsatta politiska uppfattningar. Bismarck ville kämpa dock utan att, såsom den moderna forskningen uppvisat, ämna tillgripa medel sådana som en statskupp, kejsaren åter såg de sociala problemens lösning i reformer. Båda gjorde sig under stridens hetta skyldiga till övergrepp, ej minst Bismarck, och spänningen stegrades till det yttersta. Att kejsaren slutligen avhögg den gordiska knuten genom att frambringa kanslerns avsked, kan ej betecknas enbart som ett utslag av blind härsklystnad och ungdomligt övermod.

Ragnar Svanström.

Underrättelser.

— Under titeln *Scandia, Tidskrift för historisk forskning* har utgivits första häftet av en nybildad nordisk historisk tidskrift, redigerad av professor Lauritz Weibull (Februari 1928, Stockholm, Bokförlaget Natur och Kultur, Köbenhavn, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Oslo, Gyldendal, Norsk Forlag). Tidskriften, som skall ha till arbetsfält den skandinaviska Nordens historia, har ställt för sig ett vackert program: »en genomförd, allt strängare tillämpning av de källkritiska synpunkter, som, tidigast framkomna inom diplomvetenskapen och den klassiska filologien, numera utformats

till större stringens och allmängiltighet inom historieforskningen», samt »en historisk rekonstruktion vilande endast på säkra utgångspunkter.» Det första häftets innehåll utgöres av sju större eller mindre uppsatser, nämligen *Stockholms blodbad*, *Tyre Danmarkar bot* och *Nekrologierna från Lund*, *Roskildekrönikan och Saxo*, *Grunddrag i Danmarks historia under det 12. århundradet* av Lauritz Weibull, *David og Hall*, *Krisen i Danmarks historia 1863* av Erik Arup, *Två uteblivna svenska fördragsratifikationer år 1630* av Helge Almquist, *Fynden av romerska mynt i det fria Germanien* av Curt Weibull samt *Till guldbrakteaternas kronologi* av Sture Bolin. Av dessa uppsatser hava de tvenne mest omfattande och med de största principiella anspråken framträdande, nämligen de om »Stockholms blodbad» och »David og Hall, Krisen i Danmarks historia 1863», av den historiska kritiken blivit hårt angripna och till sitt värde betridda. Vad undersökningen om Stockholms blodbad beträffar kan för övrigt hänvisas till en längre artikel i detta häfte (s. 33 ff.).

— När Uppsala universitet hösten 1927 firade sitt 450-årsjubileum, överlämnades bland andra hyllningar även en ståtlig, typografiskt utomordentligt gediget och smakfullt utstyrd festskrift, betitlad *Symbola litteraria* och publicerad av universitetsbibliotekets tjänstemän i förening med universitetets boktryckare, Almqvist & Wicksells boktryckeriaktiebolag. Av de bidrag, som förenats i denna volym, äro några av rent bibliografisk natur, under det att andra behandla ämnen fallande inom den allmänna lärdomshistoriens område. Intressanta och beaktansvärda för denna tidskrifts läsare äro i främsta rummet Axel Nelsons avhandling *Om Uppsala universitet under medeltiden*, Erland Hjärnes undersökning *Erik Benzelius d. y. och hans sagesmän*, några annotationer till Anecdota Benzeliana, Herbert Lundhs studie *Den svenska adeln vid Uppsala universitet*, Waldes översikt av den Rosenhaneska släktens boksamlarverksamhet och Grapes framställning av förhandlingarna vid inköpet av Codex argenteus. Nelson har dels genom komparativa undersökningar, baserade på de senare årens publikationer inom den senmedeltida universitetshistorien, dels genom metodisk och ingående analys av de tidigare kända dokumenten lyckats klarlägga flera dunkla punkter i vår främsta högskolas äldsta öden och på ett högst intressant sätt belysa frågan om dess organisationsformer och första verksamhet. Det problem, som bildat utgångspunkten för Erland Hjärnes uppsats, är den historiska trovärdigheten av de upplysningar, som Erik Benzelius d. y. hopfört i sin bekanta, numera i Linköpings stiftsbibliotek förvarade samling av anekdoter från den karolinska periodens senare år. Genom en fyndig och som det vill synas övertygande bevisföring har författaren gjort sannolikt, att Benzelius som sagesmän för åtminstone en del av sina uppgifter haft tvenne trovärdiga och i dåtidens politiska förhållanden djupt initierade män, nämligen landshövdingen i Uppsala län

aron Per Ribbing och den gamle krigaren greve Nils Bielke på salsta slott. Är detta förhållandet, torde den historiska kritiken ha anledning att i viss mån modifiera sin hittills mot Anecdota Benzeliana intagna skeptiska hållning. Herbert Lundh skildrar den uppsaliensiska exercitiestatens öden från 1600-talets mitt halvtannat sekel framåt i tiden. Sakrik och väldokumenterad ger oss hans framställning ett intressant stycke universitetshistoria med lärorika perspektiv ut över studieväsendets och den allmänna bildningshistoriens område. Walde och Grape behandla i sina respektive uppsatser olika drag ur den svenska adelns verksamhet i boksamlandets tjänst. Den förre följer det Rosenhaneska biblioteket generation efter generation under dess uppkomst, tillväxt och förskingring, den senare ger en av välvalda brevcitat späckad skildring av Magnus Gabriel De la Gardies mellanhavanden med sina agenter i Holland under de dagar, då Codex Argenteus definitivt och för alltid övergick i svensk ägo. Särskilt värde får denna uppsats genom det påtagliga sätt, varpå den belyser intensiteten och livaktigheten av De la Gardies för vårt land så utomordentligt betydelsefulla samlarintresse. *O. W—n.*

— Ett lärdomshistoriskt verk av imponerande omfattning är een av Strängnäs läroverkskollegium genom rektor Albert Falk utgivna minnesskriften med anledning av gymnasiets 300-årsjubileum, *Regium Gustavianum Gymnasium Strengnense* (Strängnäs 1926). Huvudpartiet utgöres av rektor Falks skildring av Strängnäs gymnasiums historia, från dess grundande till den dag som i dag är — en högst intressant lektyr, klart och överskådligt disponerad, med en rikedom av fakta och med perspektiv över det svenska skolväsendets allmänna utveckling. I framställningen möter man ofta kända namn, som på ett eller annat sätt varit knutna till det gamla lärosätet: bland eforer och lärare Laurentius Paulinus Gothus, Johannes Matthiæ, Erik Benzelius, Jakob Serenius, Hans Olof Holmström, Thure Annerstedt och Johan Albert Drysén, bland lärjungar Olof Wallquist, Erik Sjöberg, Carl August Nicander, Bernhard Elis och Carl Gustaf Malmström. I bilagor lämnas sammanställningar för längre tidsperioder av eforer, rektorer och lärare, av lärjungarnas hemvist, ålder och uppförandebetyg, faderns stånd, studentexamen och annat. I volymen ingå vidare uppsatser om stifts- och läroverksbiblioteket av f. d. lektor Isak Fehr, om läroverkets kassor och fonder av lektor P. J. Gustafsson, om läroverkets gårdar av lektor G. Löw samt om läroverkshuset av docenten B. Thordeman. *G. J—n.*

— Av professor K. G. Westmans hand föreligga tvenne nyligen utkomna rättshistoriska avhandlingar. Den ena, som bär titeln *Kungsådran i den svenska rätten under medeltiden* (Uppsala universitets Årsskrift 1927), behandlar de första medeltida spåren av det i senare svensk vattenrätt så betydelsefulla kungsådre-

institutet. På ett skarpsinnigt och övertygande sätt utreder förf., hurusom man felaktigt till kungsådra hänfört ett flertal från varandra skilda rättsinstitut och hurusom kungsådra ursprungligen synes vara att uppfatta »såsom en inskränkning i jordägares rätt att tillgodogöra sig det vid hans strand förekommande vattnet, utan att denna inskränkning motsvarats av någon kronan tillkommande allmän rätt av ekonomiskt innehåll eller med andra ord, av någon regalrätt». Förf. antyder emellertid också, hurusom vid medeltidens slut nya regalrättsligt färgade åskådningar börja göra sig gällande beträffande kungsådrans omfattning och innebörd. Den andra undersökningen avser *Häradsnämnd och häradsrätt under 1600-talet och början av 1700-talet* (Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, 1927). Med välgörande enkelhet och klarhet analyserar förf. nämndens historiska roll i Sverige och särskilt dess uppgift i rättegången under 1600- och 1700-talen. Av stort metodiskt värde är förf:s påvisande av att nämndens ställning avsevärt varierat inom olika delar av Sverige och att först så småningom och under inflytande av den lärda doktrinen genomförts den fasta reglering av nämndens position och verksamhet, som återspeglar sig i 1734 års lag.

— Av Heinrich Brunners epokgörande arbete *Deutsche Rechtsgeschichte*, ingående i Bindings Handbuch der Deutschen Rechtswissenschaft, har andra delen nyligen utkommit i en andra upplaga, vilken efter Brunners död slutförts av Claudius Freiherr von Schwerin. För all germanistisk forskning är det nya verket synnerligen välkommet. Ej minst nordisk rättshistoria mottager med största tacksamhet denna skarpsinniga och uttömmande framställning av de nyaste forskningsresultaten på områden, som ligga dess egen mycket nära.

— *Järnbäraland* är titeln på en större uppsats i Blad för Bergshanteringens Vänner 1927 (51 s.) av disponent Herman Sundholm, som därmed ånyo drager under diskussion ett av de mest omstridda problemen inom svensk bergshistoria. Som forskningens sista ord i ämnet har hittills fått gälla Tunbergs i »Stora Kopparbergs historia I. Förberedande undersökningar» (1922) framförda uppfattning, att Järnbäraland betyder »järnbärarnas land» och är att förlägga till mellersta och västra Dalarna. Under accepterande av Tunbergs tydning av namnet vill Sundholm emellertid förlägga Järnbäraland till den norrländska kustbygden mellan Gävle och Sundsvall, närmast till Hälsinglands kusttrakter. Sundholms argumentering bygger väsentligen dels på en granskning av de fåtaliga beläggen i källorna för namnet Järnbäraland, dels på en sammanställning av i och för sig intressanta vittnesbörd om allmogens urgamla, på sjö- och myrmalmer grundade järnproduktion inom de i diskussionen indragna trakterna.

Det sistnämnda bevismaterialet är givetvis sekundärt i förhål-
ande till källtolkningen, och hypotesen står och faller med denna.
Och det må genast utsägas, att den enligt anmälarens mening
aller. Medan Tunberg för lokaliseringen väsentligen stöder sig på
Sverresagans vittnesbörd, underkänner förf. detta till förmån för Olof
len heliges saga. Berättelsen om Olof den heliges ryktbara färd
från Ryssland över Svealand och Järnbäraland till Tröndelagen —
där han skulle möta sitt öde vid Stiklastad — har lockat förf. till
let djärva försöket att med största noggrannhet fastställa icke blott
ärdevägen utan också som hjälpmedel den till de olika etapperna åt-
rängna tiden. Därtill hade givetvis fordrats en noggrann kännedom
om vägförhållanden och avstånd; det går ej att, som förf. gör, använda
ig av ungefärliga beräkningar på grundval av nutida förhållanden
ch utan hänsyn till stigarnas större slingringar i gammal tid.
Förf:s åsikt, att Olof tågat genaste vägen från Uppsala till norr-
ändska kusten, som han därefter dels till lands, dels till sjöss
öljt upp till Indalsälven, förefaller visserligen bestickande men
grundar sig tyvärr på en lättvindig läsning av källan. Enligt denna
ankommer visserligen Olof till (Östra) Aros men stannar därefter
Svealand »om våren», en tid, varunder han och hans stora följe
ned hänsyn till tidens provianteringsförhållanden icke gärna kunna
a kvarblivit på alldeles samma plats. Vidare heter det, att han
vid Norgetagets anträdande »vände sig uppåt landet mot sko-
garna», varvid han kom till Järnbäraland. Trots Norrlands skog-
ikedomar även i kusttrakterna torde uttrycket omöjligt kunna
assa in på ett tag raka vägen till kusten och bort ifrån det egent-
iga »landet» till hälsingarnas utmarker. Om man däremot tänker
ig starten förlagd till Mälarbygdens inre delar, kan möjligen den
ästa vägen till norrländska kusten och därmed till Tröndelagen
a tangerat Tunbergs Järnbäraland.

I viss mån har förf. sökt ett stöd för sin hypotes om Järn-
äraland i den norska forskningens resultat rörande norsk järn-
anteringar i äldsta tid, närmast i O. Olafsens verk »Myrmalmsmelt-
ing i Norge i ældre tid» (1916), av vilket Sundholm gjort en
nalys i uppsatsen *Myrjärnstillverkning i Norge i äldre tid*, även-
edes i Blad för Bergshanteringens Vänner 1927 (15 s.). Olafsen
ar uppvisat, att den under medeltiden mycket betydande myr-
ärnsproduktionen i Norge huvudsakligen varit lokaliserad till öst-
andet, och Sundholm drager därav slutsatsen, att det icke funnits
ågot rum för en sådan järnexport från de västsvenska landskapen,
tt den kunnat från norsk sida giva upphov till benämningen Järn-
äraland. Förutsättningen för detta resonemang är givetvis, att
en norska järnhanteringen kan uppvisas ha blomstrat vid den tid,
artill Järnbäralandsnamnet hänför sig, d. v. s. 1100- och 1200-
alen. Detta har emellertid icke Olafsen hävdat, och Sundholms
nda bevisning består i hänvisning till två isländska historiska
agor, i vilka landnamsmän nämnas som tillverkare av järn.

Om sålunda Sundholms försök att lösa problemet om Järnbäraland i helt ny riktning icke kan betecknas som lyckat, så är det likväl ägnat att belysa, att frågan rymmer tillräckligt mycket ovissa moment för att möjliggöra nya uppslag. På forskningens nuvarande ståndpunkt måste dock Tunbergs uppfattning därav betecknas som avgjort övertygande.

T. S—g.

— Strax efter det att F. Ödberg utgivit sitt förtjänstfulla arbete »Om prinsessan Cecilia Wasa» (1896) publicerades i England av miss Margaret Morison i »Transactions of the Royal Historical Society» (1898, New Series, XII, pag. 181—224) åtskilliga dokument till den sköna vasadotterns historia, bl. a. en redogörelse för hennes resa till England 1565, författad av en protestantisk präst James Bell på grundval av berättelser av prinsessan Cecilia själv och av honom dedicerad till drottning Elisabet. Berättelsen har använts bl. av H. Wieselgren vid hans nytryck av »Markgrevinnan Cecilia, Gustav Wasas skönaste dotter» i »I gamla dagar och i våra» (1900). Miss Morisons edition var emellertid behäftad med vissa brister, och fördenskull har nyligen (1926) i serien »The Haslewood Books» Bells berättelse av Ethel Seaton ånyo publicerats efter manuskriptet i British Museum under titel *Queen Elisabeth and a Swedish Princess, being an Account of the visit of Princess Cecilia of Sweden to England in 1565.* Editionen framträder i en tilltalande utstyrsel och är försedd med en inledande orientering och förklarande noter samt avbildning av ett utsnitt ur Ortelius' »Theatrum Orbis Terrarum» (1584). Efter en i devota ordalag skriven dedikation till drottning Elisabet, vari bl. a. är införd den av samtiden dragna parallellen med drottningens av Saba besök hos konung Salomo, inledes berättelsen med en uppräkning av alla de orter, vilka markgreveparet passerade under sin resa, begynnande med »Waxehollome» och fortsättande över Reval, Danzig och Emden fram till »Caleys». Själva framställningen av resan skildrar med en viss retorisk känslosamhet målande och utförligt alla äventyr och vedervärdigheter under den långa färden alltifrån det ömma avskedet i Stockholm fram till sjösjukans fasor på Engelska kanalen. Ur språklig synpunkt har berättelsen sitt stora intresse såsom ett prov på engelsk prosa och litterär stil på 1560-talet.

I sina noter påpekar utgivarinnan några källor till Cecilias historia, vilka Ödberg icke använt, nämligen Simancas Papers, vol. 1 (1892), och Hatfield Papers, vol. 1 (1886), med deras notiser om episoden med guldmakaren Cornelius Alnetanus samt Lelands Collectanea.

B. L—n.

— Den flitige lokalhistoriske forskaren C. E. Nygren har förra året utgivit en minnesskrift över *Karlstads fabriks- och hant-*

:erksförening *1847—1927* (Nya Vermlandstidningens tryckeri, Karlstad, 1927), inledd med några anteckningar om skråväsendet och iantverkerierna i forna dagars Karlstad, vari ingå korta biografier över stadens sista skråmästare. Samme författare har också publicerat *Lektoren vid Carlstads gymnasium d:r Erik Euréns dagbok åren 1722—1762* (Nya Vermlandstidningens tryckeri, Karlstad, 1927), ett litet bidrag till 1700-talets lärdomshistoria, av intresse bl. a. därför att dagboksförfattaren var Linnés lärjunge och för övrigt i sin bana företer en för sin tid ganska typisk bild av akademiskt tudieliv. *G. J—n.*

— Då ett urval av den bekante prosten och politikern Henik Schönbecks memoarer från 1800-talets förra hälft för någon id sedan under titeln *Prelater* (Albert Bonnier, 1927) utgavs av ians sonson, redaktör H. Schönbeck, gick man till läsningen med n viss spänning, ty mannen i fråga var ju hos sin samtid känd om en originell, kvick och i flera hänseenden rätt betydande personlighet. På det hela taget måste man nog emellertid säga, att ian blir besviken. Att Tegnér hade sina erotiska förvillelser, att rkebiskop Reuterdahl var en mindre lyckad talare och att ärkeiskop Sundberg använde svordomar mer än han strängt taget behövde, allt det där visste man förut. Visserligen kan det ha sitt itresse att höra ett och annat nytt om kända gestalter sådana som . H. Thomander, Paul Genberg, Rudolf Tornérhielm eller E. L. Iunck av Rosenschöld, men det måste nog sägas, att det i allmänhet är skäligen betydelselösa saker man får veta, mestadels skvaller, oftast av det mindre välvilliga slaget. Kan det sålunda dan ur innehållets synpunkt sättas i fråga, om dessa memoarutdrag fylla något ändamål, så måste man ställa sig ännu mer beinksam i fråga om utgivningssättet. Tydligen ha de anteckningar, m legat till grund för editionen, tillkommit på vitt skilda tider, en detta har i allmänhet icke på något sätt markerats, varav ljden blivit, att man ej sällan med ett par sidors mellanrum öter uttalanden och omdömen, som gå stick i stäv mot varandra tt eklatant exempel härpå äro de högst varierande omdömena om osten Christoffer Tegnér). Emellanåt äro noter och jämförande invisningar till andra källor anbragta under texten, men det framr icke alltid, om dessa härröra från memoarförfattaren själv eller ån utgivaren, och de äro för övrigt valda helt och hållet på måfå. är det nu överhuvud tagits med något slags kommentar i detta arbete, är det ju underligt, att sådana viktiga kontrollerande källor som euterdahls memoarer och den sista stora Tegnérupplagans brev ke åberopas. Det vore önskvärt, att man mindre ofta finge se or på dylika dilettantmässiga utgivningsmetoder.

G. J—n.

— Med den förra året utkomna andra delen har sir Sidney ees stora biografi *King Edward VII* fullbordats (Macmillan and

Co, 1925, 1927). Den första delen av detta omfångsrika verk skildrar Edwards långa tid som tronföljare, den andra hans regeringstid. Arbetets halvofficiella karaktär har föranlett en nykter återhållsamhet i fråga om stil och omdömen. Den friskhet, som en mera anekdotmässig skildring av den impulsive, intelligente och i människobehandlingens konst utomordentligt förfarne monarken skulle ha fått, saknas. Men den mera torra krönika man får till livs är dock späckad med så pass många utdrag ur konungens egna brev och tal, att åtminstone vissa sidor av hans personlighet tydligt framträda. Särskilt gäller detta första volymen, som behandlar tronföljarens personliga utveckling och sysselsättningar, hans resor, representationsåligganden m. m. och som bl. a. visar, hur han trots de svårigheter, som lades i hans väg, genom sin egen förmåga och egna initiativ förstod att förvärva både informationer och inflytande. Till grund för skildringen av regeringstiden ligga naturligen också givande upplysningar ur familjearkivet. Man hade dock hoppats att härur få mer än vad som ges, särskilt i fråga om konungens förhållande till Tyskland. På denna punkt litar författaren i påfallande hög grad till redan bekanta källor, och därtill tyska sådana. Den stora tyska aktpublikationen »Die Grosse Politik etc.» samt Eckardsteins memoarer borde ha skjutits mer i bakgrunden till förmån för engelskt källmaterial.

Vad själva ententens bildande beträffar, fråndömer Lee kategoriskt Edward förtjänsten av att ha tagit initiativet därtill. Den tillkommer enligt hans mening helt och hållet franske utrikesministern Delcassé. Sedan denne bragt saken på tal, fördes förhandlingarna till ett gynnsamt resultat av franske ambassadören i London Cambon och engelske utrikesministern Lansdowne. Men »förtjänsten att ha påverkat den allmänna opinionen icke blott i Frankrike utan också i England till ententens förmån, förtjänsten att ha lugnat de franska misstankarna om *perfide Albion* och de engelska misstankarna om Frankrike, förtjänsten att ha skapat en atmosfär, vari samförstånd kunde nås, måste tillerkännas Edward VII. Utan konungens aktiva sympati skulle de båda ländernas regeringar och folk sannolikt ha närmat sig varandra i långsammare takt och med mindre uppriktighet». Särskilt betydelsefullt var det besök i Paris, som konungen enligt Cambon »på eget initiativ» gjorde 1903. Förslaget väckte ingen entusiasm hos de engelska ministrarna, som med hänsyn till den just då mindre vänliga tonen i den franska pressen befarade fientliga demonstrationer från Parisbefolkningens sida. På Delcassés fråga hur konungen önskade bli mottagen ingick svaret: »så officiellt som möjligt» och »ju flera hedersbetygelser dess bättre». Den 1 maj 1903 kom konungen till Paris. Bland hyllningarna hördes leverop för boerna och Fashoda, och stämningen var tryckt. Men det dröjde ej länge, förrän ett omslag inträffade. Parisbefolkningen greps av konungens vinnande personlighet och taktfulla uppträdande. Den insåg hastigt, att besöket var något mera än en vanlig hövlighetsåtgärd. Hyllningarna vid konungens avfärd vo-

de, att isen var bruten. De långdragna förhandlingarna fingo nu hastigare takt, och innan ett år hade gått till ända, var ententefördraget av den 8 april 1904 undertecknat. Lee framhåller, att konungens iver att befordra förhandlingarna var en frukt av hans varma sympatier för Frankrike och det franska folket. Men han betonar tillika, att fördraget i konungens ögon icke innebar någon direkt utmaning mot Tyskland. Det var icke ett led i en målmedveten inringningspolitik mot Tyskland. »In point of fact, the encircling theory was generated long after the occurrence of the events which it was held later to explain.» Både före och efteråt, framhåller Lee, arbetade konungen på att trygga vänskapliga förbindelser med Tyskland, trots de personliga antipatier han kände för systersonen på Tysklands kejsartron. Visserligen medförde Marockokrisen 1905—06 en allvarlig skärpning av förhållandet. Konung Edward tvekade vid detta tillfälle ej att ge de tydligaste vittnesbörd om Englands stöd åt den franska ståndpunkten och lät bl. a. en engelsk eskader avlägga ett officiellt besök i Brest i juli 1905, vilket gav ententen ett slags praktisk ratifikation. Men sedan krisen var över, var kungen färdig att göra ett nytt försök att komma på god fot med Tyskland. Kejsar Wilhelm inbjöds till Wirdsor i november 1907, då förhandlingar fördes, som ett ögonblick syntes möjliggöra en överenskommelse om Bagdadbanan. Men lika litet som föregående försök till närmande blivit framgångsrika, nådde man denna gång något resultat. Det intryck, som de gynnsamma presskommentarerna i båda länderna framkallade, förflyktigades snart. Bestående verkan hade däremot meddelandet dagen efter kejsarens avresa, att tyska regeringen planerade en ny förstärkning av flottan. »Even 'little Englanders' now realised that in Germany they had a strong, determined, and unscrupulous antagonist — and from that day onwards the naval rivalry between the two countries grew more and more acute.» Sett i sammanhang med författarens allmänna syn på konung Edwards utrikespolitik såsom främst åsyftande att trygga freden, anger detta Lees yttrande tydligt, var man enligt hans uppfattning har att söka grunden till att den fredliga begynnelsen fick ett kritiskt slut.

Ett kapitel av för de nordiska förhållandena särskilt intresse behandlar konung Edwards ställning till den norska konungatronens återbesättande efter unionsupplösningen 1905. Därav framgår, att kungen, starkt påverkad av den norska provisoriska regeringens diplomatiska ombud i Köpenhamn baron Wedel-Jarlsberg, på sommaren bedrev en livlig privatdiplomati för att förmå sin måg, prins Karl av Danmark, att tvärt emot sin egen och danske konungens önskan att avvakta unionskrisens avveckling omedelbart resa till Norge och ingripa i händelserna. Bl. a. skrev han den 13 aug. ett brev till dåvarande kronprins Gustaf, vari han gjorde gällande, att prins Karl borde kunna tillåtas att delta i de pågående förhandlingarna. Konungen känner visserligen den svenska stånd-

punkten, att de framtida förhållandena ej kunde dryftas, förrän uppgörelse skett om de svenska villkoren för unionens upplösning, men han finner det oaktat å andra sidan, att åtskilligt talar för att låta norska regeringen med sig associera prins Karl på detta tidiga stadium. Han antar, att konung Oscar icke vill ha någon Bernadotte på den norska tronen och icke har något emot prins Karls kandidatur. För egen del måste han hälsa den senares val med varmt gillande, icke blott på grund av hans nära förbindelse med familjen, »but because his acceptation of the throne would make it easy for my Government to afford to the two Kingdoms, perhaps in a shape even better suited to their requirements, the Guarantees which since 1855 Great Britain has given to the Dual Monarchy». »In these circumstances», fortsätter han, »might it not be as well that some kind of provisional recognition should at the outset be accorded, or at least not refused, to Charles by the Swedish Government, for the same reasons as those which have induced them to recognise and to transact business with the Provisional Government which now, for the time being, controls the affairs of Norway? Of course, his position would be irregular, but it would not be more irregular than that of the existing Norwegian Government and might lead to a speedier termination of the transitional period which is causing so much unrest at the present moment.» Härpå svarade den svenske kronprinsen den 16 aug. med att avböja »to discuss the question of a candidature until a bilateral arrangement had been come to for dissolution of the Union». Konung Edwards iver att skynda på sin mågs installation i Norge svalnade vid denna tid hastigt, och han böjde sig i fortsättningen i den norska frågan för sin utrikesminister Lansdownes strikta neutralitetspolitik, som bl. a. yttrade sig i ett bestämt avslag, när baron Wedel i sept. kom med nya, av hans egen otålighet framkallade alarmerande krav på engelskt stöd åt Norge och Danmark i händelse av konflikt med Sverige. Lansdowne försäkrade, att Sverige icke planerade krig. Konungen kommenterade ett par dagar senare situationen sålunda: »Most sincerely do I hope that there will be no hostilities between Sweden and Norway, and I am inclined to think that there is considerable 'bluffing' regarding the former.»

L—ts.

Översikter och granskningar.

Den **ryska giftermålsfrågan under Gustaf IV Adolfs minderårighet och första regeringstid.** Akademisk avhandling av Einar Carlsson. Uppsala 1925. X + 278 sidor.

I denna välskrivna och fängslande avhandling har till behandling upptagits ett ämne, som har stor betydelse såväl för bedömande av Gustaf IV Adolfs karaktär och personliga utveckling som direkt för klargörande av Sveriges utrikespolitiska orientering och läge under denne konungs regering. Efter en flyktig blick på giftermålsplanernas första begynnelser under Gustaf III:s sista regeringsår har författaren följt frågans utvecklingsfaser under åren 1792—96 samt därefter ägnat ett omfattande kapitel åt den ryktbara frieriresan till Petersburg aug.—okt. 1796 för att till sist skildra giftermålsplanens slutliga misslyckande under det första halvåret efter konungens myndighetsdag.

Avhandlingens tyngdpunkt ligger på skildringen av händelserna kort före och under vistelsen i Petersburg, och det torde också visa sig, att det är där författaren gjort den bästa insatsen och vunnit de mest bestående resultaten. Det är vidare värt att med tacksamhet erkänna, att författaren, när det gäller giftermålsfrågans utveckling efter Petersburgsresan, icke nöjt sig med blotta antydningar utan verkligen sökt giva en ingående utredning, ehuru, som det påpekas i företalet, olägenheterna av frånvaron av ryskt arkivmaterial där särskilt starkt göra sig gällande.

På ett övertygande sätt har författaren i avhandlingens förra hälft sökt visa, att giftermålsplanerna för den unge konungens räkning från början genomgående gjorts till led i Reuterholms personliga maktsträvan och hans försök att säkerställa sitt inflytande även efter förmyndarregeringens slut. I samband härmed hävdas, att Reuterholm ända från begynnelsen och till den stora omsvängningen i början av år 1796 ansett en förbindelse mellan konungen och storfurstinnan Alexandra av Ryssland helt oförenlig med sina intressen. Liksom denne hertig Karls gunstling i slutet av år 1794 så gott som bevisligen använt taktiken att genom framförande av oantagliga fordringar i förhandlingar med ryssarna sökt omintetgöra ett positivt resultat, så har, menar författaren, också de förhandlingar, som inletts vid årsskiftet 1793—94, från Reuterholms sida endast varit avsedda att omintetgöra det ryska giftermålet. Men

Reuterholm skall vid detta tillfälle ha begagnat en annan taktik: den att medvetet föra underhandlingarna så, att ryssarna måste »komma att tveka om huruvida räddhåga eller klumpighet vore att anse som det mest utmärkande draget i förmyndarregeringens taktik». Just ett sådant intryck ville Reuterholm skapa för att framkalla rysk omedgörlighet och för att sedan desto lättare inför konungen kunna hävda nödvändigheten av en antirysk politik (se t. ex. s. 38, 49).

Denna uppfattning hävdar författaren med logisk skärpa och utomordentlig konsekvens, och materialet för frågans bedömande är klart och öppet framlagt. Det blir närmast en ren omdömesfråga, om man vill följa honom eller ej. Recensenten för sin del har icke blivit övertygad utan fasthåller energiskt vid den gamla uppfattningen, att Reuterholm vid detta tillfälle verkligen med hänsyn till det utrikespolitiska läget i övrigt tvingats in på försöket att med tillvaratagande av sina egna intressen komma till uppgörelse med Ryssland. Men det är uppenbart, att den svenska regeringens försök har gjorts utan entusiasm och övergivits, så snart det var möjligt och då det visade sig, att mottagandet av hänvändelserna blivit ogynnsamt. Med bästa vilja kan jag icke uppfatta räddhågan annat än som fullt naturlig och klumpigheten som helt naiv och omedveten. Det synes mig bl. a. hart när omöjligt, att den sentimentale, impulsive och bornerade Reuterholm skall ha kunnat begagna en så infernalisk, mer än riskabel bakslughet som den förutsatta och medvetet inför ryssarna ställt såväl *sig själv* som den svenska regeringen *i den sämsta dager*. Visserligen rymmas inom varje personlighet de mest motsägelsefulla karaktärsdrag. Men med de föreställningar, som jag tills vidare är i besittning av, kan jag icke uppfatta detta som annat än en psykologisk orimlighet. Av central betydelse för frågans bedömande är givetvis det utrikespolitiska läget i övrigt just årsskiftet 1793—94. Författaren framhåller (s. 53, not 2) i detta sammanhang: »Ej heller synes läget i övrigt hava varit sådant, att förmyndareregeringen haft något som helst verkligt behov av en systemväxling.» I den tidigare litteraturen har man emellertid framhållit att inledda förbundsförhandlingar med Danmark just vid denna tidpunkt råkat i tillfällig stagnation samtidigt som en lycklig utgång av förbundsförhandlingarna med Frankrike visat sig mycket oviss. Det tarvas i varje fall en ny undersökning av det utrikespolitiska läget för att författarens uttalande skall kunna anses motiverat. Överhuvudtaget kan den ryska giftermålsfrågans tidigare historia icke fullt tillfredsställande behandlas utan en ingående framställning av Sveriges samtida utrikespolitik i dess helhet. Härom har författaren också varit fullt medveten, då han har lagt tyngdpunkten av sin avhandling på 1796 års avgörande. Detta hindrar icke, att det, särskilt vid framställningen av de direkta förhandlingarna under senare hälften av år 1794 och 1795 samt av konungens mecklenburgska förlovning, inlagts stora förtjänster. Läget har fått en rikare belysning, kanske

främst genom utnyttjande av Reuterholms brev till Stedingk, förvarade i Elghammarsamlingen.

Vid behandlingen av läget under de första månaderna av år 1796 har författaren låtit Reuterholms uppträdande undergå en ny uppseendeväckande omvärdering. Hittills har man trott, att denne ända till förra hälften av april fasthållit vid sin gamla antiryska politik från föregående år och att han först då under trycket av ryska hotelser samt påverkad av hertig Karl och andra personer givit efter och sökt finna en utväg i en anslutning till Ryssland. Författaren däremot gör gällande, att Reuterholm redan i mitten av februari beslutat systemväxling men främst av hänsyn till sin prestige inför konungen alltjämt utåt spelat energisk ryssfiende, medan han, i den mån det varit möjligt, sökt förbereda den — till en början blott politiska — anslutning till Ryssland, som han nu innerst önskade för att befästa sin maktställning. Det viktigaste skälet för detta antagande är, att det vid hovet blivit klart, att kungen bestämt hade för avsikt att bryta förlovningen med den mecklenburgska furstinnan. Författaren anser (s. 83), att konungen också låtit förstå, att han icke önskade förmäla sig förrän efter sin myndighetsdag, samt att Reuterholm genast »insett», att konsekvenserna av detta måste bli, att den ryska storfurstinnan bleve konungens maka. Vidare påpekar författaren bl. a., att förbindelserna med Frankrike på nytt redan i början av år 1796 utvecklats i negativ riktning. Det kan härtill invändas, att den tidpunkt, då Reuterholm verkligen allvarligt börjat *befara*, att han icke skulle kunna förhindra ett ryskt giftermål, är synnerligen oviss (jfr s. 84). Vidare menar författaren själv, att vänskapen med Frankrike aldrig varit en nödvändig förutsättning för Reuterholms antiryska politik, och i annat sammanhang framhåller han, att det ännu i slutet av febr. alls icke var klart, om förbundet med republiken skulle brista (s. 85, 99).

Mycket väsentligt för bedömande av hela denna fråga är spörsmålet, huruvida det verkligen förefunnits någon meningsskiljaktighet mellan hertig Karl och Reuterholm i slutet av februari månad, dels rörande en dementi av ryktena om förestående uppslagning av den mecklenburgska förlovningen, dels direkt i fråga om hållningen gentemot Ryssland. Det kan inte här vara möjligt att upptaga hela detta problemkomplex till uttömmande diskussion. Jag inskränker mig till att gentemot författaren, som med hänvisning till Reuterholms antagna dubbelspel håller meningsskiljaktigheten endast för skenbar, framhålla dels, att frånvaron av tecken på verklig fientlig *schism* eller genomfört hemlighetsmakeri mellan de ifrågavarande personerna icke nödvändigt tyder på frånvaron av meningsbrytning eller olikhet i åsikter dem emellan, dels att anteckningar, som kanslipresidenten Sparre långt senare i sin ämbetsjournal — troligen till försvar för sitt eget handlingssätt — gjort angående dementicirkuläret av den 19 febr., näppeligen kunna tjäna som bevismaterial (jfr exkursen). Synnerligt intresse erbjuder utredningen om de samtal hertigen

och Reuterholm var för sig haft med den ryske agenten Christin i slutet av februari. Medan hertigen försiktigt uttalat sig för en försoning med Ryssland, fick ett samtal med Reuterholm ett mycket stormigt förlopp, då denne inte ville höra talas om en systemväxling och fällde hårda och förolämpande ord om kejsarinnan Katharina. Författaren hävdar den uppfattningen, att Karl och Reuterholm här handlade i bästa samförstånd. Den senares uppträdande skulle kunna förklaras så, att man ville för ryssarna klargöra, att svenskarna inte utan vidare ämnade falla till föga och att det i varje fall inte skulle vara den rätta taktiken att komma med hotelser och föra ett högt språk. Dagen före det omnämnda samtalet med Reuterholm har hertigen enligt Christins berättelse berett denne på att Reuterholm skulle prata dumheter: »det är en man, som jag håller av och som är nödvändig för mig, men för resten är han det hetsigaste huvud och det mest exalterade lynne i världen. Så fort Ni talar med honom om Ryssland, kommer han att förgå sig» (Wahlström, Gustavianska studier, s. 207). Författaren ingår ej på detaljerat omnämnande av detta Karls föregivna yttrande utan säger endast (s. 95), att hertigen rentav förberett Christin på vad som komma skulle, och finner därav ytterligare stöd för sin uppfattning om samförstånd och uppgörelse på förhand. Försåvitt det ej kan göras troligt, att Christins eljest uppenbarligen korrekta återgivande av hertigens yttranden just på denna punkt är felaktigt, förmår jag icke inse, att författarens räkning här går ihop. F. ö. synes mig i varje fall svårligen annat än ett antagande av en rent omänskligt subtil och kylig beräkning hos Reuterholm kunna göra det sannolikt, att denne låtit hetsiga utfall mot kejsarinnan Katharina inför en rysk agent bli ett led i strävan efter att förbereda en försoning, som framför allt skulle säkerställa Reuterholms inflytande och makt.

Mitt bestämda intryck av författarens och hans föregångares forskningar blir, att Reuterholm först i slutet av mars börjat vackla i sin ståndpunkt och att förra hälften av april betecknar den egentliga krisen för hans omsvängning. De invändningar, som riktas mot en tidigare forskares försök att datera omslaget, äro helt visst i många stycken befogade. Överhuvudtaget är det en förtjänst, att författaren genom sin alltid intresseväckande utredning påvisat de verkligt stora svårigheter, som möta en forskare vid analysen av detta källmaterial.

Om, enligt mitt sätt att se, författarens skarpsinne sålunda på enskilda punkter lett honom till missgrepp, kan jag, när det gäller avhandlingens huvudparti, nästan helt och hållet ställa mig positivt kritisk. Ej alltid finner man en så ingående och energisk källanalys som i denna avhandling, och jag tror mig kunna påstå, att enskilda partier i det avseendet äro verkligt förebildliga. Utredningen av förberedelserna till Petersburgsresan med skildringen av den allmänpolitiska ställningen samt framställningen av svenskarnas verklighetsfrämmande politiska förhoppningar, ryssar-

nas falska löften och kejsarinnans kärleksfullt odlade inbillningar om ett inflytelserikt ryskt parti i Sverige, som skulle möjliggöra en ganska hänsynslös politik, ger den bästa bakgrund för det senare misslyckandet och vore mönstergill, om blott författarens osedvanligt klara stil fått ett komplement i en lyckligare disposition av femte och sjätte kapitlen. Med verklig spänning läser man sedan skildringen av de innehållsdigra veckorna i den ryska huvudstaden, då svenskarnas, enkannerligen Reuterholms, planer rörande ett fördelaktigt förbund med Ryssland bli grusade, då särskilt förhoppningar om tillfredsställande bestämmelser om gränsreglering och subsidieutbetalningar i traktaten gå om intet, samtidigt som Gustaf Adolfs hastigt uppflammande böjelse för Alexandra synes lova det bästa för själva giftermålsfrågans lösning. Reuterholm hade enligt författarens uppfattning egentligen önskat och ansett sig kunna hoppas, att frågan om giftermålet skulle uppskjutas för att han sedan dess bättre efter konungens myndighetsdag skulle kunna begagna denna för att säkerställa sitt fortsatta inflytande vid regeringen. Med oro ser han sig nu bedragen av kejsarinnan även i detta avseende, och med ovilja betraktar han de intima personliga förbindelser, som uppstå mellan konungen och den kejserliga familjen. Det återstår honom dock intet annat än att resignera och söka göra det bästa möjliga av situationen. Den ömtåliga frågan om Alexandras ev. religionsförändring, som tidigare varit ett avsevärt hinder i vägen för giftermålsplanens realiserande, hålles nu till en början på ömse håll i bakgrunden. Emellertid måste Gustaf Adolf avstå från varje tanke på Alexandras religionsförändring före giftermålet, och han uttalar också löftet att aldrig tvinga storfurstinnans samvete. Konungen anser sig kunna giva detta löfte men får också sin tilltänkta makas personliga löfte om religionsförändring efter bröllopet och flyttningen till Sverige.

I denna situation kommer helt plötsligt den gåtfulla katastrofen. Omedelbart före förlovningens eklatering fordrar kejsarinnan av konungen en skriftlig, uttrycklig försäkran även om frihet för enskild utövning av kulten (med kapell inom slottet och rysk präst). Ungefär samtidigt åvägabringa de ryska underhandlarna införandet av en paragraf av liknande innehåll i själva den politiska traktaten. Traktaten ratificeras av hertigen som förmyndare, men den skall ej få gällande kraft, förrän konungen som myndig godkänner den. Däremot vägrar konungen, trots de mest energiska påtryckningar såväl från svenskt som ryskt håll, att giva den äskade förklaringen i religionsfrihetsfrågan. Förlovningen uppskjutes, och man skiljs åt under ömsesidig misstämning. Emellertid finner kejsarinnan senare, att hon gått för långt. Då hon har verkligt intresse av en förbindelse med Sverige, maskerar hon ett återtåg i religionsfrågan. Allt synes åter lova det bästa, då Katharina avlider. Kejsar Paul är mycket benägen för en uppgörelse och ställer sig välvillig till en revidering av förbundstraktaten, men han håller hårt på kravet om privat fri religionsutövning för sin dotter. Konflikten har

också nu skärpts, då konungen av Sverige i sitt handlingssätt fått stöd av det ledande prästerskapet i Sverige och då det från ryskt håll öppet göres gällande, att storfurstinnan även som svensk drottning borde bibehålla sin religion. Förhandlingarna stranda; konungen tvingas att söka sig en brud på annat håll. Som ett offer för sina egna handlingar har Reuterholm fallit. Konungen själv blir ledaren av Sveriges utrikespolitik. Men såväl personligt som politiskt kommer den negativa lösningen av den ryska giftermålsfrågan att få ödesdiger betydelse i framtiden.

I samband med dessa yttre händelser framställer sig en mångfald problem, som författaren upptagit till behandling. I fråga om Katharinas överrumplingsförsök omedelbart före eklateringen framställes den hypotesen, att avsikten varit att genom en konungens skriftliga förklaring i religionsfrågan för honom försvåra ett framtida förkastande av den ur svensk synpunkt ofördelaktiga förbundstraktaten, vilken innehöll samma bestämmelse som denna förklaring. Med den kännedom om materialet man t. v. äger förefaller denna hypotes mycket rimlig. Men givetvis kvarstår möjligheten, att kejsarinnan handlat under tillfälligt, direkt eller indirekt, inflytande av det grekisk-katolska prästerskapet. När det gäller Gustaf Adolfs hållning, hävdar författaren, att den varit betingad uteslutande av politiska överväganden och att religiösa hänsyn för honom ej spelat någon roll (jfr bl. a. s. 215, not 1). Vad som begärdes av konungen var, menar författaren, »i grunden ingenting annat än att han skulle giva ett skriftligt erkännande av vad han i sak redan muntligen lovat» (s. 225). Hans bristande kännedom om vad de svenska grundlagarna i detalj föreskrevo rörande den stridiga frågan samt hans påfallande ovillighet att giva sig in på vidlyftig diskussion om denna skulle ytterligare tyda på att rent politiska skäl varit avgörande. Om man inte rent av finge antaga, att han helt genomskådat Katharina, hade han dock med ens kommit att se, hur ryssarna spelade falskt; han hade då vidare insett, att det gällde att vara på sin vakt, och med ett avvisande av kravet på skriftlig försäkran velat hävda sin egen och sitt lands självständighet och prestige. Denna författarens synpunkt innehåller helt visst betydande sanningsmoment och är mycket fruktbringande, men torde behöva utfyllas. Ur grekisk-katolsk synpunkt böra begreppen samvetsfrihet och frihet att utöva religionen (kulthandlingarna) i det närmaste hava sammanfallit. Men annorlunda kan saken ha tett sig för en lutheran. Det förefaller mig uppenbart, att konungen fattat kravet på kapell och präst som något *nytt*, som i och för sig måste avvisas, så mycket mer som just detta kravs framförande måste i högsta grad ha konkretiserat hela svårigheten och förefallit honom som ett tecken på att man trots allt ville förmå Alexandra att fasthålla sin religion. Och det blir ju i fortsättningen frågan om fri religionsutövning för den blivande drottningen, på vilket allt hänger. Under sådana omständigheter kan jag icke inse, att man har anledning betvivla konungens egna uppgifter, t. ex. i skrivelse

till hans vän Fleming d. 24 sept. (omnämnt av förf. s. 226), att hänsynen till religionsfrågan spelat en verklig roll vid hans överläganden. Enligt min uppfattning ha religiösa och politiska hänsyn hos honom ingått en oupplöslig förening (jfr skrivelsen till den svenska ärkebiskopen, s. 217, not 1). F. ö. hade väl en distinktion också mellan samvetsbetänkligheter och religionspolitiska hänsyn varit på sin plats i denna utredning. Med rätta har författaren till sist framhållit, att en grundlig undersökning av giftermålsfrågans utveckling medför en ökad förståelse för konungens handlingssätt, vilket icke kan rättvist bedömas blott med hänvisning till dennes envishet eller halsstarrighet.

Doktor Carlssons avhandling eggar på flera punkter till motsägelse. Men den kan icke lämna någon likgiltig, och den är ett betydande alster av vår moderna historiska forskning. Det är därför mycket glädjande, att man snart åter lär kunna vänta arbeten av författarens hand.

Georg Landberg.

Det danske Rigsvaaben. Af Poul Bredo Grandjean. Köpenhamn 1926. A/S J. H. Schultz Forlag.

Det är ej ofta som nya heraldiska arbeten framträda på vår bokmarknad. Av de historiska hjälpvetenskaperna är i vårt land heraldiken sannolikt sämst representerad, och i våra skandinaviska grannländer är fattigdomen på detta område lika märkbar som hos oss. Med glädje hälsas därför varje nytt skandinaviskt heraldiskt arbete välkommet. För några år sedan utkom på Schultz' förlag i Köpenhamn en »Dansk Heraldik», som väckte berättigat uppseende både här och i grannländerna. Dess författare, arkivarien i danska riksarkivet P. B. Grandjean, har nu åter på samma förlag utgivit ett synnerligen förtjänstfullt arbete, vars titel läses här ovan. Visserligen rör sig författaren i båda dessa verk huvudsakligen på sitt eget lands område, men dels var vapenkonstens utveckling under den heraldiska blomstringstiden, d. v. s. medeltiden, i stort sett likartad i de skandinaviska länderna, dels är så mycket av det behandlade ämnet gemensamt för Danmark och Sverige, att båda dessa arbeten böra väcka berättigat intresse även hos oss.

»Det danske Rigsvaaben» lämnar en utförlig redogörelse för uppkomst och utveckling av såväl samtliga bilder i det nuvarande riksvapnet som av de bilder, vilka under äldre tid haft plats i de dansk-norska konungarnas vapen. Vid behandlingen av danska konungavapnets lejon redogör författaren för de olika heraldiska varianterna av denna vapenkonstens främsta djurbild och påvisar med exempel från svenska och danska medeltida sigill, att man ursprungligen lagt ringa vikt vid såväl de olika former, under vilka den heraldiska bilden uppträdde, som även vid antalet bilder i skölden, d. v. s. samma person kunde t. ex. i sin sköld föra än ett, än

flera lejon. Ett dylikt exempel hava vi i Erik av Pommerns sigill med dels *en*, dels *tre* kronor. Redan i vapenkonstens äldre tid finna vi de nordiska kungaätternas sköldar märkta med lejon, och även i ett flertal svenska ädlingars vapen påträffas lejonet. Men i motsats till den i Sverige ganska talrika förekomsten av denna bild finnes densamma under hela 1200-talet i Danmark *endast i kungavapnet.*

En annan i det äldsta danska kungavapnet förekommande figur, som även samtidigt ofta påträffas här, är det väl närmast som dekoration av fältet använda s. k. sjöbladet. Detta finnes på 1200-talet och icke minst under första tredjedelen av 1300-talet i många svenska sigill av vacker och väl utvecklad form, såsom t. ex. i de med sjöblad beströdda Folkungasköldarna. Författaren redogör utförligt för denna bilds förekomst och utveckling i de båda grannländerna.

Den bild i danska kungavapnet, som för oss har största intresse, är dock de *tre kronorna.* Detta märke, som i Danmark först användes av drottning Margareta, har, då hon brukar det ensamt utan annan heraldisk bild och även i sigill under inrikes danska ärenden, helt säkert varit avsett att beteckna hennes styrelse över de tre nordiska rikena. Så har det även brukats av Erik av Pommern. Men såväl denne konung som Kristoffer av Bayern, Kristian I och Hans använde på svenska mynt ävenledes blott tre kronor. Det sannolika är därför, att vapnet, som redan före Margareta, d. v. s. av Albrekt av Mecklenburg, förts som uteslutande Sveriges vapen, av unionsregenterna givits den dubbla betydelsen av dels Sveriges vapen, dels unionens märke. Som förut framhållits, spelade antalet kronor i vapnet för Albrekt ingen avgörande roll. Kronan som bild var Sveriges märke antingen den förekom i ett eller tre exemplar. När vapnet sedan kom att användas av unionsregenterna, hade det redan tagit fast form i sin tredubbla skickelse, och det låg ju då nära till hands att giva det betydelsen av det tredubbla kungadömets symbol. Med unionens upphörande försvinner tre-kronorsvapnet för en kort tid ur danska kungaskölden men insättes åter där redan 1535 av greve Kristoffer av Oldenburg. Med säkerhet har han betraktat vapnet som Sveriges märke och därmed velat giva uttryck för Kristian II:s krav på riket. Från denna tid har det bibehållit sig i danska konunga- och riksvapnet och kan ur heraldisk synpunkt uppfattas närmast som ett »pretentionsvapen», men även som blott ett »minnesvapen» gällande Sverige eller ett minnesvapen gällande unionen.

Grandjeans redogörelse för tvisten om tre-kronor är i korta drag uttömmande och synnerligen intressant. Han ser saken helt opartiskt och medger, att det icke bör väcka förvåning, om svenskarna kände sig förnärmade av danskarnas tolkning av kronvapnet som ett unionsmärke. Med visst fog, säger författaren, skulle danska kungen kunna hava bestämt, att kronorna i hans vapen vore ett minne av unionen, man skulle blott icke från dansk sida

indentifiera drottning Margaretas och Erik av Pommerns tre kronor med samma märke i Kristoffers av Bayern och de tre första Oldenburgska konungarnas vapen. Men, tillägger han, det är dock en ursäkt för Danmark, att det är okunnigheten, som här gjort sig gällande.

I redogörelsen för övriga i nuvarande danska riksvapnet ingående bilder lägger man särskilt märke till beskrivningen av »De Gothers over ni Hjerter gaaende Løve» och »De Venders Lindorm». I danska såväl som i svenska kungatiteln förekommer sedan gammalt benämningarna »Götes och Vendes (de goters och de venders) konung» och i danska riksvapnet motsvaras dessa titlar av tvenne vapen. För »Götes konung» har i Sverige aldrig funnits någon heraldisk motsvarighet, ehuruväl man utan något fog fordom sökt hänföra denna titel till Folkungavapnet, vilket på grund därav felaktigt benämndes Göta rikes vapen. För »Vendes konung» har här använts samma vapen som i Danmark, ehuru detta dock i nyare tid icke ingått i riksvapnet, men väl ofta använts i samband med detta.

Av övriga i arbetet beskrivna bilder finnas flera, som förr ingått i vårt riksvapen och därför påkalla vår uppmärksamhet, såsom Bayerska rutorna, Pfalziska lejonet, Holsteinska nässelbladet m. fl.

Arbetet är rikt och väl illustrerat samt försett med utförligt person- och sakregister.

Harald Fleetwood.

Världshistorien skildrad i dess kulturhistoriska sammanhang. Under redaktion av H. Almquist. Första delen. Antiken I. J. A. Lindblads förlag. 1927.

Bonniers illustrerade världshistoria. Utg. av Jean Häggman. I. Albert Bonniers förlag. 1926.

Världshistoria. Folkens liv och kultur. Av C. Grimberg. Första delen. Forntiden. I. P. A. Norstedt & Söners förlag. 1926.

Man har ibland uttryckt förundran däröver, att icke mindre än fyra framställningar av världshistorien kunnat börja att samtidigt utgivas i vårt land, alla efter en ganska brett anlagd plan. Denna rikedom på historiska framställningar är emellertid icke något för Sverige egendomligt. I världskrigets spår har överallt ett starkt historiskt intresse växt upp, och det förefaller, som om den större publiken numera hellre ville lära känna människors den i historiens berättelser om hur det verkligen varit och tillgagit sig än i skönlitteraturens spegelbilder. Även i utlandet samlar det av delvis mycket stort anlagda historiska verk.

Emot äldre tiders manér att ensidigt framställa de politiska utvecklingarna restes redan för länge sedan protest, och den fordran uppställdes, att historien borde vara skildringen av världskul-

turen och dess utveckling. Principiellt torde denna fordran vara godtagen på samma gång som dess praktiska utförbarhet visat sig vara snävare begränsad, än man velat förmoda. Först och främst står det icke i en människas förmåga att i samma mån behärska alla de mångskiftande mänskliga livsyttringarna på alla materiella och andliga områden, ur vilka var för sig omfattande specialvetenskaper vuxit upp; ännu svårare är det att inarbeta dessa heterogena beståndsdelar i ett sammanhang. Man har tillfälle att iakttaga, hur en framstående historisk framställning, som verkligen fört forskningen framåt, fått sig påhängda ett kapitel om religion, ett andra om litteratur, om konst o. s. v., vilka man helst skulle sett vara borta. Den svårighet, som ligger i det antydda programmet, och den lösning, som tvingat sig fram, formulerar redaktören av Lindblads Världshistoria, riksarkivarien Almquist på ett lyckligt sätt i sina inledningsvis framställda orienterande synpunkter (s. XVI): »Världskulturens historia erbjuder en mångskiftande utveckling i så många linjer, språket, religionen, statslivet, de sociala grupperingarna, det ekonomiska livet, den materiella tekniken, konsten i dess olika arter, att en sammanfattning synes vara ett orimligt försök, en jätteansträngning, som slår sig själv med vanmakt. I föreliggande verk liksom i andra liknande har en utväg ur denna svårighet sökts däri, att skildringen principiellt anknytes till *staternas* utveckling, som alltså bildar framställningens fasta stomme. Det är så till vida fråga om 'politisk historia', men eftersom staten, som ju själv är en form av kultur, alltid står i den rikaste växelverkan med det allmänna kulturarbetet, kan och bör skildringen upptaga en mängd av det stoff, som gemenligen anses tillhöra 'kulturhistorien' i inskränkt mening.»

Det gäller att icke tappa bort trådarna i en brokig och heterogen mångfald. Lösningen blir en kulturhistoriskt betonad framställning av de statliga och samhälleliga livsyttringarna, politiska, sociala, ekonomiska och även religiösa, vilka ända in i senare tider ingripit lika bestämmande i folkens liv som de förut nämnda faktorerna. Denna lösning är vidare en nödvändighet ur den synpunkten, att en orientering över händelseförloppet i dess kronologiska ordning är den absolut oundgängliga stomme, på vilken man måste häkta upp den vida mera invecklade och svåröverskådliga kulturhistorien för att icke treva omkring i det ovissa av brist på kronologiskt perspektiv. Den faran ligger ej utom möjligheternas gränser, att en renodlad kulturhistorisk framställning blir en samling intressanta aperçuer och notiser om olika ting, där den genetiska synpunkten kommer till korta. Om lösningen sökes i riktning mot en huvudsakligen kulturhistoriskt orienterad framställning, har den den förstnämnda historiska orienteringen till en nödvändig förutsättning.

Denna redogörelse för historieframställningens dilemma torde icke vara helt överflödig, även om alla de föreliggande verken utgå från den ovan med riksarkivarien Almquists ord skisserade syn-

punkten. Tre av dem, Norstedts, Lindblads och Bonniers världshistorier, äro om ock med vissa skiftningar kulturhistoriskt betonade folk- och statshistorier, Grimbergs världshistoria en historiskt betonad kulturskildring.

Det utförligaste av de tre förstnämnda verken är Norstedts Världshistoria, för vars första band jag förut redogjort i denna tidskrift (årg. 1926, s. 295 ff.).

Lindblads Världshistoria avser att omfatta nio band, men det utkomna första bandet har samma gränser som Norstedts första band blott med den skillnaden, att Greklands förhistoriska tid, som i själva verket är historiskt nära förbunden med Orienten, medtagits. Detta arbete börjar med Egypten, vars historiska utveckling skildras sakligt och vederhäftigt i en behagligt flytande framställning av amanuensen Lugn, som gjort sig fördelaktigt känd som populär vetenskaplig författare på området. Egyptens historia är med undantag av vissa kortare perioder mera isolerad, medan ett flertal konkurrerande riksbildningar och folk uppträda i Främre Asien. Denna motsättning i Främre Orientens historia har medfört, att åtskilligt större utrymme tillmätts Främre Asien. Författaren, orientalisten legationssekreteraren J. Kolmodin, har gripit sig an med sin uppgift med anläggande av originella synpunkter och frejdigt mod för intressanta hypoteser, särskilt i fråga om folkvandringarna och de politiska och religiösa drivande krafter, som förmodas ha legat bakom de växlingsrika stridigheterna.[1] Man får en livlig och färgrik föreställning, hur olika folk avlöst varandra i det politiska herraväldet, medan Babylon gjorde sin kulturella och kommersiella suprematі gällande, tills perserna för sista gången sammanfattade de gamla orientaliska kulturländerna till ett världsrike av större mått än någonsin. En kort orientering över källor och kronologi förutskickas de båda huvuddelarna. Skildringen av det förhistoriska Grekland, som härrör från docenten A. Boëthius, är annorlunda anlagd, vilket redan är betingat av materialet, som är så gott som uteslutande arkeologiskt. På denna grund uppbygges skildringen av den kretisk-mykenska kulturen och den begynnande järnåldern i korta, pregnanta drag, medan stor måttfullhet iakttages beträffande de historiska slutsatserna och hypoteserna.

Bonniers Världshistoria är den mest kortfattade av de tre. Det utkomna digra första bandet går till 133 f. Kr., en delningspunkt, som är mindre lycklig, då den romerska historien blir kluven och förd till två olika band. Två av huvudavsnitten ha samma författare som i Lindblads Världshistoria: Egyptens historia skildras

[1] Utan att på något sätt äga något omdöme om hur vissa babyloniska namn riktigast böra transskriberas tillåter jag mig dock att uttala en önskan, att förf. hade anmärkt avvikande former i parentes, där sådana användas i viktigare och mera spridda historiska verk. Om en intresserad läsare, som ej vet mera om kilskriftens mysterier än han kan inhämta t. ex. i Lindblads världshistoria, griper till även andra verk om Babyloniens historia, måste han känna sig förvirrad, då samma personer heta hos Kolmodin t. ex. Ur-nammu och Sul-gi, hos Edu. Meyer och andra Urengur och Dungi.

av Lugn och Greklands av Boëthius, vilka på det hela taget anlagt sina bidrag i detta verk på samma sätt som i det förutnämnda (vad Grekland beträffar, gäller jämförelsen naturligtvis blott den förhistoriska tiden); skildringen är något mera kortfattad särskilt i kulturhistoriskt avseende. Västasiens historia till omkring 500 f. Kr. skildras av docent H. S. Nyberg likaledes åtskilligt kortare och med större hänsynstagande till gängse problemställningar. Även i detta verk lämnas redogörelser för kunskapskällor, kronologi och kulturländernas naturliga betingelser. Därefter återstår emellertid drygt hälften av bandet. I snabba målande drag skildrar Boëthius Greklands historia med starkt uppmärksammande av sociala och ekonomiska faktorer, politiska och kulturella strömningar och idéer. Förf:s egenskap av arkeolog kommer i synnerhet framställningen av den äldre tiden och hans förtrolighet med landet skildringen av Greklands natur tillgodo. Lektor Hagendahls framställning av Roms historia inledes av en skildring av land och stammar och av den etruskiska kulturen. Roms äldre förhållanden och utveckling framställas med framhävande av den källornas osäkerhet, som gör denna tids historia till ett av de allra vanskligaste kapitlen. Därefter följer den inre och yttre utvecklingen till den tid, då världsherraväldet vunnits och de sociala revolutionsförsöken börja (133 f. Kr.).

Grimbergs Världshistoria med undertiteln »folkens liv och kultur», av vilken första bandet[1] innefattar egypter, assyrier, babylonier, israeliter och fenicier, utmärker sig för samma livliga och verkningsfulla framställningsförmåga, som hans berömda verk Svenska folkets underbara öden. Meningen är icke att giva en systematisk framställning utan att gripa ut det för historia och kultur karakteristiska och markanta. Verket är icke en världshistoria i vanlig mening, utan snarare en kulturhistorisk och historisk läsebok. En redogörelse för naturförhållanden — och i fråga om Egypten dödskulten — förutskickas, därpå komma några kapitel, som följa det historiska händelseförloppet i dess huvuddrag, och så en rad andra kapitel ägnade åt samhällsliv, religion, litteratur, vetenskap, näringsliv o. s. v.; även den spännande historien om de stora arkeologiska och språkliga upptäckterna får sin vederbörliga plats. Framställningen av det historiska händelseförloppet är knappast tillräcklig för den, som vill orientera sig inom denna del av historien; särskilt i den semitiska Orientens historia framträda några få betydelsefulla tidpunkter som alptoppar höjande sig över molnen, som dölja de oansenligare tidrymderna. Även i denna del av framställningen upptager skildringen av framstående personligheter och deras verk den mest betydande platsen.

Framställningen måste bedömas efter sin egenart; den tager ej främst sikte på det historiska utvecklingsförloppet utan vill giva

[1] Sedan ovanstående skrivits, har även andra bandet av detta verk utkommit.

en fyllig och intrycksfull bild av kulturens företeelser i alla dess olika aspekter. Förf. har otvivelaktigt lyckats däri. Därav följer, att de båda stora kulturerna i Nildalen och i Eufrat-Tigrisdalen, den egyptiska och den babyloniska, fullständigt dominera. Israeliter och fenicier få en rätt snävt tillmätt plats, ett av de forntida världsrikena, det hetitiska, omnämnes rätt kort i samband med dess strider med Egypten, de historiska problem, som rasförhållanden och folkvandringar ställa, träda fullständigt i bakgrunden. Framställningens art är sådan, att den bör kunna följas och njutas av en mycket bred publik; därmed sammanhänger det, att vissa mera beniga saker oavsett deras historiska betydelse tämligen lämnas åsido eller behandlas i ytterst förenklad form. Rätt frapperande är, att det inledande kapitlet om den period, som motsvarar den äldre stenåldern, i huvudsak behandlar den fysiska antropologien men mycket ofullständigt det arkeologiska materialet, som dock åtminstone i viktiga stycken kan parallelliseras med den förra.

Till sist förtjänar det att framhållas, att alla verken äro rikligt försedda med väl valda illustrationer, som icke blott äro skåderätter utan stå i samband med framställningen, belysa och åskådliggöra den. Emellertid har Bonniers Världshistoria relativt talrikare och bättre utförda illustrationer än de övriga, är försedd med färgplanscher, kolorerade kartor och ett antal specialplaner.

Martin P:n Nilsson.

Översikt av tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arte et marte. Årsskrift för ridderskapet och adeln 1927. Gun-hild von Strussenfelt, Ölsboda, en gammal bruksegendom i bergslagen. — Märta Eckhoff, född Leijonhufvud, Sigrid Banér. Med 3 illustr. — Thomas Plomgren, Måstena, det Plomgrenska fideikommisset i Södermanland. Med 26 illustr.

Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria 1927. H. 22. Lina Lagerbielke, Anteckningar om Lästrings och Tystberga socknar. Med 13 illustr. — K. K:son Leijonhufvud, Strängnäs äldsta kända kartor. Med 2 kartor.

Det nya Sverige. 1927, H. 8. Rolf Nordenstreng, Svenskt i den fornnordiska gudatron och gudadyrkan.

Fornvårdaren. Utgiven av Eric Festin. **1927. Bd 2.** Acta Jemtlandica. Jämtlands jordebok för år 1599. Meddelad av Gustaf Näsström. — Gustaf Näsström, Edvard Bulls Jämtlandsforskningar. — Hemming Bengtson, Ur Jämtlands domböcker. — Till Bergs prästgårds byggnadshistoria. Synehandlingar [1633—1698] meddelade av Matts Ling. — Fornhandlingar rörande Jämtlands län [1634.] Utgivna av Eric Festin.

Från Gästrikebygder. Gästriklands folkhögskolas årsbok 1927. **Årg. 8.** [J. H.] S[chl]b[er]g, Bårrätt och vattuprov från 1600-talet. — L. L. Lundh, Fäbolivet i Ovansjö. Från Bro fäbodar. — Lars Hedlund, Gästriklands socknar, byar och gårdar år 1571. Årsunda socken.

Från svenska statsförvaltningen. 1927, H 6. Arne Forssell, Gripenstedt och löneregleringen 1856—1860.

Från Torsåkers socken och bergslag 1927. Årg. 4. Anders Ericsson, Torsåkers kyrka. Med 17 illustr. — John Berglund, Den första skolan i Torsåker. Med 1 illustr. — John Berglund, En gammal bergsmansby. Några anteckningar från bergsmanstiden. Med 1 karta.

Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1927. Årg. 4. Axel Westman, Ur Halmstads näringslif. Med 13 bilder. — Albin Warne, En kollegatillsättning i Halmstad på 1750-talet. — Axel Westman, Ytterligare om klostren i Halmstad och stadens ursprungliga belägenhet. — Axel Westman, Apotek och apotekare. Med 11 bilder. — Axel Westman, Något om nöjeslivet i Halmstad under 1800-talet. (En liten axplockning ur stadens tidningar.) — Ragnar Mogren, Ur Halmstads skol-collegii protokolls-bok ifrån år 1821 till 1866.

Gefle-Posten. 1927, Julnummer. Percy Elfstrand, Då ryssen hälsade på i Gefle-trakten 1719. Med 5 illustr.

Hylten-Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1927. Sigurd Pira, Hovmantorps gamla kyrka. Med 3 illustr. — J. A. Göth, En gammal Smålandskyrka. — Nils Odeen, Bygdenamnet Värend. — Gotthard Virdestam, Om Peder Dudde på Fäglanäs — en småländsk jorddrott på 1300-talet. Med 5 illustr. — Eric Elgqvist, Några bidrag till Värends kulturhistoria. Med 1 karta o. 8 illustr. i texten. — Jacob Södergren, En resa genom Växjö år 1759. Med 6 illustr. — P. G. Vejde, Helgö. Med 11 illustr.

Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1927. Ernst Hejneman, 400-årsminnet av reformationens införande i Sverige. — R. Björkegren, När Gotland var danskt lydland. 1—7.

Jamten. Utgiven av Eric Festin. **1927. Årg. 21.** Eric Festin, Våra kyrkoförnyelser. Med 5 bilder. — Emanuel Eriksson, Ur portföljen. Strödda bilder från det gamla Böle. Med 30 bilder. — Einar Granberg, Med härjedalingar i färdeväg och på handelsresor. En kulturbild från medio och senare delen av 1800-talet från övre Härjedalen. Med 9 bilder. — Pehr Johnsson, Stenen i grönan dal. En märkelig spådom och ett mångomtvistat minnesmärke. Med 1 bild.

Kristendomen och vår tid. Utgiven av F. Hallgren, S. Herner, O. Lewan och M. Pfannenstill. **1927, H. 1—2.** Hjalmar Holmquist, Psalmen och den andliga visans historia i Sverige. — N. J. Nordström, En kulturbild från 1800-talets religiösa brytningstid, anm. av Ernst Newman. — Rimbert, Ansgars levnad. Översatt av Gunnar Rudberg. Med en historisk inledning av N. Ahnlund, anm. av Emil Helmer — **3—5.** Hjalmar Holmquist, Psalmen och den andliga visans historia i Sverige. — **6.** Oscar Hippel, Om den kyrkligt religiösa brytningen under adertonhundratalets andra årtionde med särskild hänsyn till nyromantiken, anm. av O. Lewan. — **10—11** Gustaf Lindberg, Johannes Rudbeckius som predikant, anm. av A. Gierow.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utgiven av Letterstedtska föreningen. Redigerad av Nils Herlitz. **1927, H. 7.** Erik Brüel, Adgangene til Ostersöen og disses folkeretlige stilling. — Georg Sverdrup, Gravskikker og dödstro i nordisk stenalder. — **8.** N. Herlitz, Nordisk tidskrift under femtio år. Med flera portr. i texten. — Nils Ahnlund, Claes Annerstedt 7 juni 1839—20 november 1927. — Översikt över innehållet i Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri 1878—1927.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utgiven av Isak Collijn. **1927, N:o 2.** Vilhelm Gödel, I kungl. slottets biblioteksflygel. Till här inrymda institutioners lokalhistoria, anm. av Einar Sundström.

Ord och bild. Utgiven av Karl Wåhlin. **1927, H. 9.** Arvid Hj. Uggla, Universitas regia Upsaliensis. En blick på Upsala universitets öden under de gångna 450 åren. Med 15 illustr. — **11.** Sune Lindqvist, Uppsala hednatempel. Gamla och nya spekulationer. Med 17 illustr. — **12.** H. Schück och K. Warburg, Illustrerad Svensk litteraturhistoria. Tredje fullständigt omarbetade uppl. utg. av H. Schück. D. 1—3, anm. av Arthur Nordén.

Pedagogisk tidskrift. Utgiven av Vilh. Vessberg. **1927, H. 8.** Sveriges historia till våra dagar. D. 6. G. Wittrock, Gustaf II Adolf, anm. av [V.] V[es]sb[er]g.

Personhistorisk tidskrift. Utgiven genom Sixten Humble. **1927, H. 1—2.** Nils Ahnlund, Från Olof Rudbecks ungdom. — En svensk legationspastors brev till sin biskop. J. P. Wåhlin till W. Faxe. Med

inledning och kommentar av Johan Fenk. — Gerhard Hafström, Mamsell Arfvidsson. Nya data ur den ryktbara spåkvinnans liv.

Rig 1927. Birger Nerman, Svenskarna i Ostbalticum under vikingatiden enligt arkeologiens vittnesbörd. Med 52 fig. — Sune Ambrosiani, Hur gammal är kolning som yrke i Sverige? — Erik Lundberg, Järnbeslagna dörrar från romansk tid i Östergötland. — Med 12 fig. — Gösta Malmborg, Till ståletsningens historia i Sverige. Med 12 fig.

Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen. 9. Fr. Lagerroth, Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning.

Skåne. Årsbok 1927. Henriette Coyet, Kronprinsessan Margareta. Ett minne som lever. Med 1 portr. o. 2 illustr. i texten. — O. M. Ramel, Kungl. Skånska husarregementets pukor. Med 3 illustr. — Berndt Petersson, Knutsgillet i Ystad; en institution från 1400-talet. Med 1 portr. — Johan Bååth, Hälsingborg i våra dagar. Med 1 portr. — Pehr Johnsson, »Lilla Paris». Några anteckningar om Kristianstad. Med 2 illustr. — Holger Ohlin, Hur Sveriges första affärsbank blev till. Ett stycke bankhistoria med sydskånskt inslag. Med 1 portr. o. 3 illustr. i texten.

Statsvetenskaplig tidskrift. 1927, H. 3. Halvar Sundberg, Den svenska stapelstadsrätten. En undersökning av institutets utveckling och nuvarande innehåll, anm. av C. A. Reuterskiöld. — **H. 4.** G. Bomgren, Den rättsliga konstruktionen av sekreta utskottets ställning till plena under frihetstiden. — John Lindgren, Det socialdemokratiska arbetarpartiets uppkomst i Sverige 1881—1889, anm. av Herbert Tingsten. — Gunnar Hesslén, Det svenska kommittéväsendet intill år 1905, dess uppkomst, ställning och betydelse, anm av Herbert Tingsten. — **5.** Rolf Fridholm, Folkriksdagarna 1893 och 1896.

Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 4. Matriklar m. m. 1. Stockholms stads ämbetsbok 1419—1544. Utgiven av Kungl. samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd av Stockholms stad och samfundet Sankt Erik genom Joh. Ax. Almquist.

Svensk geografisk årsbok 1927. Herman Richter, Den äldsta tryckta Skånekartan. Med 1 karta o. 2 fig. i texten. — Herman Richter, Svensk geografisk bibliografi för år 1926.

Svensk juristtidning. 1927, H. 5. Halvar Sundberg, Den svenska stapelstadsrätten, anm. av C. A. Reuterskiöld.

Svensk militär tidskrift. 1927, N:o 6. K. K:son Leijonhufvud, Kring penninghjälpen till de svenska fångarna i Ryssland under det stora nordiska kriget.

Svensk tidskrift. 1927, H. 5. Svenskt biografiskt lexikon. Utg. av Bertil Boëthius. D. 1—6, anm. av Carl Hallendorff. — **6.** Carl Hallendorff, Läckö renässans. — **7.** Gustav A. Aldén, Hemma och i Uppsala, anm. av Bengt Hildebrand.

Svenska akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 37. Ur Svenska Akademiens arkiv: P. D. A. Atterboms och B. von Beskows brevväxling. 2. 1841—50.

Svenska fornminnesplatser. Vägledningar utgivna genom Kungl vitt. hist. och antikvitetsakademien. N:o 7. Otto Rydbeck, Glimmingehus. Med 2 pl. o. 10 fig. i texten.

Svenska Orientsällskapets årsbok 1926/27. D. 4. Paul Mohn, Några drag ur de svenska diplomaternas liv i Konstantinopel under 1700-talet

ïvenska stadsförbundets tidskrift. 1927, H. 3. Adolf Schück, Stadshistorisk revy 1924—26. 1. — 5. Nils Ahnlund, Svenska stadsprivilegier från medeltiden. — 6. Nils Ahnlund, Ur de norrländska städernas historia. Föredrag. — 8. Adolf Schück, Stadshistorisk revy 1925—26. 2.

ïden. Tidskrift för socialistisk kritik och politik. **1927, Juli.** Sigfrid Hansson, Arbetarrörelsens arkiv. Med 2 pl. s. — Fr. Ström, Svenska socialdemokratiens uppkomst. 1.

ïidskrift utgiven av St. Mellösa hembygds- och fornminnesförening 1926. Adolph Mörner, Mällösa sockn 1762. Medd. av Gustav Löw. — G. Nyrén, Sockenkyrkans minnen. [Stora Mellösa.] — I. F. Hellén, Folkundervisningen i St. Mellösa i gången tid. 1. Några minnen och data från tiden 1529—1842.

ïpplands fornminnesförenings tidskrift 1927. Bd 10: H. 2. Utg. av Oskar Lundberg. Åke Holmbäck, Tal vid minnesfesten över lagman Birger Petersson. — Yngve Brilioth, Birger Petersson. — Axel Nelson, Lagman Birgers begravningskostnader. — Bengt Thordeman, Lagman Birgers gravsten i Uppsala domkyrka. Med 14 fig. — Henrik Cornell, Studier över uppländska kyrkmålningar. Med 14 fig. — Ragnar Josephson, Frihetstidens mästerbyggare. Med 18 fig. — Gunnar Ekholm, Gödåker. De senaste bidragen till Upplands fornhistoria. Med 7 fig. — Axel Nelson, Johan Schefferus' teckning av Mora sten år 1669. — Oskar Lundberg, Claës Annerstedt. Med 2 fig. — Axel Nelson. Attung. — K. W. Herdin, Uppsala på 1600-talet. D. 1—2, anm. av Åke Holmbäck. — Nils G. Wollin, Drottningholms lustträdgård och park, anm. av Rutger Sernander. — **Bilaga.** Josef Sandström, Markland och bördsrätt.

ïerdandis småskrifter. N:o 313, 314. Elias Grip, Kulturhistoriska småbilder. H. 1—2.

ïår hembygd. Utgiven av Huskvarna hembygdsförening 1927. Axel Forsström, Hakarps sockens ortnamn. — G[eorg] S[ahlström], En episod från stormningen av Rumlaborg år 1434.

ïår hembygd. Hälsingland o. Härjedalen. 1927. Årg. 4. Otto Mattsson, Några anteckningar om Njupa. Med 2 illustr. — Anders Andersson, Anteckningar ur Ljusdals forntidshävder. Med 13 illustr. — Olof Broman, Blodsoten som år 1743 gick över Helsingland. I sammandrag utg. av Abraham Bäck. — Om Enångers gamla kyrka.

ïcta philologica scandinavica 1927. Aarg. 2. Elis Wadstein, Norden och Västeuropa i gammal tid, anm. av C. G. Uhlenbeck.

ïjalooline ajakiri. 1927, N:o 4. N. Treumuth, Patkuli küsimus Riia konvendil 1700. a. juuni- ja juulikuus. 2. — J. Kõpp, Mõningaid lisaandmeid oludest Lõuna-Estis Suure Põhjasõja algusaastail.

ïitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1925 (tr. 1927). A. Westrén-Doll, »Abgötterey» zu Ausgang der schwedischen und Beginn der russischen Zeit. — E. Kieler, Ein estländischer Münzfund

ïvenska litteratursällskapet i Finland. 196. G. Rein, Karl Johan Adlercreutz. Försök till levnadsteckning. Med 1 portr.

ïorschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1927. Bd 39: H. 2. L. Tingsten, Huvuddragen av Sveriges yttre politik, krigsförberedelser m. m. från och med fredssluten 1809—1810 till mitten av juli år 1813. — L. Tingsten, Fransmännens besättande av svenska Pommern år 1812 och vissa därmed förenade förhållanden. — L. Tingsten, Huvuddragen av Sveriges krig och yttre politik augusti 1813 —januari 1814. — L. Tingsten, Huvuddragen av Sveriges krig och yttre politik februari—augusti 1814, anm. av Einar Forssberg.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von Eric Brandenburg. **1927: Jahrg. 24, H. 1.** Martin Lintzel, Heinrich I und das Herzogtum Schwaben. — C. Erdmann, Ferdinand I und die Kreisverfassung. — Arno Koselleck, Persönlichkeitsidee und Staatsanschauung in der deutschen Geniezeit. — Kritiken (bl. a.: Hjalmar Holmquist, Die schwedische Reformation, anm. av Johs Paul). — Johannes Paul, Aus der skandinavischen Zeitschriftenliteratur. — Helmut Hör, Bibliographie der deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke. **1927. Bd 136: H. 2.** R. Laqueur, Griechische Urkunden in der jüdisch-hellenistischen Literatur. — A. E. Brinckmann, Barock und Rokoko in Süddeutschland. — Hermann Hæring, Die Zukunft des Dahlmann-Waitz. — Literaturbericht (bl. a. Hans-Joachim Seeger, Westfalens Handel und Gewerbe vom 9. bis zum Beginn des 14. Jahrhunderts, anm. av Carl Koehne; Elis Wadstein, Norden och Västeuropa i gammal tid, anm. av Gustav Neckel.) — **Bd 136: H. 3.** Gustav Roloff, Brünn und Nikolsburg: Nicht Bismarck sondern der König isoliert. — Literaturbericht (bl. a.: Urkunder und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 22. Politische Verhandlungen. Bd 14. Herausgegeben von Max Hein, anm. av Hermann v. Petersdorff).

The american scandinavian review. 1927, October. Carl Grimberg, Romances of swedish queens: Ulrika Eleonora, the gentle. Med 2 illustr.

The English historical review. Edited by C. W. Previté-Orton. **1927, July.** James Tait, The Firma Burgi and the commune in England. 1066—1191. — D. B. Horn, The origins of the proposed election of a king of the romans, 1748—50. — H. M. Lackland, Lord William Bentinck in Sicily, 1811—12. — **October.** S. Rezneck, The early history of the parliamentary declaration of treason. — L. B. Namier, Brice Fisher, M. P.: A mid-eigteenth century merchant and his connexions. — A. Aspinall, The coalition ministries of 1827. 2. The Goderich ministry. — W. A. Gauld, The »Dreikaiserbundnis» and the eastern question, 1877—78.

Le Correspondant. 1927, 25 Juin. Cécile Gazier, Une marquise liberale sous Louis XV. Madame de Mesmes et Gustave de Suède.

La revue de Paris. 1927, 15 Septembre. Henry Bordeaux, Châteaux en Suède (à propos du château de Drottningholm, esquisse biographique du roi Gustave III).

Revue historique. 1927, Juillet-Août. L. Levillain, Essai sur les origines du Lendit. — V. Boutenko, Un projet d'alliance franco-russe en 1856, d'après des documents inédits des archives russes. — Jacques Zeiller, Une ébauche de vicariat pontifical sous le pape Zosime. — Albert Pingaud, Napoléon III et ses projets de confédération italienne. — Bulletin historique. Histoire économique et sociale, 1926—1927, par Henri Sée. — Histoire de France. Le moyen âge jusqu'aux Valois, par Louis Halphen. — **Septembre—Octobre.** R. Crozet, Le protestantisme et la ligne à Vitry-le-François et en Perthois. — Albert Pingaud, La politique extérieure du second empire. — Christine Thouzellier, La place du »De Periculis» de Guillaume de Saint-Amour dans les polémiques universitaires du 13:e siècle. — Théodore Morison, Un français à la cour du Grand Mogul: François Bernier. — Bulletin historique. Histoire ecclésiastique du moyen âge, par E. Jordan. — Histoire de la guerre 1914—1918, par Pierre Renouvin.

Revue historique du Sud-Est Européen. 1926, Avril—Juin. N. Iorga, Charles XII à Bender.

Sveriges livländska politik under konung Magnus II Eriksson (1319—1362).[1]

AV

GEORG VON RAUCH.

I.

Skandinaverna läto redan tidigt stora folkmassor strömma ut till grannländer och fjärran länder, då de egna gränserna blevo för trånga. Helt naturligt trängde danskar och norrmän västerut, svenskar österut. Danmarks glansperiod under Knut den store visar tydligt behovet av att behärska Nordsjöns gränsländer England och Norge. Det var också danskar och norrmän, som över Island och Grönland funno vägen ut till främmande världsdelar. Med utgången av det 13:e århundradet orienterade sig det danska riket mer mot öster, sedan stormaktställningen i väster gått förlorad. Estland lydde 1219—27 och 1238—1346 under Dannebrogen, vars tillkomst av sagan förlägges just dit; Ösel blev efter Livlands sönderfallande Danmarks byte (1558—1645), liksom Gotland under Sveriges svaghetstid och, under kortare tid, delar av nordtyska kusten.

Sverige sände tidigt ut trevare mot öster. Längs handelns huvudfåror rörde sig dess köpmän och krigare båtledes söderut till Öst-Rom. Varjagerna voro med all sannolikhet svenskar, men det var ej hemlandet utan den egna företagsamheten och det egna modet, som sände dem.

Då de urgamla stamfejderna voro ändade, då Svea- och Götaland sammansmält, kom en ny tid för den svenska ut-

[1] Uppslaget till följande studie fick författaren genom professor A. R. Cederbergs i Dorpat seminarieövningar år 1925. Från samma seminarieövningar har även utgått författarens uppsats »Zwei Urkunden Christophs II» (tr. i Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, 1926).

vandringen. Det enade riket sände icke endast vandrande köpmän och missionärer utan också bönder över till Finland, med vilket land fasta band snart voro knutna. Man började även rikta blickarna över Finska viken.

Dominium Maris Baltici, förverkligat av Gustav Adolf och påbegynt av Erik XIV genom Estlands förvärv, har sitt ursprung redan under 13:e och 14:e århundradena. Från de första tvekande besöken vid estländska kusten till Revals underkastelse år 1561 sträcker sig en obruten, ibland synlig, ibland mera omärklig kedja av försök och planer att få fotfäste även söder om Finska viken.

Konung Erik Menveds av Danmark långa regering (1286—1319), vilken även för Estland var lyckosam, bar dock inom sig fröet till förfall. Redan 1304 hade en farlig separatism gjort sig märkbar bland de estländska vasallerna. Vad värre var, dessa började kasta kärliga blickar på Tyska orden i Livland, vilken ej kunde glömma den tid, då svärdsbrödrabanéret var hissat även i Estland. Kristoffer II:s svaga och olyckliga regering (1319—26, 1329—32) löste fullständigt banden. Hertigdömets förlänande än till hertig Knut Porse, än till markgreven Ludvig av Brandenburg släckte hos vasallerna den sista resten av deras danska sympatier. Markvard Breide, högste danske ämbetsman och befälhavare i Reval, inledde förbindelser med orden. Men en så närstående och väpnad överherre var vasallerna osympatisk; de började därför se sig om efter en för dem angenämare. I Stockholm funno de en ung,[1] ännu företagsam härskare, vilken förutom tillräckligt skydd även skulle kunna ge dem en viss grad av självständighet.

I Sverige hade efter Magnus Ladulås' lyckliga tid (1275—90) rått förvirring och inbördes strider. Birger Magnusson, under vars minderårighet den energiske och vidsynte Torgils Knutsson regerat, blev så hårt ansatt av sina bröder, att riket hotade att upplösas. På grund av mord på dessa sina bröder störtades han från tronen av Matts Kettilmundsson och andra av rikets herrar och måste fly till utlandet, lämnande tronen åt sin 4-årige brorson Magnus Eriksson.

---

[1] Född 1315, regerade 1318/19—1364, död 1374 efter 7-årig fångenskap (1365—71).

Magnus Erikssons första år voro en tid av främmande herravälde (1319—22). Hans moder, Ingeborg, vilken tillfört honom Norges krona, och hennes andre, danske, gemål, hertig Knut Porse, öppnade landet för danskt inflytande. 1322 reste sig svenskarna, en nationell reaktion började. Utåt blev det en lycklig, dådkraftig tid. 1323 bilades de sekellånga stridigheterna med Ryssland genom freden i Nöteborg, 1332 inköptes de danska provinserna i Syd-Sverige (Skåne, Halland och Blekinge). 1332 förklarades Magnus myndig, 1336 kröntes han och förmäldes med Blanka av Namur. Hans rike sträckte sig över hela Skandinaviska halvön och Finland, från Bergen till Ladoga, från Sundet till Ishavet. Sverige hade nu det största territoriella omfång det någonsin haft, kanske med undantag för åren 1658—1660, då utom Ingermanland, Livland och de nordtyska besittningarna också norska provinsen Trondhjem och danska ön Bornholm hörde under dess välde. Karl Knutsson härskade visserligen 1449—50 över Sverige och Norge, men de sydsvenska provinserna tillhörde honom icke, och i personalunionen under åren 1814—1905 ingick icke Finland.

Om under Kalmarunionens tid (1397—1520) dansk hegemoni var rådande, så förefanns en *svensk* hegemoni under de första lyckliga åren av Magnus Erikssons regeringstid (— omkr. 1356); om något danskt rike kunde man nämligen 1326—40 knappast tala.

Uppslaget att politiskt införliva även länderna söder om Finska viken kom antagligen från Finland. Kanske stormännen därstädes hoppades på ett befordrande av denna landsdels speciella intressen? Vi skola senare se, hur de olika försöken att på omvägar närma sig Livland (i verkligheten den kortaste vägen!) ha blivit gjorda över Finland. I alla händelser förefanns redan vid Magnus Erikssons regeringstillträde en fast tradition; åren före 1332 bära prägeln därav.[1] Om man tar hänsyn till Sveriges dåvarande ställning, kan man icke förvåna sig över att de estländska vasallerna sökte förbindelser i Stockholm. De estländska vasallerna, som utgjorde det bestämmande elementet i hertigdömet, kände sig på sätt och vis ställda mellan två eldar.

[1] Därmed är hans upphovsmannaskap till den kommande baltiska politiken uteslutet; tecken härpå voro skönjbara redan före 1332.

Den svenska expansionspolitiken hade först gjort sig märkbar i förvaltningshänseende. De tyska Novgorodfararna ledo på sina Nevafärder kännbart avbräck genom grundandet av fästningarna Viborg och Landskrona.[1] Tillträdet till Neva blev nu ofta spärrat, i alla händelser försvårat. Den plats, där nu Petersburg ligger, var svensk, svenskar behärskade Finska viken även från öster. Hur lätt kunde icke den tanken uppstå att dessutom omfatta den från söder!

Den livländska grenen av Tyska orden hade fått fria händer i söder, då kampen om Riga, vilken utföll till dess belåtenhet, slutade 1330. För några årtionden försköt sig tyngdpunkten i den livländska historien norrut. Först försökte orden att genom allehanda diplomatiska aktioner ingripa i förhållandena i Estland, målet för dess önskningar. De Wittelsbachska rättsanspråken voro intimt förbundna med ordens politik efter Ludvigs av Brandenburg giftermål med Kristoffer II:s dotter Margareta år 1327. Det goda förhållande, som under Ludvigs av Bayern världshistoriska kamp med kurian rådde mellan kejsaren och Tyska orden, visade sig också här, liksom i kejsarens bekräftande av ordens besittningstagande av Riga utan hänsyn till ärkebiskopens rättigheter (1332) och i hans löfte att vara orden behjälplig vid eventuella aspirationer på Estland (1339). Då Wittelsbacharna, under fullföljande av sin maktpolitik, icke voro angelägna om att från Brandenburg framrycka vidare mot öster[2] utan blott önskade snarast möjligt — vilket också skedde 1346 — realisera prinsessan Margaretas hemgift, det som pant givna Estland, så var det förklarligt, att kejsar Ludvig med välvilja kunde se ordens expansion norrut.

[1] 1295 och 1300.

[2] Till denna förmodan kunde för visso historien om grundandet av ärkebiskopsdömet »Bayern» ge anledning. Sedan hertig Heinrich av Bayern 1337 vid ett tåg emot litauerna i Schamaiten grundat Bayernburg, erhöll stormästaren genom en urkund av 7 dec. 1337 av Ludvig av Bayern förläningen Schamaiten (Litauen, Samaiten, Karsau och Ryssland, »för så vitt de innehades av hedningar»). I en andra urkund, som antagligen kan anses förfalskad, dekreterade kejsaren inrättande av ett bayerskt biskopsdöme med centrum i Bayernburg: det senare skulle föra bayerska insignier (fana o. s. v.) och bli säte för den nya ärkebiskopen. Om än ett på kejserlig maktfullkomlighet dekreterat biskopsdöme icke är uteslutet, så frapperas man dock av epitetet »bayersk». Dessutom är motsägelsen till den första urkunden påfallande. Denna yttring av bayersk maktpolitik är säkerligen icke autentisk. Jfr Voigt, Geschichte Preussens, IV, s. 542; Pflugk-Harttung, Der Johanniter- und der Deutsche Orden im Kampfe Ludwigs des Bayern mit der Kurie, s. 156.

Det egendomliga var emellertid, att man i Danmark på intet sätt var främmande för denna tanke utan i bästa samförstånd med Wittelsbacharna motsåg ordens expansion i denna riktning. För Kristoffer II:s svage motkonung Valdemar III av Slesvig[1] regerade vid denna tid Gerhard (den store) av Holstein. Som omsorgen om den i förfall stadda staten helt upptog honom, kunde han ej vända blicken mot mera avlägsna ting — frånsett de nordtyska angelägenheterna, för vilka han, såsom tysk riksfurste, naturligtvis intresserade sig. För greve Gerhard och hans parti var det ohållbara i Estlands ställning fullt klart. Det »legitimistiska» oppositionspartiet mot honom representerades av Kristoffer II:s söner, Otto och Valdemar, svågrar till Ludvig av Brandenburg. De båda prinsarna hade blivit uppfostrade vid det brandenburgiska hovet och förbundo därför tanken på Danmarks restauration med tanken på hjälp från Brandenburg; detta var i synnerhet fallet med Valdemar, den blivande konungen. De hade t. o. m. ställt tronföljden i Danmark i utsikt för Ludvig, och de måste därför även utrikespolitiskt gå hand i hand med Wittelsbacharna. I likhet med dessa såg man ej med oblida ögon, att den fjärran liggande provinsen avyttrades till orden. Ett annat och härvidlag avgörande skäl var, att det var betydligt ofarligare att ge orden ett tillfälle att utbreda sig än att ge Sverige — till vilket land man bar agg bl. a. för dess förvärv av de danska provinserna i Syd-Sverige — ett tillfälle till landvinning. Härom voro alla eniga, även »legitimisterna», de enda representanterna för statstanken i Danmark. 1336, kanske även tidigare, kunde man vänta Sveriges ingripande.

Under tiden kunde emellertid orden räkna sig till godo en del framgångar. Markvard Breide,[2] som var befälhavare i Reval och representant för danska konungamakten, hade kommit i tvist med vasallerna och därvid fått en bundsförvant i biskopen Olaus av Reval.[3] Oroade av Estlands avträdande år 1333 till Ludvig av Brandenburg, vägrade vasallerna att utlämna slotten Reval och Narva till Markvard

[1] Han hade i Danmark litet att säga, och Estlands angelägenheter intresserade honom föga, trots att han bar dess hertigtitel.
[2] 1332—35 befälhavare i Reval.
[3] 1323—51 biskop av Reval.

Breide och biskop Olaus, då dessa icke vidare kunde lämna dem tillräckligt skydd. Vasallernas upprörda stämning nådde sin höjdpunkt, då Breide 1334 till Reimar Mumme, fogde på Ierwen, avträdde de estländska slotten och samtidigt avslöt ett vänskapligt fördrag med orden, enligt vilket han lovade att på allt sätt befordra dess intressen.[1] Hans handlingssätt kan dock knappast räknas som högförräderi, då han ej ansåg usurpatorn Valdemar III som sin överherre och dessutom fick prinsarna Ottos och Valdemars stöd i sina ordensvänliga planer. Vi böra ej lämna ur sikte förbindelserna mellan de danska legitimisterna, Wittelsbacharna och orden.

Ordens tillvägagångssätt sanktionerades av kejsar Ludvig (9 mars 1339). Dessförinnan hade vasallernas självständiga politiska vilja tagit sig uttryck. Deras läge var ej det angenämaste, övergivna som de voro av sin skyddsherre och i eget land utsatta för irredentistiska intriger av sin befälhavare och sin biskop, utifrån hotade av orden, bakom vilken den kejserliga makten stod hotande. När nu hos vasallerna tanken på anknytning till en främmande stormakt blev aktuell, sammanföll den med svenskarnas expansionsbegär.

För kännedomen om de under våren 1336 hållna förhandlingarna föreligger blott ett sprött material, endast tvenne i *LECU* avtryckta urkunder. De samtida baltiska och svenska krönikorna förbigå med tystnad vad som då tilldrog sig.

Den 10 mars beviljade konung Magnus fri lejd[2] åt vasallernas sändebud. Lejdbrevet har blivit utställt på begäran av vasallerna, kanske dock härtill uppmanade från svensk sida. Vid de i Stockholm följande förhandlingarna, vilkas innehåll säkert varit av delikat natur, då det icke nämnes, insåg man nödvändigheten av ett sammanträffande med rådet i Reval. Detta är förklaringen till ett brev från konungen till rådet i Reval av den 11 april,[3] vari den förre anhåller, att man skall skänka hans sändebud Nils Abiornsson och Petrus Jonson full tilltro. Här är uttryckligen endast fråga om rådet, ej om vasallerna. Anmärkningsvärt är valet av Petrus Jonson, fogden på Viborg. Han hade redan 1325/26 kommit i för-

[1] *LECU* II, Reg. 902.
[2] *LECU* II, n. 769.
[3] *LECU* II, n. 772.

bindelse med Reval och gällde kanske som speciell »kännare av estländska förhållanden». Här se vi alltså den senare återkommande »omvägen över Finland»; det var ingen tillfällighet, att just fogden på Viborg indrogs i förhandlingarna. Dessa gåvo intet resultat, trots att även biskopen av Dorpat, Engelbert v. Dolen, besökte Sverige. Jag håller före, att hans besök sammanhängde med förhandlingarna, trots Renners[1] uppgift: »der kercken haluen eine ordening tho maken» och »do kronede he even koning Magnus».[2] Å ena sidan stod Engelbert genom familjeförbindelser i relation till vasallerna och var därför väl ägnad att företräda deras intressen. Å andra sidan är han bekant som en av ordens oförsonligaste fiender.[3] Redan som biskop av Dorpat (1323—41) antydde han sina högtflygande planer på överhöghet över orden, och som ärkebiskop av Riga (1341—48) fullföljde han från Avignon med energi sitt mål ända till slutet. Om en sådan man har uppträtt som Estlands befullmäktigade,[4] så ligger därmed företagets karaktär klar: det var en protest mot ordens expansionspolitik. Men som sagt, denna förmodan är obevisad. I synnerhet som Renners påstående om »der kercken haluen eine ordening tho maken» kan sammanställas med de unionsförsök mellan den romerska och grekiska kyrkan, som Magnus år 1347 vid förhandlingarna med Novgorods ombud[5] bragte på tal. Dessa försök vila säkert på politisk grund men äro kanske även tillkomna på speciellt uppdrag av kurian. Kanske utarbetades här — 1336 — vissa riktlinjer för de 1347 gjorda förslagen.

Orsakerna till förhandlingarnas misslyckande äro att söka dels i att de svenska riksråden icke ville utsätta landet för utrikespolitiska svårigheter, dels i att vasallerna ej ville avstå vissa, för konungen oangenäma rättigheter. Kanske låg stötestenen också hos rådet i Reval. Ett dylikt antagande ligger nära till hands, då ett speciellt sändebud hade skickats till

[1] Renner, Livländische Historien, s. 79.
[2] Kröningen ägde visserligen rum redan den 21 juli s. å. Men i det kungl. sjöbrevet, som tillställdes sändebudet, står uttryckligt »morandi et placitandi (förhandlingar!). *LECU* II, n. 769.
[3] Schiemann, Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert, I, s. 95.
[4] Grandinson, Studier i hanseatisk-svensk historia, II, s. 38.
[5] *FMU* I, n. 552.

rådet. Det är svårt att avgöra, huruvida en skrivelse från Petrus Jonson av den 25 juli[1] till rådet i Reval har sammanhang med denna händelse eller om den är av privaträttslig natur. Han meddelar häri i gåtfulla ordalag, att han förstört ett av rådets brev. Petrus Jonson var fullt medveten om att vissa svårigheter måste övervinnas, då det gällde ett närmande till rådet. För att underlätta detta närmande tilldelade han staden den 30 sept. ett viktigt handelsprivilegium. Det hörde till metoden »för omvägen över Finland», att en förberedande anknytning gjordes på den handelspolitiska vägen.

Reval underhöll från 1300-talets början livliga handelsförbindelser med de finska hamnstäderna Åbo och Viborg. Detta berodde till stor del på att innehavarna av makten i Finland energiskt befordrade denna trafik. En stor roll härvidlag spelade fogden Petrus Jonson. Under det att Viborg var intresserat i handeln med Ryssland, gick Åbos hela hanseatiska handelsutbyte med de tyska sjöstäderna över Reval, varigenom de båda städerna kommo i nära beröring med varandra. Det är därför icke ägnat att förvåna, att man först och främst eftersträvade ett närmande på de områden, där vitala intressen och förbindelser förefunnos. För visso förekommo slitningar, vilka övergående kunde verka förlamande på samfärdseln och det goda förhållandet. En sådan var konflikten mellan den finske befälhavaren Matts Kettilmundsson och staden Reval åren 1325/26.

I Reval hade några finländare blivit avrättade[2] för ett kriminellt brott. Matts Kettilmundsson var ej den som lät en sådan tilldragelse passera utan anmärkning. Man tänke sig en självgod, stolt och egenmäktig kämpagestalt! År 1319 hade han i spetsen för adelsoppositionen störtat konung Birger från tronen, förmyndarregeringen bekymrade honom föga. Han ingrep genast mot staden Reval: trupper skickades över havet, och i hamnen liggande skepp angrepos.[3] Hemvändande Revalköpmän togos jämte de varor de medfört.[4] Då inskred på Revals begäran det svenska riksrådet Knut Jonson,[5] till

[1] *LECU* II, Reg. 917.
[2] *FMU* I, n. 326—331; Grandinson, a. a., I, s. 75; Ruuth, Åbo stads historia, II, s. 13.
[3] *FMU* I, n. 329, 331.
[4] *FMU* I, n. 439; jfr Ruuth, a. a., II, s. 13, anm. 3.
[5] *FMU* I, n. 326.

att börja med utan resultat, varför t. o. m. konung Kristoffer II av Danmark måste lägga sig i saken och förmå Jonson till ett kraftigare ingripande.[1] Därpå sändes riksrådet Karl Näskonungsson till Åbo. Denne lyckades åstadkomma en förlikning. Befälhavaren var beredd att underhandla med sändebuden från staden och tillförsäkrade dem fri lejd till den stundande Martinsmässan. Han gick också in på att i nödfall låta riksrådet i Stockholm medla. Tre dagar efter det Karl Näskonungsson hade avsänt detta meddelande till Reval (8 maj 1326), dog[2] Matts Kettilmundsson, och det är säkert hans mildare efterträdares — samme Näskonungssons — förtjänst, att fred uppnåddes redan den 29 maj. Freden var gynnsam för Reval: det straffrättsliga förfarandet erhöll t. o. m. en viss grad av gillande.[3]

Den tanken ligger nära till hands, att Kettilmundsson kunde ha haft ett besittningstagande eller andra fördelar i sinnet vid avsändandet av trupper till Reval och endast tog avrättningen som förevändning. Vi få senare se, hur år 1343 de finländska herrarna iscensatte ett liknande överfall, denna gång med tydligen politiska avsikter. Det är svårt att säga, om sådana planer även voro för handen 1326. Betydelsefullt är emellertid, att genom fredsslutet 1326 de båda länderna kommo varandra ett gott stycke närmare på näringslivets område. De i fredsfördraget av den 29 maj[4] erhållna handelsprivilegierna blevo genom en andra urkund av den 31 maj[5] speciellt bekräftade, med borttagande av den i den första omtalade straffrättsliga förhistorien. Man ser härav, att fördraget tillmättes stor betydelse å ömse sidor. Och icke nog härmed; den 10 juli tilldelade fogden av Viborg, som var oberoende av befälhavaren i Åbo, å sin sida Revals invånare privilegier[6] för att uppliva den eventuellt även här avbrutna handelsförbindelsen. Om man undantar tvenne fall av strandrov under hösten 1326,[7] vilka utan slitningar bilades genom förhandlingar, förlöpte handeln lugnt. Vi förstå nu varför

---

[1] Ibdm, n. 329.
[2] 11 maj 1326. Grandinson, a. a., I, s. 75, anm. 3.
[3] *FMU* I, n. 330.
[4] Ibdm, n. 330.
[5] Ibdm, n. 331.
[6] Ibdm, n. 332.
[7] *FMU* I, n. 346, 350.

Petrus Jonsons privilegium av den 30 sept. 1336 tillmättes en så stor betydelse.[1] Det innebar tillåtelse för Revals borgare att obehindrat driva handel i det viborgska fögderiets tre orter *på samma sätt som hans* (fogdens) *egna undersåtar*. Å ena sidan var detta privilegium betydligt mer omfattande än det förra (1324 och 1326), å den andra hade det dock genom sammanhanget med 1336 års förhandlingar en viss politisk underton.

Händelserna under åren 1326 och 1336 måste givetvis väcka en viss uppmärksamhet i Danmark. Vi sågo hur Kristoffer II 1326 ingrep i den revalska striden. Att det därvid ej kom till någon konflikt mellan de båda rikena är lätt att förstå; det var en ren privatfejd, något som ju ej sällan förekom vid den tiden. Det svenska riksrådet intog en så att säga »neutral» ställning. Kristoffer måste ännu samma år lämna sitt rike, och Danmark stod härefter nära upplösningen. Annorlunda var det 1336. Även om Kristoffers söner, Otto och Valdemar, ej skulle ha hindrat Estlands övergång i ordens händer, ja t. o. m. ställde sig välvilliga till denna tanke,[2] så tänkte de med ovilja på ett svenskt insteg i Estland. Därför såg sig också Valdemar IV Atterdag föranlåten att genast vid sitt regeringstillträde 1340 bryta udden av de svenska aspirationerna genom att sälja Estland till orden år 1341.[3] Denna försäljning var intimt beroende av den Wittelsbachska politiken.

Redan den 9 mars 1339[4] har kejsar Ludvig Bayraren, tydligen under intrycket av de svenska aspirationerna och förhandlingarna år 1336, befallt högmästaren att i prins Valdemars namn besätta Estland, så att det ej skulle gå förlorat för Danmark (denna passus visar fruktan för Sverige!). Samma dag skrev kejsaren till den livländska ordensmästaren, att han skulle erövra Estland för Valdemar och för markgreven av Brandenburg, hans son, så att den senare äntligen komme i besittning av sin hemgift. Önskade däremot orden förvärva Estland för egen räkning, så ville han, kejsaren, vara be-

[1] *LECU* II, n. 777.
[2] Se ovan s. 121.
[3] Valdemar hade först givit Estland till sin svåger Ludvig (*LECU* II, n. 798), denne sålde det strax därpå (*LECU* II, Reg. 944) till orden, varpå Valdemar bekräftade eller rättare förnyade fördraget (*LECU* II, n. 805).
[4] *LECU* II, Reg. 928.

ıjälplig vid denna »Acquerirung».[1] Härav framgår, att det för Wittelsbacharna endast var hemgiften som var av någon betydelse och att man redan tänkte sig ordens övertagande av Estland. Anmärkningsvärt är prins Valdemars samgående med kejsaren och markgreven. Ludvig av Brandenburg skulle nu förhandla direkt med orden angående hemgiftens realiserande, och Valdemar — sedan 1340 konung av Danmark — gav därför den 26 jan. 1341 sin ståthållare i Estland[2] i uppdrag att utlämna hertigdömet till brandenburgarna.[3] Under tiden tycks man dock ha kommit överens på annat sätt, ty i maj 1341 sålde Valdemar Estland till orden för 13000 mark silver, vilken summa tillförsäkrades markgreven. Försäljningen trädde emellertid icke denna gång i kraft. De senaste åren av dansk överhöghet led Estland under följderna av bondeupproret 1343. Själva upproret skall i detta sammanhang icke behandlas. Oss intresserar endast ett efterspel, vilket ånyo belyser Sveriges expansionsvilja.

De upproriska esterna voro utrustade med tillbörlig diplomatisk apparat. Först skickades sändebud till Danmark för att framföra klagomål. De infångades emellertid på vägen. Dessutom hade man lyckats förmå litauer och novgorodmän att infalla i Livland och slutligen även anhållit om bistånd hos de finländska maktinnehavarna. En finsk flotta löpte in i Reval. Befälhavaren i Åbo, Dan Niclisson, och fogden i Viborg. Johannes Göteson, stodo själva i spetsen för expeditionen, ett tecken[4] på att man i Finland (och väl också i Sverige) ansåg saken vara av vikt. Emellertid anlände finländarna först sedan ett avgörande skett; upproret var nedslaget. Det återstod för dem intet annat än att med ett vapenstillestånd

[1] *LECU* II, Reg. 929.
[2] Konrad Preen (1340—43).
[3] *LECU* II, n. 798.
[4] Huruvida biskop Hemming, en av de mest karaktäristiska gestalterna i medeltidens Finland (biskop i Åbo 1338—1366), med gillande såg på företaget, vet man ej. Porthan nämner, att han mottagit de ester, som 1343 bado om hjälp. Intet talar emot det. Då Hemming var en vidsynt politiker, är det ej uteslutet, att han hade ett visst inflytande på förhållandena söder om Finska viken. Men som han redan från början stod i opposition mot konungen, var ett samarbete dem emellan knappast antagligt. År 1349 kom han i delo med konungen ang. vissa kyrkliga privilegier, som konungen förlänat Nyland och som Hemming upphävt. Över huvud uppnådde den finska kyrkan under hans tid en hög grad av självständighet och ett uppsving, som även visade sig i fråga om Finlands statsrättsliga ställning. Ang. de 1351 uppkomna meningsskiljaktigheterna mellan konungen och biskopen om Padiska klosteraffären se s. 144 f.

draga sig ur den obehagliga situationen utan att taga hänsyn till bundsförvanten. Vapenstilleståndet, som slöts den 13 mars, skulle gälla för ett år. I händelse kungen ej ratificerade fördraget, bestämdes, att fientligheterna ej skulle få börja, förrän en månad förgått, sedan vapenstilleståndet blivit uppsagt.

Trots att Tyska orden på anmodan av de estländska vasallerna under upproret tog makten i sina händer, hade den intet att göra med vapenstilleståndet. Detta blev för Estlands vidkommande undertecknat endast av landsrådet och vasallerna samt av staden Revals råd, ett bevis för att orden i sin expansionspolitik gick fram med yttersta försiktighet, då det ju framför allt kom an på att stå i gott förhållande till de estländska vasallerna. Freden slöts 5 sept. 1343 (1344?),[1] sedan enligt fullmakt av 15 aug. 1343 (1344?) ärkebiskopen Hemming i Uppsala samt riddarna Nils Abjörnsson, Gisle Elineson, Lars Ulfson och Karl Näskonungsson hade förhandlat med de estländska herrarna.[2] Vid fredsslutet företräddes Estland av vasallerna Johannes v. Wydenn, Heinrich Loden och Heinrich Lykes samt rådsherren Wennemar.[3] Freden ingicks för all evighet med biläggande av alla stridigheter, och det beslöts, att sådana för framtiden alltid skulle göras upp i godo.

Den 2 aug. 1343 slöto Magnus och Valdemar Atterdag fred med varandra.[4] Därvid betraktades Estland som ett till

---

[1] Då fredsfördragets årtal är 1343 men fullmaktens däremot 1344, har man tidigare antagit, att det ena årtalet är felskrivet. Omedelbart efter freden känner man ej till någon ny strid. En fullmakt för förhandlingar efter freden vore därför meningslös. Alltså bör man betr. fullmakten läsa 1343 i stället för 1344 (som *LECU* II, Reg. 978) eller också betr. fredsfördraget sätta 1344 i stället för 1343 (som *ST* II, s. 114). Det sistnämnda antagandet är det troliga, då vapenstilleståndet räckte till 14 mars 1344 och ett tidigare fredsslut egentligen var överflödigt. Dessutom föreligger fördraget endast i en 200 år yngre kopia, vilken ju kan vara felaktig. Jag måste alltså antaga, att freden den 5 sept. 1344 kom till stånd genom förhandlingar enl. fullmakten av den 15 aug. 1344.

[2] *ST* II, n. 276; *FMU* I, n. 488.

[3] Höhlbaum, Zur deutsch-dänischen Geschichte der Jahre 1332—46 (i Hansische Geschichtsblätter 1879, s. 90, not 1) läser: Johann v. Mekes och Hynrick Lechtes (enär Wydenn var ordensherre men ej vasall, och Lykes borgare i Reval men ej vasall). Grandinson, a. a., II, s. 39, anm. 5, läser: Johan v. Wydenn och H. Loden, vapendreger, H. Lykes och Wennemar rather tho Reval. Därmed vore missförståndet med Lykes utrett. Wennemar är den revalske rådsherren Wennemar Holloger, vilken 1342—44 var borgmästare. v. Bunge, Die Revaler Rathslinie.

[4] *LECU* II, n. 816.

hälften självständigt land, som ej var bundet av den allmänna dansk-svenska freden. Men nödvändigheten av ett formellt fredsslut mellan *Sverige* och Estland (annorlunda var det 1326!) bevisar, att det hela uppenbarligen skedde på befallning från högre ort. Den finske överbefälhavaren skulle väl från det ständigt fientligt sinnade Danmark försöka lösgöra Reval för Sveriges räkning. Esternas bön om hjälp hade varit en välkommen anledning.[1] I fredssluten d. 2 aug. och 5 sept. utlovade Sverige att avstå från fullföljandet av sin i Estland sedan 1336 (kanske redan tidigare) förda politik. Dock skulle detta ej räcka länge, varom mera senare. Avtalet gjordes endast av hänsyn till Valdemar IV.

Planens misslyckande berodde delvis på att den finska flottan kom för sent. Hur olika kunde ej i annat fall detta ingripande ha verkat för Estlands vidkommande! Å andra sidan berodde misslyckandet på en omsvängning hos vasallerna, som inför den hotande faran och med tanke på 1336 års strandade förhandlingar insågo, att hjälp endast kunde komma från orden. Med hänsyn till den tre år senare inträffade inkorporeringen med ordenslandet var väl också ett sådant ställningstagande det riktigaste, även om i framtiden svenska sympatier förefunnos hos dem.

Valdemar Atterdag försökte in i det sista att genom otaliga skänker och privilegier göra sin överhöghet över Estland gällande.[2] Men det var tydligt, att ett fasthållande av provinsen var omöjligt. Den 15 aug. 1346 skedde den slutgiltiga försäljningen, och under ett besök i Marienburg mottog konungen den 29 aug. av högmästaren en summa av 19.000 mark silver.[3] Samtidigt inträdde konungens broder

[1] Också enl. Renner (Hoeneke) bildar interventionen år 1343 en kedja i den svenska expansionspolitiken: »de Sweden hedden lange dar na gestahn, dat se Revel in krigen mochten . . .» (s. 90). Jfr B. Russow, Chronica der Provintz Lyfflandt, s. 16 a: ». . . unde sick der Buren haluen gar nichts gemercken laten, sundern sick Denesschen saken haluen beklagt.»

[2] *LECU* II, n. 840, 841, 844, 847, 849. Den även av Schiemann, a. a., II, s. 92, påstådda närvaron av konungen i Estland beror på ett misstag. Ståthållaren Stigot Anderson hade endast erhållit rätt att stämpla med det kungliga sigillet. Höhlbaum, a. a., s. 32.

[3] Om Ludvig av Brandenburg talas ej alls vid den andra försäljningen. En av honom i sept. 1346 utställd urkund (*LECU* II, n. 855) bevisar dock, att han gjorts skadeslös för hemgiften. Antagligen äro de 6000 mk att betrakta som överskottet för den danske konungen, sedan han dragit ifrån 13000 för Brandenburgs räkning.

Otto i orden och medförde som en slags hemgift hertigdömet. Den länge planlagda förhandlingen hade äntligen avslutats.

Märkligt nog var det högmästaren och icke den livländske ordensmästaren, som hyllades av Estland. Först 1525 resp. 1549 avträdde denne Estland till den livländska grenen. På grund av avståndet kunde högmästaren ej själv förvalta landet, varför han 1347 överlät förvaltningen[1] till den livländska mästaren (vid denna tid Goswin von Hericke).

Detta gav vasallerna en ny orsak till anknytning till Sverige. Förvaltningens överflyttande på den livländske mästaren hade väckt starkt missnöje hos vasallerna, som hellre sett dess övertagande av den mera avlägset boende högmästaren. De skickade ett sändebud till Stockholm, troligen i akt och mening att på nytt förbereda deras underkastelse. Något annat syfte kan en dylik beskickning ej ha haft. Även om Magnus skulle ha velat taga för sig med fulla händer, så måste han dock med hänsyn till sin vittfamnande utrikespolitik taga hänsyn till orden; han behövde dess hjälp i det stundande kriget med Ryssland. Han lät likväl förmå sig[2] att utställa ett transumt av Kristoffer II:s urkund av den 21 sept. 1329,[3] vari denne lovat att icke skilja Estland från danska riket — ett löfte, som bröts genom köpenskapshandlingen 1346. Vasallerna satte så att säga den svenske konungen till domare över den oförrätt, som tillfogats dem av den danske konungen. Detta innebar en skarp protest mot ordens överhöghet, men det var också det enda de ernådde. Transumtet hörde även in i andra sammanhang. 1329 hade Estland förlänats till hertig Knut Porse av Kristoffer II trots det ovan åberopade givna löftet.[4] Arvingarna till den 1330 avlidne Porse hade den 15 aug. 1346 avstått från arvsanspråken på Estland, såväl för egen räkning som för sin styvbroders, konung Magnus Erikssons i Sverige.[5] Knut Porse var (se ovan s. 119) i sitt andra äktenskap

[1] *LECU* II, s. 876: jfr v. Bunge, Das Herzogthum Estland unter den Königen von Dänemark, s. 81.

[2] 29/5 1348.

[3] *LECU* II, n. 737; jfr v. Bunge, a. a., s. 82.

[4] Jfr G. von Rauch, Zwei Urkunden Christophs II (i Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat).

[5] *LECU* II, n. 851; *ST* II, n. 292, anm.; Bunge, a. a., s. 77; jfr *LECU* II, n. 892 och *ST* II, n. 292: ». . . adeo quod saepedicti domicelli, nec etiam *dominus rex Sueciae*, seu quivis alii, ad praedictum ducatum Estoniae ius aliquod habent . .»

förenad med Erik Magnussons av Sverige änka Ingeborg, som var moder till Magnus Eriksson. Under dennes första regeringsår spelade Knut Porse en stor roll i Sverige, varför väl även efter hans död förbindelsen mellan hans söner och Magnus ägde bestånd och föranledde den senare till vissa anspråk på Estland.[1] Hans avstående från Estland vore annars meningslöst. Det är icke uteslutet, att vasallerna togo hänsyn till detta, när de demonstrativt vände sig till Stockholm.

Att detta steg framkallade uppmärksamhet och oro ser man av konung Valdemars handlingssätt. Han lät den 22 juli 1349 till orden transumera (tydligen efter ordens önskan) Kristoffer II:s beslut av den 11 nov. 1329, vari denne utfäste sig att ej skilja Estland från danska riket (se ovan). Dessutom lovade Valdemar att skydda orden mot varje anspråk från Knut Porses söner och Magnus av Sverige.[2] Kanske ville konung Valdemar medelst detta dokument för Porses arvingar påvisa grundlösheten av deras anspråk och på så sätt stäcka alla aspirationer. För konung Magnus bör det ha stått klart, att varje anspråk på Estland energiskt skulle avvisas, icke endast av orden utan även av Valdemar IV, och inför den i öster ändrade konstellationen var yttersta försiktighet av nöden.

Under tiden hade fälttåget mot Ryssland börjat i juni 1348, två månader efter den estländska beskickningens besök. När konung Valdemar i juli 1349 besvarade transumtet av 1348 med en transumering, hade konung Magnus dels redan kommit i kollision med hanseaterna på grund av ett handelsförbud, dels genom ett påvligt reskript ingripit i striden mellan ärkebiskopen av Riga och orden. Den första perioden av svensk-baltisk politik under Magnus Eriksson övergår omedelbart i den andra, som begynner med Estlands försäljande till orden.

---

[1] Det är väl känt, att Kristoffer II redan under sin broders livstid hade förbindelser med de svenska hertigarna, däribland även med Magnus' fader, och sannolikt är att Estlands förlänande till Knut Porse just hade skett med hänsyn till hans svenska giftermål.

[2] *LECU* II, n. 892; *ST* II, n. 292; jfr de ovan s. 130, not 5 citerade orden (adeo . . . etc.). Kejsaren Ludvig Bayrarens bortgång den 11 okt. 1347 var en svår förlust för orden, som städse haft hans hand skyddande över sig.

II.

Från 1346 innehades Estland av Tyska orden, vars Mariabanér vajade från den öde litauiska gränsen till den vilda estländska Östersjökusten. Trots att enheten bröts av stiftsländerna, huvudsakligen Riga och Dorpat, sammanhölllos dock alla motsträviga element av orden, som innehade landets enda verkliga militärmakt.

När konung Magnus ånyo, denna gång mer energiskt, ansåg sig böra blanda sig i Estlands förhållanden, måste han räkna med att han nu hade att göra med ett mer konsoliderat och fastare uppbyggt statssystem. Om inblandningen skedde på grund av rent expansionsbegär eller för att få stödjepunkter på andra sidan Östersjön i kampen mot Ryssland, eller om den avsåg att genom en lyckosam utrikespolitik återupprätta hans sjunkna anseende, må lämnas därhän. Magnus satte in sina krafter på de politiskt svaga punkterna inom landet. Den ena av dessa var de livländska hansestäderna, vilkas egennytta erbjöd en bekväm angreppspunkt, då de ofta tänkte mera på egen fördel än på det allmännas. Den andra punkten var motsättningen mellan ärkebiskopen av Riga och orden, en motsättning, som gjorde fältet fritt för företagsamma grannar att intervenera.

Magnus' hållning gent emot hansestäderna var i början allt annat än vänlig. Den av förmyndarna begynta avvisande politiken fortsattes även efter hans myndighetsförklaring (1332). Ett under detta år utsänt hanseatiskt sändebud sökte förgäves erhålla privilegier. Detta tillstånd räckte till år 1336, då Magnus, på grund av kröningshögtidligheterna och drottning Blankas förböner, bekräftade de gamla lübeckska handelsprivilegierna.. Bekräftelsen gällde speciellt Skåne, som var lübeckarnas huvudsakliga inkomstkälla.[1] Vad som förmått drottning Blanka att ingripa är ej fullt klart. Hon var en skön, klok och intrigant kvinna och utövade ett stort inflytande på sin svage gemål. Kanske de sluga lübeckarna voro underkunniga härom och begagnade sig därav. Att den längre fram allsmäktige hertig Bengt Algotsson, som lär ha

[1] *LU* II, n. 637, 639, 641.

stått i ett intimt förhållande till drottningen,[1] skulle ha haft sin hand med i spelet (han blev senare ståthållare just i Skåne) är knappast troligt, då hans inflytande började märkas först efter 1350.

Några senare privilegier tyckas emellertid ha följts av stridigheter, ty den 17 juli 1343 slöts i Helsingborg formlig fred mellan Magnus och städerna.[2] I det följande var förhållandet det allra bästa, ty den 29 maj 1344 förnyades det lübeckska privilegiet av 1336, varpå nya ynnestbevis gåvos Lübeck den 1, 10 och 11 sept. samma år.[3] I gengäld förpliktade sig Lübeck den 8 sept. 1344 till ett vänskapligt förhållande till Sverige.[4]

Dessa tilldragelser bilda ett led i kriget mot Ryssland, som Magnus länge planerat för att komma i besittning av östra Finland. Och det förbund emot sjörövare, som kom till stånd vid förhandlingarna i Stralsund våren 1345[5], hade nog sin egentliga udd riktad emot Ryssland. Konungen insåg nödvändigheten av att försäkra sig om bundsförvanter. Det första ryska fälttåget började i juni 1348 och räckte till okt. samma år.[6] Redan i början av sept. 1347 hade Magnus besökt Åbo, varvid han gjort Geriko Skytte till ståthållare över Finland. Han ämnade tydligen redan nu sondera förhållandena för ett kommande krig och tillsammans med Skytte uppgöra krigsplaner. I detta första fälttåg, som fördes med stor kraft och varunder Orechowetz (Nöteborg) erövrades, voro såväl hansestäder som livländare indragna. Hansestäderna fruktade att gå miste om handelsfördelar, om en fred kom till stånd utan deras hörande, och sökte vinna visshet i detta stycke genom ett sändebud.[7] I konung Magnus' intresse låg, att Hansan under kriget ej drev handel med Ryssland, som därigenom kunde få förstärkning i såväl livs-

[1] Enligt artikeln »Blanche (Blanka) av Namur» i Nordisk Familjebok, II (Sthlm 1925) sakna ryktena om ett intimt förhållande mellan Blanka och Bengt Algotsson all grund. Drottningen, som hade ett tämligen stort inflytande på regeringen, dog 1363.

[2] *HR* I, n. 137—138.

[3] *LU* II, n. 800, 806, 808, 809. Påfallande är sammanträffandet av de lübeckska privilegierna med ingripandet i de livl. förhållandena (1336, 1344).

[4] *LU* II, n. 807.

[5] *HR* I, n. 139.

[6] Jfr *FMU* I, n. 552.

[7] Grandinson, a. a., II, s. 42. De deltogo även i Nöteborgsfreden 1323).

medel som metaller och t. o. m. vapen. Båda voro därför hänvisade till varandra. Det tycks, som om hanseaterna lovat iakttaga handelsförbudet, ty vid den följande hansedagen är tal om återinförande av den fria handeln.[1] Under vintern låg kriget nere, och antagligen i april 1349 slöts vapenstilleståndet, vilket räckte till hösten 1350. Grandinson[2] förmodar, att vapenstilleståndet avslöts i Reval; detta är sannolikt därför, att svenske marskalken Sten Tureson, fogden i Åbo Gerhard Skytte samt andra svenska höga herrar den 28 april 1349 befunno sig i Reval, där de utställde en urkund.[3]

Vid den under sommaren hållna hansedagen beslöts, att ett nytt sändebud skulle avgå till Sverige för att söka utverka ändring i de numera olidliga förhållandena: handelsförbudet hotade att avskära hansestädernas livsnerv. Magnus gick dock endast med på att bevilja handeln med Gotland, Riga, Reval och Pernau. Den direkta handeln med Ryssland var fortfarande förbjuden.[4]

De livländska städerna hade särskilt intresse av detta privilegium, varför de väl också hade varit delaktiga i tillkomsten därav. Vissa närmanden mellan konung Magnus och de livländska städerna, särskilt Riga, voro otvetydiga. För att vinna Riga för sina planer tycks Magnus påsken 1349 ha skickat ett sändebud. Möjligt är även, att detta sändebud kan ha haft — eller sökt — förbindelse med ärkebiskopen[5] (eller snarare med ärkestiftet, då ärkebiskopen själv vistades utomlands). I alla händelser tyda anteckningarna i staden Rigas utgiftsbok utan tvivel just på detta sändebud.[6] Det är möjligt, att nämnda sändebud utstakade

---

[1] Icke omnämnt i *HR*. Se Grandinson, a. a., II, s. 41 ff.

[2] A. a: II, s. 42.

[3] *LECU* II, n. 89. På dokumentets baksida står egendomligt nog konceptet till ett brev från staden Reval till konung Magnus, vari Reval besvarar konungens förfrågan om lejd med att' Marquardt v. Stoven med följe väl skulle släppas in men icke den ryska gisslan. Antagl. hänger denna skrivelse också tillsammans med vapenstilleståndet. Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands, II, s. 197.

[4] *HU* III, n. 149, 2 juli 1349.

[5] Emedan påven Clemens VI nyligen ställt ärkebiskopen under svenskt beskydd (1 mars 1349, *ST* II, n. 290). Se nedan s. 143.

[6] »Vino misso illis de Swecia» före påsken 1349, »item comiti Heinric de Holzacia et illis de Swecia mittebantur donaciones constantes 1 mr. et 2 ore» efter påsken 1349. *HU* III, s. 72, not 2. Närvaron av greven av Holstein tyder på att saken var av en viss vikt.

vissa gemensamma riktlinjer, som sedan lågo till grund för förhandlingarna med hanseaterna och förde till privilegierna den 2 juli 1349. Tydligen har Riga velat visa sin tacksamhet för detta fördelaktiga privilegium; några anteckningar i stadens utgiftsbok för år 1350 låta ana en del gentjänster[1]. Medan privilegiet av den 2 juli 1349 var gynnsamt för de livländska städerna, gick det helt och hållet emot de övriga hansestädernas intressen, och de togo ej heller någon hänsyn till det. Deras ekonomiska önskemål voro dem viktigare än de ryska striderna.

Magnus hade under tiden börjat sitt andra fälttåg mot Ryssland. Offensiven hade blivit försenad genom »svarta döden», som vid denna tid (vintern 1350—51) hemsökte de nordiska länderna. Då den svåra landsplågan slutat, gjorde sig särskilt inom Östersjöområdet ett starkt uppsving inom handeln och näringslivet märkbart. Trogen sin hittills förda politik, befallde konung Magnus Geriko Skytte att tilldela Revalborgarna ett privilegium, vilket visserligen förbjöd dem handeln med Ryssland men tillförsäkrade dem handeln med Finland.[2] Anmärkningsvärt är, att Skytte ansåg sig böra resa till Reval enkom för denna angelägenhet, ett bevis för hur viktigt det ingångna fördraget var för båda parterna.[3] Av ett sällan praktiserat handlingssätt,[4] nämligen en speciell deklaration från rådets sida med direkt hänvisning till privilegiet, förstår man att detta tillbörligt uppskattats. Liksom man 1336 i Reval försökte väcka sympatier för Sverige genom liknande privilegium, förefanns också här en önskan att göra de livländska städerna gynnsamt stämda.

Under tiden hade det andra fälttåget (från omkr. hösten 1350 till våren 1351) avlöpt lika ogynnsamt som det första.

---

[1] »Item 3 mr. Rig. de privilegio regis», senare: »item exposuimus ad usus regis Sweciae 51 mr. et unum fertonem . . .», senare: »item exposuimus ad usus regis Swecie in universis expensis 60 mr». Det kan förefalla, som om dessa ej obetydliga utgifter hänsyfta på ett besök, som konungen gjorde i Riga (ad usus regis Swecie!), men uttrycket kan ej tagas personligt, eftersom Magnus besökt Riga år *1351* (besöket bestyrkt genom utgiftsboken) och ett liknande besök år *1350* förefaller tämligen uteslutet.

[2] *LECU* II, n. 901; *FMU* I, n. 566; *ST* II, n. 295, 7 juni 1350.

[3] Jfr Petrus Jonsons privilegium av år 1336. Grandinson förmodar ock för detta år fogdens i Estland närvaro (datum in claustro Vrowenborg); i Estland eller Livland fanns ej något sådant kloster; borgen Vrowenborg i Livland (Neuhausen) blev icke grundad förrän 1342).

[4] *FMU* I, n. 567.

Visserligen erövrades Koporje, men straxt därpå ledo svenskarna ett svårt nederlag (nov. 1350). Sjöstäderna hade en ej ringa del i motgången, då de återupptagit handeln med Ryssland och därmed överträtt handelsförbudet. Magnus avbröt nu varje förbindelse med sjöstäderna och vände sin agitation mot ett nytt mål.

Under nära fem månader uppehöll sig konung Magnus i Livland, förhandlade i Riga och Reval, besökte städer och borgar, allt i syfte att få hjälp i kampen mot Ryssland.[1] Många detaljer i konungens ovanliga och uttänjda besök i Livland visa också hän såväl på en ny aktion mot Ryssland som på andra hemliga planer. Dock därom senare.

Först är att märka, att konungens vrede enligt ovan angivna orsaker riktade sig mot hansestäderna. Köpmän från Visby, som befunno sig i Reval, blevo på hans befallning anhållna, och stadens borgare måste ställa säkerhet för dem. Detta skedde den 17 nov. 1350.[2] Kanske var konungen vid denna tidpunkt själv i Reval. Säkert är, att han den 5 dec. vistades där, då han till Geriko (Gerhard) Skytte förpaktade sin egendom Rimogård i Åbo stift för en skuld av 1 000 mk.[3]

Genom det bekanta Dorpatbrevet av 15 jan. 1351 äro vi orienterade rörande kungens verksamhet i Reval. Först fordrade han av rådet i Reval, att detta offentligt skulle proklamera förbud mot varje gemenskap med ryssarna. Därpå lät han häkta alla därvarande köpmän (troligen dem som varit delaktiga i handeln med Ryssland), sedan hans första uppmaning visat sig resultatlös. Rådet i Reval satte sig energiskt till motstånd mot överväldet.[4] Även till biskopen och staden Dorpat sände han brev med samma förbud gällande därvarande köpmän. Rådet i Dorpat gjorde undanflykter: biskopen, Johann von Viffhusen[5] — halvbroder till ärkebiskopen Fromhold von Viffhusen — vore icke närvarande, och de kunde icke på egen hand bestämma. Där-

[1] »Rex transit per omnes civitates, villas et castra tam episcopi quam cruciferorum.» Dorpatbrev av 15 jan. 1351.

[2] *LECU* II, n. 904.

[3] *FMU* I, n. 571.

[4] »Consules Revalienses totis viribus ne gravius periculum suboriretur, renitebantur.»

[5] Biskop av Dorpat 1346—1373.

på lade konungens fullmäktige sändebud beslag på allt gods. Biskopen jämte fyra rådsherrar och ställföreträdare bland köpmännen kallades till Reval att stå till svars inför konungen, som mötte dem med skarpa beskyllningar. Dock lät han övertala sig av biskopen att vända sig till själva staden, då de köpmän, som infunnit sig, voro för unga och ovetande. Konungens vrede var riktad endast mot de främmande köpmännen, resp. deras hemort, och ej mot Dorpat eller Reval. Att stridigheterna utvecklade sig på ett för de livländska städerna behagligare sätt, var nog till stor del biskop Johanns förtjänst. Denne stod ej sin styvbroder efter i diplomatisk skicklighet, och han lyckades också utverka en jämkning, i det att det bestämdes, att den beslagtagna egendomen skulle beläggas med kvarstad, tills ett avgörande kom från Hansans sida. Till slut meddelas i ett brev från staden Dorpat till Lübeck, att konungen befann sig på resa till alla städer och borgar inom Dorpats stift och orden, i vad avsikt visste man ej. Naturligt nog sökte Dorpat skydd hos Lübeck och insände så fort sig göra lät rapport över tilldragelserna med anhållan att låta nyheterna gå vidare till Gotland och Brügge och med löfte att meddela eventuella nya tilldragelser. Man skymtar i brevet den varma tillgivenhet för Lübeck, som förefanns redan under de första åren av Dorpats bestånd och som även nu, trots brevets officiella prägel, kom till synes.[1]

Händelserna måste ha följt slag i slag inom en kort tidrymd. Konung Magnus utvecklade tydligen en febril aktivitet, vilken förefaller nästan oförklarlig, då man jämför den med hans senare, för riket så ödesdigra slapphet och oföretagsamhet. Han tycks ha inträffat i Reval omedelbart efter nederlaget i Finland. Vad som meddelades från Dorpat den 15 jan. kunde i annat fall ej ha skett inom denna tidrymd. Man kan med tämligen stor säkerhet antaga, att konung Magnus personligen besökte Dorpat. I brevet av den 16 jan. omtalas detta visserligen ej uttryckligt, men väl att han reste genom biskopens städer och borgar, varmed man väl också underförstått Dorpat, vilken stad han måst passera på sin färd genom stiftet. I början av januari gick fär-

[1] Brevet är avtryckt i *HU* III, n. 188; *HR* I, n. 144; *FMU* I, n. 581; *ST* II, n. 131.

den med Reval som utgångspunkt över Dorpat till Riga, där konungen bevisligen var den 18 februari.

Anteckningar i stadens »Denkelbuch»[1] ge oss en del upplysningar om konungens uppehåll i Reval. Rådet hade gjort utlägg för konungens öl, ved, bröd, frakt och åkning.[2] Tydligen har konungens resa gjorts delvis på Revals bekostnad. I detta sammanhang kan man även nämna en urkund, som talar om ett kungligt skepp,[3] som kommit i händerna på en viss Kruse i Reval. Fogden i Finland Skytte bad rådet i Reval att civilrättsligt lägga beslag därpå tills vidare för att senare överlämna det till dess rätte ägare. Tydligen åsyftas det skepp, med vilket Magnus kommit över från Finland. På grund av sin ständiga penningbrist[4] har konungen troligen måst lämna skeppet i pant hos Kruse; frakten betalades ju av rådet i Reval, troligen vid ankomsten dit.

Redan den 18 febr. inträffade konung Magnus i Riga och utvecklade även här en livlig verksamhet. Analogt med Skyttes privilegium till Reval utdelades även till Riga ett fördelaktigt handelsprivilegium, och konungen tog dessutom staden under sitt speciella hägn.[5]

En egendomlig bestämmelse ingick i villkoren för beskyddandet av Riga. Dess köpmän hade att förete legitimation från ordensmästaren eller komturen i Dünamünde. Detta var tydligen en artighet mot Tyska orden, inom vars krets Magnus ville vinna sympatier. Ännu umgicks han med planer på ett gemensamt angrepp på Ryssland. Medan handelsförbudet för städerna så att säga hörde till den indirekta förutsättningen, så skulle ett vinnande av ordens medverkan vara den direkta. Då inga underrättelser om direkta förhandlingar med orden föreligga, kunna vi sluta oss till sammanhanget endast på grund av ovannämnda antydningar. Det faktum, att Magnus besökte ordens städer och borgar, tyder även härpå.

Riga bemödade sig ivrigt om att ernå nämnda handelsprivilegium, vilket också framgår av en post i stadens ut-

[1] Den äldsta »Denkelbuch» tillhörig rådet i Reval 1333—73.
[2] »Ista exposuimus ex parte domini regis Swеciae . . .» *LECU* II, Reg. 1084.
[3] »Quae ad dominum meum regem spectat.» *LECU* II, Reg. 1086.
[4] Jfr förpantningen till G. Skytte år 1350. Se ovan s. 136.
[5] »Sub nostram pacem et proteccionem suscipimus specialiter defendendos». *LECU* II, n. 936; *HU* III, n. 190.

giftsbok.[1] Man kan icke komma ifrån en viss tvetydighet i Rigas hållning. Dorpat hade kort förut avskickat sitt klagobrev till Lübeck, och Riga sökte nu skydd från tvenne håll. Förhandlingar fördes med Dorpat[2] angående mått och steg för att förhindra konungens framträngande, vidare förhandlades med de lübeckska sändebud,[3] som voro resta enkom för denna angelägenhet. Tillsammans med dem reste även rådsherren Gerhard Meyen[4] till Walk,[5] antagligen för att därstädes förhandla med sändebuden från Dorpat.[6] Samtidigt med ovannämnda mot Magnus riktade överenskommelser och förhandlingar tillförsäkrade sig Riga på det mest fördomsfria sätt av samme Magnus sitt privilegium. Åtminstone i förhållandet till Dorpat måste man anse Rigas politik synnerligen egennyttig. Men även om staden i detta avseende kommer att framstå i en ofördelaktig dager, så får man dock ej bortse från att Rigas intresse för Novgorodhandeln vid denna tid ej kunde vara lika starkt som ett par årtionden tidigare. Riga var vid denna tid inriktad på sin egen handel.[7]

Den 5 mars 1351 var Magnus i Hapsal, där han uppehöll sig åtminstone en månad. Från denna tid stamma tvenne urkunder. I den ena[8] uppmanar han staden Visby att ställa trupper till rikets försvar under befäl av drotsen Nils Tureson. Här hänsyftas väl på förberedelserna till det nya ryska fälttåget, under det att de i brevet uttalade varningarna för en hotande fara[9] snarare kunna hänföras till det allmänna politiska läget (öppen fiendskap från Ryssland och hemlig sådan från Danmark) än till Valdemars av Danmark 10 år senare gjorda angrepp på Gotland, varom uttömmande talas i Hansans urkundsbok.[10] Den andra urkunden, av den

[1] »30 oras minus 1 artonis pro duabus tunnis cervisie missis militibus de Swecia» ad 1351. »Milites» voro väl konungens följe.
[2] »7 fertones pro expensis Brandes versus Tarbatum» — ur staden Rigas utgiftsbok (1348—1360). Riga msc.
[3] »Pro medone et esoce empto misso nunciis de Lubeck.» Ibdm.
[4] Rådsherre sedan 1348. Böthfuhr, Die rigische Rathslinie, s. 74.
[5] »Ad Pødele».
[6] »1½ mr. cum 4 oris in reysa domini Gherardi Meyen ad Pødele cum nunciis de Lubeck». Ur stadens utgiftsbok.
[7] Jfr O. Freymuth, Tartu ajalugu keskajal, s. 20 (i »Koguteos Tartu»).
[8] Av den 5 mars 1351; datum Hapuscalis. *ST* II, s. 293, not; *HU* III, n. 192.
[9] »Semper vigilandum est . . .»
[10] *HU* III, s. 293, i motsats till D. Schäfer, Die Hansestädte und König Waldemar IV von Dänemark, som fortfarande vidhåller dateringen 1361. Jfr Grandinson, a. a., II, s. 46.

2 april 1351, innehåller en gåva till klostret Padis, varom senare skall talas.

Då det av Magnus utfärdade handelsförbudet fortfarande ej var av någon praktisk betydelse, ansåg konungen sig böra indraga påvens person i striden för att dymedelst förvärva sig större auktoritet. Detta föll sig så mycket naturligare, som han sedan lång tid stod i intim förbindelse med kurian. Härpå följde nu de påvliga skrivelserna av den 11 mars 1351. I den första uppmanar Clemens VI Tyska orden och de livländska städerna att stödja konung Magnus i kampen mot Ryssland.[1] Vad orden beträffar, hade man naturligtvis tänkt sig militärisk hjälp, vilket mål hörde till en av de många frågor konung Magnus tänkt lösa i samband med sitt uppehåll i Livland. För städernas vidkommande var det mest fråga om upprätthållandet av handelsförbudet, vilket ju var att passivt understödja kriget mot Ryssland. Icke nog med att konung Magnus' handelspolitik i Livland var föga framgångsrik, hans underhandlingar med orden tyckas ej heller ha fört till något resultat, vilket allt framgår av de påvliga förmaningarna.

Den andra skrivelsen av samma datum utgick till biskoparna av Ösel och Dorpat och prosten av Riga (ärkebiskopen vistades utomlands). Påven tillhöll dem att understödja handelsförbudet med att förbjuda tillförsel av vapen, hästar, skepp, livsförnödenheter och andra varor till ryssarna, emedan dessa bekämpade kareler och ingermanländare, vilka voro i förbund med Sverige.[2]

Den senare underrättelsen visar oss den förhållandevis gynnsamma situation, vari Sverige befann sig vid sin offensiv. I förbund med Karelen och Ingermanland behärskade det hela Östersjökusten, vilket erbjöd stora operationsmöjligheter. Det oaktat slutade det andra fälttåget lika olyckligt som det första. Konungens ivriga agitation i Livland var till ingen nytta, och de påvliga förmaningarna kommo för sent: redan den 21 mars stormade ryssarna Viborg.[3]

Huvudorsaken till Magnus' uppgivande av sin ryska offensivpolitik kan man söka i Danmarks allt mer hotande håll-

[1] *ST* II, n. 301.

[2] *HU* III, n. 194; *ST* II, n. 302; den $^{10}/_{7}$ 1356 förnyade påven Innocentius VI samma skrivelse.

[3] *FMU* I, s. 594.

ning, vilken var av största betydelse för utgången av fälttåget. Det så ivrigt åtrådda samarbetet med Hansan blev först 10 år senare[1] förverkligat, under Hansans första krig med Valdemar IV (1361—1363). Freden slöts först hösten 1351 i Dorpat,[2] möjligen genom förmedling av köpmännen i Dorpat. Kanske hade Magnus under sitt uppehåll i Dorpat berett väg därför, även om det ej kunde bli tal om ett fredsslut vid den tidpunkten. Konungen lämnade Livland redan i maj månad och var i Åbo redan 13—15 maj.[3] Därmed slutade hans minnesvärda livländska besök.

Magnus' även efter kriget fortsatta närmanden till Livland fresta oss att tro, att det ej endast var hans önskan att få hjälp i kriget mot ryssarna, som drev honom att söka förbindelse där. Orsaken sammanhängde synbarligen även med förhållandet i Livland. Sedan den ordensfientlige biskopen av Dorpat, Engelbert von Dolen, blivit utnämnd till ärkebiskop av Riga, hade meningsskiljaktigheterna mellan kyrkan i Riga och orden — tvisten gällde överhögheten över staden Riga — till den grad tillspetsats, att en öppen konflikt hotade. Dolen såväl som han efterträdare, lübeckaren Vromold (Fromhold) von Viffhusen,[4] höll sig borta från Riga och vistades mest vid det påvliga hovet i Avignon. Påvestolen därstädes innehades vid denna tid av Clemens VI,[5] som, värdig sina föregångare, »i sina teoretiska anspråk varken kände mått eller mål»[6] och i sitt förhållande till orden slog in på en kraftigt aggressiv politik. För ärkebiskop Vromold var det en lätt sak att av påven få sig tillerkänd överhögheten över staden Riga och domsrätten över orden. Åren 1350—51 beteckna höjdpunkten av denna ordensfientliga period. 1350 infann sig äntligen ärkebiskop Vromold personligen i sitt stift, och efter 25 år kunde Riga hälsa

[1] Förbundet av 8/9 1361. *HR* I, n. 260—262.
[2] *FMU* I, n. 594: »Samma år (1351) begåfvo sig Novgorodska sändebud till Jurjew och afslöto fred med Tyskarne samt utbytte hos svenska konungen Avram . . . på andra sidan hafvet hos Orechowska Tyskarne . . .»; jfr de andra varianterna på samma ort. Rydberg (*ST* II, n. 305) antager av någon anledning fredsslutet ha skett redan våren 1351.
[3] Grandinson, a. a., II, bihang.
[4] Ärkebiskop av Riga 1348—1369, död 28 dec. 1369 i Rom.
[5] Påven Clemens VI (1342—1352) residerade liksom sina tre föregångare och sin efterföljare Innocentius VI i Avignon.
[6] Schiemann, a. a., II, s. 95.

en ärkebiskop inom sina murar.[1] Av största intresse är konung Magnus' ingripande i denna tvist. Trogen sitt förra tänkesätt, lät han fånga sig av den påvliga politiken och uppträdde som ärkebiskopens partigängare eller snarare protektor. Om Clemens VI:s handelsförbud hade betygat de båda potentaternas solidaritet, så följde hösten 1351 konungens ställningstagande till ärkebiskopens förmån. På uppmaning av påven tog han ärkebiskop Vromold av Riga samt dennes slott, städer och vasaller under sitt särskilda hägn[2] (17 sept.). Han övertog protektoratet över ärkestiftet och kom på så sätt i en viss motsats till orden, i det han bröt med sin förra politik att ha »två järn i elden». Under det han ännu s. å. i februari av hänsyn till orden inflickat en passus i Rigas handelsprivilegium, som gav tanken på ordens överhöghet över staden ett visst berättigande, stod han nu, efter krigets avslutande, tämligen likgiltig inför en uppgörelse med orden. För visso ställde han sig icke i direkt opposition mot denna, då han ju i så fall ej kunnat utöva medlarens roll, men hans sympatier för ärkebiskopen voro omisskännliga.

Om man besinnar, att Engelbert von Dolen redan 1336 verkat för Sveriges eventuella ingripande i de estländska förhållandena, så återfinner man den skenbart förlorade tråden i detta skyddsbrev. Ty Vromold von Viffhusen fortsatte den av Engelbert började politiken. Hädanefter blir det tradition i Sveriges Livlandspolitik att vid konflikter mellan ärkebiskopen av Riga och Tyska orden alltid ställa sig på den förres sida.[3] I en ännu icke omnämnd påvlig skrivelse påvisas ett rentav förvånande sammanhang mellan ärkebiskop Vromolds uppehåll i Livland och konung Magnus' besök, ett sammanhang, som omöjligt kan ha berott på en tillfällighet.

Den 1 mars 1349 ställde Clemens VI ärkebiskopen under

---

[1] *LECU*, Reg. 1060—62, 1066, 1070.

[2] »Domino Vromoldo . . . potentiae viribus protegendis . . . archiepiscopum et ecclesiam Rigensem praedictos . . . sub nostram pacem suscipimus, nostrae protectionis auxilio peculiariter defendendos» etc. *LECU*, Reg. 1108; jfr *ST* II, n. 307. Samgåendet mellan konungen och påven är karaktäristiskt för denna period. Clemens VI hade ställt alla Nordens kyrkliga inkomster till Magnus' förfogande under kriget mot Ryssland (på liknande sätt understödde han Kasimir den store av Polen!). Även unionsplanerna (se ovan) mellan romerska och grekiska kyrkan visa sammanhanget.

[3] Så vid Sveriges ingripande år 1486 (Blumenthaler Vertrag), liksom vid Sten Stures direkta förbindelser med Riga och Reval.

onung Magnus' beskydd.[1] Skyddsbrevet hade till följd, att 'romold åter vågade besöka Livland. Den långa tidrymden iellan skyddsbrevet och ärkebiskopens ankomst till Riga r ej ägnad att förvåna, om man betänker medeltidens långamma kommunikationer och förbindelser. För ärkebiskopen unde väl knappast tänkas ett bättre skydd än konungens ärvaro i Riga. Man kan nog antaga, att de båda kommit i eröring med varandra och kanske även gjort vissa överensommelser ang. konungens uppträdande som medlare. Koungens ovannämnda fribrev till Riga av den 18 febr. 1351 ch hans uppehåll därstädes stämma väl överens med hans rkebiskopliga politik.

Magnus Eriksson tycks emellertid ej ha varit rätte manen att slita ovan berörda stridigheter, kanske på grund av tt han efter ryska krigets slut stod i en viss spänning till rden och därför icke föreföll den senare tillräckligt opartisk. När därför den 26 juni 1353 Innocentius VI uppmanade hoom[2] att arbeta för fredens återställande mellan ärkebiskopen ch orden, blir man knappast förvånad över att resultatet både det föregående och efterföljande blev så klent.

Emellertid hade kurian tagit upp till behandling hela proessen från början i närvaro av påven, ärkebiskop Vromold, rdenskuratorn Helimch Rove och de till referenter utsedda ardinalerna. Den 12 aug. 1353 gav Innocentius VI biskoarna i Västerås, Linköping och Oslo i uppdrag att på ort h ställe övertaga medlingen mellan ärkebiskopen och rden. De skulle alla, eller en av dem, personligen beiva sig till Riga och för kurians räkning lägga beslag på taden, tvinga de motspänstiga genom kyrkliga straff och estämma en termin för deras botgöring i Rom.[3] Detta upprag visar, att konungens medling varit misslyckad. Men ke heller denna gång tycks man ha fått rätta medlare. Bikop Magnus i Västerås begav sig till Riga och uppfordrade rden den 15 sept. på begäran av ärkebiskopen att inom 30 agar uppgiva staden med vad därtill hörde; i motsatt fall kulle interdikt och exkommunikation bli följden.[4] Då orden

[1] *ST.* II n. 290; i samband med en liknande uppmaning till kejsar Karl IV h med förmaning till orden betr. striden med ärkebiskopen. *LECU* VI, eg. 1053 b, c.
[2] K. Vitt.- Hist.- o. Ant.-akad. handskriftsamling, cit. efter *ST.*
[3] *LECU* II, n. 948; *ST* II, n. 180.
[4] *LECU* II, Reg. 1123.

efter den 30:e dagens utgång ej fogat sig, lät biskopen den 23 okt. verkställa sin hotelse.[1] Straffet utsträcktes även till att gälla biskopen av Reval, som var tysk ordensbroder och det oaktat ringaktat förbudet.[2] Den långvariga striden drog ut ända till 1366, då Danzig fick bli panten mellan ärkebiskopen och orden. Biskop Magnus fungerade vidare som kurians speciella ombud under de följande åren ända till den 25 juli 1365,[3] då han avlöstes av ärkebiskopen av Arles och biskopen av Dorpat. Oss intresserar ej förhandlingarnas fortsättning, då konung Magnus ej vidare spelar någon roll och biskopen av Västerås endast uppträder i egenskap av präst och ej i egenskap av svensk biskop.

Vad hade konungens av Sverige skildrade inblandning i livländska förhållanden haft för resultat? Från hans ståndpunkt tvivelsutan negativa sådana. För att förstå sammanhanget måste vi först undersöka ännu ett av Magnus Erikssons verksamhetsfält. Hans förhållande till klostret Padis kan förefalla ganska betydelselöst, men just i detta sammanhang förekomma rätt anmärkningsvärda detaljer.

Redan år 1350 vändes konungens uppmärksamhet mot klostret, och han tog det under sitt speciella beskydd.[4] Vid sitt besök i Hapsal, där han inträffade i mars 1351 efter uppehållet i Riga, förlänade han »in Erwägung der treuen Dienste, welche ihm und den Seinen Nicolaus Abt zu Padis und dessen Convent vielseitig erwiesen hätten», klostret patronatsrätten över kyrkan i Borgå i Åbo stift, vilken rätt tillkom klostret sedan gammalt, och gav det tillåtelse att i kyrkans tjänst anställa dugande personer ur dess krets och i övrigt handhava sin kyrkliga makt »eftersom de ansågo vara rätt».[5] Den 13 maj upprepades privilegiet, som nu utsträcktes att gälla även två med kyrkan i Borgå förbundna kapell.[6] Samma dag utgick befallning till församlingsborna i Borgå, vilka manades att åtlyda abboten och klostret i Padis.[7] Den 13 maj erhöll klostret omfattande privilegier för sin fiskhandel.[8]

---

[1] *LECU* II, Reg. 1124.
[2] 21/2 1355. *LECU* II, Reg. 1127.
[3] *LECU* II, Reg. 1207.
[4] *LECU* III, n. 1104 a; *ST* II, n. 304; *FMU* I, n. 596.
[5] *LECU* III, n. 1105 a.
[6] *LECU* VI, n. 1084 c.
[7] *LECU* III, n. 1105 b.
[8] *LECU* III, n. 1105 c, d., 1173 b, 1175 a; *FMU* I, n. 601, 602.

'a grund av biskopens av Åbo motstånd mot denna förlä-
ing uppstod en segsliten strid. Oaktat förläningen av den
3 maj var försedd med det biskopliga sigillet, påstod biskop
lemming (1332—1366), att urkunden var förfalskad, och
eskyllde abboten Nicolaus för att hava tagit för hög kyr-
oskatt.[1] Den 14 aug. 1357 måste konung Erik (Magnusson,
in faders medregent sedan 1357) bekräfta förläningen.[2]

Man kan uppfatta denna affär antingen som en demon-
tration mot biskop Hemming av Åbo eller som en nådesbevis-
ing till klostret Padis. För det sistnämnda tala antydnin-
ar i urkunderna, som hänvisa på en del förtjänster hos abbo-
en Nicolaus. Dessutom vet man, att misshälligheter förekom-
iit mellan konungen och biskopen,[3] vilken sistnämnde torde
a sett förläningen med oblida ögon. Man känner ej, vilka för-
jänster sagde Nicolaus kan ha inlagt hos konungen »und die
einen» för att bli belönad på ett så frikostigt sätt.[4] Täm-
gen gåtfullt är också, varför Magnus ej lät utställa förlä-
ingen från Reval, till vars stift klostret hörde, utan från
et mer avlägset liggande Hapsal. Kanske fick han impulsen
ärtill genom sitt besök i Riga, ev. genom ärkebiskop Vro-
iold. Var detta tillmötesgående måhända att uppfatta som
tt gynnande av det svenska elementet i Estland, i Wiek och
å öarna, varvid abboten i Padis understödde konungen? I
etta sammanhang kan nämnas, att samme[5] abbot Nicolaus
en 22 april 1345 sålde ön Ragoe (Rogö) till ett antal sven-
kar, därmed tydligen gynnande en svensk invandring.[6] Li-
aså hade redan den 2 april 1345 en »Heijno Wiedenbecke et
ilius suus Hinko» sålt godset »tho der Layden»[7] till några
venskar. Intressant är en anteckning, som finnes i en kopia
Kungl. Biblioteket i Stockholm. Där står nämligen: »breff
uru swänska bönder äro komme till Estland och inköpt

[1] 1352, *LECU* III, n. 1111 a.
[2] *LECU*, II, Reg. 1141.
[3] Se ovan.
[4] Kanske ville konungen upphjälpa klostrets ekonomi. Det hade lidit
årt av upproret 1343, då 28 munkar blivit ihjälslagna.
[5] Enligt Arbusow, Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins
. Jahrhundert, var Nicolaus abbot i Padis från 1326, resp. 1328, Egbert 1331,
kolaus från 1341, Johannes 1345, åter Nicolaus 1346—52. Nicolaus osäkert
visad; möjligen var Nicolaus (vän till Magnus) abbot 1341—52 och skulle
ltså ha upplevat det svåra året 1343.
[6] »Insulam nostram Ragoe *iure Svecico*». *LECU* II, n. 832.
[7] Russwurm, Eibofolke oder die Schweden an der Küste Estlands
ıd auf Runö, I, s. 192.

sin gods till börd och skatt och tyende gifft, *effter Sweriges rätt* och lagh».[1]

Efter mitten av 14:e århundradet har så bedrivits en regelrätt invandringspolitik. De invandrande svenska bönderna levde efter svensk lag och rätt och ha bevarat sin säregenhet ända in i nyare tid. Orsakerna till denna svenska överflyttning till länderna i öster ha naturligtvis varit många och av mångahanda art. Vi hava först att göra med det svenska folkets expansionskraft såsom drivfjädern till denna kolonisation.[2] Men man får ej heller lämna ur sikte de maktpolitiska tendenser, som spelade in härvidlag. Magnus Erikssons hela politik gick ut på att till ett fast band förena de sköra trådar, som redan sammanbundo Livland—Estland med Finland. Om man betraktar detaljerna i utvecklingen häremot, observerar man först de av Viborgs fogden Petrus Jonson givna privilegierna från åren 1324 och 1336,[3] vilka åsyftade att underlätta Revals handelsförbindelser med de finska hamnarna. Privilegiet från 1336 spelade dessutom, som redan nämnts, även en betydande politisk roll då det stod i samband med konung Magnus' och Estlands förhandlingar och skulle jämna vägen för ett politiskt närmande. Vid en konflikt mellan Finland och Reval år 1325/26 var den svenska regeringen *mycket* intresserad av ett samförstånd och arrangerade också ett sådant på ett för Reval(!) gynnsamt sätt (se ovan s. 124 f.). Händelserna under åren 1343 4 äro även betydelsefulla för ett politiskt närmande. På befallning från högre ort i Stockholm blandade sig den finska maktinnehavaren i det estländska upproret icke för att understödja de upproriska, utan för att såsom tertius intervenient på bästa sätt draga nytta av komplikationerna och möjligen komma åt att öva inflytande i Estland eller ännu hellre få fotfäste där. Vidare märkes Geriko Skyttes år 1350 givna privilegium, vilket erhöll sin särskilda betydelse genom ståthållarens närvaro i Reval och vilket liksom sin föregångare av 1336 tyder på ett närmande. Sista länken i kedjan[4] va

[1] Ibdm.

[2] Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter, i Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft, bd. 23, s. 100.

[3] *LECU* III, n. 707 a och II, n. 777.

[4] Även senare (till 1561) kan man anteckna svensk inblandning i livländska förhållanden. Men nu fattades den annars så karaktäristiska »omvägen över Finland».

privilegiet till klostret Padis. Detta senare betecknade väl den väg, som bäst av alla ägnade sig för ett politiskt närmande, ett sammansmältande av de båda länderna på så sätt, att invånarna kunde bli bofasta i båda. Den svenska immigrationen kom mest från Finland, ty sammanbindningen skedde ej direkt med Sverige, utan med Finland.[1] Det fanns ett sammanhang mellan affären Padis och Sveriges kolonisation i Estland, som icke endast berodde på abboten Nicolaus' ev. verksamhet som medlare — även om hans förtjänster i detta hänseende varit avsevärda och klostret stått som bålverk för det svenska väldet. Sammanhanget ligger djupare. Det återfinnes i en utrikespolitik, vars alla delar komplettera varandra. Allt gick ut på ett stärkande av svenskt inflytande och på att förskaffa svenskarna fotfäste i landet. Detta synes mig hava varit den huvudsakliga orsaken till Magnus Erikssons långa uppehåll i Livland. Dit syftade hans försök att på ett rigoröst sätt oskadliggöra Hansan i de livländska städerna, hans inblandning i tvisterna mellan ärkebiskopen och Tyska orden samt hans ynnestbevis mot Riga, Reval och Padis.

Magnus Eriksson, i Sverige benämnd Smek, är i den svenska historien bekant som en vekling, som lät riket förfalla och vars makt slutligen gick över i händerna på hans söner och landets stormän. Man måste då fråga sig: hur kunde en svag härskare vara i stånd att föra en så genomgripande, intrigfylld och idérik politik som den livländska? Ett faktum är, att konung Magnus i 30-, 40- och 50-årsåldern var en annan än tidigare. Under det att både härskare och regering under den första tiden utvecklade en välsignelsebringande reformverksamhet,[2] som helade såren efter inbördeskrigen och väl icke alltid lyckligt men dock energiskt och planmässigt verkade utåt,[3] så erbjöd samma konung och regering under de senare åren en bedrövlig bild. Det är knappt att förvåna sig över att den senare rent negativa bilden är den, som blivit den slutgiltiga i historien; den faller ju mer i ögonen. Möjligt är, att konungens själskrafter försvagades mot slutet av

---

[1] Russwurm, a. a., I, s. 35, 51, 59; Johansen, a. a., s. 99.
[2] Upphävande av livegenskapen, utgivande av landslagen (1347).
[3] Skånes, Blekinges och Hallands förvärv från Danmark (1332) samt i början kraftig offensiv mot Ryssland.

hans regering, att hans handlingskraft förlamades av sjukdom, olyckor och av en viss apati. Ett är säkert: någon framstående personlighet var han ej. Det är nog ej honom utan snarare hans rådgivare, som man får tillskriva många av händelserna under hans regeringstid.

Under de första åren av hans regering utövade drottning Blanka ett ej obetydligt inflytande. Hennes ingripande i förbindelserna med hanseaterna har redan nämnts. Oaktat hon levde ända till år 1363, har hennes inflytande dock ej gjort sig gällande under den senare perioden. Så mycket mer framträdde under 1350-talet Bengt Algotsson för offentligheten. Han var svensk rådsherre sedan 1352 och sedan 1353 hertig av Finland och Halland och ståthållare i Skåne. Oss intresserar att veta, att han redan 1350 var konungen följaktig till Finland i det första fälttåget. Troligt är, att han, som sedan 1353 var ännu intimare förenad med Finland, icke heller var utan inflytande på den politik, som fördes i dess omgivning. Konungens livländska planer voro även förbundna med tilldragelserna i Finland och med de ryska krigen. Man skulle alltså kunna tänka sig hertigens person bakom händelseförloppet, och han kan förmodas ha övat inflytande på konungen. Däremot kan man knappast antaga, att han följt med till Livland, i vilket fall han borde ha varit ett av vittnena vid undertecknandet av den uppsatta urkunden. Emellertid fattas de positiva bevisen för antagandet, och man måste därför lämna frågan öppen.

Konungens son, Erik Magnusson, som sedan 1357 var sin faders medkonung, utövade redan från 1350 till sin död 1359 ett starkt inflytande på regeringen. Hans medverkan i faderns baltiska politik är ej heller utesluten, även om hans intressen gingo mer i sydlig riktning, mot Danmark. Emellan honom och fadern förefanns alltid en viss motsättning.[1] Om motsättningen mellan konungen och biskop Hemming av Åbo har i det föregående redan talats.[2] I fogden i Åbo, Geriko Skytte, tycks konungen ha haft en trogen medarbetare. Han ingrep på sätt och vis aktivt i konungens livländska politik genom utdelandet av privilegiet till

[1] Man får ej lämna obeaktat, att Sverige i och med konung Erik Magnussons död började hemsökas av olyckor, vilka dittills kanske avvärjts av honom.
[2] Se ovan, s. 127, not 4.

Reval och genom sin vistelse i denna stad, som nog har honom att tacka för mycket. I Livland observeras bland dem, som kommo i beröring med Magnus, bröderna Viffhusen. Dessutom stod konungen i intim kontakt med ärkebiskop Vromold. Påfallande var biskop Johann Viffhusens tillmötesgående mot konungen under tvisten med köpmännen i Dorpat, och det var hans förtjänst, att man så fort kom till ett samförstånd. Huruvida konungens resa genom Dorpats stift medförde några förhandlingar med biskopen är svårt att avgöra. Dock kan man iakttaga, att rådet i Dorpat i skrivelsen till Lübeck tillstår sin okunnighet om konungens avsikter. Konungens strävan att få vapenhjälp och understöd mot ryssarna kunde icke ha varit obekant för rådet, då ju dessa frågor förekommit vid förhandlingarna i Reval. Andra planer måste väl också ha varit förbundna med konungens resa. Förmedlingen vid konflikten i Riga ävensom ovan skildrade »närmandepolitik» tyda härpå. Kanske sökte Magnus redan här träda i förbindelse med Johannes v. Viffhusen.

Motivet till uppehållet i Hapsal är tämligen oklart. Kanske spelade dåvarande biskopen av Ösel—Wiek en roll i de härifrån givna förläningarna till Padis.[1] Ett för konungen värdefullt faktum var emellertid abboten Nicolaus' i Padis tillgivenhet. Om man forskar efter den omedelbara verkan av Magnus Erikssons livländska politik, blir man framför allt varse en viss spänning mellan honom och Tyska orden. Man konstaterar denna spänning redan under 30- och 40-talen med anledning av det prekära läget i Estland. Efter 1349, under kriget mot Ryssland, blev förhållandet bättre. Stämningen inom orden var ej den bästa med anledning av den roll orden spelat i Magnus' strid med ärkebiskopen. Magnus å sin sida var missnöjd på grund av den otillräckliga framgången under kriget mot ryssarna. Ett utslag härav är en skrivelse av den 31 jan. 1355 från påven Innocentius VI till biskopen i Lübeck,[2] vari han ber denne förhjälpa orden till dess rätt gentemot konungen av Sverige. För visso en egendomlig förskjutning av förhållandena! Denna befallning hade sin upprinnelse i ett klagomål från orden angående övergrepp av konungen och hans ämbetsmän, och biskopen skulle upp-

[1] Herrman II Osenbrugge 1338—1362.
[2] *ST* II, n. 317.

mana konungen att till orden återställa de gods, som blivit orden frånhänta; i yttersta fall skulle han hota med interdikt. Kanske sammanhängde denna skrivelse med ett brev från konungen av den 1 febr. 1355, vari han avgör en tvist mellan domkyrkan i Strängnäs och Tyska ordens-komturiet i Årsta till den förras förmån.[1] Möjligt är, att ovannämnda övergrepp sammanhänger med den av konungen mot ordens intresse en dag efter avsändandet av den påvliga skrivelsen bilagda tvisten. Skärpan i den påvliga skrivelsen frapperar så mycket mer, som av gammalt det bästa samförstånd varit rådande mellan konung Magnus och kurian. Kanske var härvidlag ombytet på påvestolen av betydelse: Clemens VI hade 1352 lämnat plats för Innocentius VI,[2] vilken var mer upptagen av italienska tilldragelser (Cola di Rienzi!) och ej hade sin föregångares utpräglade intresse för Norden.

Som vi redan sett, försökte Magnus på sätt och vis spela ut de livländska städerna — huvudsakligen de tyska sjöstäderna — emot Hansan, i det han gynnade de förra och försatte de senare i trångmål. Dock skulle det ej lyckas honom att spränga enhetsfronten. Tvärtom, i slutet av det 14:e århundradet är sammanhållningen fullständig, ännu icke fördystrad av den rivalitet, som gjorde sig bemärkt under det 15:e århundradet. 1352, omedelbart efter konungens verksamhet i Livland, avhölls t. o. m. den första livländska hansedagen i Fellin. Striderna mot Valdemar IV stärkte ånyo banden; de livländska städerna deltogo även häri.

Striden mellan ärkebiskopen av Riga och Tyska orden bilades som bekant först 1366, och då endast övergående. I det senare händelseförloppet (efter 1355) ingrep ej Sverige. Först efter 100 år kom det till en liknande inblandning från svensk sida. Försöken att få hjälp till kriget mot Ryssland voro så litet framgångsrika, att — kanske på grund därav — någon mera strid mellan svenskar och ryssar ej förekom under Magnus' regeringstid. Främst var det emellertid Danmarks hotande övervikt, som tvang Sverige att hålla ett vaksamt öga mot väster.

[1] *LECU* III, Reg., s. 121; VI, n. 1126 a; jfr n. 1393 a; *ST* II, s. 199, not.
[2] Vars pontifikat (1352—62) kännetecknades av sträng sparsamhet och avskaffande av missbruk.

Till sist ett ord om den svenska kolonisationen. Det har framkastats, att Magnus här hade sin hand med i spelet. Hur därmed än förhållit sig, så var företeelsen till en viss grad opersonlig och kunde ej bero på personligt initiativ utan på elementära, folkliga krafter. Det bevisas av den fortsatta kolonisationen och av den ännu i nordvästra Estland existerande svenska befolkningen. Och om ett dåtida närmande mellan Finland och Livland verkligen eftersträvades, kan man se spåren därav i de båda ländernas förbindelser speciellt på det kulturella området såväl under åren 1629—1721 som i närvarande tid.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Fragment av en medeltida norsk uppbördsbok.

Ett bidrag till norra Bohusläns sockenhistoria.

Pergamentshandskriften nr 5 in quarto i den i riksarkivet deponerade Skoklostersamlingen innehåller i sina försättsblad tvenne fragment ur en norsk uppbördsbok från början av 1400-talet. Detta har uppmärksammats av G. E. Klemming[1], som i tryck utgivit själva codexens innehåll, den för den källkritiska analysen av Birgittas revelationer utomordentligt värdefulla s. k. birgittinnorska textversionen.[2] Då tillgången på källor av här ifrågavarande slag är synnerligen begränsad, förtjäna självfallet även mindre bidrag att avtryckas.

Det främre försättsbladet har följande anteckningar:

Bamblar
ecc*lesi*a
Sand[auke]dall
ecc*lesi*a
Gærpini
ecc*lesi*a
Mo
ecc*lesi*a xv m*æ*rk*er* vi örtogh*a*
Slæimdall
ecc*lesi*a
Solæim*er*
ecc*lesi*a
Klufiu
ecc*lesi*a sancti Michael*is* in [monte?][3]
Skidan
ecc*lesi*a
Borgastad*er*
ecc*lesi*a

[1] G. E. Klemming, Heliga Birgittas Uppenbarelser, 5 (i Samlingar utgifna af Svenska fornskriftssällskapet, 14), s. 175. Klemming anser fragmenten härröra från »en norsk jordebok över kyrkogods».

[2] I vederbörligt sammanhang kommer jag att utveckla de synpunkter på codexens proveniens, som fragmenten kunna föranleda.

[3] Se nedan om denna interpretation.

monasteria in dyoecesi Osloensi
moniales Gymsöy
monasterium monialium Osloense
item de Hofuudöy
premonstratense monasterium beati Olaui xxvi mærker ex ordine de . . .[1]
ordo Castelle sancti Augustini x mærker
bona mense dominj episcopi in predictis
item de ix preposituris
item in decimis

I bladets nedre kant synas spår efter bokstäverna i nästa post. Det bakre försättsbladet har övre högra hörnet avslitet, varför redogörelsen för intäkterna först efter hand framträder. Uppteckningen har följande utseende:

ecclesia	
Askæim	
ecclesia	
Lysa	
ecclesia	
Abiar	vi (*aura*?)
ecclesia	
Tossini	x *aura* ii ör*togha*
ecclesia	
Botnær	vii *aura* *i* örtogh
ecclesia	
Suæinnaby	ix *aura* ij(?) v örto*gha*[2]
ecclesia	
Roæim	ix . . (?) v örtogh*a*
ecclesia	
Kuilder	ii mærker ii örtogha ij . . (?) *peninga*
ecclesia	
Tu⌈n⌉æim	cum capella iii mærker vi *aura*
ecclesia	
Ludær	vi *aura* ij örtogh*a*
ecclesia	
Vettælanda	cum Rollini xii *aura*
ecclesia	
Tiarnöy	*i* mork ij(?) iiii *peninga*
ecclesia	
Skiædiohz	iiii mærker ii *aura* ij . . (?) *peninga*

På den sida av det främre bladet, som varit fastklistrad vid pärmen, har en annan hand något ovanför bladets mitt skrivit orden:

[1] Av nästa ord finnas blott obetydliga spår; det börjar möjligen med bokstaven *d*.

[2] På grund av textens svårläslighet är rekonstruktionen här och i några efterföljande poster något osäker.

no*ta* in ecc*les*ia nostra
nobili viro d*omi*no Jacobo Kæt[illi].[1]

I det främre bladets uppteckning igenkännas namnen på Skien och följande socknar i trakten av denna stad: Bamble, Sannikedal, Gjerpen, Slemdal och Solum.[2] Mo är våra dagars Eidanger[3], medan Borgestad under senare tid blott haft ett kapell.[4] Namnet Klyve är ej heller svårt att finna. I likhet med övriga omförmälda namn är det belagt i biskop Eysteins jordebok.[5]

Raden »monasteria in dyoecesi Osloensi» kan väl närmast betraktas som ett slags rubrik till den efterföljande förteckningen över några kloster i Oslo stift. Dessa äro benediktinnunneklostren i Gjemsö och Nonnesäter, cisterciensnunneklostret i Hovedö, premonstratensklostret i Tönsberg och det invid Kungahälla belägna Kastelleklostret, vilket tillhörde augustinorden. Att Gjemsö, Nonnesäter och Tönsbergsklostret stått i nära beroende av Oslobiskopen, omvittnas av Eysteins jordebok, i vilken de tre stiftelsernas jordar intagits.[6] Ett liknande förhållande framskymtar för Hovedös vidkommande i det föreliggande fragmentet. Enligt vad man för övrigt vet, löd Kastelleklostret direkt under ärkebiskopen i Nidaros.[7] Men att det här är fråga om någon uppbörd, som stått i samband med Oslobiskopens intäkter, är höjt över varje tvivel genom de tre närmast följande raderna: »bona mense dominj episcopi in predictis», »item de ix prepositruis» och »item in decimis». Den mellersta posten avser självfallet Oslo stifts nio prosterier.

Det fragment, som det bakre försättsbladet utgör, leder oss in på numera svenskt territorium, alldenstund det uppvisar föregångare till de nutida bohuslänska sockennamnen Askim, Lyse, Tossene, Bottne, Svenneby, Kville, Tanum, Lur, Tjärnö och Skee. Dessutom möter man namnen på orterna Åby, Wrem och Vette-

---

[1] Längre ned på sidan står »tuncbergis» jämte antydningar till ytterligare ett par ord.

[2] Stavningen följer — i den utsträckning sig göra låter — det topografiska kartbladet Skien.

[3] H. J. Huitfeldt, Biskop Eysteins Jordebog (Den röde Bog), s. 23 och s. 570 (»kirkian aa Monom i Æidhangre»); alternativt använder jordeboken enbart namnet Eidanger. Jfr J. Kraft, Historisk-topographisk Haandbog over Kongeriget Norge, s. 306.

[4] Kraft meddelar (a. a., s. 308), att »paa Gaarden (Borgestad) i Fortiden har været Kirke».

[5] Den röde Bog, s. 19. Enligt Kraft, a. a., s. 316, har den i östra delen av Solums prästgäll belägna gården Klyve varit lokal för en äldre kyrka. — Interpretationen »in monte» efter »ecclesia sancti Michaelis» stöder jag på den å kartor över Skienstrakten utmärkta »Mikkelskirken», vilken ligger på en *höjd* c:a en mil nordväst om staden. Detta är naturligtvis en ren gissning, som framföres med all reservation.

[6] Den röde Bog, s. 25 f., 299 f. och 204 f.; C. C. A. Lange, De norske Klostres Historie i Middelalderen (2:den Udg.), s. 457, 430 och 447.

[7] Jfr Lange, a. a., s. 481 f.

landa, vilka mot medeltidens slut uppgått i resp. Tossene, Kville och Skee.[1] Den värdefullaste notisen torde föreligga i orden »cum Rollini» efter »Vettælanda», vilka äro av stort sockenhistoriskt intresse, enär både Rellen och Vettelanda i övrigt ha Eysteins jordebok till enda medeltida beläggställe.[2] O. A. Johnsen håller för troligt, att Vettelanda redan vid tiden för biskopens inspektion (1391) varit annex till Skee, medan i motsats härtill Rellens kyrka och socken utgjort »et selvstændigt embede, som dog ogsaa, sandsynligvis allerede før reformationen, er blevet ophævet, idet kirken er nedlagt, sognet gaaet op i Skee og jordegodset følgelig tillagt dette sogns kirke og prestebord.»[3] Skoklostercodexens anteckning dementerar denna framställning. I själva verket har Rellen, vars namn är belagt i jordeboken även från år 1395[4], införlivats med Vettelanda, vilket skett vid en tidpunkt, som ej legat sekelskiftet år 1400 fjärran. Dubier äro i konsekvens härmed berättigade gentemot Johnsens förmodan, att Vettelanda redan 1391 varit annex till Skee. Förhållandena ha emellertid utvecklat sig snabbt. Vettelanda har införlivats med Skee redan under förra hälften av 1400-talet. Detta bevisas till fullo av ett diplom från 7/1 1459, vilket omtalar Tjärnö såsom annex till Skee.[5] Självfallet har Vettelanda, vars kyrka legat föga mer än 2 kilometer söder om Skee, tidigare kommit i ecklesiastik förbindelse med sistnämnda socken än det 10 kilometer åt sydost belägna Tjärnö.[6]

Bildandet av Skee prästgäll, som efter reformationen utgjorde »det største og rigeste kald i Bohuslen»[7], har alltså försiggått under tiden c:a 1390—c:a 1450 i följande trenne etapper: Rellens införlivande med Vettelanda, sistnämnda sockens inkorporering i Skee och Tjärnö annexförbindelse med Skee.[8]

---

[1] O. A. Johnsen, Bohuslens eiendomsforhold, s. 12, 20 och 21. Jfr H. Lindroth, Bohusläns härads- och sockennamn (i Skrifter utgivna av institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs Högskola, I), s. 64, 52 och 72.

[2] Den röde Bog, s. 395 (Rellen även s. 543).

[3] Johnsen, a. a., s. 12.

[4] Den röde Bog, s. 543.

[5] »Rossøen ok Gamblagardh liggiandes i Tiernoy soken j Skeidioffs prestagield j Wikenæ.» *DN* IX, n. 335; Johnsen, a. a., s. 13.

[6] Den enda landsvägen från Skee kyrka till sundet vid Tjärnö passerar Vettelanda. Via sistnämnda ort går även Rellens mera betydande landsvägsförbindelse med Skee.

[7] Johnsen, ut supra.

[8] Enligt Lindroth (a. a., s. 13 och s. 49) ha Vettelanda och Rellen troligen varit s. k. högindiskyrkor.

Salomon Kraft.

Sveriges accession till den heliga alliansen.

Bidrag till kännedomen om Sveriges och dess grannstaters utrikespolitik tiden närmast efter Wienkongressen.

Åren 1813—1815 bruka vanligen betecknas som frihetskrigens tid. Mot denna benämning ha emellertid invändningar blivit gjorda. Man har anmärkt, att det 1813 gällde staternas befrielse, icke folkens frihet. När en sådan statsman som Metternich i sina memoarer skildrar sina upplevelser under de nämnda åren, talar han varken om frihets- eller befrielsekrig utan helt enkelt om alliansernas historia. Från hans ståndpunkt ter sig det hela som en strid mellan olika allianser, genom vilka staterna sökte nå sina mål. Denna diplomatiska kamp fortgick med ännu större intensitet under och efter fredsförhandlingarna. I detta sammanhang torde såväl den heliga alliansen som de olika makternas ställning till denna böra betraktas.

När Wienkongressen skulle genomföra sin omgestaltning av Europas karta, stötte den på stora svårigheter. Arbetet gick också långsamt. Det såg ut, som om furstar och ministrar samlats i Wien blott och bart för att roa sig. Bekant är ju ett yttrande av den österrikiske fältmarskalken fursten av Ligne: »Le congrès danse beaucoup mais il ne marche pas.» Den svåraste frågan var den sachsisk-polska. Ryssland ville lägga under sig hela Polen; i gengäld skulle Preussen få konungariket Sachsen. Det har påpekats, att bakom önskan att införliva hela storhertigdömet Warschau med det moskovitiska väldet dolde sig vittomfattande planer.[2] För Ryssland skulle denna inkorporering inte bara medföra en förstoring i landområde och en framskjuten ställning i förhållande till det övriga Europa, utan det skulle också genom Polen bli delaktigt av den västerländska kulturen. En annan sak är, huruvida Alexander I själv verkligen trodde på möjligheten att på så sätt höja sitt land till samma nivå som det övriga Europa, alldeles frånsett att planen skulle stöta på motstånd hos de övriga makterna samt att polackernas egen kulturella ståndpunkt jämte den religiösa motsättningen mellan dem och ryssarna knappast gjorde dem ägnade till kulturförmedlare. Snarast får man väl betrakta planerna att inkorporera Polen som en yttring av rysk expansionspolitik. I varje fall hade tsaren lyckats vinna Preussen, som för egen räkning skulle få lägga beslag på Sachsen. Treitschke hävdar, att Fredrik Wil-

[1] Vid hänvisningar till otryckt källmaterial utsättes förvaringsorten, när den är Universitetsbiblioteket, Uppsala (U. U. B.) eller Geheimes Staatsarchiv, Berlin—Dahlem (G. S. B.). När ingenting annat angives, avses således svenska riksarkivet.

[2] Bernhardi, Geschichte Russlands 1814—1831, I, s. 2; Feuk i *HT* 1914. s. 9 ff.

ielm III till Preussens lycka ställde sig på Rysslands sida i denna sak.[1] Även vid andra tillfällen visade det sig, att de båda ostmakterna hade gemensamma intressen.

Men de rysk-preussiska planerna stötte på motstånd från lika håll, i synnerhet från Österrike men även från västmakterna. Tvisten om Sachsen-Polen tycktes leda till en sprängning v kongressen, och ett nytt krig låg hotande nära. Motsättninen utlöste sig till slut i det mot Ryssland och Preussen riktade örbundet av den 3 januari 1815 mellan Österrike och västmakerna. Upphovsmannen till detta var Castlereagh, som vid detta illfälle spelade en ledande roll. Han ville skapa ett starkt Mellan-Europa som en motvikt både mot öster och väster. Ett ryskt Polen betraktade han som ett direkt hot mot sitt politiska ystem av »just eqvilibrium.[2] Visserligen återställde underrättelen om Napoleons landstigning i Frankrike och de hundra dagarnas välde enigheten och en uppgörelse åstadkoms. Men motsättningen mellan makterna fanns fortfarande kvar.

Som ett komplement till Wienkongressen kan man betrakta len andra Parisfreden med Frankrike. Som vanligt ville stormakterna förbehålla sig själva avgörandet. Även Sverige fick känna deras välde. Carl Löwenhielm, vilken befann sig i Paris asom dess ombud, underrättades i en gemensam not från Nesselrode, Hardenberg, Castlereagh och Metternich, att dessa inlett fredsunderhandlingar med Frankrike och därvid också ämnade föra de mindre staternas talan.[3] För den svenske diplomaten, som hela tiden hållits utanför underhandlingarna, återstod ingenting annat än att finna sig i detta självtagna förmynderskap och efter att ha inhämtat föreskrifter från sin regering i december biträda det andra Parisfördraget.[4]

Det var stormakterna, som hade tagit ledningen både på Wienkongressen och senare vid genomförandet av Europas nydaning. Därvid hade de liksom delat världen mellan sig och tervänt till den gamla jämviktspolitiken, på samma gång som e sökt tillgodose sina egna intressen. Metternichs reaktionspolitik och Talleyrands legitimitetsprincip, i vilka man velat se inkarnationen av den i Wien antagna ordningens brister, hade ärvidlag inte på långt när lika stor betydelse. Det stormaktsvälde, som tagit sin början redan på kongressen, skulle emellertid fortfara och sätta sin prägel på de närmast följande årtiondena.

Trots alla misshälligheter, som yppat sig, fanns dock en all-

---

[1] Treitschke, Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert, I, . 633.

[2] Webster, The congress of Vienna, s. 98 ff.

[3] Noten av d. 19 sept. 1815 tr. i Schinkel-Bergman, Minnen ur Sveriges nyare historia. Bihang III, s. 381—382.

[4] C. Löwenhielms apostille d. 20 nov. 1815. F 647 1. U. U. B.; Schinkel-Bergman, a. a. VIII, s. 279—280.

män önskan att bevara freden i Europa. England, Österrike, Preussen och Ryssland ansågo emellertid, att därtill behövdes säkrare garantier än ett fördrag med Frankrike kunde ge. Sådana trodde man sig finna i ett förnyande av det mot denna makt riktade fördraget i Chaumont av den 9 mars 1814.[1] Detta nya förbund mellan de fyra stormakterna tillkom i november 1815.

* *
*

Lika litet som någon annan av Rysslands härskare sedan början av 1700-talet hade Alexander I förlorat den orientaliska frågan ur sikte. Visserligen tycktes han i all synnerhet under förra delen av sin regering ha uppmärksamheten riktad på de europeiska angelägenheterna, men så snart striderna med Napoleons Frankrike voro slut och lugnet i Europa tycktes vara återställt, började han sysselsätta sig med förhållandena i öster, med de båda mohammedanska grannstaterna Persien och Turkiet. Av dessa befann sig Persien i ett tillstånd av vanmakt och hotade på intet sätt de ryska intressena. Då de allra flesta av schahens undersåtar voro mohammedaner, hade inte heller Ryssland någon anledning till inblandning i landets inre angelägenheter. Helt annorlunda var däremot förhållandet med Turkiet, som bl. a. på grund av befolkningens religiösa fanatism ägde alla förutsättningar för en militärisk kraftutveckling och därför också hade stora försvarsmöjligheter. I dess europeiska besittningar utgjordes befolkningens övervägande flertal av grekisk-ortodoxa kristna, och det låg därför i sakens natur, att Ryssland redan på grund av likheten i religion skulle intressera sig för dessa sultanens undersåtar. När härtill kom, att Turkiet behärskade inloppet till Svarta havet och kunde spärra detta för den moskovitiska grannen, var det klart, att krigiska förvecklingar lätt nog kunde uppstå. Ryssland å sin sida behärskade Svarta havet och Donaumynningarna, varjämte skyddsrätten över Donaufurstendömena och den just pågående resningen i Serbien alltid kunde ge förevändning till intervention.

Efter Napoleons fall ansåg tsaren tiden vara inne att återupptaga Katarina II:s turkiska politik. På samma gång sultanen gladde sig över att den korsikanske världshärskaren, som berett honom så många obehagligheter, äntligen blivit störtad, kunde han inte heller annat än frukta Rysslands ständigt växande makt. Redan i februari 1814 utspreds i Konstantinopel ett rykte, att Alexander endast sökte efter förevändningar för att framkalla en brytning med Porten. Denna gång visade sig dock farhågorna i huvudsak vara ogrundade, ty i Petersburg ryggade man nu tillbaka för ett turkiskt krig, som kunde medföra oanade konsekvenser.

[1] Webster, a. a., s. 142; Heigel, Politische Hauptströmungen in Europa im 19. Jahrhundert, s. 46—47.

Så orimligt som gärna var möjligt var också ett rykte, att et mellan Ryssland och Österrike skulle ha existerat en hemlig rerenskommelse att efter det avslutade kriget mot Frankrike öra gemensam sak mot Turkiet.[1] Motsättningen mellan kabinetten i Petersburg och Wien framträdde väl knappast skarpare i fråga om Balkanpolitiken. Metternich ville framför allt bevara jämvikten i Europa. Han lät sultanen veta, att det aldrig arit hans mening att krossa Frankrikes övermakt för att gynna ysslands. Denna princip skulle han också i framtiden orubbgt följa. Portens intressen voro för honom lika dyrbara som sterrikes egna, påstod han.[2]

En tröst för sultanen var det också, att även England både ied hänsyn till sin handel och sina politiska intressen i övrigt iotsatte sig de ryska planerna. Från Svarta havet sett måste onstantinopel betraktas som nyckeln till Medelhavet. För de rittiska statsmännen blev det därför angeläget att hindra, att enna ur såväl kommersiell som militärpolitisk synpunkt viktiga lats kom i beroende av en europeisk stat, som allvarligt kunde ota de engelska intressena.[3]

I Wien motsågs redan i september 1815 av åtskilliga anledingar en brytning mellan Ryssland och Turkiet, så snart de storolitiska frågorna blivit avgjorda. Ryssland troddes ha för avikt att begagna sig av den allmänna situationen för att realiera sina erövringsplaner, som freden i Bukarest endast kunnat ppskjuta, genom att besätta Moldau och Valakiet. En ny euroeisk kris tycktes förestå. På österrikiskt håll betraktades saken om mycket allvarlig. Sultanen ansågs ha all anledning att befara det värsta, särskilt därför att väldiga truppstyrkor sammanrogos i Polen.[4]

Det var den ryska politikens ökade aggressivitet, som framkallade dylika farhågor och som nu tycktes hota Europas fred. Något var tydligen i görningen. Först och främst vägrade Ryssland att uppfylla några av Bukarestfredens bestämmelser, som förefölło besvärliga, bl. a. att utrymma en del obehörigt ockuperade platser vid Svarta havet. De ryska diplomaterna uppträdde hotfullt, togo parti för serberna under deras uppror och anklagade Porten för att inte ha fullgjort sina skyldigheter. Allt tycktes gå ut på att framkalla en brytning. Stort inflytande på en ryska politiken hade vid denna tid greken Kapodistrias, i ars intresse det låg att driva saken till sin spets. Detta tycktes te, när tsarens personlige vän baron Stroganoff i augusti 1816 lev rysk minister i Konstantinopel.

---

[1] Chargé d'affaires Sterky till Engeström d. 3 aug. (22 juli) 1815. Muscovitica.

[2] Gentz, Dépêches inédites aux hospodars de Valachie, I. s. 54 ff.

[3] Bernhardi, a. a., III, s. 596 ff.; Schiemann, Geschichte Russlands unter Nikolaus I, I, s. 284.

[4] Hegardt t. Engeström d. 9 sept. 1815. Germanica.

Under sådana förhållanden var det helt naturligt, att sultanen å sin sida skulle vara beredd på alla eventualiteter och vidtaga försvarsåtgärder. Ännu oroligare kände han sig, när Alexander i början av år 1816 demonstrativt lät offentliggöra stiftelseurkunden till den heliga alliansen. Europas kristna stater framställdes ju där såsom utgörande en enda politisk familj, under det att det ottomanska riket med tystnad förbigicks. Den turkiska regeringen, som fruktade, att under de vackra fraserna dolde sig tanken på ett korståg, begärde förklaringar av hoven i Wien och London, varigenom den dock endast till hälften kände sig lugnad. Även till tsaren direkt vände den sig, men de fredliga försäkringar, som denne avgav, kunde inte avvända farhågorna. Hur skulle man över huvud kunna tro, att han inte hyste några krigiska tankar, när man såg, att han, sedan freden i Europa återställts, behöll sin fruktansvärda armé på krigsfot? Alla andra stater inskränkte sina rustningar, men Ryssland höll ännu i slutet av 1816 truppstyrkor uppgående till inte mindre än 640,000 man fullt stridsberedda.[1]

Även den svenska beskickningen sökte den turkiska regeringen sondera genom sin drogman, som upprepade gånger frågade den svenske ministerresidenten Palin om hans uppfattning av den heliga alliansen. Palin fick det intrycket, att man inom officiella kretsar betraktade förbundet mellan de kristna staterna såsom direkt riktat mot den mohammedanska religionen, och drogmanen ville veta, om han trodde, att även det osmanska riket kunde få ansluta sig till alliansen. På dylika frågor brukade den svenska legationens medlemmar svara undvikande genom att skämtsamt antyda, att kristna och mohammedaner ömsesidigt kallade varandra otrogna. För sin egen del avböjde också Palin att ge ett svar med närmare förklaringar (une reponse raisonnée). Han sade endast, att alliansen borde betraktas som en akt av fördragsamhet mellan de tre huvudkyrkorna inom kristenheten, som ett bevis på personlig vänskap mellan suveränerna och som ett bålverk för deras troner, genom vilket de med stöd av religionen sökte hindra nya, av gudlösheten framkallade oroligheter.[2]

Palins försiktighet i sina yttranden var väl motiverad av den ömtåliga politiska situationen. Hans uttalanden om den heliga alliansen skulle säkerligen, även frånsett syftet att lugna stämningen i Konstantinopel, ha tilltalat dess stiftare. Han torde också ha varit ganska väl underrättad om den ryska politiken. Från Wien fick han sålunda veta, att Österrike koncentrerade trupper i de till Turkiet gränsande provinserna, särskilt i Kroatien, under förevändning att hindra pestens spridning. Österrike troddes ha för avsikt att i händelse av ett ryskt-turkiskt krig förena sig med en av de stridande eller också genom väpnad neu-

[1] Debidour, Histoire diplomatique de l'Europe 1814—1878. I s. 102 ff.

[2] Palins depesch den 11 mars 1816. Apostille. Turcica.

ralitet och fredsmedling tillgodose sina intressen. Mellan hoven Wien och Petersburg ägde livlig kommunikation rum, och de ırkiska affärerna förmodades vara anledningen därtill.[1]

För de svenska diplomaterna tycks det allmänna läget ha tett g tämligen ovisst, och det var nog inte heller så lätt för dem att i en riktig föreställning om situationen. Hegardt, Sveriges sänebud i Wien, visste ingenting säkert om Österrikes verkliga inentioner, om det ville bevara Turkiets integritet eller vara med m dess sönderstyckande. Dock konstaterade han, att man i allıänhet hade svårt att förena det ryska hovets fredliga uttalanen med dess väldiga krigsförberedelser. Ibland såg det ut, som m krigsplanerna åtminstone uppskjutits.[2]

Lika ovissa voro underrättelserna från Petersburg. Dit aninde den 20 mars 1816 G. Löwenhielm på särskild beskickning, l. a. för den dansk-norska likvidationsfrågans skull. Han motogs två dagar senare i audiens av tsaren. Under samtalet bedyade denne i de kraftigaste ordalag sin vänskap för Sverige och ärskilt för den svenske kronprinsen. Alexander förnekade ocki vid samma tillfälle på det bestämdaste, att han någonsin tänkt å ett krig med Turkiet och att han vidtagit några åtgärder i etta syfte, varjämte han fann, att turkarnas avsikter efter allt tt döma voro fredliga.[3] Löwenhielm själv satte tydligen ingen törre tilltro till dessa fredsförsäkringar. I en senare depesch krev han, att trots alla fredliga deklarationer, som antagligen nte inskränkte sig till dem han fått höra, trodde man allmänt huvudstaden på ett krig med turkarna samtidigt som man fruktade det på grund av dess ruinerande inverkan på finanserna.[4] Det kunde t. o. m. sättas i fråga, menade den svenske chargé 'affaires Sterky, om inte nationen i allmänhet önskade fredens evarande, då man fruktade, att finanserna genom ett krig skulle tterligare försämras.[5] Men då tsaren tycktes vara allmänt omrekt och respekterad, så att hans auktoritet var den bästa tänkara, låg tydligen avgörandet i hans hand.[6]

Inom diplomatiska kretsar rådde i varje fall den uppfattninen, att kriget var oundvikligt och att Ryssland ville provocera ram fientligheter, för att turkarna skulle framstå som angriare.[7] Vad som emellertid utom statsfinansiella hänsyn förmåde Alexander och hans rådgivare att åtminstone uppskjuta sina

---

[1] Hegardt t. Palin d. 2 jan. o. 2 april 1816. Germanica.

[2] Hegardt till Engeström d. 13 dec. 1815 och 23 mars 1816. Germanica.

[3] G. Löwenhielm t. Engeström d. 26 (14) mars 1816. Muscovitica. r. hos Schinkel-Bergman, IX, s. 371 ff.

[4] Löwenhielm t. Engeström d. 29 mars 1816. Apostille. Muscovitica.

[5] Sterky t. Engeström d. 5 mars (22 febr.) 1816. Muscovitica.

[6] Löwenhielm t. Engeström d. 4 april (23 mars) 1816. Muscovitica.

[7] Brandel t. Engeström d. 9 juli 1816. Muscovitica.

brutala erövringsplaner och bevara freden var Englands och Österrikes hållning. Den omständigheten, att den engelska flottan hölls redo att ingripa till Konstantinopels skydd, utgjorde även denna gång en garanti mot ett ryskt-turkiskt krig.[1]

* *
*

När Europas stater beredde sig till den avgörande striden mot Napoleon, låg ledningen av Ryssland och därmed nästan hela kontinentens politik i händerna på Alexander I. Han kände sig som Europas företrädare gentemot Napoleon, och han förmådde hela tiden göra sitt personliga inflytande gällande över såväl Fredrik Wilhelm III som kejsar Frans. Trots Metternich var och förblev han oavbrutet koalitionens andliga ledare, så länge kampen mot Napoleon pågick. Vid denna tid, då folkens liksom furstarnas separata intressen på grund av konflikten med Frankrike tycktes vara upphävda, avtrubbades också känsligheten för främmande inblandning. Med en viss naivitet förstod tsaren att draga fördel därav, på samma gång som han tycktes förutsätta att Ryssland skulle bli oberört av påverkningar utifrån.

Efter Napoleons fall såg det ut, som om tsaren genom att öka den makt, han redan vunnit, skulle vilja begagna sig av konjunkturerna för att skaffa Ryssland en varaktig hegemoni över Europa. Fången på S:t Helena har sedermera själv kallat honom sin verklige arvtagare. Med sin fasta ställning i Polen och det splittrade Tyskland framför sig skulle Alexander lätt nog kunna utsträcka sitt välde till Calais och bli Europas skiljedomare. Att gå krigarens väg låg emellertid inte för honom. Men att spela rollen av Europas beskyddare, att med diplomatiens tillhjälp omspänna världsdelen från öster till väster och låta Ryssland uttränga icke blott franskt utan även engelskt och österrikiskt inflytande, därpå gingo kejsarens och hans medhjälpares strävanden ut. För att hejda denna ryska maktutveckling hade de engelska statsmännen redan på Wienkongressen vid den sachsisk-polska frågans behandling varit beredda att intaga samma position mot Ryssland som förut mot Frankrike. Visserligen kom det inte till någon öppen brytning, men den roll, som Alexander hade spelat i Wien, förklarar fullkomligt det misstroende, som sedan visades honom.[2]

Tiden för den napoleonska invasionen hade kommit att bli av större betydelse för Alexanders egen inre utveckling än för det ryska folket. Under det bekymmersamma året 1812 kom han aldrig sitt folk närmare, utan han blev tvärtom mera sluten. Tillvis bragtes han alldeles ur jämvikten, när han ställdes inför den hårda verkligheten. Då var han tillgänglig även för de skadli-

[1] Debidour, a. a., s. 105.
[2] Gervinus, Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts, I s. 725 ff.

ste inflytelser. Den fruktansvärda spänning, i vilken den fran-a invasionen försatte honom, skräckscenerna under kriget, den aftansträngning och uthållighet, som han måste ålägga sig, allt tta förorsakade plötsliga fysiska och psykiska rubbningar. oskvas brand grep honom djupt, och han började åldras. Denna and tillskrev han själv sin själs upplysning; efter den tiden rdjupades hans religiösa åskådning. Vid sidan av den upprik-a men på grund av bristande religiös och dogmatisk skolning lara fromhet, som drev honom till mystiska spekulationer och tmer befäste honom i den föreställningen, att han var ett gu-mligt verktyg, alldeles som Napoleon hade varit ett gudomligt sel, fanns hos honom en tro på de särskilda uppgifter, som han de att lösa både för Europas och Rysslands räkning. Han ha-i framgångarna under kriget lärt känna bibelns Gud, och värl-ns befrielse blev tillika hans egen. Vid läsningen av bibeln nde han sig liksom träffad av ett tveeggat svärd. Ur de dunk-kapitlen hos profeten Daniel hämtade han den första idén till heliga allians. Den fromme amiral Schichkow, som författe ett upprop till ryska folket, ställde krigshändelserna i sam-nd med bibelcitat, och vid läsningen av dessa gräto båda. Mitt der kriget grundade tsaren ett bibelsällskap i Petersburg. Li-dan var stämningen hos hans omgivning.[1] Den växlande krigs-kan 1812—1814 var emellertid såtillvida välgörande, som den drog att hålla honom i en viss jämvikt mellan nedslagenhet och alltför stor självkänsla.

Om de motsatta intrycken av segrar och nederlag åren 1812 1814 i hög grad inverkat på den ryske kejsaren, så blev detta nu mer fallet, när han i Paris, London, Petersburg och Wien ades som världens fredsstiftare, i det att han upphöjdes över toriens främsta personligheter. Visserligen tycktes han riskera gå miste om denna tillkämpade härlighet i och med Napo-ns återkomst från Elba, men de hundra dagarnas välde blev endast en kortvarig episod. Dessa tilldragelser försatte Alex-der i ett nytt tillstånd av själslig spänning, och därunder kom n att ännu djupare än förut försjunka i sina religiösa svär-rier. Han, som sedan ungdomsåren visat benägenhet för en stisk religiositet, råkade nu fullkomligt i händerna på mysti-sådana som madame Krüdener, Stilling, Bergasse m. fl. Det näppeligen troligt, att tsaren vid ett annat tillfälle, i en an-n stämning skulle ha blivit ett så lätt byte för detta på-ngande kotteri, vars ledarinna minst av allt var ägnad att ra ett varaktigt intryck på en så elastisk natur, som han var.[2]

Fru Krüdener, som nu skulle få tillfälle att spela en stor roll, rstammade från en livländsk adelsfamilj. Nöjes- och njut-

[1] Schiemann, a. a., I, s. 417 ff.

[2] Gervinus, a. a., II, s. 716 ff.; Schiemann, a. a., I, 35 ff.; Mühlenbeck, Étude sur les origines de la sainte alliance, 197 ff.

ningslysten i sin ungdom samt med en tämligen äventyrlig levnadsbana bakom sig sökte hon vid mera framskriden ålder skaffa sig ett namn som författarinna. När detta misslyckades, sökte hon, på en gång fantastisk och beräknande, tröst i religionen.[1] Bl. a. påverkad av herrnhutismen och Jung-Stillings pietistiska väckelse trodde hon sig kallad till profetissa. Med en viss förkärlek uppsökte hon furstliga personer. Så lyckades hon få brev förmedlade till kejsar Alexander, medan denne befann sig på kongressen i Wien. I dessa brev funnos apokalyptiska ställen, som hon senare uttolkade som profetior om Napoleons återkomst.[2] Hon talade om kommande ting, som hon hade att förkunna, förespådde, att tsaren var kallad till en stor mission och profeterade om den lyckliga tid, då »en helig politik» skulle råda. Den oväntat snabba och gynnsamma utgången av fälttåget 1815 underlättade hennes närmande till Alexander, som efter ett par föregående sammanträffanden i Tyskland mottog henne i Paris. Han ansåg nu sin och den ryska politikens uppgift vara att bereda Europa fred och lycka. Schiemann har visat, hur väl hans avsikter i detta hänseende läto förena sig med Rysslands politiska intressen.[3] Det smickrade hans fåfänga, när hans beundrare kallade honom messiansk diktator. Fru Krüdener förstod att utnyttja situationen; hon firade tsaren som revolutionens bekämpare, som den vita fredsängeln etc. Han skulle grunda det nya Jerusalem, där blott en herde och en hjord skulle finnas.

Under intrycket av sådana stämningar tillkom den heliga alliansen, till vilken fru Krüdener själv påstod sig ha givit impulsen. Den franske statsmannen Pasquier kallar, utan närmare motivering, filosofen och politikern Bergasse traktatens redaktör.[4] Frågan om dess tillkomst är emellertid inte därmed avgjord, lika litet som det därmed är fastslaget, vem som författat utkastet till själva traktaten. Tillräckliga skäl saknas för ett antagande, att fru Krüdener skulle ha gjort det, såsom på vissa håll påståtts. Sannolikast förefaller det antagandet, att hon aldrig inblandat sig i den rena politiken, där Alexander själv ville ha avgörandet. Han samtalade med henne i religiösa frågor, hade andaktsövningar tillsammans med henne och bevisade henne t. o. m. stora hedersbetygelser. Men det var också allt. Det torde emellertid få anses vara säkert, att han infunnit sig i hennes bostad, förelagt henne utkastet till traktaten och mottagit hennes rättelser.[6] För övrigt var hennes inflytande snart

[1] För Krüdener hänvisas till Mühlenbecks arbete.

[2] Fru Krüdeners brev till Alexander I 1815—1822 finnas tryckt i Nicolas Mikhaïlowitch, L'Empereur Alexandre I, I, s. 215 ff.

[3] Schiemann, a. a., I. s. 87 ff.

[4] Mémoires du chancelier Pasquier, VI. s. 249.

[5] Mühlenbeck, a. a., s. 243; Gervinus, a. a., s. 720 ff.

[6] Mühlenbeck, a. a., s. 245; Nicolas Mikhaïlowitch, a. a., I, s. 170 ff.; Barante, Souvenirs, II, s. 202.

lut. och tsaren ville sedan inte veta av henne. Under vistelsen Paris hade han inte kunnat undgå att märka, att samvaron med enne bidrog att rubba hans anseende. Hans närmande till henne erodde uteslutande på en tillfällig känslostämning, på hans nystiskt-religiösa läggning. Den roll, hon och hennes meningsränder spelade vid alliansens tillkomst, torde därför snarast böra etecknas såsom bidragande men ingalunda såsom ett avgörande eller det avgörande momentet.[1] Själv tycks hon emellertid ibland a låtit påskina, att det var hon, som inspirerat tsaren till förundet, fastän hon tillfrågad därom kunde ge undvikande eller entav motsägande svar.[2] Utan tvivel har hon dock underblåst ans ärelystnad att bli grundläggaren av en kristlig politik. Gervinus har, som det vill synas till full evidens, visat, att anken på en, såsom Alexander kallade den, broderlig och kristlig llians uppstått hos honom själv.[3] Redan i slutet av 1814 hade an nämligen på Wienkongressen, innan han gjort fru Krüleners bekantskap, i en not angående den sachsisk-polska frågan ttalat betraktelser, som påminde om det senare septemberfördraget och som Talleyrand tyckte härstamma från en frimurarloge. Schiemann har fäst uppmärksamheten på ett av Nesselrode efter tsarens anvisningar uppsatt projekt till en instruktion för de ryska sändebuden vid främmande hov. I detta utkast, som är daterat Wien den 25 (13) maj 1815, återfinnas samma tankar, som kommo till uttryck i manifestet till den heliga alliansen. Där talas bl. a. om den europeiska familjen, den ryska politikens mål vore uteslutande »nationernas lycka och välfärd», o. s. v.

Hur mycket än den första tanken hos Alexander på ett religiöst betonat förbund kan härledas ur hans egen religiositet, torde det sätt, på vilket denna tanke antog fastare former, böra tillskrivas hans stegrade självkänsla. Genom framgångarna i kriget hade han berett sitt folk ny makt och nytt inflytande, som an nu ville göra gällande. Liksom Ludvig XIV på sin tid, ville an sätta sin prägel på århundradet och påtrycka det sitt amn, menar Gervinus.[4] Åtskilligt torde nog få anses tala för etta den tyske historikerns påstående, även om man inte får örbise, att hans uppfattning om Europas historia åren närmast efter 1815 är och måste vara betingad av hans allmänna liberala åskådning. Tsarens förhållande till vårt land under dessa interventionspolitikens år var kanske inte bara en yttring av stormakternas vanliga benägenhet att spela översittare gentemot mindre stater utan kanske också ett uttryck för en strävan att utvidga Rysslands politiska intressesfär. Detta antagande utesluter emellertid ingalunda vad Bernhardi framkastat, nämligen

[1] Schiemann, a. a., I, s. 87.
[2] Mühlenbeck, a. a., s. 248 ff.
[3] Gervinus, a. a., II. s. 721.
[4] Gervinus, a. a., II, s. 723.

att Alexander kan ha tagit intryck av den tyske filosofen Franz Bader, som i en skrift utvecklat idén om ett kristligt förbund, en närmare förbindelse mellan religion och politik.[1] Det är begripligt, att tsarens med mysticism förbundna liberalism skulle känna sig tilltalad av den ifrågavarande skriften med dess oklara förbindande av religiösa åskådningar och angrepp mot despotism och slaveri. Bernhardi erinrar vidare om att både kejsaren och Bader voro ogynnsamt stämda mot påvedömet och den romerska katolicismen i allmänhet samt att denna motvilja även är märkbar inom den ryska politiken.

Hur som helst kom i alla fall Alexander fram med urkunden till den heliga alliansen. Detta skedde, medan underhandlingarna om freden med Frankrike ännu pågingo och monarkerna därför voro samlade i Paris. Fredrik Wilhelm III, som utan att äga några mera betydande regentegenskaper ändå hade en viss sund omdömesförmåga, ställde sig visserligen något tvekande inför de sällsamma ordalagen men skrev beredvilligt under. Han fann det lämpligast att visa sig tillmötesgående mot sin gamle bundsförvant, i all synnerhet som detta inte pålade hans land några förpliktelser. Måhända kände han sig tilltalad av fördragets religiösa anstrykning, och även han hade ju under krigsåren haft växlande upplevelser. Troligen berodde dock hans beredvillighet även på en annan omständighet. Fredsunderhandlingarna blevo både svåra och långvariga, ty enigheten mellan makterna var ingalunda den bästa. England, Österrike och Ryssland visade sig obenägna att ge sitt bifall till kraven på såväl ekonomiskt som territoriellt skadestånd av Frankrike i den utsträckning, som Preussen begärde. Denna motsättning undgick inte heller fransmännen, som efter bästa förmåga sökte begagna sig därav. Så gjorde Ludvig XVIII allt för att vinna de båda kejsarnas bevågenhet men visade öppet sin motvilja mot Fredrik Wilhelm, vilken betraktades såsom Frankrikes huvudfiende.[2] Preussens ställning visade sig sålunda vara ganska isolerad, och det är tänkbart, att detta bidrog till att göra Fredrik Wilhelm ännu mera benägen för ett närmande till Ryssland genom att omedelbart underskriva det honom förelagda aktstycket.

Svårare var det däremot för Alexander att komma till rätta med Österrike. När han bad den österrikiske kejsaren underteckna stiftelseurkunden, visade sig denne inte på långt när så tillmötesgående som Fredrik Wilhelm. Frans I, som trots all sin inskränkthet ibland kunde ådagalägga en viss slughet eller kanske snarare försiktighet, förklarade, när tsaren sade sig ha en viktig hemlighet att anförtro honom, att i så fall rörde det antingen hans samvete eller politiken, varför han måste rådfråga antingen sin biktfader eller Metternich. Så kom det sig, att

---

[1] Bernhardi, a. a., I, s. 486 ff.

[2] Taube t. Engeström d. 9 o. 16 sept. 1815. Borussica; Treitschke, a. a., I, s. 770 ff.

den österrikiske statskanslern blev invigd i hemligheten.[1] Han har själv berättat, att Alexander underrättat honom om att något vore i görningen och anmodat honom att förbereda kejsar Frans därpå. Av denne hade han några dagar senare blivit tillkallad och fått i uppdrag att yttra sig om det av tsaren lämnade utkastet till fördraget, vilket framkallat en viss betänksamhet. Metternich fann snart, att det hela endast rörde sig om några religiösa och filantropiska grundsatser, som ingalunda voro ägnade att bli föremål för en traktat mellan monarkerna och som t. o. m. kunde ge anledning till misstolkningar. Av samma mening var också kejsar Frans, som befallde honom att inhämta den preussiske konungens uppfattning. Denna gick i ungefär samma riktning, men Fredrik Wilhelm uttalade på samma gång betänkligheter mot att fullständigt förkasta projektet. Alla voro dock ense om omöjligheten att utfärda en akt utan några absolut nödvändiga förändringar i texten. Kejsar Frans gav t. o. m. endast till hälften sitt samtycke till detta. Metternich fick alltså i uppdrag av de båda monarkerna att som deras gemensamma ombud bege sig till tsaren. Först efter flera timmars samtal lyckades han med möda övertyga förslagets höge upphovsman om nödvändigheten att ändra flera satser och utesluta flera ställen i den ursprungliga texten. Efter en ny föredragning av sin minister undertecknade Frans nu fördraget.

Metternich påstår vidare, att den heliga alliansen även enligt sin egentlige stiftares mening inte hade något annat mål än att vara en moralisk manifestation, under det att den i de andra undertecknarnas ögon inte ens ägde detta värde. Som ett bevis för riktigheten av detta påstående anför han, att alliansen under hela den följande tiden aldrig nämndes i den diplomatiska korrespondensen, även när tillfälle därtill kunde ha givits.[2] Bestämt förnekar han, att alliansen var avsedd att undertrycka folkens rättigheter, att befordra absolutism och tyranni. Den var endast ett uttryck för en pietistisk stämning hos kejsar Alexander, som just under året 1815 behärskades av en sorts religiös mysticism, och ett tillämpande av kristendomens grundsatser inom politiken. För sin uppkomst hade den att tacka en kombination av religiösa och politiskt-liberala element.[3]

Utan tvivel är detta omdöme fullt träffande, även om man måste taga hänsyn till att Metternich först på sin ålderdom nedskrev sina i vissa fall tendentiösa memoarer, som därför måste användas med en viss försiktighet.[4] I den europeiska jämvik-

[1] Bernhardi, a. a., I, s. 496.

[2] I ingressen till ett engelskt memorandum av 1818 betecknas den heliga alliansen som en politisk principförklaring. Tr. hos Webster, a. a., s. 166 ff.

[3] Aus Metternichs nachgelassenen Papieren, I, s. 214.

[4] Ang. Metternichs memoarer se Lorenz, Staatsmänner u. Geschichtsschreiber des XIX. Jahrhunderts, s. 5 ff., och Srbik, Metternich, I, s. 18 ff.

tens bevarande antingen mot Frankrikes eller Rysslands hotande övermakt såg han sin förnämsta uppgift såsom ledare av Österrikes politik. Realpolitiker som han var, förlorade han aldrig detta mål ur sikte, och i det konstfulla politiska system, vars medelpunkt skulle vara Österrike och i vars genomförande på Wienkongressen han hade så stor andel, såg han den viktigaste garantien för Europas fred och lycka.[1] Det är under sådana förhållanden klart, att han aldrig skulle få någon högre tanke om den heliga alliansen — »det klingande intet», som han kallade den — och dess betydelse som politisk maktfaktor. Dess upphovsman och han voro också till hela sin läggning så olika varandra som möjligt.

Akten av den 26 september 1815, tillkommen på Alexanders initiativ i Paris och jämte honom undertecknad av kejsaren av Österrike samt konungen av Preussen, går under namnet den heliga alliansen men har närmast karaktären av en politisk principdeklaration. De tre monarkerna förklarade, att de vid styrelsen av sina egna stater och vid sina politiska förbindelser med varje annan stat endast skulle taga hänsyn till religionens bud. Enligt den heliga skrifts ord skulle de, anseende varandra som bröder och landsmän, vid varje tillfälle lämna varandra bistånd. Gentemot sina undersåtar och arméer borde de betrakta sig som familjefäder och regera i samma anda av broderskap för att skydda religion, fred och rättfärdighet. I egenskap av medlemmar av en och samma kristliga nation ansågo de sig av en gudomlig försyn utvalda att regera tre grenar av en och samma familj, nämligen Ryssland, Österrike och Preussen, samt anbefallde sina undersåtar att alltmera befästa sig i religionens grundsatser och pliktuppfyllelse. Alla makter, som erkände dessa principer, medgåvos rätt att ansluta sig till »denna heliga allians».[2]

Vad man först och främst lägger märke till är, att i förbundsurkunden inga som helst skyldigheter finnas nämnda för medlemmarna. Strängt taget är därför benämningen allians oegentlig. Ännu mindre har förbundet någon karaktär av politisk sammanslutning. Det hela kan snarast betecknas som en förklaring av furstarna, att de i sin inre och yttre politik ämnade tillämpa de i urkunden angivna grundsatserna. Stern framhåller också, att alliansen blivit utan betydelse för varje anmärkningsvärd handling i staternas inre och yttre liv samt kallar den ett minne av den politiska romantiken, mot vilket Europas historia under de närmast följande mansåldrarna utgör ett hundrafalt hån.[3] Men detta hindrar inte, att överenskommelsen mellan de tre monarkerna är karaktäristisk både för sin främ-

---

[1] Srbik, a. a., s. 556 ff.
[2] Urkunden är tryckt bl. a. i *ST* X, 93.
[3] Stern, Geschichte Europas 1815—1871, I, s. 41.

ste tillskyndare och sin tid. Just i våra dagar kan den för öv-rigt sägas vara av aktuellt intresse.

Omedelbart efter det att Frans I och Fredrik Wilhelm III undertecknat urkunden, sökte Alexander förmå andra furstar att följa exemplet. Först vände han sig i detta syfte till prinsen-regenten av England. Denne gjorde inga svårigheter. Detta var kanske, såsom Gentz förmodade, från hans sida ingenting annat in ren drift med tsaren, emedan en engelsk regents underskrift är värdelös utan ministeriell kontrasignation.[1] Strax därefter gjordes en liknande framställning till Ludvig XVIII, vilken ge-nast gav sitt bifall. På genomresa i Bryssel lyckades Alexander också förmå konungen av Nederländerna att skriva under.

En så ovanlig transaktion kunde inte länge förbli obekant. Nyfikenheten ökades, då intet ministeriellt kansli ägde en ko-pia av traktaten. De många diplomaterna, som voro församlade Paris, hade ingen anledning att betvivla tillvaron av den mysti-ka akten. Gentz, som på grund av sin ställning troddes sitta in-ne med hemligheten och som sedan den 10 oktober var i besitt-ning av en kopia, ansattes oupphörligt med förfrågningar men utan resultat, såsom han själv påstår. Nästan alla, både i Paris och Petersburg, som hade någon aning om fördragets existens, trodde emellertid, att det var riktat mot Turkiet.

Alliansen hölls till en början hemlig, såsom det vill synas på grund av avtal mellan de tre undertecknarna. Det väckte där-för så mycket större uppseende, när Alexander i början av 1816 25 december 1815 enligt rysk stil) på eget bevåg lät offentlig-göra den i tidningarna i Petersburg, Hamburg och Frankfurt i samband med ett manifest, i vilket han förklarade, att han jämte de övriga stiftarna bildat ett förbund på evangelisk grund.[2] En-ligt uppgift från österrikiskt håll skulle tsaren ha velat publi-cera fördraget omedelbart efter dess tillkomst, men de övriga suveränerna och deras rådgivare skulle bestämt ha motsatt sig detta. Tsaren torde då ha avstått från sin ursprungliga före-sats, och man skulle ha kommit överens om att låta offentliggö-randet anstå till en lämplig tidpunkt, som man kunde bli ense om. I Wien ansågs det — med full rätt för övrigt — att detta inte kunde komma i fråga, utan att de båda övriga kontrahen-terna åtminstone i förväg underrättades därom. Utan någon när-mare förklaring meddelade Kapodistrias endast, att fördraget publicerats. Gentz menade, att indiskretionen borde tillskrivas tsarens egenkärlek. Med en viss skadeglädje konstaterade han, att ingen dittills vågat säga den ryske självhärskaren, att halva Europa skämtade över dennes religiösa iver, under det att den andra hälften anklagade honom för hyckleri. Gentz kunde aldrig tilltro Alexander något så naivt som avsikten att söka skrämma den turkiske sultanen med alliansen, varför dess offentliggö-

[1] Gentz, Dépêches inédites, I, s. 217.
[2] Mühlenbeck, a. a., s. 269.

rande måste bero på en önskan hos dess upphovsman att vinna bifall av sin samtid. Han tröstade sig med att den s. k. heliga alliansen var politiskt betydelselös (une nullité politique), då den saknade varje reellt mål och aldrig kunde medföra något verkligt resultat. Den kunde närmast jämföras med en teaterdekoration, men om den, såsom så många tycktes tro, bidroge till att befästa freden, skulle den vara mera värd än så många andra farser, som endast bragt olyckor över världen. I varje fall skulle den snart bli glömd och en dag endast figurera i det nittonde århundradets diplomatiska ordbok.[1]

Av Gentz depesch framgår tydligt den antagonism, som trots allt förefanns mellan Ryssland och Österrike beträffande den orientaliska frågan. Denna motsats var i själva verket tillräcklig att omöjliggöra ett närmare förbund mellan de båda stormakterna. Påfallande är också framhävandet av den heliga alliansens betydelselöshet, liksom man över huvud frapperas av de nedsättande omdömena om den och dess initiativtagare.

De österrikiska statsmännens överraskning eller missnöje med anledning av att traktaten bragts till allmänhetens kännedom bestyrkes ytterligare av den svenske ministerns rapporter. Ännu i mitten av februari 1816 hade i Wientidningarna ingenting nämnts om förbundet.[2] Troligen berodde detta nonchalerande på föreskrift från högre ort eller kanske rent av på censurens ingripande och torde i vilket fall som helst få uppfattas som en österrikisk demonstration mot tsarens åtgärd.

I Berlin gjorde offentliggörandet ungefär samma intryck som i Wien. Fredrik Wilhelm visade sig lika överraskad vid underrättelsen därom som kejsar Frans och troddes ha låtit förbjuda Berlintidningarna att avtrycka nyheten.[3] Det var tydligt, att även det preussiska hovet kände sig obehagligt berört av vad som måste uppfattas som ett löftesbrott från tsarens sida.

Samma uppfattning som hos Metternich och Gentz om septemberfördragets avsaknad av reell och politisk betydelse finner man också hos den franske statsmannen Barante, vilken menar, att det just var av den anledningen, som de båda andra suveränerna läto förmå sig att underteckna stiftelseurkunden. Barante påstår också med bestämdhet, att vad som sedan kallades den heliga alliansen snarare har varit resultatet av den politiska situationen i Europa och omständigheternas makt än en konsekvens av det oformliga och deklamatoriska fördraget. För Alexander själv var det däremot en högtidlig akt. Eftersom hans uppgifter om förbundets tillkomst härleda sig från Metternich och fullständigt överensstämma med dennes relation, är det antagligt, att även hans uppfattning om alliansen är österrikiskt färgad.[4]

[1] Gentz, a. a., I, s. 220 ff.
[2] Hegardt t. Engeström d. 17 febr. 1816. Germanica.
[3] Taube t. Engeström d. 3 febr. 1816. Borussica.
[4] Souvenirs du Baron de Barante 1782—1866, II, s. 202—203.

I motsats härtill fäste den inflytelserike hannoveranske statsmannen greve Münster större avseende vid Alexanders skapelse. Han ansåg, att kvadruppelalliansen, som även England tillhörde, därmed spelat ut sin roll. Vidare fann han det vara till gagn för de övriga tyska staterna, att Österrike och Preussen, som gärna ville gå sin egen väg i de europeiska angelägenheterna, genom sin anslutning till fördraget kommo att hålla samman. Mer än förbundet självt bidrog denna sammanhållning mellan de två tyska stormakterna till fredens bevarande.[1]

I det övriga Europa mottogs också underrättelsen om det nya förbundet med mycket blandade känslor. Påvedömet måste i tsaren, som tycktes eftersträva att bli en teokratisk härskare över andra stater och som förvisade jesuiterna från sin residensstad, se en konkurrent. Den helige fadern gjorde ju själv anspråk på att vara kristenhetens överhuvud, varför en anslutning från hans sida till Alexanders idé var otänkbar. I Konstantinopel, där man befarade ett återupptagande av Rysslands orientaliska planer, såg man i den heliga alliansen inledningen till ett nytt korståg. Sultanen var utesluten ur det kristna broderskapet och syntes i följd därav vara fågelfri. Som vi sett, kännetecknades just åren närmast 1815 av en ökad rysk aggressivitet gentemot Turkiet. Förgäves sökte tsaren i en rundskrivelse skydda sig och sina förbundna mot ovänliga tolkningar av sitt verk, men misstanken att det här endast var ett försök att bemantla hans turkfientliga politik höll ändå i sig. Bernhardi synes anse, att det var Alexanders mening att göra slut på det osmanska väldet i Europa.[2]

Av de engelska statsmännen mottogs inte heller Parisfördraget med någon större entusiasm. Castlereagh och hans kolleger torde knappast ha tagit det på allvar, ty de skämtade över dess sakramentala ord, som de inte funno ha någon annan fara, än att diplomatien måste lägga sig till med en ny ordbok. När de allra flesta europeiska regeringarna — utom den påvliga och den turkiska — efterkommo inbjudningen att, såsom det förutsattes i stiftelseurkunden, ansluta sig till alliansen, vägrade den engelska bestämt under hänvisning till parlamentet, som aldrig skulle godtaga ett allmänt hållet, av ingen minister kontrasignerat fördrag. Prinsen-regenten av England inskränkte sig till att skriftligen förklara, att han för sin personliga del instämde i traktatens grundsatser.[3] Det var säkerligen denna skrivelse, som åsyftades av Gentz i hans förut anförda uttalanden. För övrigt var nog England hela tiden på sin vakt mot Rysslands strävanden att utbreda sitt inflytande.[4]

---

[1] Münster, Politische Skizzen über die Lage Europas, s. 22—23.
[2] Bernhardi, a. a., s. 496.
[3] Stern, a. a., I, s. 40—41; Bernhardi, a. a., I, s. 496.
[4] I Castlereagh, Correspondence, XI, förekomma, överraskande nog, endast några få uttalanden mera i förbigående om Rysslands politik.

I stället för den heliga alliansen kom det förbund, som i november 1815 ingicks mellan Österrike, England, Preussen och Ryssland, att sätta sin prägel på de närmaste årens storpolitik. Som förut nämnts, var detta snarast att betrakta som en fortsättning av fördraget i Chaumont 1814, d. v. s. en sammanslutning av de makter, som besegrat Napoleon. Avsikten var naturligtvis att betrygga den nya ordningen i Europa, sådan den slutligen fått sin utformning på Wienkongressen. Metternich var emellertid minst lika angelägen att skapa garantier mot Ryssland.

Hur praktiskt betydelselös den heliga alliansen än kunde vara, hade dock samtiden en annan uppfattning om den. När folken hänvisats till sina plikter som kristna, sågo de däri ett underkännande av de medborgerliga rättigheterna. Man trodde med andra ord, att det var ett furstarnas förbund i syfte att hålla undersåtarna i ett politiskt omyndighetstillstånd och betraktade det som ett hot mot folkens frihet. Tämligen ensam om sin mening om Alexanders verk var nog den tyske filosofen Krug 1816, när han däri såg början till ett fredsrike och ett uttryck för regeringarnas avsikter att utfärda liberala författningar. Debidour vill göra gällande, att alliansens tillkomst ingalunda får anses som en yttring av frihetsfientliga tendenser hos Alexander.[1] Under alla omständigheter är det dock säkert, att alliansen aldrig kom att bli, vad dess upphovsman avsett.

I tredje artikeln av det celebra fördragets stiftelseurkund fastställdes, att alla de makter, som godtogo dess principer och insågo vikten av deras tillämpning, skulle upptagas i förbundet. Den 12 maj 1816 inbjöds Sverige genom en not från general Suchtelen till utrikesstatsministern von Engeström att biträda traktaten. På dennes särskilda anhållan överlämnade det ryska sändebudet dessutom senare samma dag kopior av de akter, genom vilka konungen av Frankrike och tronföljaren-regenten i England tidigare tillkännagivit sin accession.[2] Hur den sistnämnde ställde sig till saken har förut omtalats.

Det är ur två synpunkter betecknande, att initiativet togs av Ryssland. Helt naturligt låg det nämligen i tsarens intresse, att hans idé skulle vinna så stor anslutning som möjligt, vartill kom, att han och kronprinsen Karl Johan just vid denna tidpunkt stodo på synnerlig god fot med varandra. Genom ömsesidiga artighetsbetygelser hade de också visat detta.[3] Några allvarligare betänkligheter mot Suchtelens proposition tycks man inte ha haft å svensk sida. Möjligen var man redan förberedd på saken. Då

---

[1] Debidour, a. a., I, s. 91. Egendomligt nog har denne förf. i sitt verk betecknat perioden 1815—1848 som den heliga alliansens tid. Kralik, Österreichische Geschichte, 3 uppl., s. 394.

[2] Suchtelen t. Engeström d. 12 maj 1816.

[3] Tarrach t. Fredrik Wilhelm d. 21 juni 1816. G. S. B.; Engeström t. Taube d. 15 nov. 1815. Utr. koncept.

ıga som helst förpliktelser voro stipulerade för de makter, som llhörde alliansen, var det ingen risk att gå med, även om Rysssnd skulle vilja begagna den som en täckmantel för sin politik not Turkiet.

Saken föredrogs av utrikesministern i sammansatt svensktorskt statsråd, som hölls den 21 maj i närvaro av kronprinsen. tt på förhand av Engeström uppsatt projekt till den accessionsst, som skulle utfärdas, upplästes och tillstyrktes enhälligt av en förenade svensk-norska konseljen. Protokollet underteckna-es av alla utom de norska statsråden Collet och Sommerhjelm.[1]

Den svenska accessionsakten är utfärdad samma dag, den 21 aj. Karl XIII förklarar för sig och sina efterföljare på svenska onen sin anslutning till den heliga alliansen för att ge kejsar lexander ett nytt bevis på sin vänskap och detta så mycket ellre, som det överensstämde med hans plikter mot sina undertar.[2]

Därmed ansåg tydligen den svenska regeringen saken utageıd. Enligt anmodan notifierade Taube det skedda i Berlin, och det eussiska kabinettet betygade sin stora tillfredsställelse däröver.[3] en när chargé d'affaires Palmstierna gjorde samma tillkännavande i Wien, var inte Metternich nöjd därmed utan förklade sig endast kunna betrakta detta som ett provisoriskt medlande och väntade, att en originalakt skulle tillställas honom r att sedan framläggas för kejsaren.[4] Uppenbarligen betraktade g Metternich som en av alliansens stiftare och ansåg sig såsom dan ha rätt att fordra en något högtidligare form än en enkel otifikation. Sannolikt menade han också, att hans värdighet m österrikisk statskansler och representant för en stormakt ävde detta. Sveriges minister i Wien kunde för tillfället enst hänskjuta frågan till sin förman i Stockholm och anhålla om rmare föreskrifter angående det svar han skulle ge Metternich. en då han inte visste, om det var meningen att tillställa det terrikiska hovet en originalaccessionsakt, och då detta även kunske på annat sätt än genom honom, såg han ingen annan utg än att dröja med sitt svar till Wienkabinettet.[5]

Den svenska regeringen torde emellertid inte ha varit sind att utan vidare tillmötesgå Metternichs begäran. Säkerligen inrade man sig dennes intriger och partitagande mot Sverige de under kriget mot Napolon, särskilt vid de underhandlingar, m föregingo freden i Kiel, och på Wienkongressen. Först sen österrikiske ministern, greve Fiquelmont, gjort en formlig amställning, att den svenske konungen måtte biträda alliansen,

[1] Protokoll i förenat svenskt-norskt statsråd d. 21 maj 1816.

[2] Accessionsakterna tr. i *ST* X, s. 95 ff.

[3] Taube t. Reusner d. 27 juni; Reusner t. Taube i 1 juli 1816. Rep. I 249 a[3]. G. S. B.

[4] Metternich t. Palmstierna d. 4 juli. Bil. t. P:s depesch d. 6 juli 16. Germanica.

[5] Hegardt t. Engeström d. 10 juli 1816. Germanica.

utfärdades en svensk accessionsdeklaration, som tillställdes de österrikiska regeringen. Denna deklaration, som även delga ryska hovet, var avfattad på ett sätt, som Engeström förmoda skulle komma att tilltala kejsar Alexander.[1] Under hänvisnin till den till Ryssland tidigare avgivna förklaringen meddela Sverige här Österrike sin anslutning till det mellan de tre mak-terna ingångna fördraget. Orden »nous n'hésistâmes pas, au mo-ment où l'indépendence des nations se trouvait menacée, de no déclarer hautement en faveur de la puissance, qui seule suppor-tait alors tout le fardeau de la défense, et combattait si glorieuse-ment pour résister à l'oppression générale» åsyfta väl snara Ryssland än Österrike. Närmast påminner denna passus om si-tuationen 1812, om den tidpunkt, då Karl Johan övergick ti koalitionen mot Napoleon. Uttrycket skulle således innebära e artighetsbetygelse mot Ryssland, och det var nog detta, som e-ligt Engeströms mening skulle tilltala tsaren.

Preussens inbjudan till Sverige att biträda alliansen lät vän-ta på sig ända till den 23 april 1817.[2] En vecka senare, den 30 april, utfärdades den till Fredrik Wilhelm riktade accessionsur-kunden. Där framhölls särskilt fördragets överensstämmelse me den kristna religionens, moralens och rättvisans principer. Sve-riges anslutning var därmed proklamerad i så högtidliga former som gärna var möjligt, sedan deklarationer därom överlämnat till de tre monarker, som undertecknat stiftelseurkunden.

Det kan vara av intresse att se, hur man inom de ledand kretsarna i Sverige ställde sig till den heliga alliansen. De svenska statsrådet hade enhälligt tillstyrkt accessionen, och detta tyder på att man var fullt på det klara med att det här blott o bart gällde att taga ståndpunkt till en principförklaring. Al-sedan Wienkongressen hade den svenska utrikespolitiken i fra-gor, som inte direkt rörde Sverige, i allmänhet sökt följa Rys-land och England.[3] Framför allt var det önskvärt, att freden i Europa bevarades.

Sverige följde de övriga makternas exempel uteslutande fö att göra tsaren till viljes. Detta framgår av en skrivelse fr Karl Johan till G. Löwenhielm. Kronprinsen framhöll där, a han och konungen biträtt fördraget för att ge kejsar Alexan ett prov på förtroende och vänskap. Sverige hade ingenting me att önska, dess geografiska läge satte det i stånd att leva i fr med Ryssland utan att avundas dess makt och storhet. Där kommo personliga känslor av tacksamhetsskuld till och tillgiven het för tsaren.[4]

I vårt land torde alliansen ha mottagits med tämligen bla

[1] Engeström t. Löwenhielm d. 26 nov. 1816.
[2] Tarrach t. Engeström d. 23 april 1817.
[3] T. f. utrikesmin. Mörner t. Taube d. 26 juli 1816. Utr. konsep
[4] Karl Johan till G. Löwenhielm d. 23 maj 1816. Tr. i utdrag h Schinkel-Bergman, a. a., X. s. 35.

adade känslor. Som ett uttryck för en om också icke allmän uppattning inom det konservativa lägret torde man få anse Geijers al vid jubelfesten 1817. Han yttrade däri bl. a. följande: »Hafve i ej upplefvat den tid, då nästan alla Europas makter sluta sig ill hvarandra i ett heligt förbund, för upprätthållande af kristenomens sanna, väsentliga grundsatser, utan åtskilnad af bekänelser och former? — en stor tanke, den första genom natten rytande strålen af en ädlare, med religionen åter i förbund träande statskonst; och jag ville välsigna, äfven midt ibland de trognas återhållna löjen, den höga själ, för hvilken den först ppgick.»[1]

Geijer tycks emellertid ha varit tämligen ensam om sin mening, ty det förefaller, som om även hans närmaste meningsränder i denna fråga intagit en annan ståndpunkt. Sannolikt hade essa svårt att dela hans överdrivna beundran för en monark, som ägra år tidigare berövat Sverige en tredjedel av dess område. ett brev till Hartmansdorff skrev Geijer på tal om den heliga llliansen: »Idén är både stor och skön och skall alltid i folkrätens historia göra epok.»[2] Av detta framgår, att det närmast var örbundets grundtanke, som tilltalade honom. Överdriften i hans mdöme, sådant det formulerades i jubelfesttalet, är dock påtagg. Själv medgav han även, några år senare, när hans tal 1821 tkom i andra upplagan, att han misstagit sig. Därpå tyder en nmärkning, som han bifogade denna upplaga.

Olikheten mellan detta och Tegnérs samtidigt hållna jubelesttal är påfallande. Det var också rakt motsatta politiska åskådningar, som i båda fallen lågo till grund för respektive tal. Av dessa ägde Geijers ett något salvelsefullt, predikoartat skaplynne. Betecknande är också Tegnérs uttalande: »Ifall Geijer säger, att ag skrifvit mitt tal vid bålen, så är ju detta ett beröm, ty skall nan dricka något, när man skriver, så är det bättre att få inpiration af punsch än af vigvatten, som han.»[3] Som bekant dolde Tegnér heller aldrig sin motvilja både mot Ryssland och mot den politiska reaktionen efter 1815 över huvud. I detta avseende representerade han helt säkert en övervägande svensk opinion.

Samma dag, den 21 maj, beslutet om Sveriges accession fattades i det svenska statsrådet, meddelade Engeström chargé d'affaires Palin i Konstantinopel, att detta skett, först sedan man förvissat sig om att den heliga alliansens mål var att bevara freden mellan Europas furstar i allmänhet och mellan de kristna i synnerhet. Palin anmodades underrätta Porten därom och på samma gång tillägga, att ingen fientlighet mot det osmanska riket åsyftades. För det turkiska kabinettet borde särskilt framhål-

[1] Talet tryckt i Geijer. Samlade skrifter (1875), VII. s. 36 ff.
[2] Citerat efter Schück-Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria, III, s. 480.
[3] Tegnér till J. F. Lundblad d. 15 mars 1818, tr. i Jubelfestupplagan, V, s. 141—142.

las, att den svenska regeringen först efter att ha blivit övertygad om alliansens oskyldiga karaktär anslutit sig till den. Men då ett sådant påpekande kunde innebära, att kejsar Alexanders fredliga tänkesätt sattes i fråga, skulle han för den ryska beskickningen i Konstantinopel endast tillkännagiva, att han hade fått befallning förklara, att ingen avsikt fanns att oroa Turkiet.[1]

Av Engeströms skrivelse framgår, att den svenska regeringen verkligen känt sig oroad av de envist ihållande ryktena om ett ryskt angrepp mot Turkiet och att tsaren i den kristna religionens namn ville få till stånd en sammanslutning mot de otrogna, speciellt till förmån för Rysslands turkiska politik. Att denna sistnämnda misstanke inte kunde förefalla alldeles ogrundad, ha vi förut sett. I varje fall ville Engeström tydligen betona, att Sverige ämnade hålla sig fjärran från sådana planer.

Enligt befallning avgav Palin genom en verbalnot i form av en instruktion för drogmanen Seraphino en försäkran om den heliga alliansens fredliga anda och att hans regering i följd därav gått med. Han tillfogade, att den svenske konungen smickrade sig med att sultanen med tacksamhet skulle mottaga detta lugnande budskap. Den turkiske utrikesministern svarade endast med vanliga diplomatiska hövlighetsfraser, med vänskapsbetygelser för Sverige och med allmänna reflexioner om fördragen, som omständigheterna framkallade eller förändrade. Vidare tillade han med äkta mohammedansk fatalism, att Turkiet satte sitt hopp till försynen.[2]

Preussens minister i Stockholm, Tarrach, som av Suchtelen fick underrättelse om att denne å tsarens vägnar inbjudit Sverige att biträda alliansen ävensom att anslutningen skulle ske omedelbart utan några svårigheter, trodde, att detta framför allt skulle bli ett nytt föreningsband mellan Sverige och Ryssland. Han trodde sig också finna, att vänskapen mellan hoven i Stockholm och Petersburg stärktes för varje dag. Med vad rätt Tarrach ytterligare förmodade, att accessionen skulle bereda Sverige en långvarig fred med möjligheter till inre reformer och i synnerhet till finansernas ordnande — i första hand tänkte han på växelkursens reglering — må lämnas därhän.[3] Säkert är däremot, att Karl Johan varken då eller senare tänkte låta leda sig av stormakterna, allra minst Ryssland, utan uteslutande ämnade taga hänsyn till sitt eget lands intressen.

* *
*

Om man i Stockholm avsiktligt höll sig borta från den europeiska storpolitiken, saknades dock ingalunda under den svenska

[1] Engeström t. Palin d. 21 maj 1816. Utr. koncept.
[2] Palin t. Karl XIII d. 10 juli 1816. Apostille. Turcica.
[3] Tarrach t. Fredrik Wilhelm d. 24 maj o. 21 juni 1816. G. S. [illegible]

orska unionens första år anledningar till bekymmer, närmast ·amkallade av förhållandet till grannarna Ryssland, Preussen, anmark. De problem, som härav uppkommo, stå i någon mån samband med vårt lands ställning till ett par av den heliga liansens huvudmakter.

Genom 1812 års fördrag med Ryssland hade för en lång tid ·amåt grunden blivit lagd för en nyorientering av Sveriges ytt- politik. Dessa avtal hade som bekant till förutsättning defi- itivt avstående av Finland mot Norge. Följden blev också en ıtim samverkan mellan den svenska och den ryska politiken. isserligen såg det ibland ut, som om denna svensk-ryska sam- ·rkan skulle vara nära bristningsgränsen, men på det hela ta- ·t bestod den provet icke blott vid den svensk-norska unionens ·nomförande utan även senare. Så var bl. a. fallet på Wienkon- ressen. Den för vårt land jämförelsevis fördelaktiga uppgö- ·lsen om Pommern möjliggjordes sålunda tack vare kejsar Alex- nders välvilliga hållning. Även i fortsättningen ansåg sig Karl han ha behov av dennes stöd. I främsta rummet berodde väl ·tta på dynastiska hänsyn. Men även andra omständigheter in- ·rkade, särskilt en genom unionen framkallad fråga, nämligen n Norges andel i den danska statsskulden. I Kielfreden hade ko- ungen av Sverige förbundit sig att i egenskap av Norges su- ·rän övertaga en mot detta rikes folkmängd och resurser sva- nde andel av den danska statsskulden. Då emellertid den dan- e kungen inte fullgjorde eller kunde fullgöra sin skyldighet att fredlig väg överlämna Norge, intog Sverige den ståndpunkten, t även det å sin sida var befriat från sina förpliktelser. I sam- nd med uppgörelsen om Pommern på Wienkongressen förklara- es dock Kielfredens övriga bestämmelser fortfarande äga giltig- ·t, och förhandlingar hade redan kommit i gång mellan norska h danska kommissarier om de båda ländernas ouppgjorda eko- miska mellanhavanden. Men norrmännen drogo ut på tiden h sökte på alla möjliga sätt komma undan betalningen, därvid- g understödda av Karl Johan. Danmark vände sig då till stor- akterna, varigenom den dansk-norska uppgörelsen blev en stor- litisk fråga.[1]

Tanken på en stormaktsintervention till Danmarks förmån amkallade en viss oro i Stockholm, där man också fruktade, att ins Gustaf, Gustaf IV Adolfs son, kunde finna mäktiga beskyd- re.[2] Då den legitimistiska uppfattningen hade ivriga förkäm- r inom inflytelserika kretsar, kunde dylika farhågor synas be- gade. Kanske var det också därför, som kronprinsens resa till orge, ursprungligen utsatt till februari 1816, blev tills vidare p-kjuten.[3] Å andra sidan antogs det, att ingen anledning till o fanns, då förhållandet till Ryssland fortfarande tycktes vara

[1] Clason i Sveriges Historia, X, s. 291.
[2] Tarrachs depesch d. 9 jan. 1816. G. S. B.
[3] Tarrachs depesch d. 23 jan. 1816. G. S. B.

det bästa. Man menade därför, att farorna endast existerade i kronprinsens egen inbillning.[1]

Det var antagligen med hänsyn till den planerade stormakts-aktionen, som Preussens statskansler Hardenberg av Tarrach be-gärde upplysningar angående Sveriges ställning till Ryssland och England samt dess förbindelser med Danmark. Den preussiska politiken hade alltid utmärkt sig för en viss betänksam försiktig-het, och Hardenberg ville tydligen höra sig för något närmare, innan det blev allvar av stormakternas ingripande i det svensk-danska mellanhavandet. Han hade så mycket större skäl till för-siktighet, som han säkerligen hade Rysslands partitagande för Sverige på Wienkongressen i minne. Tarrach, som ägde goda förbindelser inom olika kretsar i Stockholm — han var för övrigt gift med en svensk adelsdam — följde med intresse alla tilldra-gelser inom den svenska huvudstaden och inrapporterade flitigt sina intryck. Hans depescher äro väsentligt innehållsrikare än den svenske ministern Taubes från Berlin. Han trodde sig fin-na, att det svenska hovet ansåg det vara av stor vikt, att freden mellan Ryssland och England bevarades. För Sverige bleve det ett kritiskt ögonblick, när det gällde att taga parti för den ena eller den andra av dessa stater. Om å ena sidan en brytning med Ryssland skulle medföra de största olägenheter, emedan detta var den enda makt, som var i stånd att föra krig på svenskt område, så riskerade man å andra sidan, att ett krig med England skulle totalt förinta den svenska handeln. Ur den sistnämnda synpunk-ten kunde en anslutning till England vara att föredraga. De svenska köpmännen, som ägde ett visst inflytande, skulle utan tvivel välja detta alternativ oberoende av den gamla animositet, som i synnerhet bland militärerna fanns emot Ryssland. Karl Johan däremot skulle helt visst sluta sig till denna stormakt mindre av fruktan för dess vapen än med hänsyn till dess när-grannskap. På hans handlingssätt skulle nog även dynastiska synpunkter, fruktan för den gamla kungaätten, inverka. Gent emot Danmark ställde sig Sverige absolut avvisande.[2]

Faran för en sammanstötning mellan England och Ryssland låg åtminstone inom möjligheternas gräns. Att Tarrach rätt be-dömt förhållandet mellan de båda nordiska rikena är väl också otvivelaktigt. Tanken på en svensk-dansk union, som hade före-svävat Fredrik VI 1809—1810, visade sig alldeles förfelad, och hans utsikter voro redan från början minimala. Svenskarna nordiska sympatier sträckte sig vid 1800-talets början inte läng-re än till personlig älskvärdhet gentemot de danskar, som de kom-mo i beröring med. Orsakerna därtill voro flera. Först och främst var Kalmarunionen ännu inte glömd. Det gamla miss-troendet mot danskarna levde ännu kvar. Många fruktade nog också, att Sverige skulle ställas i skuggan av Danmark. De för

[1] Tarrachs depesch d. 20 febr. 1816. G. S. B.
[2] Tarrach t. Fredrik Wilhelm III d. 26 april 1816. G. S. B.

ik. som 1810 gjordes att genomföra den dynastiska skandinavis-
en voro endast maskerad politik.[1] Under Napoleonskrigen be-
nno sig de båda staterna i motsatta läger, och 1814 års händel-
r måste verka i antiskandinavisk riktning. Inte heller bidrogo
isterna mellan Sverige och Danmark på Wienkongressen och
agan om den norska statsskulden att utjämna motsatserna.
arl Johan själv delade oviljan mot Danmark, där man inte hel-
r var angelägen om ett närmande, och fann därför ännu ett skäl
ir anslutning till Ryssland.

Det skulle som sagt dröja i det allra närmaste ett år, innan
aktaten om Sveriges anslutning till den heliga alliansen ut-
ixlades med Preussen. Dröjsmålet förefaller så mycket under-
gare, som det svenska statsrådet hade beslutat meddela Öster-
ke, den andra av alliansens huvudmakter, sin accession redan i
ovember 1816, således sex månader efter det överenskommelsen
ellan Sverige och Ryssland var klar. Även om Sverige hade
itt med huvudsakligen av undfallenhet för tsarens önskan och
en om saken därmed kunde betraktas som avgjord, inställer sig
ock alltid den frågan, varpå uppskovet med en liknande överens-
ommelse med Preussen kunde bero. För att besvara denna fråga
det nödvändigt att kasta en blick tillbaka på de svensk-preus-
ska relationerna.

Under deltagandet i striden mot Napoleon hade de båda sta-
rnas intressen mer än en gång korsat varandra. Vi behöva en-
ast erinra om det preussiska kabinettets motvilja att ge sitt sam-
cke till Norges förening med Sverige och om kontroverserna
nder kriget. Särskilt de tyska patrioterna hade fäst stora för-
oppningar vid den svenske kronprinsens ingripande. När man
dan fann dessa grusade, var den allmänna meningen bland
eussarna, att svenskarna till de allierades nackdel ensidigt sök-
tillgodose sina egna intressen. I synnerhet betraktades deras
ilitära prestationer såsom minimala, och Karl Johan personli-
n misstänktes för att driva en egoistisk politik, i främsta rum-
et för att skaffa sig Frankrikes krona, utan att några verkliga
vis för ett sådant påstående kunnat anföras.[2] Man förbisåg all-
les, att hans eget lands intressen för honom måste träda i för-
unden och att varken för honom eller för den svenska opinionen
apoleons besegrande kunde vara det huvudsakliga. Målet för
n svenska statskonsten blev i stället efter 1812 års politik att
nna Norge som en ersättning för Finland. I Preussen, särskilt
and militärerna och över huvud bland de ledande männen, fort-
vde emellertid missnöjet med den svenska insatsen och inver-
de nog även på de politiska relationerna under den närmaste
den.

Efter åtskilliga svårigheter hade äntligen underhandlingarna

[1] Clausen, Skandinavismen, s. 20 ff.
[2] Tingsten, Huvuddragen av Sveriges krig och yttre politik
pr.—aug. 1814, s. 108 ff.

om svenska Pommerns öde resulterat i traktaten av den 7 juni 1815 mellan Sverige och Preussen. Men i samband därmed stodo flera svårlösta frågor, såsom likvideringen av den svenska kronans skulder till den avträdda provinsens invånare, donationerna av pommerska gods till vissa svenska officerare, ävensom en del ekonomiska uppgörelser.[1] Om dessa frågor fördes långvariga och besvärliga underhandlingar, och först 1823 träffades en definitiv överenskommelse. Vare sig den ena eller andra parten visade sig svår att komma till rätta med, voro dessa förhandlingar i varje fall å bane åren närmast efter 1815, och det är klart, att de åtminstone i någon mån måste verka irriterande på förhållandet mellan de båda länderna.

Den så att säga latenta spänningen tog sig även andra uttryck. Karl Johan hade sedan några år tänkt på en dynastisk förbindelse mellan de svenska och preussiska hoven. Konungen och hans rådgivare, i synnerhet Hardenberg, tycktes i början ställa sig välvilligt till planen men förhöllo sig sedan mera reserverade. Efter en tids avbrott återupptogos giftermålsunderhandlingarna vid mitten av år 1816. Otålig över uppskoven och undanflykterna ville den svenske kronprinsen då göra slag i saken under det att Fredrik Wilhelm såväl som hans närmaste omgivning var avgjort emot förbindelsen. Att han inte från början ställde sig absolut avvisande berodde givetvis på att framtidsutsikterna för honom och hans monarki före 1813 voro synnerligen ovissa. Efter framgångarna mot Napoleon ökades också hans självkänsla. För hans legitimistiska åskådning måste en förbindelse med den nya svenska dynastien, som hade revolutionen att tacka för sin värdighet och som dessutom härstammade från Frankrike, te sig såsom en nödfallsåtgärd, som helst borde undvikas. Helt säkert delade han också de preussiska militärernas motvilja mot Karl Johan efter dennes uppträdande i Tyskland. Den svårlösta pommerska frågan och vad därmed sammanhängde bidrog nog inte heller till att göra honom mera benägen för ett närmande. Utsikterna för Karl Johan att se sin son förmäld med en furstinna av huset Hohenzollern voro därför redan från början ganska små, men underhandlingarna fortgingo det oaktat ända till 1818, då den unga prinsessan förlovades med arvprinsen av Mecklenburg. Giftermålsfrågan kan emellertid knappast ha varit utan allt samband med den preussiska politiken gentemot Sverige.[2]

De förut omtalade förhandlingarna mellan Danmark och Norge angående övertagandet av en del av den danska statsskulden hade tagit en betydande omfattning och hotade att medföra allvarliga komplikationer. Detta berodde i sin tur på stormakternas inblandning. Situationen påminde åtskilligt om den svensk-danska kontroversen på Wienkongressen. Även då hade Danmark

[1] Forssberg, Sverige och Preussen 1810—1815, s. 195 ff.
[2] Schinkel-Bergman, a. a., IX, s. 343 ff.

lyckats intressera stormakterna, i första rummet England, Österrike och Preussen, för sina anspråk på Pommern. Också i frågan om statsskulden visade sig särskilt Preussen benäget att taga parti för Danmark. Tarrach ville under alla omständigheter avråda, att stormakterna erkände Norges rätt till självständiga underhandlingar. I stället borde man utgå från att Danmark endast hade att hålla sig till den svenska regeringen.[1] Stormaktsrepresentanterna handlade också enligt denna princip.[2] Sverige skulle alltså göras ansvarigt för att Norge betalade sin del av den danska statsskulden. Hela denna fråga utgör för övrigt ett ypperligt exempel på stormakternas interventionspolitik, på deras självtagna förmynderskap över de mindre staterna. Tarrach trodde sig också veta, att det på grund av risken att med anledning av den norska skulden råka i farliga förvecklingar i Stockholm rådde missnöje med unionen och önskningar om en förändring av den.[3] Berlinkabinettet dröjde inte heller med att för honom klargöra sin uppfattning. Hardenberg framhöll, att Fredrik Wilhelm var livligt intresserad av att frågan måtte avgöras i enlighet med Danmarks fordringar, som han fann vara legitima. Enkel rättvisa krävde, att Sverige visade sig medgörlig. När Tarrach finge tillfälle därtill, borde han för Engeström och Wetterstedt uttala den preussiske konungens förhoppning, att en överenskommelse mellan de nordiska staterna måtte kunna träffas så snart som möjligt.[4] Hur modest detta än kunde förefalla, var det dock i själva verket ett ganska kraftigt inlägg från Preussens sida till Danmarks förmån.

I överensstämmelse med denna intruktion uppträdde också det preussiska sändebudet med något större kraft än tidigare. Detta kunde han göra så mycket lättare, som han ett par månader senare mottog närmare instruktioner om vad han hade att iakttaga. Konungen av Preussen hade trott, hette det i denna skrivelse, att han, utan att omedelbart inblanda sig i saken, av hänsyn till Danmark och dess berättigade krav borde uttala sitt intresse av att en uppgörelse komme till stånd. Eftersom det norska stortinget visade sig omedgörligt, hade konungen av Danmark påkallat det preussiska kabinettets intervention. Tarrach ålades nu att göra den svenska regeringen nödiga föreställningar. Freden i Kiel, ytterligare bekräftad genom avtalen i Wien, var utgångspunkten för skuldens fördelning, och norrmännen hade ingen befogenhet att förkasta denna fred. Det var i kraft av denna, som de hade lösts från sin trohetsed till den danske konungen och som Norge hade blivit en svensk besittning. Om de hade bestritt den danske konungens rätt att avstå deras land och

[1] Tarrachs depesch d. 17 maj 1816. G. S. B.
[2] Nielsen, Stormagternes forhold til Norge og Sverige 1815—19. s. 10.
[3] Tarrachs depesch d. 7 juni 1816. G. S. B.
[4] Hardenberg till Tarrach d. 11 juni 1816. G. S. B.

om de måst underkasta sig konungen av Sverige, var det formellt blott med honom, de hade underhandlat, vilket inte kunde ha någon inverkan på Kielfredens giltighet. Därför voro de förpliktelser, som den hade pålagt Sverige, lika bindande som de rättigheter, det hade förbehållit sig enligt denna fred. Följaktligen hade också Sverige skyldighet att förmå Norge att betala sin andel av skulden. För Danmark med dess förstörda finanser var affären av den största vikt, varför ett längre uppskov var otänkbart. Senast 1818 måste denna angelägenhet vara utagerad. Vid tillfälle skulle Tarrach frambära dessa synpunkter för den svenska regeringen som sina egna idéer, vilka måste få så mycket större betydelse, som de delades av både de ryska och österrikiska kabinetten. Om deras sändebud ville uppträda med större bestämdhet och inte låta nöja sig med blotta föreställningar, skulle han meddela detta, varefter han skulle få närmare förhållningsorder.[1]

Innehållet i denna skrivelse var så mycket mera allvarligt, som de övriga stormaktsministrarna verkligen intogo samma hållning och nu syntes beredda att driva igenom, vad de ansågo vara Danmarks goda rätt. Den dansk-norska kontroversen blev sålunda föremål för livliga underhandlingar, och diplomaternas noter därom korsade varandra utan avbrott. Alla voro de till Danmarks fördel, och den svensk-norska utrikespolitikens ledare hade åtskilligt att tänka på.[2]

Med anledning av det förestående stormaktsingripandet var Engeström angelägen att framlägga de svenska synpunkterna. Det var en sorts cirkulärnot, som förut meddelats kabinetten i London och Petersburg och av vilken nu även Tarrach fick del. Konungen av Sverige, hette det, hade ingenting att dölja för sina vänner beträffande frågan om skulduppgörelsen. Om han hade övertagit Norge på de villkor, enligt vilka det överlämnats till honom av konungen av Danmark, d. v. s. som oinskränkt härskare, hade han visserligen i denna sin egenskap kunnat avgöra saken men hade ändå av sina nya undersåtar måst begära upplysningar om de danska fordringarna för att inte pålägga sitt folk bördor, som stredo mot all rättfärdighet. Nu var han emellertid bunden av den norska grundlagen och måste vända sig till det norska folket för att kunna ge Danmark ett bestämt svar. Gentemot denna stat hade Karl XIII iklätt sig förpliktelser såsom konung av Norge. Allt vad han i denna egenskap kunde göra var att söka förmå det norska folket att inse nödvändigheten av att göra slut på sitt mellanhavande med en nation, som det i århundraden varit förenat med.[3]

Den svenska ståndpunkten innebar sålunda, att frågan om

[1] Hardenberg t. Tarrach d. 16 aug. 1816. G. S. B.

[2] Nielsen, a. a., s. 19 ff.

[3] Engeströms skrivelse är bifogad Tarrachs depesch d. 22 juli 1816 G. S. B.

statsskulden endast angick norrmän och danskar samt att Sverige, som aldrig åtagit sig några skyldigheter, borde stå utanför. I princip avvisades därför också stormakternas inblandning såsom obehörig.

Snart skulle det också visa sig, att den beramade stormaktsinterventionen till Danmarks hjälp gick trögare, än vederbörande hade tänkt sig. England, Preussen och Österrike voro genast beredda. Men Ryssland visade nu, föreföll det, lika litet som vid behandlingen av den pommerska frågan på Wienkongressen, någon benägenhet att medverka vid en påtryckning på Sverige. När Kapodistrias förde frågan om en instruktion i detta syfte för Suchtelen på tal, svarade tsaren, att han inte såg någon anledning till ett inskridande och att han var avgjort emot ett sådant, då han inte samtidigt hade blivit anmodad därom av båda parterna. Från svensk sida förelåg ingen sådan anhållan. Alexander hade intagit sin position med hänsyn till ett memorandum av greve Löwenhielm, som däri klargjorde de svensk synpunkterna och för övrigt inskränkte sig till att uttala en förhoppning, att en snar överenskommelse måtte kunna träffas mellan Sverige och Danmark.[1]

Innehållet i detta memorandum överensstämmer precis med det i Engeströms nyssnämnda cirkulärnot. Löwenhielm hävdade bestämt, att Karl XIII enligt Kielfreden underhandlade i skuldfrågan i egenskap av Norges konung, att det för tillfredsställande av Danmarks anspråk vore omöjligt att förfoga över större summor, än stortinget beviljade, och att överläggningen om de för likvideringen nödvändiga medlen därför endast kunde anförtros åt norska myndigheter. När den svenske diplomaten påpekade, att, då de förenade konungarikena voro fullt oberoende av varandra i allt som rörde lagstiftning och förvaltning, konungen av konstitutionella skäl var förhindrad att låta Sverige anslå summor till den norska statsskuldens avbetalning och att även om detta vore möjligt ett sådant tillvägagångssätt skulle innebära en orättvisa mot det svenska folket, berörde han i själva verket frågans springande punkt. Därmed avvisades bestämt kravet, att Sverige skulle övertaga någon sorts garanti för den norska statsskuldens gäldande. För Danmark liksom för de medverkande stormaktsdiplomaterna var återigen just detta önskemålet på grund av Norges svaga finansiella ställning.[2]

Kejsar Alexanders välvilliga hållning i denna fråga var naturligtvis av allra största värde för den svenska regeringen. Engeström försummade inte heller att låta Tarrach få veta detta. På samma gång uttryckte han sin förvåning över att Preussen, så som det gjort, kunde engagera sig för Danmark.[3] Tarrach måste

[1] Nielsen, a. a., s. 22—23.
[2] Löwenhielms memorandum tr. hos Schinkel, a. a., X, s. 291—294.
[3] Tarrachs depesch d. 3 sept. 1816. G. S. B.

också medge, att man knappt kunde vänta sig något kraftigare ingripande till Danmarks förmån, då tsaren var så välvilligt stämd gentemot Karl Johan.[1] Han trodde, att kronprinsen ämnade begagna sig av denna intimitet för att med Alexanders bistånd åstadkomma ett giftermål mellan prins Oskar och en prinsessa av Mecklenburg.[2]

Ända till framemot slutet av 1816 hade Ryssland klart och tydligt tagit Sveriges parti, och ännu i början av 1817 hade ingenting uträttats, som avsevärt kunde föra Danmarks sak framåt. Just då såg det emellertid ut, som om tsaren för att få saken bragt ur världen skulle ge vika för påverkningarna från olika håll till en intervention, om ock i mildaste form, till Danmarks fördel. Efter att ha fått kännedom härom satte sig Tarrach ofördröjligen i förbindelse med Suchtelen för att konferera om en gemensam aktion.[3] Men snart nog fick han klart för sig, hur föga kejsar Alexander, som egentligen hade avgörandet i sin hand, var böjd för ett kraftigare ingripande. Att Karl Johan emellertid kände sig oviss om Rysslands hållning framgår av ett samtal, som han hade med Suchtelen.[4] Av olika anledningar inträdde likväl våren 1817 några månaders paus i underhandlingarna.[1]

Den preussiska diplomatiens avgjorda partitagande för Danmark bidrog givetvis i sin mån att öka den redan befintliga spänningen mellan hoven i Stockholm och Berlin. Frågan om Norge skulle betala Danmark någon million mer eller mindre är av underordnat intresse, men stormakternas intervention är en synnerligen karaktäristisk företeelse. Den avspänning, som det tillfälliga avbrottet i underhandlingarna våren 1817 medförde, torde till fullo kunna förklara fördraget med Preussen i maj samma år angående Sveriges accession till den heliga alliansen. I varje fall är det givet, att vårt lands ställning till denna eller dess huvudmakter Ryssland och Preussen måste inverka på förhandlingarna om den norska statsskulden. Det skulle också visa sig, att Karl Johan långt ifrån att känna sig bunden av sin anslutning till alliansen tvärtom med framgång sökte hävda sina båda rikens oberoende.

[1] Tarrachs depesch d. 3 o. 10 sept. 1816. G. S. B.
[2] Tarrachs depesch d. 15 okt. 1816. G. S. B.
[3] Tarrachs depesch d. 11 mars 1817. G. S. B.
[4] Suchtelen t. Alexander I d. 20 (8) april 1817. Avskr. i F. 859 p. U. U. B.

Einar Forssberg.

En släktbok och ett släktarkiv.

De Åkerhielmska ätterna i tryck och i handskrift.

De friherrliga ätterna Åkerhielm af Margretelund och af Blombacka, båda bland de största och historiskt mera framträdande bland Sveriges yngre adelssläkter, ha (jämte den i Nord-Amerika fortlevande adliga adopterade ätten Åkerhielm, som har samma stammoder som de friherrliga) förenat sig om utgivande av ett släkthistoriskt översiktsverk. *Åkerhielmska släktboken*, utarbetad av majoren frih. Erik Åkerhielm med biträde av kaptenen frih. Nils Åkerhielm (Stockholm 1926, 396 s.), är såsom huvudsakligen avsedd för de vidsträckta släktkretsarna disponerad i matrikelartad form med merendels kortfattade biografier över samtliga ättemedlemmar. Verket framträder sålunda icke med större vetenskapliga anspråk men är likväl icke utan allmänhistoriskt intresse, då de många historiskt bemärkta ättemedlemmarna blivit tämligen utförligt skildrade, delvis på grundval av arkivaliska primärkällor. Detta gäller särskilt de båda friherrliga ätternas gemensamme stamfader, den karolinske statssekreteraren Samuel Månsson Agriconius, adlad Åkerhielm, och hans familj samt hans härstamning, som utförligt klarlägges.

Ur åtminstone en synpunkt torde emellertid den historiska forskningen ha intressen att bevaka i samband med släkthistoriska publikationer av både större och mindre vetenskaplig räckvidd. Om i en släkts ägo finnas arkivalier av större personhistoriskt intresse, synes det vara synnerligen önskvärt, att dylika enskilda och kanske för forskningen otillräckligt kända källor i görligaste mån utnyttjas för det litterära minnesmärket över deras upphovsmän. I det föreliggande fallet finnes verkligen en betydande samling släktarkivalier på Margretelund, stamgodset för den ena friherrliga ätten, varjämte en mindre samling finnes på åtminstone ett håll, nämligen å Dylta, som likaledes ägts av Margretelundsätten sedan dess begynnelse. Dessa arkivalier synas nu visserligen i någon mån ha utnyttjats för Åkerhielmska släktboken, men genom bristerna i fråga om citat- och källapparat reduceras värdet därav till ett minimum. Och framför allt: tillvaron av ett Åkerhielmskt släktarkiv å Margretelund antydes icke med en rad i släktboken! Samlingen, som undertecknad — närmast av intresse för riksrådet Samuel Åkerhielm af Margretelund — haft anledning att taga kännedom om, rymmer likväl åtskilligt av allmänt personhistoriskt intresse. Då den hittills föga beaktats inom forskningen, torde en kort översikt över samlingens innehåll kunna försvara sin plats.

Samuel Månsson Agriconius-Åkerhielm har bl. a. efterlämnat en mindre korrespondens i privatekonomiska och familjeangelägenheter. Särskilt må framhävas en kopiebok för brev från en vistelse i utlandet, huvudsakligen i Holland med anledning av ett arvskrav

efter hans hustrus holländska släkt; dessa delvis på holländska och andra främmande språk avfattade brev torde ha ett visst kulturhistoriskt intresse. — Av långt större betydelse är emellertid kvarlåtenskapen efter statssekreterarens son riksrådet Samuel Åkerhielm d. y., den främste bäraren av Åkerhielmska namnet. Tyvärr finnas här inga andra brev till honom än en samling, som rör hans förvärv av Margretelund, men även dessa ha ett visst intresse, då nämligen köpet invecklade honom i en process om annans rätt till bördeslösen av godset, vilket gav honom anledning att vid riksdagen 1723 föreslå och genomdriva en betydelsefull reform av bördsrätten[1]. Av riksrådets egen hand finnas de viktigaste handlingarna bevarade: en tyvärr blott till 1715 framförd självbiografi med intressanta skildringar bl. a. från hans vistelse vid Karl XII:s fältkansli i Turkiet, vidare en veterligen ej utgiven eller förut känd politisk ströskrift, utgörande en dialog om den politiska situationen 1744, samt uppteckningar om några märkliga samtal, uttalanden och episoder från 1746—47, vilka på ett intressant sätt belysa förhistorien till den store mössledarens fall. Slutligen finnas en mängd koncept till riksrådets uttalanden till rådsprotokollet och i samband därmed några uppteckningar, vilka lämna beaktansvärda upplysningar utöver de motsvarande protokollserierna.

Betydande är även den arkivaliska kvarlåtenskapen efter riksrådets sonsons son, statsrådet Gustaf Fredrik Åkerhielm. Den omfattar bl. a. självbiografiska anteckningar, handlingar och anteckningar från hans chefskap över fångvården (inom vilken han införde betydande reformer) och från riksrättsåtalet 1840—41 samt brev. Bland brevskrivarna märkas bröderna Löwenhielm — inemot ett hundratal oförbehållsamma vänbrev av stort intresse, de flesta från Gustaf Löwenhielm — samt åtskilliga medlemmar av familjens litterära vänkrets, bland dem C. G. Brinkman och framför allt Tegnér, vars brev — de märkligaste riktade till statsrådets första hustru, Charlotte af Ugglas — utgivits i Böök-Wrangels Tegnérupplaga. — Gustaf Fredriks son, statsministern Gustaf Åkerhielm, har efterlämnat en mera svåröverskådlig samling brev och handlingar, varibland särskilt må nämnas brev från Oskar II.

Förutom dessa historiskt betydande personers kvarlåtenskap omfattar samlingen ett stort antal brev och andra handlingar, hänförande sig till andra bärare av Åkerhielmska namnet samt till befryndade personer och familjer. Därtill komma slutligen godsräkenskaper samt ägo- och familjerättsliga handlingar huvudsakligen från 1700- och 1800-talen.

[1] Se härom Valentin, Frihetstidens riddarhus, s. 45—47.

Tom Söderberg.

Underrättelser.

— Det är ett intressant försök att till tjänst för en större allmänhet popularisera en av vår äldre historieskrivnings märkligaste produkter, som lektor Aron Rydfors bragt till fullbordan genom att med bibehållande av rimformen på ett för den icke fackutbildade begripligt och njutbart språk återgiva *Svenska medeltidens rimkrönikor* (2 dlr, Bergvalls förlag, Sthlm 1925). Våra rimmade rikskrönikor från medeltiden, vilka på grund av sitt historiska och litterära värde i synnerlig grad förtjäna att bli hela folkets egendom, ha här för första gången gjorts allmänt tillgängliga på ett sätt, som motsvarar detta önskemål. Det av utgivaren nedlagda arbetet, som ju inneburit ingenting mindre än ett slags översättning till nutidssvenska, har varit förenat med stora svårigheter, och det har givetvis icke blivit honom möjligt att i nödig omfattning »modernisera» språkdräkten och på samma gång upprätthålla rimformen utan att i någon mån även vad innehållet beträffar avlägsna sig från originalet. Men överarbetningen har i allmänhet skett med en kunnighet och omsikt, som bevarat mycket av själva andan och stämningen i de gamla diktverken och som därjämte jämväl i enskildheterna skapat en ganska trogen spegelbild av förlagorna. Även versifikationen — en mängd rim ha vid »översättningen» naturligt nog måst nyskapas — är i regel skickligt utförd, ej sällan med verklig talang. — Det kan anmärkas, att Rydfors stundom brukat större våld mot de originala rimkrönikorna än vad nöden krävt och det populära syftet rättfärdigar. Härmed avses framför allt hans konsekvent tillämpade metod att i de fall, då ett och samma ämne behandlas i två eller flera rimkrönikor (så t. ex. skildras ju den politiska utvecklingen åren 1455—1496 dels i de nära samtidiga Sturekrönikorna, dels i vår medeltids yngsta, först på 1520-talet nedskrivna rimkrönika), till ett helt söka sammansmälta vad som sålunda tillhör olika diktalster från sinsemellan ofta vitt skilda tider och av mycket divergerande beskaffenhet. Resultatet av detta tillvägagångssätt är i flera hänseenden otillfredsställande, men då det anmärkta förhållandet endast hänför sig till en jämförelsevis ringa del av arbetet i dess helhet, påverkar det icke i alltför stor utsträckning det övervägande goda totalintrycket. Det är alltså att önska, att lektor Rydfors' verk, som fått en från typografisk synpunkt tilltalande utstyrsel, måtte finna många läsare och sålunda sprida kännedomen om en förnämlig och ärevördig diktsamling, som hittills utanför fackkretsarna praktiskt taget varit en tillsluten bok för de historiskt intresserade.

G. C—n.

— Från svensk sida ha till tidig anglosachsisk historia lämnats tvenne betydanda bidrag. Professor R. E. Zachrisson har i *Romans, Kelts and Saxons in Ancient Britain, an Investigation into the two dark Centuries (400—600) of English History* (Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, 1927) upptagit till behandling det omstridda problemet rörande den anglosachsiska erövringens förhållande till den tidigare romersk-keltiska kulturen. På goda skäl, framför allt av språkvetenskaplig, men även historisk och arkeologisk natur, hävdar förf., att den romersk-keltiska befolkningen, särskilt i de västra delarna av England, icke tillintetgjordes utan absorberades och amalgamerades av de segrande germanerna. Uppfattningen står i god samklang med de nyaste resultaten på den allmänt germanistiska forskningens område. Anglosachsarnas dunkla invandringshistoria har professor E. Wadstein ägnat en klargörande och skarpsinnig undersökning i *On the Origin of the English* (Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, 1927). Bedas sena upplysningar skjutas undan för Gildas nära samtidiga, och traditionen om anglers och jutars sammanhang med det danska Jutland blir föremål för en nedgörande kritik. Enligt förf:s mening har huvudmassan av de germanska stammar, som erövrade England, utgjorts av sachsar och friser, bland vilka senare ingått även en »jutisk» folkstam från nordvästra Nordsjökusten. Vad »angler» beträffar, lutar förf. åt den åsikten, att namnet uppkommit i själva England, nämligen såsom germansk översättning av det keltiska »eceni» (de keltiska invånarna i det anglosachsiska Östangeln). På denna sistnämnda punkt känner man sig tveksam, huruvida man kan följa förf. Den naturligaste historiska synen på germanernas invasion i England är onekligen den, att en blandad skara av germanska folkstammar strömmat över Nordsjön, och att ehuru denna skara av den romersk-keltiska befolkningen betraktades såsom relativt enhetlig och i överensstämmelse med senklassiska traditioner sammanfattades under den gemensamma benämningen »sachsar», de olika folkelementen dock omsider blivit medvetna om sin egenart och i samband med den slutliga ockupationen tagit i anspråk sina gamla kontinentala folkbeteckningar. För anglernas vidkommande har man då att söka deras moderfolk i den stora angliska folkgruppen i norra Germanien.

— Den svenska populärvetenskapliga historiska litteraturen har riktats med tvenne värdefulla arbeten från den klassiska och senantika historiens område. I *Athenare* (Hugo Gebers förlag, Sthlm 1927) har Ivar Harrie på ett synnerligen talangfullt och intresseväckande sätt ställt fram för oss bilderna av en rad grekiska märkesmän, såsom dessa te sig efter de senaste årens ingående och framgångsrika forskningar. Sture Bolin har i sitt arbete *Romare och germaner* (Hugo Gebers förlag, Sthlm 1927) sökt klargöra de vittgående förändringar i den historiska uppfatt-

ingen, vilka blivit följden av de nyare undersökningarna i fråga m den antika kulturens förhållande till den medeltida, undersökingar vilka allt klarare givit vid handen den obrutna kontinuiteten mellan klassiskt och medeltida stats- och kulturliv.

— Då det under utrikesdepartementets budget tidigare uppförda anslaget till »Sveriges traktater» av sparsamhetsskäl under de senaste ren (sedan 1923) ej begärts av riksdagen, har det fortsatta utgivandet av detta verk tills vidare måst ligga nere, till stor skada för en historiska forskningen. Det förtjänar emellertid påpekas, att epartementet detta oaktat genom en av sina avdelningar, arkivet, ublicerat och fortfarande publicerar traktatverk, vilka, om än i första rummet avsedda för den praktiska politikens målsmän, dock smväl kunna påräkna intresse hos historikern.

Sedan år 1912 har utkommit »Sveriges överenskommelser med rämmande makter», vilken publikation på visst sätt för senare år r en motsvarighet till vad Sveriges traktater är för äldre tider. idare ingår i den årligen utkommande »Utrikesdepartementets alender» en förteckning över samtliga Sveriges överenskommelser med rammande makter, avslutade från och med år 1815, jämte upplysingar om vilka av dessa fortfarande äro i kraft.

En ny upplaga av *Recueil des traités de la Suède* utkom 926—1927, redigerad av legationsrådet greve Sten Lewenhaupt.[1] erket är utgivet i två band (det första XI + 764 s., det andra XVIII + 962 s.) och innehåller Sveriges den 1 januari 1926 i kraft rande traktater. Av dessa omfattar del I mellan Sverige och två eller era andra stater ingångna överenskommelser och del II sådana, m gälla Sverige och *en* annan stat, varjämte avtal, ingångna mellan enbart Sverige och två eller flera av de nordiska länderna, o upptagna i denna del.

Den förra delen är kronologiskt uppställd och försedd med således kronologiskt register. Av stort värde äro de uppgifter, givaren lämnar om vilka stater jämte Sverige ratificerat, senare slutit sig till och eventuellt frånträtt resp. överenskommelser. en första av de intagna akterna är den bekanta konventionen ellan Sverige och Ryssland av 1780, som biträddes av Danmark, rande den neutrala handelns och sjöfartens frihet, och den sista den i Helsingfors år 1925 ingångna överenskommelsen mellan stersjöländerna och Norge för bekämpande av spritsmuggling. Man ger märke till det stora antal traktater, Sverige avslutat, sedan första plagan av verket utkommit — till sidantalet upptages något över hälfn av volymen av dessa fr. o. m. år 1912 ratificerade traktater. Bland m må nämnas 1918 års överenskommelse angående demolering fästningsverken på Åland, 1921 års konvention rörande Ålands ke-befästande och neutralisering, Nationernas förbunds akt 1919

[1]) Den första upplagan utgavs av Sandgren 1910 jämte ett supplementad 1913. Se härom *HT* 1911, s. 61—62.

samt Sveriges anslutning därtill 1920, protokollet rörande den av Nationernas förbunds församling upprättade fasta mellanfolkliga domstolen jämte församlingens resolution i denna fråga 1920 samt domstolens statuter och slutligen Spetsbergstraktaten 1920.

Den senare delen är uppställd efter länder i (fransk) alfabetisk följd och för varje land kronologiskt. Registret är ordnat på samma sätt. Bland de häri upptagna traktaterna märkas några av Sveriges viktigaste gränsfördrag, såsom frederna i Roskilde och Fredrikshamn, återgivna i de punkter, dessa fördrag fortfarande äga gällande kraft. Även denna del innehåller ett stort antal under senare år ingångna överenskommelser, t. ex. 1912 års neutralitetsdeklarationer med Norge och Danmark, 1924 års skiljedoms- och förlikningsavtal med Tyskland, samma års skiljedomsavtal med Förenta Staterna och förlikningsavtal med Schweiz samt överenskommelserna med Norge, Danmark och Finland 1924 samt med Estland och Lettland 1925 angående upprättande av förlikningsnämnder.

Av de anförda exemplen torde framgå, att traktatsamlingen såväl ur historieforskningens som ur den aktuella utrikespolitikens synpunkt innehåller dokument av allra största intresse och betydelse för vårt land. Verket synes vara omsorgsfullt utarbetat och vittnar om den förtrogenhet med ämnet, som utgivaren förvärvat sig genom mångårig handläggning av traktatärenden i utrikesdepartementets arkiv.

E. H.

— I Blekingeboken (Blekinge hembygdsförenings årsbok 1927, II, 85 s. + 1 karta) har lektor A. Hallenberg framlagt en undersökning rörande *Kristianopel såsom stad under svenskt välde*, vilken till större delen är byggd på primärt, ännu otryckt källmaterial. Något summarisk förefaller redogörelsen för stadens utrymning och rasering vara. Karl XI:s sista skrivelse härom anser förf. vara det i riksregistraturet ingående brevet av 1/3 1678, vilket datum för förf. blir det sista i stadens historia. I själva verket existera emellertid senare konungaskrivelser angående Kristianopel. Sådana föreligga i riksregistraturet åtminstone från 16/3, 18/3, 9/4 och 11/4 1678 till general Martin Schulz von Ascheraden samt av 12/5 till landshövding Leijonhielm. Breven till generalen kompletteras av dennes svarsskrivelser till konungen av resp. 17/3, 5/4 och 10/4. I samtliga är Kristianopel på tal. Förf. förklarar — i samband med konungens brev till landshövdingarna Conrad Gyllenstierna och Lilliecrona redan i mars 1677 — det vara »svårt att säga», varför konungens befallning om fästningens demolering icke omedelbart verkställts. Schulz' rapporter giva ett besked, som troligen i ännu högre grad varit giltigt för situationen ett år tidigare. Generalen har enligt skrivelsen av 17/3 1678 ej haft »mannschaft und materialen» till företaget. Det från Kalmar beordrade manskapet har ej anlänt, och han anhåller därför, att till hans förfogande ställas »von Wexio Lehn 800 Bauern» och »2 à 30

lekingsche Bauern». I brevet av 8/4 heter det: »Mit Christianopels ustandt ist es schlecht bestellt», vilket innebär, att konungens ·der ännu ej effektuerats. Dröjsmålet har haft sin enkla förlaring i det militära läget. Överhuvudtaget har förf. i sitt arbetes utkapitel, som betitlats »Stadens sista öden», ej ägnat vederbörlig ppmärksamhet åt det krig, varunder — såsom förf. omtalar — ristianopel c:a ett halvår (september 1676—februari 1677) var ı stödjepunkt för »friskyttarna», vilket förhållande beseglade stadens le och förklarar den svenske konungens otålighet. (I realiteten ›ro konungens farhågor överdrivna, alldenstund danska överbefälet ll fullo insåg svårigheten att hålla en punkt så långt österut :h i god tid velat utrymma platsen, vilket emellertid förhindrades dess kommendant; se härom A. Stille, Kriget i Skåne 1676 –1679, i *HT* 1901, s. 50.) Några dateringar i det föreliggande ·betet må här korrigeras. »Dhet Snapphanenästet Christianopel» ›sattes av Johan Gyllenstierna ej 25/2 1677 utan redan 22/2. 'etta framgår såväl av det brev till konungen, vilket Gyllenstierna iterat Kristianopel 26/2, som av den danske kommendanten Val. ützows »Accordspunkten», som bifogats riksrådets skrivelse av 10/3. 677 års böndagsplakat, vari en »extraordinarie böhnedag» påbjöds, tfärdades redan på andra dagen efter Kristianopels erövring, ej 24/3.

S. K—ft.

— Ett namn, som ofta möter forskaren i Portugals yttre histoa under restaurationstiden (1640—1668), är Edgar Prestage, amões professor vid Londons universitet och författare av ett ertal specialundersökningar rörande Portugals diplomatiska förndelser med Holland, England och Frankrike samt aktutgivare. Ett mmanfattande arbete är det för ett par år sedan utkomna *The plomatic relations of Portugal with France, England and Holland om 1640 to 1668* (Watford 1925; XIV + 237 s.). Förf. behandr i tre kapitel de olika sidorna av sitt ämne i form av redogölse för Portugals särskilda beskickningar till ifrågavarande länder; ıpitlet om Holland betecknar förf. själv som det första försöket t behandla detta ämne. Arbetets omsorgsfullt redogörande karakr gör det till ett värdefullt uppslagsverk för ett föga känt avsnitt Europas diplomatiska historia under 1600-talet.

K. M.

— Den värdefulla serien »Noraskogs arkiv, Kulturhistoriska mlingar och anteckningar om Örebro läns bergslager», innehåller bd. 6, n:r 1 (Sthlm, Fritzes hovbokhandel i distr.) Daniel Tilas' *ıgbok öfver Hans Kongl. Höghet Cronprintsen Prints Gustafs resa nom bergslagerne in sept. 1768*, utgiven efter författarens på Kungl. blioteket under signaturen M. 208 förvarade handskrift av Erik olmkvist. Visserligen har denna reseskildring en gång tidigare publirats i tryck (av Waldemar Skarstedt som bokbilaga till tidningen Falu-

kuriren 1896), men dels var denna upplaga icke fullständig — de
upptog endast de partier, som beröra Dalarna — dels har den icke på
länge varit tillgänglig i bokhandeln. Holmkvists publikation är så-
ledes praktiskt taget att beteckna som den första upplagan av Tilas'
dagbok. Kommentarer och register saknas tills vidare, men man får
hoppas, att utgivaren i ett kommande häfte fyller denna brist. —
I avseende på innehållet har den Tilasska reseberättelsen betydelse
huvudsakligen genom de talrika där förekommande skildringarna
från de mellansvenska bergverken och gruvorna. Som kunnig och
mångerfaren fackman på det bergstekniska och metallurgiska om-
rådet förstår Tilas att klart och exakt relatera vad som därvid
förefallit av intresse, såväl i fråga om bruksdriftens speciella en-
skildheter som bergsmanssederna och lokalförhållandena i allmänhet.
Han inskränker sig emellertid icke härtill utan begagnar också varje
tillfälle till utvikningar på andra områden. Framför allt dröjer
han med förkärlek vid skildringen av allmänhetens hållning gent-
emot kronprinsen och meddelar många roande detaljer, belysande
för den naiva entusiasm, som hans personlighet och uppträdande
framkallade. Säkerligen har all denna öppna och oförfalskade
rojalism gjort ett starkt intryck på den blott 22-årige kronprinsens
emottagliga sinne. Med egna ögon kunde han vid denna sin första
direkta beröring med det svenska folkets bredare lager konstatera,
att kärleken och vördnaden för konungahuset där var vida fastare
och djupare rotad än vad han av rådkammarens och ständerkretsar-
nas hållning kunnat förmoda. Måhända har redan vid detta till-
fälle hos honom väckts tanken på att i kampen mot partipolitikerna
appellera till folkets nedärvda lojalitet och kungatrohet. Intrycken
från bergslagsresan 1768 ha kanske sålunda spelat en viss roll vid
förberedandet av statsvälvningen fyra år senare.

O. W—n.

— En betydelse, vida mera omfattande än den som tillkommer
vanliga biografier, utmärker det arbete, som den bekante och fram-
stående konsthistorikern professor Carl Neumann i Heidelberg
ägnat sin lärare och vän Jacob Burckhardt (*Jacob Burckhardt*,
München, Verlag F. Bruckmann, 1927, 402 s.). För första gången
har här Burckhardts litterära och vetenskapliga verksamhet fram-
ställts i full genetisk och psykologisk belysning. Känt är ju, att
resultaten av Burckhardts forskning, vilken som bekant i en hart
när enastående utsträckning påverkat den allmänna kulturhistoriska
uppfattningen, under senare tid gång efter annan från sakkunnigt
håll ej utan skärpa nagelfarits, och ej sällan har man hört klago-
mål över svårigheten att hos den stora publiken rubba den
ensidiga och förenklade bild av renässansens väsen och kultur,
som hans ryktbara arbete »Die Kultur der Renaissance in Italien»
(publicerat 1860) framkallat. Ju längre och djupare den moderna
forskningen inträngt i renässansidéernas uppkomst- och utvecklings-
historia, desto klarare har det också blivit, att Burckhardt behandl

tt material med tydlig och avsiktlig ensidighet, under medvetet ndanskjutande av sådana synpunkter, som ej passade för hans elhetsbild. Man har frågat sig hur detta varit möjligt hos en orskare med så utpräglad vetenskaplig anläggning som Burckhardt. eumanns framställning ger oss svaret. Burckhardt var nämligen, nligt vad han upplyser oss om, ingalunda blott och bart vetenkapsman utan också och därtill i minst lika hög grad diktare. Hans emperament var icke präglat av vetenskapsmannens objektivitet; ärtom behärskades han alltigenom av konstnärslynnets irrationella m- och antipatier, och i alla hans verk gingo hans egna åsikter en. Hans historiska grunduppfattning var bestämd av hans egenap av traditionsfast borgare i Basel. Han hyllade småstaten och aden som de enda fria män värdiga politiska organismerna. ör all större statlig verksamhet och all centralisation hyste han n fanatisk avsky. Bland de historiska gestalter han ansåg förårvligast voro därför också både Ludvig XIV och Bismarck, och e tysknationella enhetssträvanden, som fängslade så många av hans amtida, lämnade honom ytterst likgiltig. I religiöst hänseende tog han en mot kristendomen avvisande, ja rent av fientlig ståndunkt. Medeltidens religiositet lämnade honom fullständigt kall, ch gotiken var honom både som konststil och levnadsform osymatisk. Det är därför lätt att förstå, att han på många punkter skulle omma att känna sig starkt dragen till sin unge kollega Nietzsche, iken 1868, redan innan han hunnit förvärva doktorsgraden, på riedrich Rietschls tillskyndan kallats till e. o. professor i klassisk lologi vid Basels universitet. Neumann anser som säkert, att arathustras förkunnelse på många punkter är starkt påverkad av urckhardts livsåskådning. Att den Burckhardtska renässansteorien t ifrån dessa fakta måste bedömas på ett helt annat sätt än vad digare skett torde få anses odiskutabelt. Burckhardt har i sin ildring av renässansens Italien diktat in hela sitt eget stats- och ulturideal, utan att alltför noga kontrollera om framställningen erkligen också stämde överens med de faktiska förhållandena. iktigt har också den utmärkte romanisten Karl Vossler om Die ultur der Renaissance in Italien yttrat: »Dies Buch ist aus der eihe der wissenschaftlichen Werkzeuge in die der wissenschaftchen Kunstwerke getreten.»

Jämte skildringen av Burckhardt innehåller Neumanns verk ävenles många uppgifter av intresse rörande meningsbrytningarna inom rsklands vetenskapliga och politiska värld kring mitten av det ttonde århundradet, det rådande konsthistoriska uppfattningssättet, n akademiska undervisningen m. m. Stilen är tung men innellsmättad och hela bokens komposition tämligen ojämn. Rikemen på nytt material är emellertid så stor och synpunkterna så iginella, att man har svårt att lägga boken ur handen, innan man st den till slut.

O. W—n.

— Under titeln *Den siste rikskanslern och hans döttrar* (Sthlm, Hugo Gebers förlag, 1927) har den flitige personhistorikern d:r Carl Forsstrand skildrat friherre Fredrik Sparre, bekant såsom innehavare av det under Gustav IV Adolfs förmyndarregering 1792 återupplivade rikskanslersämbetet. På denna post skördade friherre Sparre som bekant föga ära; tvärtom har han i historien kommit att stå som en nästan parodisk representant för ett ämbete med lysande traditioner från Axel Oxenstiernas dagar. D:r Forsstrand har ej heller avsett att ge någon »ny belysning» åt hans offentliga verksamhet, vilken i det hela fallit utanför ramen för hans framställning. Däremot har han på grundval av åtskilliga i Hamiltonska arkivet på Boo i Närke förvarade brev, särskilt från fri Sparre till hans dotter Ulla, varit i stånd att ge varjehanda intressanta upplysningar om människor och händelser i den gustavianska tidens Stockholm ävensom drag ur svenskt herrgårdsliv under samma tid. Till bokens huvudparti, som behandlar Sparre och hans släkt, har d:r Forsstrand fogat ett par andra skildringar från gustavianska tiden. I den ena redogöres med stöd av en del brev fr sedermera överstekammarherren Carl Didrik Hamiltons upplevelser i utlandet under ungdomsåren (1792—93), en redogörelse, som kompletterar Hamiltons på gamla dagar (1836) av trycket utgivna »Ströddа anteckningar av en gammal gustavian». Bokens sista kapitel handlar om en släkting till den nyssnämnde Hamilton, friherre Joh Hugo Hamilton, vilken såsom chef för de kungliga teatrarna under Gustav IV Adolfs regering lämnade ganska rikt stoff åt sin tid skvallerkrönika, varpå d:r Forsstrand lämnar en del lustiga exempe

G. J—n.

— Carl August Hagbergs brev till hemmet från den europeiska rundresa han företog åren 1835/36 (*Resa i Europa på 183 talet. Skildringar i brev till föräldrahemmet*, utg. av Teod Hagberg med inledning av Anders Österling, Sthlm, Bokf Natur och Kultur, 1927, 264 s., kr. 6:—) ha sitt huvudsakli intresse däri, att de karaktäristiskt belysa den efter romantiken följande svenska generationens förändrade europeiska orientering. Den tidigare härskande entusiasmen för Tyskland och den tys kulturen avlöses hos Hagberg av en motsvarande, snarast än me motståndslös hänförelse för Frankrike, fransk politik, fransk litteratur och franska samhällsformer. Berlin tyckte han icke alls o Dresden just icke heller, och i Wien, där han dock starkt fängslades av sällskapslivets elegans och den behagliga umgängestonen, erfor han enligt sina egna ord en känsla ungefär som i Armids förtrollade trädgårdar: »man slumrar in under sirénsång och v nar fängslad till sin andliga människa». »När», fortsätter h »skall den tid komma, då den mäktige trollkarlen Metternichs bländverk faller och man andas frihetens luft i dessa härliga nejd Paris däremot, för vilket han ursprungligen hyst »en viss pharisäistisk-jesuitisk rysning», tilltalade honom redan från början utо

»ndentligt. Han lyckades komma med överallt, bl. a. genom Löwenhielms välvilliga intresse, vilket han icke nog högt kan prisa, bevistade sessionerna i deputeradekammaren, introducerades i Institut de France, var stamgäst på Comédie francaise, hörde Grisi sjunga på italienska operan och försökte till och med ehuru utan resultat få se på, när Fieschi och hans medbrottslingar vid attentatet mot Ludvig Filip giljotinerades. Hans brev bilda en fängslande och innehållsrik kommentar till den parisiska dagskrönikan. Bland enskildheter må nämnas, att han omtalar den ryktbare pretendenten Naundorff och hans försök att bevisa sin legitima rätt till franska tronen. För sin egen del ställer sig Hagberg emellertid ytterst skeptisk till saken och uttalar helt kyligt som sin mening, att den förmente kungaättlingen »lärer sluta sin bana på korrectionshus». Omdömena om den franska kulturen i dess helhet visa, att han uppfattar den som en lyckosam och framåtförande motsättning mot den tyska. »Medan Tysken construerar världen, förvrar Fransmannen densamma. Se där skillnaden mellan dem! ...skarna hava spelt ut sin roll i världshistorien.» Paris däremot, ...r »allt är i mouvement», synes honom som kulturens medelpunkt ...h »den sjätte världsdelen». När till och med en i grunden så ...s kylig och kritisk natur som Hagberg så starkt kunde fängslas ... 1830-talets Parisliv, är det lätt att förstå, att de mera lättan...ndliga bland hans samtida under liknande förhållanden i än högre ...ad skulle utvecklas till att bliva det franska inflytandets hänförda ...ostlar i Sverige. Som ett belysande dokument i de fransk-svenska ...lturförbindelsernas historia äga Hagbergs resebrev därför sitt givna ...tresse.

Tyvärr är utgivningssättet emellertid ytterst bristfälligt. Texten ...bjuder talrika iögonenfallande missförstånd och felläsningar, re...gistret är ofullständigt och de bifogade noterna föga upplysande. ...ilettantismen inom utgivarfacket synes vara omöjlig att utrota.

O. W—n.

— Den framstående holländske kulturhistorikern Jan Huizingas bekanta verk *Herfsttij der Middeleeuwen*, vilket redan i ori...nal utkommit i tvenne upplagor och dessutom överflyttats både ... tyska och engelska, har numera under titeln *Ur medeltidens ...* även utkommit i en förtjänstfull svensk tolkning, utförd av Hans Reutercrona (Sthlm, C. E. Fritzes bokförlags aktie...ag, 1927). Så erkänt och beaktat som detta arbete blivit ... den europeiska kritiken, är det knappast nödvändigt att här ...örligare dröja vid dess eminenta förtjänster. Det må vara nog ... helt allmänt erinra om att enligt de mest insiktsfulla be...mares mening icke på mycket länge ett arbete publicerats, som ... så hög grad som detta är ägnat att fördjupa vår uppfattning av ...livet och kulturformerna under medeltidens slut. Huizingas ...ildning har genomgående syntetisk tendens. Han syftar ej ... någon materialsammanställning och gör sig icke någon möda

för att nå fullständighet i avseende på framdragna fakta. Vad han avser är att giva en föreställning om de bärande idéströmningar, som betingade den döende flandrisk-burgundiska medeltidskulturens hela levnadsstil och förlänade den dess egenartade och specifika prägel: riddarromantiken, rikast utvecklad vid Filip den gode och Karl den djärves hov, den religiösa extasen, skönhetssvärmeriet, de våldsamma partilidelserna och den intellektuella dialektiken. Med utomordentlig psykologisk finhet förstår Huizinga att klarlägga dessa olika element i tidens väsen och påvisa, hur de i förening samverka till utvecklingen av 1400-talets samhällsform och personlighetstyper. Framställningen med sin väl avvägda komposition och sin färgrika, livfyllda och målande stil bär vittne om att författaren är på en gång lärd och konstnär.

En detalj i hans verk, som särskilt förtjänar att framhävas, då den på ett förträffligt sätt belyser en på senare tid många gånger ivrigt diskuterad fråga, nämligen övergången mellan medeltids-kulturen och renässansen, är påpekandet av den djupa inre frändskapen mellan de burgundiska hertigarnas romantiska chevaleri och den förfinade och formsköna kultur, som utmärker ungrenässansen i Lorenzo de' Medicis Florens. Alldeles riktigt framhåller Huizinga, att man i den mediceiska kretsens aristokratiska ideal i själva verket endast har att göra med en transformering av traditionerna från 1100-talets franska ridderskap, däremot icke alls med någon helt nyskapad levnadsform. Det antika inslaget i mediceerkulturen är betydelsefullt och intressant på sitt sätt men har ingalunda varit av omgestaltande beskaffenhet. Här som i många andra fall är det Jacob Burckhardt, som i sin iver att draga upp klara och strikta gränslinjer mellan medeltid och renässans fört forskningen på villospår. En av Huizingas största förtjänster är att han hela sin framställning igenom direkt såväl som indirekt betonat, hur flytande denna gräns är och hur svårt det är att avgöra vilka företeelser som böra hänföras till det ena området eller till det andra. Hans arbete får härigenom betydelse icke blott för den burgundiska utan också för den allmäneuropeiska senmedeltida kulturhistoria.

O. W—n.

— Under de senaste åren ha tvenne översiktsarbeten över Englands historia publicerats, det ena av den engelske historikern George Macaulay Trevelyan under titeln *History of England* (London, Longmans, Green and Co. Ltd., 1926), det andra av den franske historikern Henri Prentout, kallat *Histoire de l'Angleterre* (Paris, Librairie Hachette, 1920, deuxième édition revisée 192[illegible]). De båda publikationerna förete en högst olikartad karaktär. Trevelyan har tidigare utgivit gedigna arbeten om skilda epoker av Englands historia, bl. a. Wycliffes tidsålder och tiden 1782—19[illegible] och han är dessutom känd som elegant stilist. Man har därför anledning att med stora förhoppningar gå till läsningen av hans

senaste arbete, och dessa förhoppningar svikas ej. Förf. har haft fullt klart för sig det vanskliga i sin uppgift att inom en begränsad ram (hans bok är en volym på 700 sidor) ge en skildring av hela Englands historia, och en uttömmande redogörelse för händelseförloppet har han ej åsyftat. Han säger själv i företalet: »This work is an essay in so far as it attempts to analyze the social development of the nation in relation to economic conditions, political institutions and overseas activities. It is a text-book in so far as it preserves the narrative form in brief, deals in dates, and gives prominence to leading events and persons.» Alltså ett mellanting mellan handbok och essay. I stort sett har boken emellertid blivit en essay, och som sådan kan den betecknas som ypperlig. Det ligger över Trevelyans framställning en glans och en brio, som man ej ofta återfinner hos arbeten av liknande slag, och hans formella elegans förenas med utpräglad grundlighet och vederhäftighet. I raska drag skildrar han Englands och det engelska samhällets utveckling på skilda områden, och på varje viktigare punkt har han omsorgsfullt tillgodogjort sig de senaste forskningsresultaten. Han rör sig med samma säkerhet på den politiska och militära historiens områden som på kyrko- och kulturhistoriens, han visar samma förståelse för Henrik II:s statsmannagärning som för de engelska bågskyttarnas betydelse under hundraårskrigen, han är lika intresserad av den engelska bibelöversättningens djupgående inflytande på nationen som av 1500-talets arkitektur. Hans personkaraktäristiker äro livfulla och träffande, och om han har blick för personlighetens betydelse för den historiska utvecklingen, har han det ej mindre för de djupa ledens, gemene mans, folkets. Förf. är ingen abstrakt idéhistoriker, han inskränker sig ej till att draga de stora »linjerna», utan hans framställning är rik på konkreta detaljer, skildringar av levnadsförhållanden och levnadssätt på landsbygden och i städerna under skilda tider. Vad som emellertid framför allt sätter sin prägel på arbetet är dess starka nationella patos. Trevelyan är patriot med en utpräglad stolthet över Englands maktställning och en orubblig tro på dess världshistoriska uppgift. För Trevelyan är England — därom vittnar nära nog varje rad i hans bok — det främsta av länder, landet med sina säregna, på historisk grund vilande institutioner, det land, som lyckats utveckla och förena tre ting, »that other nations have often found incompatible — executive efficiency, popular control and personal freedom», och som på grundval härav lyckats bygga upp sitt världsvälde. En dylik nationalism kan givetvis vara betänklig, då det gäller en historisk framställning, och Trevelyan kan ej heller frikännas från nationalistiska överdrifter och nationell självgodhet. Hans höga uppskattning av den engelska utvecklingens betydelse för mänskligheten ter sig stundom rätt egendomlig, och han är ofta benägen att ge England äran av något, som i själva verket är en allmäneuropeisk företeelse. Hans patriotiska känslor bli i mycket bestämmande för hans historiska uppfattning.

Det är med stark personlig sympati, han skildrar allt det och alla dem, som bidragit till det engelska samhällets och det engelska väldets uppkomst: hans hjältar äro de enkla fredsdomarna på landsbygden, underhusmedlemmarna såsom representanter för »common law» under deras långa kamp för den engelska friheten mot den romerska rätten och de stuartska konungarnas absolutistiska tendenser, samt de sjöfarare, köpmän och kolonisatörer, som under sina vågsamma expeditioner lade grunden till det engelska imperiet. Medgivas måste dock, att han ofta strävar efter korrekt objektivitet, t. ex. i sin behandling av Irlands historia. — En helt annan prägel än Trevelyans har Prentouts skildring. Ser den förre på den engelska historien med patriotens och nationalistens ögon, ser den senare därpå med den kritiske, låt vara sympatiskt stämde främlingens. Grundtonen är och måste vara en annan. Gentemot Trevelyans entusiasm står Prentouts kritiska granskning; när den förre lovordar och prisar, nöjer sig den senare merendels med ett nyktert konstaterande. Medan Trevelyan städse hävdar de engelska institutionernas originella karaktär och är böjd att i Englands utveckling se en utveckling i splendid isolation, betonar Prentout långt starkare de främmande, speciellt de franska influenserna. Resultatet av dessa olika inriktningar blir även, att Prentout visserligen ger en klar bild av Englands historiska utveckling på olika områden (i fråga om mångsidig orientering står han ej sin engelska kollega efter) och i dess olika faser, men han når dock ej fram till det, som Trevelyan med alla sina överdrifter dock gör och som kanske skänker dennes bok dess största värde: det säkra greppet om det specifikt engelska, den mentalitet och den anda, som besjälat den engelska nationen under dess utveckling och som gjort den till vad den är. Även i rent formellt hänseende skiljer sig Prentouts arbete från Trevelyans, såtillvida som det med sin bredare, mer detaljerade och rent kronologiskt ordnade framställning formar sig till en handbok. Prentout lyser kanske ej med nya och orginella synpunkter, men han baserar sin skildring på ett grundligt litteraturstudium, han diskuterar på varje enskild punkt de olika frågorna och visar genomgående prov på en självständig uppfattning. Av särskilt intresse är att iakttaga hans kritiska ställning gentemot den engelska historieskrivningen. Gentemot de stora namn, som länge dominerat uppfattningen, visar han en ofta befogad skepsis. För medeltidens vidkommande gäller detta särskilt Stubbs. Han förkastar hela dennes »système anglo-saxon», hävdandet av de anglosachsiska institutionernas grundläggande och bestående betydelse för den engelska samhällsutvecklingen, och skjuter i stället de skandinaviska och framför allt de normandiska i förgrunden. Den nationalistiska engelska historieskrivningen nagelfar han strängt, liksom han stundom går till rätta med engelsmännens alltför starka respekt för tronen och dess representanter. Någon hjältedyrkan förfaller Prentout över huvud ej till; den av Trevelyan högt beundrade Drake t. ex. är för honom rätt och slätt sjörövaren, man-

nen, »qu'un historien anglais ne veut pas appeler un pirate, mais un chevalier errant de la mer.» — I arbeten av Trevelyans och Prentouts karaktär finns det givetvis mycket, som skulle inbjuda till en mer detaljerad kritik. Här endast några få synpukter. Trevelyan har själv sagt, att han ej har avsett att ge en uttömmande skildring, men det förefaller dock egendomligt att vid framställningen av Karl II:s regering ej nämna habeas-corpusakten. Vid de tillfällen, då Sverige och Skandinavien framskymta, är framställningen merendels korrekt. Dock kan Trevelyans karaktäristik av Karl XII som »the wild warrior king» för en svensk publik te sig något egendomlig, och en svensk historiker kan för Sveriges del ej instämma med Prentout, då han förlägger uppkomsten av de tre skandinaviska konungarikena först till på 700- à 800-talen. Vid behandlingen av den kyrkopolitiska utvecklingen i England under den senare medeltiden omnämner Prentout parlamentets antipåvliga lagstiftning under 1300-talet men tillägger den ingen större vikt. Han hävdar med skärpa, att utvecklingen under 1400-talet gick i en alltigenom påvevänlig riktning. Den bland de djupa leden kvarlevande lollardrörelsen hade härvidlag intet att betyda, då Wycliffe ej åsyftat en brytning med Rom. Kyrkan var 1530 ej heller sinnad därför, och om konungarna av England under vissa omständigheter visat en självständig hållning mot påvedömet, fanns det ingenting i denna kyrkas traditioner, som förberedde en schism. Den slutliga brytningen med påven var uteslutande en akt av Henrik VIII, dikterad framför allt av dennes åstundan att få sin skilsmässa från Katarina av Aragonien till stånd. Det torde knappast vara tvivel om att ej Prentout på denna punkt gör sig skyldig till ett alltför ytligt betraktelsesätt. Vad först Wycliffe beträffar, har den moderna forskningen till full evidens påvisat, att reformatorn under det senare skedet av sin verksamhet intagit en avgjort antipapal hållning och förnekat påvens auktoritet. Beträffande de engelska påvefientliga tendenserna kunna visserligen meningarna vara delade. Även om man ställer sig skeptisk till den främst av den tyske forskaren Johannes Haller framförda uppfattningen, att redan omkr. 1390 den engelska statskyrkan var i sina huvuddrag färdigbildad och att Henrik VIII:s suprematakt endast var den formella bekräftelsen på ett sedan länge faktiskt bestående förhållande, är det dock obestridligt, att den mot Rom avvisande engelska statskyrkopolitiken under senare medeltiden varit av utomordentlig betydelse. Här funnos till 1200-talet tillbakagående traditioner, som ej de framgångar, påvemakten under rikets svaghetstid på 1400-talet kunde inregistrera, hade kunnat bryta. Även Trevelyan är böjd att tillmäta 1300-talets antipåvliga lagstiftning en mindre betydelse, än som ofta skett, men han framhåller med rätta, att »they formed a precedent for much stronger action to be taken some day by the King in Parliament.»

R. S—m.

— Under den gemensamma titeln *Asien vaknar* utkommo hösten 1927 (Sthlm, Hugo Gebers förlag) tvenne arbeten, som på grund av ämnets aktualitet förtjäna en särskild uppmärksamhet: J. A. Spender, *Österns förvandling*, översatt och kommenterat av Karl Hildebrand, samt Karl Hildebrand, *Det gamla och det nya Kina*, med företal av Hugo von Heidenstam.

Spender står ju, som d:r Hildebrand inledningsvis anmärker, i första ledet av Englands tidningsmän, och hans bok, som behandlar turkiska, egyptiska och indiska problem, är en ovanligt njutbar läsning. Han analyserar dock situationen snarare än han framlägger den, och en svensk läsare är nog ganska tacksam för d:r Hildebrands upplysande inledning, men han gör det med en välgörande opartiskhet, och hans slutsatser verka nästan på varje punkt övertygande. Kemals turkificeringspolitik betraktar han med välvillig sympati, ehuru med en viss skepsis beträffande resultatet, och han varnar för att vårdslösa »nyckelbesittningen» Konstantinopel. Skulle det vara möjligt för det moderna Turkiet att vända Europa ryggen, finner förf. det dock helt omöjligt för Egypten, så länge England har ett österländskt välde. Han summerar i följande trenne moment Englands intressen därstädes: Suezkanalens trygghet, status quo i Sudan samt bevarande av ordning och betalningsförmåga hos det egentliga Egypten. Ganska motiverad förefaller också hans uppmaning till såväl egyptiska som indiska extremister att icke ställa sakerna på sin spets. Det ligger såväl i Englands som i dess koloniers intresse, att ett modus vivendi skapas. Men han hävdar å andra sidan, att »början till all visdom i förhållandet mellan öster och väster» är, att man här i västern erkänner, att östern håller på att förändras, och att man släpper föreställningen om välvilliga autokrater från västern, som skulle kunna »skipa lag och rätt åt en tacksam befolkning och hålla sig kvar genom sin auktoritet».

Om Spenders bok övervägande bygger på självsyn, är Hildebrands däremot uteslutande frukten av litteraturstudier. Verket bär också spår därav. Förf. tvingas ofta att ställa den ena auktoriteten mot den andra utan att kunna uttala en egen åsikt. Den litteratur, förf. åberopar, är omfattande nog, vilket dock ej hindrar, att man saknar, åtminstone enligt anmälarens mening, ganska väsentliga arbeten. Beträffande den äldre kulturen är det förvånande, att en så fin kännare som svensken Erik Folkes Tänkare i det gamla Kina (Sthlm 1922) icke rådfrågats. Detsamma gäller Wilhelms, Grubes och Hirths arbeten. Beträffande revolutionshistorien saknar man Kent, The Passing of the Manchus (London 1912), liksom tidigare årgångar av The China Yearbook, som innehålla en mängd oumbärligt primärmaterial; vidare ett arbete som Vinacke, Modern constitutional development in China (Princeton 1920), troligen en av de vederhäftigaste böcker, som skrivits över moderna kinesiska författningsproblem. Kinas roll på Washingtonkonferensen har behandlats bl. a. i Putnam Weales visserligen flerstädes mycket subjektiva An indiscreet chronicle from the Pacific

(Newyork 1922) samt i Reids China captive or free (London 1922), varjämte ett rikt material föreligger i den till hälften officiella Willoughby, China at the Conference (Baltimore 1922). Vad man särskilt observerar är vidare, att förf. icke utnyttjat det rika material, som finnes i den engelskspråkiga (resp. fransk- och tyskspråkiga) kinesiska pressen och tidskriftslitteraturen.

Å s. 6 förekommer ett beklagligt misstag (jfr också den vidfogade kartan), nämligen att en järnväg skulle förbinda den transsibiriska banan med Peking tvärs igenom Mongoliet. Någon sådan järnväg existerar tyvärr icke. Omnämnda karta upptager vidare en järnväg i Shantung (Cheefo-Weihsien), som även den ännu är blott ett projekt. Däremot upptar den blott delar av en järnväg, som från Hwangho-kröken över Chengchow, Kaifeng och Hsüchow går ut till Gula havet vid Haichow och som spelat en stor roll under de senaste striderna. Även i övrigt skulle nog författarens uppgifter flerstädes kunna ge anledning till diskussion, men utrymmet tillåter knappast en granskning i detalj. Som helhetsomdöme torde dock kunna sägas, att förf. givit ett i det stora hela tillförlitligt referat av den omdaningsprocess, som för närvarande pågår därute i den yttersta östern, och redan detta är ju värdefullt nog. För ett djupare inlevande fordras nog studier på ort och ställe samt en större förtrogenhet med källmaterialet, inte minst vad gäller Kinas äldre historia.

D. O—n.

Översikter och granskningar.

Vendels sockens dombok 1615—1645 med bidrag av statsmedel utg. genom Nils Edling. Uppsala 1925. 44 + 261 s. med facsimile och två kartbilagor. (Tillhör serien: Uppländska domböcker utg. av Kungl. humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala. I.) Pris 10 kr.

Uppsala på 1600-talet. Rättsväsendet. I. Stadsstyrelsens organisation och rättsskipning. Av K. W. Herdin. Uppsala 1926. 219 s. med ett 20-tal bilder. Pris 9 kr.

Under de senaste åren hava tvenne publikationer sett dagen, båda med syfte att göra innehållet i uppländska domböcker från 1600-talet tillgängligt för en större allmänhet. Den metod, som därvid kommit till användning, har dock i förevarande fall varit av väsentligt olika karaktär. Medan Edling låter urkunderna själva tala och sålunda i princip nöjer sig med att befordra dem till trycket, har Herdin på grundval av ett minutiöst genomgående av sitt arkivmaterial givit en populär skildring av forna tiders rättsliv. Därmed är dock ingalunda sagt, att den senare metoden skulle vara att föredraga. Detta spörsmål måste nämligen bedömas ur flera synpunkter, framför allt från det syftemål, som legat bakom själva publicerandet. I regel har måhända vetenskapsmannen större utbyte av det Edlingska förfaringssättet, under det att lekmannen å sin sida finner den av Herdin använda formen vara mera njutbar. En annan olikhet mellan de båda publikationerna består däri, att Edling lagt en häradsdombok till grund för sin utgivning, under det att Herdin uteslutande haft en stads rättsväsende till föremål för sin behandling. Under sådana omständigheter inses lätt nödvändigheten att granska de båda publikationerna var för sig.

Vid utgivandet av en uppländsk häradsrätts dombok kan Edling på sätt och vis sägas hava haft en föregångare i G. Berg, som 1908 dels publicerat »Wermbdö domboock. Anno 1600—1612», dels meddelat ett »utdrag ur uppländska domböcker för år 1608» under titeln: »Huru rätt skipades i Sverige för trehundra år sedan.» Ifrågavarande publikation skiljer sig dock på ett förtjänstfullt sätt från de nyssnämnda såväl genom sin större omfattning som genom den vetenskapliga behandlingen av materialet. Utg. lämnar sålunda

i inledningen bl. a. en vidlyftig utredning rörande källorna och editionens textbehandling. Särskilt förtjänta av omnämnande äro också de sak-, orts- och personregister samt tingstabeller, ordförklaringar och förteckningar å yrken, husgeråd m. m., vilka avsluta volymen. En nyhet innebär sakregistret så tillvida, som de olika uppslagsorden inom detsamma ordnats efter rent juridiska grunder. Detta system medför emellertid den olägenheten, att icke rättskunniga personer hava svårt att finna sig till rätta i registrets irrgångar och därför ofta bliva nödsakade att genomlöpa hela ordförrådet för att finna den sökta beteckningen. För att taga ett konkret fall synes det vara för mycket begärt, att en lekman eller humanist, som i visst syfte önskar begagna arbetet, skulle på förhand känna till, att exempelvis begreppet *bördsrätt* måste sökas under rubriken »Förmögenhetsrätten», närmare bestämt under dess fjärde avdelning, som här benämnes »Fång». Det torde i varje fall förtjäna att diskuteras, om icke för framtiden ett återvändande till det gamla hävdvunna systemet med alfabetisk ordföljd i sakregistret vore av behovet påkallat.

Den handskrift, som av utg. lagts till grund för publiceringen, och som numera förvaras i Uppsala landsarkiv, är efter allt att döma Vendels sockens originaldombok, ehuru densamma saknar såväl underskrifter som sigill. Utg. har emellertid ej nöjt sig med att befordra denna dombok till trycket utan har på varje punkt jämfört dess innehåll med i riksarkivet befintliga renovationer och i noter meddelat förekommande skiljaktigheter. Genom detta tillvägagångssätt har bl. a. vissa förekommande luckor i huvudhandskriften kunnat fyllas. Bortsett från det fall, att hela tingsprotokoll saknas i densamma, är det att märka, hurusom här och var ett eller annat mål eller ärende befunnits hava influtit i renovationerna, ehuru de icke återfinnas i huvudhandskriften. Referaten av dylika mål och ärenden hava av utg. insatts å resp. platser i texten, omgivna av klammer. Det anförda förhållandet utvisar emellertid, att kontrollen medels renovationerna är ett oeftergivligt krav, då det gäller att utgiva urkunder av hithörande slag. Att å andra sidan vissa i huvudhandskriften förekommande mål och ärenden saknas i renovationerna, är däremot mindre förvånansvärt, då som bekant domaren icke var skyldig att renovera alla mål.

Varianter till huvudhandskriftens text hava av utg. anmärkts i not, blott såvitt de ansetts innebära någon saklig olikhet eller tjäna till förtydligande. Stavningen har icke i något avseende moderniserats. Därjämte har utg., förutom originalets interpunktion, även sökt bibehålla användningen av stora och små bokstäver. Det har dock i många fall visat sig vara omöjligt att avgöra, huruvida skribenten avsett att begagna stor eller liten bokstav, då även mellantyper förekomma. Under sådana omständigheter har utg. tvungits att jämka bokstavstroheten efter en bestämd regel. I tvivelaktiga fall har han sålunda använt stor typ i början av ny mening efter punkt samt i början av namn och titlar, men eljest

liten typ. Det vill emellertid synas, som om utg. i alltför hög grad tillmötesgått »ett närmast från språkvetenskapligt håll framställt önskemål om handskrifternas trogna kopiering». Full modernisering beträffande interpunktion och bokstavstyper hade säkerligen i detta fall varit fullt försvarlig. — Vad övrigt de i arbetet följda utgivningsprinciperna angår, hänvisas den intresserade till utg:s egen redogörelse.

De i inledningen förekommande s. k. rättshistoriska anmärkningarna äro mönstergillt uppställda. Särskilt tacknämlig är därvid den av utg. använda metoden att på snart sagt varje ställe göra hänvisningar till publikationens text. Härigenom har nämligen arbetets begagnande i hög grad underlättats. Vad dombokens innehåll beträffar, tillåter ej utrymmet ett ingående på detsamma. Det må emellertid tillåtas anmälaren att i detta sammanhang citera ett uttalande av utg. själv, vilket i all sin korthet giver en målande bild av uppländskt rättsliv under 1600-talet. Uttalandet visar också, att våra gamla domböcker äro värdefulla källor ej endast ur rättshistorisk, utan även ur allmänt historisk, kulturhistorisk och kameralt rättslig synpunkt. En granskare av den nu publicerade domboken, skriver utg. i inledningen, »skall finna en spännande skildring av hur en rymmande fånge flyktar genom bygden, undsatt av ortsbefolkningen, han skall se för sig, hur allmogen motsträvigt fullgör sina körslor till Wesslands kronobruk eller inlevererar sitt tionde till kronan, därvid stundom lurande eller lurad av befallningsmannen med falsk betsman; han skall finna 'kyrkiones sexmän' fungera; skall erfara, att häradssigillet år 1640 ej kunde användas å tinget, emedan det var på 'herredagen'; upptäcka att Johan Skytte, upplysningens befrämjare, från sina besittningar på andra sidan Östersjön importerade uniformsklädda ryska tjänare, som gjorde upplandsbygden osäker för kvinnorna. Han skall finna slagsmål, 'parlamenten' och naiva nidvisor; han skall finna åtskilliga yrkesmän göra sin gärning, såsom skomakare, kringvandrande skräddare, smeder, kopparslagare, tunnbindare, bardskärare, salpetersjudare, t. o. m. guldsmeder och boktryckare; allmogen odla råg, vete, korn, ärter och humle, brygga öl och bränna brännvin, salta fisk och kött till föda för vintern, nedlägga sina sparade slantar i föremål av silver, kedjor, bälten, stop och skedar, betala sin köpenskap med dylika föremål eller med koppar- och silvermynt och 'ungerskt gull', familjevis gå i bastun, i sin stuga vila på 'hyensbottnar av flammesk'. Allt detta skall han finna och mer därtill, om han söker med annan slagruta än utgivarens.»

I det andra av de båda arbeten, som här äro föremål för anmälan, har förf., f. d. rådmannen K. W. Herdin, satt som sin uppgift att giva en bild av staden Uppsala på 1600-talet med särskild hänsyn till dess förvaltning och rättskipning.[1] Såsom källor

[1] Sedan ovanstående skrivits, har även en andra del av detta arbete med underrubriken »Livsbilder» utkommit.

ro i främsta rummet att anteckna stadens i Uppsala landsarkiv örvarade domböcker för tiden 1630—99. Några äldre tänkeböcker ör staden finnas numera icke i behåll. Sannolikt hava de gått örlorade i 1702 års brand. Ovannämnda serie är dock ej fullt bruten — sålunda saknas domböcker för delar av åren 1664 och 670 samt för hela 1671 och 1672, — men dessa luckor har förf. elvis lyckats fylla genom en undersökning av de i riksarkivet efintliga domboksrenovationerna. Dock är det att märka, att i essa renovationer förekomma endast »domar, rannsakningar och attegångsprocesser» med vad därtill hör, men däremot icke »annat artikulärt, som staden allenast angår.» Förutom detta vidlyftiga rkivaliska material har förf. i stor utsträckning tillgodogjort sig den tryckta litteraturen i ämnet, ävensom de urkundspublikationer, ilka kunnat vara av betydelse för hans uppgift. Bland de senare närkas särskilt »Uppsala stads privilegier jämte dit hörande handingar 1314—1787,» utg. 1907 av C. M. Kjellberg, av vilket arete förf. flitigt begagnat sig.

Förf. börjar sin framställning med en redogörelse för stadens nyndigheter, till vilka även räknas landshövdingen såsom tidvis oende i staden. Hövdingedömet omfattade emellertid hela Uppand, vilket medförde, att landshövdingen under större delen av 1600-talet residerade i Stockholm och endast vid särskilda tillfällen esökte Uppsala. Först 1692 vidtogos åtgärder för att överflytta änsresidenset till den senare staden. Nämnda år inköptes nämigen för detta ändamål en särskild gård, belägen »uppe på Slottsbacken i Sandåsekvarteret», av vilket numera Geijerska-Annerstedtska gården utgör en del. Sex år senare byggdes å tomten nittemot ett kanslihus av sten, som ännu är i behåll (å den s. k. lasonska gården). Dessförinnan var kansliet förlagt till ett mindre nus vid lilla borggården söder om tvärslottet. Anledningen varör själva slottet icke togs i anspråk till länsresidens var sannolikt den, att det vid denna tid var så förfallet, att det knappast var eboeligt.

Under benämningen borgmästare och råd inbegreps i äldre id stadsstyrelsens befogenhet att vara såväl administrativ som dömande myndighet. Den nuvarande uppdelningen mellan magistraten såsom innehavare av den administrativa jämte den exekutiva nyndigheten och rådhusrätten såsom enbart dömande genomfördes nämligen först i medlet av 1800-talet. Vad den judiciella verksamheten beträffar, hade staden av ålder och intill 1850 en högre och en lägre domstol, kämnersrätten och rådhusrätten. Kompetensområdet mellan dessa domstolar, vilket i Magnus Erikssons stadslag var nämligen vagt begränsat, fick emellertid under 1600-talets lopp en bestämdare prägel, som sedan fastslogs i 1734 års lag. Rådhusrätten i Uppsala bestod vid 1600-talets början av tre borgmästare och 8—10 rådmän. De förras antal minskades 1665 till två, de senares tyckes hava växlat. Vid ett tillfälle, då konungen väntades till staden, påyrkade landshövdingen nytt rådmansval med den motiveringen,

att rådmännen icke fingo synas vara alltför få, då de trädde ut att hälsa kungl. Maj:t. Såväl borgmästaren som rådmännen voro i äldre tid illiterata och formellt underkastade omval vart annat år. Under 1600-talet behöllo de dock i regel sina ämbeten under sin återstående livstid, vilket, vad borgmästarne angick, var en direkt följd av deras tillsättande med kunglig fullmakt och i övrigt hade ett samband med den allmänna principen om domares oavsättlighet. Rådmännen voro efter 1643 indelade på vissa kollegier, nämligen justitie-, handels- och byggnadskollegiet. — Förf. övergår därefter att behandla stadens tjänstemän och betjänte, bland vilka märkas kämnersnotarien, byfogden, stadsfiskalen och skarprättaren, samt avslutar första avdelningen i sin bok med en redogörelse för stadsstyrelsens avlöning.

Den andra avdelningen är ägnad åt rättskipningen. Förf. har tydligen omsorgsfullt registrerat så gott som samtliga rättsfall i domböckerna och meddelar nu större delen av detta synnerligen vidlyftigå material under hävdvunna rättsrubriker. Början göres med rättsfall i civila mål, till vilka hänföras följande rättsbegrepp: trolovning och äktenskap, arv, bouppteckning, testamente, köp, pant, förmånsrätt, konkurs, exekution samt arrest (kvarstad m. m.). Rättsfallen i brottmål åter omfatta eder, svordom och sabbatsbrott, brott mot offentlig myndighet, dråp och annan misshandel, ärekränkning, sedlighetsbrott, tjuvnadsbrott, vidskepelse, trolldom och häxeri, ämbetsbrott, fångvården samt exekution. I samband med behandlingen av det sistnämnda rättsbegreppet meddelas statistisk uppgift å av rådhusrätten i Uppsala dödsdömda personer åren 1630—99. Intressanta kulturhistoriska bidrag lämnas vid redogörelsen för fångvården. Fängelserna i staden voro belägna dels i rådhuset, dels på slottet och hade huvudsakligen till ändamål att förvara häktade personer under pågående rannsakning eller i avbidan på slutlig dom och exekution. Fångarna fingo både frysa och svälta, isynnerhet de som voro insatta efter enskilt åtal och sålunda skulle av målsägaren underhållas. »Om t. ex.,» skriver förf.,» en husbonde misstänkte sitt tjänstehjon för stöld, fick han med borgmästarens lov insätta sin tjänare i fängelset på rannsakning. Denna kunde då draga ut på tiden, och då husbonden försummade att betala kosthållet, fick den häktade slita ont, tills rätten befriade honom. Flera rättsfall anföras, som belysa förhållandet. Så fick en person vid namn Lars Larsson, som anklagats av en bokhållare, under 1660-talet sitta i fängelse sjutton veckor under svåra umbäranden samt utsläpptes slutligen av det enkla skälet, att vederbörande ej längre ville bidraga till hans underhåll. En icke namngiven hustru som anklagats för stöld och därför en tid suttit fängslad, släpptes 1695 »för köldens skull». Fängelserna på slottet voro flera. I bastionen Styckevallen, på vars krön slottsklockan numera är befintlig, fanns ett och på andra sidan norra porten i en numera försvunnen byggnad med gavel mot långhuset ett annat. Dessutom fanns ytterligare ett fängelse, som kallades »håltornet», i vilket fångarna

ssades ned medels en 14 1/2 famnar lång lina. På vilken plats tta var beläget, är numera svårt att avgöra, men förf. söker med ɔd av ett slottsinventarium från år 1700 styrka, att det legat anför själva slottet vid nedre eller lilla borggården söder om ing Jans port.

I en kortfattad anmälan som denna är det givetvis omöjligt t skänka läsaren ens en svag föreställning om den mångfald av otiser, hämtade ur domböckerna, varmed förf. späckat sitt arbete. essa notiser verka dock icke tyngande på framställningen, som hållen i livlig och populär stil, utan bidraga snarare till att ra den än mera underhållande genom sitt ofta roande och pikanta nehåll. Ur rättshistorisk synpunkt äro referaten av rättsfallen rskilt viktiga såsom exemplifierande och bestyrkande förf:s olika ıståenden och resultat inom det rent judiciella området. I sin lhet giver arbetet en god bild av 1600-talets rättsliv inom en ensk stads murar och utgör därigenom på samma gång ett värfullt bidrag till den svenska stortmaktstidens stadshistoria över ıvud.

J. E. Almquist.

ondeledaren Hans Jansson. Bidrag till kännedom om svenska allmogens historia under förra hälften av 1800-talet. Akad. avh. av Axel Härnelius. 455 s. Göteborg (Trollhättan) 1926.

De politiska ledargestalter, som fått en monografisk behandıg i vår historiska litteratur, äro till sitt dominerande flertal att ka inom de s. k. högre ståndens led. Våra bondehövdingars istoria är däremot i stort oskriven. Anledningen härtill är knapast tillfällig. Forskningens relativa återhållsamhet i det senare illet torde ej bero på bristande intresse för uppgiften men dess ıer på källmaterialets knapphet och ensidighet. Under det att en ecknare av exempelvis en andlig eller prästerlig statsmans levadsbana från flydda tider vanligen kan lita till såväl officiellt ıaterial som källor av mera privat natur, står den, som vill följa en ımtida bondeledares stråt, i allmänhet vida sämre rustad: de förra ällorna välla här ofta trögare fram, de senare sina i regel fullandigt. Att bygga upp en biografi över en bonderiksdagsman blott ıed stöd av protokoll och dylika handlingar kan knappast ge annat esultat än en mager riksdagskrönika. Utan nödig bakgrund av ederbörandes allmänna levnadsvillkor och utan kännedom om den iljö, ur vilken han framsprungit, kan det rätta perspektivet aldrig ås. Med hänsyn till allmogens ringa benägenhet i forna dagar tt tillvarataga förefintligt material av mera intim art är det rätt örklarligt, att vi först i relativt sen tid äga förutsättningar för en ågot så när djupgående biografisk forskning inom denna samällsklass.

Den bekante dalsländske riksdagsmannen Hans Jansson, som

i ovanstående avhandling gjorts till föremål för en mycket omfång-rik och ingående studie, tillhör väl knappast det allra främsta le- av våra bondepolitiker, men har i alla händelser spelat en så på- framträdande roll i det offentliga livet under 1800-talets för- hälft, att hans ganska mångsidiga insats varit förtjänt av en ut- redning. Man bör emellertid hålla förf. räkning för att han ic- nöjt sig blott med att draga upp konturerna till Hans Jansso- politiska gärning utan även bemödat sig om att ge en bild av den- som dalsländsk allmogeman. Kanske ligger häri arbetets stö- och påtagligaste förtjänst. Med beundransvärd energi och målm- vetenhet har förf. uppspårat och sammanfört från olika bygd- vad som numera torde återstå av Hans Janssons skriftliga kva- låtenskap, huvudsakligen brev, räkenskaper och dagboksanteckninga- av vilka särskilt de sistnämnda varit av oskattbart värde för arbete- Han har härigenom satts i stånd att utföra en vida allsidigar- teckning av en svensk bonderiksdagsmans liv och verksamhet, ä- vad som hittills kunnat ske.

Om sålunda greppet på själva uppgiften är förtjänt av a- erkännande, kan man knappast lika reservationslöst ge samm- vitsord åt utförandet. Först och främst har förf. enligt mitt fö- menande saknat den nödiga brutaliteten gentemot sitt rika materia- Man har vid läsningen av arbetet en ständig känsla av att för- förmåga av sovring och urskiljning i besvärande grad dämpats a- en ohöljd trängtan att meddela allt, som kommit i hans väg, o- pressa in detsamma i framställningen. Det inledande avsnitt, so- behandlar Hans Janssons verksamhet i hemorten före den egentl- riksdagsmannatiden, har t. ex. vid sidan av en helt säkert gansk- värdefull miljöskildring kommit att innehålla åtskilligt löst go- som med fördel kunnat lämnas åsido utan men vare sig för Ha- Janssons eller den dalsländska allmogens historia. Många av - upplysningar, som här lämnas, äro av den art, att även den me- inbitne »kulturhistoriker» torde ha svårt att ta dem med det gra- lika allvar, som förf. gjort. De äro nämligen antingen så själ- klara och allmängiltiga, att de verka naiva, eller så obetydliga o- intetsägande, att de bli värdelösa för sitt ändamål.

Även behandlingen av Hans Janssons insats i det politis- livet röjer på åtskilliga punkter en bristande förmåga att skilja- det väsentliga och det oväsentliga. Under det att förf. med näst- plågsam omständlighet bemödar sig att återge Hans Janssons u- landen och ställningstaganden i ståndsdebatterna i alla möjliga o- omöjliga frågor, förlorar man så småningom intresset för den ut- ordentlige hedersmannen tack vare den rika skrud av obetydli- detaljuppgifter, vari han höljes. Att härigenom från rent sak- synpunkt föga torde vara att tillägga till Hans Janssons biogr- utöver vad förf. meddelat, skall villigt erkännas. Förf:s forskni- arbete är i det stora hela präglat av pålitlighet och omsorg- men nog kunde man ha väntat en något vigare gruppering av - intressanta materialet, än vad som nu skett. Helt utan luckor

amställningen trots sin vidlyftighet ej heller. Man förvånar sig ex. över den summariska behandling, som kommit Hans Janssons bete i utskotten till del. Det hade givetvis varit en ganska bedande vinst, om det föga genomforskade material, som föreligger de otryckta utskottsprotokollen, blivit föremål för en något straare uppmärksamhet, än vad nu blivit fallet. En genomgång av ex. statsutskottets protokoll för åren 1834—35 och konstitutionsutottets för 1840—41 — båda serierna använda av förf. — ger åtminone vid handen, att åtskilligt här kunnat ernås till belysning av Hans nssons ställning i ganska betydelsefulla frågor utöver vad som givits i framställningen. Redogörelsen för Hans Janssons andel kommittéarbetet kunde också ha vunnit på en noggrannare geomgång av själva aktmaterialet. Det gäller speciellt vederbörandes sats i fattigvardskommittén av år 1838 (s. 253 ff). Protokollen r nämnda kommitté ha över huvud taget icke alls använts av rf. De hade annars kunnat bespara framställningen en del feltiga uppgifter[1] och fixerat Hans Janssons position till viktiga ciala och humanitära problem, som nu helt förbigåtts.[2]

Från rent metodisk synpunkt torde förf:s ställning till sina llor — framför allt till Hans Janssons egna anteckningar — är och var framkalla någon tvekan och förvåning. Förf. har hyst n mycket framträdande reverens för nämnda dagboksanteckningar ch detta helt säkert i stort med rätta. Hans Jansson var utan ivel en ganska sanningskär man, och hans utpräglade ordningsnne kan väl ock anses lämna en *viss* garanti för pålitligheten i e uppgifter. som lämnas. Att förf. med stor försiktighet handtats med Hans Janssons rätt temperamentsfulla och ingalunda alld så särdeles objektiva omdömen och uttalanden, bör räknas hoom till godo. Däremot synes mig förf. — frånsett en och annan nsats till kritisk granskning och konfrontering med andra källor — ällt sig ganska oreserverat tillitsfull beträffande de faktiska meddlanden, som dagboken lämnar. Förf. har t. o. m. på åtskilliga allen föredragit Hans Janssons privata uppteckningar framför de fficiella källorna — protokoll, resolutioner o. d. — utan närmare otivering.[3] Någon större skada torde visserligen härvid knappast

[1] Så t. ex. s. 253, där förf. gör gällande, att Hans Jansson var »ende presentanten för bondeståndet» i kommittén, då bankofullmäktigen Joh. sson Longberg »mot H. J:s förmodan ej kom med». I själva verket var ngberg utsedd till medlem och tog ock sitt säte i kommittén den 25/1 1839 ligt prot. av s. d.

[2] T. ex. vid överläggningen inom kommittén om laga ålder för giftermåls ingående (15/3 1839), stadsläkares självskrivenhet i stadskommunstyrelse s. å.), »skattebidragens inflytelse» (15/4 s. å.), prygelstraffets avskaffande, rnartiga barns uppfostran (23/4 s. å). Förf. har nöjt sig med det tryckta tänkandet och Hans Janssons dagboksanteckningar.

[3] Så t. ex. s. 129, där en anteckning av 21 mars 1828 får ertta en länsstyrelseresolution rörande kronobrevbäring, s. 158. där Hans nssons arbete i statsutskottet för talmanstafllarnas avskaffande styrkes med SU:s prot. utan med hänvisning till två ytterst lösliga anteckingar av 11 och 14 febr. 1834, s. 164, där uppgift om en reservation

ha skett, men nog förefaller principen en smula underlig. Det bör f. ö. observeras, vilket förf. genom en kritisk granskning snart h... kunnat övertyga sig om, att Hans Janssons utsago om vad som pass... t. ex. i utskotten långt ifrån alltid är grundad på hans egna iakt-tagelser. Det kan åtminstone konstateras, att han i sin dagb... gjort anteckningar om konstitutionsutskottets överläggningar våre... 1835 vid tillfällen, då han antingen ännu ej blivit invald i utsko-tet eller ehuru medlem bevisligen enligt protokollen varit anteck-nad som frånvarande.[1]

Betänkligare i metodiskt avseende är den pressning av dagbo-kens uppgifter, förf. på en punkt tillåtit sig (s. 231) för att styrka Hans Janssons insats vid en protokollsjustering den 25 maj 18... i nämnda utskott. Sålunda påstår förf., att denne »*förmådde* .... vederbörande att i protokollet rätta» vissa felaktigheter, »som de velat insmyga.» Undersöker man nu utskottets protokoll för nämnda dag, finner man, att detta icke har något som helst att förmäl... om Hans Janssons påstådda verksamhet i den riktning, som angi-vits, vilket givetvis är rätt frapperande, då vi här ha att göra me... utförliga diskussionsprotokoll. Naturligtvis är det icke alldeles uteslutet, att protokollsföraren försummat införa en direkt antec-ning härom, men i så fall tarvar man upplysning om varpå förf. kun-nat stödja sitt kategoriska påstående. Själv har förf. hänvisat til... dagboken. Granskar man denna — förf. har i annat sammanhang (s. 180, n. 4) anfört, vad Hans Jansson antecknat denna dag — möter man följande: »Constitutionsutskottet justerade gårdagens fattade beslut, och vederbörande nödgades rätta många felaktighete... däri, som de velat insmyga.» Som synes har förf. av dagbokens oskyldiga *passiva* formulering: »*vederbörande nödgades rätta*», hel... enkelt gjort en *aktiv* sats, som låter Hans Jansson utan minsta stöd av källorna framstå som huvudaktören vid förrättningen.

Om förf. med viss framgång förstått att sätta in Hans Jansson i hans allmänna levnadsmiljö, kan man knappast säga, att han var lika lycklig i fråga om den politiska bakgrunden. Denna sakna... här ganska genomgående. Med stor utförlighet och omsorg relateras t. ex. Hans Janssons resor till riksdagarna, rastställena på färden resekostnaderna, alla olyckor och vedermödor, som resenären fä... utstå, springet efter lämpligt kvarter i huvudstaden o. s. v. i a... oändlighet. Så börjar riksdagen helt tvärt, motionerna frammala och arbetet är i full gång, innan man vet ordet av. Men unde... allt detta blir den politiska situationen vid ständernas samli...

mot SU:s ståndpunkt dateras efter anteckningarna 22/5 1834, under det a... prot. upplyser om att reservationen gjordes redan d. 16/5 men den skriftliga inlagan framlämnades 22/5, såsom anteckningen uppger, s. 186, där redogörelse för en votering i bondeståndet har hämtat sifferuppgifterna (alldeles ko-rekta f. ö.) ur dagboken, s. 189, där Hans Janssons kamp mot de extra anslag... styrkes med hänvisning till dagboken, ej till protokollen. s. 410, där ett u... skottval inom representationskommittén 1846—47 får motsvarande dokume... tering o. s. v.

[1] Gäller t. ex. Hans Janssons anteckningar 10/3, 3/4 och 27/5 1835.

ort undanskymd, och man ställes tämligen oförmedlat inför alla
e frågor, som sysselsatte tiden. Den vetenskapliga orienteringen
aväl rörande de allmänna politiska förhållandena som de många
assliga konstitutionella problemen är genomgående för knapphändig.
eferatet av Hans Janssons ställning till granskningen av stats-
idsprotokollen vid 1840—41 års riksdag (s. 300 ff.) saknar, för
t ta ett exempel, en uppläggning av själva ansvarighetsfrågan,
rinciperna för medeldispositionen, anslagens karaktär o. d. vid
rågavarande tillfälle samt en verklig fixering av Hans Janssons
osition härvid, förutan vilka hela framställningen kommit att sakna
jets och vetenskaplig pregnans.[1]

Jag har kanske allt för länge uppehållit mig vid avhandlingens
rister. De äro icke av den beskaffenhet, att de förmå undan-
ymma arbetets verkliga förtjänster, av vilka några redan berörts.
ppgiften har fått en slutförd behandling, och Hans Janssons bild
är så till vida klarare framför oss än förut, som den blivit be-
st från olika synpunkter. Om också förf:s sammanfattande teck-
ing av Hans Janssons personlighet lider av en viss torftighet i
aga om den psykologiska analysen och den stilistiska utformningen,
: den å andra sidan välgörande fri från alla överdrifter. Förf. har
ckligt undgått de faror, som i det fallet så gärna smyga sig en
vnadstecknare i spåren. Ett gott omdöme och en säker blick
r de rätta proportionerna i Hans Janssons politiska gärning ha
tt sin prägel på framställningen, som tvivelsutan givit oss ett
nska betydande tillskott i vår ringa kunskap »om svenska allmo-
ens historia under förra hälften av 1800-talet.»

Sven Grauers.

[1] Betecknande är här förf:s redogörelse (s. 301) för Hans Janssons ställning
ll regeringens sätt att ordna teaterns affärer. »Regeringens 'synnerliga om-
rdnad' om teatern, som borde,» skriver förf., »underhålla sig själv, men
t oaktat berett staten ansenliga kostnader, klandrade H. J.» Denne yr-
de också »tillämpning av både § 106 och § 107 R. F. mot konungens råd-
vare för deras ställning i teaterfrågan, vilket också utskottet beslöt.» Man
de här givetvis väntat sig en utredning om frågans konstitutionella inne-
rd, ty att teatern »berett staten ansenliga kostnader,» kunde väl i och för
knappast vara anledning till anmärkning. Förhållandet var, att K. M:t
grund av teaterns förluster, föranledda av koleran 1834—35, som tvungit
atern att tidvis inställa verksamheten, tillåtit teaterns direktion att upp-
ga ett lån, samt anvisat 3 000 rdr av extra utgiftsmedlen att ställas till di-
ktionens disposition, att årligen utgå (utöver vad förut beviljats) från och
ed år 1839, till dess skulden blivit betald (vilket beräknades ske år 1848).
et var genom denna anordning man ansåg, att ständernas rätt var trädd
r när, ty man menade, såsom M. T. Morsing i KU framhöll, att rege-
ngen blott kunnat disponera över de extra utgiftsmedlen till utgången av
40 års stat. Vad därutöver kom, borde den nya riksdagen och ej K. M:t
stämma. Hans Jansson inledde visserligen diskussionen i KU den 31 mars
40 i frågan men berörde i stort sett ej den rent konstitutionella sidan utan
amnade blott en allmänt hållen deklaration om teatern. Först de följande
larna ha fixerat ansvarighetssynpunkten.

Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia **und**
och efter världskriget. Under medverkan av KURT B... DAL, OLOF EDSTRÖM, OLOF EKBLOM, OTTO JÄRTE, FABIAN ... KOCH, CARL MANNERFELT, K. G. THAM utgivna av E... HECKSCHER. Sthlm, Norstedt & Söner, 1926. Del I—II. P... häft. kr. 9 pr del, inb. tills. i ett band kr. 21.50.

När världskriget bröt ut, fann sig den ekonomiska och his... ska avdelningen av den välkända institutionen »Carnegie Endowm... for International Peace» nödsakad att lägga om sitt dittills f... program, och den beslöt att sätta i gång en omfattande under... ning av världskrigets ekonomiska och sociala historia. Medan d... pågick visade sig dock denna plan av lätt insedda skäl vara om... att genomföra. Den återupptogs år 1919, men resultatet lät vänt på sig. Den här föreliggande publikationen utkom i slutet ... förra året, och den är ändock en bland de första. Dröjsmålet ... fullt avsiktligt. Det visade sig snart uppenbart, att en skild... enbart av själva krigstidens förhållanden skulle varit skäli... meningslös; den måste utsträckas även till den våldsamma eko... nomiska brytningsperioden närmast efter kriget. Den tidpunk... där det svenska arbetet slutar, året 1925, synes vara lyckligt val... Nu hava emellertid en hel del volymer hunnit utkomma, och n... allt blir färdigt, lovar denna skriftserie att bli av man kan ... säga enorma dimensioner. Den förteckning på de ingående mo... grafierna, som meddelas i slutet av det här föreliggande verke... upptager ej mindre än tio sidor. Ur kvantitativ synpunkt syn... sålunda denna serie komma att bli något ganska sällsynt i vete... skapens historia. Och dock är den icke avsedd att vara slutgil... Det framgår av ledarens, professor J. T. Shotwell, förord, att de... blott så att säga skall leverera råvaran till en kommande samma... fattande och analyserande framställning. Man endast »rensar b... ullen», säger Shotwell, under det första arbetet på en histori... undersökning som denna. Det återstår att av händelsernas intress... de trådar väva historiens mönster, och han tillägger, att för det skapande och konstruktiva arbete kunna andra planer och en an... organisation bliva nödvändiga. Meningen synes dock vara ... Carnegie Endowment skall sköta även detta, och denna institu... har därmed tagit en verklig jättebörda på sig. Det behövs de... till synes outtömliga ekonomiska resurser för att gå i land ... med.

För den skandinaviska specialserien finnes en särskild komm... bestående vid sidan av Shotwell själv av professorerna Wester... och Heckscher. Det är Sveriges del av denna serie, som nu fö... ligger, och ehuru de andra ländernas delar ej utkommit, är ... tydligt, att denna kommer att framstå som den ojämförligt b... tydelsefullaste. Danmarks och Norges bidrag skola nämligen vard... helt skrivas av endast en författare, och det innebär ingen kr... av de intresserade nationalekonomer, som påtagit sig denna u...

ift. kontorschefen Cohn och docenten Keilhau, om man säger, att e knappast kunna tänkas åstadkomma något motstycke till vad om i vårt land frambragts genom samverkan av åtta framstående pecialister. De kommande skildringarna för våra grannländer äro rdligen på förhand avsedda att bliva av mindre omfattning.

Urvalet av dessa åtta medarbetare har i detta fall varit av a särskild vikt. Som Shotwell framhåller i sitt företal, har hela etta arbete att kämpa med den väsentliga svårigheten, att det ej tillräcklig utsträckning kan stödja sig på arkivstudier, då just e viktigaste akterna så ofta äro hemligstämplade. Man har nu ökt övervinna denna svårighet genom att till medarbetare utse personer, som tagit aktiv del i olika slags allmänna angelägenheter nder kriget eller som varit i tillfälle att på nära håll följa ändelserna». Avsikten har varit att på detta sätt få fram monografier, »vilka till större delen utgjorde icke-officiella, men dock uktoritativa redogörelser, någonting mitt emellan memoarer och iaböcker».

Det torde utan överdrift kunna påstås, att den föreliggande ppgiften både i vad den gäller personvalet och monografiernas eskaffenhet blivit löst på ett synnerligen lyckligt sätt. Jag förmodar, att mina eventuella läsare le ett igenkännandets småleende, är jag här kommer med denna gamla utnötta fras; den är precis ad man väntar sig i en recension av ett arbete som detta. Vi a i Sverige så vant oss vid att det slösas med lovord även över anska slätstrukna saker, särskilt då de som i detta fall ha en ationell och halvofficiell karaktär, att jag känner ett visst behov tt betona det fullt och oreserverat uppriktiga i de lovord, som ig fällt och kommer att fälla om detta verk. Jag förmodar, att e flesta läsare därav i likhet med mig erfarit en känsla av glad verraskning. Man väntar sig en rad av i officiell ton hållna, efererande och tråkiga redogörelser, och man finner en serie av jälvständiga, vetenskapliga och väl genomarbetade framställningar, om bereda en verkligt angenäm lektyr. Vad man särskilt vill ramhålla som ett i detta fall synnerligen viktigt drag hos alla de ärskilda framställningarna är förmågan att skilja huvudsak och isak, att utsöndra oväsentliga detaljer och att låta utvecklingen ramstå i klara, rena linjer. Det föreliggande arbetet innehåller jälvklart mycket fakta, men man har lyckligt undgått den nära ll hands liggande faran att göra det till ett uppslagsverk. Över uvud präglas de olika avdelningarna av en enhetlighet, som varit möjlig att uppnå utan en nitisk redaktörs överinseende, och man an knappast underlåta att uttrycka sin tacksamhet mot professor leckscher för att han åtagit sig detta värv.

Verket inledes med en av prof. Heckscher författad översikt, ärefter komma följande avdelningar: Livsmedelspolitik och livsmedelsförsörjning 1914—1922 av byråchefen Carl Mannerfelt, Industrien och dess reglering 1914—1923 av kanslisekreteraren Olof dström, Sociala förhållanden och socialpolitik, innefattande tre

särskilda framställningar, nämligen Den svenska lönarbetaren 1 —25 av sekreteraren Olof Ekblom, Arbetslöshetspolitik 191 1924 av byråchefen Otto Järte och fil. lic. Fabian von Koch s Hyresmarknad och hyresreglering 1914—1923 av sekreteraren G. Tham, vidare Penningväsende och penningpolitik från vä krigets utbrott till den internationella guldmyntfotens återställ 1914—1925 av Eli F. Heckscher samt slutligen Handels- sjöfartspolitik av statssekreteraren Kurt Bergendal.

Att här komma med en något så när ingående granskı av dessa olika avdelningar är givetvis otänkbart; var och en sk egentligen fordra sin egen recension. Blott ett par korta reflexi må därför tillfogas.

Mest omfattande äro de båda sistnämnda avdelningarna, H schers och Bergendals; de fylla ensamma hela den senare de Av dessa fångar väl Bergendals lika deciderat historikernas intr som Hecksehers fångar nationalekonomernas. Den synes, så jag kan bedöma saken, präglas av alla de goda egenskaper, i allmänhet utmärka detta verk. Framställningen är klar, ö skådlig och strängt objektiv. Den senare egenskapen är ej m viktig, när det gäller att behandla ett så ömtåligt ämne för internationell publik. I det avseendet har förf. lyckats synnerli väl. Det är möjligt, att man vid läsningen härav i ett eller a av de förra krigförande länderna kan betrakta Sveriges pol som partisk, men man skall omöjligt kunna utsträcka detta omd till den skildring därav, som här gives.

Professor Hecksehers framställning av vår penningpolitik u kriget ger ett vackert exempel på de resultat, som kunna nås ge att tillämpa en konsekvent genomförd teori på ett faktiskt hän seförlopp. Förf. har lagt huvudvikten vid att söka klarlägg krafter, som bestämde förhållandet mellan vår prisnivå och valutakurser under kriget. Han har därvid känt ett så starkt hov av en fast teoretisk utgångspunkt, att han ansett sig böra leda denna skildring med en rätt invecklad och med en utf teoretisk bevisföring försedd framställning av den nationalekon ska lära, på vilken han bygger. För min del ställer jag mig tveksam till detta avsteg från gängse vetenskaplig metod. regeln, att man ej bör utreda de allmängiltiga lagarna, när behandlar ett konkret specialfall, synes vara så viktig, särskilt den ekonomiska historien, att avsteg från densamma knap någonsin kunna försvaras. Detta är emellertid en sak för Vad själva framställningen beträffar, torde det ej råda mer a mening om att den är utomordentligt väl genomförd, och de så mycket värdefullare, som den så vitt jag vet är den för sitt slag; den kan väl tjäna som mönster för de motsvarande u sökningar, som väl småningom komma att göras även i a länder. Däremot kunna nog vissa anmärkningar göras mot f ställningen av de penningpolitiska förhållandena, som är s personligt färgad. Hecksehers här behandlade monografi även

ans inledande översikt komma härigenom att i viss mån bryta av not den lugna avvägning av »rationes pro et contra», som utmärker e andra delarna. Även den ståndpunkt i själva sakfrågan, som Heckscher intager, nämligen att hela prisstegringen under kriget ar alldeles onödig och berodde på ren försumlighet från riks-ankens sida, är i hög grad diskutabel. På intressanta synpunkter åder det emellertid ingen brist, och själva huvuduppgiften har, om redan framhållits, genomförts på ett utomordentligt lyckligt ätt.

Av de andra monografierna har man svårt att utpeka någon, om speciellt tilldrager sig intresset framför de andra. Som redan ämnts äro alla — möjligen med undantag för den mera referat-mässiga framställningen om den svenska lönarbetaren — intressanta, lara och rika på vetenskapliga synpunkter och problemställningar. 'ör min del har jag särskilt fäst mig vid framställningen av in-ustrien och dess reglering, där man främst stannar inför de värde-ulla utredningarna om industriproduktionens omfång och prisut-ecklingen. Men ur kvalitativ synpunkt är det omöjligt att sätta ågon avdelning före de andra; de äro alla rikt givande. Blott om ett exempel vill jag hänvisa till framställningen av hyres-egleringen med dess slående bevisföring för denna omstridda lag-tiftnings berättigande.

Om det tillåtes mig att avsluta denna korta anmälan med en nera personlig reflexion, skulle den se ut ungefär så här. När 'arnegie Endowments stora serie blir färdig, kommer världskrigets konomiska och sociala historia att vara så uttömmande behandlad, om det står i människoförmåga att göra. Även åt dess diplomati-ka och militära historia kommer man att under decennier ägna tt intensivt vetenskapligt arbete. På sin höjd kommer man att ärtill foga skildringar av en del yttre manifestationer av sinnes-tämningen i de olika länderna. Och så skall man anse, att alla rigets olika sidor och problem blivit upptagna till behandling. 'm man skall följa hittills gängse metoder, kommer något vidare ldrig att göras. Så vitt jag kan se, skulle emellertid detta inne-ära, att man försummat det ojämförligt viktigaste, nämligen studiet v de psykiska krafter, som framkallade det stora förstörelsearbetet ch höllo det gående i fyra års tid. Världskriget har liksom den yska revolutionen liknats vid en vulkans utbrott; det skulle ej nses meriterande för naturvetenskapen, om den vid behandlingen v ett dylikt fenomen blott hölle sig till de synliga företeelserna ch aldrig ens sökte bilda sig ett begrepp om de under jordytan erksamma krafter, på vilka hela fenomenet i sista hand beror. Det är emellertid på det sättet, som sådana företeelser som krig ch revolutioner hittills behandlats.

Sven Brisman.

Översikt av tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1926—27. Gösta B... Säbrå kyrka och biskopsgård. Med 1 illustr. — Nils Östgren. B... ur Anundsjö sockens historia. 1—2. Med 3 illustr. — Henry L... marck, Gefle fiskerskaps fångstfärder norrut i gångna tider. 1.

Artilleritidskrift. 1927. H. 4—5. Osw. Kuylenstierna, Art... museum 1877—1927.

Blad för bergshandteringens vänner. 1927, H. 4. Carl Sahlin. G... lenborgska silfvergrufvan i Södermanland. — Torsten Althin. ... Dalarnas nordligaste bruk. [Särna.] Med 1 fig.

Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift. 1927, H. 2. P. E. Eriks... Gamla bemärkelsedagar.

Det nya Sverige. 1927, H. 11—12. Hjalmar Haralds, R. F. § ... »Över rikets krigsmakt till lands och sjöss äger konungen högs... fälet.»

Falbygden 1927, H. 1. Utgiven af Falbygdens hembygds- och forn... nesförening genom Johan Götlind. Ivar Lundahl, Falbygdens ... namn. — Assar Blomberg, Agnestads kyrkoruin. Med 1 illustr.

Fataburen. 1927, H. 4. Utg. av Gustaf Upmark. Carl Zet... ström, Om julhögtiden i Norden, dess ålder och upphof, samt ... skilliga bruk och plägseder, som utmärkt densamma i äldre och ny... tider. Utg. av N. E. H[ammarstedt].

Fornvännen. Under redaktion av Sigurd Curman. **1927, H 5.** Er... Floderus. En gilleskyrka i Sigtuna? Med 11 fig. — N. Lithb... Glimmingehus och Gotland. Med 2 fig.

Färjelanda. Tidskrift för Dalslands folkhögskoleförening. 192... H. 2. A. G. Bördh och Gunnar Karlsson. Dalslands socknar ... Erikstad.

Göteborgs försvar 1927. Carl A Tiselius, När Bohuslän blev sv... Skildringar från striderna i Bohuslän 1657—1660. Med 6 illustr.

Jernkontorets annaler. 1928, H. 2. Carl Sahlin, Ett nytt bid... till historien om den förstenade gruvarbetaren i Falu gruva.

Landstormsmannen. 1928, N:o 1. E. O. Bratt, En gränsskydds... mendering 1772. Med 1 karta.

Marinlitteraturföreningen. N:o 30. Gunnar Unger, Karl XII ... Östersjökriget 1715. En sjöhistorisk strategisk studie. Med 3 pl ... karta.

Meddelanden av Gestriklands kulturhistoriska förening 1927 (tr. 1928). Percy Elfstrand, Kronobränneriet i Strömsbro. Ett bidrag till dess historia. Med 11 illustr. — Ur protokollen från trolldomsrannsakningen i Gefle 1675. 2. Meddelat av [J. G.] S[ehl]b[er]g. — Percy Elfstrand, Gestrikebibliografi 1924—1926.

Meddelanden från svenska riksarkivet för år 1926 (tr. 1928). Helge Almquist, Årsberättelse för 1926. — Handlingar rörande arkivväsendet. — Harry Olsson, Reuterholmska manuskriptsamlingarnas öden. — Ny följd. II: 7. Severin Bergh, Svenska riksarkivet 1837—1846. Utg. av Walfrid Enblom.

Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1927—28. Erik Lundberg, Östergötlands romanska landskyrkor. Försök till gruppering. Med 65 bilder i texten. — Sixten Dahlquist, Vanlig skrud och prydnad. Ett försök till förklaring av mässskrudens uppkomst och till förståelse av dess innebörd med särskild hänsyn till förhållandena i vår svenska kyrka. Med 7 bilder i texten och 5 färgplanscher.

Namn och bygd. Utg. av Jöran Sahlgren. **1927 (tr. 1928). Årg. 15, H. 2—4.** Jöran Sahlgren, Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning. 9. Sta-namnen i Närke. Med 1 karta. — David Palm, Namnet Medelpad. — David Palm, Svenska ortnamn på -bygd(en). Några språkliga och bebyggelsehistoriska anteckningar.

Nordisk boktryckarekonst. 1927, September—October. Iwar W. Wiberg, Bidrag till svensk boktryckerihistoria. 7. Gefle tryckerier under äldre och nyare tid. Ur olika källor sammanförd.

Nordisk tidskrift. Redigerad av Nils Herlitz. **1928, H. 1—2.** E. Hagerup Bull, Det nordiske samarbejde i de sidste halvhundrede år. Et tilbakeblik. — Karl Sidenvall, Den svenska järnhanteringen under sista halvseklet. Med 8 illustr. i texten.

Norrbotten. Norrbottens läns hembygdsförenings tidskrift 1927. Bertil Waldén, Den gamla gården. 2. Möbelskick och möbelkonst i Pite- och Luledalarnas hem. Med 35 fig. — Helmer Lagergren, Luleå stad med omnejd i slutet av 1600-talet. En beskrivning avsedd för Erik Dahlbergs Sueciaverk. Med 2 fig. — J. Asplund, Från ett besök i pitebygden 1784. Ur Abraham Hülphers samlingar. 100 år senare sammandraget. Efter nutida stavsätt återgivet och försett med illustr. av Conrad Sjöstedt. Med 14 illustr. — K. E. Sandström, Bidrag till Nedertorneå—Haparanda sockens historia. Ur gamla arkivhandlingar hopsamlat. — Georg Bergfors, Litet nordlapsk kyrkohistoria. Med 1 fig. — Georg Bergfors, Gråträsk by och kyrka. Med 1 fig. — S. Paulahaijus, Kengis bruk. Från finske förf. Samuli Paulahaijus bok »Från gamla Lappland och Nord-Finland.» (Auktoriserad översättning av S—i.)

Norrlands försvar. Årsskrift utgiven av Föreningen för Norrlands fasta försvar. **1928.** Erik Zeeh, Norrlands försvar under krigsåren 1808—1809. Med 2 kartor och många illustr. i texten. — Birger Steckzén, Västerbotten under stora ofreden. 1. — Bertil Steckzén, Karl XI:s mönstring av Västerbottens regemente år 1694.

Ord och bild. Utgiven av Karl Wåhlin. **1928, H. 3.** Rudolf Cederström, Livrustkammaren. Med 2 pl. o. 13 illustr. i texten.

Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 2. Latinska skrifter. Bd 1: H. 4—5. Acta et processus canonizacionis beate Birgitte. Utg. av Isak Collijn.

Scandia. Tidskrift för historisk forskning. Utgiven av Lauritz Weibull. **1928. Bd 1: H. 1.** Lauritz Weibull, Stockholms blodbad.

1—5. — Helge Almquist, Två uteblivna svenska fördragsratifikationer år 1630.

Statsvetenskaplig tidskrift. 1928, H. 1. Fr. Lagerroth, Mantal o. fyrk. Ett blad ur den kommunala rösträttsfrågans historia.

Stranda. Utg. av Stranda härads hembygdsförening. 1927. Årg. 1. M. Hofrén, Fredriksberg. Några anteckningar. — Ivar Modéer, B... Jungfrun i den litterära traditionen.

Svensk tidskrift. 1928, H. 2. Birger Nerman, Linköpings akadem... — Gunnar Suolahti, Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen. anm. av Bertil Boëthius.

Svenska kulturorter. 7. Hans Wåhlin, Ystad. Med många illustr. i texten. — **8.** Hans Wåhlin, Strängnäs. Med 1 karta o. många illustr. i texten.

Svenska turistföreningens årsskrift 1928. Olof Holmberg, Från en värmländsk storindustri. Med 19 illustr. och 2 kartor. — Anna Vettergren Behm, Värmlands hemslöjd. Med 12 illustr. — Ernst Lampén, Finnarna i Värmland. Med 15 illustr. — Valdemar Dahlgren, Från Näset och Gillbergadalen. Med 16 illustr. — Manne Hofrén, En herrgårdsresa från norra Tjust till södra Möre. Med 14 illustr. — Axel Dahlman, Gymnasiehuset i Karlstad. Med 1 illustr. — Erik Salvén, Ramsele gamla kyrka. Med 3 illustr. — **Svensk turistkalender 1928.** Bengt Hildebrand, Var ligga Sveriges regenter begravna? Med 2 pl. s.

Svenskt turistväsen. Meddelanden från svenska turistföreningens arbetsfält. 1927, N:o 4. Sune Lindquist, Gamla Uppsala — Vårlands märkligaste fornminnesplats. Med 3 illustr. — **1928, N:o 1.** Bertil Berthelson, Vadstenaklostrets »Talehus» klarlagt vid sommarens grävningar.

Vadsbobygden. Tidskrift för Vadsbo hembygds- och fornminnesförening 1927. H. 6. E. v. Hofsten, Ymseborg. Med 4 illustr.

Vår hembygd. Hälsingland. 1928. Anteckningar ur Ljusdals forntids hävder. — John David Hällbom, Ett par bidrag till Voxna sockens krönika. Med 4 illustr.

Värmland förr och nu. Meddelanden från Värmlands fornminnes och museiförening. 1927. H. 25. Erik Eurén, Lektoren vid Carlstads gymnasium d:r Erik Eurens dagbok åren 1722—1762. Med en kort biografi utgiven av C. E. Nygren. — Ett aktstycke om fr... gravar i Karlstads stift 1756. Utgivet av C. E. Nygren.

Västerbotten. Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 192... Ellen Vleungel, Skellefteådalen. Med 13 illustr. — Byordning f... Liuswattnet i Burträsk socken av år 1751. — Holger Möllman Palmgren, Ur arkivet. Äldre akter och handlingar ur västerbottensmu... seernas arkiv. Med 3 illustr.

Norsk militært tidsskrift. 1928, H. 1. Johannes Schiötz, Hæren ... 1814. Med 2 portr. i texten. — N. Gjelsvik, Forsvaret vaart i 1... Med 4 illustr. texten.

Samtiden. Redigert av Jac. S. Worm-Muller. **1928. H. 1.** E. H... gerup Bull, Om kongevalget i 1905.

Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog for 1928. Sven Jörgensen, Hvad de lolland-falsterske Kirkeböger fortæller o... Svenskernes Indfald 1658—60.

Nordisk Administrativt Tidsskrift. 1927, H. 4. Arne Forssell, Ministerstyrelse och departementalstyrelse. 1. — **1928. H. 1.** Arne Forssell, Ministerstyrelse och departementalstyrelse. 2.

Personalhistorisk Tidsskrift 1927. Ottende Række. Bd 6: H. 3—4. Kong Gustaf III's Besög i Danmark 1787, skildret i tre samtidige Breve. Ved Paul Hennings. — To Biografier [Oberst Wettbergs Selvbiografi, Kaptejn Hans Tonboes Leoned]. Deltagere i den skaanske krig. Meddelt af C. Behrend.

Sönderjydsk Maanedsskrift. 1928, 1 Januar. To Salva guardier fra Aaret 1657.

Historisk Tidskrift för Finland. Utg. av Eric Anthoni. **1927, H. 2.** J. J. Mikkola Novgorodernas krigståg till Finland intill år 1311. 1. — Kaarlo Jäntere, Porin triviaalikoulun oppilasluettelot 1722, 1733. 1737 ja oppilasmatrikkeli 1738—1842. [Björneborgs trivialskolas matrikel]. anm. av M. Hammarström. — **4.** J. J. Mikkola, Novgorodernas krigståg till Finland intill år 1311. 2.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von Erich Brandenburg. **1928. Jahrg. 24, H. 2.** Friedrich Frahm, Cäsar und Tacitus als Quellen für die altgermanische Verfassung. — Walther Söchting, Die Beziehungen zwischen Flandern und England am Ende des 14. Jahrhunderts. — K. Wortmann, Ottokar Czernin und die Westmächte im Weltkriege. — Helmut Hör, Bibliographie der deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke. **1927. Bd 137, H. 1.** Fr. Meinecke, Kausalitäten und Werte in der Geschichte. — Adolf Rein, Über die Bedeutung der überseeischen Ausdehnung für das europäische Staatensystem. — Literaturbericht (bl. a. Paul Haake, August der Starke, anm. av W. Lippert). — **1928. Bd 137, H. 2.** Paul Lehmann, Mittelalter und Küchenlatein. — Leopold von Ranke, Einige Jugendarbeiten aus dem Nachlass. Herausgegeben von Ludwig Keibel. — **H. 3.** P. E. Schramm, Über Illustrationen zur mittelalterlichen Kulturgeschichte. — G. Ritter, Der Freiherr vom Stein und die politischen Reformprogramme des Ancien Régime in Frankreich.

Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 1926. Bd 26. Johannes Kretzschmar, Der Heilbronner Bund 1632—1635, anm. av E. Mummenhoff.

Preussische Jahrbücher. 1928, Februar. Alfred von Tirpitz, Schwedische-deutsche Kulturzusammenhänge. Ein Vortrag.

Verhandlungen des historischen Vereins von Oberpfalz und Regensburg 1927. Bd 77. Ludw. Reindl, Die Verteidigung der Oberpfalz unter Kurfürst Maximilian I. vom Falle Magdeburgs bis zum Tode Tillys bei Rein am Lech. Mai 1631—April 1632.

Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal en letterkunde. 1927, April. Jul. Persyn, Zweden en de Nederlanden.

The English historical review. 1928, January. E. B. Graves, Circumspecte Agatis. — Hilary Jenkinson and Mabel H. Mills, Rolls from a sheriff's office of the fourteenth century. — Marjory Hollings, Thomas Barret, a study in the secret history of the interregnum. — William Miller, John Bagnell Bury. — Reviews of books (bl. a. Charles E. Hill, The Danish sound dues and the command of the Baltic, anm. av W. F. Reddaway).

The mariner's mirror. 1928, April. H. Börjeson, The Swedish ship Stora Krafwelen of 1532.

Revue historique. 1927, Novembre—Décembre. Stéphane Gsell, Les premiers temps de la Carthage romaine. — Pierre-Paul Viard, La dime en France au 17e siècle. — P. Henry, Une histoire des Gètes avant la conquête de la Dacie par les Romains. — A. Chaussade, Ambroise Paré et Charles IX (1561—1574). — Bulletin historique. L'assyriologie et les études hittites depuis 1922, par C. Contenau. — Histoire de Grande-Bretagne, par Ch. Bémont. — Comptes-rendus critiques (bl. a. I. Hudita, Histoire des rélations diplomatiques entre la France et la Transsylvanie au 17e siècle (1635—1683). — Répertoire des documents concernant les négociations diplomatiques entre la France et la Transsylvanie au 17e siècle (1635—1683), anm. av G. Pagès. — **1928, Janvier—Fevrier.** Marc Bloch, Les »colliberti», étude sur la formation de la classe servile. (1er article). — Jacques Ancel, L'»épreuve de force» allemande en 1908—1909. La crise austro-russe et la politique de Bülow. — M. de Taube, Une figure représentative de la Russie intellectuelle de 18e siècle: l'académicien Jacques de Stählin. — Louis Halphen, A propos des nouveaux manuels d'histoire. — Bulletin historique. Histoire de France. Fin du moyen âge (1328—1498), par Ch. Petit-Dutaillis. — Histoire de Russie. Publications des années 1917—1927, par G. Gautier. — Histoire de l'art, par Louis Hourticq. — Comptes-rendus critiques (bl. a. Charles E. Hill, The Danish sound dues and the command of the Baltic, anm. av Henri Hauser).

Västerås möte 1527.

Ett fyrahundraårsminne.

AV

LARS SJÖDIN.

II.

I den redan publicerade första delen av denna uppsats[1] har riksdagsförhandlingarnas gång i deras första och avgörande skede rekonstruerats.[2] De började måndagen den 17 juni och två dagar senare, onsdagen den 19, förenade sig

[1] Den föreliggande andra och sista delen — å vilken prof. G. Carlsson haft vänligheten att granska ett första korrektur — var avsedd att publiceras i omedelbar följd med den förra och uppsattes därför redan sommaren 1927. Den föreligger nu i utvidgat skick, varvid tilläggen i stor utsträckning influtit i noter. Härvid hava en del formella onöjaktigheter ej kunnat undvikas. — För hjälp med korrekturet får jag tacka amanuensen D. Almqvist.

[2] *HT* 1927, s. 142—174. Den där lämnade redogörelsen för händelseförloppets förmodade gång vinner kanske på omtolkningen av ett moment (ibidem, s. 151 ff.), vartill även den följande framställningen anknyter. Efter Magnus Sommars tal hava konungens anhängare kanske ej så mycket yrkat på disputationens hållande som på att ständerna nu borde förena sig om ett för konungen behagligt svar, då grundvalen till samförstånd, om de förstått electus rätt, nu var till finnandes. Kyrkoreduktionen skulle begränsas till vad rikets oavvisliga behov tarvade. Konungens avsikt med den tilltänkta disputationen vore ej någon trosförändring utan blott att utröna, i vad mån kronans och de världsliga ständernas besvär mot prästerskapet voro berättigade. Denna åsikt vann nu — även inom frälset — starkt bifall. Man förenade sig kanske redan samma dag, dock knappast utan protester och motstånd, om att på vederbörligt sätt — varje stånd för sig och inom sitt kompetensområde — nästa dag besvara konungens punkter (jfr Akten und Rezesse der livländischen Ständetage 3, s. 234, 701). De upprörda förhandlingarna följande dag inom adeln och de ofrälses hotfulla uppträdande berodde då på svårigheterna för adeln att under de rådande motsättningarna formulera ett endräktigt och för konungen acceptabelt beslut, medan de ofrälse blott väntade på det främsta ståndets svar för att själva kunna lägga sista handen vid sina egna. — En skildring från omkring 1580 av förhandlingsformerna på den tyska riksdagen belyser även de — givetvis enklare — former, varunder Västerås möte med stöd av förefintliga svenska källor kan förmodas ha sammanträtt. Se Rauch, Traktat über den Reichstag.

stånden om att gå konungen till handa. De inlämnade då sina definitivt utarbetade svar, som ännu föreligga, och till vilka recessen i stort sett nära ansluter sig. — Följande dag skall enligt Svart konungen ha återvänt till församlingen, därmed återtagande tronavsägelsen. Förmodligen upplästes då även ständernas svar. Till några egentliga förhandlingar har det då — på Corporis Christi fest — knappast kommit.[1]

Förhandlingarna återupptogos sannolikt på fredagen. Stånden hade i sina svar uttryckt önskvärdheten av en disputation, och konungens förtroendemän hava nu påyrkat dess avhållande, innan recessen utfärdades. Rådets och frälsets svar ådagalägger, att ståndet då ej ägde stor förhoppning om att en disputation skulle komma till stånd. Brask har förmodligen — om han närvar vid sammankomsten[2] — i förening med sina meningsfränder kraftigt motsatt sig disputationen. I så fall har han säkerligen framhållit, att en dylik kättersk procedur vore oförenlig med Guds och all kanonisk rätt och att den ej blott skulle leda till en brytning med påven utan även med den allmänna kyrkan.[3] Prelaterna hade infunnit sig i Västerås beredda till de största offer för de kyrkliga tvistefrågornas lösning i godo. Men intet annat än våldet kunde tvinga dem till kätterska handlingar. Konung och riksmöte hade väl enligt gammal sedvana rätt att rådslå och förhandla med prelaterna om rent kyrkliga frågor, men de kunde ej besluta i dessa höga ting mot kyrkans personers välgrundade mening, över vilken endast den allmänna kyrkan ägde döma.[4] Endast ett allmänt koncilium kunde besluta om tron, vilken fråga i varje fall fölle helt utanför de

---

[1] Säkerligen har mäster Olov predikat samma dag liksom troligen under hela mötet. Därvid torde enligt konciliär praxis de aktuella kyrkliga och kyrkopolitiska frågorna ha avhandlats.

[2] Konungens vid riksdagens slut visade förbittring mot Brask talar för att denne i det längsta gjort motstånd.

[3] I Bremen svarade de rättrogna svartmunkarna på den av rådet år 1525 föreslagna disputationen, »das ihnen von ihren ubersten verbotten, sich in keine disputation zu begeben, die auch solches nich wolten gestatten». (Bremisches Jahrbuch, Ser. II, Bd 1, s. 24.) På grund av svartbrödernas motstånd måste även disputationen inhiberas. — Medan Luther och hans anhängare ivrade för disputationer, fruktades dessa sedan gammalt allmänt av de rättrogna prelaterna (jfr bl. a. den kanoniska lagen). De utmaningar till disputation, som katolikerna någon gång gjorde i skydd av den världsliga makten, bekräfta endast denna regel.

[4] Jfr Akten und Rezesse der livländischen Ständetage 3, s. 238 f.

världsliga ständernas kompetens. Mötet saknade f. ö. opartiska och sakkunniga domare.[1] Konungen hade av den heliga kyrkan mot lag och rätt vunnit mera, än billigt var. Han borde nu åtminstone taga henne i sitt hägn och strängt bestraffa uppenbara kättare och lögnare. Endast därmed kunde konungen ådagalägga sin rättrogenhet.[2] Hur skulle eljest rikets anseende kunna upprätthållas inför främmande furstars ögon, särskilt inför de välsinnade potentater, som genom handling visat sitt nit för Guds kyrka genom att strängt ingripa mot kättarna.[3] — Reformatorerna hava nog däremot fordrat att få åtnjuta rikets lag och rätt samt hävdat, att församlingen — efter parternas hörande och vunnen sakkunnig information — vore fullt befogad att besluta i denna fråga. Därvid hava de säkerligen (efter Wiclifs och Luthers med fleras föredöme, men utan att nämna heresiarkernas namn) framhållit, att förfarandet stode i god överensstämmelse med den gamla, oförfalskade kyrkans förhållanden, vilka även rått under kyrkans grundläggningstid i Sverige, och som först under de tvenne senaste århundradena råkat i glömska.[4] Liksom ursprungligen de svenska tingsmenigheterna och senare hela rikets folkrepresentation med konungen och stormännen i spetsen beslutat om kyrkans vård och förseende med tillbörligt underhåll, vore det nu ej oskäligt, att landets egna ombud med rikets råd och meniga frälset finge höra och avgöra, huruvida falska villoläror spredos över landet, eller om ropet därom blott härledde sig ur illvilligt förtal. Själva voro de beredda att stå till svars, om de kunde beslås med osanning. — Reformatorerna voro angelägna om att disputationen skulle hållas. För den djupt religiöse Olaus Petri, som sedan flera år kände svedan av Brasks och hans meningsfränders hat, skulle ett inhiberande ha känts som ett nederlag. Hans nervöst forcerade verksamhet hade

[1] Jfr Pavel Eliesen, Danske Skrifter, s. 172, 174.

[2] Jfr Decreti secunda pars, Ca. XXIV, qu. 3, c. 28—37; *GVR* 1, s. 308.

[3] Biskoparna hyste nog alla i huvudsak denna uppfattning, ehuru deras viljestyrka varierade liksom deras uppfattning av det för ögonblicket lämpligaste uppträdandet. Deras strängt katolska åskådning är till fullo betygad även för Magnus Sommars och Peder Månssons vidkommande. Jfr Peder Svarts välmotiverade ord därom (Edén, a. a., s. 111 f.).

[4] Jfr Decreti prima pars, Dist. XV, cap. 1; *SRA* 1 s. 97. Olaus Petri åberopade (i motsats till Brask) de äldsta koncilierna och de ur den kanoniska lagen uteslutna »canones apostolorum».

tydligen siktat mot en offentlig disputation och ett klart kyrkligt avgörande. För honom var föga vunnet med upprivandet av biskoparnas ekonomiska maktställning, om dessa genom klok undfallenhet kunde undvika öppen schism och för den romerska kyrkan prejudicerande beslut. Allt vore då lagt i en oviss framtids sköte. Såväl mäster Olov som mäster Lars ha även känt sin personliga välfärd stå på spel och på allt sätt sökt förmå konungen stå fast vid sitt beslut.

Gustav Vasas personliga ståndpunkt till disputationen undandrar sig vår närmare kännedom. Var han själv ej längre intresserad av dess hållande, då den ekonomiska maktfrågan var löst? Saknade han lust till formellt utmanande steg, som kunde ge hans oförsonliga motståndare vind i seglen, och som förr eller senare vid en svängning av den politiska situationen skulle vända sig till hans nackdel? Eller ville han så långt konjunkturerna tilläto utnyttja situationen till de kyrkliga förhållandenas omskapande? Var det endast eller i huvudsak blott det yttre motståndet, som därvid hejdade honom? — Här skall blott påpekas, att konungen framtvang ej blott ständernas förpliktelse för kyrkoreduktionens genomförande och kyrkofurstarnas lydnad under rikets lagar utan även den rättsliga motiveringen därför enligt sitt förslag och under de former, han önskat.[1] I övrigt låta vi den följande framställ-

[1] Det är långt ifrån säkert, att konungen visat större konservatism och återhållsamhet än reformatorerna vid de kyrkliga frågornas handläggning på Västerås möte. Det är tvärtom möjligt, att han i vissa avseenden varit böjd för radikalare åtgärder än de — liksom Luther under sin första reformatoriska verksamhet — av kyrkliga doktriner och samvetsbetänkligheter bekajade teologerna. Redan anklagelseskriften av år 1539 mot reformatorerna tyder, synes det mig, på att dissonansen mellan Gustav Vasa och hans kyrkliga rådgivare började först när frågan om användandet av de från de reducerade kyrkogodsen inflytande medlen blev aktuell, samt när vådan av kultreformens genomförande framstod i 1529 års upprorsrörelser. Men utom i den sistnämnda frågan företrädde reformatorerna redan från början i jämförelse med konungen en medlande och försonande politik. Westman, Kultreformproblemet (*HT* 1917, s. 1 ff.); jfr Ahnfelt. Om kanslern Laurentius Andreæ (*HT* 1896, s. 185 ff.); *GVR* 8, s. 324 f., 12, s. 169 ff., 184 ff. Efter år 1539 lät Gustav också reformera den högre kyrkostyrelsen till närmare överensstämmelse med de samtida extrema evangelisk-lutherska principerna. På kyrkomötet i Uppsala hösten 1539 hade enligt biskop Johannes i Linköping opposition försports mot Laurentius Andreæ's försiktiga kyrkopolitik (»quod unitatem et sanctam obseruanciam universalis ecclesie trantisper emulamur»; jfr *SRA* 1, s. 244 f.). — Anklagelseskriften beskyller reformatorerna — frånsett tillvitelserna för gi-

ningen ge svar på dessa frågor och övergå till en granskning av källorna för disputationen.

Om disputationen äga vi — frånsett de i Svenska riksdagsakter tryckta offentliga riksdagshandlingarna — trenne huvudkällor: 1. De tre punkter, vilka enligt konungens önskan skulle försvaras.[1] 2. Brasks protest mot disputationens hållande.[2] 3. Svarts skildring av disputationens förlopp.[3] Den sistnämnda lämna vi att börja med å sido, då den endast snuddar vid disputationens verkliga innehåll, och emedan dess värde i övrigt är omstritt. Brasks protest torde ha nedskrivits strax innan disputationen verkligen kom till stånd.[4] Den gjordes förmodligen, då motståndet från stän-

righet samt (mot mäster Olov) för svärmiska och apokalyptiska förehavanden — för bristande ordhållighet och trohet mot de i Västerås givna löftena om kyrkoreformen, särskilt beträffande prelaternas jurisdiktion och världsliga välde. Härutinnan önskade konungen radikalare reformer än hans kyrkliga rådgivare. Den lutherska superintendentsförfattningen (som f. ö. anknöt till kyrkolagen, Ca. VIII, qu 1, c. 11) vann därför Gustav Vasas gillande. Belysande för konfliktanledningarna är, att Gustav framhåller, hur Peder Hård och mäster Lars förfäktat rådets självständiga rätt gentemot kungamakten. Konungens eget tänkesätt, som belyses av de nya rådsherrarnas eder 1528, möter oss i ett uttalande av Sten Eriksson om konungens förkärlek för sitt »Chichretaries radh — thy hanss nades H. M. will ware öffuersthe rigenss radh» (Leijonhufvudska saml. R. A.). Jfr rådets titulatur i urkunder från 1540-talet. *SRA* 1, s. 289 o. följ. Anklagelserna mot mäster Olov för hans förbindelser med 'förrädiska' borgare i Stockholm ge vid handen, att reformatorn trätt i bräschen för ständernas, särskilt städernas, friheter, vilket konfliktämne här liksom i utlandet gav upphov till uppseendeväckande politiska konstellationer. Då Gustav Vasa angriper mäster Olovs ovana att — trots bättre föredömen i Wittenberg och annorstädes i Tyskland — på det sistone utan konungens bifall utge skrifter, belyser anklagelsen indirekt den halvofficiella karaktären hos Olaus Petri tidigare författarskap.

[1] Tryckta senast av Tunberg, a. a., s. 39, efter codex K. h. 14, Linköp. stiftsbibl. De avsluta där den latinska uppteckningen av ordinantian. I en svensk avskrift från omkring 1600 i Bibliotheca Borghese III, 89. a. fol. 44 (i Vatikanarkivet) lyder överskriften: »Thenna tree conclusiones förswarade konung Göstaf in præsentia communitatis, såå att Catholici wordo inthedh hörda, sed Dominus Linkopensis captivatus propter resistenciam.» Förmodligen återgår denna dåliga avskrift — kopisten har tydligen endast med svårighet kunnat läsa sin förlaga — i första eller andra hand på en latinsk förlaga ur Brasks eget arkiv.

[2] *KÅ* 1903, Medd. o. aktst., s. 85 f. Handskriften (f. 44 v.) anger uttryckligen »Dominus Johannes, Dei gratia Episcopus Linkopensis» som författaren. Protesten tillhör ej de allmänna »protestationer», som prelaterna gjorde före riksmötets öppnande. Den torde ej heller härröra från mötets förra, avgörande skede.

[3] Westman, a. a., s. 412 f.

[4] Edén, a. a., s. 118.

dernas sida även på denna punkt brutits, och avslöjar därigenom den stora vikt, biskopen fortfarande — med rätta — tillskrev denna ödesdigra akt. Brask förstod, vilken roll disputationen skulle få för mötesbeslutet och de kyrkliga förhållandenas omdaning.[1]

Konungens trenne teser hänföra sig även till den hållna disputationen och ej till de tidigare förhandlingarna därom.[2] De avhandla: 1. påvens falska avlat, 2. biskoparnas världsliga herravälde och flykt från sitt sanna ämbete, 3. själens obundenhet av människostadgar.

Disputationspunkterna uppsattes knappast i konungens namn, varigenom disputationens offentligrättsliga karaktär skulle ha poängterats.[3] Detta tillvägagångssätt hade i varje fall näppeligen hela tiden åsyftats, och i propositionen erbjöd sig konungen blott att låta sina 'predikare' stå till svars för sin lärdom. Gustav kunde knappast föreslå några bestämda punkter till diskussion, så länge riksdagen ej godtagit hans förslag. Troligen hade han ämnat framträda ej med kategoriska påståenden utan med frågor om vissa kyrkliga läror, som redan betvivlades av ett flertal klerker, och som föreföllo honom själv stå i strid med kyrkans grundsanningar. För de positiva teserna hade då hans predikanter närmast

---

[1] Protesten har kanske varit hemlig eller inofficiell. I annat fall hade ställningen för biskopen personligen blott förvärrats. Uppteckningens form (*respondet* tryckfel för *respondit*) talar dock närmast för att biskopen muntligen framfört sitt avståndstagande från disputationen.

[2] Protesten och disputationsteserna — i den form de bevarats till vår tid — ha tydligen ytterst samma proveniens, vilket i sin mån talar för deras nära samhörighet.

[3] Vid Homburgsynoden 1526 i Hessen försvarade den reformatoriske huvudrespondenten i eget namn uppställda teser (tryckta i Scultetus, Annales Evangelii 1516—1536, s. 98—102). Förmodligen var förhållandet i Västerås detsamma, enär det bäst överensstämde med konungens ställning och med den formella konvenansens fordringar, liksom med Gustavs eget föregående disputationsförslag. Linköpings och Borghesehandskrifternas utsagor (»conclusiones, quas voluit rex defendi» — »förswarade konung Göstaf») behöva ej tyda på att konungen låtit ställa teserna i eget namn, men väl att han uttryckligen velat få dessa frågor utredda. Till disputationen i Zürich okt. 1523 föreskrev rådet, att två bestämda frågor skulle behandlas. Corpus reformatorum 89, s. 678 ff., 684. — I Homburg uppställde även katolikerna »assertationes», som de ville försvara, medan de ansågo det överflödigt att gendriva lutheranernas kätterska »positiones». Lauze, Hessische Chronik. 2: 1, s. 131. Gustav Vasa erbjöd 1526 katolikerna tillfälle att försvara sina positiones. *GVR* 3, s. 314. Måhända uppställde även Peder Galle i Västerås egna teser, men det förefaller ovisst om han i så fall fick försvara dem.

fått svara.[1] I så fall hade vi snarast väntat oss, att disputationen skulle avhandlat de tolv spörsmål, som Gustav Vasa i samråd med reformatorerna utformat, och vilka tidigare besvarats både av Peder Galle och Olaus Petri.[2] Förmodligen har detta också varit meningen, sannolikt ännu, när frågan under riksdagens början bragtes på tal. Emellertid mötte konungen då ett så starkt motstånd, att disputationen överhuvud taget ej syntes kunna komma till stånd. När den omsider i elvte timmen med mycken möda kunde anordnas, var situationen sådan, att även reformatorerna insågo, att dess tema måste — både för tidens och andra orsakers skull — ändras och förenklas.[3] Måhända har det positiva motståndet från prelaternas sida därvid även spelat en roll. Alltnog, en genomgripande omarbetning blev följden. Av de tolv punkterna blev trenne.[4] I fall disputationen behandlat samtliga

[1] Frågan härom torde sakna större betydelse, då det i alla händelser var tydligt av Gustav Vasas skrivelser till allmogen, att hans egen uppfattning sammanföll med tesernas påståenden. Jfr hg. Christians aktion 1526 i Schleswig. Kirkehist. Samlinger 6, s. 18 f.

[2] Rådet i Nürnberg lät för den stora disputationen (mars 1525) predikanterna i staden yttra sig över de artiklar, de funne nödvändiga för varje kristen människas frälsning. På grundval av de influtna svaren lät rådet sedan göra ett utdrag av tolv punkter, som rörde huvudfrågorna, och vilka sedan lades till grund för disputationen. Av dessa punkter motsvara några Gustav Vasas frågor, utan att man dock kan ifrågasätta något litterärt beroende dem emellan. Se Roth, Die Einführung der Reformation in Nürnberg 1517—1528, s. 194 ff.

[3] En av de katolska prelaterna biträdd inre kyrkoreform var då utesluten.

[4] De återfinnas i inledningen till Olaus Petris 1528 tryckta skrift »Een liten boock om Sacramenten» (*OPSS* 1, s. 371 f.), vilken ehuru tidigare planerad skrevs till försvar för och utläggning av västerås-besluten. Boken är därför av vikt för kännedomen om disputationens planläggning och gång. Det heter där: »Monge äre the, som thet kunna begripa medh bådha hender, ath *påven haffuer bedraghit oss medh sitt falska aflatt, och haffuer ther medh gieckat oss wåra peningar aff,* och at *han medh sina biscopar och prelater haffwer taghet sich större herradöme före än them boorde*» (kursiverat här). Mäster Olov refererar här de båda första teserna, och hans ord antyda, att påven ej skonats under disputationen om den andra punkten. Han säger vidare, att få kunnat besinna rätta orsaken till den grova villfarelse, som gjort, att allting missbrukats till oredligt köpslagande och blivit en penningsak. »Såå är nw all sådana wilfarilse vpkommen vnde en skijnande helighet, thet menniskomen haffuer syntz ganska gott, *men gudz helga ordh haffua icke wordet så granneligha ransakat j sådana saker, om thet och komme medh them offuer eens eller ey,* som behooff hade gioordz — — —. För ty ther moste man haffua then rätta grunden vth, ath såsom wilfarilsen äre ther först affkommen ath gudz ordh ey haffua så trooligha brukat wordet som them boorde, så moste man och ther aff komma på rätta sannindena, ath wij granneligha ransake hwad the jnnehålla.» I dessa ord inne-

tolv spörsmål, skulle — om reformatorernas uppfattning segrat — följden ha blivit, att en rad av den nya lärans viktigaste satser blivit direkt fastslagna.[1] Men konungen har otvivelaktigt varit mindre angelägen om att låta försvara alla sina spörsmål som teser, då flera av dem tydligen ogillades av riksmötets flertal, än att verkligen få till stånd en diskussion om de frågor, som hade vital betydelse för hans politik. Å andra sidan ha reformatorerna förvisso ej velat uppträda i huvudfrågan annat än å konungens vägnar och

slutes disputationens tredje punkt, och inledningen till denna viktiga reformationsskrift hänför sig således tydligen till den hållna disputationen, vars tre punkter härigenom verifieras. En närmare granskning av denna skrift skulle säkerligen visa, att mycket i dess polemik står i nära samband med de argument, som framfördes under disputationen och vid förhandlingarna om ordinantian. Samma förhållande gäller kanske i än högre grad om reformatorns före Örebromötet febr. 1529 utgivna skrift »Om gudz ordh och menniskios bodh och stadhgar» (*OPSS* 1, s. 525 ff.). Dess polemik, som nästan uteslutande riktar sig mot det katolska partiets läror, ansluter sig tydligt till författarens tidigare uppgörelse med Peder Galle. *OPSS* 1, s. 538—555. Skriften är en direkt utläggning av disputationens tredje punkt, varom redan titeln bär vittne. Inledningen börjar med orden »Allom är wel witterlighit huru nw j Christenhetene är jtt stoort buller och twedrächt — om then lerdom ther menniskian skal sich epter retta j the saker som hennes siels saligheet anrörandes äre». Somliga mena, »at påffuar, biscopar och prelater haffua then macht aff gudhi at the kunna vptaga noghon besynnerlighe gudz tiänist — then ther icke är j scrifftenne vthrycht, och göra ther bodh och stadghar vppå, ther menniskiones siel skal wara bunden til at halla». Andra förneka det — med rätta. »Ey wil heller gudh at någhor skal giffua annan lärdom före ther man skal retta sich epter j andeliga saker vtan allena hans oord.» Med ord, som äga disputationstesens klang, slår författaren fast, »at intit creatwr haffuer then macht at thet kan setia sielene någhor lagh eller bodh före ther hon skal til sin saligheet halla sich widh». Han utlägger sedan med ord, som klart belysa Västeråsförhandlingarna »ath j the stycke som wora siel på röra, kan jntit menniskios bodh blijffua bestondandes, ty gudh wil aleena regera sielena och samwetet medh sin ordh och måå icke lijdha at noghon menniskia setter sich iemte honom medh sitt bodh j sielene». Kristus allena har livets ord »men öffuer alla menniskios läro som icke är begrundat j then helga scrifft, ther är menniskian en herre offuer och må ther tagha aff så mykit henne synes — Sy ther giffuer Christus oss macht til at döma om alla handra menniskios läro, at man må see til hwilkit rätt eller orett är. Thet är rett som dragher offuer eens medh gudz ordh, men thet ther är emoot thet är falskt». *OPSS* 1, s. 527, 533, 538, 555. Arten och omfattningen av Västeråsmötets kompetens i de kyrkliga frågorna tecknas med dessa ord.

[1] Härmed är ej sagt, att konungen eller hans rådgivare ursprungligen velat genomdriva en ny kyrkoordning eller tänkt sig en väsentligt annan form för mötesbesluten än den de faktiskt fingo. Recessen och ordinantian harmoniera tvärtom med konungens tidigare propaganda. Men planen för riksdagsförhandlingarna, vars detaljer ej fixerats, lämnade naturligtvis många frågor öppna, tills den politiska situationen klarnat.

fruktat för steg, som kunnat ådagalägga någon meningsskiljaktighet mellan dem och konungen. Resultatet blev de tre teser, Gustav Vasa lät uppställa.[1] De ansluta sig till konungens äldsta, tio spörsmål, varav de ge kontentan. Den första punkten, om påvens avlat, ansluter sig närmast till det sjunde spörsmålet: Om menniskian kan warda salig for sina fortienste skul eller aff blotta Gudz nåde och barmhertigheet.[2] Peder Galles svar därpå hade — delvis måhända på grund av hans i viss mån med Gersons och konciliemännens befryndade teologiska åskådning,[3] kanske också ej utan tanke på risken att upphäva sig till avlatshandelns försvarare — varit i huvudsaklig överensstämmelse med Olaus Petri åskådning. Denne påpekar därför, att avlaten faller genom doktor Peders svar.[4] Med utgångspunkt från denna halvt verkliga, halvt förmenta åsiktsgemenskap har nu den första tesen formulerats. Peder Galles ställning var här redan genom hans svar betänkligt försvagad. Satsen är, såsom riktigt påpekats, »den mest påtagliga och lättfattliga av anklagelserna

[1] De finnas redan i kungens brev till allmogen den 7 jan. 1527, fastän där nämnda i omvänd ordning. *GVR* 4, s. 18—20. Jfr Gustav Vasas skrivelse till Västergötland 22 febr. 1527 (*GVR* 4, s. 74 ff.) och hans brev till Hälsingland 26 maj 1526, där de två huvudpunkterna redan klart angivas. Konungen har således tidigt börjat bearbeta allmogen för sina planer. Även ordinantian stadgar knappast något, för vilket konungen ej tidigare propagerat. Jfr A n j o u, a. a., 1, s. 176 ff.

[2] Citeras här efter O l a u s P e t r i. Swar påå tolf spörsmål (*OPSS* 1. s. 227 f.). Dess datum, den 14 maj, åsyftar kanske tiden för manuskriptets fullbordande och ej tidpunkten för utgivandet av trycket. (Härmed rättas en *HT* 1927, s. 130 not 3, lämnad uppgift.) Som skäl härför kan andragas, att »Itt fögho sendebreff», dagtecknat den 27 maj (1528), enligt Olaus Petri's egen inledning föranleddes av Paulus Heliæ's till konung Gustav ställda skrivelse, som kommit mäster Olov tillhanda den 10 maj. Det är ej troligt, att den svenske reformatorn, även om det varit möjligt, omedelbart nedskrivit sitt svar och så påskyndat tryckningen, att det hunnit gå av trycket redan 17 dagar, sedan han erhållit motståndarens opus. »Swar påå tolf spörsmål» var tvivelaktigt spritt i stor omfattning på riksmötet. Dess text uppvisar blott några smärre formella avvikelser från riksregistraturets mera autentiska text av de tio punkterna (från december 1526 — *GVR* 3, 332 f.).

[3] *OPSS* 1. s. 271. De samtida katolska reformvännerna ogillade allmänhet avlatshandeln; t. o. m. kejsar Karls biktfader, den spanske franciskanermunken Glapion, instämde i den allmänna förkastelsedomen. Maurenbrecher, Geschichte der katholischen Reformation 1, s. 87; jfr Die eidgenössichen Abschiede IV, 1 a, s. 405. 572 ff.

[4] *OPSS* 1. s. 275. Liksom Luther (S c h e e l, Dokumente zu Luthers Entwicklung, s. 20.40) skattade mäster Olov Gerson högt och citerade honom flitigt.

mot Rom».[1] Den belyser redan därigenom konungens skick-liga taktik.[2] Den välmotiverade och till synes rätt harmlösa punkten[3] — liknande anklagelser framfördes sedan Luthers teser på alla håll i Europa och diskuterades öppet på riksdagarna — antastade formellt ej påvens världsliga höghet och makt, men den kunde tagas till intäkt för långt gående anfall på den romerska kyrkans överhuvud.[4] Vi veta dock ej hur långt diskussionen härutinnan fördes under disputationen.

Den andra tesen — om biskoparnas världsliga herravälde — drabbade en av riksdagens huvudfrågor. Den gav »så att säga den teologiska motiveringen för reduktionen.»[5] Konungen fann tydligen, att ståndens svar i detta avseende ej voro tillfyllest. Bondeståndet hade — som tillbörligt var — hänskjutit frågan till konungen och rikets råd. Borgerskapets och i synnerhet frälsets motivering räckte ej för ett så viktigt beslut. I flera sina brev till allmogen under detta och föregående år hade konungen som orsak till de kyrkliga personernas oseder och stora girighet angivit missbruket av deras friheter och privilegier.[6] Enligt den dåtida rättsuppfattningen voro privilegierna — i synnerhet när de ej rätt brukades, eller då de hindrade folkets välfärd — ex justa causa revokabla.[7] Det är tydligen på denna väg Gustav Vasa

---

[1] Westman, a. a., s. 414.

[2] Den första tesen ansluter sig även till det tolvte spörsmålet (eller det åttonde i den äldre redaktionen): »Om man skal wörda, dyrka eller tilbidia helgonen, Och om helgonen äre wore forsuarare, patroner, midhlare eller fordactingare jn for gudh» (*OPSS* 1, s. 228). Olaus Petri svar härpå berör de avvägar, på vilka mänskligheten genom helgondyrkan blivit införd, tack vare »påwes, biscopers, prelaters och munkas girigheet» (*OPSS* 1, s. 309 f.). Även det elvte spörsmålet (det tionde och sista i den äldre avfattningen) om »Hwad skääl finnes i scrifftenne om skerseeld», anknyter till frågan om avlatshandeln. Avsikten med frågan framgår tydligt nog av slutorden i mäster Olofs svar. »Thet är likauel noogh befructandes, ath wor eghen bwck och girigheet winlägger sich mera om ath forswara skärsseeld, än then kerkia wij kunne haffua til the siälar ther jnne äre, skärsseeld är oss till ett stoor profijt, en part aff oss» (*OPSS* 1, s. 305).

[3] Den framhäves särskilt i konungens brev till västgötaallmogen av 22 febr. 1527. *GVR* 4, s. 75.

[4] Att den ställes främst belyser dock den svenska reformationens nära samband med den lutherska.

[5] Westman, a. a., s. 414. Tesen angriper klerus' världsliga *potestas jurisdictionis*.

[6] *GVR* 3, s. 163 f.; 4, s. 20, 75.

[7] Privilegierna ansågos blott grunda sig på den positiva rätten och ej på naturrätten. Gierke, Althusius, s. 271 f. Jfr Olaus Petris svar till Paulus Heliae (*OPSS* 1, s. 348) och konungens svarsskrift till Brask (*GVR* 5, s. 168). Se även Paulus Helies Svar til Hans M…

ville upphäva kyrkans ekonomiska särställning.[1] — Tesen avser således främst en bärande motivering av kyrkoreduktionen. Den riktar sig därför formellt mot 'biskoparna och deras anhang'. Men samtidigt förkättrar tesen rent teoretiskt biskoparnas världsliga makt som sådan och fråntar dem deras krona. I de tolv spörsmålen motsvaras den av de andra och femte spörsmålen.[2] Påfallande är dock, att tesen i motsats till spörsmålen förbigår påven med tystnad. Motsättningen är emellertid delvis endast skenbar. Den kanoniska lagen betonar liksom den reformatoriska åskådningen[3] påvens jämställdhet med biskoparna. Med deras privilegier föllo även hans rättigheter. Punkten innebar således, särskilt om den ses i samband med den första tesen och den därav föranledda diskussionen, trots sin formulering ett angrepp på påvens världsliga maktställning i Sverige.[4]

Den tredje tesen:[5] »Ingen menskija, prester medh theras

skelsen (Povel Eliesens Danske Skrifter 1, s. 68 ff.). Jfr nedan s. 262 n. 2. Liknande åskådningar fingo motivera de kyrkliga reduktionsbesluten i utlandet. Rådet i Nürnberg t. ex. utgick från att den världsliga överheten som herre över förläningar — och till dem hörde alla stiftade prebenden — hade rätt och plikt att tillse deras värdiga användande. Se Roth, Die Einführung der Reformation in Nürnberg 1517—1528, s. 206 f. — På enahanda sätt uppfattades donationerna.

[1] I tvenne av de nyss citerade breven till allmogen angriper Gustav Vasa just i detta sammanhang »romare afflat» — vilket faktum antyder det nära sammanhanget mellan de två första teserna inbördes och deras anslutning till konungens tidigare planer och publicistik. *GVR* 4, s. 20, 75. Jfr *HT* 1927, s. 123, not 1.

[2] »Om wor herre Jesus Christus finnes haffua befalt prestom påuom och biscopom etc, noghot welle eller herradöme offuer menniskiona annat än thet aleena ath the skola forkunna gudz ordh och wilia, Och om noghre andre prester bör ath wara än the som thet göras» och »Om thet herradöme som nw vpkommet är medh påuan och hans hoop, är moot eller medh Christo». *OPSS* 1, s. 227.

[3] Decreti prima pars, Dist. XCIX; Sägmüller, Handbuch, s. 35. 98; Corpus reformatorum 1, s. 93 f., 100 f.; 89, s. 63 f. *GVR* 1, s. 181. Olaus Petri uppfattning var än radikalare. Han framhäver ofta att under den äldsta, kristna tiden var »emellan prester och biscopar ingen åtskilnat». *OPSS* 1, s. 236, 357. Jfr Marsilius Patavinus, Defensor pacis II, cap. 15. Bland de tyska evangeliska ständerna hade även officiellt prästerna börjat kallas biskopar (t. ex. i den hessiska kyrkoordningen 1526. Se Richter, Die evangelischen Kirchenordnungen 1, s. 57 ff.). Men varken Luther, Melanchton eller Olaus Petri önskade episkopatets upphävande (jfr Appelberg, Kyrkans rättsliga ställning, s. 10, 20, 28 f., 33 f.).

[4] Vi äga knappast någon anledning antaga, att punktens ordalag återgivits fullt korrekt i de kända uppteckningarna.

[5] Den motsvarar närmast konungens första och tredje spörsmål »Om man måå vndfalla helga manna lärdom, kyrkiones brukningar och ceremonior the som icke haffua gudz ordh medh sich» och »Om theres lagh, bodh eller stadgar, kunna binda menniskiona til noghon synd,

anhang, kann sättia oss the lagh före, thär wår siel skall rätt[illegible] sigh effter», avser att ange roten till de förut påtalade miss-förhållandena.[1] Mest för dess skuld har disputationen kom-mit till stånd. Tesen angriper den kanoniska rätten[2] och över-huvud taget det andliga ståndets utsöndring ur det världsliga samhället och dess därav betingade makt över själen och sam-

om hon gör ther emoot». Den sistnämnda frågans ordalag återfinna-i tesen. Men mellan de båda spörsmålen råder, som mäster Olov pa-pekar, ett nära samband (*OPSS* 1, s. 254). Hans svar på dem g[illegible] — liksom recessens stadgande — ut på den lutherska skriftprincipen. Recessen förbigår med tystnad de positiva konsekvenserna av den-princip för kyrkorättens vidkommande. De framträda däremot i ordi-nantian — se särskilt riksregistraturets elfte och tolfte punkt — ehur-i tydlig anslutning till kyrkobalken och utan polemik mot påvelag[illegible]. Vad tesen ytterst gick ut på, framgår av mäster Olovs slutord i svar[illegible] på det tredje spörsmålet (*OPSS* 1, s. 260).

[1] Den latinska versionen lyder: Nullus homo potest conder[illegible] aliquam legem, secundum quam anima nostra se possit aut novit re[illegible]-lare. Tunberg, a. a., s. 39. Jfr *OPSS* 1, 371 f. (se ovan, s. 2[illegible] not. 4). I sin 1528 författade skrift »Om gudz ordh och menniski[illegible] bodh och stadhgar» säger Olaus Petri: »thet kallas menniskiors lerd[illegible] — ther noghor menniskia, påue, biscop eller hoo thet wara kan tagh[illegible] sigh före och gör ther bodh vppå som gudh jntit budhit haffuer, eller forbiwdher thet som gudh jntit förbudhit haffuer.» *OPSS* 1, 534. År 1544 försvarar Gustav Vasa Västeråsbeslutet med hänvisning till Guds ords bindande och förpliktande kraft. *SRA* 1, s. 345 f. Jfr Lu-thers uttalande under disputationen i Leipzig 1519: »Nec est in potestate Romani pontificis aut inquisitoris haereticae pravitatis, novos condere articulos fidei, sed secundum conditos iudicare. Nec pot[illegible] fidelis Christianus cogi ultra sacram scripturam, quae est proprie ius divinum nisi accesserit nova et probata revelatio. (Seitz, Der authentische Text der Leipziger Disputation, s. 87). Jfr Luthers Werke 7, s. 131 f.; 11, s. 246; De Wette, a. a. 2, s. 19, 33. Corpus reformatorum 88, s. 517, 524; 89, s. 55 ff.; Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde Österreichischer Geschichte 2, s. 259 f. För sin upp-fattning kunde reformatorerna även åberopa kyrkolagen (Dist. VI[illegible] c. 4—9, IX, c. 5—9, X, s. 2). Belysande för striden om den luthers[illegible] skriftprincipen med dess antipapalistiska utformning äro de klago-mål, som höjdes mot en luthersk predikant i staden Salza i hertig-dömet Sachsen år 1522 (Gess, a. a., s. 381). Jfr även den tjugoand[illegible] av markgreve Kasimir år 1524 uppställda 23 artiklar (se nedan s. 2[illegible] not. 1): »Jtem es wird anjetzo von vilen offentlich geschrieben vnd ge-sagt, was Babst, Bischoff oder gemeine Concilia, Satzung vnd Gebot die nit vf das lauter Wort Gottes gegründt syndt, die Seele vnd Ge-wissen betreffend, bishero gemacht haben oder furan machen werden das solchs alles vnbündig, vnd man demselben zu gehorsamen n[illegible] schuldig sey.» Hocker, Hailsbronnischer Antiquitäten = Schatz s. 245. De reformvänliga katolska ständerna i edsförbundet häckla[illegible] jan. 1525 missbruket av den alltmer om sig gripande kanoniska rätt[illegible] Eidgen. Abschiede IV, 1 a, s. 574.

[2] För Gustav Vasas personliga ställning till kyrkolagen t[illegible] kättardomen på Stockholms slott 8 nov. 1520 ej saknat betydelse. J[illegible] Lauritz Weibull, Stockholms blodbad (Scandia 1928).

etet.[1] Den förkättrar — närmast i anslutning till Luthers på Marsilius av Padova återgående samhällskritik[2] — den papalistiska och rättrogna kyrkliga statsuppfattningen. Bekämpades i den andra punkten kyrkans världsliga maktställning, så angripes i den tredje dess juridiska, på den kanoniska lagen grundade, dömande tvångs- och straffmakt.[3] Dessa två punkter äro i recessen besvarade enligt konungens önskan, och de ligga även till grund för ordinantians bestämmelser.

Av konungens tolv spörsmål återfinnes huvudsumman i disputationens trenne teser. De två sista satserna motsvara de första, andra, tredje och femte spörsmålen. Den första satsen utgår från det sjunde spörsmålet och anknyter nära till det elvte och tolvte. Av de övriga spörsmålen voro de omtåliga frågorna — numro åtta och nio — om klosterleverne

[1] Tesen riktar sig således även mot den kanoniska åskådning, som — visserligen bemängd med inhemska rättsbegrepp — ligger till grund för de svenska kyrkobalkarna. (Jfr Upplandslagens ord om en kyrkobalk »ær man skal sial sinæ mæp giömæ» — Schlyter. Upplandslagen, s. 7.) Med tesens godkännande följde kravet på revision av kyrkobalken, som enligt ett senare, av mäster Olov skrivet kungabrev var »skröpelige nog sammansatt». *GVR* 5, s. 176. (Kravet på kyrkobalkens revision ställdes på riksdagen 1560. *SRA* 1, s. 722.) Ordinantian — i sin kortare form — anger, frånsett ett par punkter av temporärt intresse, från denna synpunkt (som dock helt naturligt ej framhölls i besluten och därför ej får överdrivas) i stora drag de förändringar härunnan, som följa av recessens huvudbestämmelser. — Jfr Scholz, Die Publizistik zur Zeit Philipps des schönen, s. 303 f. På riksdagen i Augsburg 1530 sökte Melanchton med stöd av den kanoniska rätten uppvisa »dass constitutiones contra ius divinum untüchtig sind» och att »constitutiones de mediis rebus mögen mit der Zeit geändert werden, so sie missbraucht würden» (Corpus reformatorum 2, s. 81). Olaus Petri ställning till den kanoniska rätten framgår bl. a. av ett uttalande i inledningen till hans kommentar till stadslagen. Han påpekar där i en exposé över kyrkolagens tillkomst, att »sedhan Biscopar och kyrkionnes formän begynte komma til Herradöme och welde, så begynte ock peninga straffet komma in j theras lagh medh, — Och är i ther medh thenna laghen kommen j then motten vtaff sitt bruck, för girugheeten skul». *OPSS* 4. s. 316. Mäster Olov låter således förstå att Västeråsbesluten stödda på Guds ords auktoritet i vissa stycken brutit med kyrkolagen. Men orden »j then motton» visa, att man därför ej ville avskaffa eller förneka värdet av de stadganden, som i denna rättskälla härflöto ur eller voro förenliga med Guds lag. Den harm, som Luthers förmätenhet att bränna dekretalerna (Gess, a. a. 2, s. 835) och de upproriska tyska böndernas krav 1525 på revision av den andliga rätten (Brandi, Die deutsche Reformation, s. 178) väckt, saknade i vårt land ej motstycken, vilka motiverade en varsam utläggning av den evangeliska åskådningen.

[2] Marsilius, a. a. II, c. 9: »Nemo cogi præcipitur in hoc seculo poena uel supplicio ad legis euangelicæ præcepta seruanda.»

[3] Occam, Dialogus I: lib. 6 cap. 3 (Goldast, Monarchia S. Romani imperii, II, s. 508 ff.). Att döma av recessens formulering har man framhävt den heliga skrifts rättsligt normgivande kraft.

och förvaltningen av sakramenten[1] — ej medtagna i den första redaktionen av konungens (tio) spörsmål. Det ryktessmideri och den storm av ovilja, de väckte på rättroget håll,[2] förmådde konungen att så mycket som möjligt förbigå dessa punkter med tystnad.[3] Av de återstående tre spörsmålen var det fjärde närmast en härledning ur det andra,[4] och det sjätte likaså i viss mån ur det första och tredje.[5] Till den tionde

---

[1] I den tyska och schweiziska reformationshistorien spelade de i gengäld en desto mera framskjuten roll. Men när de svenska reformatorerna i Västerås avsiktligt sköto de dogmatiska frågorna i bakgrunden, skedde det i full överensstämmelse med Luthers dåvarande uppfattning. Se dennes brev av 7 jan. 1527 till lantgreve Filip. De Wette, Luthers Briefe etc. 6, s. 80 f.; Brandi, a. a., s. 198. Jfr även Melanchtons brev till Filip 1526 angående kyrkoreformerna (Corpus reformatorum 1, s. 819 ff.) och Luthers brev till Mathias Alber av 4 jan. 1526. De Wette, a. a., 3, s. 78 (jfr ibdm, s. 165 f.). Däremot inriktade katolikerna på en disputation i Schweiz år 1526 medvetet sina teser på de omtvistade dogmfrågorna, som man i Västerås undvek att diskutera.

[2] Frälsets — för riksdagsbeslutet grundläggande — svar om klostren föreslår, att klosterfolket får sitt redliga uppehälle, och att klostren hållas vid makt. Det förutsätter även, vilket med tanke på birgittinerklostren och deras karaktär av adliga jungfrustift är helt naturligt, att invigning av nunnor fortfarande skulle äga rum. Den 2. aug. 1527 förbjuder Gustav Vasa Brask att intaga någon nunna i Vadstena kloster utan att — under förebärande av svepskäl för dröjsmålet — ha inhämtat konungens vilja (*GVR* 4, s. 289). Ture Jönsson byggde ännu sommaren 1527 på sitt helgeandshus, varmed han dock på konungens befallning måste upphöra, *GVR* 4, s. 307, 437. Ännu vid kröningen 1528 manar rådet konungen: »att i ecke tilstäde thet munker eller nwnnor så förlöpa theris clöster eller gå på giffftermål som är moth gode gamble cristelige siduenie, ther mygit roop åffgår öffuer alt rijket vthen hålles och besörges tilbörlige kost och cläde och göre gudz tijäniste och loff som beleffuat var i väströs» (*GVR* 5, s. 8; om grunden för konungens handlande se *GVR* 3, s. 340). Jfr även allmogens klagomål år 1529 (*GVR* 6, s. 367; *SRA* 1, s. 134). (Om förhållandena i Nürnberg, se Roth, a. a., s. 190 ff., 204.)

[3] Bestämmelsen i ordinantians sjätte punkt: »och vare icke bisper eller hans embetesmen alth for läth til ath brucha ban for ringa saker, som her til dagx mykit skedt är» riktar sig nog ej blott mot det gängse missbruket av bannet utan äger nog även en udd mot den katolska uppfattningen därav. *SRA* 1, s. 90.

[4] Såsom Peder Galle även i sitt svar påpekar. *OPSS* 1, s. 2..

[5] Rent praktiska skäl talade nog mot den sjätte punktens dryftande på mötet. — Propositionen påtalade prästerskapets »sielfdict i Gudz tiänist» i samband med angreppet mot dess självviska egendomsförvärv. Frågan miste därför efter reduktionsbeslutet för konungen sitt huvudintresse. — Hade spörsmålet dryftats, skulle, som mäster Olovs svar visar (*OPSS* 1, s. 271 ff.), diskussionen i så fall rört sig om de gudstjänstbruk, vilka allmogen sedan gammalt höll kära. [Jfr västgötaherrarnas anklagelsepunkter 1529 mot konungen (*SRA* 1, s. 130 f., punkterna 6—8).] I ordinantians tionde punkt — om helgdagsbrott — har dock inryckts den tillämpning av den reformatoriska uppfattningen i denna fråga, som mest tilltalade allmogen.

punkten slutligen — om uppenbarelsers värde — hade doktor Peder och mäster Olov i sina svar intagit principiellt sett samma ståndpunkt, och frågan saknade på Västeråsmötet direkt aktuellt intresse.

Det ovan anförda torde tala för att disputationens tre teser framlagts först sedan de tidigare riksdagsförhandlingarna visat, hur långt och på vilka vägar konungen kunde få riksdagen med sig beträffande kyrkoreformationen. De upplysa ej om hur Gustav Vasa och hans rådgivare ursprungligen sökt eller tänkt lägga förhandlingarna utan hava snarast framsprungit ur reformatorernas penna,[1] när situationen klarnat. De äro ändamålsenligt anordnade och avfattade,[2] bl. a. därigenom att de inrymma de båda kardinalpunkter, som ligga till grund för recessens reformationsbeslut.

Hur har nu disputationen förlupit? Härom upplyser direkt endast en källa av betydelse, nämligen Peder Svarts krönika. Hans föga upplysande skildring därav mötes dock med misstro genom den livfullhet, med vilken han under år 1525 berättar om en förment disputation mellan Peder Galle och mäster Olov i Uppsala kapitelhus.[3] Redan det sätt, varpå herr Peder där refererar disputationspunkterna, ådagalägger ej någon större noggrannhet. Hans uraktlåtenhet att närmare redogöra för Västeråsdisputationens gång synes kanske därför ej kännbar. Ett visst beaktande förtjänar emellertid hans berättelse om, att doktor Peder ville disputera på latin men Olaus Petri på svenska. De ofrälse stånden — i varje fall allmogen — hade i sina svar hänskjutit trosfrågan till prelaternas och de lärdes bedömande efter hållen disputation. Därigenom försvarades till en viss grad Peder Galles tilltag

---

[1] Reformatorerna behjärtade förvisso i sitt farliga läge den praktiska verklighetens krav.

[2] Jfr ovan s. 226 ff.

[3] Se härom H. Schück i Samlaren 1886, s. 49—54. Att ingen regelrätt disputation förekommit innan västeråsmötet har Schück med stöd av Olaus Petris egen uppgift maj 1527 påvisat. Av mäster Olovs berättelse (*OPSS* 1, s. 225 f., jfr s. 310) framgår, att han själv i konungens och en del riksråds närvaro i Uppsala offentligen sökt gendriva Peder Galles svar, men däremot visar hans utsago ej fullt tydligt, att doktor Peder därvid förmått alldeles undvika muntlig diskussion. »Disputationen» i Uppsala — om den hölls annandag jul 1526, då konungen verkligen synes ha varit i staden, eller i februari 1527 är ovisst — är således ej helt gripen ur luften. Westman, a. a., s. 309.

att efter vedertaget bruk föra sin talan på latin[1] — för den lärda och sakkunniga delen av publiken och ej för den fåvitska, olärda hopen. Han underkände ej därigenom riksdagens befogenhet att biträda den ena partens mening och därigenom fälla utslag men gjorde detta i alla händelser beroende av en auktoritativ utläggning av förhandlingarna. Emellertid synes — att döma av Peder Svarts ej osannolika skildring — hans uppträdande därvid ha skadat hans sak. Stort buller uppstod, och menige man bad slutligen de disputerande tala svenska. Herr Peders uppgift, att förhandlingarna varade ända till kvällen, är också i hög grad sannolik.

Peder Svarts kanske av muntlig tradition färgade berättelse lämnar således måhända några värdefulla upplysningar om förhandlingarnas yttre gång. Men de ge oss ingen kunskap om hur disputationen avslutats eller om dess samband med och betydelse för recessen. Vi måste här gå till de samtida källorna. Hans Brask lät år 1526 i översättning utsprida ett kejserligt mandat om den kyrkliga tvedräkten samt ett hertig Georgs brev mot Luther. Då konungen märkte, att han »ther med vnder en forteckilsze skole straffade vare», enär han ej så allvarligt upprätt mot den nya läran, begär han 9 nov. 1526, att Brask skickar »hiit vp nogre lerde vtaff eders kyrke, som med skääl oc scriffthennes beuisning kunne beuise, at her brukes oc prediikes annen lerdom än thet helge Ewangelium, the skole tolsamlig hörde bliffue oc vthan all ogwnst moge framsäte sine positiones, oc huar beuises kan ath her predikes nogen ocristelig lerdom oc vid makt hollin bliffuer, See vj doch gerne at the ther vdower straffade blif

[1] På disputationen i Homburg tillät lantgreve Filip de disputerande att efter behag använda sig av latin eller folkspråket. Rommel, Geschichte Hessens, 3, s. 331. Gustav Vasa följde kanske samma taktik. Däremot hade rådet i Zürich fyra år tidigare föreskrivit att disputationerna i jan. och okt. 1523 skulle hållas på tyska. Stähelin, Huldreich Zwingli, 1, s. 260. Corpus reformatorum 88, s. 484, 89, s. 679. Markgreve Kasimir befallde i aug. 1524, att hans enligt Nürnbergrecessen 1524 uppställda 23 frågepunkter skulle besvaras på tyska, enär Kasimir, en del av hans råd och riksständerna ej behärskade latinet fullkomligt. Hocker, a. a., s. 85. På herremötet i Köpenhamn 1530 förhindrades den påtänkta disputationen bl. a. av att de evangeliska predikanterna ville tala på modersmålet, medan katolikerna ville använda latin. Artikler fra Herredagen 1530, s. 61 ff. Huitfeldt, Fredrik I:s Historie, s. 222.

fue, som sig ecke kunne ther fore vndlede».[1] Då Gustav Vasa den 7 jan. 1527 meddelar Brask och Linköpings domkapitel, att han ämnar göra sin ursäkt för det honom, hans omgivning och Stockholms stad påförda ryktet om en ny tro, tillkännager han sitt beslut att fördenskull sammankalla de lärdaste och förståndigaste i landet att rannsaka om 'vad som rättast är'. »Oc bliffue ther sidhan ved med endrekt oförsyndrade, som rette cristne mæn bör at göre.»[2] Uttalandet är ju ej alldeles tydligt,[3] men konungens mening var — såsom händelserna sedan även ådagalade — att han önskade ett enhälligt riksdagsbeslut, en ständernas förening, varvid intet stånd skulle äga rätt att träda från de övriga. Den andra februari beivrar Gustav Vasa i ett nytt brev till Brask, att denne mot alla löften beskriker den »ewangelische lerdom som her læeres oc prediikes. Segendis thet vare kætterij etc». Konungen begär nu som förr »atj oc flere scriptlerde vtaff edert capitel oc flerestædz vdower heele riikit motte tilsammen komme paa nogen beleglig stad oc tiidh ther samme lerdomss ransakning motte företagis Och huar tha beuisis kan

[1] *GVR* 3, s. 313 f. I sitt svar av 27 dec. ber Brask konungen förtaga den nya lärdomen »til tess cristinheten ther om eens vorde» och ej låta lekmän predika eller utöva annat ämbete, vartill de ej skickats av Gud. *GVR* 3, s. 425.

[2] *GVR* 4, s. 12.

[3] Brask tolkade det som kallelse till en provinssynod (i brev till konungen av den 16 jan. 1527) *GVR* 4, s. 403 f.; jfr hans brev till Peder Galle 22/1 1527. *HSH* 16 s. 77. Han säger sig gärna villfara konungens önskan »om eder nadis maiestat teckis nogit fram i thenne tilkommende sommer haffue nogit consilium prouinciale innan huilken tid kyrkennes prelatj oc capitula motte komme till samman för thenne eller andra saker huar eder nade synes sig oc them lægligest vare». Biskopen antyder här menande kyrkomötets rätta sammansättning. Betecknande nog avvisas kravet på rannsakan och disputation om den nya läran med skarpare ord i domkapitlets svarsbrev till konungen. Där talas om »thet herre möthe edher nåd achtar beraama med thee lärdesta ath rannsaka hwad som rettasth är etc.» *GVR* 4, s. 400. Det är blott ett belägg för tidens outvecklade terminologi. Gustav Vasa nämner i brevet till allmogen av den 7 jan., att han »förbijdt ath öffwer hela cristhendomen skwlle om for:da twædrect en herradagh hållas, endoch thet haffwer icke en nw kunnet komma ther tijl». Därmed åsyftar han tydligen ett allmänt koncilium, som f. ö. ställts i utsikt senast av Speierriksdagen 1526, men vilket till följd av brytningen mellan påven och kejsaren tydligen ej kunde sammanträda på utsatt tid. — I samma brev säger kungen, att han med det allra första skulle sammankalla »varth elskeliga rikes råd och the forståndugaste öff alth rikith och latha ransaka om for:na twädrecht, och saa nesth gudz hielp skickatt med thäres råd och samtickio, som wj fynne emellom gud och warth samweth rettasth vara». *GVR* 4, s. 19. Jfr Westman, a. a., s. 311 ff.

at her preddiikis nogit kætterij eller brukis nogen ocristelig lerdom see vj tha gernæ at the ther vdower straffade bliffue som sig ther fore ecke vndlede kwnne». — Gustav förbjuder biskopen att utsprida skrifter »bland simpell folk för æn vj thet sett haffue Oc för: de ranszakning om lerdomen offwerfaren bliffue». — »Vi haffue varit oc æn nw ære öwerbödigh at lathe samme lerdom gonge genom lerde oc screfftförfarne mænss ranszakning vthan veldh oc them makt geffue som sin sentenciam med betre skæl diupere grwnd oc högre screfftherness förstand oc Rette sanning beuiise kwnne».[1] Konungen vill sålunda hemställa trosfrågan till de skriftlärdas rannsakning och sedan med sin makt styrka dem, som äga bättre skäl, allt i överensstämmelse med det förloppet disputationen sedan fick. I riksdagskallelsen den 23 april ombedes landskapens representanter att »med eder haffue — nogre, ij, iij eller fflere the lärdesthe vthaff edert Capitel på thet en godh föreningh motthe företagas oc samfellelige beslutes om lärdomens twädreckt, som nw ær opkommen så her j rikit som j andre landzskap öffuer hele Cristhendomen oc huar thet icke bliffuer endrachtelige reformeredt j tijd kwnne j vel formärkie huad obestånd ther effther fölia vill».[2] Här talas det sålunda om 'en god förening och samfälligt beslut'. Redan terminologien antyder på att denna förening och beslut ej skall fattas av de andliga ensamma, utan orden förefalla snarast syfta på samtliga stånder. Den 14 maj svarar konungen på kopparbergsmännens framställning om lutheriet och den evangeliska predikan, att rikets råd, kyrkans prelater och lärda män bäst kunna rannsaka och åt-

[1] *GVR* 4, s. 42 f. I sitt svar (ibdm, s. 406 f.) säger sig Brask ej vilja avstyrka det »concilium provinciale eder nade besinnat haffuer». Han hemställer dock »at eder nade ville verdis epter eder konungxlige ed oc lyffte styrke then helge kyrke oc hennes rætt oc lathe alstingis bestå om then nye lære til tess om henne vorde ransakat aff then almennelige cristne kyrke ther alle cristne herrer och förster bode andelige oc verdslige eller theris myndoge predicatores bör vare tillstædis som oc skedde j thet siste concilio i konung Erickx tiid af pomeren». Av Brasks svar framgår, att biskopen genomskådat konungens planer, och att han genast — fast förgäves — griper till det motdrag, som var det naturligaste med hänsyn till rikets egna öden och den aktuella situationen i Tyskland. Brasks svar belyses av den kanoniska rättens stadganden: (Dist. XVII, c. 6) »Prouincialia concilia sine Romani Pontificis presentia pondere carebunt» och (Dist. XVIII, Pars I) »Episcoporum igitur concilia — sunt innalida ad diffiniendum et constituendum, non autem ad corrigendum». — Jfr Lauze, a. a., II: 1, s. 131.

[2] *GVR* 4, s. 148.

skilja denna sak »the med hans nade vel vilia så ther om bestella, ath ther om skal nesth gudz hielp ingen nöd vara».[1] Här framlägger konungen således ett bestämt förslag till frågans behandling och avgörande, vari även prelaterna skulle taga del. Hans uttalande är så mycket naturligare, som skrivelsen ej anklagar prelaterna utan blott 'en hop munkar och präster' för att ha utspritt ryktet om lutheriet. I Olaus Petri svar på de tolv spörsmålen[2] säges konungen ha velat sammankalla lärda män och kyrkones prelater över hela riket för att låta båda parterna förete skäl och bevis »och thå tagha ther vth huadh rättast kunde finnas, ath fornemda twedräht motte ther medh affstilt warda». Mäster Olov har nu bemött Peder Galles svar, »huilkit for then skul skeedt är, ath när noghon samquemd skee kan j riket medh lärda men som achtat är, må thå til forenne offueruäghen warda begge partanes skääl, och teste snarare besinnas och anammas thet rättast är». I skriftens slut erbjuder sig Olaus Petri ånyo att stå till svars för sina åsikter »och gerna höra huad doct. Pedher haffuer seya her emoot, och om han wille vndfalla sin swar, thå är hans exemplare til stedes thet han ey neka kan».[3] — Redan av det anförda framgår, att konungen önskade disputationens hållande vid den samtidigt inkallade Västeråsriksdagen. Olaus Petri tillkännager därför som den ena partens förkämpe sin ståndpunkt och utmanar offentligen motståndaren, för att denne ej skall kunna finna rättmätig orsak att draga sig undan tvekampen. Konungen framställes här — liksom i mäster Olovs en och en halv månad äldre »Swar vppå jtt ochristelighit sendebreff»[4] — som den opartiske, om sitt folks välfärd ängsligt måne domaren, vilken, sedan han hört båda parternas bevisning — med ständerna? — fäller det rättvisa utslaget.

På riksdagen klagade Gustav Vasa i propositionen[5] över det falska ryktet, att han indragit i landet en ny tro. Det ha kyrkans förmän med sitt anhang pådiktat konungen, då

[1] *GVR* 4, s. 174.
[2] *OPSS* 1, s. 225 f.
[3] *OPSS* 1, s. 311. Mäster Olov vill genom detta påpekande bana väg för ett beslut i trosfrågan, även om Peder Galle skulle vägra disputera eller ej vidgå sin mening. Jfr adelns svar (*SRA* 1, s. 77 f.).
[4] *OPSS* 1. s. 222.
[5] *SRA* 1. s. 71 f. Jfr *GVR* 3, s. 162 f.; 4, s. 19.

han insett det bedrägeri, med vilket de upphävt sig till herrar. Gustav hade visserligen låtit efter Vår Herres befallning predika rena Guds ord och evangelium och vill nu liksom förr låta sina predikanter stå till svars för sin lärdom. Han begär slutligen, att de måtte prövas i alla ständers närvaro, och att den part, som har rätt, må vid makt bliva och styrkas av alla. Konungen omnämner även, att kyrkans prelater dittills vägrat höra hans predikanters svaromål — prelaterna framställas alltså som kärande part, vilken dittills underlåtit att prestera sin bevisning. Som svarande står konungen; det framhäves starkt, att predikanterna blott äro hans tjänare.[1]

Gustav Vasas taktik torde ha förbryllat hans motståndare. Visserligen hade han tidigare, som ovan påpekats, mer eller mindre tydligt tillkännagivit sin önskan, att trosfrågan

[1] Konungen säger därmed ej, att han till varje pris vill försvara predikanternas meningar och läror. Det skulle faktiskt stritt mot hans kungliga plikter. Jfr *SRA* 1, s. 135, 350. Olaus Petri tog också — i en efterskrift — själv ansvaret för sitt »Swar vppå jtt ochristelighit sendebreff», som utgick före reformationsrikdagen. *OPSS* 1, s. 222. — Jfr rådets i Bremen uttalande 2 okt. 1525 om den år 1523 föreslagna men av katolikerna förhindrade disputationen i Bremen (Bremisches Jahrbuch, Ser. II, Bd. 1, s. 24 f.): »Wor auch ire evangelische predicanten mit gottlicher schrift uberwunden worden, daran wolte auch ein e. rat geburlich halten.» Rådet erinrar vidare om att det tillställt ärkebiskopen den lutherske predikantens (den genom sin martyrdöd och Luthers minnesskrift berömde Henrik von Sutphen) »positiones, darauf seine lehre fundiret, dabei angezogen, das er wol leiden konne, das man gelerte leute uber seine artikel liesse urtheilen; und so man jennige irdhom aus der Schrifft in seiner lere und predigten beweisen wurde, den er sich doch versehe und wuste, daer nichts allein grund der bestendigen schrifft gepredigt, konne strafe leiden; wo er auch uberwunden, wolte er zu rechte stehen. Und von dieser erbietung hetten die von Bremen nicht gewust abzustehen, nachdem er erbottig, seiner lere bescheid zu geben, da er gepredigt.» — I sin även rättsligt sett pressade ställning fritar sig kurfurste Fredrik av Sachsen alltsedan 1520-talets ingång vid de mot honom allt emellanåt riktade anklagelserna för hans förhållande till Luther från allt ansvar för reformatorns sak. Gess, Akten und Briefe zur Kirchenpolitik Herzogs Georgs von Sachsen 1, s. 302; Virck, Planitz' Berichte passim; De Wette, a. a., 2, s. 337; Kirn, Friedrich der Weise und die Reformation, s. 132. — Enligt Erasmus' år 1520 framlagda plan för den kyrkliga tvistens slitande genom skiljedom skulle f. ö. kejsaren jämte andra furstar förmodligen ha erhållit en liknande funktion, som den Gustav Vasa här hade. Dock gick hans förslag — i motsats till Gustav Vasas — ej ut på ett disputationsförfarande. Maurenbrecher, Geschichte der katholischen Reformation 1, s. 186 f. 397; Renaudet, Erasme, s. 92 f.; Allen, Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami 4, s. 357 f., 372 ff., 5, s. 257—261; Zwingli, Opera III: 1, s. 4 f.; Förstemann, Neues Urkundenbuch, s. 66 f. Denna reformplan trädde betecknande nog med katolikernas ökade styrka alltmer i skuggan för den kyrkliga rättsståndpunkten. Maurenbrecher, a. a., s. 289, 292, 299. Helt försvann den dock ej. Ibdm, s. 352.

skulle lösas å ett riksmöte genom en ständernas förening. Men att han själv öppet skulle djärvas anklaga kyrkans förmän för att ha vållat rikets och de världsliga ståndens fördärv och samtidigt bjuda sig och sina tjänare till rättsligt svaromål i trosfrågan mot prelaterna och andra belackare hade man väl ej riktigt förutsett.[1]

Ständerna själva hågfällde nog ej att besluta och avdöma denna egenartade rättegång eller disputation.[2] Landets historia gav exempel på faran av dylika företag. Allmogen hänsköt frågans bedömande till »the gode men, som höglärde och i scriffterne vel forfarne äre, hvilke som yterligere ther om ransaka kunne, som äre bisper, prelater, ath the vele grannelig öfverväge, hvad rett eller oret våre». Borgerskapet begär, »ath the motte få vetha, för än the athskilias, hvilken parten rett hafver».[3] På de ofrälses svar kan dock i detta avseende intet byggas, då de tillstyrka disputationen, som de förklara sig gärna vilja åhöra.[4] De söka i de officiella svaren ej undvika det ansvar, som följde med accepterandet av konungens förslag.[5] Även adelns svar visar, att ståndet fastän motvilligt fallit till föga för konungens vilja.

---

[1] Jfr dock Brasks brev till herr Ture den 9 dec. 1526. *HSH* 16, s. 50.

[2] Ordet disputation användes även om domstolsöverläggningarna. Se *SRA* 1, s. 265. Jfr Svenska Akademiens ordbok 6, s. 1621 ff. — Luther och hans anhängare fattade bibeln som en rättsbok. Se t. ex. Hülsse, Die Einführung der Reformation in der Stadt Magdeburg, s. 285; Gess, a. a. 2, s. 603; Corpus reformatorum 88, s. 80; Edén, a. a., s. 152; *GVR* 2, s. 138, 3 s. 163; 4, s. 20, 122; 7, s. 205, 209. Det förtjänar måhända här omnämnas, att religionssamtalet i Marburg 1529 av sin upphovsman betecknades som ett »freuntlichen, undisputirlichen gesprech.» Lanz, Briefwechsel Landgraf Philipp's mit Bucer 1, s. 4.

[3] *SRA* 1, s. 81, 79.

[4] Borgarnas och böndernas svar överensstämma tvärtom även härutinnan med den gängse protestantiska uppfattningen, enligt vilken det egentliga utlåtandet i trosfrågan borde på grundval av Guds ord givas av andliga eller andra genom studier i den heliga skrift förståndiga personer, medan kyrkomötet även inrymde vanliga lekmän och enligt gammal sedvana sammanskrevs av den världsliga fursten. Se kurfurste Fredriks instruktion febr. 1522 för sitt sändebud till Luther (Corpus reformatorum 1, s. 560 f.) och ett uttalande av reformatorn år 1526. De Wette, a. a. 3, s. 106. Se även Zwinglis utlåtande 1523. Corpus reformatorum 88, s. 497 ff., 557 f.; 89, s. 26 f. 62, 802. Jfr kurfurstens av Saxen 'gravamina' på riksdagen i Augsburg. Corpus reformatorum 2, 65 f. Att nyssnämnda synpunkter där så starkt betonas förklaras dock delvis av kejsarens katolska hållning. Jfr även *SRA* 1, s. 134 ff., 346; Akten und Rezesse 3, s. 645 f.

[5] Jfr Gustav Vasas ord till allmogen om prelaternas och prästernas försök att till skydd för sitt välde och sin girighet sprida rykten om en ny tro »achtandis ther med tiil obestaand vpweckia then enfolluga menegman, *som om retthe sanningena icke vnderwisther ær.* *GVR* 4, s. 19.

Recessen refererar i korthet propositionens framställning, men förbigår — liksom frälsets svar — utfallet mot prelaterna med tystnad.[1] Hade predikanterna orätt, ville konungen straffa dem, om ej, så begärde han, att ständerna skulle finna råd mot det orättfärdiga förtalet av konungen.[2] — 'Predikarna' spela i recessens formulering samma osjälvständiga roll som i propositionen. De äro konungens redskap i hans omsorg om den rätta kristna tron;[3] ifall de ej handlat oredligt i sitt ämbete, står striden ytterst mellan konungen och hans belackare. För att kunna uttala sig i denna fråga, finna ständerna — liksom konungen — det nödvändigt att bägge parterna av lärarna disputera i deras närvaro. Sedan disputa-

---

[1] Där nämnas, i referatet av konungens proposition, blott präster och munkar och — som eventuella anklagare mot predikanterna — »nogra åf clerkerid». *SRA* 1, s. 84.

[2] Recessen förtydligar här propositionens ej alltför klara ord, då det ej dryftas, vem som eventuellt skulle straffa predikarna för deras villoläror. Om disputationen försiggått före ständernas svar och m… Gustavs ståndpunkt utfallit till katolikernas förmån, hade ständerna då rimligtvis ej kunnat utkräva ansvar av såväl den avgående konungen som hans predikanter? Propositionens mot praktiska mål syftande formulering besvarar ej denna teoretiska fråga. Ha predikanterna rätt — vilket den faktiskt i vissa stycken bejakar — frångår Gustav ej sin ståndpunkt; ha de orätt, vill konungen tydligen, sedan han övertygats därom, styrka rätten och ingalunda försvara deras sak. Sedan ständerna nu gått konungen till handa och därvid även bifallit hans krav på disputation, uttolkas propositionen i överensstämmelse med kungens tidigare — i mäster Olovs skrift om de tolv spörsmålen berörda — ståndpunkt och enligt den nya situationens krav. Om predikanterna ha orätt, äventyras ej överenskommelsen med konungen, som då — dock knappast med frångående av de tre teserna, vilka endels försvarats i propositionen — vill straffa dem. Recessens framställning är således fullt förenlig med propositionens problemställning. Den motiveras ytterst av den lutherska uppfattningen av kungaämbetets förpliktelser. — Jfr den hessiska kanslerns utrop under disputationen i Homburg 1526: »Principis voluntas non est quenquam cogere, sed optat scrutari, quae spectant ad ecclesiarum bonum regimen». Rommel, Geschichte Hessens 3, not 37. Se även ett brev av år 1525 från Luther till greve Albrecht av Mansfeld (De Wette, a. a., 3, s. 72 f.) samt reformatorns brev 9 febr. 1526 till kurfurste Johann (ibdm, s. 88 ff.).

[3] Frälset hade tidigare svarat, att om konungens belackare ej ville bevisa sina påståenden, så tydde det på att de hade orätt. I så fall ville ståndet stilla ropet om den nya tron. Det begärde även, att rena Guds ord måtte predikas efter Guds befallning och ej efter människodikt och fabel, samt att man måtte bliva vid goda gamla kristliga sedvänjor. Vilken vikt konungen och hans rådgivare tillmätte disputationen, framgår av att de ej avstodo därifrån trots ståndets tillmötesgående svar. — Stället »och blifve ved goda gambla cristeliga sidvenior» belyses av Peder Galles och Olaus' Petri polemik. Doktor Peder hade i sitt svar på konungens spörsmål, åberopande Augustinus, betonat nödvändigheten av att man skulle »halla for lagh almoghens goda sedwänior» (*OPSS* I, s. 230). Därtill svarade mäster Olov, att »man

tionen ägt rum, finna de, att konungens predikare haft goda skäl och ej predikat annat än Guds ord.[1] De ha därmed tydligen funnit konungen rättfärdigad[2] och lova att straffa hans

skal halla almoghans godha sedhwänior, at icke forargilse vpkommer, ther ey behoff giordes, Men sådana sedwänior äre icke staduga — — Och huar sedwänian icke wore godh, skulle man henne jngalunde halla» (*OPSS* I, s. 237). *GVR* 1, s. 173 f.

[1] De godkände därmed principiellt Gustav Vasas uppfattning av sina kungaförpliktelser gentemot kyrkan. Jfr Laurentius Petris inledning till 1572 års kyrkoordning (Kyrkoordningar etc., s. 18).

[2] Ej heller rådets och adelns svar talar å biskoparnas vägnar. Redan dess form visar, att frälsets synpunkter helt dominerat. Svaret omnämner endast i tredje person biskoparna, som således ej tagit del däri. Orsaken var densamma som för recessens vidkommande. Som kyrkans representanter hade de enligt den thomistisk-aristoteliska, i landslagens kungabalk och i vårt gamla riksdagsskick recipierade samhällsuppfattningen ingen direkt talan. Som rådsherrar och länsherrar hade de att antingen biträda det övriga rådets och frälsets endräktiga mening eller också med grundade skäl anmäla sin avvikande åsikt. Att kyrkomännen ej deltagit i rådets och adelns svar, innebär därför ej — lika litet som frånvaron av deras namn i ingresserna till recessen och andra riksradsurkunder om mötesbesluten — formellt, att konungen uteslutit dem ur riksrådet. (Böndernas svar talar f. öv. om »the verdugiste verduge fäder, ärlige herrar och gode män åf rikisens råd». *SRA* 1, s. 82.) Det kunde han f. ö. knappast göra förrän efter rättegång mot och dom (föreskrivande förlust av länen) över de misshagliga radspersonerna. Så långt gick han ej, steget skulle varit oklokt, och situationen krävde det icke. Biskoparna hade efter den ekonomiska revolutionen ingen anledning att tränga sig fram till rådsbordet, varigenom de blott skulle förorsakat sig kostnader, bekymmer och ett tungt ansvar för beslut, som de i sin ställning varken kunde eller ville försvara. Förutsättningarna för deras säte i rådet försvunno med kyrkoreformen. (Jfr den utmärkta analysen av ståndsbegreppet hos Hjärne, a. a., s. 55 ff.) Omkring den 28 juni hölls ett rådslag, i vilket konungen erhöll fria händer att bestämma rådsherrarnas antal. Flera av dem, särskilt kyrkans personer, skola då ha meddelat sin önskan att resignera från ämbetet; *GVR* 4, s. 258; *SRA* 1, s. 101. Emellertid har nog konungen aktat sig för att formellt begagna sig av denna utväg. Likväl är efter mötet endast ett fall känt, i vilket en prelat — »mesther Erich deken j Linchöping», som nämnes först i urkunden, ett brev om en fråga av endast lokal betydelse — senare deltar i utfärdandet av ett rådsbeslut. *GVR* 4, s. 262 f. Det skedde kanske på konungens uttryckliga begäran. Då under den följande tiden Laurentius Andreæ och Sveno Jacobi liksom f. ö. även M. Henrik Sledorn och Erik Svensson — under herremöten (huvudsakligen vid behandling av utrikespolitiska frågor?) eller vid förhandlingar med Danmark — uppträda som rådsherrar, beror det främst på deras gamla förtroendeställning hos konungen, som endast med svårighet kunde umbära deras hjälp. Av liknande orsak erhöll Georg Normann senare säte i rådet. Gustav Vasas önskan att ej framträda i alltför revolutionär dager, framgår även av hans stadfästelsebrev på en dom, utfärdad av hans trogna män och råd, herr Måns, med Guds nåd electus till Skara, herr Ture Jönsson, hans hovmästare m. fl. *GVR* 4, s. 295; flera exempel finnas, se *KA* 1922, s. 75. Ännu 1529 nämnes under trycket från Västgötaupproret biskopen av Strängnäs främst i ett av riksrådet utfärdat brev. *GVR* 6, s. 57. Men förvisso bar konungen huvudansvaret för prelaternas faktiska — för framtiden bestående — utstötande ur rådskretsen, vil-

belackare samt bedja — därmed ytterligare betonande konungens rättfärdiga sak — att Guds ord måtte allestädes i riket renligen predikat varda.

Ständerna ha således i recessen anammat konungens syn på tvistefrågans art och sättet, på vilket hon skulle lösas. De återge visserligen ej propositionens angrepp på prelaterna, vilkas främsta män tillhörde riksrådet, och vilka på mötet dessutom bedyrat sin oskuld. Prelaterna vågade ej heller — med undantag av Peder Galle, som dock vid disputationens slut sannolikt föll undan, samt Hans Brask — företräda kungens motpart. Dock synas de ihärdigt hava vägrat att ansluta sig till de i teserna framställda lärorna.[1] Såväl deras ståndpunkt som Gustav Vasas principiella betraktelsesätt förorsakade, att ingen av de närvarande biskoparna trots medlemskapet av riksrådet deltog i recessens utfärdande.[2] Förvisso

ket skedde enligt ett gammalt reformkrav i överensstämmelse med den reformatoriska åskådningen. (Jfr Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire 4, XVII, s. 470 ff.; Urkunden und Akten der Stadt Strassburg. II: 1, s. 265 f.; Goldast, Reichssatzung 1. s. 167; Corpus reformatorum 88, s. 495. Krav därom framställdes även ur det tyska bondeupprorets led. Brandi, Die deutsche Reformation, s. 183.) Han ådagalade därvid samma förening av praktisk klokhet och skrupelfri hänsynslöshet som i sitt förhållande till Johannes Magnus. Christian III:s ingripande 1536 mot biskoparna, vilka fängslades, stöttes ur riksrådet och avsattes, företogs vid en mera framskriden och gynnsam tidpunkt än Gustav Vasas aktion. Denna har dock liksom den följande utvecklingen i Sverige påverkat den danska konungens politik. *GVR* 11, s. 140, 161; *SRS* III: 2, s. 82.

[1] Magnus Haraldi säger i sin protest 1529 med tydlig hänsyftning på disputationspunkterna: »worde thå ther i samme möte framsatte någre Articler, hwilke som theris grund och fundament hafwe af Luthers kietterij och aldeles ther till draga, ock efter samme articler icke woro Christelig beskyddade, uthan för kätterska afdömbde, wille wij them icke samtyckia». Spegel, Skriftelige Bewis, s. 152 f. Jfr *GVR* 6, s. 378.

[2] Att prelaterna velat undgå detta ansvar, framgår av deras öppna brev av 27 juni om mötesbeslutet. *SRA* 1, s. 87 f. Det heter där bl. a.: »Epter nw så endrecteliga åff allom beleffuet oc samtygt var kwnne wij inthet ey heller ville ther emot segia, vthan lathom thet så skee och varom ther til fridz med». Magnus Haraldis' protest 1529 visar, vilken innebörd biskoparna senare ville ge åt detta (avsiktligt?) oklara uttalande. Han säger där om nyssnämnda urkund, »at samma bref ey annat inneholt, then thet will rätteligen betänckia, än at the wärdige fäder och wij intet kunne eller wiste theremot seya, annat än thet ju så framsatt war och belefwat af hans nåde och alle andra werldzlige, både innan rådz och uthan, som brefwet inneholt, och låte thet så skee at the så belefwat hafde, och att wij och worom tillfridz ther med att wij then tijd till ingen belefwan tillkrafde worom, och ty theras belefwan os intet binda kunde epter lagen». Spegel, a. a., s. 153; jfr *GVR* 6, s. 379. Av sistnämnda påståenden, som hänföra sig till frågan om recessens utfärdande, är det förra

ar det i full överensstämmelse med konungens önskemål om lisputationsförfarandet och ej närmast ett utslag av prelaterias av deras självklara intressen dikterade envisa, i protesterla uttryckta opposition mot mötesbeslutet.[1]

Förmodligen slutade disputationen på sedvanligt sätt.[2] Konungen har uttalat sin önskan att skapa visshet i trosfrågan och endräkt i riket samt bett rådet och ständerna förena ig med de närvarande i skriften lärda och förfarna om ett gott eslut. Då prelaterna kanske vägrade och ej heller efter ederbörliga uppmaningar ville inlåta sig i ytterligare diskussion med motparten, har sammanträdet slutat med de ärldsliga ständernas förenade gillande av de läror M. Olov örsvarat.[3] Sedan recessen färdigställts, erhöll riksrådet kan-

---

i till vida riktigt, som konungen, sedan biskoparna ej ville mederka i en genomgripande kyrkoreform och vägrat gilla de uppställa disputationspunkterna, säkerligen ej sökt förmå dem att besegla ecessen. En sådan tvångsåtgärd hade ej givit konungen ökad trygget, enär de världsliga ständernas ansvar för mötesbeslutet då blit mindre, och prelaterna vid första lägliga tillfälle skulle förklaat den ingångna förpliktelsen lagstridig och ogiltig. (Den stred även mot Luthers åskådning. De Wette, a. a. 3, s. 88 ff.; jfr *SRA* 1, . 348.) Propositionen var ej inställd på prelaternas deltagande i reaktionsbeslutet, som i så fall svårligen kunnat få en fast reformistisk motivering. Däremot hade Gustav Vasa och de världsliga ständerna tt vitalt intresse av att biskoparna gåvo dem ett urfejdsbrev för mötesbeslutet, i synnerhet som recessen, enligt vad Magnus Haraldi riktigt ramhåller, ej kunde binda prelaterna enligt lagen. Biskoparna rädade genom sitt öppna brev för framtiden sin och kyrkans rättsståndpunkt; deras medgivande var blott av ekonomisk natur och förorsakades endast av stundens nödtvång. De ville därmed visa sin goda vilja tt biträda de världsliga ständernas förening för att åter få njuta agens skydd. Men de köpte denna fördel med det visserligen ej obeingade uppgivandet av sin motståndsrätt.

[1] Electus i Åbo, Ericus Svenonis, torde knappast, om konungen egärt det, ha vägrat underteckna beslutet, förmodligen ej heller Magus Sommar och Peder Månsson (om också endast efter påtryckningar ch under hemliga protester).

[2] Jfr den hessiska synoden i Homburg oktober 1526, där efter isputation förslag till en ny kyrkoordning uppsattes. Se Rommel, a. 3, s. 329—342.

[3] I Zürich förbehöll sig stora och lilla rådet jan. 1523 i disputationskallelsen rätt att (ev. jämte några lärda) fälla avgörandet (Corus reformatorum 88, s. 482). Efter disputationsförhandlingarna följde nskild överläggning av råden, varvid följande beslut fattades: Zwingli, om ej kunnat överbevisas om kätteri, skulle liksom förut fortfarande fter förmåga förkunna det heliga evangeliet och den rätta, gudomliga krift efter Guds ord. Även de andra predikanterna skulle blott utprida, vad de kunde bevisa med det heliga evangeliet eller rätt gudomg skrift. Corpus reformatorum 88, s. 469 ff., 546 f. I Baden fingo 526 de edsförbundnas sändebud fälla avgörandet efter disputationen. e lutherska predikanterna begärde på Köpenhamnsmötet år 1530, att Guds ord skulle vara deras domare så väl som konungen, rådet och

ske formellt uppdrag att på grundvalen av Guds ord — i anslutning till teserna och den på dem och ståndens svar vilande recessen — rådgöra och med konungen besluta om nödiga åtgärder för de kyrkliga missbrukens avskaffande. Ur dessa överläggningar, som naturligt nog särskilt inriktades på en granskning av kyrkobalken, framgick ordinantian.

Vi ha ovan funnit drag, som tyda på att Västerås riksdag i mångt och mycket ingripit i ett kyrkomötes funktioner.[1] Redan den roll, disputationen spelade under dessa för-

menige man som åhörde». Katolikerna åter erkände blott påven och ett generalkoncilium som domare. Huitfeldt, a. a., s. 222. — I Västerås har motsvarande beslut förmodligen fattats efter de sakkunnigas hörande av rådet å ständernas vägnar och troligen sedan direkt införts i recessen. Att beslutet närmast utställdes av rådet (d. v. s. de världsliga rådsmedlemmarna) kan i så fall sammanhänga — ehuru beslutets form i grunden betingades av den organologiska statsuppfattningen — med att rådet på ständernas begäran fällde utslaget i disputationen. Jfr *GVR* 6, s. 186.

[1] Redan Anjou (a. a. 2, s. 1) har framhävt detta drag. — Enligt Olaus Magnus hade lutheranerna redan 1523 rest kravet på ett provinskoncilium. *SRS* III: 2, s. 75. I Historia de gentibus septentrionalibus yttrar samme författare med tydlig hänsyftning på Västeråsmötet (lib. XVI, cap. 33, 1555 års upplaga s. 553 f.; Baseluppl[illegible] av år 1567 företer, s. 627 f., flera avvikelser): »Qvemadmodum annis superioribus nonnullis Lutheranæ impietatis professoribus, more seditiosorum studentium e Viteberga oppido Germaniæ ad Aquilonaria regna reuertentibus, posthabita ratione legum, et canonum, de rebus fidei coram laicis, pulchrum videbatur disputando veritatem opprimere, et errores inducere, atque vi et metu trepidantes Catholicos, expresse tamen nunquam consentientes, obruere, et ad suas ineptias compellere, et coram simplici populo omnia sua vera esse, et seruanda præscribere. Ita et optimum, ac necessarium reducendæ securitatis erit remedium vt autoritate Regum et principum, quæuis errata iuxta laudabilem veteris Ecclesiæ ritum, arbitrio et integritate bonorum hominum quoad fieri poterit, obliterentur, et diligenter præcaueantur, ne amplius tam perniciosæ et illicitæ disputationes, toti populo incessanter nocituræ, Principum constitutione permittantur, scilicet vt nemo siue clericus siue laicus, publice vel priuatim — — de fide Catholica propria autoritate disputet, et ea quæ a sacris Conciliis semel diffinita sunt denuo in dubium reuocet: ne nouæ nascantur hæreses, aut semel extinctæ, in grauius Ecclesiæ damnum reuocentur. Decet enim salubria decreta, stabili firmitate perpetuo fore permansura. Non enim omnium est — publice, et semper de Deo contendere, disputare, vel exquirere naturam: nec ita vilis est sacræ scripturæ sermo, vt vulgo indecenter et homunculis reptantibus adhuc pateat; immo nec semper, nec omnibus, nec omnibus, nec ab omnibus sunt proferenda.» Även i följande kapitel »De temerariis disputatoribus prohibendis» låter författaren sin galla flöda över de nya profeternas falska förmätenhet (ibdm. s. 554 f.): »Leges igitur, quæ disputationes et tractatus, tam publicos quam priuatos de Deo et fide Catholica prohibent, non examinationem, et doctrinas scripturarum interdicunt, sed eorum tantum temeritatem coercent, qui non verentur propria autoritate de dogmatibus fidei disputare: immo noua, et falsa dogmata pro veris asserere, et aliorum animis instillare et quæ semel recte diffinita sunt, in dubium reuocare, condemnar[e]

handlingar och för dess beslut, tyder på, att denna tanke ej heller var främmande för de närvarande, särskilt ej för de ledande inom konungens parti.[1] Under den äldsta formen för allmänna kyrkomöten möttes — om en senare tids terminologi tillåtes — lekmän och klerker med lika bestämmanderätt. Ännu på tolvhundratalet blomstrade på kontinenten denna mötesform,[2] och den tillämpades samtidigt här i Sverige på det stora kyrkomötet i Skänninge 1248. Den försvinner sedan så småningom — delvis av rent praktiska skäl — och lämnar rum för dels rent världsliga sammankomster, dels för möten, på vilka enbart kyrkans personer och korporationer voro representerade. Men det oaktat förgats ej den äldre formen av möten, som dock nu i regel begränsades till frågor, som berörde både världsligt och andligt samhälle, och där både klerus och lekmän voro representerade.[3] De kallades med dåtidens terminologi *concilia mixta*. På flera koncilier — bl. a. reformkonciliet i Basel 1431—1439 — voro lekmännen representerade, ehuru de ledande kyrkopolitikernas stränga fasthållande vid det kyrkliga anstaltbegreppet förhindrade lekmännens aktiva deltagande i förhandlingarna.[4] När kyrkans ledare ej förmådde fullgöra eller sveko sin plikt, buro konungen och lekmännen enligt nedärvd åskådning ansvar för kyrkans välgång och fingo då söka de bästa botemedlen för hennes brister.[5] De tyska riksdagarna behandlade

et retractare, quasi ipsi soli sint Apostoli, soli prophetæ, soli magistri: non solum errantes ipsi, sed multos etiam alios in barathrum errorum secum præcipitantes.» — — Konciliet stod även på dagordningen i de övriga nordiska länderna (Michelsen, a. a. 4, s. 467), liksom f. ö. även i de katolska länderna (Pastor, Geschichte der Päbste, IV: 2, s. 78).

[1] Tanken att genom disputation slita tvisten om tron, utgick närmast från Luthers bekanta uppträdande i Worms 1521. (Jfr Kirn, Friedrich der Weise und die Reformation, s. 132, 139 f.) Han skulle återkalla, om man med Guds ord som enda auktoritet kunde beslå honom med villfarelse. Jfr nedan s. 259 f. Redan sommaren 1524 antyder Gustav Vasa i brev till Brask på tal om Luthers böcker behovet av disputation i trosfrågan. *GVR* 1, s. 232 f. Även på Vadstenamötet hösten samma år var denna tanke aktuell. *SRA* 1, s. 26.

[2] Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands V, s. 173 ff.

[3] Gierke, Das deutsche Genossenschaftsrecht, 3 s. 592, not 203.

[4] På det berömda franska kyrkomötet i Bourges 1438 voro även de världsliga stormännen närvarande. Valois, Histoire de la Pragmatique Sanction de Bourges, s. LXXIX; jfr Histoire de France IV: 2, s. 266.

[5] Om denna läras tillämpning i den nordiska reformationen, se Artikler fra Herredagen 1530, s. 68 f.; jfr ibdm, s. 47 f.; Huitfeldt, a. a., s. 217.

alltsedan mötet i Worms 1519 även trosfrågan.[1] Därvid gjorde sig två åskådningar gällande. Kejsaren och hans anhängare ville hänskjuta religionssaken till ett allmänt koncilium, beslutande på sedvanligt sätt. Påven samtyckte på vissa villkor därtill. De evangeliska — eller rättare de av Luthers läror starkt påverkade — ständerna åter väntade intet gott av en dylik synod. De framförde tillsammans med de moderata reformvännerna — i Nürnberg 1523 på grundval av nationens i Worms uppsatta 102 klagopunkter och med stöd på påvens egna ord om behovet av kyrkoreform till både huvud och lemmar[2] — en diger lista på de världsliga ständernas besvär mot den romerska kurian och det andliga ståndet och fordrade, att de påtalade bristerna skulle avhjälpas.[3] Riksdagens reformnit trädde lika ohöljt

[1] De vägar, på vilka kännedomen om de tyska riksförhandlingarna vid denna tid förmedlades till Norden, skulle förtjäna att närmare undersökas. Fredrik I hade redan som hertig av Holstein all anledning att hålla sig väl underrättad därom. Hans son, hertig Kristiern, var som bekant närvarande på riksmötet i Worms 1521. Tvisten mellan Kristiern II å ena sidan, Fredrik I, Gustav Vasa och Lübeck å den andra, drogs ej blott inför riksregementet och rikskammarrätten, vilken senare fördenskull sommaren 1523 besöktes av Fredriks kansler Utenhof. Den kom även före på den tyska riksdagen, som i Nürnberg 1524 bevistades av kanslern Utenhof, varvid de nordiska klagoskrifterna mot Kristiern föredrogos. *DRA* 3, passim; 4, s. 561; Förstemann, a. a., s. 156.

[2] Påvens instruktion för Chieregati 25 nov. 1522 till de tyska riksständerna (*DRA* 3, s. 391 ff.) citeras 1528 av Olaus Petri (*OPSS* 1. s. 551). Den har tydligen — i samtida tryck? — blivit tidigt känd i Sverige. Förmodligen hemfördes den av Johannes Magnus. Jfr *GVR* 1, s. 116, 131. Ett 1600-talsexcerpt därur bland »Acta ecclesiastica» i R. A. härrör troligen från någon gammal kanslihandling. — Om det spända intresset under denna tid för påvens aktion vid den tyska riksdagen vittnar bl. an. Zwinglis hösten 1522 utgivna: Suggestio deliberandi super propositione Hadriani Nerobergae facta (Corpus reformatorum 88. s. 429—441). Skriften polemiserar mot en äldre instruktion för nuntien (om vars innehåll Z. endast i andra hand ägde kännedom) och angriper — i anslutning till en anonym skrift av Erasmus (se ovan, s. 240) — kurians politik, särskilt i trosfrågan.

[3] *DRA* 3, s. 645—688. Nürnbergsriksdagens besvär, som även gillades av de katolska reformvännerna, spelade de närmaste åren en stor kyrkopolitisk roll i Tyskland. Pfaltzgreve Fredrik, som stod mellan partierna, fotade sitt stora riksreformförslag hösten 1525 i stort sett på riksdagsbesvären. Han ville f. öv. låta riksdagen råda bot på de aktuella kyrkliga missförhållandena och inskränka konciliets befogenhet till de dogmatiska och rituella frågorna. Friedensburg, Der Reichstag zu Speier 1526, s. 119. Även de katolska edsförbunden i Schweiz utgåvo 1525 en av de tyska besvären starkt påverkad reformförordning. Eidgenössische Abschiede IV: 1 a, s. 405 f., 572 ff. De tyska besvären fingo särskilt genom Västeråsordinantian betydelse även för den svenska utvecklingen (jfr nedan s. 304, 316). Konungen synes år 1524 ha sänt de tyska besvären genom Sveno Jacobi till Magnus Haraldi, som

ram under förhandlingarna om de av nuntien påtalade lutherska villolärorna.[1] Skulden för de olidliga förhållandena, vilka genom Luthers skrifter blivit allmänt kunniga, sköts på de mångfaldiga missbruken från kurians och prelaternas sida. Ett inskridande mot Luther skulle därför ej leda till annat än uppror, avfall och motstånd mot överheten, om ej dessförinnan de kyrkliga missbruken avskaffades. Man fordrade, att påven med kejsarens samtycke skulle sammankalla ett fritt, kristligt koncilium till Tyskland, om möjligt inom loppet av ett år. Varje där närvarande stånd, andligt eller världsligt, skulle tillåtas, ja vid sin själs frälsning förpliktas, att i gudomliga och andra allmännyttiga ting obehindrat av eder och förpliktelser — de andliga således oberoende av sin lydnadsplikt mot påven — tala välbehövliga sanningsord utan smicker och svek.[2] Svaret, vilket tillställdes nuntien i huvudsak samma form, som utskottsvis föreslagits, visar, hur stark den konciliära och romfientliga stämningen var i den tyska riksdagen vid denna tid.[3] Det hävdade uttryckligen de världsliga ständernas tillträde och medbeslutanderätt på konciliet.[4] Huvudförklaringen till denna riksdagens reformvän-

sin tur skickade dem till Brask. *HSH* 18, s. 228 f. Jfr Westman, a. a., s. 195. Anmärkningsvärt är, att i den tyska nationens reduktionsförslag — till turkinvasionens avvärjande — även ingick ett beslagtagande av överflödiga kyrkklockor. *DRA* 3, s. 662.

[1] *DRA* 3, s. 901, 909, 911.

[2] *DRA* 3, s. 424 f., 440.

[3] Man fordrade typiskt nog kejsarens samtycke till konciliet. Däremot höjdes från andligt håll gensagor. Virck, Planitz' Berichte, s. 362.

[4] I den första avfattningen klagas över att »die weltlichen stende mit den geistlichen nit gleichmessige stim zu beschliessen gehabt haben sollen, dardurch sie sich hoch beclagen, das ine daraus in vorgehabten concilien grosser, vederblicher und untreglicher schaden und nachteil an seel und zeitlichen guttern erfolgt sei». *DRA* 3, s. 425, not d. Denna passus ströks emellertid, och många, särskilt prelaterna, misstyckte med nuntien, att konciliet skulle bliva »szo gar frei, wie es begert». Virck, a. a., s. 363. Å andra sidan framskymtar den lutherska ståndpunkten i ett starkt reformistiskt memorandum. »Item so etlich sagten, es solt nit billich oder herkomen sein, das in den concilien die weltlichen mit den gaistlichen zugleich zu handeln und zu beschlissen hetten, wes gaistliche sach berurt etc: darzu ist zu sagen, das der gaistlich stand in gaistlichem schein allen iren reichtumb, bracht und gewalt uberkomen und den weltlichen abgezogen haben, und wo es nit die gros not furkumen hett, so konnten oder möchten die weltlichen stend den ubrigen clainen tail, so sie noch an zeitlichen guttern haben, mit nichte behalten und darzu mitsambt den gaistlichen stenden von den Turken — bald verdilgt werden und umb seel, eer, leib und gut kumen. Darumb den weltlichen mit nichte nachzugeben sei, das sie *nit zum wenigsten* (kursiverat här) gleichermassen mit den gaistlichen

lighet är dock ständernas fruktan för ett allmänt uppror.[1] I riksdagsbeslutet framfördes endast i allmänna ordalag kravet på ett fritt, kristligt koncilium på tysk mark men under hänvisning till ständernas nyssnämnda svar på nuntiens andragande.[2] Men att de evangeliska ständerna ej önskade en synod med ensam beslutanderätt för kyrkans personer, framgår av de svar och utlåtanden i religionsfrågan, som emanerade från den nya lärans anhängare. Deras hopp stod till ett möte — vare sig det nu kallades kon

stenden in den concilien zu handeln und zu beschliessen haben solte. Invändningen, att lekmännen ej förstå den heliga skrift, bemötes med »da man under den weltlichen stenden personen finde, die der hailigen gotlichen Schrift nit weniger erfaren und verstendig sind, dann under den gaistlichen stenden. Ob aber in etlichen artickeln der gotlichen schrift erclerung und vergleichung zu thun not sein wurde in fellen, die doch in kainen weg zeitliche nutz oder straff gegenwertiglich oder kunftiglich nach in ziehen mochten, in demselben und sonst nit möcht man allain den gelerten und erfaren der hailigen gotlichen bewerden schrift entlichs beschlus halben etlicher massen vortail lassen. Doch das darinnen der andern weltlichen bewegung und rath auch nach notturft gehort wurden.» *DRA* 3, s. 431 f.

[1] Hertig Georgs sändebud på riksdagen i Nürnberg berättar 1 jan. 1523 till sin herre om de tröga förhandlingarna i trosfrågan (Ges. a. a. 1, s. 433): »Wa man den ernst darzu thun, so wird man ein gros aufrur alhie zu Nurnberg und sust an vil orter im reich machen und sounderlich, wenn man die prediger, die bebstlicher hailigkeit botschaft angezeigt, verjagt und die ausgelaufen monche iren obersten wider ubeantwort. Es helt m. gst. h. der stathalter und der churfurst von Brandenburg und etliche im regiment hart daruber, man solle mit einem ernst darzu thun.» — Under disputationen i Zürich 29 jan. 1523 uppgav Faber, att de tyska riksständerna beslutat ett nationalkoncilium med lika många domare av världsligt som andligt stånd. I avvaktan på dess auktoritativa beslut borde mötet nu förlika den kyrkliga tvisten i godo utan disputation. Corpus reformatorum 88, s. 491 f. Zwinglis svar (ibdm. s. 494 ff.) med dess tvivel på prelaternas goda vilja och konciliets realiserande belyser kontroversens natur.

[2] Riksdagsbeslutet i Nürnberg 9 febr. 1523 (*DRA* 3, s. 736 ff.) fordrade ett fritt kristligt koncilium »an bequeme malstat Teutscher Nation — ausgeschrieben —. Wie dan bemelter unser stathelter, auch churfursten, fursten und stende irer H:t solhen ratslag und notturftig gutbedunken widderumb schriefftlich in antworts weis haben stellen und zuschicken lassen» (*DRA* 3, s. 746) och att »das heilig evangelium, nach auslegung der schriefften von der christlichen kirchen approbiert und angenommen, gepredigt». Följande år uttalade sig riksmötet i Nürnberg på liknande sätt. Det beslöts även, att en allmän församling i Speier skulle pröva Luthers och hans anhängares skrifter och besluta därom, till dess ett allmänt kyrkomöte sammanträdde i Tyskland. *DRA* 4, s. 604 f. — Jfr Friedensburg, a. a., s. 4, 6. — Protestanterna vidhöllo allt framgent kravet på ett *fritt, kristligt* koncilium, t. ex. på riksdagen i Augsburg 1530 (Corpus reformatorum, 2, s. 133 f., 370). År 1532 måste medlarna mellan katolikerna och luthererna medge, att det förestående konciliet skulle inkallas i enlighet med de i Nürnberg 1524 gjorda utfästelserna. Maurenbrecher, a. a. s. 336 f., 366.

-ilium eller riksdag — på vilket även lekmännen i trosfrågan -ade sin fria röst.[1] Men även riksdagsmajoriteten tillerkände -ig som nämnt en viss kompetens i trosfrågan och saknade ej -eller benägenhet att utvidga den på ett sätt, som fullföljt -om den kätterska koncilieuppfattningen oroväckande nära -ruktan för rikets sprängning och inbördeskrig jämte miss-öjet med prelaternas vanstyre och önskan att stärka sin egen -akt på landständernas och prelaternas bekostnad drev många trosfrågan skäligen ljumma furstar in på en radikal reform-olitik, som även lovade frukt för den nya lärans mera överty-gade anhängare. Mellanpartiets mest av opportunitetshänsyn -ikterade hållning gav förhoppning om trosfrågans lösning -å fredlig väg utan brytning med Rom. Enligt en klausul i -ürnbergrecessen 1524 skulle en följande höst sammanträ-ande »allmän församling» i Speier interimsvis besluta om -e kyrkliga frågorna.[2] Dessförinnan skulle riksständerna —

[1] Nürnbergs sekreterare, Lazarus Spengler, varnar i sitt förslag -ll svar på legaten Campeggio's andragande vid Nürnbergsriksdagen -524 för koncilium, vars beslut och dekret bruka strida mot Guds klara -rd. Även om konciliet beslutar enligt Guds ord, är mödan och kost-aden onödig, ty Guds ord är »vorhin clar und lauter, und wohl ein -ichter, minder beschwerlicher wege desshalb vor augen ist, nemblich -n gestatten, dass das allenthalben in der Christenheit, wie sichs ge-ört, clar gepredigt werd; beschliessen sie dann wider das wort gottes, -ie auch aus allen vorigen anzeigen zu besorgen, so ist es kein nutz, -uch kein mensch anzunemmen schuldig, und werden die letsten tag -rger dann die ersten. Jedoch, wo ein frei concilium nit allein der -eistlichen, sonder aller tuglichen frommen Christen zuegelassen und in -as Teutsch land oder reich angesetzt würd, were nit so hoch beschwer-ch und mögt ein zimblich arsnei sein einen grossern gewald und -nschicklichkeit jetzo abermaln ein zeit lang damit zu stillen, in solcher -eit könt man aber auf andere wege gedenken und dester leichter zum -vangelio kommen». *DRA* 4, s. 493. I anslutning härtill utbådo sig -täderna i sin protest av den 6 april mot ständernas beslut »ein frei -hristenlich concilium oder ain andere christenliche verhör durch -ber, verstendig, christenlich personen geistlichs und weltlichs stands». -*DRA* 4, s. 508. Därmed antydde de sin önskan om ett disputations-förfarande. Richter, Der Reichstag zu Nürnberg 1524, s. 106. Dispu-tationen i Zürich jan. 1523 hade väckt uppmärksamhet bland de evan-geliska på den samtidigt sittande tyska riksdagen. Virck, Planitz' Be-richte, s. 375.

[2] Även de bayerska hertigarna verkade oaktat sitt intima sam-arbete med kurian för Speiermötets tillkomst. Drüffel, Die Bairische -olitik im Beginne der Reformationszeit, 1519—1524 (i Abhandlungen -er kgl. Akademie der Wissenschaften 1885, s. 659). De på det ka-tolska Regensburg-konventet representerade furstarna ville blott biträda -et, som ej prejudicerade Speiermötet (ibidem, s. 666). Där avtalades -ven en »reformation», vars artiklar skulle avhjälpa den tyska natio-nens besvär. Mötets upphovsmän, kardinal Campeggio och ärkehertig -Ferdinand, hoppades därigenom kunna leda den tyska reformrörelsen -in på bättre vägar och i varje fall tillförsäkra den romerska kyrkan -ett tillgivet och starkt parti bland rikets världsliga ständer.

särskilt de, som ägde högskolor — låta sina lärda och för ståndiga råd göra utdrag ur alla nya läror och böcker av all omtvistligt och sedan föredraga därom på mötet.[1] Ehur detta till sammansättningen närmast skulle liknat en riksdag begränsades dess uppgift enligt det första förslaget p Nürnbergriksdagen till trosfrågan.[2] Recessen utvidgad emellertid dess befogenheter även till rent världsliga frågo och undvek samtidigt att omnämna mötet med för dess kyrk liga kompetens betecknande uttryck.[3] Men även i denna form skulle riksmötet ha fått en konciliär prägel i nära överens stämmande med Luthers åsikter.[4] Beslutet i Nürnberg stan nade emellertid på papperet. Flera vittomfattande reform förslag nedskrevos visserligen,[5] men det nya mötet kom til följd av kejsarens upprepade förbud ej till stånd.[5] Det had

[1] *DRA* 4, s. 604 f.

[2] Kejsarens sändebud Hannart meddelar 16 april 1524 ståthål rinnan Margareta, att ständerna ville sätta in i recessen, att en na tionalsynod skulle sammankallas i Tyskland före generalkonciliet. »o se trouveront gens eclésiasticques et layz des plus doctz pour regard sur les abbuz, erreurs et nouvellitéz, qui regnent sur le fait de nostr foy et des statuz de l'église. A quoy le légat ne veult consent parce que ce seroit une maulvaise introduction et commencement, q concille national se célébrast et que illec se déterminassent et int prétassent les choses de la foy à leur plaisir, veu que l'affaire touch l'auctorité papale et général à toute la Chrestienté». *DRA* 4, s. 766.

[3] *DRA* 4, s. 604, f., 608. Jfr Hannarts kommentar i brev 20 april till Margareta: »Ce concille nationnal a esté chang pour plusieurs bonnes raisons, combien qu'il fust esté nécessair mais il euist plustost engendré scisme que autre bien.» *DRA* 4, s. 7 Han avstyrker också i en instruktion för ett sändebud till kejsaren april nationalkonciliet. *DRA* 4, s. 782. Jfr Friedensburg, a. s. 6 f.

[4] Weizsächer. Der Versuch eines Nationalkonzils in Spe den 11. November 1524 (*HZ* 64, s. 199—215). — Luther rådde 15 böhmarna att under den första reformationstiden låta »Communia c mitia» förhandla om religiösa och kyrkliga valangelägenheter, dock ut tvång mot någon.

[5] Markgreve Kasimir hade enligt recessen 1524 tillsatt ett utsk av 6 evangeliska och 6 katolska andliga. Båda parterna överlämnade lantdagen i Ansbach sept. 1524 sina skrifter, varjämte de evangeli även fogade — liksom senare Olaus Petri i sina tryckta svar på kon gens tolv spörsmål — en vederläggning av motståndarnas utlåtand Det kejserliga förbudet mot Speiermötet gjorde slut på striden. Men undersåtarnas anmaning lät Kasimir förkunna, att Guds ord skulle re och klart predikas. Brasse, Die Geschichte der Speierer Nation konzils vom Jahre 1524, s. 54 f.; Roth, a. a., s. 139 ff.; Hocke a. a., 1, s. 83 ff., 232—246, 255—263, supplementet s. 152 ff. Om mar grevens äventyrliga politik se Hirch's biografi i *ADB* 4, s. 43 ff.

[6] *HZ* 64, s. 207—214. Förstemann, Neues Urkundenbu 204 ff. Kejsaren manade kurfursten av Sachsen att hålla Wormsed tet och ej inlåta sig i »der Stendt furgenomen Concili vnd ander

också väckt misstro hos de rättrogna katolikerna, som gärna sågo dess inhiberande. Tanken på riksdagens ingripande i den kyrkliga förbistringen var dock därmed ej svunnen. T. o. m. kejsaren måste under intryck av bondeoroligheterna i viss mån skatta däråt i kallelsen till en ny riksdag 1525, vilken likväl ej kom till stånd.[1] Då Karl V i mars 1526 sammanskrev mötet i Speier, vågade han ej heller öppet och klart förbjuda riksdagen att besluta i trosfrågan.[2] De förmedlande åskådningarna, som närdes av det spända förhållandet mellan kejsaren och påven, och okunnigheten om den förres verkliga ståndpunkt, gjorde sig därför fortfarande gällande.[3]

disputation, ercleruugen vnd auslegungen, so den Christlichen glauben betreffen». Fredrik svarade med en hänvisning till sitt uppträdande i Worms och sin protest mot Nürnbergbeslutet. Förstemann, a. a., s. 221 f.

[1] Friedensburg, a. a., s. 37 f., 219.

[2] Ibdm, s. 21[?]—220.

[3] Ibdm, s. 476 f. — Förhållandet mellan kejsaren och påven, som midsommar 1526 resulterat i en öppen brytning (Pastor, a. a., IV: 2, s. 217 ff.), iakttogs även i Sverige med spänd uppmärksamhet. Gustav Vasa angriper 9 nov. 1526 Brask för att denne låter »vtsæthe pa swenske nogen breff, the j benempne aff keyserlige mandata vtgongen om then twedrekt nw pa færde ær med lærdomen, ther oss dogh vel vetherligit ær, hurw Keyseren oc paffwen haffue sigh tilsammen. Och kan med ingen skææl bevises, att keserlig maiestatt haffuer vtgiffuit sliik mandata vthan nogre partiiske, the som akthe med sliike stycker bedrage oc till sig holle simpell oc enfolle mænnisker». *GVR* 3, s. 313. Konungens tvivelsmål om mandatets äkthet har knappast varit uppriktigt. Brask underlåter — både klokt och värdigt — att svara därpå. *GVR* 3. s. 425 f.: A. 7. fol. 141. R. A.; Aksel Andersson i Samlaren 1891, s. 70—76; Westman, a. a., s. 299 ff. Gustav lät 7 jan. 1527 kungöra, att kejsaren tagit påven till fånga. *GVR* 4, s. 20. Vi lämna därhän, hur mycket konungen trodde på detta rykte, som torde grunda sig på Roms erövring 20 sept. 1526 genom kejsarens förbundna, Colonna. Pastor, a. a., s. 227 ff. (Luther talar därom i brev av 29 okt. De Wette a. a., 3, s. 132.) I ett samtidigt brev till Brask och domkapitlet i Linköping nämner han intet därom (*GVR* 4, s. 12 f.). Händelsen bör snarast betraktas som ett led i bekämpandet av Brasks nyss omtalade agitation. Det är likväl möjligt, att Gustav Vasa räknat med en definitiv brytning mellan påven och kejsaren, varigenom en allmän, genomgripande kyrkoreformation skulle inledas. Jfr härom Brasks brev $^{21}/_{10}$ 1526 till Magnus Haraldi. *HSH* 16, s. 40. De svenska reformatorerna hava förmodligen genom hänvisningar till den tyska kejsarhistorien sökt inge konungen denna uppfattning. Visserligen hade man i Tyskland vid denna tid allmänt lärt känna Karl V bättre, än att dylika åsikter där vunno riktig tilltro. Men kejsarens tillgänglighet för konciliära idéer och en moderat kyrkoreform kunde mot bakgrunden av påvens tvetydiga politik te sig hoppfull även för lutheranerna, som ännu ej släppt kontakten med de medeltida fiktionerna och åskådningarna. Maurenbrecher, a. a., s. 264 f. Måhända har ryktet om kejsarens uppseendeväckande demarche hos kurian genom de häftiga skrivelserna till påven (av 17 sept.) och kardinalkollegiet (av 6 okt.) 1526, i vilka han krävde ett koncilium och samtidigt androg de tyska

De togo sig uttryck i flera reformförslag, som betecknande nog anknötos till Augsburgbeslutet 1524 men i övrigt voro av olika nyanser samt utgingo från skilda ständer och personer.[1] Medan »den tyska nationens besvär» blott gällde kyrkorättsliga frågor, behandlades nu för första gången på riksdagen interna kyrkliga spörsmål om dogmat och liturgien.[2] Visserligen kunde riksdagen ej fatta ett reformbeslut, sedan kejsarens förbud mot att mötet befattade sig med kyrkans lära, ordningar och ceremonier offentligen meddelats.[3] Däremot protesterade dock riksstäderna under hänvisning till tvedräkten om de kyrkliga missbruken och ceremonierna samt till Wormsediktets outförbarhet. Ett allmänt koncilium kunde ej förväntas inom rimlig tid till följd av brytningen mellan kejsaren och påven. Riksdagen måste därför hemställa hos kejsaren, att han omedelbart enligt Nürnbergbeslutet 1524 sammankallade en tysk provinssynod eller åtminstone ej fullföljde ediktet i Worms till det kommande generalkonciliet.[4] Då katolikerna med glädje sågo att beslutet i trosfrågan ej fattades, förenade sig riksdagen om beskickning till kejsaren med begäran om ett allmänt kyrkomöte eller »en fri församling av tyska nationens alla stånd» samt anstånd med utförandet av Wormsediktets straffbestämmelser.[5] Innan konciliet sammanträdde, skulle varje riksstånd förhålla sig till ediktet i Worms, som det trodde sig kunna försvara för Gud och kejsaren.[6]

besvären mot Rom, nått även till Norden. Goldast, Collectio constitutionum Imperialium 1, s. 479—502; Hefele-Hergenröther, Conziliengeschichte, 9, s. 486—495; Pastor, a. a., IV: 2, s. 242 f.; Baumgarten, Geschichte Karls V, 2, s. 517 ff. Jfr De Wette, a. a. 3, s. 154.

[1] Ett måhända av markgreve Kasimir under riksdagens början författat betänkande krävde i anslutning till avskedet i Nürnberg 1524 trosfrågans behandling på mötet. Riksdagen borde först jämföra de redan författade promemorierna och sedan besluta om de kyrkliga frågorna. Därefter skulle ett utskott pröva besvären mot Rom och klerus. Då trosfrågan och nationens besvär slutbehandlats, skulle propositionens övriga punkter behandlas. Friedensburg, a. a., s. 220 ff. På liknande sätt fann västeråsmötet genom recessen först en formel för den kyrkliga tvedräktens lösning, varefter det i ordinantian resolverade med anledning av besvären mot de andliga.

[2] Brandi, a. a., s. 194 f.

[3] Friedensburg a. a., s. 371 ff.

[4] Ibdm, s. 384 ff., 543 ff.

[5] Ibdm, s. 392—419, 463. Beskickningen till kejsaren kom f. ö. ej till stånd (a. a., s. 473 f.).

[6] Neue Sammlung der Reichsabschiede 2, s. 274.

Speierbeslutet ställde den kyrkliga frågan på framtiden och lämnade inga direktiv för den kommande utvecklingen.[1] Därigenom förspilldes den sista chansen till den kyrkliga tvistens fredliga lösning genom endräktig reformation och kompromiss. Utgången betydde de kyrkliga motsättningarnas skärpande och drabbade hårdast mellanpartiets om riksenhetens och den inre fridens bevarande angelägna reformvänner.[2] De katolska och evangeliska ytterlighetspartierna åter räknade vartdera det närmast som en vinst, att motparten ej lyckats genomdriva sina fordringar.[3] Mötesbeslutet utgjorde dock genom trosfrågans hänskjutande till konciliet utan de förbehåll, Nürnbergrecessen 1524 stadgade, närmast en seger för katolikerna.[4]

Under riksdagens sista skede hade föreslagits, att för underlättande av kyrkoproblemets lösning på konciliet skulle å rikets vägnar 6 à 8 framstående lärda män av båda trosriktningarna sammanträda och på grundval av den heliga skrift om möjligt förena sig i trosfrågan. Deras beslut skulle tagas till utgångspunkt för konciliets förhandlingar.[5] Förslaget synes ej ha vunnit efterföljd men belyser de disputationer, med vilka de evangeliska ständerna senare brukade inleda kyrkoreformationen. Kurfursten av Sachsen föreslog samtidigt, att riksdagen — trots kejsarens förbud — skulle träffa preliminära beslut om den kyrkliga tvedräktens hävande. Han ville även inskränka prästerskapets inflytande på konciliet, som enligt honom kunde sammankallas av kejsaren (utan påvens medverkan). Han betonar slutligen, att konciliet måste avskaffa alla gamla och nya missbruk, som stredo mot Guds ord, om det ville påräkna riksständernas lydnad.[6] Mötesbeslutet gav ej hopp om trosfrågans lösning inom rimlig tid, och protestanternas tilltro till kejsarens reformvilja hade fått en hård knäck. Efter riksdagen började

[1] Friedensburg, a. a., s. 470 ff.
[2] Ibdm. s. 316.
[3] Ibdm. s. 469.
[4] Ibdm. s. 482.
[5] Ibdm. s. 393.
[6] Ibdm. s. 400 f. Sina önskemål om konciliets sammansättning och verksamhet hade kurfursten tidigare låtit meddela hertig Georg. Gess, a. a. 2. s. 570. Beträffande hertigens egen uppfattning av konciliets uppgift jämför hans karaktäristik av städernas inlaga av den 4 juli. Ibdm. s. 598 ff.

också de evangeliska furstarna att i skydd av riksdagsbeslutets negativitet[1] reformera sina kyrkor. Lantgreve Filip, vars röst gjort sig hörd på riksmötet, sammanskrev genast en synod till Homburg, på vilken efter disputation mellan de evangeliska och protestanterna en utförlig kyrkoordning med utpräglat lutherska åskådningar antogs. Vid samma tid fingo Gustav Vasas kyrkoreformatoriska planer, som ledde till Västerås möte 1527, en fast och otvetydig form. Den svenske konungens ställning var i de flesta avseenden — ekonomiskt och politiskt — likartad med de tyska evangeliska landsherrarnas.[2] Hans kyrkopolitik äger den största frändskap med deras, något som framgår av disputationen vid Västerås möte, vilket senare lika mycket hade karaktär av koncilium som riksdag.[3]

I teorien hade furstemaktens juridiska vapendragare sedan tolvhundratalets slut hävdat omstörtande åsikter, vilkas förverkligande skulle lett till den antika statsuppfattningens seger. Marsilius' av Padova, Johannes Parisiensis', Occams endels av den radikala grenen inom den nominalistiska filosofien påverkade folksuveränitetslära, som de överförde på kyrkan, inkorporerade i världsliga frågor kyrkan i det världsliga samhället.[4] Den katolska kyrkan är de troendes sam-

---

[1] Ibdm, s. 483 ff. — Sändebud från Liegnitz talade vid denna tid i Wittenberg »de nova congregatione facienda seu nova ecclesia». Corpus reformatorum 1. s. 809. — Redan den 4 juli förslog kurfurst Johan hertig Georg alternativt, att de skulle sammanträda med sina lärda och olärda råd och förena sig »mit gotlicher hulf und durch sein wort, wie es allenthalben bis auf ein frey Cristlich consilium solte gehalten werden». Gess, a. a. 2, s. 570.

[2] Rent formellt intog han dock som konung över ett suveränt rike med stöd av kronans prerogativ enligt inhemsk lag och rätt en fastare position än de tyska landsfurstarna. Men samtidigt och av samma skäl ålade hans ställning honom en viss yttre moderation, varav Västeråsbesluten även bära spår.

[3] Jfr borgerskapets ord på Norrköpings riksdag 1604 om »concilium eller disputatz» (Riksdagsacta 1604: pergamentsbandet, f. 143—144, R. A.).

[4] Marsilius Patavinus, Defensor pacis II. cap. 3—10, 18—23, 25; Johannes Parisiensis, De potestate regia et papali (tr. i Goldast, Monarchia s:ti romani imperii II. s. 108—147) s. 110, 118 ff., 125 ff. Occam, Dialogus de potestate Imperiali et Papali (Goldast, a. a. II, s. 396—957) 3, s. 772 ff. Jfr Gierke, Althusius, s. 128, Scholz, Die Publizistik zur Zeit Philipps des Schönen, s. 299; Stieglitz, Die Staatstheorie des Marsilius von Padua, s. 44 f. — Defensor pacis utkom första gången år 1522 och torde även i Sverige ha funnit läsare.

fund, och prästerskapet består egentligen blott av lekmän.[1] *Sacerdotium* är endast en speciellt andlig makt och ingen tvångsmakt: det saknar administrativa och iurisdiktionella företräden.[2] Den av Gud å. de troendes samfund förlänade andliga makten utövas av en av fursten ledd, allmän — av både lekmän och klerker sammansatt — som koncilium fungerande folkförsamling.[3] Vi kunna här ej följa de vägar, på vilka dessa teorier förmedlats till den lutherska åskådningen, och huru de där göra sig gällande. Vi kunna ej heller redogöra för de utländska politiska doktrinernas inträngande i Sverige; hur den thomistisk-aristoteliska uppfattningen förvandlas, särskilt under intryck av de konciliära kyrkopolitikernas konservativa statsåskådning, till det betraktelsesätt, som anlades av engelbrektstidens svenska prelater, och som i viss mån gav normen för den följande utvecklingen.[4] Vi kunna blott nämna, att även de utländska folksuveränitetslärorna i ovannämnda form kunna spåras i de svenska medeltida ständerföreningarna, att de ånyo leva upp i våra reformatorers politiska verksamhet och författarskap på 1520-talet, och att de under intryck av den samtidiga utländska spekulationen även ligga till grund för Västeråsbesluten. Samtidigt hade reformatorerna även de gamla svenska och utländska riksmötenas karaktär — varom de troligen ej visste så alldeles litet — i tankarna.[5] Västeråsmötet fungerade i reformatorisk me-

---

[1] Marsilius Patavinus, a. a. II, c. 24; Johannes Parisiensis a. a., cap. 17; Occam, a. a., del 3, II: 3, cap. 1, 3—5 (Goldast, s. 926 ff.). Jfr Laurentius Andreæs brev 21 febr. 1524 till Vadstena (*HSH* 17, s. 205 ff.) och Gustav Vasas skrivelse [2?] 1526 till Brask (*GVR* 3, s. 263 f.). Jfr Westman, a. a., s. 186. Se även *OPSS* 1, s. 386, 410, 549 ff.; *GVR* 5, s. 167; *SRA* 1, s. 137. I ett kungabrev av 27 dec. 1526 talas om »then mene mandz hielp så wel klerkeriidtz som almoghens». *GVR* 3, s. 338.

[2] Marsilius, a. a. I, c. 19, II, c. 15 (utmärkande för klerus är den av Gud förlänade *potestas ordinis*, ej däremot *potestas jurisdictionis*). Scholz, a. a., s. 304, 307 ff. Stieglitz, a. a., s. 45. Jfr Luthers Werke 2, s. 194 ff., 11, s. 271; *OPSS* 1, s. 354 f. (om predikoämbetets natur) 551.

[3] Marsilius, Defensor pacis II, cap. 20—21; jfr Occam a. a. I: 6, cap. 85 (Goldast, a. a. II, s. 603 ff., s. 398 ff.).

[4] Jag hoppas att framdeles få återkomma till den aristoteliska politikens betydelse för den svenska medeltida statsåskådningen.

[5] Olaus Magnus synes i sin historia om de nordiska folken (lib. XVI, cap. 38: 1555 års upplaga, s. 558) på tal om rov av kyrkogods och under tydlig anspelning på Västeråsmötets beslut åsyfta reformatorernas där förebragta bevisföring med följande ord: »Præterea qui veteres, aut autoritate sanctæ Ecclesiæ, aut Catholicorum Principum, pro temporum, locorum et personarum ratione abrogatas leges rursus pro-

ning som ett koncilium.[1] Det hänsköt ej trosfrågan till något kommande — provinsiellt eller allmänt — kyrkomöte.[2] Reformatorerna ansågo tydligen beslutet som det för framtiden

pria temeritate reuocant, et pro legibus citant, tanquam qui nullo autore habito, falsis constitutionibus vtuntur, veluti falsarii puniuntur.» Jfr Justiniani Codex, liber 1, rubrica 17, lex 1, § 10: sed et si quæ leges.

[1] Se Gustav Vasas försvar 1544 för kyrkoreformerna *SRA* 1, s. 342 ff. Jfr Corpus reformatorum 88, s. 495. — Sedan Västeråsrecessen framhävt Guds ords allenarådande auktoritet, blev trosfrågan mindre brännande. Beslutet vilade på den åskådningen, att med den heliga skrift som enda norm kunde den sanna kristna tron relativt lätt faställas, om man blott hade tillgång till lärda och förfarna män. Det utgår från hoppet, att meningsskiljaktigheterna därefter skulle minskas och den inre friden i landet samtidigt återställas. Jfr Corpus reformatorum 89, s. 16, 688; Eidgen. Abschiede IV: 1 a, s. 400, 406; Luthers Werke 12, s. 64 f. Efter riksmötet utsändes därför på kronans bekostnad studenter — bland dem Laurentius Petri — till Wittenberg Räntekam.bok 1527, s. 396, 44; *SRA* 1, s. 134, Album Academiae Vitebergensis 1, s. 130 ff., G. Carlsson i *KÅ* 1915, s. 42 ff.). Örebrokonciliet, som sammanträdde år 1529, fick också närmast karaktären av ett kyrkligt läraremöte. Övervakat av konungens fullmyndiga sändebud utröner det under ivrigt studium av den heliga skrift, hur Guds ord bäst förkunnas och sprides och hur enhetlighet och ordning i de kristna bruken kan erhållas. Det stadgar i anslutning till Västeråsordinantian om kyrkotuktens upprätthållande och antyder slutligen i en utläggning av »några kyrkoceremoniers rätta bruk, hur missbruken därutinnan lämpligast och utan förargelse kunna avskaffas. Jfr Anjou, a. a. 2, s. 67 ff. Mötet fattar betecknande nog ej något beslut om ceremonierna; dess utlåtande är blott en förberedande utredning till konungens tjänst. Jfr disputationen i Zürich oktober 1523, Corpus reformatorum 89, s. 664 ff.

[2] Det bröt därigenom i viss mån med den tyska riksdagens i Speierbeslutet 1526 formulerade, officiella uppfattning, såvida man fattar dess oklara stadgande om konciliet i katolsk och ej i protestantisk mening. Den kejserliga instruktionen bestämde för mötet självt, »das auf diesem Reichs-Tag in Sachen der Heiligen Christlichen Glauben und Religion, auch die Ceremonien und wolhergebrachte Bräuch der Heil. Christlichen Kirchen belangend, kein Neuerung oder Determination beschehen oder furgenommen werden sollen» (Neue Sammlung der Reichsabschiede 2, s. 273). Visserligen torde riksmötet långt ifrån ha velat uttryckligen förneka de allmänna kyrkomötenas auktoritet, och Gustav Vasa har säkerligen ej betonat de konsekvenser, mötesbeslutet kunde medföra. Han förnekade givetvis, att recessen medförde nyheter och determination. I konungens brev av den 7 januari 1527 till allmogen, i vilket han säger sig vilja dö som en kristen man, heter det: »vj haffwe förbijdt ath öffwer hele cristhendomen skwlle om for:da twædrect en herradagh hallas, endoch thet haffwer icke en nw kunnet komma ther tijl». *GVR* 4, s. 19. Han vill därför sammankalla ett riksmöte för trosfrågans lösning men yttrar sig ej närmare om dess kompetens. Gustav Vasas uttalande belyses av Olaus Petri's redan citerade skrift »Om gudz ordh och menniskios bodh och stadhgar». Reformatorn säger där under polemik mot den katolska uppfattningen, att de allmänna koncilierna kunna fara vill, såsom de också ofta gjort med sina stadgar den mot det, som den heliga skrift innehåller. »Hwar nw Concilium wille annat stadga än thet som then helga scrifft jnnehaller, worde ther om gongandes som om all annor menniskios stadgar och påbodh» — »Doch wilio wij jngalunda forachta Concilium när ther warder thet

normgivande.[1] Gus av Vasas — tidigast 1529 författade — stora svarsskrift till Brask[2] förnekar, att Martin Luther blivit fördömd i något allmänt fritt koncilium, där var och en efter tillbörlighet måtte hava sin fria röst.[3] Han förkunnar endast det sanna och rena Guds ord, som ej blott här i riket utan jämväl i flera herrars och furstars länder predikas.[4] — Denna passus för tanken osökt till mäster Olovs eget uppträ-

handlat och trachterat som är medh gudz ordh och icke emoot» — »Hwar nw concilium sådana stadgar gör at sämia och endrecht må wara j Christenhetene, thet doch icke är emot gudz bodh, skal broderlighen kerlek dragha oss ther til at wij thet halle, icke for then skul at Concilium haffuer macht öffuer oss sådana påbiwdha, vtan för then skul at thet skal gå skickeliga til j then Christeliga forsamblingenne som S. Paulus lärdt haffuer.» *OPSS* 1, s. 553 ff. Dessa mäster Olovs yttranden äro desto märkligare, som de uttalats inför det stundande kyrkomötet i Örebro, till vilket en genomgripande gudstjänstreform var planerad. De ge i sin mån uttryck för det dröjande och försiktiga, väl genomtänkta sätt, med vilket kyrkoreformen i vårt land till en början genomfördes. — Jfr W e s t m a n, a. a., s. 439.

[1] I kraft av Västerås recess sammanträder sedan — också i anslutning till tyska, reformatoriska idéer men samtidigt i formell överensstämmelse med Speierbeslutet — år 1529 det enbart av klerker bestående kyrkomötet i Örebro under presidium av konungens fullmyndiga sändebud. *SRA* 1, s. 118. Både katolikerna och reformatorernas anhängare rustade sig till kamp vid detta möte. Vadstenadiariet berättar om att klostrets ombud drogo ut till kyrkomötet för att strida mot lutheranerna. *SRS* I: 1, s. 220. Konciliet, vid vilket konungens ombud — formellt å ärkebiskopssätets vägnar — presiderade, sammanskrevs och församlades med åsidosättande av de kanoniska formerna på grundval av Västeråsmötets beslut. I samma anda och i kraft av Västeråsrecessens tvingande makt fattades trots allt motstånd dess beslut. Mötets betydelse låg däri, att prästerskapet nu, annammande läran om Guds ords allenarådande auktoritet, anslöt sig till konungens i Västeråsbesluten sanktionerade reformpolitik. Av underordnad betydelse däremot var, att beslutet ej uttryckligen godkände reformatorernas alla krav. Att det därutinnan blott var ett provisorium, visar bl. an. slutmeningens »effter som lägligheten nu tilsegher». *SRA* 1, s. 121. Av katolikerna stämplades mötet som *conciliabulum*, dvs. kättareförsamling. *KÅ* 1903, s. 87, Decreti secunda pars, Ca. XXIV, qu. 3, c. 35. Clericus hereticorum. På riksdagen i Strängnäs antyder konungen i sitt försvar mot upprorsmännens beskyllningar behovet av ytterligare rannsakan i vissa trosfrågor. *SRA* 1, s. 135 f.

[2] *GVR* 5, s. 165—179. Författaren är nog ej Laurentius Andreæ, såsom A h n f e l t (*HT* 1896, s. 186) antar. Såväl brevets form som innehåll lämna bevis för mäster Olovs författarskap. — Brevet tillbakavisar med indignation Brasks jämförelse mellan Gustav Vasa och Balthasar, konung Nebukadnessars ättling. Brasks liknelse blir ej mindre giftig, om med den sistnämnde, som troligt är, åsyftas Karl Knutsson. Brevets syfte har nog varit att påverka stämningen i landet för reformationen.

[3] Jfr *GVR* 11, s. 419 f. Se även D e W e t t e, a. a. 2, s. 14, 30, 3, s. 25 (cur damnor, neque auditus, neque convictus); *DRA* 3, s. 428. Om den katolska ståndpunkten se *DRA* 3, s. 396.

[4] *GVR* 5, s. 166.

dande på Västeråsmötet, där det i ett »fritt koncilium» beslöts, att Guds rena ord skulle allestädes fritt förkunnas.

Vi kunna ej avgöra, när disputationen ägde rum, eller när recessen och ordinantian uppsattes. Recessen utfärdades av allt att döma på själva midsommardagen,[1] som inföll på en måndag. Arbetet med dess utformande torde ej ha tagit någon längre tid och var kanske delvis utfört, när disputationen ägde rum.[2] Ordinantian har nog däremot krävt längre förhandlingar, men källorna upplysa ej om deras förlopp och tidpunkten. Den kan på grund av sin karaktär knappast dateras till någon viss dag men har sannolikt blivit färdig något senare än recessen.[3] Disputationen har troligen försiggått på fredagen den 21 eller följande lördag. Sistnämnda dag har kanske recessen redigerats och ordinantian preliminärt utformats. Beseglandet och det officiella utfärdandet av recessen, som under söndagens lopp renskrivits, har då försiggått på midsommardagens morgon.

Recessens innehåll ansluter sig troget till frälsets svar. Båda sluta med punkten om den nya tron. I övrigt betingas urkundens uppställning närmast av propositionen, vars framställning här återgives i form av fyra huvudfrågor, till vilkas avhjälpande medel anvisas. Recessens formulering överträffar i klarhet såväl propositionen som frälsets svar.[4] I ändamålsenlig sammanställning åter voro framsättningarna ouppnåeliga. Som väntat gör riksrådets och adelns svar ej

---

[1] *SRA* 1, s. 86 f. Tunberg, a. a., s. 29.

[2] Se nedan s. 284 ff. — Vi veta ej, åt vilka ständerna uppdrogo att redigera beslutet. Det är dock tydligt, att Laurentius Andreæ deltagit i dess utformande.

[3] Jfr nedan s. 285 ff. Den förelåg färdig 27 juni (*SRA* 1, s. 96 f.), då riksrådsbrevet utfärdades. Måhända syftar Petrus' Benedicti datering »intra octavas sancti Joannis baptistæ» blott på den händelse varigenom ordinantian publicerades. *SRA* 1, s. 94.

[4] Naturligt nog för denna ständernas förening antydas blott de allmänna juridiska motiveringarna för kyrkoreduktionen. De ha givetvis endast varit av sekundär betydelse för besluten. Ämnets art och de betingelser, under vilka besluten fattades, vålla dock, att recessens bestämmelser stundom, särskilt med hänsyn till de praktiska förhållandena, ej äro fullt tydliga. Vid redigeringen ha nog även åtskilliga förhållanden förbisetts eller missuppfattats.

amma enhetliga intryck, enär det dels härrörde från en örsamling, som i sig inrymde många stridiga viljor och tävande intressen, dels redigerades och ändrades under påtryckingar från olika håll. Det besvarar ej propositionens punker i den naturliga ordning, i vilken de inordnats av konungens ch reformatorernas vilja, utan efter allehanda lämplighetskäl och i den följd man lättast kunde enas. Det brister däröт ej mindre i det inre sammanhanget än i motiveringen av tåndets mening.[1] I båda dessa avseenden äger den i det ungl ga kansliet uppsatta recessen stora förtjänster.[2] Den erör blott huvudfrågorna, i form av de fyra brister, konunen angivit, för vilka alla nu utlovas bot. Recessens praktika syfte framhäves därigenom starkt. Liksom de äldre svenka ständerföreningarna utgår den från satsen *nöd bryter lag*,[3]

---

[1] Ståndet råder exempelvis till att överskottet i biskoparnas räna skall användas till kronans 'upprättelse' under hänvisning till det rop, som op kommit är på biscopana». (Måhända avser dock även moveringen för reduktionen av domkyrkornas och kanikernas överflödia ränta — »eifter theres privilegier och fundatie är åt herrar och förar» — indragningen av biskopsräntan). Argumenteringen saknade arde för konungen, fastän den — kanske ej blott av en händelse ter den g som ironi, ehuru den främst visar disputationens värde för beslut motivering — korresponderar med kungens klagan över det rop h rykte, som till stor del tack vare prelaterna påföres honom. Den eropades också av biskoparna. *SRA* 1, s. 88. — I recessen behandlas er kyrkoreduktionen som en enhet under frågan om kronans svaga änta. Den motiveras inledningsvis, dels med att alla kyrkogods komit från rikets invånare, som alltså enligt det av reformatorerna knätta reformatoriska kyrkobegreppet — i förening med folksuveränitsläran och den dåtida korporationsteorien — kunde återkalla sin endom, dels med att rikets herrar stadfäst dessa gåvor, vilka således ligt privilegiernas positivrättsliga natur kunde revoceras. Jfr *GVR* s. 168.

[2] Den beseglades av riksrådet, de närvarande frälsemännen samt gra fullmyndiga av köpstadsmännen och bergsmännen på allmogens gnar. *SRA* 1, s. 86. Enligt Gustav Vasas uppgift till riksens stäner 1544 ha urkundens beseglare även egenhändigt underskrivit brevet. *RA* 1, s. 348.

[3] Satsen fanns i den aristoteliska politiken och upptogs även i n thomistiska statsläran Occam gav den dess klassiska form och central ställning i sin statsåskådning. Den återfinnes även i den anoniska rätten och åberopas i det sammanhanget av den hessiske an-lern under disputationen i Homburg mot katolicismens målsman, m hävdade mötets olaglighet. Se Lauze, a. a., s. 131 f. Den anföres en av de danska prelaterna till försvar för deras egen undfallande tik år 1529. Paludan-Müller, Herredagene i Odense 1526 og 27 (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, R. V. Bd 2. s. 53). — För de svenska reformatorernas uppfattning se Olaus Petris omareregler (*OPSS* 4, s. 303 f.) och tvenne kungabrev till Brask *GVR* 2, s. 84; 5, s. 177). — Om den centrala roll *le cas de nécessité* spelade för reformen av det franska skatteväsendet se Histoire de rance III: 2, s. 250 ff. Jfr även *EHR* 34, s. 580 ff.

och den juridiska motiveringen spelar därför endast en sekundär roll. Bristerna äro 1) den gängse oron i riket, 2) kronans otillräckliga ränta, 3) ridderskapets ekonomiska betryck, 4) ropet mot konungen om den nya tron. Ständerna lova straffa alla upphovsmän till rop, rykte och obestånd, varhelst det ske kan, i Dalarna eller annorstädes.[1] Svaret på den andra punkten är mycket försiktigt och klokt formulerat. Den inledande allmänna motiveringen för kyrkoreduktionen saknar ej anknytning till den i de svenska landskapslagarna nedlagda germanska rättsuppfattningen. Där saknas ord, som tyda på att biskoparnas rent kyrkliga makt skall försvagas. Där nämnes ej något om att kanikernas antal skall inskränkas,[2] att domkapitelsinstitutionen skall förändras. Lika litet antydes, att klostren skola ödeläggas eller förvandlas.[3] Reformen i kyrkans ekonomi och yttre maktställning förefaller endast vara dikterad av omsorg för den inre friden i landet och av behovet att stärka kronans ekonomi.

Men granskas detta recessens kanske viktigaste stadgande, blir intrycket ett annat. Såväl beträffande den teoretiska motiveringen som i de faktiska bestämmelserna. Den

[1] Mot bakgrunden av ståndens svar synes, att döma av recessens ord, dalaupproret ej längre vara aktuellt, ehuru Dalarnas sändebud knappast hunnit återvända.

[2] Det antydes däremot i propositionen, som säger, att kyrkoprästerna enligt skriften måste finnas, »men om the andre, som thet embethe icke brucha eller icke äre then mene man til tiänist, vil hans Nåde vetha edert godha råd, hure man skal hålla med them, effter i scriffte icke finnes, ath man them behöfver». *SRA* 1, s. 72. Stället antyder att åtminstone flertalet kaniker, mässpräster och munkar voro överflödiga och onyttiga. — Troligtvis döljer det även en udd mot de katolska biskoparna (jfr Olaus Petri »Svar vppå jtt ochristelighit Sendebreff» *OPSS* 1, s. 178). — Se mäster Olovs svar på konungens nionde spörsmål (*OPSS* 1, s. 288): »Nw epter thet thetta sacramentit (nattvarden) icke kan wara offer måå doct. Pedher see sich om på huad grund prebenderne stichtade äre, och huarest the blifua, när messan icke är offer. Doch en annan tijdh her mera om talandes som nw wille wara förlengt. ähr nw noogh ath aff doctor Pedhers swar och beslutning nidherfalla alla prebender som på messor stichtade äre.» Mäster Olov hänvisar här till sin bok om sakramenten, som utkom 1528.

[3] Bestämmelsen, att konungen till följd av det skröpliga regemente som lång tid rått i klostren — mest på grund av deras klena föreståndare — skall skicka en god riddersmansman till klosterföreståndare, anknyter till de tyska riksståndens besvär mot Rom och prästerskapet febr. 1523. Där föreslås, att jungfru- och tiggarmunkskloster erhålla »zwen pfleger, erbars und dapfers wesens, von derselben oberkeit gegeben, di bei allen iren gemeinen rechnungen irer einkomen und ausgeben weren». *DRA* 3, s. 686, jfr 2, s. 693. Att stadgandet överhuvud inflöt här och ej — vilket kanske formellt (ej reellt) varit naturligare — i ordinantian, beror på frälsets svar. Se ovan s. 234, not. 1.

lär predikade aristoteliska välfärdspolitiken var visserligen för vårt land varken ny eller okänd; den hade länge företrätts av just den samhällsklass, mot vilken den nu med hård och obeveklig kraft göres gällande. Mot prelaterna hävdas, att den ränta, som biskopar, domkyrkor, kaniker och kloster hava, kommit från rikets inbyggare med 'herrarnas', d. v. s. konungarnas och riksföreståndarnas, stadfästelse.[1] Därför samtycka de världsliga ständerna — tydligen å rikets inbyggares vägnar[2] — med konungen, att kronans förminskade ränta därmed må återupprättas. Enär biskoparnas hittillsvarande makt varit riket till allra största fördärv, samtycka de[3] — till denna riksfaras undanrödjande — att biskoparna hädanefter ej skola rida med flera karlar, än konungen föreskriver, samt att deras, domkyrkornas, kanikernas och klostrens överflödiga räntor skola efter överenskommelse med konungen reduceras till förökande av kronans ränta.[4] För allmänhetens välfärd och rikets oavvisliga krav måste alla hänsyn till ett enskilt stånd och dess privilegier ge vika;[5] då trängas alla korporativa rättigheter såsom sekundära och medelbara åt sidan. — Det ställes i konungens skön att under de kommande förhandlingarna med de kyrkliga personerna och korporationerna om

---

[1] För prelaternas och samtidens vanliga rättsbegrepp var denna motivering i sin märkligt förenklade syn på förhållandena särskilt stötande. Jfr Brasks klagomål, *GVR* 5, s. 168 f., 210 — se nedan s. 301, n. 4.

[2] »Effter then rentha, som bisperna, domkirkiorna, canicar oc kloster hafva, är kommen fron rikesens inbyggare och med herranas stadfestilse, — therföre samtycke vi alle med förscrefne vår nadigesta herra, att cronones rentha — må ther med vprettas igen.» *SRA* 1, s. 84. Även i det följande framstå ständerna som rikets företrädare bredvid konungen som kronans innehavare, allt enligt den vedertagna medeltida statsrätten. — Recessen undviker f. ö. termen *kyrkan*.

[3] »vi alle för oss och våre efterkommanda». *SRA* 1, s. 85.

[4] Biskoparnas missbruk av sin världsliga maktställning var enligt beslutet en huvudorsak till jämkningen på deras privilegier. I den år 1529 otvivelaktigt av mäster Olov författade utläggningen av recessen erinras om den kanoniska rättens stadganden, »ath then ther sin frihet misbrukar är verdt miste henne». *SRA* 1, s. 140 (jfr ovan s. 250, n. 7; Decreti secunda pars, Ca XI, qu. 3, c. 63; prima pars, Dist. 74, c. 1; Iustiniani Codex, liber 1, rubrica 22, lex 6 och rubrica 19, lex 7; liber 10, rubrica 11, lex 4; se även *HH* 27: 1, s. 74 f.). Reduktionen av biskoparnas intäkter försvarades således ej blott med den klassiska motiveringen om nödtvånget att öka kronans otillräckliga inkomster. Den dubbla motiveringen belyser i sin mån den välbestyrkta frukten, som Gustav Vasa hade för biskoparnas traditionella politik, och hans vilja att på allt sätt förebygga dess återupprepande.

[5] Occam, Dialogus 3, II, 2, c. 23 (Goldast, Monarchia 2, s. 920 f.).

deras ekonomi ålägga dem de bördor, som rikets behov kräva. Västeråsmötets reduktionsbeslut utgör en ständernas bevillning till konungen och kronan. De världsliga ständerna uppfatta i västeråsrecessen de kyrkliga ämbetena och institutionerna som rikets — och därmed sina egna — inrättningar, som de själva donerat och doterat, och över vilkas rätta vård — däri även medelförvaltningen inbegripen — de hade uppsikt och kontroll. De kunde ingripa i deras förmögenhetsvillkor, om blott den rätta kristna trons vidmakthållande ej äventyrades därav.[1] Det juridiska betraktelsesättet närmar sig stundom det gamla romerska,[2] ehuru det utan tvivel grundar sig på den medeltida från romarrättens ensidiga betraktelsesätt emancipierade rättsåskådningen. Faktiskt betydde recessens reduktionsbestämmelser i förevarande situation, under kronans av Gustav Vasa energiskt betonade ekonomiska nödläge, utlämnandet av prelaternas och kyrkans öde i konungens hand.

I vilket samband stodo dessa reduktionsbestämmelser med den inhemska rättsåskådningen, hur och i vad mån kunde de ur den motiveras? Betingades de även av den evangeliska rätts- och kyrkouppfattningen? I vilket förhållande stodo de till konungens egna framsättningar vid mötet? För besvarandet av dessa frågor måste recessens formuleringar prövas på de medeltida lagarnas och mötesbeslutens stadganden, på reformatorernas författarskap, på konungens proposition och ståndens svar samt på de utläggningar av recessens bestämmelser, som förorsakades av den öppna strid, varmed konungens motståndare besvarade hans tillämpning av mötesbeslutet.

---

[1] Enligt den gängse medeltida uppfattningen var prästerskapet ej jämställt med de världsliga ständerna utan en självständig, utomstatlig institution. Denna uppfattning kunde visserligen gynna papalism och konservativ kyrkopolitik, men den togs även, som här vid Västeråsmötet, mutatis mutandis, till intäkt för rakt motsatta reformatoriska krav.

[2] Jfr stadgandet om att biskoparnas världsliga och ekonomiska välde skall beskäras så långt rikets och konungens säkerhet kräver. Beträffande domkyrkornas och kanikernas ränta framhålles däremot, att de skola behålla »hvad til theres redelige uphelle behöfves». *SRA* 1, s. 84 f. Medan reformatorerna, bekämpande kungamaktens övergrepp mot kyrkan, sedermera utvecklade sin rättsuppfattning i den medeltida doktrinens ram, sökte Gustav Vasa i romarrätten stöd för sina ävenledes på bibelord grundade rättsanspråk.

Genom recessen samtycka riksens ständer med konungen, tt kronans förminskade ränta må återupprättas med den änta, som biskopar, domkyrkor, kaniker och kloster hava, när denna ränta kommit från rikets inbyggare och med herarnas stadfästelse. Detta beslut, som fattades utan biskoparas medverkan och som minskade kyrkans friheter, stred ej lott mot kyrkolagen utan mot all praxis vid kyrkans beskattning till rikets försvar.[1] Det upphävde den i Kalmar recess tadgade ordningen och dess tolkning av landslagen samt beydde en revolution i uppfattningssättet.[2]

Recessen vill återställa den jämvikt, som den förmenar en ång rått i kronans uppbörd och utgift. Åberopandet av yrkoräntornas tillkomst med herrarnas stadfästelse erinrar l. a. om landslagens klausul: kronans och hela Sveriges allnoges rätt oskadd, i kungabalkens sjunde paragraf, enligt ilken konung skall hålla allt gammalt frälse åt kyrkor, lerker och kloster, riddare och svenner. De kyrkan givna rivilegierna och donationerna äga återkallas till den del, vari e lända kronans och allmogens rätt till förfång.[3]

Recessen antyder i andra och tredje momenten, att kroans sedan länge lidna avbräck bestod i den skatt och rätt, som on gått miste om genom krono- och skattegodsens förvandng till kyrkogods eller förläning till underhåll av det andga och världsliga frälset.[4] Adeln kunde numera endast med iälp av kronoförläningar uppehålla sin rusttjänst, sedan rälsegodsen starkt förminskats genom donationer, förpantingar m. m. till kyrkan.[5] Den sista olägenheten avhjälptes lvis genom den tidsbegränsade bördningsrätt av kyrkogods, m recessens tredje punkt medgiver frälset. Den kvarstånde bristen i ridderskapets ränta måste dock fortfarande ompenseras av kronoförläningar. Den därav förorsakade insknningen i kronans behållna ränta skulle — på sätt, var-

[1] *GVR* 1, s. 35, 55 f., 99 f., 108 f., 126 f., 301 f. Jfr *DM* II: 5, 21.

[2] *ST* 3, se 373, 377 f.

[3] Återkallandet av privilegierna underlättades genom konungens onavsägelse. *GVR* 1, s. 3 f., 40, 168 f.; 2, s. 273. Det låg makt pa, att Gustav Vasa ej lät beslå sig med lika svåra lag- och löftesott, för vilka han och rikets invånare anklagat Kristiern II.

[4] Kronans län voro enligt lagboken endast stiftade till konungens pehälle. *GVR* 1, s. 253.

[5] Recessen berör ej biskoparnas rusttjänst, enär den enligt kongen ej länt riket till gagn utan blott till skada.

till vi i det följande återkomma — gäldas av kyrkans intäkter.[1] Den brist, som kyrkans friheter vållat i kronans skatt, avhjälptes — förutom genom indragning av obehövliga förläningar — genom de till prelater, kyrkor och kloster komna krono- och skattegodsens reducering under kronan och skatten. Sedan dessa endels med landslagen och kyrkobalken välmotiverade jämkningar i rikets hushållning genomförts, återstod det att utröna och bota kronans återstående brist. Det sätt, varpå det enligt recessen skulle ske, är betecknande för beslutets innebörd.

De kyrkliga räntorna bestodo efter ovanberörda indragningar i huvudsak av två grupper. Dels de i kyrkobalken lagstadgade avgälderna. De regleras nu efter vissa i ordinantian närmare angivna direktiv. Dels av den genom donationer, köp, byten, förpantningar eller eljest förvärvade jorden och fastigheterna, som teoretiskt sett i huvudsak borde vara av frälse natur och givits före kung Karls räfst.[2] Att de förra i stort sett — sedan inrotade missbruk avskaffats — skulle vara kyrkorna och prästerskapet förbehållna och för framtiden liksom under kyrkans grundläggningstid utgöra den fasta grundstommen för deras underhåll, därom torde ständerna varit eniga.[3] Om de senare, vilkas värde säkerligen översteg de direkt av reduktionen drabbade räntorna, och deras användning bröto sig meningarna. Å *ena* sidan den kyrkliga

---

[1] På vadstenamötet 1524 äskade konungen, att var förläningsman och fogde skulle för sitt län upprätta jordeböcker, i vilka ej blott antalet skatte- och kronobönder utan även — för fodringens skull — frälselandbor upptogos, »besunnerliga the som ridderscapit tilhörer oc besunnerliga the andre». *SRA*, *1*, s. 24. Sedan skulle särskilda register, varmed måhända avses jordeboksummarier av liknande slag, som för något senare tid finnas bevarade i K. A., för varje biskopsdöme och för hela riket utarbetas. Måhända har denna nya skatteregistrering, som mötet beviljade, påbörjats före Västerås' möte. Förslaget härrörde ur Laurentius Andreæ's samtidiga, starkt reformatoriska betänkande, vilket förebådade västeråspropositionen 1527. Det sammanhängde tydligen även med planen på den tillämnade kyrkoreduktionen. Att konungen redan vid tiden för kungavalet yppat reformönskningar framgår av inledningen till recessen. *SRA* 1, s. 83. Jfr *HH* 26: 2, s. 7.

[2] Att frälsets bördningsrätt begränsades till tiden efter kung Karls räfst torde mest berott på en med hänsyn till den förestående reduktionen förklarlig önskan att undvika åtgärder, som upphävde den föregående räfstens domar och förryckte dess resultat. Bestämmelsen, att »skattejord gänge tillbaka, ehuru länge hon har varit borta», innebar blott ett fullföljande av drottning Margaretas och Karl Knutssons räfster.

[3] *OPSS* 1, s. 360 ff., 365.

ıppfattningen, att kyrkogodsen donerats och bytts till givarnas och deras anhörigas själagagn och till den kristna kyrkans, de sjuka och fattigas, ja hela samhällets nytta och bestånd. Att häva dessa milda gåvor skulle ej blott äventyra le förgångna släkternas eviga välfärd utan även de kommanles. Den heliga, allmänneliga kyrkan hade vid bann förbjudit lekmännen att befatta sig med kyrkans gods. Hon kunde ej lämna denna ståndpunkt utan var beredd på de yttersta åtgärder till försvar av sin fundamentala rätt. Biskoparna voro visserligen pliktiga konungen och rikets lagar skyldig lydnad och vördnad. Egna håvor och goda råd voro le villiga att giva till rikets bestånd. Men för den heliga kyrkans egna gods och ägodelar ansvarade de inför Gud; lock voro de alltid redo att broderligen dela med sig av deras vkastning till kronans och rikets invånares bästa, om blott kyrkans rätt och heder lämnades oförkränkt.[1] Å *andra* sidan len reformatoriska åskådningen, enligt vilken kyrkan var let kristna folket och ej ett av klerker bestående frälsningsinstitut. Kyrkans ränta var allmogens, given till kristendomens styrkelse.[2] Hon skulle därför användas till den rätta ch sanna Gudstrons upprätthållande, till folkets andliga och kamliga spis. Menige man hade byggt, smyckat och underhållit kyrkorna för att där sammankomma och höra Guds rd. De hade givit sina andliga lärare, biskopar och kyrkopräster, redligt underhåll. I gengäld voro dessa skyldiga att upprätthålla sitt ämbete som Guds ords förkunnare.[3] Men klerkerna hade i stället av falsk äro- och vinningslystnad infört en ny skinande gudstjänst med stora, besynnerliga ceremonier. Med dylika svek hade de avlockat den fåkunniga allmogen dess gods och håvor[4] och av rikets herrar med lock och pock utverkat sig för riket fördärvliga friheter och privilegier. Biskoparna, enligt apostlarnas lära den kristna församlingens trogna herdar och tjänare, brukade ej sitt under falska förespeglingar samkade gods och gull — sitt ämbete

---

[1] Decretum, Ca. XXIII, qu. 8, c. 21—22. Jfr Brasks citat 29/3 24 ur den kanoniska rätten (*HSH* 17, s. 216; jfr Westman, a. a., 190 n. 3).
[2] Brask opponerade sig redan i april 1524 mot denna även i rt land gamla åskådning. *RPB* II, 2604; *GVR* 1, s. 305.
[3] Decretum, Dist. 84.
[4] *OPSS* 1, s. 504 f. (om klostren).

likmätigt — till församlingens, de fattigas och nödlidandes bästa utan till eget världsligt välde.[1] De överflödande gåvor, som givits i akt och mening, att klerkerna dess bättre skulle fullgöra sina kristliga, i Guds ord påbjudna plikter,[2] hade lett till klerus' förvärldsligande och rikets fördärv. Man borde därför nu tillse, att de verkligen användes till för den kristna församlingen nyttiga ändamål, till välgörenhet och den kristna ordningens upprätthållande.[3] Klerkerna skulle åtnöjas med tillbörlig lön för sitt andliga ämbete som folkets själasörjare. Deras ypperliga frälse, förvärvat genom bedrägeri och falska föreställningar om gudstjänstceremoniernas hälsobringande verkningar, borde återföras till proportioner likmätiga deras tjänst. Klerkernas kall var maktpåliggande, men likväl ej betingat av särskilda nådegåvor eller berättigande till inom den borgerliga ordningen ensamstående prerogativ. Deras världsliga välde skadade deras sanna ämbete och borde därför med ty åtföljande förmåner upphöra.

Recessens stadganden måste ses mot bakgrunden av dessa båda faktiska, väl bestyrkta åskådningar. Men närmast anknyta de till konungens proposition och de enskilda ståndens därpå givna svar.

Om den kungliga propositionens grundläggande betydelse för recessens reduktionsbestämmelser erinra redan utfärdarnas ord, att de alla samtycka med konungen till att kronans ränta upphjälpes med biskopars, domkyrkors, kanikers och klosters. Enligt propositionen beror ropet, att konungen skinnar kyrkor och kloster, på att han av dem med riksrådets råd och samtycke uttagit hjälper för att lisa allmogen.[4] Konungens handlande rättfärdigas med att menige man äga

---

[1] Jfr Decretum, Ca. XXIII, qu 7, 1. (Quicumque uos): »Quisquis denique ipsas res pauperum, uel basilicas congregationum, quas sub nomine ecclesiae tenebatis (que omnius non debentur nisi ei ecclesiae, que uera est Christi ecclesia) non per iusticiam, sed per auariciam tenet, displicet nobis.» — I Sverige var från reformatorisk synpunkt fattigtiondens anslagning till kloster, kanikprebenden och domkyrkornas byggande särskilt anstötlig. Jfr H e d q v i s t, Den kristna kärleksverksamheten i Sverige, s. 34 ff.

[2] *OPSS* 1, 363, 366.

[3] M a r s i l i u s P a t a v i n u s, a. a. II, c. 21.

[4] Konungen menar, att han endast behövt riksrådets samtycke för utskrivandet av dylika skatter, enär de mäst utgått till riksvärn och emedan kyrkans förmän deltagit i rådsbesluten. Jfr *GVR* 1 passim; 2, s. 259, 268; 8, s. 180 f. *SRA* 1, s. 134.

kyrkogodset, som de själva samkat.[1] Ropet om den nya tron har uppkommit, enär konungen funnit, att kyrkans personer bedragit honom, ridderskapet och menige man bl. a. med självdiktad, av Gud ej anbefalld gudstjänst. De ha pantat, köpt och avtrugat dem gods, så att kronan och ridderskapet näppeligen äga tredjedelen av det, präster, munkar, kyrkor och kloster hava. De ha med sina rikedomar upphävt sig för herrar och underkuvat landets furstar, ridderskapet och menige man.[2] Konungen vet, att riket ej kan vara utan lärare och kyrkopräster, som skola lära Guds ord. Dem vill han efter skriftens bud styrka i deras rättmätiga del, så framt de fylla sitt ämbete. Men om de andra, som ej bruka 'det ämbetet' eller ej äro menige man till tjänst, önskar konungen ständernas betänkande.

Propositionen säger således — i nära anslutning till de evangeliska idéerna — att de kyrkliga personernas omätliga godsförvärv varit kronan och rikets inbyggare till svårbotlig skada. Klerkernas vantolkning av sina privilegier hade endels lyft dem över landets herrar och utom rikets maktsfär. Propositionen antyder även, att kronan bör erhålla ersättning för sin lidna skada, men anger ej sättet därför. Indirekt framgår dock av aktstycket, att de kyrkliga personernas och institutionernas jordförvärv måste stävjas, och att de i huvudsak böra underhållas med lagstadgade avgifter. De böra därför drabbas av en reduktion såväl till inkomster som överflödig personal.

Konungens oförgripliga mening om kyrkoreduktionen antydes blott i förbigående vid tillbakavisandet av beskyllningarna mot honom för den nya tron. Det försvar för sin hållning i trosfrågan, som konungen erbjuder, skulle ge honom tillfälle att även utveckla sina tankar om kyrkans världsliga välde. Propositionens förra del avhandlade — frånsett den historiska inledningen med dess anklagelser mot upprorsmakarna — blott de från olika håll mot konungen anförda besvären. Sedan Gustav förklarat sig redo att stå till svars och rätta därom, framför han kronans egna besvär, vilka

[1] Bakom denna sats ligger åskådningen om kyrko- och klostergodsen som förläningar av riket eller allmogen. Konungen eller riksföreståndaren äger å rikets vägnar utdela dessa förläningar. Härigenom träder rikets herre i berörda avseenden i påvens ställe.
[2] Jfr Marsilius Patavinus, a. a., II, c. 25.

enbart de bragt honom att avsky regeringen. Som det ägnar en sann konung, uppehåller han sig där ej vid lidna personliga oförrätter eller med klagomål över enskilda stånd och personer, den uppstudsiga allmogen och de svekfulla prelaterna, de onyttiga klerkerna och det orättfärdigt förvärvade illa använda kyrkogodset. Han upptar i stället till behandling i ett sammanhang kronans finansiella nödläge och de enskilda ståndens ekonomiska betryck.

Konungen ger först en kort sammanfattning av kronans ekonomiska ställning. Tablån bör ses mot bakgrund av konungens tronavsägelse, som kontrasterar mot de framförda önskemålen om hans kröning. Den bör därför även betraktas mot förhållandena före hans kungaval, från riksföreståndartiden. Gustav Vasas motståndare ha förvisso ofta betonat, att han borde träda i Sturarnas fotspår. Dessa hade på nedärvd laglig grund och med iakttagande av gamla och nya privilegier och friheter[1] trots stora svårigheter lyckats förena rikets inbyggare till offervilligt försvar av rikets och kronans rätt mot mäktiga utländska furstar. Gustav borde därför hellre söka i godo mana rikets inbyggare att efter förmåga frivilligt bidraga till kronans upphjälpande än att genom ohörda, all lag och bestående ordning omstörtande mötesbeslut tillvälla sig makt och rikedomar på kyrkans bekostnad. Konungen betonar nu, att denna jämförelse haltar och ej gör honom rättvisa. Han framhåller, att kronans ränta ej räckt till under de svåra örlogstiderna, ett påstående, som den lybska skulden verifierade.[2] Krigsväsendet hade på sistone omdanats och fördyrats. Den kungliga ståten kostade mera än riksföreståndarens hushållning.[3] Kronans förfallna, endels kullslagna slott behövde iståndsättas, dels till rikets försvar, dels för att bereda det kungliga hovet tillständiga vistelseorter.[4] Konungens av riksrådet ofta tillstyrkta giftermål

[1] Kalmar recess försvarade ej blott kyrkans utan även riddersskapets gods mot kronans förvärvsbegär. *ST* 3, s. 373 f., 377 ff. Å andra sidan hade konungens krav att fritt förfoga över kronoförläningarna angripit rådets och den äldre adelns prerogativ.

[2] Det lybska sändebudet kunde förtälja, att ett nytt krig förestod om skulden ej betalades. Jfr *SRA* 1, s. 75 och *GVR* 1, s. 123 ff.

[3] Även härutinnan hade Gustav Vasa egen erfarenhet. Han betonade det ökade antalet beskickningar och överhuvud de vidgade förbindelserna med utländska makter. Jfr *GVR* 1, s. 122 f.

[4] Den sista motiveringen, som anknöt till frågan om konungens förestående giftermål, spelade särskilt på folkets ärekänsla. Frågan hade varit före på vadstenamötet 1524. *GVR* 1, s. 253, 258.

med en främmande prinsessa skulle draga stor kostnad.[1] Ridderskapet var försvagat, dels av örlog, dels och mest av att deras gods och ägodelar till största delen kommit under kyrkor, kloster, prebenden, begängelser etc. Hörsammas dess förklarliga rop på hjälp och förläning, försvagas kronan. Men kronan är dessförutan i stort betryck. Envar vill vara konung över sina landbor.[2] Tullen är borta, koppar- och silverberget ej vid makt. Kronans utgifter belöpa sig till 60.000 mark; inkomsterna uppgå blott till 24,000 mark.[3] Slutligen klaga städerna över den olaga köpslagan i landet.[4]

Propositionen erinrar således om att riksföreståndartidens av somliga så högt prisade provisorium resulterat i ohållbara inrikespolitiska förhållanden med bankrutt för kronan och de tvenne stånd, som voro mest pliktiga till rikets militära och ekonomiska upphjälpande. Kungavalet i Strängnäs hade avsett att giva landet en ny och lugnare utveckling, men de nedärvda, i Kalmar recess 1483 lagfästa missförhållandena hade omintetgjort denna goda avsikt. En verklig förbättring var ej att vänta, så länge kronans ränta låg i lägervall, adeln ej förmådde fullgöra sin rusttjänst, och det inhemska borgerskapet, på vars förkovran rikets och allmogens materiella upphjälpande till ej ringa del berodde, även av landets egna invånare förmenades sin näring. Under sådana olidliga förhållanden kunde konungen ej ägna en tanke åt kronan utan avstode från regementet.

Ständernas svar på de ekonomiska huvudfrågorna — med undantag för spörsmålet om ränteklostren, som propositionen tidigare behandlat — utgå från propositionens sista, nyss berörda del, enär de i den förra avdelningen blott beröras vid försvaret av konungens verkställda åtgärder eller ännu ej prövade mening. De äro noga avvägda efter den kompetens och insikt, stånden vart för sig äga, och de förhållanden och intres-

[1] Jfr riksrådets förpliktelse 24 jan. 1526 med avseende på Gustav Vasas tilltänkta giftermål (*SRA* 1, s. 46). Se även *GVR* 1, s. 253, 258.

[2] Uttrycket är hämtat ur Kalmar recess 1483 (se nedan s. 273, n. 1). Jfr *DM* II: 5, s. 101 f. De danska prelaterna åberopade 1527 till kyrkans försvar de unionella överenskommelserna och vädjade till de tre nordiska rikenas riksråd (ibdm. s. 293).

[3] Jfr konungens frivilliga räkenskapsredogörelse inför riksmötet i Västerås 1523. *GVR* 1, s. 123.

[4] Jfr härom *GVR* 1, s. 255, 259, 263.

sen, de därvid särskilt hade att beakta. Samtliga taga de sikte på frågornas ekonomiska framför deras juridiska innebörd

De ofrälse stånden hänskjuta frågorna om kronans och ridderskapets försvagade räntor till konungens och riksrådets närmare skärskådande. Men borgare och bergsmän finna samtidigt ingen annan råd än att kyrkor och kloster, som vållat denna brist, nu avhjälpa den.[1] De tillerkänna sig således (såsom delägare i kyrkogodsen enligt propositionens — sedan i recessen godkända — uppfattning) kompetens att uttala sig för kyrkoreduktion. Om formerna därför, som närmast berörde kronans, frälsets och prästerskapets intressen, hade de ingen anledning att yttra sig. Hänvisningen av ärendet till konung och riksråd, vilka ensamma tillmättes den i dessa höga ärenden nödiga sakkunskapen, var därför naturlig.

Bondeståndets uraktlåtenhet att råda till kronans och frälsets upphjälpande med kyrkans räntor kan måhända förvåna. Den är dock lättförklarlig. Propositionen antydde, att kronans defecit borde täckas ur kyrkornas och klerus' räntor. Varom icke, ägde ständerna bevilja andra medel till kronans behov. Men det förmådde enligt propositionen ej det utblottade frälset och knappast borgerskapet heller. Måhända skulle allmogen vilja träda hjälpande emellan? Bönderna åtaga sig emellertid ej någon direkt bevillning, vilket propositionen ej heller fordrat. Då ståndet hänskjuter frågan om kronans svaghet till konungen och rikets råd, utgår det från konungens uppfattning, att den menige man sammandragit kyrkogodsen, vilka därför höra dem till. Bönderna medgiva, att deras anpart i kyrkogodsen anlitas till kronans upphjälpande. Konungen äger att med riksrådets samtycke framdeles som hittills uttaga hjälper av kyrkor och kloster för att slippa betunga allmogen. Som en tillämpning av denna i tysthet medgivna sats framstår böndernas svar om slotten. Åberopande borgarnas svar, föreslår ståndet, att biskoparna låna konungen sina slott, till dess riket kommer i en bättre stadga. Konungen hade i propositionen förklarat, att frågan om kro

[1] Orden om »cronones stad och slott» i ståndets svar vilja antyda, att kronan hade direkt intresse av de till hennes eget bästa anlända kungliga svenska städernas blomstring. (Jfr arvföreningens i Västerås ord: »alles våres fädernesrikes och Swerigis Crones medlemmer och stöder» och Apologia Gedanensium i Acta Tomiciana 7, s. 35.) Därmed ge de samtidigt uttryck åt den av Hjärne framhävda grundtanken i ståndsrepresentationen.

nans slott krävde en snar lösning. Men skulle de återuppbyggas, hade konungen enligt landslagen rätt att ålägga allmogen nya skatter. Bönderna frukta denna eventualitet. När ståndet slutligen förklarar, att det ej kan yttra sig om de andra artiklarna, såsom kyrkornas räntor och annat sådant, åsyftas kanske närmast punkten om ridderskapets försvagande genom kyrkor, kloster etc. Men bönderna syfta överhuvud på de svårlösta problemen om kyrkoräntornas rätta användning, lagliga tillkomst, eventuella reduktion under kronan, skatten eller frälset. I dessa höga frågor avsade sig allmogen all kompetens till förmån för konung och riksråd. I fall de varit påverkade av prelaternas synpunkter, kommer det här ej till synes. Tvärtom gilla bönderna propositionens ståndpunkt. Lika litet som borgare och bergsmän ha de genom självmant beviljande av nya skatter velat avhjälpa kronans nödläge. Även de ha uppoffrat kyrkans sak.[1] Avvikelserna från de andra ståndens mera positiva uttalanden om kyrkoreduktionen giva närmast uttryck åt ständernas olika befogenheter. Konungen fann helt naturligt böndernas svar i dess bevarade form fullt tillräckligt.

I vilket förhållande står nu rådets och adelns svar till propositionen och medståndens betänkande? Det ansluter sig över huvud nära till propositionen. Gentemot de ofrälses svar uppvisar det flera formellt påfallande, för situationen och förhandlingarna betecknande avvikelser.

Liksom bönderna uppehåller sig ridderskapet endast vid klostrens borgläger, ej vid städernas. Men medan allmogen helt naturligt endast samtycker till klosterborglägren,[2] före-

---

[1] Jfr böndernas svar om konungsböterna. Ståndet fastslår, att de oavkortat tillkomma kronan. Dock vore det konungen obetaget att av synnerlig gunst förläna någon konungssaker på hans landbor. — Kalmar recess hade stadgat, att »var god man, andlig och världslig, skall vara konung över sina landbor utom i de saker, som äro konungs ensaker i lagen». *ST* 3, s. 3,9. Denna bestämmelse låta nu bönderna genom sitt svar falla. Däremot beröra de icke (lika litet som propositionen) frågan om biskopssakörena eller spörsmålet om större förläningar av kungsböterna. Men härmed är ej sagt, att ståndet ogillade konungens planer med de förra och det djupsinniga betänkande därom, som ridderskapet höll på att uppsätta, ej heller att det var okunnigt om allt detta. Jfr Rauch, a. a., s. 84 ff.

[2] Bönderna besvara denna punkt, emedan den framförts bland allmogens besvär i maj 1527, och enär propositionen berört den i samband med det stora ropet mot konungen. *GVR* 4, s. 170; *SRA* 1, s. 71. Därför yttra de sig rätt utförligt därom. Då bönderna till en början

slår ridderskapet, att konungen hädanefter skall hava ful makt över alla räntekloster, eftersom rikets ränta är försva gad. Konungen äger antingen förläna klostren till en god rid dermansman, som gör kronan tjänst, eller håller där borg läger utav,[1] dock så att klosterfolket får sitt redliga uppe hälle och klostren icke förläggas. Biskopen skall ej befatta sig med klosterlandborna med gästning eller sakören, ej hel ler med klostren utom vid jungfruinvigning, då han äger gästa med 6 eller 8 personer efter förläningsmannens vilja.[2] Klo sterprebendena falla under de allmänna bestämmelserna om prebenden, och hospitalen skola förvaltas som räntekloster.

Ridderskapet godtar propositionens framställning av kro nans ekonomiska nödläge i de svåra örlogstiderna som full giltiga skäl för borglägrens bibehållande. Framsättninga na hade betonat kronans behov av folk och hästar. Adeln föreslår därför, att konungen främst i förläningsform till godogör sig klostrens räntor, sedan klosterfolket fått sitt red liga uppehälle och det sörjts för klostrets och dess byggna ders underhåll. Konungen äger förläna klostren till ridder mänsmän.[4] Stadgandet tillvaratager ståndets egna intressen.

---

konstatera, att de varken lönligen eller uppenbarligen förhandlat där om, eftersom frågan ej angår dem, vilja de uppenbarligen taga av stånd från dalkarlarnas besvär. Sedan de principiellt uttalat sitt bi fall till klosterborglägren, anföra de några lämplighetsåtgärder för att påpeka de orsaker, som, enligt vad de visste, bidragit till oron.

[1] Stadgandets ord: »eller håller ther borgaläge utof», kunna an tingen uttrycka ett andra specialfall av ränteklostrens förläning till en god riddersmans man. Eller också angiva de det andra alterna tivet i fråga om klostrens förvaltning, som står konungen i egenskap av fullmäktig över klostren till buds. I så fall betyda orden: eller låter konungen hålla borgläger därav. Med denna tolkning är svaret — frånsett övergången i verbformen från infinitiv till presens — for mellt korrekt. I det andra fallet är *antingen* felplacerat; det borde då stå före *gör tyänist*. Det stöd denna tolkning — till vilken akt styckets utgivare i svenska riksdagsakter genom sin kommatering an slutit sig — synes äga i recessens motsvarande stadgande, är ovisst, enär recessens bestämmelser i allmänhet blivit mera ensartade och samtidigt även ensidigare, begränsande sig till vissa normalfall. Re cessens ord om »tiänist med borgarelägie eller elles» talar möjligen däremot. Jfr formuleringen i frälsets svar. Se även *SRA* 1, s. 14. Jfr nedan s. 288 not 4.

[2] Recessen stadgar, att biskopen ej skall komma med flera än som förläningsmannen honom hava vill.

[3] Beslutet nämner intet om hospitalen, vadan adelns svar däre torde ha fått gällande kraft.

[4] Härmed torde åsyftas frälsemän i allmänhet, såväl riddare som svenner. Om ordets skiftande användning i Sverige vid denna tid se *GVR* 5, s. 58; 8, s. 26; 9, s. 19 f., 27, 29 f.; *BSH* 5, s. 23, 625.

Samtidigt betraktar det (liksom propositionen) formellt spörsmålet endast från kronans synpunkt[1] och tillgodoser även hennes önskemål. Konungen ville tydligen äga full makt och största möjliga frihet över beskattningen av kyrkor och kloster, så att han ej för varje gång, de måste betungas till kronans upphjälpande, behövde befara buller och uppror. Han ville därför råda och styra över de förläningar, som rikets inbyggare givit kyrkor, kloster och deras personer, liksom över de egentliga kronoförläningarna. Adeln behandlade nu frågorna om klosterräntornas belastning och klosterförläningarna i ett sammanhang. Svaret anknyter liksom de ofrälse ståndens till propositionens uppfattning, att klostergodsen ägas av rikets invånare. Klosterräntorna äro rikets egendom, som rikets inbyggare befullmäktiga konungen att sedan efter vissa, för klostrens och deras invånares existens betryggande normer förläna.[2] Vid återförläning till klostren äger konungen på grund av rikets trängande behov att efter omständigheterna revidera och skärpa de gamla förläningsvillkoren oavsett förut givna privilegier. Han äger eljest befogenhet att alldeles eller till den del, som ej behöves för klostrets underhåll, återkalla dessa förläningar och överflytta dem på medlemmar av det världsliga frälset, när och i den omfattning det allmänna bästa kräver.[3] Adelns svar tager främst

[1] Då konungen, åberopande recessen, till evärdelig ägo avyttrade en del av klostrens tomter och gårdar för kronans räkning eller tog deras guld och silver, betraktades tydligen de reducerade ägodelarna som ekvivalenta mot å klostren lagda engångstaxor, varmed de tidigare utgångna, av kronans nödläge motiverade »lånen» avslutades. *GVR* 4, s. 87.

[2] Kronans förläningsbörda till ridderskapet skulle därigenom minskas.

[3] Redan den 2 juli 1527 fingo enligt riksregistraturet Birger Nilsson (Grip) och Olov Arvidsson Alvastra, respektive Julita kloster i förläning. *GVR* 4, s. 265. Den 8 sept. förlänades enligt samma källa Truls skrivare (Rosenstråle) med Nydala kloster. Om förläningsvillkoren upplyser ett kungabrev av 21 okt., enligt vilket Truls skulle uppbära kungssakerna samt abbotens gästning och fodring, medan munkarna behöllo biskopstionden och munkaskeppan. *GVR* 4, s. 358. Den 8 sept. erhöll Harald Knutsson (Soop) brev på kungssaker samt konungs- och biskopsfodring av Varnhems klosters landbor. *GVR* 4, s. 322. Den 26 aug. 1527 kontrakterade Gustav Vasa med abboten i Alvastra om taxan av klostret och samma dag med abboten i Varnhem om taxan av Varnhems och Gudhems kloster. *GVR* 4, s. 305, 310. Dessa taxor, som enligt räntekammarböckerna utgingo ännu på 1530-talet, hava tydligen i huvudsak gäldats med klosterlandbornas avrad, som således lika litet ingått i Birger Nilssons och Truls skrivares som i Harald Knutssons förläningar. Förmodligen har Nils Olsson på liknande

sikte på en sådan lösning av frågan, som från ståndets egen intressebetonade synvinkel ter sig naturligast och samtidigt effektivt infriar kronans i propositionen framställda krav. Men det åsyftar som sagt ej, att alla ränte kloster nödvändigtvis skola förlänas till ridderskapet, utan det får ske i den omfattning, konungen finner nödvändig för rikets försvar och lämpligast för kronans ekonomiska upphjälpande.[1] Konungen kan som förut låta klostren hålla sitt folk i borgläger. Om kronans behov av pengar översteg dess behov av knektar och hästar, fanns det ingen anledning att förläna alla ränteklöster mot rusttjänst. Och kunde klosterfolket då självt eller med hjälp av en av konungen tillsatt administrator erbjuda kronan större avgäld än riddersmänsmän förmådde, fanns det knappast anledning att förläna klostret under frälset.[2] Gustav Vasa ansåg det ej heller som sin plikt. Lika litet opponerade sig adeln däremot under åberopande av Västerås recess, som formellt ansluter sig till ridderskapets svar. Detta godkänner konungens dittills drivna klosterpolitik och hans till grund därför liggande tolkning av sina befogenheter.[3] Den nya rätten att förläna klosteregendomen åt frälsemän torde huvudsakligen av tvenne skäl varit konungen angenäm. Dels utvidgades och betryggades kronans befogenheter över de av sekularisering hotade klostergodsen.[4] Dels medförde denna tillämpning av de reformatoriska idéerna likartade konsekvenser för det egentliga kyrkogodset.

villkor erhållit Gudhems kloster i förläning. *GVR* 5, s. 207. De klosterförläningar, Gustav Vasa till en början gav frälset, bestodo således mindre i klostrens egna räntor än av konungens och biskopens gamla rättigheter över klostren.

[1] Jfr den officiella uttolkningens ord år 1529 av recessens stadgande om klosterräntorna: »at konungen antigie toghe thet ther offwer våre eller och at han förlente thed en god ridhermandzman, som th... kunde göre tienst af». *SRA* 1, st. 141.

[2] Den 13 febr. 1527 förordnade konungen Peder Svenske till prokurator och tillsyningsman över Skenninge klosters gods (*GVR* 4. s. ...). Den 1 sept. förordnar Gustav Vasa honom till klostrets administrator och föreståndare — »på våra vegne» heter det nu förtydligande. *GVR* 4, s. 312 f., jfr ibdm 5, s. 208. — Om Västeråsbeslutets innebörd se även *SRA* 1, s. 141.

[3] Den hade underlättats av de speciella privilegier, som rikets herrar sedan gammalt gåvo klostren. Se Tunberg, Till den svenska ständerstatens äldsta historia. *HT* 1917, s. 72, 85.

[4] Förlänandet av klostren till frälset började på allvar först 15.. i samband med det skärpta utrikespolitiska läget och det ökade behovet av krigsfolk. Jfr *GVR* 8, passim.

Då ridderskapet vill upphäva biskopens ekonomiska rättigheter över ränteklostren och deras lantbor, sker det väl närmast för att minska biskopens överflödiga ränta men ytterst för att dessa intäkter ej varit förenade med tillbörlig tjänst.[1] De voro därför omotiverade. Biskoparna erhålla nu endast ersättning för invigning av klosterjungfrur; det låg i frälsets ekonomiska intresse att bevara nunneklostren som adliga jungfrustift.[2]

Adelns svar om borglägren medger konungen full makt över ränteklostren mot vederbörligt underhåll av dessa och deras personer. Svaret hade samtidigt fört in på de ömtåliga frågorna om kronans och ridderskapets upphjälpande. Det sätt, varpå ståndet nu griper sig an dessa spörsmål, den iver, varmed det anammar propositionens tankegångar därutinnan, visar bäst, med vilken klokhet, propositionen avfattats.

Propositionen hade i ett sammanhang berört angreppen mot konungen för borglägren, kyrkors och klosters skinnande och nedbrytande, Gripsholms klosters nedläggande och för den nya tron. Den sistnämnda tillvitelsen förklarades grundlös och förorsakad av prelaternas illvilja mot konungens kyrkliga reformpolitik, som endast tagit de fattiga lekmännens rätt i försvar. Från alla dessa anklagelser vill konungen fria sig. Endels därför uppsäger han självmant regementet.

Ridderskapet värjer nu konungen mot dessa beskyllningar och gillar därmed hans dittillsvarande kyrkopolitik. Det försvarade först — ej utan bitanke på egna bördskrav — Gripsholms återbördande. Sedan ståndet behandlat frågan om klosterborglägren och i samband därmed skriet om att konun-

---

[1] Biskoparnas ekonomiska rätt över klosterlandborna upphörde med deras jurisdiktion över klostren. — Biskoparnas andliga betogenheter över dem förbigås, emedan de i detta samband ej intressera, icke därför att de bestridas.

[2] I och för sig behöver ej ståndets tystnad om munkinvigning säga mer än att adeln ej intresserade sig av ekonomiska skäl för munklivets fortsatta bestånd. Satserna om att klosterfolket skall få sitt redliga uppehälle och klostren icke förläggas kunna tolkas så att ståndet yrkade på klostrens orubbade bestånd. Emellertid förbehålles ej biskoparna ekonomiskt vederlag för munkinvigning. Därmed får denna i varje fall mindre betydelse. Frälsets svar medger stillatigande, att munkklostren så småningom få förvandlas enligt den reformatoriska åskådningen (*SRA* 1, s. 134 f., *OPSS* 1, s. 478 ff. — Jfr formuläret av 25 juli 1527 till skyddsbrev för ur klostren utträdande munkar, *GVR* 4, s. 281). Nunneklostren skola däremot upprätthållas, i varje fall som försörjningsinrättningar för adliga jungfrur.

gen skinnar klostren, berör det i förbigående frågan om kyrkornas nedbrytande på Stockholms malmar. Ropet om den nya tron lämnar adeln t. v. åt sitt värde, enär den av konungen äskade disputationen trots ståndets bemödanden ännu ej kommit till stånd och prelaterna uraktlåtit att överbevisa konungen om att ryktet ingalunda var grundlöst.[1] Sedan ståndet sålunda sökt undanröja orsakerna till konungens av folkets upproriskhet och förtal vållade personliga motvilja mot regementet, övergår det till de objektiva orsakerna till hans tronavsägelse, nämligen kronans finansiella nödläge. Ridderskapet utgår då helt naturligt från den punkt, som närmast berör dem själva. Konungen klagar över att ridderskapet, som nu, Gud ske lov, växer till, är mycket försvagat för örlog skull och mest därav, att deras gods och ägodelar till största delen kommit under kyrkor, kloster, prebender, begängelse etc. Därför vilja de alla ha hjälp och förläning, som intet under är, av kronan, och då blir konungens del desto mindre. — Konungen gör sig här till det mäktiga ståndets talesman, visserligen närmast för att skydda kronans egna intressen.

Propositionen säger, att kyrkor och kloster, prebendor, begängelser etc. huvudsakligen vållat minskningen i adelns räntor.[2] Hur skulle nu dessa upphjälpas? I sitt svar om klostrens borgläger berörde ridderskapet denna fråga med de orden att klosterprebendorna skola falla under de beslut, som fattas om de övriga prebendorna. Ståndet föreslår nu, att frälsemännen få börda sina efter Karl Knutssons räfst till kyrkor, kloster etc. komna gods, evad de givits, pantats eller köpts — i de senare fallen dock mot vederbörlig lösen, såvida ej pant- eller köpesummorna återburits genom den under tiden upplupna räntan.[3] Skattejord skulle — frånsett tillbörlig dvs. behövlig och till ändamålet särskilt given prästbolsjord — återgå, hur länge den än varit under kyrkan, mot en

---

[1] Jfr förhandlingarna i Köpenhamn 1530. Malmoberetningen — om Herredagen i Kjøbenhavn 1530, s. 40. Huitfeldt a. a., s. 212.

[2] Jfr Akten und Rezesse 3, s. 631 (estl. ridderskapets besvär mars 1527).

[3] Årtalet 1454 nämnes först i det i flera samtida tryck spridda öppna kungabrevet av 26 maj 1538 (*GVR* 12, s. 47 f.), som även felaktigt daterats till år 1528 (*GVR* 5, s. 87 f.). Gustav Vasa beviljade dock undantag från denna tidsgräns (*GVR* 8, s. 138; 11, s. 51), som i. ö. alldeles negligerades vid hans egna bördskrav.

rimlig lösepenning.[1] Därmed blir ridderskapet något upprättat, så att det ej så mycket skall behöva hjälp av kronan. Till kronans upphjälpande föreslår ridderskapet, att de alltför mäktiga biskoparna skola överenskomma[2] med konungen om hur mäktiga han vill hava dem. Överskottet i sin ränta skola de giva konungen i ett stycke pengar efter överenskommelse, som de kunna träffa med honom. Därav hålle konungen själv folk. Han anamme även deras slott, särskilt till dess kronans nu förfallna slott kunna vara återuppbyggda.[3] På så sätt försvinner faran för biskoparna. Sammalunda må förfaras med domkyrkornas och kanikernas räntor. Vad som är över, när de fått sitt redliga uppehälle, vilket ej kan undvikas, komme också till konungens behov, eftersom deras privilegier och fundationer äro givna av herrar och furstar. Ståndet beviljar slutligen, att hans nåde må taga den saköre och fodring, som biskoparna pläga taga, att fattiga allmogen ej skall vara under tu herrskap.[4]

---

[1] Stadgandet om skattejords återgång har påfallande nog inryckts som ett led i frälsets och ej kronans upphjälpande. Möjligen ville man därmed framhäva reformens konservativa natur. Den åsyftade ej blott kronans utan även hennes ständers förkovran. Kanske tänkte man därvid särskilt på den skattejord, som adeln skänkt till kyrkan, innan den hunnit ändra jordnatur. (Jfr H a d o r p h, Gambla stadgar, s. 56.) Måhända ville ridderskapet genom att omnämna skattegodsens reduktion i detta sammanhang avleda uppmärksamheten från de skattegods, adeln brukade under frälsefrihet, och vilka strängt taget också borde återgå under skatten (*SRA* 1, s. 143). Den sista — förmodligen senare tillagda — punkten om att all skattejord skall värdas med undantag av prästjord, för vilken prästen betalar skatt efter lagen, inskärper rätt till skatten av all av kyrkor etc. innehavd skattejord. Skattens förnyade utgörande därav till kronan kom indirekt även frälset till godo. Dels kunde skattebönderna bädanefter — även i krigiska värv — draga större tunga för riket och i så måtto lätta ridderskapets börda, dels underlättades frälsets nyrekrytering. Om skattegodsen behållits under kyrkor och kloster etc. samt anslagits till kronans upphjälpande, hade den sistnämnda möjligheten till förbättring av adelns villkor försvårats. Om motsättningen mellan adelns samt sockenmenigheternas och konungens intressen beträffande prästborden se *SRA* 1, s. 196, *GVR* 15, s. 531.

[2] »som the kunna med hans Nåde öfver ens varda», *SRA* 1, s. 77. Recessen begagnar samma fras (ibdm, s. 85). Uttrycket ansluter sig till den då gängse terminologien vid beskattningen av kyrkan. Se *HSH* 18, s. 316.

[3] Om denna eventualitets snara realiserande gav böndernas svar föga hopp.

[4] Propositionen hade påtalat, att envar ville vara herre över sina egna landbor. Böndernas svar föreslog, som nämnt, upphävandet av denna rätt, som konungen endast i enskilda fall av gunst och nåde skulle giva. Ridderskapet berör däremot blott biskoparnas sak-

Adelns svar ansluter sig till propositionens framställning. Där hade liksom i förbigående anmärkts, att kyrkans personer oskäligt betungat kronan, ridderskapet och menig man, samt att kronan och ridderskapet knappast ägde en tredjedel av vad präster, munkar, kyrkor och kloster hade. Propositionen hade slutligen med skärpa betonat, att de förra buro huvudansvaret för frälsets betryck. Ridderskapet instämmer i dessa synpunkter. Det avger ett fullständigt förslag om hur kronan och adeln skola upphjälpas med kyrkoräntorna. Det försvagade frälset skall upprättas genom bördning av de sedan Karl Knutssons räfst under kyrkor och kloster komna godsen.[1] Kronan skall genom reduktion av biskoparnas, domkyrkornas och kanikernas räntor samt övertagande av biskoparnas

ören, som det jämte deras fodring beviljar. Det är nu möjligt, att adelns svar närmast åsyftar de egentliga biskopssakörena och ej kronans av biskoparna enligt det andliga frälset och Kalmar recess uppburna bötesandelar. Men Gustav Vasa hade givetvis ej släppt kravet att fritt förfoga över kronans böter, vare sig de varit förlänta till det andliga eller världsliga frälset. Ridderskapets svar: »Hans Nåde tage den saköre och fodring, som biskoparna pläga taga, att fattiga allmogen ej skall vara under två herrskap», avser tydligen att vara allmängiltigt. Det äger sin tillämpning ej blott på biskopssakerna utan även på de egentliga konungsböterna. På samma grund indrages biskopsfodringen, enär den enligt ståndets uppfattning utgår av rikets förlänade gods och räntor. Ridderskapets svar fastslår indirekt, att det andliga och världsliga frälset ej av någon rättstitel utan blott av kunglig gunst och nåd uppbär konungens bötesandelar. Men då ståndet på detta sätt godtar konungens uppfattning, finner det varken nödvändigt eller skäligt att förorda, att denna till adeln förlänade ränta skall generellt återkallas, i synnerhet som konungen klagat över att ståndet var försvagat. — Denna tolkning överenstämmer med ordinantians stadgande och den på henne återgående kungliga förordningens av jan. 1528 ord om att enligt »Västerås handel» all saköre hörer konungen till (*SRA* 1, s. 91, *GVR* 5, s. 25). Recessen berör visserligen endast biskopsböterna av klostren och deras landbor. Men såväl ordinantian som det öppna riksrådsbrevet om beslutet giva vid handen att ridderskapets svar härutinnan fått gällande kraft. Jfr *HSH* 15, s. 8 ff. och Paludan-Müller, a. a., s. 310 (Odenserecess 1527).

[1] Här åsyftas tydligen, såsom även recessen utvisar, propositionens ord om »godz och ägedeler — komna under kyrkior, closter, prebendor, begängilse etc.». Däri inbegripas domkyrkornas, kanikernas och prebendaternas, men ej uttryckligen biskopsbordens och lantkyrkoprästernas gods. I kontrakten med biskoparna nämnes intet om adelns bördsrätt till deras gods. *GVR* 4, s. 268 f., 288 f., 300 f.; 5, s. 22 f., 125; jfr 6, s. 227 f. Undantag utgör föreningen med biskop Ingemar och Växjö domkapitel 2 sept. 1527, såvida ej den ifrågavarande punkten blott syftar på kapitlets och domkyrkans gods. *GVR* 4, s. 319, jfr 7, s. 194. Vi äga endast ett fåtal uppgifter om bördande av biskopsgods (Vgt. handling 1540: 14, f. 32 r. K. A.: Rasmus Ludvigssons samlingar rörande adelns och kronans gods. Emellertid torde även de ha underkastats frälsets bördsrätt. Om lantprästerna förutsättes i riksrådets öppna brev om mötesbeslutet, att de leva av sina prästbord (*SRA* 1, s. 98). Vi återkomma till denna fråga.

parnas slott och rusttjänstbörda[1] dels tryggas mot den maktpolitik, kyrkans förmän med sitt anhang drivit, dels erhålla de pengar, som erfordrades till vidmakthållande och utbyggande av rikets försvar.[2]

Ridderskapets svar utgår från tanken, att kronans utsträckta förfoganderätt över klostrens överflödiga räntor ej kommer att nämnvärt öka hennes intäkter utöver de belopp, som den dittills förda fiskaliska klosterpolitiken givit. Andra vägar måste därför utletas, och ståndet stannar vid en ökad belastning av kyrkoegendomen. Men då denna enligt konungens mening minskat frälsets ränta, som måste upphjälpas, borde den enligt ståndets åsikt även till en del falla under adelns bördningsrätt. Ridderskapet behandlar denna fråga först för att avskilja ståndets anpart från kronans och överhuvud skapa vissa normer för kyrkobeskattningen. Ståndet vill därmed förhindra, att kronans skattekrav skulle omöjliggöra kyrkogodsens bördande under frälset.[3]

Ridderskapets svar uttrycker i viss mån den övertygelsen, att adelns upphjälpande är det första och kanske viktigaste ledet i kronans upprättande. Ju mera ekonomiskt oberoende ståndet blir av kronan, dess bättre kan det fylla sina plikter till rikets och konungens gagn, dess friare kan kronan förfoga över sina egna intäkter. Redan propositionen hade antytt en omvärdering av ridderskapets och de förr så högt uppsatta prelaternas samhällsnyttighet. Konungen erkänner där behovet av lärare och kyrkopräster, men vill samtidigt veta, hur det skall förfaras med de andra, som ej bruka det ämbetet eller icke äro den mene man till tjänst. Angreppet

[1] Ridderskapets förslag, att biskoparna skola utgöra en summa pengar till konungen, åsyftar närmast att stadga en avlösning från biskoparnas rusttjänstbörda, som åligger såväl deras kronoförläningar som rikets i biskopsstolarna nedlagda förläningar.

[2] De påvliga annaterna, som drabbade samma kategorier (utom domkyrkorna), utgingo egentligen till försvar mot turkarna. Det låg då nära till hands att ersätta dem med en mera permanent och regelbunden avgift till rikets försvar.

[3] Om t. ex. konungen ålade en kanik en viss taxa för hans prebenda, och en frälseman sedan med lag och skäl styrkte sin rätt till ett under samma prebenda liggande godskomplex, fick kanikens oförmåga att fullgöra sin taxa till kronan, sedan godsen återkallats, ej förhindra deras återgång till bördsmannen. Själva formuleringen: »om domkyrkornas och kanikernas ränta, att vad utöver är (dvs. sedan frälset bördat sin del och skattegodsen återgått), mer än som redlighet tillsäger om deras uppehälle — komme ock till hans nåds behov», anger tydligt, att adelns rätt till arv och eget skulle gå före kronans egna, direkta krav.

syftade — som det sedan visade sig, mot vad man av propositionens framställning på sina håll kunde befara — ej mot biskopsämbetets avskaffande men väl mot förminskning av prelaternas höga makt och rang, som avgränsade dem från meniga prästerskapet.[1] Då nu adeln föreslår, att både kronan och ridderskapet upphjälpas på kyrkornas, klostrens och de andliga personernas bekostnad, innebär det med tidens åskådning ej blott, att det andliga ståndets makt förringas utan även en nedflyttning i rang av prelaterna.[2] Ståndet godtar härutinnan konungens mening; dock inlåter det sig ej närmare på dessa frågor, enär den vägledande disputationen ej kommit till stånd. Ridderskapet hade ej för sitt förslag att ty till någon positiv rättssats och vill ej heller söka grunda det a priori med lagen. Men dess svar uttrycker förtroende till konungens mening. Det anger i varje fall, att ståndet hellre än att mista Gustav som regent anammar hans synpunkter och vill undanröja de till grund för hans besvär liggande missförhållandena. Konungen hade främst anklagat kyrkans prelater för att med sin alltför stora makt ha fördrivit herrar och furstar. Ridderskapet föreslår därför, att kronans ränta upprättas med biskoparnas. Konungen får då större inkomster och slipper för framtiden frukta prelaternas makt.[3] Därnäst böra domkyrkor och kaniker, biskoparnas anhang, bidraga.[4] Däremot inrymmer svaret ej direkt

[1] Då frälset påyrkar, att biskop vid jungfruinvigning äger gästa kloster med 6 eller 8 hästar, anger ståndet därmed sin önskan om biskoparnas nya rang. Enligt Magnus Erikssons stadga av 30 nov. 1335 ägde biskop rida med 30 hästar, riddare och riksråd med 12, svenner, som voro riddares vederlikar, med 6 och mindre män med 2 hästar (*DS* 5, s. 375). Enahanda bestämmelser ge Uppsalastadgan 1344 (*DS* 5, s. 375) och landslagen, som därjämte föreskriva, att riddare utom råds skola rida med 8 hästar. Se även Skänningestadgan av år 12[illegible] (*DS* 1, s. 670). — Mot bakgrunden av dessa fakta vinner Peder Svarts skildring av konungens gästabud före Västeråsmötets öppnande i sannolikhet (jfr *HT* 1927, s. 142 f. Om den samtidiga degraderingen av de livländska biskoparna se Akten und Rezesse 3, s. 523, 573, 597, 615 f.; jfr även *GVR* 18, s. 619).

[2] Jfr Povel Eliesens Danske skrifter, s. 216 f., 233.

[3] Ståndet yttrar sig ej om, huruvida denna fruktan varit befogad.

[4] Att ståndet först i detta sammanhang åberopar privilegierna av rikets herrar, kan måhända tolkas som att man först i sista stund insåg betydelsen av en fast rättstitel för kyrkoreduktionen. Men måhända ansåg man den överflödig mot biskoparna, vilkas för riket skadliga makt endels vållat konungens tronavsägelse. Däremot hade konungen ej utryckligen stämplat kanikerna som biskoparnas medhjälpare. Än mindre kunde det sägas om domkyrkorna. Här fann ridderskapet motiveringen om privilegierna nödvändig.

någon rätt för kronan till reduktion av lantkyrkornas och prästernas räntor, vilket propositionen ej heller uttryckligen ifrågasatt.[1]

Adelns svar åsyftar ej kyrkofrälsets upphävande men väl dess reformering. Allt frälse är i grunden stiftat till ett och samma ändamål, nämligen rikets tjänst och bästa. Men kyrkofrälset är ej grundat på kyrkors, klosters etc. arv och eget utan utgöres av rikets förläningar lika väl som kronans till andliga och världsliga givna förläningar.[2] Liksom de senare[3] givas de som lön mot tjänst, efter vars värde och beskaffenhet de böra avpassas. Då nu ridderskapets tjänst är riket till minst lika stort gagn som prästernas och därtill vida kostsammare, kunna de senare lämpligen ej begära bättre och större friheter än de förra. Klerus' privilegier böra inskränkas till det omfång och värde, för vilka det kan göra rätt. Samtidigt böra de andligas prestationer lämpas efter deras kall och förmåga att fullgöra dem.[4] De desorganiserade ränteklostren må förlänas till riddersmänsmän, som därav göra pliktig (rust)tjänst. Biskoparnas krigsrustning, som visat sig hinderlig för deras rätta ämbete och givit dem samhällsvådlig makt, förvandlas till en i penningar uträknad förläningsavgift. Domkyrkor och kaniker belastas med liknande förläningstaxor. Allt detta sker till kronans bästa.

Ridderskapet skall således upphjälpas i anslutning till i rikets historia välkända godsreduktioner, efter utomordentliga, men ej obekanta rättstitlar. Kronans ränta skall förkovras med prelaters, kanikers och prebendaters samt domkyrkornas gods och håvor. Rättsmotiven äro därvid kronans nöd, prelaternas med konungens auktoritet styrkta övergrepp och de givna privilegiernas och förläningarnas egen natur.

Ridderskapets förslag ligger till grund för riksmötets beslut. Recessen resumerar i fyra punkter konungens huvudbesvär. De två mellersta avhandla kronans och ridderskapets försvagade ränta. I sak avvika de högst oväsentligt från

[1] Det uteslöt dock ej konungens rätt att förläna dessa räntor.
[2] *SRA* 1. s. 140 f. Skillnaden mellan frälse- och kyrkoförläningarna var den, att de senare hade en mera permanent karaktär. Kyrkor, kloster och deras personer hade ej liksom det världsliga frälset egna arveräntor att uppehålla sig med.
[3] *GVR* 2. s. 84 f.; 4. s. 307.
[4] Konungen kunde alltjämt efter behov anlita deras världsliga tjänster.

adelns svar. Formella olikheter saknas dock ej.[1] Beslutet behandlar först — ärendets vikt likmätigt — kronans upphjälpande. Det skall ske med hjälp av biskops-, domkyrko-, kanik- och klostergods. Det motiv för kyrkoreduktionen, som adelns svar sist anger, ställes här, propositionen likmätigt, först och får allmän giltighet. För biskopsgodsens vidkommande nämnes speciellt den fara, som riket löper på grund av biskoparnas makt.[2] För reformerna i ränteklostrens förvaltning åberopas ånyo det skröpliga regemente, som länge härskat där.[3] — Ehuru motiveringen på en gång förenklats och förtydligats, innehåller den inga nya element, ej heller betecknar den härutinnan egentligen något mera framskridet sta-

[1] Medan frälsets svar undantar från regeln om skattejords återgång »tillbörlig prästättilse, varav prästen gör skatt efter lagen», nämner recessen därvid blott »prästborden i Norrland, så mycket prästen kan redligen hålla sig av». Men riksrådets öppna brev av 2[illegible] juni som förutsätter, att präst skall leva av sitt prästbol, visar, att beslutet ej åsyftade en allmän indragning av prästborden. I regel synas dessa liksom annan till kyrkopräst donerad jord och avrad ej ha reducerats, förrän konungen vid mitten av 1540-talet indrog dem till kronan mot vederlag. Laurentius Petri uppger i sin kommentar till recessen, att dennas stadgande om prästborden i Norrland åsyftade att gälla all under prästborden lagd skattejord. Formuleringen hade betingats av kännedomen om att samtliga norrländska prästbord grundats på skattejord, medan man ej vetat det om annan prästjord. Då recessen tillät prästerna behålla sin skattejord, ville den ej heller återkalla den under prästborden komna frälsejorden. Thyselius, a. a., 1, s. 80 f. — Ärkebiskopens förstnämnda påstående torde i stort sett bekräftas av ridderskapets svar, som ej lokalt begränsar prästbordens undantagande från skattejordens reduktion men väl understryker prästens skyldighet att utgöra tillbörlig skatt av dessa jordar. För hans senare påstående talar dels den omständigheten, att varken ridderskapets svar eller recessen uttryckligen nämner något om frälsets rätt att börda gods undan prästborden, dels riksrådets visserligen blott allmänna konstaterande, att präst skall leva av sitt prästbord. Förmodligen ha dock därutinnan delade meningar rått. Reformatorerna ville ej blott förbättra kyrkoprästernas ekonomi i förhållande till biskoparnas utan även absolut, vilket frälset väl i regel fann onödigt. Ridderskapet, vars svar lika litet som recessen utesluter en reduktion av prästerskapets överflödiga skattejord, har nog även tänkt sig en indragning av prästbordens frälsegods, som givits efter kung Karls räfst. Dessa voro nog rätt fåtaliga. Då det senare i ordinantian stadgades, att två svaga gäll fingo sammanslås till ett, betraktade kanske adeln (ehuru knappast med rätta) denna åtgärd som en kompensation för reducerade inkomster, ej som en verklig löneförbättring. Frågan om bördandet av prästgårdarnas frälsejord aktualiserades i varje fall, då adeln ville börda jord, som skänkts till präst och kyrka gemensamt. Men även eljest sökte ridderskapet rappa prästjord, varvid dock deras rättskrav brukade möta häftiga gensagor.

[2] Ridderskapets svar omnämner *konungens* klagomål över fara från biskoparna.

[3] Recessen talar om att konungen skulle sätta en god riddersmansman utöver klostren. Måhända har uttrycket valts med tanke på att klostren ej behövde förlänas utan blott administreras.

dium i förhandlingarna. Detta faktum kan på sätt och vis förvåna, eftersom propositionens anklagelser mot prelaterna och dess åberopande av den tilltänkta disputationen otvivelaktigt siktade mot klarare uttalanden och beslut. Denna undran näres vid en jämförelse med ordinantian och riksrådets öppna brev om beslutet. De äro i dessa avseenden mera talande. Vad beror nu denna skillnad på? Äro flera av de uppseendeväckande åtgärder, som konungen vidtog i den kyrkliga förmögenhetsförvaltningen, att betrakta som övergrepp, då de ej uttryckligen åberopa recessens reduktionsbestämmelser?

Recessen präglas som nämnt av en statsmannamässig varsamhet i formuleringen. För dess fulla förstående bör ett märkligt moment i beslutet framhävas. Där samtyckes, att lärarna skola disputera före avgörandet i trosfrågan. Recessen meddelar därpå, att åtgärden verkställts, och kungör sedan ständernas definitiva vilja. Vi behöva här ej diskutera, huruvida recessen verkligen enligt sin egen ordalydelse — frånsett trospunkten — fattats i pennan, innan disputationen kom till stånd. Även om — som tänkbart är — så ej varit fallet, är det märkligt, att de beslutande framställa saken på sätt som skett.[1] Därmed har beslutet i trosfrågan formellt ej inverkat på recessens stadgande i de förut behandlade frågorna. Således frigjordes reduktionsbesluten från trosfrågan, varigenom deras verkan säkrades gentemot alla religiösa växlingar. Samtidigt kom recessen — av samma anledning — att på sätt och vis ofullständigt uttrycka beslutets innebörd.[2] Riksrådets öppna brev och ordinantian, vilka båda tydligen tillkommit efter disputationen, upplysa oss klarare och fullständigare om mötets resultat.

Ordinantian, till vars bestämmelser vi senare återkomma, förtydligar bl. a. recessens stadganden om biskoparnas, kanikernas m. fl. taxor med att konungen *föreskriver* dem deras avgifter.[3] Prelaturer, kanonier och prebenden skola ej till-

[1] Formuleringen framhäver ståndens ansvar för disputationen. Men redan stadgandets plats i urkundens slut är signifikativ.

[2] I grunden vilade den dock på samma tankar, som uttrycktes i trosbeslutet. Principen om härskarmaktens odelbarhet hade redan adelns svar hävdat.

[3] *SRA* 1, s. 90. Formuleringen visar, att det ej är fråga om en feodal hjälp utan om en verklig beskattning, ehuru i form av återbördande av kronans rätt. Genom sistnämnda omständighet var det självklart (ehuru ingenstädes utsagt), att kronan ej blott under den närmaste, kritiska tiden utan allt framgent skulle i mån av behov utkräva denna sin rätt.

sättas med mindre konungen eller hans fullmäktiga åt spörjas. Därmed antydes även dessa kyrkoförläningars änd rade natur och betingelser.

Riksrådets öppna brev behandlar riksdagens huvudfråg i den ordning, som propositionen avsett.[1] Det lägger huvud tonen på spörsmålet om den nya tron[2] och rådets på egna och ständernas vägnar åt konungen efter predikan och disputa tion givna löften därom. I motiveringen för kyrkoreduktio nen inryckes också, att biskoparna och kyrkans förmän dag ligdags slagit under sig, somt med skinande och självdikta gudstjänst, som Gud aldrig bjudit, och somt eljest med dera list och onda funder. Därigenom hade kronan, ridderskapet och menig man kommit mycket till akters och många stycke uppkommit, som voro oskäliga och den mene man odrägliga Riksrådet faller här tillbaka på propositionens framställ ning, vilken den ytterligare skärper med uttryck, som endels äro hämtade ur reformatorernas fraseologi, och vilka mer eller mindre direkt hänföra sig till den hållna disputationen. Det upptar även ridderskapets förslag om biskopssakernas indragning under kronan, enär det är tungt för allmogen att vara under tu herrskap.[3] Orsakerna till mene mans besvär

[1] Av riksrådets brev skulle man, om recessen gått förlorad, tro att mötet åhört reformatorernas predikan och disputation, innan det fattat beslut om kyrkobeskattningen. Måhända är just detta brev anledningen till Peder Svarts ovan (*HT* 1927, s. 152 ff.) påpekade miss tag om tiden för disputationens hållande. Brevets tillrättaläggning av händelseförloppet har ej saknat avsikt. Den understryker västerås beslutens reformatoriska innebörd och mål.

[2] Brevet andrager konungens klagomål över förtalet mot honom i detta avseende före allmogens upproriskhet.

[3] Punkten har förmodligen mest av formella skäl — såvida ej rentav ett förbiseende ägt rum — icke influtit i recessen i sin allmän giltiga form. Disputationen, som skulle klarlägga, huruvida biskopar nas och klerus' *potestas jurisdictionis* var berättigad, hade ännu ej hå lits. (Jfr ovan s. 230 f.) I konungens försvar 1529 för Västerås re cess (*SRA* 1, s. 138 f.) konstateras, att tu herrskap ej kunna bliva beståndande i ett rike, i synnerhet då det ena ej vill fullkomligen lyda under det andra. Denna åsikt, som i viss mån anknöt till äldre lan rättsliga föreställningar, stred mot den kanoniska rätten, enligt vil ken kejsaren tillhör (den självständiga) kyrkan och som hennes lyd son söker hennes hjälp och ej avvisar den (Ca. XXIII, qu. 8, c. 21. Den bröt — i överensstämmelse med den andra disputationstesen — med den gängse föreställningen om att de kyrkliga räntorna ägde av den universella kyrkliga frälsningsanstalten och förlänades av hen nes överhuvud, påven i Rom. Påvens och biskopskronornas världs liga höghets- och ekonomiska rättigheter överflyttades på kungakronan. Biskopens ansvar för stiftets kyrkliga egendom övergår till konungen. Den biskopliga, världsliga jurisdiktionen blir kunglig, biskopssaker för vandlas till konungssaker. Biskopens rätt att uppbära testamente efter avlidna präster övergår till konungen (*GVR* 5, s. 66).

mot prästerskapet skola avhjälpas. Brevet fastslår, att prästerna skola leva av sitt prästbord,[1] tionde och offer. Den lagenliga minskningen i deras ränta uppväges av biskopsgästningens lindrande. Ingen får tolka denna konungens och rådets skickelse, som om de ville avskaffa alla biskopar. Tvärtom vilja de, att biskoparna skola vara, dock icke så mäktiga, att konungen och riket skola hava någon fara av dem. Då biskoparna nu (genom slottens reduktion och rusttjänstens upphörande) slippa att brytas med många hovmän,[2] kunna de dess bättre sköta Guds ord och tillse, att det går rätt till i deras stift.[3] Ej heller är det meningen att utarma kyrkoherdarna, då deras ränta modereras och förminskas efter lagboken. Dessa påpekanden visa, hur omstörtande Västeråsbesluten av många syntes vara, och hur nödvändigt rådet fann det att genast försvara och till det bästa uttolka dem.

I det föregående hava recessens reduktionsbestämmelser ingående belysts mot den kungliga propositionen och ståndens svar samt helt flyktigt mot de stadganden och kungörelser, som omedelbart följde på beslutet. Vi återvända nu till urkundens egna bestämmelser för att skärskåda dem närmast med hänsyn till mötets praktiska resultat och konungens följande kyrkopolitik.

Konungen skall föreskriva biskoparna det antal hästar, med vilka de skola rida, och taga överskottet i deras ränta

---

[1] En bidragande orsak till prästbordens reduktion under kronan på 1540-talet var recessens oklara bestämmelser, som konungen betarade skulle tillåta adeln att tillägna sig alltför mycket av dessa gods. För deras indragning mot vederlag under kronan anförde konungen såsom skäl godsens vanvård, brukarnas rättslöshet, prästernas ringa fördel av dem under dåvarande förhållanden, allt i överensstämmelse med sin tidigare kyrkopolitik. *GVR* 18, s. 632. Jfr *GVR* 16, s. 505 f. 507 ff.; *SRA* 1, s. 144.

[2] Jfr Gustav Vasas (tydligen av mäster Olof koncipierade) brev till Jämtland 13/3 1532. *GVR* 8, s. 55.

[3] Jämlikt recessens fjärde punkt — som i riksrådets öppna brev ställes i förgrunden — kräver Gustav Vasa av biskoparna vid uppgörelserna om deras underhåll vederbörlig tillsyn över Guds ords rätta förkunnelse. *GVR* 4, s. 269, 290, 300 f.; 5, s. 98 ff., 104 f., 125; 7, s. 14. 194. 216; 8, s. 324. De erinras därigenom om sitt ämbete och ansvar inför den av det kristna folket befullmäktigade konungen, liksom om den lönekaraktär, deras inkomster äga. I mäster Olofs officiella kommentar till recessen 1529 talas också om biskoparnas och prästernas predikoämbete. *SRA* 1, s. 144. Då Hans Brask 2 aug. 1527 ej befalles att predika Guds ord utan detta uppdrag gives åt konungens prokurator, uttrycker konungen därmed sin misstro till den förres kompetens och goda vilja i det avseendet. *GVR* 4, s. 288, 290.

liksom deras slott (med underlydande landbohemman).[1] Bestämmelsen innebär i grunden en inkompetensförklaring av biskoparnas rusttjänstförmåga, och den nedskriver deras krigiska tjänst.[2] Men deras andliga tjänst står kvar. Den kräver endast ett ringa följe och måttliga inkomster. Sedan vissa, behållna slutsummor på de av rikets inbyggare till biskoparna beviljade räntorna och intäkterna[3] uträknats, tager konungen det överskott, biskopsräntan utvisar gentemot den fastställda staten, i en summa pengar.[4] Biskopen blir därigenom innehavare av ett län, givet av riket på avgift, vilken uppbäres av konungen och kronan. Därmed få i sak biskopsborden även karaktär av kronolän. Då konungen ägde bestämma avgiftens storlek och överenskommelsens giltighetstid, som oftast sattes på ett år eller behaglig tid,[5] befunno sig de maktlösa biskoparna och electi genom dessa beslut i ett föga angenämt läge.[6] Recessen åsyftade förmodligen biskops-

---

[1] Av slotten kunde ej någon inkomst beräknas. De tarvade i stället drygt underhåll, som utgick av de tilliggande landbönderna. Det var därför naturligt, att dessa jordar återkallades för kronans upphjälpande.

[2] De undsluppo dock ej helt rusttjänsten. *GVR* 9, s. 388; 10, s. 379 ff.

[3] Deras övriga uppbörd hemföll enligt ordinantian till kronan.

[4] Stadgandet hindrade ej konungen att uppbära vederbörlig andel i de av biskopsräntans persedlar, som kunde vara kronan till profit och nytta (jfr *GVR* 9, s. 41; räntekammarbok 1530, f. 137 r. K. A.). Ordinantian stadgar, att biskop skall till konungen inlämna register över biskopsbordets ränta. Sedan föreskriver konungen, hur mycket kronan skall taga och biskopen själv behålla. Därvid föreligga närmast två alternativ. Antingen erhåller kronan enligt *recessens* bokstav en viss summa pengar. Eller också tager konungen avkastningen av vissa inkomster och räntor, för vilkas utgörande biskopen ansvarar. Brister han i redovisningen, är han skyldig ersätta det felande. Jfr härom kontraktet med electus i Strängnäs 2 juli 1527 (*GVR* 4, s. 268 f.). Då Sommar ej lyckats indriva konungens anpart i biskopsräntan, erinrade Gustav Vasa honom om denna hans plikt. I värsta fall skulle konungen skaffa sig ersättning i biskopens part. *GVR* 4, s. 368 f.

[5] Jfr Nyköpings mötesakter 1538. *SRA* 1, s. 226 f., 230.

[6] I uppgörelsen med Magnus Sommar juli 1527 bestämdes, att denne skulle »behålla sijg till ophælle besunnerlig i thetta åårit» vissa räntor. Stadgandet belyser den behållna biskopsräntans karaktär av en i förläningsform utgående lön. Även avtalet med Magnus Haraldi aug. 1527 ingicks på ett år — den f. ö. naturligaste terminen, då kyrkoräntorna subsidiärt skulle tagas i bruk för täckandet av kronans brist. Däremot synes kontraktet med Brask ha avsett biskopens livstid, vilket ej minst med hänsyn till de kostsamma ekonomiska uppgörelser, som biskopen hade att vänta, ej var till dennes fördel.

[7] Konungens krav voro ofta hårda och måste nedsättas, dock väl huvudsakligen på grund av under mellantiden skedd återbördning av kyrkoräntor till frälset. Jfr nedsättningen 1531 av taxorna för Riseberga kloster och Linköpingsstift. *GVR* 6, s. 313; 7, s. 246, 14, 247.

bordens förläning till biskoparna, så länge de riktigt utgjorde sina till kronans bästa utgående onera, men den uteslöt ej frivilliga överenskommelser mellan biskop och konung om biskopsbordens utbytande mot mindre men på friare villkor förlänta räntor.[1] Den i recessen anbefallda förvaltningen betingades närmast av reformatorernas åsikt, att de till kyrkans behov anslagna räntorna, så långt rätt och billigt vore, skulle behålla sin karaktär och därför också lämpligen förvaltas av kyrkans män. Men den betingades även av praktiska — politiska och ekonomiska — skäl.[2] Man fruktade ryktena om biskopsämbetets nedläggande. Det kunde även befaras, att allmogen skulle vägra utgöra sina avgälder till kyrkan, om kyrkogodsen utan vidare indrogos och prästerskapet direkt avlönades av kronan. Genom kyrkogodsens förvaltning av deras gamla innehavare undvekos uppseendeväckande och måhända farliga förvaltningsreformer, varjämte konungen besparades omtanken om och kostnaderna för godsens skötsel.[3] Redan Gustav Vasas dåvarande bristfälliga kännedom om kyrkoräntorna[4] talade mot deras förtidiga läggande under kunglig fogdeförvaltning, varav allehanda obehag och missgrepp kunde befaras. Slutligen var det en ej ringa fördel för konungen att erhålla kronans andel av kyrkans intäkter i de för riksskuldens gäldande behövliga reda pengarna.

Recessens stadganden om domkyrkornas och kanikernas räntor hade likaledes snarast karaktär av dessa riksgods förläning av konungen till de kyrkliga ämbetsmännen för deras tjänst och till de kyrkliga anstalternas och byggnadernas underhåll. Samtidigt belastades kyrkoegendomen med

[1] Att recessen berörde klostergodsens men ej biskops-, kanik- och kyrkogodsens bortförlänande berodde även därpå, att konungen ej gjort gällande, att de senares innehavare icke förmådde förvalta sin egendom. Propositionen antydde tvärtom, att de snarare varit i flera stycken alltför skickliga därutinnan. Förlorade de denna förmåga, måste givetvis andra, för kronans ekonomi betryggande åtgärder vidtagas.

[2] Att så var fallet, framgår av att biskoparna allt fortfarande fingo behålla intäkter, som enligt västeråsbesluten tillföllo kronan.

[3] Det förtjänar utredas, om konungen av kronogodsen erhöll proportionellt lika stor nettoinkomst, som taxorna av kyrkogodsen inbringade. Gustav Vasa gjorde år 1532 tvenne försök att utarrendera kronolän mot bestämda taxor till sina fogdar. *GVR* 8, s. 343 ff. — I somliga länder inbringade de av statsmakten konfiskerade kyrkogodsen så litet, att man slutligen fann det lämpligt att försälja dem för tämligen små summor. Jfr G o e n s, Die Einziehung der Kirchengüter (Oldenburger Jahrbuch XXXI, s. 55 f.).

[4] Jfr *GVR* 15, s. 481 f.

vissa av konungen efter behov och billighet föreskrivna, utkrävda och uppburna avgifter till kronans bästa.[1] Men än mindre än beträffande biskopsgodsen garantera i dessa fall recessens bestämmelser, att vederbörande skulle för all framtid obehindrat få åtnjuta de till deras underhåll anslagna kyrkogodsen.[2] Riksrådets öppna brev, som så ivrigt förnekar, att biskoparna och kyrkoherdarna skulle avskaffas, gör inga motsvarande utfästelser beträffande kaniker, prebendater, munkar och korpräster. Tvärtom hade ordinantian stadgat, att prelaturer, kanonier och prebenden ej skulle förses, med mindre konungen eller hans fullmäktige åtspörjes. Propositionens antydningar om dessa kyrkoämbetens överflödighet hava tydligen tagits ad notam.[3] De icke autentiska ordinantietexterna uppgiva, att sedan frälset bördat sin arvslott av

[1] Det synes egendomligt, att ständerna, då de i recessen medgiva, att kronans nu förminskade ränta skall upphjälpas med kyrkogodsens avkastning, ej söka skaffa sig någon kontroll över de sålunda till kronan inflytande medlens användning. Emellertid träffade denna för oss så naturliga önskan ej situationen, även om den ej var alldeles okänd för tidens betraktelsesätt. »Beviljningen» av kyrkoräntorna var formellt sett i princip ingen beskattning i modern mening utan en fullt laglig reduktion av kronans med orätt bortgivna eller på annat sätt mistade räntor. Och över kronans egen ränta ägde ständerna enligt vedertagen uppfattning ingen som helst rätt att bestämma. Visserligen varken kunde eller ville man konstatera, att minskningen i kronans ränta enbart kommit kyrkan till godo. Ej heller var det objektivt klarlagt, att jämvikt rått i kronans finanser, och än mindre, att hennes ekonomiska behov nu ej överskred förgångna tiders. Men man utgick från, att kronan måste erhålla inkomster, tillräckliga för de nödvändiga utgifterna till rikets försvar, i den mån ständerna ej direkt svarade därför. Medel därtill borde i främsta rummet åstadkommas genom reduktion av kronans mistade intäkter. Då konungen fick rätt att täcka kronans deficit ur kyrkoräntorna, betydde det med andra ord, att motsvarande kyrkliga inkomster fingo karaktär av kronoegendom. På sätt och vis var det reellt en rikets bevillning till kronan — därom voro nog ständerna fullt medvetna. Men samtidigt var det en ekvivalent till kronans berättigade reduktionskrav mot kyrkan; det innebar i den meningen endast en restitution till kronan i gengäld för dess förlorade egendom och räntor. Men därmed föllo de 'reducerade' räntorna utanför ständernas kontroll.

[2] Konungen började efter Västerås möte för kronans räkning avyttra till evärdelig ägo hus, tomter och jordagods, som legat under kyrkor och kloster. *GVR* 5, s. 101 f.; 6, s. 1 f.; 8, s. 276; 11, s. 35. Jfr räntekammarbok 1527, s. 387. K. A.; *GVR* 6, s. 26 samt ibdm. 4 s. 27—389. Då återköpsrätt därvid förbehålles rikets konung, är förebilden landslagens stadgande om kronogods. *GVR* 6, s. 2.

[3] Då konungen lät anslå vissa domkyrko- och klostergods till bestridande av andra kyrkliga och liknande utgifter, grundade sig dessa åtgärder på den reformatoriska uppfattningen, att kyrkogods, vars räntor av en eller annan anledning utgått till skäligen onyttiga ändamål, borde användas till bättre och nyttigare syften. Jfr *GVR* 6, s. 11 f.; 7, s. 196 f.

de gods och ägodelar, som domkyrkor, kloster, landskyrkor och prebenden dittills innehaft, ägde konungen förläna återstoden åt vem helst han ville. Recessen ger nu uttryckligen åt konungen dylik förläningsrätt blott i fråga om klostren.[1] Likväl äro dessa uppteckningar ingalunda så missvisande härutinnan, som de förefalla. Då de ej nämna biskopsgodsen, beror det knappast på att dessa enligt Västeråsbesluten ej voro inbegripna i frälsets bördningsrätt.[2] Men troligen därpå, att de katolska klerkerna trodde dem vara bättre skyddade mot konungens egenmäktighet än kyrko-, kloster- och kanikgodsen. Som ovan antytts ansåg konungen — ingenting tyder på att riksmötet förfäktat en annan mening — att den katolska mässgudstjänsten hade föga värde. Kaniker och prebendater borde nu som förr predika evangelium och därför i största möjliga utsträckning återgå till församlingstjänst vid landskyrkorna. I enlighet därmed föreskrev konungen vid sina uppgörelser med domkapitlen efter Västerås möte det antal kaniker och prebendater, som skulle bliva vid domkyrkorna.[3] Över de så ledigblivna prelaturerna och prebendorna förfogade konungen efter behag. Han förlänade dem till sina tjänare eller vem honom eljest lyste, eller också lät han kapitlet göra räkenskap för de lediga räntorna. Han förfogade också över landskyrkornas gäll fast under en annan titel. Hade Kalmarrecess 1483 förbjudit konungen att intränga någon till kyrkones ingäld,[4] ägde denne nu i kraft av recessen tillsyn över Guds ords rena predikan. Tillsatte biskoparna obekväma sockenpräster, hade konungen enligt ordinantian våld att fördriva den obekväme och förordna en bekvämare. Stadgandet betecknade visserligen en nödrätt; det avsåg närmast (ehuru ordinantian ej uttryckligen säger det) övergångstiden[5] och gällde enligt ordalagen nytillsatta

---

[1] G. Carlsson i *KÅ* 1922, s. 24 f.

[2] Jfr ovan s. 287 ff. Som Gustav Vasa snart började indraga biskopsgodsen under kronan och till de nya biskoparnas underhall anslog mindre indräktiga prelaturer och prebenden, tyder paragrafen snarast på att dessa uppteckningar härröra från tiden närmast efter Västerås möte, före år 1530. Jfr *GVR* 6, s. 328 f.; 7, s. 14.

[3] *GVR* 4. s. 316 ff., 318 f. Den 15 maj 1533 förbjuder konungen de vid landskyrkorna sittande prästerna i Skara stift att inneha kanonikat och prebenden vid domkyrkan. *GVR* 8, s. 221.

[4] *ST* 3, s. 374.

[5] Thyselius. a. a. 1. s. 84 f. Gustav Vasas kontrakt av 11 nov. 1533 med Laurentius Petri visar, att konungen förbehöll sig så att

präster. Men det hade dock — i förening med bestämmelsen om svaga gälls sammanslagning — en sådan räckvidd, att dess applicering i de längre ordinantietexterna ej sakna fog, låt vara att dessas uppgifter av förklarliga skäl varken äro fullt korrekta eller sakna en viss (för skrivarna troligen omedveten) tendens.

Beträffande den sista punkten, om den nya tron,[1] härrörde — enligt recessens referat av Gustaf Vasas mening — de mot konungen riktade beskyllningarna från en stor del präster och munkar, enär han kunde lida dem, som predikade rena Guds ord och evangelium, vilket de ej tålde höra eller lida. Rådet och ständerna förklara nu, att de önska en disputation av båda parternas lärare för att få höra, vilken part som hade *rättast*.[2] Så har också skett. Ständerna hava nu av disputationen samt även av 'deras', d. v. s. reformatorernas, predikan förnummit, att den s. k. nya lärans förkunnare hade goda skäl och ej predikade annat än Guds ord. De vilja på grund därav stilla det rop, som 'i detta ärende' uppkommit mot konungen, och straffa dem, som falskeligen utsprida sådana rykten. De bedja slutligen, att Guds ord måtte allestädes i riket varda renligen predikat.[3] — Som synes avgöres denna ömtåliga

---

säga presentationsrätten vid huvudgällens förläning. *GVR* 8, s. 324 f. Åtgärden motsvarade konungens rätt att stadfästa biskopsval. Fråusett kungens uppsynsplikt över klerkerna grundade den sig på vederbörandes innehav av kronoförläningar och den utsträckta jurisdiktion, prostarna nu enligt ordinantian i konungens namn skulle utöva.

[1] Jfr den tyska riksdagens term »Die neue Lehre». Richter, a. a., s. 98, not. 2. Se även *SRA* 1, s. 343, 350 f.; *GVR* 2, s. 269.

[2] Den försiktiga formuleringen återfinnes i Olaus Petri's »Swar påå tolf spörsmål» (*OPSS* 1, s. 225 f.) och i konungens brev till Brask 7 jan. 1527 (*GVR* 4, s. 12). Propositionen använder däremot ordet *rätt* (*SRA* 1, s. 72). Jfr Olaus Petri's polemik mot Paulus Heliæ med anledning av ett förhastat uttalande av Luther (*OPSS* 1, s. 167—170, se särskilt slutorden s. 170): »Såå brukar man lärares scriffuelse som man j jtt rådh göra pläghar, ther monge giffua sina röster och meningar före, och warder sidan then rösten anamat som synes likast wara, och ther medh warda the andre j rådhit icke förkastade, ty huar giffuer sine röst för icke ath han wil ath thet inkom skal såå wara som han säger, vtan giffuer thet före påå the andres behagh. ath wete the bätre rådh såå bliffue ther widh, såå skal man och bruka lärarene.» Jfr *OPSS* 1, s. 552.

[3] Anjous ord (a. a. 2, s. 20), att Västeråsrecessen »icke afgjorde hvilketdera af de inom kyrkan tvistande partierna hade rätt, och endast förutsatte, att kyrkan hade eller tillegnade sig sanningen», äro ej träffande, såvida man ej utgår från det reformatoriska kyrkobegreppet. Visserligen säger beslutet ej uttryckligen, att predikanterna hade rättast, men det konstaterar, att dessa hade goda skäl och

tvistefråga formellt sett synnerligen varsamt och med ett skickligt, halvt beslöjat ordval.[1] All nödig hänsyn tages till de gammaltroendes känslor. Det säges ej, att deras förmän haft orätt, att de överbevisats om villfarelse, tvärtom får tilldragelsen snarast karaktär av ett rentvående av konungen och hans religiösa hållning. Att Gustav Vasa genom vidhållandet av kravet på disputation otvetydigt ställt sig på reformatorernas sida faller därför ej i ögonen. Stadgandet får dock relief mot de inledande orden om konungens åsikt och prelaternas politik. I slutet framskymtar även de positiva följderna av ständernas ställningstagande: straff utlovas mot konungens belackare i fråga om den nya tron, och ständerna utbedja sig Guds ords rätta predikan.[2]

---

ej predikade annat än Guds ord. Bättre vitsord kunde de enligt den evangeliska uppfattningen knappast få. Straffhotet mot belackarna av konungen, vilken tagit de oskyldiga predikanterna i sitt försvar, och framför allt bönen, att han måtte allestädes i riket låta renligen predika Guds ord, fastslå ej, att kyrkan hade eller tillegnade sig sanningen, utan uttrycka ständernas orubbade förtroende till konungens vilja och förmåga att styrka och skydda landets rätta kristna tro. Därigenom uttala ständerna faktiskt, att efter deras förstånd predikanterna hade rättast. — Stadgandet, som f. ö. anknyter till Vadstenapropositionen 1524 (*SRA* 1, s. 26), belyses av en jämförelse med Speierrecessens motsvarande bestämmelse (se ovan s. 254), vilken lutheranerna betecknande nog velat omformulera till »Gegen Gott zuvorab und darnach bei Kaiserlicher Majestät hoffet zu verantworten» (Brandi, a. a., s. 196). Ändringsförslaget harmonierar liksom Västeråsbeslutets formel med den evangeliska skriftprincipen. Men medan det förra rent praktiskt sett uttrycker lutheranernas misstro mot kejsarens personliga ståndpunkt och omdömesförmåga, är det senare ett förtroendevotum för den rättrogne landsfursten. Beslutets formulering överensstämmer som nämnt med den reformatoriska åskådningen. Jfr Westman i *HT* 1917, s. 3 f.

[1] Anjou, a. a., 2, s. 23 f.

[2] Stadgandet åsyftade uppenbarligen ej religionsfrihet, men väl samvetsfrihet. Det fordrade, att konungen skulle skärma den rena läran. Beslutet upplyser visserligen ej om formerna därför, men det skulle tydligen ske i likhet med konungens tidigare och nu senast i Västerås iakttagna förfarande, som f. ö. nära överensstämde med de lutherska principerna. De Wette, a. a., 3, s. 88 ff. Konungen kunde själv ej döma i trosfrågan; däremot skulle de i den heliga skrift lärde och förståndige, som han, när samhällsvådlig tvist och oenighet om läran uppstode, ägde att sammankalla, ur den heliga skrift söka sanningen och sedan förena sig om goda och kristliga beslut. För deras verkställighet skulle konungen sedan sörja, så långt den inre friden medgav. Västeråsrecessen godkände ej blott konungens tidigare hållning i de kyrkliga frågorna utan gav honom möjlighet att längre fram genomdriva de inre kyrkoreformer, varom på grund av oenigheten inom det andliga ståndet fullgiltiga och detaljerade beslut ej kunnat fattas på riksmötet. (Jfr Planitz' andragande vid tiden för Speiermötet till hertig Georg av Sachsen om att de båda sachsiska furstarna skulle förordna om de kyrkliga ceremonierna »och annat»,

Vilken är nu huvudorsaken till den moderation, som recessens formulering visar även i trosfrågan? Man kan söka den i konungens försiktiga politik, som även vid denna tidpunkt hade att räkna med stora svårigheter. Otvivelaktigt sker det med rätta; dock böra därvid vissa omständigheter ihågkommas, som förtydliga bilden.[1] Även om konungen önskat mycket bestämdare och kraftigare uttalanden av riksmötet i de kyrkliga frågorna, är det fråga värt, om han kunnat driva igenom mera av sina krav — utan våldförande av den parlamentariska ordningen eller åsidosättande av de enklaste krav på diplomatisk klokhet — i en urkund som recessen.[2] Denna utfärdades av rådet och riksdagen med för alla riksständer full och förbindande kraft. Genom formen av förening erhöll den liksom flera av våra främsta och viktigaste äldre statsrättsliga urkunder — t. ex. Uppsala mötes beslut — nära nog lagens helgd.[3] Recessen måste därför helt enkelt formuleras så, att den åtminstone från inhemsk rättsuppfattning ej innebar något formellt anstötligt. De åberopade skälen till förändringarna måste förstås och uppskattas av alla stånd, som buro ansvaret därför. De förklaringar och utfästelser, konungen och hans förtroendemän givit under rådplägningarna före riksmötet liksom senast vid om- och slutredigeringen av ständernas svar, måste även hållas.[4] Det kravet var så mycket oundvikligare, som be-

---

i fall den pågående riksdagen till följd av biskoparnas motstånd ej beslöte därom. Gess, a. a., 2, s. 589.) Västeråsbeslutet förebådade Örebrokonciliet, vars medlemmar »bekenne oss alla af vordt embete plichtoga vara til at förkunna, uthspridha och fremia Gudz ord» och därför »vilia thet så bestella, at thet skal kring om alt riket och vedh alla kyrkior — rent och oförmängdt predikat varda». *SRA* 1, s. 118.

[1] Gustav Vasas under upproret 1529 givna löften om de goda gamla sedvänjornas bibehållande och om predikofrihet voro utslag av hans under situationens tvång frikostiga bruk av goda ord. De fingo för framtiden ingen verkan.

[2] Jfr ovan s. 262.

[3] Jfr Hjärne, a. a., s. 75 ff.

[4] Slutorden i frälsets svar om tron: »och blifve ved goda gamle cristeliga sidvenior», bryta endast skenbart av mot föregående passus »ath rena Gudz ordh må blifva predikat allestädz effter Gudz befalning och ecke oviss järteken, menniskio dict och fabel, som her til dags mykit skedt är». Svaret överensstämde otvivelaktigt med konungens och reformatorernas önskemål. Det vittnar om en ej vanlig formuleringskonst. Även Speierriksdagen rådslog dels om bevarandet av de goda fädernëärvda kyrkobruken, dels om avskaffandet av missbruken. Friedensburg, a. a., s. 225 f.

slutet gick ut över det talrika prästerskapet, vars rättsliga anknytning till det internationella kyrkosamfundet ej utan den största diplomatiska fintlighet kunde angripas och hävas.[1] Att konungen av prelaterna, som ej beseglat recessen, utan nödtvunget fått avge en särskild förklaring om bifall till de kyrkliga förändringarna, kunde förvänta motstånd, när tillfällen yppade sig, var givet. Lika påtaglig var oviljan mot trosförändring hos allmogen och en stor del av frälset. Riksdagen hade fördenskull fått bevittna flera upprörda scener. Även reformatorernas ståndpunkt var i grunden moderat och försiktig. De hade nyss haft en hård strid med vederdöparna. Dalaallmogens uppror hade — trots alla olikheter — haft samma inflytande på deras politiska hållning som det stora tyska bondeupproret på Luther.[2] Enbart den inrikespolitiska situationen tvang konungen att i överensstämmelse med folkviljan låta formulera beslutet med största takt för att i sak få sina viktigaste krav däri sanktionerade.[3]

Förklaras recessens moderation redan av landets inre förhållanden, tarvar urkundens fulla förstående en blick på det utrikespolitiska läget och de samtida utländska mötesbeslutens stadganden i trosfrågan. Man kan fråga sig, om Gu-

---

[1] I Tyskland utfärdades de samtida kyrkoordningarna och kyrkliga reformbesluten med reservation för de stadgar, det kommande allmänna kyrkomötet eller nationalkonciliet kunde fatta. Rent teoretiskt ville man således ej på förhand prejudicera en framtida allmän internationell överenskommelse. Västeråsbeslutet gör ej denna viktiga reservation och bryter därigenom i tysthet med den påvliga suprematien och den gängse konciliära uppfattningen. Men det åsyftade långtifrån en utbrytning ur Corpus christianorum. Konungen och reformatorerna ansågo otvivelaktigt, att den förenande länken i detta samfund ej borde utgöras av det internationella prästerskapet utan av en församling, som bildades av ländernas och rikenas vederbörligen befullmäktigade, suveräna regenter och statsöverhuvuden. — Olaus Magnus' påstående (SRS III: 2, s. 82), att de nordiska kungarna, dvs. Gustav Vasa och Christian III, förpliktat sig »ad futuri concilii constitutiones», torde likväl återgå på löften, som de båda konungarna låtit undfalla sig. I vilken form och under vilka förbehåll, de givits, är dock ovisst. Faktum är, att Christian III (i överensstämmelse med Odense recess av år 1527) visade sig villig att hörsamma kallelsen till konciliet i Mantua. J. J. Müller, Entdecktes Staats-Cabinet IV, s. 333 ff.; Paludan-Müller, a. a., s. 311. Gustav Vasa har däremot veterligen ej givit något sådant skriftligt löfte.

[2] Brandi, a. a., s. 186 ff.

[3] Jfr lantgreve Filips råd för Christiern III angående den evangeliska lärans införande, dat. 17 maj 1533. Rommel, Urkundenbuch zur Geschichte Philipps des Grossmüthigen, s. 49—52.

stav Vasas politik skulle lyckats, i fall ej den aktuella situationen i Norden varit så gynnsam, och om ej kejsarens krig med påven för de oinvigde då syntes öppna oanade perspektiv. Vi lämna denna fråga därhän. För vårt syfte viktigare vore utan tvivel en jämförelse med reformationen i grannländerna och en undersökning av formerna för kyrkoreduktionens genomförande där. Händelserna på västeråsmötet skulle då framstå i skarpare belysning. Enahanda förhållanden och faktorer betingade och utlöste krisen såväl i Sverige som i grannländerna; den förlöpte också i stort sett under likartade former i hela Norden. Dessa problem ha dock redan beaktats av svenska forskare.[1] Betydelsefullast för förståelsen av själva västeråsbesluten vore dock ett studium av trosfrågans behandling i det tyska riket och på den tyska riksdagen vid denna tid.[2]

Helt naturligt fingo de i sak häftiga meningsbrytningarna mellan de ännu ej fullt utbildade religiösa huvudpartierna ej samma tillspetsade skärpa i de officiella aktstyckena som i de religiösa pamfletterna och stridsskrifterna eller i den intima brevväxlingen. Såväl katolikerna som Luthers anhängare ställde sig officiellt på samma plattform. Båda parterna krävde Guds ords rena förkunnelse och de kyrkliga missbrukens avskaffande. Givetvis ville varken de gammaltroende eller de reformvänliga tyska furstarna erkänna, att den av en munk ledda kyrkliga reformrörelsen måste resultera i en sprängning av den katolska kyrkans enhet. Det hade varit ett hån mot deras egen makt, myndighet och goda vilja. Liksom fjortonhundratalets reformkoncilier lyckats med de tyska ständernas hjälp avvärja faran för schismat och i stället bidragit till kyrkans stärkande, så borde även nu en insiktsfull och genomgripande reform med undanröjande av de ånyo inrotade kyrkliga miss-

---

[1] För Danmark jfr numera J. O. Andersen, Herredagen 1527 (i Festskrift til Kristian Erslev den 28 Dec. 1927). Andersens tolkning av Odensebesluten belyser i sin mån indirekt Västeråsriksdagen, vars reformatoriska innebörd ej minst på grund av tronavsägelsen och disputationen framträder i klarare dager än det danska mötets.

[2] Västeråspropositionen anspelar — liksom bl. a. Gustav Vasas svar i maj samma år på Dalarnas besvärspunkter och konungens framsättningar i Strängnäs 1529 — med tydligt gillande på de utländska reformrörelserna i Tyskland och grannländerna. *SRA* 1, s. 71, 135, 351; *GVR* 4, s. 173, 7, s. 205 f.

bruken leda till tvistens hävande. Alla stånd måste lojalt medverka till samhällslivets sanering och göra allt för att undanröja bestående missförhållanden. Den samtida politiska diskussionen står helt under intrycket av denna nedärvda, av konciliemännen predikade åskådning. Ingen av de ledande tyska furstarna ville under dessa förhållanden taga ansvaret för en brytning, som omöjliggjorde den fredliga uppgörelsen. Medan klyftan mellan de kyrkliga åskådningarna oavbrutet vidgades, överspanns den — även efter den öppna brytningen — av de teoretiska fiktionernas nät. Redan innan sammanjämkningspolitiken genom påvens och kejsarens förenade krafter satts ur spelet, var den kyrkliga och kyrkopolitiska striden den centrala, ehuru samtidigt helt naturligt nedärvda eller tillfälliga rent politiska konstellationer hade fritt spelrum. Under sådana förhållanden måste de offentliga aktstyckenas formuleringar i trosfrågan noga skärskådas i belysning av de politiska partiernas, särskilt de utslagsgivande viljornas motiv och mål. Först en dylik undersökning skulle fullt klart belysa den svenska utvecklingens natur och egenart. Utrymmet förbjuder oss emellertid att här ingå på dessa frågor.

Västerås recess karaktäriseras av tvenne egenskaper. Reellt åsyftar den främst en genomgripande reform av kronans räntor. Formellt ansluter den sig till gamla åskådningar och tänkesätt. Enligt landslagens kungabalk döma lagmännen på Mora ting konungen till krona och konungsdöme, att land råda och rike styra, lag styrka och frid hålla. Då är han — fortsätter lagen — dömder till Uppsala öd. När Gustav Vasa i Västerås avsäger sig kronan, sker det enligt propositionen ej minst till följd av bristen på medel att fylla konungens i landslagen föreskrivna plikter. Uppsala öd har minskats och är otillräckligt. De världsliga ständerna förmå ej, prästerskapet vill ej avhjälpa kronans brist.[1] Krig och dyrtid sluka kronans intäkter. Vilja ej rikets invånare ersätta Uppsala öds mistade räntor, anskaffa de ej medel, som konungen behöver för att göra sin plikt och tjänst — som ej minskats utan tvärtom alltjämt ökas — så må de välja en annan

---

[1] *SRA* 1, s. 73 f. Jfr *GVR* 14, s. 399.

konung. — Ständernas svar tillmötesgå konungens krav. Genom recessen tilldöma de kronan kyrkans överflödiga räntor,[1] ställa biskoparnas världsliga makt i konungens sköte och fälla i tvisten mellan konung och prelater om den nya tron utslaget till den förres bästa. I övrigt lämna de åt konung och råd att stadga och verkställa härom, som rätt och billighet kräver.

Ordinantian[3] har varit föremål för långvarig, ännu ej avslutad diskussion. Man har tvistat om hennes formella karaktär, om hennes tillkomst och om hennes innehåll. Hjärne har i sin alltför litet beaktade avhandling framhållit hennes karaktär av riksrådsstadga — i den form hon, artikelvis uppsatt, spreds till allmogen. Hon hade tillkommit med ständernas (närmast rådets) samtycke, men det stod konungen »öppet att kungöra dessa bestämmelser och sålunda utöfva sin kyrkliga förordningsmakt i kraft af recessen, på hvilket sätt han ville och för hvarje särskildt tillfälle ansåg klokast. I själfva verket föreligger också Västerås ordinantia i flere redaktioner, af hvilka ingen torde få anses ha haft uteslutande giltighet.»[4]

Senare forskare ha framhållit — delvis mot Hjärne — att ordinantian tillkommit efter recessen, från vars huvud-

---

[1] Ej utan skäl nämner en 1530 skriven arkivförteckning främst bland konungens i kammaren förvarade brev: »Rikesens rådz dombrev på Westerårs ordinantia och recess.» Härmed avses troligen recessen själv jämte rådets öppna brev om Västeråsbesluten. Se R. A:s ämbetsarkiv, Arkivalielistor från kansliet, äldre än 1618.

[2] Peringskiöld, Chronicon genealogicum, s. 30; Westman a. a., s. 409.

[3] Beteckningen *ordinantia* kan jämföras med det franska ordet *ordonnance*, som betyder kunglig förordning. I den tyska nationens äldsta kända utförliga besvär mot kurian (1456) kallades den första delen, som utgjorde utkast till ett dekret: »Ordinatio contra gravamina illata Allemaniae Nationi.» Gebhart, Die gravamina der deutschen Nation gegen den römischen Hof, s. 17. I betydelsen kunglig skattestadga förekommer ordet i Gustav Vasas brev den 12 mars 15[illegible] (*GVR* 5, s. 60): »En ordinantia huruledis bönderne i helsingeland skola göre sijne kyrkeprester tijende oc annen rättogheth.» Den utfärdades av konungen »medh rijkesins rådz rådt, som oss näruarandis ära, och tesligis medt för:na vår almoges och clerkernes samtycke her i helsingeland». Jfr *SRA* 1, s. 390.

[4] Hjärne, a. a., s. 79 f.

bestämmelser den utgår.[1] »Ordinantian är en på grund af recessen och i samband därmed uppgjord och af riksrådet utfärdad ordningsstadga, innehållande de närmare bestämmelser angående de förhållanden, hvarom beslut vid riksdagen fattats.»[2] Samtidigt har ordinantians karaktär av kunglig förordning eller urkund poängterats.[3] För denna åsikt kunna stöd i samtida urkunder åberopas. Riksrådets öppna brev av 27 juni omnämner med tydlig hänsyftning å ordinantian 'denna vår nådigaste herres och vår skickelse'.[4] Gustav Vasa talar i brev av 26 aug. 1527 till stiften i riket om »then ordinantia som nyligast skede j Vesteras åff oss och vårt elskeliga rikisråd»,[5] varvid han, som brevinnehållet visar, verkligen åsyftar ordinantian. Men i ett något äldre kungabrev talas om »then ordinantia och instructio som beslutad vart åff rikisens råd j Vesteras».[6] Konungens egna utsagor från tiden

[1] Den hjärneska uppfattningen om de båda beslutens samtidighet är dock knappast riktigare än den nu gängse, som — åtminstone rent logiskt sett — ej saknar grund. Jfr Emil Hildebrand i *HT* 1914, s. 35 och ovan, s. 285 ff. Det kan likväl ej bestämt visas, att ordinantian uppsatts senare än recessen, ehuru allt tyder på att den senare legat till grund för den förra, men väl att båda dokumenten stå i det närmaste förhållande till varandra. Jfr nedan s. 303.

[2] Appelberg, a. a., s. 50.

[3] Tunberg, a. a., s. 63; Westman, a. a., s. 420; G. Carlson i *KÅ* 1922, s. 24, not 1, där ordinantian rubriceras som en stadga angående recessens praktiska tillämpning; Holmquist, a. a., s. 101.

[4] *SRA* 1, s. 98.

[5] *GVR* 4, s. 309. Den 7/7 omnämner Gustav Vasa »then ordinantia som j Vesteras skedt ær», vilka ord även syfta på ordinantian. *GVR* 4, s. 275.

[6] *GVR* 4, s. 271. Jfr ibdm, s. 256; anteckning ur *RR*. B. efter riksrådets öppna brev om västeråsbesluten: »Thenna eptherscriffna haffua fåth rikisens rådz breff och ordinantias som vthgågne äre.» I den följande uppräkningen anges i regel, ifall vederbörande blott erhållo »breff», d. v. s. riksrådets brev om besluten, eller »breff och articler», d. v. s. riksrådsbrev och flera exemplar av ordinantian, eller »eth breff, en articel» eller blott »en articel». Måhända kan frågan om ordinantians olika versioner lösas med hjälp av dessa anteckningar. Riksrådsbrevet om västeråsbesluten är daterat den 27 och 28 juni — förmodligen utgick brevet till landsorten under båda dessa daton. Det visade sig då säkerligen ogörligt att med kansliets begränsade resurser inom en tidsfrist av tre à fyra dagar förfärdiga alla avskrifter, som egentligen behövdes av riksrådets brev samt recessen och ordinantian. (Det sätt, varpå de tyska riksständerna troligen redan vid denna tid själva ombesörjde avskrivningen av riksdagsakterna, synes ej ha använts här. Jfr Rauch, a. a., s. 95 f.) Varje landskap, fogde och förläningshavare behövde minst ett, i regel flera exemplar av varje, för att nu ej nämna städerna och domkapitlen samt de fullmäktige från varje härad (jfr *GVR* 6, s. 177). Recessen, som ju också var en ständernas förpliktelse, ställd till konungen, har man

närmast efter västeråsmötet lämna således inget klart besked i denna fråga. De upplysningar, som andra, samtida eller senare källor lämna härom, äro uppenbarligen av föga värde.[1] En granskning av ordinantian själv torde lämna ett säkrare resultat. Vi skola härvid hålla oss till riksregistraturets text, som överensstämmer med den av Laurentius Petri i hans förklaring av recessen och ordinantian använda texten, och vilkens autenticitet genom de senaste forskningarna[2] är höjd över varje tvivel.

Vid läsningen av ordinantian frapperar dess olikhet med de samtida utländska kyrkoordningarna, som ju väsentligen avhandla inre kyrkliga frågor och reglera den kyrkliga gudstjänsten och kulten. I deras vanligen breda framställning kommer — oavsett deras större eller mindre grad av kon-

---

emellertid knappast medskickat utan i stället nöjt sig med riksrådsbrevet samt ordinantian, men ej ens av dessa har ett tillräckligt antal kopior hunnit förfärdigas. (I skrivelser av $^{28}/_{6}$ om mötet nämner kungen rådets brev än med orden »som här med fölier», än »som eder forkynned varder» *SRA* 1, s. 99 f.) I kansliet tillgreps då den utvägen att antingen blott sända ett riksrådsbrev eller en utskrift av ordinantian. Den sistnämnda var ju betydligt kortare än den förra men var också i det skick, vari den är intagen i riksregistraturet, ej ägnad att ersätta den förra, då däri recessens grundläggande bestämmelser saknades. Dessa ha därför redan i Västerås troligen i flera fall tillagts i slutet av de exemplar av ordinantian, som utsändes, och vilka senare i kungens brev ofta benämnas »then Recess och Ordinans (som) var uthkommitt kringom hele landett» (*GVR* 5, s. 65) eller »then ordinantia och recess som samtykt och giord var i Västrås» (*GVR* 5, s. 42). Visserligen är det obevisligt och kanske även otroligt, att det kungliga kansliet besvärat sig med en dylik sammanställning av mötesbesluten. Däremot förvånar det ej, om de närvarande representanterna för kyrkan, särskilt domkyrkornas ombud, i avvaktan på erhållandet av de fullständiga texterna, för vilka de förmodligen fingo betala, annoterat besluten på nyssnämnda sätt. De onöjaktigheter (*HT* 1914, s. *34* f., *KA* 1922, s. 24 ff.), som vidlåda dessa privatuppteckningar, bliva då lätt förklarliga. Möjligheten härav förtjänar att framhävas, enär frågorna om de latinska ordinantieuppteckningarnas tillkomst och sanningsvärde hava den största betydelse för spörsmålet om förhållandet till Rom. Jfr den i *SRA* 1, s. 390 f. avtryckta, formellt synnerligen bristfälliga uppteckningen av Västerås ordinantia 1544. — Beträffande termen artikel jämför *SRA* 1, s. 403; *GVR* 14, s. 403.

[1] Så t. ex. Petrus Benedicti rubrik till sin översättning av ordinantian och en annan, i vissa handskrifter av ordinantian förekommande överskrift, båda anförda av Tunberg, a. a., s. 64 f. — Att Petrus Benedicti ej återger alla ordinantians punkter beror på att de uteslutna stadgarna voro föga anstötliga ur katolsk synpunkt. Jfr G. Carlsson i *KA* 1922, s. 21 ff.

[2] G. Carlsson i *KA* 1922, s. 20—26. Enligt reformatorernas betraktelsesätt var modersmålet självskrivet även i ordinantian, som officiellt utfärdats endast i denna form. Vi återkomma s. 307 ff. till den andra huvudtexten av ordinantian.

servatism — alltid det nya och från de gamla kyrkoförfattningarna och bruken avvikande öppet till synes.[1] Västeråsordinantian utgick däremot endast med de världsliga ständernas auktoritet. Den kunde därför enligt den reformatoriska åskådningen lämpligen endast behandla spörsmål, vilka dels gällde den rätta kristna trons upprätthållande — lika viktigt för lekt som lärd — och dels reglerade kyrkans förhållande till staten, dvs. huvudsakligen världsliga frågor, som föllo utanför prästerskapets egentliga kompetensområde. Frånsett de på recessens stadgande i trosfrågan grundade bestämmelserna redogör ordinantian därför i ett antal punkter huvudsakligen blott för förändringarna i kyrkans ekonomiska villkor, i anslutning till kyrkobalkens stadganden, som åberopas, men vilka ej vid företagna ändringar nämnas. Ordinantian är från den synpunkten väsentligen en ekonomisk stadga. Ej för intet säges i en nyåret 1528 utkommen förklaring och tillägg till ordinantian om de s. k. biskopssakören, som fogdarna å konungens vägnar enligt västeråsbesluten nu utkräva av allmogen, att »somlige aff samme sacher wtt trycthe äre i ordinantian, som i Vesterås giordis oc mesth wttryckes wty lagbochen besynnerlige i kyrkia balchen».[2] Laurentius Petri slutar sin utläggning av ordinantian med påpekandet av att denna liksom recessen ingalunda innehåller alla förändringar, som grunda sig på Guds ord. »Men thett åhr meeningen, at man uthi the stycker, som ther uthi fattadt åhro, icke wijdare träda skall än som rätta sinnett och grunden ther uthi warit hafuer.»[3] Ordinantian poängterar verkligen det bestående i kyrkoförfattningen; hon låter påskina — liksom recessen — att förändringarna blott äro betingade av missbruk av den gamla lagen, och förbigår med tystnad det faktum, att flera av hennes bestämmelser i alla händelser ej stå i samklang med gammal svensk lag.[4]

---

[1] Luther har dock redan 1523 i sin skrift: »De instituendis ministris ad venerabilem senatum Pragensem», framhävt, att största möjliga anslutning till den bestående ordningen borde iakttagas vid införandet av kyrkoreformation. (Köstlin, Martin Luther 1, s. 588).

[2] *GVR* 5, s. 25 f.

[3] Thyselius, a. a., 1, s. 99. Mäster Lars uppfattning i dessa stycken verifieras av broderns författarskap år 1528.

[4] Jfr Brasks klagomål mot konungen 9/9 1527. *GVR* 5, s. 210. Biskopen ställer det till konungens samvete att betänka, »med huad lagh eller retuise then ordinantia skede j Vesterars eller myn gård oc ægedela på Norett mik och kirkenne ære affhende. — En godh stadge

Detta säregna förhållande betingas nu av ordinantians karaktär. Hon är ingen kyrkoordning, vars huvudinnehåll hon medtigande hänvisning till recessens ord om Guds ords fria predikan lämnar åsido. Ordinantian utreder däremot i stora drag de förändringar i kyrkans rättsliga och ekonomiska ställning, som följa av recessen. Dess sfär faller utanför det egentliga området för kyrkoordningen, den endast snuddar vid kyrkans inre organisation och författning. Ordinantian tillvaratager den världsliga maktens och det världsliga samhällets intressen gentemot hennes kyrkliga tjänare. Hon föreskriver i de förras namn och på grund av deras beslut prästerskapet vissa villkor och åligganden, tager ifrån dem vissa intäkter och reglerar deras stat. Sedan kyrkan således återförts till sitt rätta verksamhetsfält, lämnas hon fri att sköta sina åligganden efter den i recessen fastslagna normen.[1] Då ordinantian nu har nämnda karaktär, kan hon enligt västeråsbeslutet ej ha tillkommit genom en överenskommelse mellan den värdsliga och andliga makten, mellan konung, riksråd och eventuellt de världsliga stånden å ena sidan och prelaterna (med meniga prästerskapet) å den andra. Ordinantian bryter — liksom recessen — med den kyrkliga teorin om tu herrskap.[2] Hon ger i stället uttryck åt det världsliga samhällets korrigerande makt[3] över kyrkan. Ordinantian vill råda bot på kleresiets övergrepp mot kronan och de världsliga ständerna.

Vem har då utfärdat ordinantian? Som H j ä r n e riktigt

---

eller ordinans bör haffua sijt ffundament bådhe åff andelige och verdslige lagh oc ey mott oc skee med theris frije samtycke som ordinantien på rörer, som j konungxbalken stonder e huad andra vilie ther om skicka som inthet sielffue tillathe eller ægande ære j thet som ordinantian aarörer.» Brask polemiserar ej mot recessen, till vilken biskoparna skriftligen samtyckt (*SRA* 1, s. 8 f.) och som med god vilja kunde misstolkas (T h y s e l i u s, a a., 1, s. 70). Deras bifall till ordinantian har tydligen ej ansetts erforderligt; i annat fall hade nog Gustav Vasa påmint Brask därom i sitt svar (*GVR* 5, s. 32). Detta förfaringssätt var likväl vid denna tid varken ovanligt eller särskilt uppseendeväckande. Den för sitt erasmiska tänkesätt kände hertig Johann III av Jülich-Cleve utfärdade sina långt ifrån kätterska kyrkoordningar av 1525 och 1532 i kraft av sin landsherrliga myndighet. M a u r e n b r e c h e r, a. a., s. 354 f.

[1] J o h a n n e s P a r i s i e n s i s är den förste, som från juridisk synpunkt klart uttalat denna reformatoriska uppfattning. Se S c h o l z, a. a., s. 310. Den ligger till grund för Luthers och de svenska reformatorernas åskådning. Jfr *OPSS* 1, s. 385.

[2] *SRA* 1, s. 98, 138 f., 141; jfr *HT* 1927, s. 152, not. 1.

[3] Jfr ovan s. 244, not. 2.

antyder,[1] har hon knappast utfärdats. Hon äger i sina kända formuleringar ej urkunds form utan är i stort sett blott en uppteckning av den stadga, som på mötet gjordes om den kyrkliga förvaltningen. Vem har då gjort denna stadga? Som nämnt har det andliga ståndet ingen andel däri. Vi måste här ta hänsyn till Gustav Vasas egna yttranden, som närmast tala för att konungen och rikets råd eller detta senare ensamt gjort dessa stadgar. För den senare eventualiteten synes stadgans form tala. Där nämnes konungen alltid i tredje person, antingen med lagspråkets *konunger* eller *vår nadugista herra*.[2] Emellertid kunna vi härav ej sluta mer än att konungen ej — som ovan antytts — personligen utfärdat denna stadga. Det förefaller dock, att döma av konungens taktik i övrigt under mötet, sannolikast att konungen låtit riksrådet — som säkerligen arbetade i nära samråd med konungens enskilda förtroendemän — uppsätta artiklarna, som han sedan själv gillade.[3] Ordinantian ansluter sig till frälsets svar om Guds ords rena predikan »effter Gudz befälning och ecke oviss järteken, menniskio dict och fabel, som her til dags mykit skedt är, och blifve ved goda gambla cristeliga sidvenior». Sedan ständerna lämnat tillfredsställande svar på den kungliga propositionen samt åtagit sig de därav följande förpliktelserna, lät riksstyrelsen av egen myndighet avfatta och skriftligen meddela mötets beslut i vissa frågor genom ordinantians punkter.

Ehuru ordinantian till följd av sin centrala historiska betydelse ofta varit föremål för historiska undersökningar, av vilka flera äga stort vetenskapligt värde, är ämnet

[1] Hjärne, a. a., s. 79. Jfr ovan s. 298.

[2] De punkter, i vilka detta privaträttsliga uttryck förekommer. gälla närmast engångsstadganden, som huvudsakligen berörde den då regerande konungen. Formuleringen antyder, att biskoparna. domkapitlen och kanikerna ej skola lämna alla kommande regenter register över sina inkomster utan blott till Gustav Vasa, som sedan skulle stadga därom för framtiden. Jfr Laurentius' Petri förklaring av dessa punkter (Thyselius, a. a., 1, s. 86): »Tridie och fiärde artichelenne hålla aff Recessenom och ähre allerede fullgiorde.»

[3] Det låg ej minst i reformatorernas intresse, att den konservativt hållna ordinantian ej utfärdades i högtidligare former. De hade även liksom konungen intresse av att hon framlades i summarisk form, då hon desto snarare vid påfallande behov kunde förändras och förbättras. Det blev som bekant påkallat redan vid nyåret 1528, då konungen med rådet synes ha supplerat henne (*GVR* 5, s. 25 ff.). Dock får man därvid ej förneka eller förbise hennes fulla rättskraft. Jfr härom den svenska senmedeltida uppfattningen. K. H. Karlsson i *HT* 1884, s. 275 f.

ännu ej uttömt. Hennes stadgar komma i klarare belysning redan vid en minutiös jämförelse med kyrkobalkens paragrafer. Jämföras de ytterligare med Olaus Petris reformatoriska författarskap, särskilt från åren 1527 och 1528, med Laurentius Petris uttolkning av aktstycket[1] och med 1572 års kyrkoordning, framstå hennes punkter i ny och klarare dager, vi ana då, vad som döljer sig bakom hennes försiktiga formuleringar och påfallande tystnad. Mot bakgrunden av mäster Olovs officiella författarskap och den följande utvecklingen av kyrkorätten, som, frånsett den tyska episoden under 1540-talet, resulterade i ärkebiskop Lars' kyrkoordning, vinner ordinantian i mycket sin förklaring. Vi kunna då förstå, att detta egenartade aktstycke trots sin nyckfulla uppställning och heterogena sammansättning verkligen motsvarat upphovsmännens förväntningar och i tysthet banat väg för den religiösa omvälvning, som vid dess tillkomst endast låg i sin linda. I full belysning framstår dock ordinantian först, när hon — liksom recessen — betraktas mot den tyska reformationen, särskilt sådan den avspeglar sig i riksdagsförhandlingarna. De tyska världsliga ständernas besvär mot Rom och prästerskapet äga sin motsvarighet i den svenske konungens oupphörliga klagomål åren före reformationsriksdagen mot påven och den svenska kyrkan.[2] Västeråspropositionen framhäver, att ropet mot konungen om den nya tron uppkommit »för then skuld, ath hans Nade oc jemvel manga andra, *så nu her som i flere anner rike,* hafve lärt besinne mang stycke, ther cronan, ridderskapit och then mene man åf kyrkiones personer hafve med bedragne och förtungade varit» och emedan »hans Nade och flere gode men, som thet besinnat hafva, tala her om och

[1] Thyselius, a. a. 1, s. 84—101. Till grund för ärkebiskopens kommentar till recessen och ordinantian låg närmast det år 1529 efter västgötaupproret tydligen av brodern, Olaus Petri, skrivna försvaret för västerasrecessen. *SRA* 1, s. 138 ff.

[2] Den tyska nationens gravamina mot Rom i Worms 1521 och i Nürnberg 1523 — de senare bygga på de förra inofficiella besvären — ligga till grund för flertalet av västeråsordinantians punkter. De tyska gravamina torde tidigt ha blivit kända för såväl Gustav Vasa som Hans Brask — åtminstone i Nürnbergriksdagens officiella form. Ej minst till följd av förvecklingarna med Christiern II följde de svenska statsmännen med vaket öga de tyska riksdagsförhandlingarna vid denna tidpunkt. *DRA* 4. s. 62, 97, 127 f., 222, 561 ff., 723, 768, 782, 788 f.; Förstemann, a. a., s. 155 f. På Brask synas de tyska besvärens häftiga angrepp på den andliga jurisdiktionen ha gjort ett starkt intryck. *HSH* 18, s. 228 f.

vil hielpa fatig man til retta emot presterna».[1] På dessa brister vill nu ordinantian råda bot.

Den formella måttfullhet, som ej blott utmärker recessen utan även ordinantian, åberopandet av den inhemska rätten med förtigande av de utländska doktriner, vilka väl så mycket lågo bakom de djärva förändringarna, kan efter det redan anförda knappast förvåna. Den är ej heller säregen för den svenska utvecklingen. Luther varnade vid denna tid de tyska furstarna och städerna för brådstörtad rättslig fixering av kyrkobruken genom kyrkoordningar och liknande stadgar.[2] Han tillrådde även hänsyn till de lokala förhållandena. De svenska reformatorerna behjärtade dessa synpunkter. Olaus Petri skrifter från denna tid visa, hur kraftigt han sökte tygla sin iver vid reformernas genomförande. Som återhållande element verkade de svenska biskoparnas katolicitet[3] och bondeallmogens sunda konservatism. Det starka motståndet gav både konungen och hans rådgivare insikt om att försiktighet var av nöden. Deras starka gemensamma intressen trängde vid denna tid alldeles undan de latenta meningsskiljaktigheter, som funnos dem emellan. Dessa framträdde och utvecklades först senare, och ovänskapen föranleddes då ej enbart av kyrkopolitiska och religiösa differenser.[4] Allt talar för att reformatorerna föreslagit den taktik, konungen följde i Västerås, vilken som nämnt var anlagd på att genomdriva huvudfrågornas lösning och låta det i övrigt bero på utvecklingen. För Sverige var det måhända en lycka, att rikets ekonomiska svårigheter voro så brännande, att reformationen på den vägen bröt sig fram. Statsmaktens krav på ekonomisk gottgörelse blevo därför tidigt så långtgående, att reformatorerna redan därigenom väcktes till en viss konservatism, som snart nog vidgades till insikt om det relativt berättigade i de gamla biskoparnas makt och självständiga politik.

Innan vi övergå till en granskning av ordinantians punkter, må några ord om hennes två huvudversioner an-

[1] *SRA* 1, s. 71 f.
[2] E. Sehling, Die evangelischen Kirchenordnungen, I, s. V f.
[3] Jfr ovan s. 223, n. 3. Se t. ex. Magnus Sommars avlatsbrev, dat. 23 mars 1528 för Riseberga kloster. Str. hist. handl. Vol. 2. R. A. Jfr även Sommars och Peder Månssons protester 1531 mot de nya biskopsinvigningarna. *HT* 1897, s. 62 ff.
[4] Hjärne, a. a., s. 16 f.

föras. Den svenska uppteckningen i riksregistratur C reglerar närmast det inhemska prästerskapets ekonomiska och judiciella rättigheter med utgångspunkt från kronans och allmogens besvär. Den äger 20 eller 21 punkter, av vilka den sista tillskrivits i registraturet med annat bläck än de övriga. På grund därav har man allmänt antagit, att denna punkt överhoppats vid avskrivningen. Den har därför i de senaste trycken — även i Svenska riksdagsakter — inskjutits efter den första punkten — om biskopsval — där man funnit den bäst passa.[1] Egendomligt nog avslutar den emellertid även Laurentius Petri avskrift, och då det är synnerligen otroligt, att ärkebiskopen tytt till riksregistraturet för sitt ändamål, har säkerligen en hel avskriftssvit av den korta svenska ordinantians typ utskrivits i den form, den faktiskt äger i det gamla riksregistraturet. Här skall ej frågan, om vilken placering som är den äldsta och riktigaste, besvaras: med vår redan antydda uppfattning av ordinantians tillkomst och karaktär spelar den också en mindre roll. Det är dock påfallande, att i registraturtexten de tre sista punkterna — om skolstugornas inrättande, om prästvigning och nytillsättning av prelater, kaniker och prebendater — äro fristående och ej hänföra sig till kyrkobalkens bestämmelser utan liksom stadgandena om upprättande av register över de kyrkliga intäkterna beröra aktuella förhållanden.[2] Även om anordningen i riksregistraturet vore den ursprungliga, så är omplaceringen av punkterna i linköpingshandskriften lättförklarlig. Stadgandena om Guds ords avgörande betydelse för skolundervisningen och för den predikande och undervisande prästen framhäva mäster Olovs reformatoriska åskådning.[3] De passa därför till avslutning, som en sista erinran om att ordinantian i anslutning till kyrkobalken

---

[1] *SRA* 1, s. 89 ff.; Tunberg, a. a., s. 32, 41.

[2] Den omstridda punkten har dock samband med reduktionen i motsats till de två övriga, som uteslutande hänföra sig till trosfrågan. På den grunden är dess plats i den latinska, spegelbergska versionen i grunden den naturligaste.

[3] Han säger, att klostren äldst varit »christeliga scoler» (*OPSS* 1, s. 167, 478). Kyrkoordningen 1572 framhäver, att »wåra Kyrkior — äro allmenneligh Hws, och såsom Scolar, ther Christet folck kan f rsamblas». Se Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686, s. 99. Där stadgas, att den, som okallad och okorad brukar prästämbetet, stånde skolrätt (ibdm, s. 134). Skolornas främsta syfte är att »man må bekomma personer som til Predicoembetet — kunna wara brukliga (ibdm, s. 156).

blott reglerar kyrkans rent världsliga förhållanden, och att det inre kyrkliga livet bestämmes av Guds ord.

I propositionen hade konungen blott påtalat det inhemska prästerskapets stämplingar. Han berör ej där det ömtåliga ämnet om förhållandet till den allmänna kyrkan och nämner ej ens Rom. Recessen råder bl. a. bot på kronans och frälsets besvär mot landets kyrkliga personer och korporationer; bestämmelserna i ordinantian i dess svenska redaktion lämna detaljföreskrifter för avhjälpandet av ej blott kronans och adelns nyssnämnda gravamina utan för alla världsliga ständers besvär mot det inhemska prästerskapet. Det råder således härutinnan full harmoni mellan propositionen, recessen och ordinantian i riksregistraturets form. Ger den svenska ordinantietexten en bild av ett slutet helt, är därmed ej sagt, att de latinska versionerna sakna trovärdighet eller en viss, om även ej formell autenticitet. I det föregående har jag sökt visa det beträffande den Spegelbergska versionens tre sista punkter, vilka återgå på recessens stadgande.[1] Det torde även gälla de trenne nästföregående punkter, som beröra förhållandet till Rom. Dels därför, att liknande krav framförts redan i den tyska nationens gravamina,[2] som ej mindre rikta sig mot kurians än mot det inhemska prästerskapets övergrepp. Dels därför, att dessa krav ej voro okända i Sverige, där riksrådet tvärtom redan förut synes ha godkänt dem. Den viktigaste av dessa punkter, som förbjuder biskoparna att begära konfirmation i Rom, förekommer i liknande ordalag i borgerskapets svar.[3] Att det skett — på denna märkligt väl dirigerade riksdag — utan konungens och hans rådgivares begivande och utan deras djupa mening, är otroligt.

---

[1] Se s. 290 f. Ordinantians stadgande, att biskoparna, domkyrkorna och kanikerna skulle ge konungen en summa, »som thee kunna medh hans nådh öfwer eens wara» (codex Borghese III: 89 a, i Linköpingshandskriften heter det: »secundum quam poterint cum sua Maiestate concordare»; hos Petrus Benedicti: »de qua per eum fuerit cum eis concordatum»; Tunberg, a. a., s. 39) återger fullt riktigt recessens mening, men står ej heller i strid med ordinantians tidigare bestämmelse om att konungen skall sätta biskoparna etc. före, huru mycket de få behålla av sin ränta.

[2] *DRA* 2, s. 674 f., 3, s. 660 f.

[3] *SRA* 1, s. 80. Jfr ovan s. 173 f. De tyska riksständerna klagade febr. 1523 i Nürnberg över »wie versehung der geistlichen dignitäten gein Rom gezogen werden». *DRA* 3, s. 655. De klandrade samtidigt missbruket med annaterna. Ibdm, s. 660 f.

Det hade säkerligen endast behövts en vink under förhandlingarna från konungens sida, för att punkten strukits i svaret. Emellertid hade Gustav Vasa helt andra syften, än att han skulle önskat förhindra en dylik meningsyttring, som han tvärtom nog hänsköt till ständernas prövning.[1] Konungen hade på Vadstenamötet 1524 framsatt samma krav.[2] Att just borgerskapet framträdde med detta krav, kunde rent sakligt väl motiveras. Dels skall biskop Hans på mötet ha inlett sitt svar på konungens proposition med en erinran om att det andliga ståndet först tillsvurit påven och sedan konungen lydnad.[3] Men denna ödesdigra lydnadsed, som prelaterna åberopade till eget försvar mot konungens framställningar, stod i nära samband med den påvliga konfirmationen av biskoparna. Det var då naturligt, att borgerskapet i sitt svar påpekade nödvändigheten av den romerska konfirmationens upphörande, om endräktiga beslut i trosfrågan skulle vinnas.[4] Dels kunde

---

[1] Jfr Brandenburg, Moritz von Sachsen, s. 140, om lantdagspraxis i det hertigliga Sachsen. Burkhart, Ernestinische Landtagsakten 1, s. 154—167; Kirn, a. a., s. 156 ff.

[2] *GVR* 1, s. 253, 257. Westman, a. a., s. 200. Det kan visserligen invändas, att frågan om electis vigning då liksom år 1528 var sammankopplad med planen på konungens kröning, för vilken biskopsinvigning befanns nödvändig. Emellertid bör därvid ihågkommas, att det år 1524 ej antydes, att archielectus, som påven då nyligen utsett till ärkestiftets administrator och förespeglat konfirmation inom en ej alltför avlägsen framtid, därvid skulle undantagas. Men utan påvlig konfirmation skulle hans invigning inneburit en brytning med den romerska kyrkan, vars politik genom konungens önskemål ställdes i den sämsta dager.

[3] Edén, a. a., s. 114.

[4] Frågan om electis konfirmation var även eljest aktuell. Ericus Svenonis hade vid denna tidpunkt avsagt sig eller stod i begrepp att avsäga sig biskopsämbetet. Enligt Gustav Vasas brev till påven av 2 nov. 1523 (*GVR* 1, s. 173) hade Erik ställt som villkor för att han antog biskopskallelsen, att konungen skulle hos påven begära befrielse från avgifterna till kurian. Uppfyllande Eriks begäran, hade Gustav hotat att låta electi konfirmeras av den ende högste översteprästen Kristus, om påven vägrade eller uppsköte behandlingen av frågan. Förmodligen åberopade Erik nu som skäl för sitt tillbakaträdande, att han ej erhållit den önskade konfirmationen och konsekrationen, varförutan hans verksamhet i Finland för framtiden var omöjliggjord. Konungen har då framhållit, att han gjort allt, som stått i hans makt, men att hans ansträngningar strandat på kurians motstånd. Man har då kanske erinrat om lämpligheten av att enligt konungens nyssnämnda brev låta Kristus som den ende översteprästen konfirmera biskoparna. Jfr Marsilius' av Padova ord (a. a., II, s. 16) om apostlarna: »apostolorum reliqui praefuerunt in aliis provinciis absque Petri scientia, institutione vel consecracione aliqua (fuerant enim per Christum consecrati sufficienter)». — Om konfirmationens karaktär av förläning, som skall givas av konungen och ej av påven, jfr Fredrik I:s konfirmationsbrev år 1530 för Joachim Rönnow för Roskilde biskopsstol. Huitfeldt, Friderich den førstis Histori, s. 191.

enligt propositionens energiskt hävdade, sedan av riksdagen godtagna uppfattning kronans skattekrav ej fyllas av de världsliga ständerna utan de kyrkliga intäkternas reducering. Räckte nu kronans inkomster till, sedan det inhemska prästerskapets ränta förminskats så långt, som var förenligt med mänsklig rätt och kristna bruks upprätthållande? Eller voro det oaktat nya tryckande skatter erforderliga för riksskuldens betalande?[1] I senare fallet måste bristen täckas antingen med en bevillning av de världsliga ständerna, eller också — då indirekta skatter till följd av de tryckande lybska privilegierna voro uteslutna — medelst de kyrkliga inkomster, som flöto ur landet. Men nu behövde enligt propositionen även adeln ekonomisk hjälp, som förr utgått från kronans intäkter och nu skulle till en del ersättas med kyrkogods. Den nya skattebördan skulle således väsentligen falla på de ofrälse.[2] Det förvånar under sådana förhållanden ej, att just borgerskapet kräver pallieavgifternas avskaffande, i synnerhet som ej mindre än fyra svenska biskopssäten då saknade konfirmerade biskopar och de sammanlagda utgifterna därför skulle belöpa sig till en stor summa. Visserligen skulle de ofrälse ej direkt behöva vidkännas kostnaderna för dessa annater. Men de kyrkliga medel, som under den närmaste tiden skulle stå till kronans disposition, komme därigenom till de ofrälses stora skada att minskas; Västeråsbesluten skulle ej få önskad effekt. Borgerskapet hade allt skäl att, innan mötesbeslutet fattades, erinra om frågans rent ekonomiska sida.[3] Dessa

[1] Deficit belöpte sig enligt propositionen till den ansenliga summan av 36.000 mark. Beräkningen av beloppet utgick givetvis från den förutsättningen, att kronan ej skulle förorsakas några utgifter för electis konfirmation.

[2] Den ökade tjänsteplikt, som enligt recessens stadgande till gengäld skulle åligga frälset, lättade endast indirekt medståndens bördor. Däremot borde den minskning i adelns förläningsanspråk, som både propositionen och beslutet — ordande om den hjälp, ridderskapet behövde av kronan — beröra, innebära en direkt ökning i kronoinkomsterna, allt efter som den kunde genomföras.

[3] Propositionens anklagelser mot prelaterna sökte hävda, att dessa orättfärdigt samkat och missbrukat sina rikedomar, men angav ej närmare på vad sätt. Konungen angrep ej öppet annaterna före mötesbeslutet, då det ej kunde förmenas prästerskapet att enligt gällande rättsåskådning förfoga över sina laga inkomster och bestrida sina sedvanliga utgifter. Först efter ständernas, med ledning av den av konungen föreslagna disputationen givna svar var det lämpligt att upptaga sådana kyrkliga missbruk som annaterna till behandling. Då nu disputationen ej kom till stånd, som ursprungligen avsett var, innan ståndens svar avlämnades, fördes frågan på tal i borgerskapets

synpunkter överensstämde med den kyrkopolitik, Gustav Vasa själv drev.[1] Borgerskapets begäran ledde visserligen ej till något synligt resultat i recessen, enär beslutet blott stadgar om de i propositionen berörda kyrkliga och ekonomiska huvudfrågorna. Men som recessen ställde kyrkoräntorna under kungens kontroll och anslog dem till kronans upphjälpande, kunde borgerskapet givetvis lita på att de påvliga skatterna ej längre skulle få flyta ur landet. Ehuru frågan knappast längre behövde behandlas från denna synpunkt, har den säkerligen upptagits till behandling. Annaternas avskaffande var nämligen ett gammalt reformkrav, välbekant från konciliarismens glansdagar och således ingalunda okänt i andra länder;[2] det omfattades även av många för den katolska läran nitälskande furstar och prelater.[3] Vi erinra här endast om den roll, det spelade på de samtida tyska riksdagarna, och att hertig Georg av Sachsen gjort sig till dess förespråkare. Kravet fick nu tjäna som förevändning för avskaffandet av biskoparnas romerska konfirmation.[4] Redan borgerskapets begäran, att »inga biskopar skola hava sitt bud till Rom efter deras konfirmation efter denna dag», har en kategorisk, inga undantag kännande formulering. De texter av ordinantian. som beröra förhållandet till kurian, säga enstämmigt, att biskoparna och andra prelater skola hädanefter ej skicka något till Rom för sin konfirmation, utan det är tillräckligt, att de godkännas av konungen. Denna ordning skall gälla för all framtid. Borgerskapets bestyrkta hemställan harmonierar således fullständigt med de uppteckningar av ordinantian. som — i inofficiell form — beröra förhållandet till Rom. De senares källvärde kunna visserligen betvivlas lika väl som

betänkande. — Att spörsmålet om annaterna ej upptogs bland disputationspunkterna, berodde väl huvudsakligen därpå, att det saknade ur kyrklig synpunkt grundläggande betydelse. Det kunde f. ö. diskuteras såväl inom den andra som tredje tesens ram.

[1] Jfr Zwingli's argumentering dec. 1524 för överhetens ekonomiska välfärdspolitik och för indragning av de påvliga skatterna. Zwingli. Opera II: 1, s. 383 ff., 410 ff., 419 ff.

[2] Jfr Baselkonciliets beslut 9 juni 1435 och den pragmatiska sanktionen i Bourges. Hefele. Conciliengeschichte 7, s. 596, 769; Histoire de France IV: 2, s. 264, 267 f. *GVR* 1, s. 181.

[3] Jfr även Brasks ståndpunkt till annaterna. *HSH* 15, s. 12; 18 s. 229, 238.

[4] Frågans ekonomiska betydelse har säkerligen endast utgjort ett svepskäl för dess framförande.

exaktheten av deras formuleringar. Men som nämnt är uppgiften om att man vid Västeråsmötet beslutat att för framtiden ej låta prelaterna söka konfirmation i Rom minst lika sannolik, som att man där enbart överenskommit, att annaterna ej längre skulle inbetalas till den påvliga skattkammaren.[1] Obestridligt är även, att borgerskapets yrkande stämde med det förnyade kravet på konungens kröning, för vilken Gustav tre år tidigare framhållit behovet av vigda biskopar. Redan däri ägde konungen ett gott skäl för att ej låta borgerskapets hemställan falla. Ämnade Gustav Vasa inom en kort tidsfrist låta kröna sig, var han givetvis angelägen om att vid riksmötet erhålla ständernas bifall till de åtgärder, som erfordrades för kröningsceremoniernas lagliga giltighet.[2] I annat fall saknade de värde. Punkten om biskoparnas konfirmation, som ansluter sig till borgerskapets begäran och konungens redan tidigare flerfaldigt betygade ön-

---

[1] Då Gustav Vasa i jan. 1528 förbjöd Åbobiskopen uppbära årets ränta, utkrävde han på sätt och vis ett slags annater. Åtgärden förestavades dock väl av praktiska skäl och återupprepades ej. *GVR* 5, s. 22 f.

[2] Jfr konungens brev av 7 nov. 1527 till electus i Strängnäs. *GVR* 4, s. 368 f. Denne befalles vid risk av ämbetets förlust att före kröningen låta viga och smörja sig. Gustav Vasas tillvägagångssätt stämde ej med den kanoniska uppfattningen om biskopens integritet. Konungen ville avskaffa den påvliga konfirmationen, enär påven ej ägde jurisdiktionell makt, och ville blott av hänsyn till allmogen bevara konsekrationen. (Jfr Johannes Parisiensis utlåtande (a. a. s. 133) om kröningens obehövlighet för konungens världsliga välde.) Enligt den pragmatiska sanktionen i Bourges reserverades båda dessa akter i regel för biskopens närmaste överordnade och undandrogos således påven. Mansi, Amplissima collectio 31 A, s. 285; Hefele, a. a., 7, s. 466. Denna för den äldre nationalkyrkliga politiken betecknande åtgärd åsyftade närmast att tvinga biskoparna avlägga lydnadsed till sina närmaste (nationella) överordnade och försvaga deras beroende av kurian. Gustav Vasa hade också ursprungligen tänkt låta Johannes Magnus konfirmera biskoparna. *GVR* 1, s. 178 ff.; *SRS* III: 2, s. 75, Westman, a. a., s. 183 f.; *SBL* 6, s. 53. I Danmark föreslog Fredrik I 1526, att biskoparna skulle taga konfirmation av landets ärkebiskop. *DM* II: 5, s. 104. Samma strävan, fastän längre syftande och kyrkligt mera obunden, bestämde nu Gustav Vasas steg. Då ärkebiskop saknades, smordes electi av biskop Peder i Västerås. Konungen befallde consecrandi att avlägga lydnadsed till honom själv och ej till påven (se Laurentius Andreæ's brev 31 dec. 1527 till Magnus Sommar, *HT* 1894, s. 359; jfr *GVR* 5, s. 174 f.). Hur oförenliga dessa krav voro med lydnaden för den romerska kyrkan, visste electi bäst själva, och invigningen skedde säkerligen ej utan protestation (jfr *HT* 1897, s. 62 ff.). Om motiveringen för konungens åtgärder se *GVR* 5, s. 174 f.; det sätt, varpå mäster Olov där åberopar den tyska investiturstriden, visar, att den kungliga konfirmationen innebar ett förläningsgivande av biskopsstiftets räntor.

skemål, kan ej avfärdas som en sannskyldig förfalskning.[1] Även i form saknade kravet ej motstycken; under Basel-konciliets tid t. ex. togo de svenska biskoparna ej stadfästelse från Rom.[2] Men har frågan varit före på riksdagen och under disputationen, och har rådet beslutat därom efter konungens önskan, så torde förhållandet varit detsamma med punkterna om peterspenningen[3] och klostrens avgifter till sina överord-

---

[1] Däremot tala redan de längre ordinantietexternas relativt oskyldiga och med den ovan (s. 299, n. 6) givna tolkningen av dessa texters uppkomst lättförklarliga förvanskningar av den kortare, autentiska texten. Några av dessa ställen äga i vatikanhandskriftens — tyvärr svårt korrumperade — svenska text en med den autentiska uppteckningen överensstämmande form. Så talar den första punkten om att »[be]sörja kyrkian med them som bekwämmare ährr», medan linköpingshandskriften har ordet »intrudendi». — Som exempel på förvanskningarna anför E. Hildebrand (*HT* 1914, s. 35), att, medan den kortare (autentiska) textens fjärde punkt talar om »handelen (dvs. recessen), som nu her i Vesteras giord är», ordar den latinska huvudtexten om »hanc constitucionem», varmed ordinantian åsyftas. Men förvanskningen blir ej blott förklarlig utan även naturlig, då den latinska versionen upptar även huvudpunkterna av recessens stadganden. Mera beaktande tarvar från vår synpunkt den av G. Carlsson (*KÅ* 1922, s. 24 f.) påpekade formuleringen i linköpingshandskriften av reduktionsstadgandet. Emellertid torde av den ovan (s. 289 ff.) givna framställningen ha framgått, att den ej är så tendentiös och oriktig som det förefallit. — Överhuvud talar förhållandet mellan den Spegelberg tillskrivna uppteckningen i codex H. 130 (ur Benzelius samling i Linköpings bibliotek, Petrus Benedicti genom Possevinos i U. U. B. förvarade avskrift bevarade text, båda på latin, samt ovannämnda svenska, i Vatikanarkivet förefintliga avskrift från tiden omkring år 1600 närmast för att de trenne punkterna om förhållandet till Rom ej äro gripna ur luften. Vi skola här ej diskutera, huruvida texten i H. 130 härrör från Spegelberg eller någon annan mot reformationen ogynnsamt stämd klerk. Men det är ej säkert, att uppteckningen icke härrör från 1527 eller den närmast följande tiden. Är Spegelberg avskrivaren, torde aktstycket ha kvarlämnats i Sverige vid hans flykt i augusti 1527 ur landet. Det skulle då ej sakna ålderns auktoritet. Viktigare är, att den yngsta av de trenne uppteckningarna, den svenska texten, i stort sett bäst överensstämmer med den autentiska redaktionens läsart. Om de äga en gemensam källa, måste denna då vara äldre än linköpingstexten. Det bör även framhållas, att de båda nyssnämnda uppteckningarna även omfatta de, som ovan visats, med säkerhet autentiska trenne disputationspunkterna.

[2] Jfr *HSH* 15, s. 12. — I Lifland uttalade sig lantdagen 1522 liksom de öselska ständerna dec. 1524 och staden Reval febr. 1526 mot kurians inblandning i biskopstillsättningarna. Akten und Rezesse 3, s. 402, 465 ff., 568, 570.

[3] Jfr Acta Tomiciana 8, s. 168 och Olaus Petri krönika (Klemmings ed., s. 45) för kännedomen i Norden vid denna tid om peterspenningens innebörd och uppkomst. Se även Brilioth, Den påvliga beskattningen, s. 3 ff.; G. Carlsson i *HT* 1917, s. 42 ff. och i *KÅ* 1922, s. 27. Då mäster Olov i sin krönika säger, att peterspenningen förmodligen till en början utgick som en hjälp mot saracenerna, ansluter han kanske till en redan på Västeråsmötet framlagd tolkning av skattens ursprungliga innebörd. Om peterspenningen liksom f. ö. annaterna ur-

nade.[1] Varför hava då dessa beslut ej införts i den officiella texten av ordinantian? Måhända därför, att ifrågavarande stadganden dels faktiskt — otvivelaktigt med riksrådsmajoritetens begivande[2] — tidigare tillämpats, dels berörde landets i den kungliga propositionen ej omnämnda utrikespolitik,[3] som särskilt under dåvarande farliga förhållanden borde med omsorg och hemliga rådslag[4] drivas, dels saknade direkt intresse för alla andra än kronan och vederbörande kyrkliga institutioner och personer, vilkas förmögenhetsvillkor f. ö. genom bestämmelser i recessen och ordinantian ställdes i konungens fria skön? Eller beror det på att dessa stadgar tillkommit som resolutioner på ett enskilt stånds besvär?[5] Var huvudorsaken månne biskoparnas och electis opposition mot dessa stadgar?[6] Hotade de med öppen brytning, om dylika beslut fatta-

ursprungligen anslagits till åtgärder mot de otrogna, kunde den återkallas, när den ej användes till sitt rätta syfte utan i stället togs till stöd för påvens ohemula maktanspråk. Prelaterna åter ha givetvis vetat om avgiftens rättsliga innebörd och framhävt den vid lägligt tillfälle, om sådant gavs. — Om peterspenningens trots alla forskningar ännu dunkla ursprung se O. Jensen, Der englische Peterspfennig.

[1] Den senare återfinnes i den tyska nationens besvär. *DRA* 2, s. 693, 3, s. 686. (Peterspenningen utgick ej från Tyskland.)

[2] Acta Tomiciana 10, s. 284 f.; G. Carlsson i *KA* 1922, s. 59.

[3] Måhända bidrog Jämtlands dubbelställning till att intet öppet beslut i förhållandet till Rom kungjordes på Västerås möte. Vincens Lunges vägran i det bekanta brevet av 5 jan. 1528 till Uppsala domkapitel att låta subsidium utgå från Jämtland var från hans synpunkt ej obefogad. Han hävdade, att — frånsett resolutionen i trosfrågan — de innovationer i den svenska kyrkans ekonomi, som Västeråsrecessen medförde, saknade laga kraft i Jämtland. Visserligen hade Uppsalakapitlet säkerligen utskrivit denna hjälp under iakttagande av gamla former. Men det hade enligt herr Vincens förmenande med förlusten av sin självständiga jurisdiktion nu mist denna rätt. Därav hans hånfulla ord i brevets början om att kapitlet förjagat sin rätte ärkebiskop (Gustav Trolle) och valt konung Gustav till ärkebiskop. *GVR* 5, s. 220 f. — Uppsalakapitlets svar, att det dagligdags hemväntar Johannes Magnus som vigd ärkebiskop, söker undanrycka grundvalen för Lunges ståndpunkt. Hur stor tilltro det förtjänar är ovisst. Tillägget: »dog e huru ther vm kan skee, kenne vij ecke edher för våre domere», har måhända tillfogats i konungens kansli. *GVR*, s. 222. — Herr Vincens levererade (väl tack vare Fredrik I:s hållning) 1528 90 mark i hjälpskatt av Jämtlands klerus. Räntekam.bok 1527, s. 27.

[4] Jfr Rauch, a. a., s. 92.

[5] Måhända behandlades av den anledningen besvären mot Rom vid ett annat tillfälle än frågorna om prästerskapets inhemska ställning. I så fall kan man ej förvånas över riksregistraturets 'ofullständiga' upptekning av ordinantian.

[6] Konungen hade kanske ej räknat med att påven skulle så öppet och ihärdigt försvaras av prelaterna. Måhända hade han efter överläggningarna med Magnus Sommar våren 1527 räknat på en överenskommelse i denna fråga. Peder Svarts på samtida autentiskt urkunds-

des och kungjordes? Ha de enträget förklarat, att de måste hålla sin trohet till den katolska kyrkan och påven, som skulle avsätta dem, om han finge veta, att de medverkat i ett sådant beslut?[1] Ordinantians tystnad om förhållandet i Rom torde dock även bero därpå, att mötet icke erkände påvens faktiskt utövade, men i landslagen ej omnämnda kyrkliga överhöghet.[2] Var påvens makt olaglig och stridande mot Guds ord, hans förmenta ämbete en förmäten usurpation, borde biskopen av Rom åtnöja sig med en bråkdel av inkomsterna från sin egen dioces i stället för att plundra hela världen, då tarvades inga skriftliga stadganden om det svenska rikets förbindelser med bedragaren i Rom, om indragning av de utan lag och skäl pålagda kuriala avgifterna.[3] En muntlig överenskommelse, som redan i och för sig ägde full rättskraft,[4] var nu som förr tillräcklig för att reglera dessa frågor.

Gemensamt för propositionen, disputationspunkterna och recessen är, att förhållandet till Rom ej direkt beröres. Denna endels av politiska skäl skickligt arrangerade förtegenhet, som ovan belysts i fråga om de två sista aktstyckena, återfinnes emellertid även i ordinantians officiella redak-

material vilande berättelse anger, att vid prelaternas protestationer hade Sommar och Peder Månsson från början varit benägna att gå konungen till handa och först efter Brasks kraftiga förmaningar kommit på andra tankar.

[1] Jfr *DM* II: 5, s. 295, Akten und Rezesse 3, s. 556 f. — Den borgen, Gustav Vasa tog efter riksmötets slut av Brask, sammanhängde kanske med fruktan för påvens öppna ingripande.

[2] Jfr *GVR* 1, s. 180. 'Åtskilliga hava övertygats om att ur den heliga skrift ej kan bevisas, att allt det, som sedvanan nu bjuder, tillkommer den romerska stolen.' Samtidigt angrepos även annaterna. De kyrkopolitiska spörsmål, som sedan avhandlades på Västerås mötet voro således här redan förda på tal. Jfr Westman, a. a., s 183.

[3] Sedd mot denna reformatoriska åskådning, vilken förvisso hade konungens sympatier, te sig recessens reduktionsbestämmelser och ordinantians stadganden om det inhemska prästerskapets villkor i skarpare belysning. Den kuriala beskattningen betraktas som olaglig och skall upphöra, enär den grundar sig på den falska rättsuppfattningen om påvens primat. Biskopsämbetet åter grundar sig på den heliga skrift; det skall därför bestå och dess rättig- och skyldigheter regleras enligt bibelordets föreskrifter med utgångspunkt från landets gamla rättsregler. Jfr Luthers Werke, Weimaruppl. 7, s. 127 f., 136.

[4] Jfr Herlitz, Privilegier för Sveriges städer 1, s. X. Om beslutet vid kungavalet 1523 att aldrig mer välja någon utländsk konung eller gubernator torde ej heller någon officiell skriftlig kungörelse ha utfärdats. Jfr *HH* 26: 2, s. 8. Se även Gustav Vasas brev av 28/6 1527 till Arboga. Sedan riksrådets öppna brev om mötesbeslutet åberopats, heter det där: »Huad ytermere forhandlad eller besluthet bleff i for:ne möth, kunne thenne eder fulmyndoge sendingebud sielffue giffue eder til kenne; (or. ppr. i Arboga stadsarkiv, E. II, vol. 2, f. 3; *SRA* 1. s. 100).

tion. Visserligen ger hon bestämmelser, som följdriktigt tolkade även leda till upphävandet av den svenska kyrkans direkta förbindelser med Rom. Men intet skäl förelåg att i onödan framhålla detta förhållande.[1] Däremot ha samtidigt med överläggningarna i riksrådet om avhjälpandet av besvären mot prästerskapet förmodligen de gamla besluten upplivats om att ej låta kyrkans personer och institutioner sända avgifter till Rom eller annorstädes i utlandet.[2] Dessa stadgar ha kanske särskilt inskärpts för de närvarande biskoparna och domkapitels-ledamöterna, vilka i varje fall noga lagt dem på minnet.

I det föregående har ordinantians reformatoriska karaktär framhållits. Då hennes stadganden om prästerskapets jurisdiktion och om tillsättning av sockenpräst måhända synas tala däremot, upptagas dessa frågor i det följande till behandling.

---

[1] Tunberg, a. a., s. 43 ff.

[2] *HSH* 16, s. 21, Westman, a. a., s. 277, G. Carlsson i *KÅ* 1922, s. 27. Förbudets existens framgår otvetydigt av Johannes Magnus' uttalanden till capitulares i Lübeck aug. 1525 (Acta capitulares Lubicensis 1523—1530, Landesarchiv, Oldenburg; *SBL* 6, s. 58). Det beröres även i Gustav Vasas registratur (*GVR* 3, s. 96, jfr ib. 2, s. 95). Därav framgår, att konungen ville förhindra electis konfirmation, ej så mycket för själva annaternas skull utan främst av fruktan för biskoparnas politiska beroende av påven och emancipation från den kungliga myndigheten. — Olaus Magnus' visserligen tendentiösa, men synnerligen upplysande och i detaljerna märkligt pålitliga teckning av broderns och den svenska kyrkans öden under dessa hårda år förtjänar en rehabilitering. Johannes Magnus intog en synnerligen vansklig position. Han hade påvlig fullmakt endast att administrera ärkestiftet (*GVR* 3, s. 428 f.). Hans befogenheter voro därför synnerligen små, liksom hans ställning till suffraganbiskoparna var den ömtåligaste. Konungen har tydligen med lock och pock och genom förespeglingar om ärkebiskopshatten sökt förmå honom att träda i spetsen för kyrkans reformering, vartill hans böjliga vilja en tid syntes göra honom lämplig. *SRS* III: 2, s. 78. Johannes' vägran att tillmötesgå Gustavs önskemål hade till faktiskt resultat ärkestolens långvariga vakans. Konungen såg med minnet av Gustav Trolles verksamhet för ögonen i grunden gärna denna utveckling, av vilken han mästerligt förstod att i skrift och handling draga nytta. *GVR* 7, s. 325. (Jfr utvecklingen i Danmark; se Paludan Müller, a. a., s. 287.) Å andra sidan hava kejsaren och konung Ferdinand på allt sätt motverkat Johannes' försök att erhålla konfirmation i Rom. De togo sig i stället an sin svågers trogna anhängares, Gustav Trolles, sak. (Se Kristiern II:s brev av Lier den 20 dec. 1529 till konung Ferdinand. Or. ppr. i Staatsarchiv, Wien: Danica I: 1; jfr G. Carlsson i *KÅ* 1922, s. 28, n. 4). — Även den kanoniska lagen försvårade Trolles avsättning (Ca. VII, qu. 1, c. 5—7, 9. 10), liksom den stod i vägen för Gustav Vasas önskemål beträffande Johannes Magnus' politik (Ca. III, qu. 6, c. 6—9; VII, qu. 1, c. 22; Decretal. Gregor. IX, lib. 1, tit. 6, c. 4). Johannes' (liksom Hadrianus' VI) erasmiska reformiver har f. ö. starkt överdrivits.

Ordinantians första punkt befullmäktigar konungen att avsätta obekväma präster, såsom dråpare, drinkare och dem, som ej kunna eller vilja predika Guds ord. Bestämmelsen utgår från recessens stadgande om Guds ords rena förkunnelse. Den inskärper samtidigt det reformatoriska kravet på prästerskapets oförvitliga vandel och inordnande under det världsliga samhällets lagar. Punkten förtydligar ständernas bön om att Guds ord måtte allestädes i riket varda renligen predikat, varigenom konungen erhöll rätt att övervaka efterlevnaden av recessens stadgande.[1] Inledningsorden: »biskoparna besörje sockenkyrkor, då de lösa äro», stödja ej alldeles åsikten, att punkten vill upprätthålla den kanoniskt normala tillsättningsproceduren.[2] Redan utvecklingen i utlandet talar däremot.[3] Punkten utgår tvärtom från kyrkobalkens bestämmelser om prästval[4] och förnekar ingalunda dess bestämmelser om sockenbornas och patronatsinnehavarnas presentationsrätt.[5] Ordinantian ger överhuvud taget inga ut-

---

[1] Laurentius Petri säger nog med rätta i sin förklaring till ordinantian (Thyselius, a. a. 1, s. 84 f.), att konungens medverkan vid prästvalet närmast syftade på övergångstidens vanskliga förhållanden, då biskoparna voro gensträviga mot Guds ord. — Den hessiska kyrkoordningen 1526 stadgar, att biskop, dvs. kyrkopräst. under reformens första år skall väljas av lantgreven och sedan av församlingen. Rommel, Geschichte von Hessen 3, s. 337; Conrad, Die Reformationsordnung Hessens, s. 11.

[2] Appelberg, a. a., s. 36 f.: Westman, a. a., s. 421 f. — Ständerna synas ha varit undantagna från denna stadga. Jfr Hauck, a. a. IV, s. 32 ff., 37, 50 ff. Baltische Monatsschrift 29, s. 454 f.

[3] De tyska riksständernas besvär febr. 1523 mot kurian och klerus beivra bl. a. »die smelerung der gerechtikeit iuris patronatus». *DRA* 3. s. 653 f.

[4] Schlyter, Uplandslagen, s. 21 f. Kyrkobalken gav biskopen makt att pröva den av socknen enhälligt förordade prästen, om han var gill eller icke. Han besörjer även i detta fall sockenkyrkan, likaväl som då socknen ej kan enas om präst.

[5] Jfr »Een liten Boock om Sacramenten» (*OPSS* 1. s. 390 ff.). Enligt mäster Olov ha papisterna utan all grund i Skriften satt prästvigningen bland sakramenten. Den kristna menigheten ägde välja skickliga män till sina tjänare och själavaktare. Apostlarna ha även respekterat denna menighetens rätt. — »Men thet nw annerlunda tilgåår ath biscopana rådha ther före, kan wara ther aff ath menigheten haffuer giffuit sina macht jn på them och theras capitel, menandes ath the sich ther vdinnan best förstå, som och wel sanningen är, epter gudz ordh här til dagx warit haffuer aleenast vthgiffuin och scriffuin på latina.» Men då Guds ord blir utsatt på varje lands eget tungomål — såsom endels skett i Sverige — blir det kanske mindre brist på »lärare eller siälauachtare än nw är, och theras welielse må thå komma til menigheten igen, epter scrifftene, Ther för innan är wel lidhandes ath biscopana thet sköta, om the annars bestella ther vm, som apostelen lärdt haffuer, at then skickades for siälawachtare.

förliga och i detalj preciserade stadganden, den nöjer sig med att ange, på vilka punkter vissa kyrkobalksbestämmelser måste revideras och suppleras i anslutning till recessens huvudpunkter och disputationens resultat. Att ordinantian inledes med en stadga om prästtillsättningen, beror främst på den fundamentala vikt, frågan ägde. Men även av praktiska skäl lämpade den sig som inledningsmoment. Den vederlade det rop, som utspritts om att konungen ville avskaffa biskoparna.[1]

De artiklar i ordinantian, som beröra prästerskapets jurisdiktion, äro mycket belysande för Västeråsbeslutens innebörd. Böternas indragning till konungen är en följd av principen, att riket endast skall hava ett herrskap, vilket är liktydigt med den självständiga andliga jurisdiktionens upphävande. Enligt ordinantian, som även i dessa frågor anknytes till kyrkobalken, skola visserligen biskop och präst fortfarande utöva en viss jurisdiktion i andliga frågor. Men denna består av tvenne skarpt skilda moment, dels en moralisk förbättringsmakt, som endast använder andliga medel,[2] dels en juridisk, dömande tvångsmakt, som handhar världsliga straffmedel (såsom böter).[3] Såväl av ordinantians egna bestämmelser som av konungens förordnanden tiden efter mö-

som mest haffuer aff the dygder som ther vpräknas». — Det är som synes långt gående medgivanden mäster Olov här — på grundval av ordinantians ord och mening — gör, men lika säkert torde vara, att dessa medgivanden ej tillspillogiva den förslagsrätt, som enligt kyrkobalken tillkom den enhälliga sockenmenigheten. Därför talar även 1572 års kyrkoordning, vars stadgar om prästval ansluta till kyrkobalkens föreskrifter. Biskop och hans ställföreträdare skola ej »sättia sigh före Påwans Canones, vthan the skola haffua S. Pauli Reglo för ögonen». (Kyrkoordningar etc. 1, s. 126 ff.) Laurentius Petri förnekar således här uttryckligen, vilket ordinantian nog även åsyftar, den kanoniska rättens tillämplighet vid prästval. Då han under rubriken: »Ordning om biskopar» berör biskoparnas rätt att tillsätta präster, nämner han givetvis — lika litet som Västeråsordinantian — sockenemännens presentationsrätt (ibdm, s. 148).

[1] Det var så mycket naturligare, som förslag väckts under det tyska bondeupproret, att församlingarna skulle få rätt att till- och avsätta sina präster, varjämte alla prelater och allt ordensfolk skulle avskaffas. Brandi, a. a., s. 183. De svenska prelaterna beskyllde konungen och lutheranerna för att vilja genomdriva liknande reformkrav. Ordinantian bemöter därför genast prelaternas farhågor för att dylika revolutionerande reformer skulle genomföras i riket. I stället avsågo hennes stadganden blott att råda bot på allmogens berättigade klagomål över odugliga lantpräster. Jfr Thyselius, a. a. 1, s. 72 f.

[2] »potestas iurisdictionis in foro conscientiæ». Scholz, a. a., s. 307.

[3] »potestas iudiciaria in foro exteriori». Jfr ovan s. 257, n. 2.

tet och Olaus Petris författarskap framgår, att prästerskapet som sådant blott ägde den förra rent andliga, med spirituella medel verkande jurisdiktionen. Den senare, materiella jurisdiktionen, utövade det endast på uppdrag av den världsliga makten och med redovisningsskyldighet för de inflytande böterna.[1]

Vid frågan om Västerås mötes innebörd och betydelse träder ett problem i förgrunden. Har riksdagen bildat den epok, eftervärlden tillskrivit den? Eller har mötet bedömts efter senare, mera avgörande händelsers utgång? För den senare åsikten kan anföras, att de bevarade officiella mötesakterna ej uttryckligen omtala något omstörtande kyrkligt reformationsbeslut. De förklara, att ryktena om den nya tron sakna grund, och förbigå påven med tystnad. Frågan om kyrkoreform var då ännu i stort sett olöst i utlandet, och i flera frågor fanns ingen skarp gräns mellan luthersk och katolsk reformpolitik. Den svenske konungen, som ej intog någon förgrundsställning i rent kyrkliga frågor, visste ej, vart utvecklingen skulle leda. Å andra sidan kan man otvivelaktigt utröna, mot vilka kyrkopolitiska mål konungen

[1] Den 7 juli 1527 befallde Gustav Vasa »mester Hans domproste j Abo, ath han skal haffua regimentet offuer clerkerijd, försörgia socknakirkior nær the lösa äre til vårt behag med the soknaprester, som ther til nyttoge och beqwemme ære — — och skula the prester som aff honum vardha forsede med gæld seya oss hulskap och manskap til j vår fogtas Jöns Vesgötas hender». *GVR* 4, s. 275. Denna lydnadsed till konungen motiverades av prästerskapets jurisdiktionella tjänsteställning under konungen och kronan. Jfr den nyåret 1528 av Magnus Sommar krävda biskopseden (»domino meo regi fidelitatem servare», *HT* 1894, s. 360). Se även Olaus Petri ord om den uppenbara skriften: »Men plichten, som ther vdinnan plägha r sättias, är icke aff gudz lagh vtan aff menniskio stadhgar», *OPSS* 1, s. 385. Jfr *HT* 1927, s. 102, n. 4 och mäster Olovs ovan s. 233, n. 1 anförda yttrande i kommentaren till stadslagen. Se även instruktionen år 1540 för regementsrådet i Västergötland. *GVR* 13, s. 30. — Kyrkomötets i Örebro 1529 beslut om uppenbar skrift, att penitenciarii må »vold hafva at setia then plicht, som the tro nyttogast vara bådhe honom, som scrifft settes, och androm, och måghe vel bruka någhon skarphet medh dråpare och andra ogerninges men, epter man ser, att verldzliga svärdet offta ligger nidhre», bestyrker endast ovanstående tolkning. *SRA* 1, s. 119. Jfr Occam, Dialogus 3: II, 2, c. 13—14 (Goldast, a. a. II, s. 913); De Wette, a. a. 2, s. 33. För de kyrkliga böternas rättsliga betydelse jfr även Hauck, a. a. IV, s. 13 f.

och hans rådgivare strävade. En jämförelse mellan den svenska och utländska reformationshistorien torde visa, vad de lärutinnan ville. Vi behöva därvid ej låta blicken häfta vid något visst moment, i vilket den tyska reformationen och dess utlöpare kunnat påverka den svenska utvecklingen. En allmän jämförelse visar ju bättre, desto längre man intränger i reformationens allmänna historia, desto mer man följer de ledande politiska och kyrkliga personernas ståndpunkter, synar deras utsagor och granskar deras handlingar, samhörigheten mellan Gustav Vasas och de evangeliska furstarnas kyrkopolitik. Visserligen sökte de på konciliär grund stående furstarna tillkämpa sig ledningen med en reformistisk politik, som på flerfaldiga sätt ehuru i mildrad form anknöt eller tog hänsyn till de evangeliska statsmännens kyrkopolitiska krav. Men redan vid tiden för Västerås möte hade motsättningarna utkristalliserats. Ju klarare de handlande huvudpersonernas mål framträdde, desto lättare vägde de välsinnade medlarnas ord. Denna utveckling kan med hjälp av ett outtömligt urkundsförråd följas i alla sina faser. För Sveriges vidkommande äga vi även trots alla luckor ett stort samtida källmaterial. Frånsett de officiella mötesakterna — vars diplomatiska framställning betingades av en mångfald förutsättningar och omständigheter, som numera ej kunna med full visshet avslöjas — har konungens och prelaternas huvudkorrespondens bevarats. Däribland saknas ej från brytningstiden belysande uttalanden av de ledande personerna, ej minst i deras förtroliga brev till vänner och medhjälpare.[1] Med den skarpsynte biskop Hans i Linköping, som ej stod främmande för de konciliära, fosterländska strömningarna, kom konungen tidigt på spänd fot tack vare sin kyrkopolitik. På riksdagen i Västerås uppstod öppen brytning, och knappt två månader senare gick biskopen efter ett sista, misslyckat försoningsförsök i landsflykt. Otvivelaktigt har Brask noga övervägt sitt handlande, innan han tog det ödesdigra steget. Men även om man ej vill skylla linköpingsbiskopens öde på den katolska kyrkans hotade ställning utan på den personliga motsättningen mellan honom och konungen, torde det sätt, varpå de mot Gustav Vasas politik

[1] Jfr t. ex. Gustav Vasas brev 3 juni 1525 till Gudmund Pedersen. *GVR* 2, s. 138. Se även ibdm, s. 94; *SBL* 6, artikeln Hans Brask.

värnlösa electi handlade, klargöra läget. Redan år 152 finner sig Johannes Magnus nödsakad att i utlandet klaga över konungens destruerande kyrkopolitik. Magnus Haraldi och Måns Sommar, vilka i Västerås föllo undan för Gustav Vasas krav — den senare lockad av bedrägliga löften och ett ovisst hopp om bättre tider — fogade sig endast motvilligt och under protester efter konungens vilja. Den förre invecklade sig i stämplingar mot Gustav Vasa och drevs i landsflykt. Det saknas ingalunda samtida vittnesbörd, som stödja åsikten, att Västerås möte 1527 verkligen betytt en omvälvning i den svenska kyrkans villkor.

Den gamla brytningen mellan kyrkomakt och nationellt kungadöme, som allt skarpare utformats under unionstidens sista skede, hade lett till en katastrof, då Gustav Vasa fattade styrelsens roder. Denne då sannolikt blott 25-årige yngling med Vasaättens heta, oroliga blod var liksom predestinerad att åstadkomma ett avgörande i den sekelgamla striden eller att själv duka under.[1] De förhandenvarande partimotsättningarna drevo honom i den alltmer inflytelserika kyrko-reformatoriska rörelsens armar. Rent sakligt torde prelaternas egenartade politiska inriktning och oförmåga att för egen del behjärta kronans ekonomiska nödläge jämte den lutherska läran om prästämbetets innebörd och kyrkogodsets natur ha bestämt konungens steg. Gustav Vasas egen karaktär var sådan, att han ej i längden fördrog några halvheter i styrelsesättet. Få regenter torde med sådan iver som han ha uppsugit de välbekanta bibelorden: »Må konungarna härska över sina folk.»[2] Visserligen kunde Gustav Vasa till en början ej förverkliga denna maning. Viljan att kvarstå i regeringen dämpade måhända även hans reformlust. För reli-

[1] Gustav Vasa greps mången gång vid denna tid av missmod och ångest över sitt läge. Därom vittnar anklagelseskriften mot reformatorerna. De tvära omkastningarna i konungens förhållande till prelaterna, ej minst Brask (sommaren 1527) och Johannes Magnus, tala här om sitt tydliga språk. Jfr G. Carlssons märkliga studie över Johannes Magnus och Gustav Vasas polska frieri. Men samtidigt måste framhävas, att dessa reaktioner voro sviter av den oerhörda psykiska påfrestningen. De vittna främst om Gustav Vasas insikt i sitt farofyllda läge och ingalunda om hans bristande vilja att genomföra sin i Västeråsbesluten kulminerande reformpolitik.

[2] Lucas ev., kap. 22. Stället, som citeras såväl av Marsilius, Occam m. fl. publicister som av reformatorerna, anföres av Gustav Vasa i anklagelseskriften mot Laurentius Andreæ och Olaus Petri. K.Å 1909, s. 63.

jös iver synes konungen ha varit tämligen främmande. Men äremot sökte han ständigt ändra den kyrkopolitiska ställingen till sin förmån. Av detta skäl var han allt annat än omhörd för sina lutherska rådgivares förslag till kyrkoreuktion och brytande av prelaternas välde.[1] För lösandet av essa frågor satte Gustav Vasa i Västerås sin krona på pel. Att lösningen krävde former, som stredo mot kyrkans edertagna ordning och som hennes ledare funno kätterska, ekymrade konungen mindre, blott maktfrågan blev avgjord, yrkoreduktionen effektiv och beslutets form i övrigt ej mer in nödigt äventyrade hans ställning.

Den här publicerade undersökningen om Västerås möte 1527 har utgått från en kritisk granskning av Peder Svarts rättelse om riksdagens förlopp och i samband därmed av le bevarade mötesakterna. Den har därvid även kommit att röra frågorna om mötets innebörd och betydelse för vår istoria. Att denna senare varit genomgripande är ofrånomligt. Naturligt nog hava konungen och reformatorerna j velat framhäva riksdagsbeslutets av deras kyrkliga motståndare betonade omstörtande karaktär. Vad beslutet i grunden innebar, fattades kanske ej av mötesdeltagarnas lertal. Men läget framstår, som ovan visats, fullt tydligt i elysning av den i Luthers anda hållna disputationen, beslutet trosfrågan och dess tillämpning i regeringsmaktens förordingar. Om utvecklingen återgått (eller, om man så vill, fortatt) inom den då faktiskt förhandenvarande katolska kyrans ram, hade det inneburit en kullkastning av konungens hittills förda politik och i större eller mindre grad skett med vståndstagande från Västerås mötes beslut, från de idéer, på vilka de vilade.

[1] Jfr G. Carlsson i *HT* 1922, s. 297.

Några data angående Gustav II Adolfs basering och operationsplaner i Tyskland 1630—1632.

Av

LARS TINGSTEN.

Efter landstigningen på Tysklands jord den 26 och 27 juni 1630 måste konung Gustav II Adolf bereda sig en operationsbas, från vilken han dels hade sina förbindelser med hemlandet, dels kunde utföra sina tilltänkta krigsföretag. Området borde inom sig sluta fästningar och befästa orter samt äga erforderlig försvarbarhet i såväl front som flanker.

Redan genom att verkställa landstigningen på nordspetsen av Usedom i närheten av Peenemünde — i stället för, såsom han ursprungligen tänkt sig, på Rügen, vilken ö Alexander Lesslie från Stralsund tagit i besittning för de svenska vapnens räkning — erhöll han en viss gruppering på bredden och förkortade samtidigt vägen till det närmaste operationsmålet: Stettin. De viktigaste stegen för skapandet av en operationsbas för en framryckning mot mellersta Elbe blevo: den raska Stettinmanövern, anfallet på Garz—Greifenhagen och rörelsens fortsättning till trakten norr om Küstrin samt de snabba operationerna först till Demmin och sedan till Frankfurt an der Oder. Den svenska arméledningen var därigenom i slutet av april 1631 i besittning av en bas, vars främre begränsning ungefärligen utgjordes av linjen Demmin—Schwedt—Frunkfurt. Högra (västra) delen tryggades av Stralsund (med den framskjutna posten vid Ribnitz) och Demmin, den vänstra (södra) av Frankfurt och Landsberg. Övergångarna av Oder vid Stettin, Schwedt och Frankfurt voro i svenskarnas händer. Helhetsbilden av en fullständig base-

ring stördes endast av, att Greifswald ännu befann sig i fiendens våld och att nycklarna till Küstrin ägdes av kurfursten av Brandenburg.

Ifrågavarande basering torde kunna betraktas såsom tillräcklig för en operation mot mellersta Elbe, t. ex. mot Magdeburg. Den hade även en till en viss grad omfattande form, varigenom en sådan operation kunde utföras vare sig från norr eller öster. Ett företag till räddande av nämnda stad kunde dock icke vågas *utan* samförstånd med kurfurstarna av Brandenburg och Sachsen. Åtminstone den förre borde vara redobogen till samverkan.

Mellan Gustav Adolfs Demmin- och Frankfurtoperationer inföll i mars 1631 Tillys offensiv mot Neu-Brandenburg, där generalmajor Knyphausen förde befälet. Vid underrättelsen om den ligistiske fältherrens anmarsch sammandrog konungen sina i kvarter förlagda trupper till Pasewalk, 50 km. öster om den hotade staden, med en framskjuten högra flygel vid Friedland. Hans avsikt var att skynda till Knyphausens undsättning. Någon av dagarna den 5, 6 eller 7 mars lovade han i en skrivelse till generalen att honom »auf allen Fall Königlich entsetzen».[1] Alldeles därmed överensstämmande uttalade sig fältmarskalken Horn i ett brev till rikskansleren Axel Oxenstierna den 29 i samma månad. Horn skrev: »Nu var H. K. M:ts fasta resolution i förstone till att undsätta Brandenburg med en bataille eller annan real secours.»[2]

Gustav Adolf uppgav emellertid sin avsikt att direkt bringa Knyphausen hjälp. sedan hans tyska fältöverstar förklarat sig icke hava nog tillit till sina trupper för ett sådant företag. Han beslöt då att genom en s. k. diversion söka rädda Neu-Brandenburg. Om denna har det sagts, att den endast hade till syfte att binda Tillys stridskrafter. Konungen skrev någon dag mellan den 5 och 7 mars till Knyphausen,[3] att han, efter att hava undersökt alla medel för att bispringa Brandenburg, hade funnit *ett* sådant, genom vilket han inom

[1] Arkiv (Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnes historia) I. s. 373, n:o 249 (skrivelse från konungen till Knyphausen).

[2] Arkiv II, s. 212, n:o 646 (brev från Horn till rikskansleren).

[3] Arkiv I, s. 374, n:o 252 (skrivelse från konungen till Knyphausen).

några få dagar »ohne grossen Hazard und Lieferung einer Battaglia» kunde undsätta generalen och draga Tilly bort från honom, hoppandes han tillika, att många gråa hår skulle växa på dennes huvud. Även detta uttalande finner bekräftelse i Horns nyss omförmälda brev till rikskansleren. Sedan fältmarskalken framhållit, att en del högre officerare misströstade på krigsfolket, medan man däremot »utaf Tillis armé stort presumerade», yttrade han, att konungen fann rådligast att ändra sin plan och genom »en diversion till att draga fienden ifrån Brandenburg, och marscherade K. M:t till den ändan den 8 Martii inåt Angermünde», förlade rytteriet mellan denna ort och Prenzlau samt ryckte med fotfolket till Schwedt. »Diversionen» bestod sålunda i en vänsteravmarsch rakt söder ut från Pasewalk över nämnda orter. Syftet — räddandet av Brandenburg — är otvetydigt angivet av såväl konungen som fältmarskalken.[1]

En blick på kartan torde vara tillräcklig för att visa, att Knyphausen kunde undsättas endast genom en diversion med anfallssyfte, d. v. s. genom en anfallsoperation, vare sig denna kommit att riktas direkt till Neu-Brandenburg eller mot Tillys högra flank och rygg.[2] Att Gustav Adolf icke vädjade till ett avgörande medelst vapen har sin förklaringsgrund i det högre befälets uttalanden och hans egen därpå grundade uppfattning, att han icke var stark nog för att våga ett slag. Vänsteravmarschen (»diversionen») Pasewalk—Prenzlau—Angermünde—Schwedt förfelade sitt ändamål, sådant detta angivits av Gustav Adolf och av den då under hans omedelbara befäl stående Gustav Horn.

[1] Knyphausens minnestecknare d:r C. Sattler uttalar i »Reichsfreiherr Dodo zu Innhausen und Knyphausen, Königl. schwedischer Feldmarschall» (Norden 1891) icke någon avvikande mening i frågan.

[2] En »diversion» är icke något annat än en operation, och en operation bliver varken bättre eller sämre, därför att den kallas »diversion». Med en sådan förstås vanligen en sådan krigsrörelse, medelst vilket den ena parten söker förmå den andra att avbryta ett företag, slå in på en annan riktning e. d. Liksom varje annan operation måste en »diversion» för att medföra avsedd verkan leda mot *ett mål*, ett anfallsmål, vilket har sådan betydelse för fienden, att denne inom en viss tid ser sig nödsakad att vidtaga motåtgärder: avdela krafter åt visst håll, avmarschera i annan riktning. Clausewitz säger, att begripligt nog kunna diversioner vara nyttiga, men så äro de visserligen icke alltid, fastmer ofta till och med skadliga, samt att »huvudvillkoret är att de draga mera fientliga stridskrafter från huvudkrigsteatern än som vi använda på diversionen». Uttrycket »diversion» användes emellertid numera över huvud icke uti den strategiska terminologien.

Det har sagts, att den svenske konungens basering i slu[t]et av april 1631: »Mecklenburgs östra gränstrakter—Lands[b]erg», såsom den benämnts av en förf., skulle hava varit [h]allfast och tillräckligt vid för krigets förflyttande till det [i]nre av Tyskland. Därmed synes böra förstås en operation [ö]ver och på andra sidan Elbe. Så synes emellertid Gustav Adolf själv *icke* hava uppfattat baseringen. Enligt av ko[n]ungen vidtagna åtgärder undergingo den svenska härens bas[f]örhållanden under de närmaste månaderna efter Magdeburgs [f]all (10 maj) ganska väsentliga förändringar, tillika förbätt[r]ingar: Greifswald erövrades, det befästa lägret vid Werben—Havelberg anlades, varigenom de svenska vapnen fattade fast [f]ot vid Elbe, befästningar anordnades eller förstärktes vid Havel, nämligen vid Alt-Brandenburg och Spandau, ävensom vid Rathenow. Söder ut tryggades basområdet fortfarande av Frankfurt och Landsberg, i mitten och norr ut hade det väsentligt förstärkts. Näppeligen hade det varit tillräckligt [a]tt, med användning av basen Mecklenburgs östra gränstrakter—Landsberg, men i saknad av en fast stödjepunkt vid Elbe och de därtill sig anslutande befästa övergångarna över Havel, utföra något krigsföretag av större mått på andra sidan Elbe.

Den efter Werbenoperationen sålunda utvidgade och förstärkta operationsbasen var dock icke tillräckligt hållfast och vid (bred), för att kriget efter slaget vid Breitenfeld skulle kunna förflyttas till det inre av Tyskland: antingen den blivande svenska huvudoperationen komme att ledas väster ut i riktning mot Västfalen eller åt sydväst ut genom Thüringen till Main och Rhen eller åt söder mot Wien. Operationen var nämligen icke tryggad i högra flanken, enär fästningarna Rostock, Wismar och Dömitz innehades av fientliga besättningar. Magdeburg var även i fiendens våld. Ehuru till största delen i ruiner, var orten en mycket viktig övergångspunkt över Elbe. När den svenske konungen efter slaget vid Breitenfeld beslutat sig för en huvudoperation till Thüringen, vilket var det närmaste målet, befallde han åtgärder, vilka avsågo, att operationsbasen skulle framflyttas till Elbe. Tott skulle bemäktiga sig flodens nedre lopp, vilket skedde genom erövringen av Rostock, Dömitz och Wismar (resp. den 16 oktober och 19 december 1631 samt den 12 januari 1632). Banér skulle, bland annat, försvara Werben- och Havelbefästningar-

na, anlägga ett befäst läger vid Kalbe i närheten av Saales utlopp i Elbe samt taga Magdeburg. Först i mitten av januari 1632 kom han i besittning av denna ort, och först nu behärskade de svenska vapnen Elbe från och med trakten av Lauenburg till och med Kalbe. Övergångarna längre uppåt floden föllo inom den sachsiske kurfurstens område.

Det var Gustav Adolfs avsikt att, efter besittningstagandet av mellersta och nedre Elbe, operationerna i Nedersachsen skulle fullföljas mot Weser, men på grund av flera omständigheter, vilka han icke förmådde behärska, hunno icke dessa operationer och följaktligen icke heller den fortsatta baseringen att »följa med» den till Main och Rhen utsträckta huvudoperationen. Icke sparade konungen befallningar och maningar, för att sakerna i Nedersachsen skulle ordnas på ett tillfredsställande sätt. Men förhållandena voro ogynnsamma, i vissa avseenden vidriga. Där saknades den kraftfulla enhetliga ledningen. Huvudsakligen av denna anledning blev det möjligt för Pappenheim att så, som han gjorde, operera mellan Weser och Elbe. Området var otryggat eller ofullkomligt tryggat. På denna grund kunna förhållandena mellan dessa floder, sådant läget gestaltade sig år 1632, liknas vid ett i de svenska huvudkrafternas högra flank frätande sår.

Av det nu anförda torde framgå, att konungen icke ansåg den operationsbas, som svenska hären hade vid tidpunkten för slaget vid Breitenfeld, vara hållfast och tillräcklig vid för krigets förflyttande till det inre av Tyskland, ävensom att baseringen vid den tidpunkt, då konungen »konjungerat» Main och Rhen, lämnade i den högra flanken åtskilligt övrigt att önska. De s. k. yttre hörnpunkterna i Gustav Adolfs strategiska uppställning, städerna Magdeburg och Mainz, utgjorde, sammanbundna, visserligen en luftlinje, men de voro icke, militäriskt sett, förenade av ett område, vilket de svenska vapnen verkligen behärskade, eller bildade den främre eller södra begränsningen av en för operationer mot Bajern (övre Donau) avsedd basering. Området mellan Elbe och Weser befann sig nämligen icke med säkerhet i svenskarnas ägo. Däremot kom genom huvudoperationen hösten 1631 Mainz jämte kringliggande område och det i bundsförvantskap med Sverige stående Hessen att genom av konungen vidtagna anordningar utgöra en god hjälpbas: »ein festes Fundament

för hans maktställning vid Rhen och övre Donau, för hans s. k. »rhenska stat».[1]

Efter den vid Breitenfeld vunna segern stod Gustav Adolf inför ett utomordentligt viktigt operativt beslut. För en var av de huvudriktningar, som kunde ifrågakomma för operationernas fortsättning: a) väster ut mot Västfalen, b) åt sydväst genom Thüringen till Main och c) åt söder mot Wien, kunna ur olika synpunkter tungt vägande skäl anföras. Det är dock icke möjligt att med anspråk på full giltighet angiva, vilkendera riktningen skulle hava varit den ändamålsenligaste, liksom det icke låter sig göra att med säkerhet döma om operationsplaner, vilka icke kommit till utförande. Det avgörande vid värdesättandet av ett operativt beslut är icke, huruvida det väsentligen varit grundat på politiska eller på militära motiv, utan huvudsaken är, att det, på grund av de i varje särskilt fall inverkande förhållandena, varit det mot läget och avsikten mest passande — oberoende av de bestämmande synpunkternas art. Stundom är det ganska svårt att uppdraga någon gräns mellan de politiska och militära skälen.

En var av de tre förutnämnda huvudoperationsriktningarna ledde till mycket viktiga mål, betydande fientliga kraftcentra: Wien, Bajern (Mainz) och Köln.

Wien var sätet för den tyska habsburgska monarkien och för bäraren av den romerska kejsarkronan. Denne i jesuiternas ledband gående härskare hade sökt göra den protestantiska saken största möjliga avbräck, genom att Wallenstein fört sina vapen till Östersjön, vidtagit åtgärder för att där upprätta en baltisk flotta och understött den polske Sigismund i hans kamp mot Sverige.

Bajern var den ledande staten inom den katolska ligan samt utgjorde i förening med mäktiga kyrkofurstar ett kraftigt värn för katolicismen. Mainz var en i såväl politiskt som militäriskt avseende viktig ort, belägen som den var vid Mains inflöde i Rhen. I sydvästra Tyskland fanns det dock evangeliskt sinnade stater och ständer, vilka sågo upp till den sven-

[1] Franz v. Geyso. Die schwedenfreundliche Politik Hessens der Jahre 1631—1634 (Marburg 1923), s. 2.

ske konungen såsom räddaren undan det påvliga oket, medan en del av furstarna och ständerna i norra och mellersta Tyskland, icke minst kurfurstarna av Sachsen och Brandenburg, betraktade honom såsom en objuden gäst, ja till och med såsom en inkräktare, som hotade deras självständiga ställning och till vilken de av nödtvång anslutit sig.

Köln jämte kringliggande biskopsstift var en rikt flödande katolsk kraftkälla. Dit kommo penningmedel från Spanien genom de spanska Nederländerna, där rekryterades legotrupper för den katolska ligans räkning, där uppgjordes planer för att besticka inflytelserika statsmän och härförare, och där smiddes anslag mot det protestantiska Hessen-Kassel. Kölnkyrkofursten var nära befryndad med det bajerska huset Wittelsbach.

En huvudoperation väster ut hade inneburit en mera direkt samverkan med Banér och Tott, än som var möjlig att åvägabringa genom att framföra de svenska huvudkrafterna i sydvästlig riktning genom Thüringen. Närmast hade, om denna operationslinje valts, uppgiften för Gustav Adolf blivit att nå Weser och att fatta fast fot på den ungefärliga sträckan från och med Hameln — Pappenheims utfallsport vid operationerna i Nedersachsen — till och med Kassel. Sedan operationsfronten framflyttats till nämnda flod och baseringen för rörelsernas fortsättning ordnats, kunde konungen, allt efter som läget då kommit att gestalta sig, vända sig antingen mot Köln eller mot Mainz. I såväl ena som andra fallet hade direkt samverkan med bundsförvanten, lantgreven av Hessen-Kassel, möjliggjorts. Valet av ifrågavarande operationsriktning hade medfört en tryggad basering rakt bakåt och i den högra flanken ävensom lämpliga utgångspunkter mot viktiga operationsmål. Huruvida Tilly — vilken efter sitt nederlag vid Breitenfeld gått tillbaka västerut i förhoppning, att Gustav Adolf skulle följa efter — kunnat upphinnas och inveclas i ny strid eller avskäras från till Bajern ledande vägar, hade främst kommit att bero av den katolske fältherrens operationer. Han hade utan tvivel tid och rådrum att draga sig undan.

För tryggandet av en väster ut ledande huvudoperation i den vänstra flanken mot Bajern hade hertigarna av Weimar.

Vilhelm och Bernhard. närmast varit till hands och därefter kurfursten av Sachsen mot de kejserliga arvländerna.

En huvudoperation söder ut — vilken Horn förordade efter slaget vid Breitenfeld och om vars ändamålsenlighet Axel Oxenstierna vid två tillfällen efter beslutet om tåget genom Thüringen uttalat sig — hade antagligen icke kommit att möta några starkare fientliga krafter. Även om kejsaren i mitten av september vädjat till Wallenstein att uppsätta en armé och denna anhållan omedelbart villfarits. hade svenskarna bort vara i Wien, innan den nya armén, tillräckligt stark. hunnit organiseras. Erövringen av den katolska högborgen vid Donau hade helt visst gjort ett stort intryck på den katolska världen och måhända lett till ett fredsslut med kejsaren. Marschen mot nämnda flod hade dock avlägsnat Gustav Adolf från det inre av Tyskland.

Tryggandet av de mot Wien opererande svenska huvudkrafternas högra flank och förbindelser hade krävt ganska betydande krafter såväl åt sydväst mot Bajern som väster ut mot Västfalen. Sannolikt hade det ur vissa synpunkter varit mindre lämpligt att för sådant ändamål använda den kursachsiska armén.

Gustav Adolf hade först tänkt att följa efter Tilly, men beslöt sig för en huvudoperation åt sydväst genom Thüringen. Hans närmaste avsikt var att där taga vinterkvarter och »infestera några biskopsdömen i Franken». Det är väl knappast troligt. att konungen i mitten av september hade en ända till Rhen klart utformad operationsplan. Framryckningen förlöpte utan allvarligt motstånd från fiendens sida. Konungen grep tillfället, fortsatte operationen till Main. tog Würzburg i besittning den 2 och erövrade fästet Marienberg den 8 oktober. varpå. efter ett utan tvivel av Tillys anmarsch från norr orsakat uppehåll i rörelserna. marschen lades till Frankfurt am Main och vidare till Mainz. Säkerligen mognade planen småningom — naturligt nog för övrigt.

Medan Gustav Adolf ännu var i Würzburg. avlät han till Banér och Tott den 8 november två i flera delar lika lydande skrivelser,[1] i vilka han meddelade. att han med sina

[1] Arkiv I. s. 509 och 511. n:o 379 och 380.

flesta trupper ämnade begiva sig åt Frankfurt och tillse, det »vi Rhein und Main conjungera må», dock först sedan han blivit »något vissare om fiendens contenance». Enligt samma skrivelser hade denne förstärkt sig »på vissa orter», så att »vi icke kunna proportionera vår armé emot honom till något fältslag», men han hade lämnat små besättningar ned åt Main och begynte nu »vrida sig åt» Schweinfurt med sin armé, liksom i syfte att komma mellan konungen och Thüringerwald och avskära honom förbindelsen med Sachsen och Banér (Tott). Då Hanau redan var i svenskarnas händer, hoppades konungen, att, även om han mötte »några tusende man av de spanske», nå och bibehålla Frankfurt, samt att, sedan han förenat sig med lantgreven av Hessen-Kassel, »vara så bastant», att fienden icke skulle tillfoga honom något ont. Han ansåg Tillys armé vara så svårrörlig, att den icke skulle kunna följa honom.

Den 19 november skrev konungen från Höchst åter till Banér,[1] att han räknade med att snart kunna »conjungera» Main och Rhen samt avskära fienden från den västfaliska kretsen samt alla provinser på denna sidan sistnämnda flod. Då Tilly vid denna tidpunkt sedan en månad befann sig i Bajern, kunde Gustav Adolf med detta sitt uttalande icke avse något annat än att avskära förbindelserna mellan de ligistiska stridskrafterna i Västfalen och dem i Bajern, sålunda mellan Pappenheim och Tilly, liksom ock mellan de katolska områdena i västra och sydvästra Tyskland.

De skäl, som huvudsakligen bestämde den svenske konungen att marschera till Thüringen samt därefter fortsätta operationerna till Main och Rhen, synas kunna angivas på följande sätt.

1. I överensstämmelse med sin allmänna plan att för Tysklands frigörande från det katolska trycket bilda en stark protestantisk sammanslutning var det Gustav Adolf angeläget att komma i omedelbar förbindelse med de evangeliska furstarna och ständerna i sydvästra Tyskland, av vilka han kunde hoppas större förståelse än av dem vid Oder och Elbe. Till åvägabringandet av en sådan förbindelse fick han en alldeles

[1] Arkiv I, s. 515, n:o 382.

ärskild anledning i den omständigheten, att de i Frankfurt m Main församlade ständerna efter slaget vid Breitenfeld ffentligen påkallade hans hjälp.

2. Efter nämnda slag rådde det mellan konungen och urfursten av Sachsen enighet därom, att den vunna segern orde fullföljas genom en offensiv. Men då det gällde att förlela rollerna, gingo åsikterna i sär. Sachsaren önskade att rhålla uppgiften att i det inre av Tyskland ena protestanerna mot katolikerna samt föreslog, att Gustav Adolf skulle ända sig mot de kejserliga arvländerna. Denne kunde — efer den kännedom han vunnit om den kursachsiska politiken — ppenbarligen icke anförtro sin nye bundsförvant det viktia uppdraget att i det inre av Tyskland representera den venska politiken och vara målsman för en krigföring mot gans generaler och trupper.[1] Kurfursten var i verkligheten förmögen till varje allvarligt ihärdigt arbete, till utförandet v varje större maktpåliggande uppgift. I dessa omständigeter låg måhända det starkaste skälet mot en svensk huvudperation i riktning mot Wien. Konungen måste uti sin hand ava ledningen av de militära och politiska angelägenheterna det inre av Tyskland.

3. Med hänsyn till Sveriges förhållande till Frankrike ar det av synnerligen stor vikt för Gustav Adolf att på nära åll övervaka Richelieus diplomati i sydvästra Tyskland. Kardinalens planer avsågo att bryta habsburgarnas maktställing i såväl Spanien som Tyskland, och därför understödde an den svenske konungen med subsidier. Han ville dock icke le tyska katolikernas ofärd. Det låg i Frankrikes intresse, tt tyskarna voro splittrade och sins emellan oense, ty på så ätt förblevo de svaga. I sådant syfte spelade Richelieu uner täcke med bajerfursten och med denne likasinnade. Väl ille han skilja honom från kejsaren, men han ville ock bevara igan från att undertryckas av de evangeliska. Slutligen ägrade för ledaren av Frankrikes politik vinnandet av Rhen åsom det militärpolitiska framtidsperspektivet.

Gustav Adolf, som icke kommit till Tyskland i en vanlig erövrares skepnad, genomskådade bundsförvanten. Han av-

---

[1] Belysande i detta avseende är ett brev, som Adler Salvius den 24 oktober 1631 avlät från Hamburg till ett av riksens råd (Arkiv II, s. 306, n:o 696).

såg att, samtidigt med stärkandet av Sveriges Östersjövälde, skapa en stark protestantisk sammanslutning i mellersta Europa och enligt sina egna ord hela »den sjuke». Han måste se till, att den franska diplomatien icke korsade hans planer på ett starkt evangeliskt Tyskland, samt borde därför närma sig politikens brännpunkt vid Rhen. Betecknande är hans svar, då Richelieus sändebud i Mainz antydde lämpligheten av samförstånd med Frankrike på Tysklands bekostnad. I ärlig, men upprörd ton yttrade han, att han dragit över havet »als protector nicht als proditor Germaniæ».[1]

Såsom bekant har Geijer i sitt vid jubelfesten den 6 november 1832 till Gustav Adolfs minne hållna tal[2] framhållit, att konungens val av huvudoperationsriktning efter segern vid Breitenfeld borde betraktas icke blott ur en rent militärisk, utan även ur en högre politisk synpunkt. Följden — det evangeliska förbundet i Heilbronn — rättfärdigade Gustav Adolfs marsch till sydvästra Tyskland. Efterspanas denna tanke tillbaka i tiden, finner man, att den kommit till ett starkt uttryck i konungens sista, den 24 oktober 1632 utfärdade instruktioner till rikskansleren om operationerna i »de fyra övre kretsarna» och om åvägabringande av en enig sammanslutning mellan de protestantiska ständerna å det tillämnade mötet i Ulm. Ursprunget till denna huvudidé i Gustav Adolfs politiska strävanden torde kunna sökas i beslutet om tåget till Thüringen och dess fortsättning till Main och Rhen.

I fråga om Gustav Adolfs val av huvudoperationsriktning i mitten av september 1631 har det sagts, att hans krigsledning efter Breitenfeld bör uppfattas såsom en sammanhängande operation mot den katolska huvudarmén. Tåget till Sydvästtyskland var »en diversion», vilken avsåg att och även lyckades tvinga bort Tilly från Nordvästtyskland. Detta uttalande innebär i verkligheten icke något annat, än att rent militära skäl uteslutande eller åtminstone huvudsakligen förestavat beslutet att gå genom Thüringen.

En »diversion» med uppgift att leda till koncentrering av fiendens huvudkrafter, särskilt till huvudkrigsteatern, är

[1] Geyso. a. a., s. 9.

[2] Jfr E. G. Geijer, Svenska folkets historia, III, s. 106 (Stockholm 1874).

»contradictio in adjecto».[1] Kan det på goda grunder förutsättas och antagas, att det låg i Gustav Adolfs avsikt att föranleda fienden att sammandraga sina trupper, så att denne kunde möta honom med mycket betydande krafter? Endast under *en* förutsättning synes en sådan fråga kunna besvaras med ja, nämligen den att konungen kände sig vara *så* stark, att han eftersträvade ett nytt slag med Tilly, att sålunda den katolske fältherren skulle lockas söder ut för att marschera i famnen på den överlägsna svenska armén. Den nya kraftmätningen hösten 1631 uteblev emellertid helt och hållet. Konungen gjorde icke några egentliga ansatser till en sådan.

Det kunde svårligen ligga i hans intresse, att ligans general skulle komma att förena sig med kurfursten av Bajern. Visserligen hade därigenom det fientliga trycket från Västfalen öster ut minskats, men denna vinst hade uppvägts mer än väl av den fientliga kraftkoncentreringen vid Main och övre Donau. Alla Gustav Adolfs omsorger att trygga baseringen vid Elbe syntes ganska tydligt vittna om, att han väntade starka fientliga krafter anrycka från Västfalen mot sistnämnda flod, men han kunde å andra sidan icke bortse från möjligheten, att, om de svenska vapnen hotade Bajern, Tilly skulle förflytta sig söder ut för att räcka handen till den katolska ligans främste man.

Vid bedömandet av den svenske konungens operativa beslut efter Breitenfeld torde även böra ihågkommas, att han vid den tidpunkten icke kunde annat än betrakta Tilly såsom i grund slagen. Dennes trupper lämnade slagfältet i flykt. Enligt till Gustav Adolf ingående underrättelser lupo de till stor del åt Harz »ibland bergen uti största confusion och desordre».[2] Det torde för honom knappast hava varit möjligt att förutse, att Tilly, så snart som blev fallet, skulle förfoga över en ny aktningsbjudande armé. Genom föreningen med Altringer och Fugger mönstrade den katolske fältherren den 1 oktober 26.000 man i Fulda. Samtidigt anryckte hertigen av Lothringen med omkring 13.000 man i förstärkning och

[1] Fienden kommer nämligen att samlas, i stället för att »diverteras».

[2] Gustav Adolf till Banér, Querfort den 18 september 1631 (Arkiv I, s. 504, n:o 373).
Resterna av Tillys armé utgjorde den 14 september endast 8,000 man.

hade nått trakten av Worms. Gustav Adolf befann sig nu vid Schweinfurt. Den 23 september, alltså omkring en vecka tidigare, hade han i Erfurt räknat något mer än 25,500 man.

Konungen befann sig på de inre linjerna. Till Tilly hade han omkring 70 km., till hertigen av Lothringen omkring 130, medan avståndet mellan de båda fientliga grupperna var omkring 200. Tillfället var för honom inne att söka slå först den ena, sedan den andra av dessa — därest det nämligen legat i hans avsikt att komma till en taktisk uppgörelse med Tilly. Operationer i sådant syfte blevo dock icke utförda. I betraktande härav torde man kunna våga det uttalandet, att avsikten med operationen till Maindalen icke varit att draga Tilly till Bajern. Påståendet, att målet varit allenast detta och icke ett därtill sig anslutande slag, nedflyttar Gustav Adolfs krigföring på ett lågt plan. Genom Tillys lockande till Bajern i och för sig uppstod ett försämrat läge, och ett sådant resultat kan ju svårligen vara avsikten med en operation.

De förut omnämnda, Würzburg den 8 november dagtecknade breven till Banér och Tott, i vilka konungen meddelade, att han icke kunnat »proportionera» sin armé till något slag, kunde icke gälla läget i början av oktober, utan först det läge, som uppstod, sedan Tilly i mitten av denna månad förenat sig med hertigen av Lothringen. Därigenom erhöllo de i Bajern befintliga katolska stridskrafterna en betydande samlad numerisk överlägsenhet gent emot konungens armé, vilken ännu icke var förenad med den hessiske lantgrevens trupper. Ligans fältherre avsåg nu ett avgörande anfall mot Gustav Adolf, men däremot satte sig bestämt kurfursten av Bajern, därigenom visande sin motståndare en verklig »kärlekstjänst».[1]

I betraktande av det nu sagda torde det icke vara förmätet att göra gällande den meningen, att det huvudsakligen var politiska skäl, som bestämde Gustav Adolfs operativa beslut efter Breitenfeld, efter hand utformat till avsikten att nå Rhen. Hade *icke* de politiska förutsättningarna funnits, kan det vara mycket tvivel underkastat, huruvida beslutet gått i en sådan riktning. Men säkerligen lågo i och på andra sidan

[1] Sannolikt var det vid denna tidpunkt, som Gustav Adolf enligt Monros utsago var »så orolig», att man aldrig tillförene sett honom så bekymrad.

detta beslut militäriska tankar. Konungen ville genom besittningstagandet av Mainz hålla de fientliga stridskrafterna i Västfalen och Bajern åtskilda samt med Mainflodens nedre lopp i sin hand och i förening med lantgreven av Hessen formera »statum belli» för de kommande operationerna, för vilka politiken och svärdet i förening skulle lägga grundvalen.

Det är redan framhållet, att Gustav Adolf ägnade synnerligen stor uppmärksamhet åt tryggandet av sina förbindelser och åt en stark basering i högra flanken vid sin huvudoperation genom Thüringen till Main. Då Tilly lidit ett mycket svårt nederlag vid Breitenfeld, hade konungen knappast anledning att beräkna, att någon stor omedelbar eller överhängande fara, kommande från Västfalen, skulle hota hans bas: den s. k. Elbeställningen, en utan tvivel ömtålig punkt. En om än kort teoretisk undersökning i detta avseende torde hava ett visst intresse.

Först efter föreningen med Altringer och Fugger, sålunda tidigast i början av oktober, hade Tilly kunnat inleda en operation mot »Elbeställningen», varmed närmast torde böra förstås mellersta Elbe på ömse sidor om Magdeburg. Någonstädes i trakten av Fulda eller Kassel hade han kunnat göra helt om. Om han, såsom antagligt är, tagit vägen norr om Harz, hade operationen till Elbe krävt omkring två veckor. Därefter hade det gällt att betvinga Werben och befästningarna vid Havel. Banérs krafter på öppna fältet voro ännu ganska svaga. Sannolikt hade de kommit att förstärka befästningarna i de befästa orterna.

Vid den tidpunkt, då Tilly kunnat börja sitt företag mot Elbe, befann sig Gustav Adolf vid Schweinfurt—Würzburg. Till Magdeburg hade han ungefär lika långt som sin motståndare. Om det antages, att konungen erhållit underrättelsen om Tillys operation 4—5 dagar efter dennas början och då beslutat att skynda Banér till undsättning, samt att truppförflyttningarna å ömse sidor utförts under liknande förhållanden, hade ligans general lika många dagar tidigare inträffat vid Elbe, varefter han vänt sig mot nyssnämnda befästningar. Under tiden hade den svenska huvudarmén hunnit inträffa i sin fiendes högra flank och rygg. Huru ett då möjligen uppstående slag utfallit, därom kan icke yttras något

med visshet. Det torde dock icke saknas skäl att framställa det spörsmålet, huruvida icke risken kommit att bliva större för Tilly än för Gustav Adolf. Den förres operation mot »Elbeställningen» hade otvivelaktigt varit mera vågad än den senares ganska djärva tåg till Main och Rhen.[1]

För den svenske konungens efter Nürnbergkampanjen fattade beslut att från Windsheim tåga mot Donau med Wien såsom ett hägrande slutmål är det svårt att finna en i militäriskt avseende tillfredsställande förklaringsgrund. En dylik operation måste bedömas med hänsyn till Wallensteins krigsrörelser. Göres så, kan resultatet icke bliva något annat, än att det ur militär synpunkt varit ojämförligt, ja oändligt mycket viktigare att operera mot Wallenstein än nedåt Donaudalen. Från Nürnberg var det till Wien ungefär dubbelt så långt som till Sachsen. Och på vägen dit lågo fientliga fästningsverk. Skulle en sådan operation, även om den skulle benämnas »diversion», hava kunnat utöva något inflytande på Wallensteins åtgärder? Och vad hade icke under tiden kunnat inträffa på de svenska förbindelselinjernas ömtåligaste punkt, därest den svenske konungen fortsatt nedåt Donau! Med en till visshet gränsande sannolikhet hade »Elbeställningen» gått förlorad. Av eget initiativ, utan påtryckning från något håll, korrigerade emellertid den kunglige fältherren sitt beslut. Det skedde i högsta tid. Hans militära intuition tog ut sin rätt.

Det har sagts, att i Gustav Adolfs krigföring framstode slaget och diversionen som konkurrerande medel att tillintetgöra motståndarens operationsavsikter. Kan det i detta fall verkligen vara fråga om konkurrens? Gäller det icke fast mer samverkan? Vilken krigföringsform på grund av de inverkande omständigheterna än väljes: offensiv, defensiv—offensiv, defensiv, återtågsdefensiv, kan slaget eller tanken på slaget icke borteliminerās ur den strategiska kalkylen. Den rätta tidpunkten för kraftmätningen är en annan sak. Krigföringens konst kan icke bestå i någon konkurrens mellan operation å ena sidan och fältslag å den andra, icke uti ett antingen — eller, icke uti manöver *eller* strid, utan den be-

[1] Vid denna tidpunkt, hösten 1631, var Gustav Adolfs armé sannolikt stridsdugligare än Tillys. Möjligheten för konungen att erhålla kursachsiska trupper i förstärkning synes icke hava varit utesluten.

står i att så leda rörelserna på krigsskådeplatsen, att därigenom skapas gynnsammast möjliga betingelser för fältslaget — förr eller senare på passande tidpunkt och tjänlig plats. Förfaringssätten skola icke konkurrera med varandra, utan bringas till sam- och växelverkan. Så bör ock förhållandet mellan politiken och krigföringen gestalta sig. Betydelsen härav insågs mer än väl av statsmannen och fältherren konung Gustav II Adolf.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Broddetorpsantemensalet.

Av de praktfulla metallantemensaler, vilka under äldre medeltiden smyckade många europeiska kyrkor för att senare i flertalet fall bortrövas, nedsmältas eller förstöras, äro icke mindre än sju bevarade i Danmark intill våra dagar. Fem av dem förvaras nu i Nationalmuseet i Köpenhamn Ett åttonde, från en kyrka i Angel, står nu i Germanisches Museum i Nürnberg, två finnas i Sverige, nämligen ett från Broddetorp i Västergötland (nu i Statens Historiska Museum i Stockholm) och ett i Lyngsjö kyrka i Skåne. Slutligen förvaras i de nordiska museerna en del rester av metallantependier, varjämte vi ha flera litterära vittnesbörd om försvunna sådana. Så t. ex. hemförde den norske konungen Sigurd Jorsalafar från sin resa till Heliga landet ett antemensale av silver och koppar, som han 1111 lät uppsätta i en kyrka i Kungahälla.

Över detta i mer än en mening intressanta område av den medeltida konsthistorien har d:r Poul Nørlund[1] skrivit ett digert arbete, som det är ett nöje att taga del av.

D:r N. tillhör den moderna danska konsthistoriska skolan; hans arbete är präglat av nykter detaljiakttagelse och systematisk forskning, det är belärande och givande; framställningen är klar och fri från nationell självöverskattning. Såsom dansk står han gärna på fast mark, men mer än andra av sina landsmän inom facket ser han likväl ut över länderna. Man slutar därför läsningen av boken med känslan av att ha gjort en verkligt god bekantskap.

Det äldsta danska antemensalet från Lisbjerg dateras till c:a 1150. Detta står enligt N. under engelskt inflytande. I de senare verken fram till c:a 1235 uppträda allt starkare tysk-nederländska influenser. Å Broddetorpsantemensalet mötas tyska strömningar med den gamla engelska stilen. Här kunna vi icke inlåta oss på en diskussion av alla dessa stilfrågor utan måste nöja oss med ett enda fall, nämligen det svenska antemensalet från Broddetorp, vilket av Nørlund anses utgånget ur Lisbjergmästarens till Aarhus på Jylland lokaliserade verkstad. Tidigare har Lindblom[2]

---

[1] Poul Nørlund, Gyldne Altre. Jysk Metalkunst fra Valdemarstiden (København 1926).

[2] Andreas Lindblom, Tidig kristen konst i Sverige (Stockholm 1918), s. 24.

förmodat, att det skulle ha belgiskt eller nordfranskt ursprung, medan af Ugglas[1] framställt en hypotes om att dessa antemensalers stil ytterst är influerad från England. Att just Broddetorpsantemensalet här upptages till behandling beror på att Nørlund i sina jämförande undersökningar icke medtagit en grupp av antemensasaler, vilka enligt min mening varit av avgörande betydelse för våra äldre nordiska, nämligen de spanska. Genom att dessa icke konfronterats med de av Nørlund behandlade, ha vi gått miste om en mängd viktigt material, ty dessa spanska monument giva enligt min uppfattning nyckeln till förståelsen av de äldre antependierna på dansk botten.

De bevarade spanska antemensalerna, som bearbetats bl. a. av Cook,[2] äro i huvudsak spridda över Catalonien, och detta gör problemet — vilket Cook också framhåller — så mycket mera komplicerat, som Catalonien under den romanska epoken upptog influenser från olika håll: från det mozarabiska och muselmanska Spanien, södra och norra Frankrike, från England samt det lombardiska Italien. Ingen av de stora katedralerna eller klostren i Spanien, utan de små landskyrkorna ha bevarat några av de många antependier, som funnits av stuck, trä, temperamålningar på trä, guld, silver eller emalj. Metallantependierna äro bättre bevarade i övriga länder i Europa än i Spanien, men vi ha vetskap om dem genom litterära källor. Bl. a. fanns i katedralen i Santiago ett guld- och silverantependium från 1105, vilket visade Salvator omgiven av de fyra evangelisterna, supplerade av Apocalypsens tjugufyra äldste. Vid sidorna voro apostlarna, stående under arkader. Kompositionen var omgiven av en växtbård och en inskription i sex linjer. Stilen från de äldsta metallantependierna är också bevarad i andra verk, såsom t. ex. det berömda relikskrinet *Arca Santa* i katedralen i Oviedo. Detta är av silver från 1000-talet eller 1100-talets början samt visar Kristus tronande omgiven av fyra änglar. I vänstra handen håller han Böckernas bok; den högra är upplyftad till välsignelse. Vid sidorna apostlarna under arkader och kring det hela en ornamental bård av kufisk karaktär.

Det äldsta bevarade målade träantependiet i Catalonien är från Montgrony i Bergadá i Västpyrenéerna, nu i museet i Vich.[3] Det har sitt särskilda intresse genom att dess fyra scener kring Kristus i corpus visa S:t Martins levnad, en anordning som har nära paralleller i Göttingersakramentariet (975). Å Montgronyantependiet sitter Martin till häst. Det är då rätt märkligt, att på en fönsteromfattning i Forshem,[4] en kyrka ej så långt från Brodde-

[1] Carl R. af Ugglas, Studier i svensk medeltidsskulptur (Tidskrift för konstvetenskap 1919, s. 70).

[2] Walter W. S. Cook, the stucco altar-frontals of Catalonia (Art Studies 1924, p. 41 ff.).

[3] Walter W. S. Cook. The earliest painted panels of Catalonia (I) (The Art Bulletin, vol. V, 1923, p. 86 ff. o. fig. 1).

[4] Ernst Fischer, Västergötlands romanska stenkonst (Göteborg 1918), fig. 71.

torp, synes i relief S:t Martin sittande på en åsna med en biskopsstav framför sig, hållande ett svärd i högra handen; under honom trenne personer, en scen ur biskopens levnad. Över biskopen läses: † MARTINUS : AD : HUC : † CATICUMINUS HOC · ME · VESTE : CONTEXIT, en inskrift som återgår i samma lydelse på ett kapitäl i korsgången vid Sainte Pierre i Moissac.[1] Motivet med S:t Martin var också ett av de vanligaste i Catalonien och södra samt mellersta Frankrike.

Cook, som daterar antependiet från Montgrony till 1100-talets första fjärdedel,[2] framhåller, att dess stil överenstämmer med Winchesterskolans, vilken i Spanien dominerar i den berömda Rodabibeln. Berger har redan sett, att manteldraperingen kring underbenen är in i detaljer lik den, som förekommer å tympanet till den inre västportalen i Charlieu i Burgund (1094),[3] och även för andra spanska verk, såsom t. ex. absidmålningen i S. Climent i Tahull (vigd 1123) har han framhållit det tydliga sammanhanget med det burgundiska schemat. Nu gives det inom hela Nordens 1100-tal, utom madonnan från ett metallantemensale, funnen i Randers fjord (Jylland), knappast en mera burgundisk figur än Kristus å den berömda dopfunten i Tryde i Skåne, vilken jag daterat till 1130-talet.[4] Den närmaste förebilden är nämligen just den ovannämnda tympanonscenen i Charlieu! Och detta gäller ej blott dräktdetaljerna hos Salvator, utan hela kompositionen! Vi se här de stående änglarna med dess parallell- och tvärverk, mandorlan med regnbågen, samma veckfall å Kristi dräkt, vilken är lagd i klockform framtill, samt den över båda skuldrorna lagda manteln. Priests[5] sats: »Den milda vind, som fläktar i änglarnas i Chartres kläder, blåser från Burgund», skulle vi lika bra kunna använda för Trydefuntens Himmelsfärd. Ty denna scen visar icke Majestas domini, den dömande Kristus, utan den av änglar till himmelen upplyftade. Det viktigaste är dock, att vi i Trydefuntens stil, som är ett av de svåraste problemen i 1100-talets svenska konsthistoria, funnit en hållpunkt: Kristi Himmelsfärd är helt igenom burgundisk. Jämföra vi nu Trydefuntens pilasterfigurer med Randersmadonnan, så finna vi talande överensstämmelser i uppbyggnad och veckbehandling. Sicksackvecken å manteln över axelns högra sida äro utmärkande för Randersmadonnan samt Salvator å Trydefunten, Broddetorpsantemensalet och antependiet från Montgrony. Vidare känna vi dem från skolan i Languedoc, speciellt från Salvator i Moissac. Utmärkande för figurerna å Broddetorpsantemensalet äro framförallt Languedocs »flygande veck», dessa som vi så väl känna från

[1] Auguste Anglès, L'Abbaye de Moissac, f. 69 (Petites monographies des grands édifices de la France, Paris, H. Laurens).
[2] Walter W. S. Cook, a. a., p. 95.
[3] Robert Berger, Die Darstellung des thronenden Christus in der romanischen Kunst (Reutlingen 1926), s. 134 f.
[4] William Anderson, Skånes romanska landskyrkor (Lund 1926), s. 36.
[5] Alan Priest, The masters of the west facade of Chartres (Art Studies 1923, s. 34).

ympanet i Moissac, inspirerat liksom de burgundiska av engelska andskrifter från 900—1000-talet. Som Cook omnämner, har prof. lorey redan påpekat, att Isaiah i Souillac och S:t Peter i portaen i Moissac äro imitationer av änglarna i Liber Vitae från New linster. I Catalonien uppträda dessa veck under 1000-talets andra alft. I Arca Santa äro de dominerande. Men särskilt intressant r att se den frapperande likheten mellan de två nedre änglarna ring Salvator å Broddetorpsantemensalet och de motsvarande å rca Santa.[1] Å båda ställena äro benen lagda i den för Toulouse ch spanska verk utmärkande x-ställningen. Ängeln till höger i roddetorp finna vi till vänster å Arca Santa samt tvärtom. Men kring em alla brusa vecken, kraftigast exemplifierat genom scenen med Kristi immelsfärd i Broddetorp, vilken, liksom alla övriga figurer å detta ntependium, verkar så spansk genom det arkaiserande huvudet.

Broddetorpsantemensalets nära sammanhang med Jylland och und styrkes av en numera utnött inskrift å antemensalet, vilken ntalade de reliker, som nedlades vid altarinvigningen i kyrkan: lemens, Botolfus, Marcellus, Sebastianus och 11.000 jungfrur i öln. Bodolf är framförallt lokaliserad till Aalborg, Clemens till arhus. I Skara stift, där Broddetorp är beläget, samt i Lunds ch Aarhus stift hade dessa båda helgon högre festgrad och blevo ärskilt ärade. Det är vidare anmärkningsvärt, att Marcelli, marren, som visar mot de cluniacensiska kretsarna, ärades framför llt i Bremen och Spanien (Compostella, Sevilla, Toledo). Sebastian ekar även mot Spanien, där han firades i Compostella.

Viktiga drag å Broddetorpsantemensalet tyda sålunda på ett ära samband med de cluniacensiska routerna ned mot Spanien ch dels med jylländska kulturcentra. Det är alltså samma strömingar, som göra sig gällande vid dombygget i Lund under denna dpunkt. När Nørlund därför prövande framställer teserna, att roddetorpsmästarna gått i lära hos Lisbjergmästaren i Aarhus för tt få sin vidare utbildning i Lund, så tyckes det mig, att han i åda dessa fall har träffat det rätta. Lund synes nämligen under örre delen av 1100-talet i flera fall varit den ledande konstnärliga örmedlingsstationen ej blott för södra Sverige, utan också för Jylland. i ha i många fall sett, att samma händer, ateljé eller skola varit erksamma å portalskulpturer och dopfunter i Angeln som på Jylland ch i Skåne. Men trots detta kan man icke avvisa Broddetorpsntemensalets nära samhörighet med de stora konstcentra i Languedoc ch norra Spanien. Verkstadens huvudmästare kan icke ha varit ansk, utan vi måste söka honom inom de cluniacensiska kretsarna. et synes som om han vore kommen över Burgund, vilket vid enna tid stod i så nära förbindelse med Spanien.[2] Burgundiska

[1] Cook i Art Studies 1924, fig. 1.

[2] Då kyrkan i Charlieu vigdes 1094, närvoro ärkebiskoparna av Lyon, ourges och Toledo samt biskopen av Macon. Ärkebiskopen av Toledo var n fransk cluniacenser, som abbot Hugo av Cluny sänt till Spanien, och vi eta, att han ofta besökte Frankrike. G. v. Lücken, Die Anfänge der Burundischen Schule (Basel 1920), s. 30 f.

stildrag äro de fundamentala elementen i antemensalet. Det är därför antagligt, att vi böra sätta mästaren i förbindelse med någon av de franska (burgundiska?) byggnadshyttor, vilka omkring 1130—40 uppträdde i Norden, bl. a. i Slesvig, Ribe, Lund och på Gotland.[1] I hans ateljé kunna även svenskar och danskar hava arbetat, och på deras konto kunna vi väl föra de nordiska dragen i ornamentiken.

Nørlund daterar Broddetorpsantemensalet till omkring 117 —90. Det tycks mig som detta vore 30 - 40 år för sent. Ty just 1130-talet är tidpunkten, då de cluniacensiska riktningarna som en överväldigande flod strömma in över Danmark och Sydsverige, lokaliserade framför allt till Lund, Ribe och Slesvig. Till bakaflyttningen i tiden synes väl motiverad med hänsyn till de ny resultat. som på senaste tiden vunnits för en tidigare datering av även den nordiska romanska skulpturen. Sålunda framhäver Nørlund på tal om adorationsscenen å Broddetorpsantemensalet Kehrers datering till omkring 1160 och Mâlés till omkring 1180 för den tidpunkt, då omsvängningen i uppfattningen från de vandrande till de knäböjande konungarna äger rum. Emellertid, i adorationsscenen å Puerta de las Platerías tympanon i katedralen i Santiago äro alla tre konungarna knäböjande.[2] Beträffande denna portal som tidigare påståtts härröra från 1120, är det numera fastslaget att den måste dateras till 1103,[3] vilket innebär en radikal förändring i den romanska skulpturens kronologi.

Trots ovan framförda reservationer skall det oförbehållsamt erkännas, att Nørlunds bok ger nya och oväntat klara perspektiv, och i sin helhet är den ägnad att i viss mån skingra det täta dunkel som ännu vilar över den romanska konstens forskningsområden i Danmark och Sverige.

William Anderson.

Gustav III och flottan under ryska kriget.

Några nya synpunkter i anslutning till Arnold Munthes »Svenska sjöhjältar».

I Uppsala universitets bibliotek har jag påträffat några hittills obeaktade handlingar, vilka äro av intresse för bedömandet av Gustav III:s inverkan på flottans operationer under rys-

[1] William Anderson, »Jätten Finn» på cluniacensernas pilgrimsvägar (Fornvännen 1926, s. 133 ff.) och Ribe, Bari och Perigord (Tidskrift för konstvetenskap 1925—26, s. 75 ff.).

[2] A. Kingsley Porter, Spain or Toulouse? (The Art Bulletin, v. VII, 1924, fig. 8).

[3] A. Kingsley Porter, Santiago again (Art in America and elsewhere 1927, p. 9).

kriget 1788—90. Materialet i fråga ingår i bibliotekets allmänna handskriftssamling under sign. L 426 och F 726. Vid en närmare efterforskning rörande dessa buntars proveniens har jag funnit, att största delen av handlingarna — och samtliga, som hava intresse för denna uppsats — härröra från dåvarande expeditionssekreteraren, sedermera statsrådet Carl Lagerbrings efterlämnade papper, vilka 1822 skänktes till Uppsala universitets bibliotek.[1] Tyvärr har man ej följt den i gåvobrevet uttalade önskan, att samlingen måtte »ju förr ju heldre inbindas», varför Lagerbrings papper nu finnas spridda bland andra handlingar på flera olika ställen i bibliotekets handskriftssamling. Kommendörkapten Arnold Munthe har för sin utmärkta och fängslande framställning[2] av denna för vår flottas historia så utomordentligt intressanta tid begagnat sig av några handlingar ur L 426, men papperen i F 726 har han tydligen ej alls känt till. I denna senare samling finnas bland andra för flottans historia värdefulla originalhandlingar även några, som sprida ljus över en hittills dunkel punkt i 1790 års krig, frågan om vem som var upphovsman till det förhastade anfallet på Baltischport.[3]

För värderingen av Gustav III:s insatser i kriget är det av intresse att taga del av, hur instruktionen för hertig Karl den 30 maj 1789,[4] vilken innehåller detta års operationsplan, tillkommit. Av trenne slarvigt nedskrivna promemorior, som jag påträffat — en bland de gustavianska papperen,[5] de båda andra bland Lagerbrings,[6] — ser man de olika meningar om lämpligaste operationssättet, som framkommo. Alla tre utkasten äro osignerade och odaterade, men de röra tydligen 1789 och äro synbarligen skrivna av resp. konungen, hertig Karl och Nordenskjöld. Ko-

[1] Förteckning öfver framl. Exc. Statsrådet m. m. Carl Lagerbrings efterlemnade papper, Lydinge d. 12 Octob. 1822, Joh. Henr. Schröder Bibl. Arkiv, M. 3).
(Mina uppgifter äro, där det ej särskilt anmärkes, hämtade ur handlingar i U. U. B.)

[2] Svenska sjöhjältar, del 7. Flottan och ryska kriget 1788—1790.

[3] I en särskild bunt, av Lagerbring påtecknad »Rapporter af värde», finnas bl. a. »underdånig raport» från hertig Karl 28 juni 1788 om anfallet på von Dessens eskader samt originalet till Karls »underdånig relation om sjöbataillen — — — d. 17 julii 1788». Den är skriven på svenska och ej som den alltid anförda avskriften i Gust. saml. F485 på franska, avtryckt i Jane, The imperial russian navy, s. 623 ff. Båda dessa rapporter finnas delvis — men felaktigt — avtryckta i Inrikes tidningar 1788, resp. nr. 54 och 59. Jfr Odhner, Sveriges politiska historia under Gustav III, III, s. 88 och 107, vilkens källhänvisningar ej äro fullt riktiga.

[4] Sjöexpeditioner; Kungl. Maj:t till storamiralen 1789. R. A.; Utkast av G. von Carlson 30 maj 1789, påtecknad: »expedieras Gustaf». L 426.

[5] F 415. nr. 117. Denna promemoria uppgives enligt Tersmeden röra »krigsoperationernas början 1788», men av innehållet framgår, att den måste gälla 1789 års krig.

[6] L 426.

nungens promemoria har säkert uppsatts för att läggas till grund för en diskussion om årets operationsplan. Såväl hertig Karl som Nordenskjöld synas av allt att döma ha nedskrivit sina promemorior som anmärkningar till konungens.

Vad konungen främst yrkade var, att »flottan utgår ju för ju häldre vore det endast med 12 skiep de andra få komma efter». Detta förslag torde få anses absolut förkastligt, men det visar hur otålig Gustav III var och hur föga genomtänkta hans förslag ofta voro. Av konungens utkast framgår vidare, att denne även detta år yrkade på att flottan skulle tränga så långt in i Finska viken som möjligt. Konungen har sålunda under hela kriget velat ett energiskt framträngande in i Finska viken. 1788 ålades som bekant hertigen detta i instruktionen, och då han dröjde med inseglingen, fick han ju en ytterst skarp admonition av konungen.[1] Även detta år önskade konungen få en liknande bestämmelse intagen i instruktionen, men denna gång lyckades det ej, då såväl hertig Karl som Nordenskjöld på det bestämdaste avstyrkte detta. De framhålla båda i sina promemorior, att ryssarna äro överlägsna, varför man borde undvika batalj i onödan, taga kryssningsstation mellan Dagö och finska Utö samt välja stridsplats i »rent vatten», ty att kryssa i Finska viken och där leverera batalj, ansågo de vara nära nog omöjligt.[2] Som konungen fruktade, att ryssarna ämnade »från Lifland inquiettera svenska kusterne», önskade han, att man skulle göra en landstigning på Finska vikens södra kust och söka erövra Livland. Även denna plan avstyrkte hertig Karl och Nordenskjöld såsom varande alltför riskabel, om man ej »är alldeles mästare i sjön», varför ej heller denna punkt intogs.

Vad beträffar bestämmelsen i hertigens instruktion att lägga Dagö och de kurländska städerna under kontribution, »om tid, omständigheter och tillfällen tillåta»,[3] har denna paragraf möjligen Karl själv till upphovsman. Varken i konungens eller i Nordenskjölds promemorior nämnes något om en sådan plan, och ordalydelsen i instruktionen följer nära Karls ord i promemorian. Denna bestämmelse anser Munthe[4] »knappast varit allvarligt menad», men så var säkert fallet. Saken var ju diskuterat och ett utdrag av den paragraf (§ 7) som handlar härom, vilket

[1] Gustav III till hertig Karl 11 juni 1788. Schinkel, Minnen ur Sveriges nyare historia. II, s. 253.

[2] Jfr Hedv. Elisabeth Charlottas Dagbok, III, s. 119.

[3] Betecknande är hur mån man alltid var att icke stöta sig med befolkningen i Östersjöprovinserna. Det heter sålunda i instruktionen: »och bör denna kontribution på hertigens av Curland räkning uttagas icke på Curländske ständernas eller innevånarnas.» Liknande försiktighet visades vid anfallet på Baltischport 1790, då man vid skövlingen av stadens förråd skonade befolkningens egendom. Bienemann, Zur Geschichte des schwedisch-russischen Krieges (Russische Revue, V. St Petersburg 1874, s. 77).

[4] A. a., VII: 3, s. 18.

finnes i von Carlsons brev till konungen,[1] torde tyda på, att man ansåg denna punkt särskilt viktig. Av denna redogörelse framgår sålunda, att man vid utarbetandet av 1789 års instruktion tog hertig Karls och Nordenskjölds anmärkningar ad notam, och att operationsplanen i de viktigaste punkterna grundar sig på deras yttranden.[2]

1790 års sjökrig inleddes som bekant med ett anfall på Rogersvik, det nuvarande Baltischport. Vem som kommit upp med denna olyckliga plan har man förut ej vetat, men man har ansett, att åtskilliga skäl tytt på, att upphovsmannen varit konungen själv, och man har skarpt klandrat hans otalighet.[3] Denna gång är dock konungen relativt oskyldig, ty det är ej — som jag nu kan visa — han, som är initiativtagaren, utan det är själva utredningskommittén i Karlskrona och närmast den utmärkte Nordenskjöld. Den 9 februari insände nämligen kommittén till konungen ett förslag av följande lydelse:

Bilaga.

Stormägtigste allernådigste Konung!

Den ovanligt blida wäderlek som ännu är rådande och efter hwad man med sannolikhet kan sluta, för den åter stående winter tiden ännu widare torde fortfara, har gifwit Commiterade anledning at påtäncka ett företagande, hwarom Commiterade så wäl i anseende till skyndsamheten, som i synnerhet den granlaga tystlåtenhet, med hwilcken detta ärende måste öfwerläggas och lönligen utföras trodt sig böra med en pålitelig courrier insända deras underdåniga hemställning.

Efter inlupne underrättelser är att förmoda det Tio stycken mindre ryska örlogs fartyg öfwer wintren blifwit förlagde innom Möljen uti Roggerswik på Lifländska sidan utan att man ännu med säkerhet wet om de äro armerade större skjärgårds fartyg eller kutrar och andre lätte fartyg hörande till ryska örlogsflottan hwaraf Tio rangskjepp och sex fregatter lära öfwer wintern ligga uti hamnen vid Refwel.

Så wäl till dessa fartygs ärröfring eller förstörande som Rewelska transporternas oroande och avskjärande, skulle med Eder kongl. Maj:ts nådigste tillåtelse, redan i början af nästa månad försök kunna gjöras med en lätt Esquadre, bestående af fregatterne Jaramas och Ulla Fersen samt kutter fartygen Hussaren och Kosaqven, hwileken sednare med ordres at wid första islossningen wara segelfärdig — förleden höstas blifwit förlagd i Slitö hamn på Gothland.

Till befälhafware öfwer denna Esquadre wille Eders kongl. Maj:ts Commitée utbe sig den nåden at få föreslå Capitainen O. Rudolph Ce-

[1] G. S., F 499.

[2] I en punkt har man dock — lyckligtvis — ej följt hertig Karls råd. Denne yrkade nämligen, att man skulle anfalla ryska Öresundseskadern, om det ock vore på Köpenhamns redd, så att man ej skulle riskera bli »couperad från Carlscrona, det enda ställe därest flottan efter bataille kan repareras». Hertigen ansåg nämligen Sveaborg ej vara lämplig reträttplats, då »där inga behof finnas» och man lätt kunde bli innesluten och hindrad företaga något under återstående delen av året. I instruktionen varnas i stället på det bestämdaste för ett anfall i närheten av Köpenhamn för att ej dymedelst giva danskarna anledning till klagomål.

[3] Munthe, a. a., VII: 5, s. 55 ff.; Kirchhoff, Seemacht in der Ostsee, I, s. 402.

derström som är kjänd för at wara en behjärtad och kunnig officerare; äfvensom det blir angjelägit att Committerade wid denna Esquadres af-sändande som med utwaldt folck bör wara försedd i nåden tillatas efter behofwet ombyta skjepps Chefen utan hinder af den för hela Campagnen nådigst fastställdte fördelning.

Om Eders kongl. Maj:t med dess allernådigste bifall skulle täckas godkjenna detta underdåniga förslag, anholla Committerade at om möjeligt är med återgående Couriren ärholla Eders kongl. Maj:ts nådiga befallning om wärkställigheten häraf, hwarefter Esquadren i största hast och tysthet skulle kunna utredas och blifwa härifrån afsänd efter de dispositioner som redan äro gjorde; och det enda Eders Kongl. Maj:t för öfrigt skulle behöfwa i nåder tillgjöra wore att så fort Eders kongl. Maj:t i händelse af bifall täckes låta hit afgå Dess nådiga swar, Eders kongl. Maj:t då tillika nådigst behagade dels låta beordra den i Stockholm nu warande Amiralitets Capitainen Olof Rudolph Cederström att gjenast begifwa sig hit utan underrättelse om afsigten med Dess inställelse och dels directer från Stockholm låta befalla Amiralitets fändricken Eskolin i Åbo hwars tjenst såsom lots officer wid denna Sjö Expedition är högst oumbärlig att den första nästkommande Martii infinna sig wid Hangö Udd och därstädes afbida widare ordres hwilcka Committerade i sådant fall med sjelfwa Esquadren som wid Hangö bör intaga Eskolin, skulle till honom afsända.

Den Instruktion ena ledamoten Contreamiralen och Riddaren Nordenschjöld för Esqvadrens Befälhafware föreslagit torde gifwa Eders kongl. Maj:t ett fullständigare begrepp om den tillämnade entreprisen och blifwer således i afskrift underdånigst bifogad.

Med djupaste undersåtlig wördnad trohet och nit framhärde

Stormägtigste allernådigste Konungs
Eder kongl. Maj:ts

allerundernådigste och tropliktigste
tjenare och undersåtare

Carlscrona den 9:de Febr. 1790.

A. Munck.

F. H:s Chapman. J. C. Toll. O. H. Nordenskjöld.

Lars N. Henschen.

Till kongl. Maj:t underdånigst.

På skrivelsens första sida finnes dessutom följande anteckning nedskriven av Lagerbring: [ankom] »d. 12 febr. 1790» samt »Stockholms slått d. 12 febr. 1790. Bifalles C. A. W./Svar.»[1]

Hela företaget är sålunda planlagt av utredningskommittén och den kungl. instruktionen är intet annat än Nordenskjölds »Project til Instruction» med några stilistiska ändringar. Kungl. Majestät fann intet att erinra mot förslaget utan utfärdade omedelbart — samma dag som kommitténs skrivelse anlänt — order och instruktion i full överensstämmelse med detta.[2] Att *denna* in-

[1] Kommitténs förslag d. 9 februari 1790, Nordenskjölds »Project til Instruction» samt Lagerbrings utkast dels till svarskrivelse till kommittén d. 12 februari, dels till order för Cederström och Eskolin av samma dag. F 726.

[2] Kungl. Maj:ts nådiga instruktion, den 12 februari 1790: Tidskrift i Sjöväsendet 1894, s. 386 ff.

truktion i olikhet med dem för övriga expeditioner under vintern 789—90 är utfärdad av konungen — dock endast officiellt men ej reellt såsom ovan visats — finner Munthe anmärkningsvärt,[1] men det beror naturligtvis därpå, att man ansåg detta företag så viktigt, att man först ville erhålla konungens sanktion.

Anfallet på Baltischport var ur militär synpunkt absolut förkastligt, då ju svenskarnas utsikter att kunna överraska ryssarna härigenom minskades. Följden blev också, att ryssarna på allt sätt påskyndade sina rustningar. Särskilt i Reval synes man hava vidtagit omfattande försvarsåtgärder.[2] Allt gjordes för att så hastigt som möjligt få underrättelser om svenska flottans annalkande. Besättningarna övades under våren ofta i kanonexercis, och befolkningen i Reval fick order att vid fientligt anfall, så snart larmtrumman gick, med vapen infinna sig på anvisade ställen för att försvara fästningen. Det synes mig därför, som Munthe något underskattat ryssarnas försvarsberedskap.[3] Allt tyder på, att de så snart isen gick upp, gjorde vad göras kunde för att ordna ett starkt försvar.

Redan fjorton dagar före svenskarnas ankomst låg ryska flottan förankrad på Revals redd — »utan ordning», säger Munthe[4] — och Tjitjagoff hade uppgjort en försvarsplan. Att sedan förlägga fartygen i slagordning enligt den uppgjorda planen bör väl ej ha behövt taga någon längre tid i anspråk. Ryssarna själva hava säkerligen ansett sig ej behöva ordna slaglinjen, förrän svenska flottan kommit närmare, ty så sorglösa kunde de väl ej ha varit, att de — ehuru de flera dagar före svenska flottans ankomst utanför Reval underrättats om att den var i annalkande — ej brydde sig om vidtaga några försvarsåtgärder. Inga ryska uppgifter tyda heller härpå. Enligt Munthe skulle ryska flottan först tidigt på morgonen den 13 maj ha blivit fullt stridsberedd, men enligt de uppgifter från rysk sida, som varit mig tillgängliga, synas dock ryssarna redan den 12 hava varit färdiga till strid. Den engelske sjökrigshistorikern Anderson, som för sitt arbete[5] nyttjat flera ryska källor och vilkens uppgifter städse synas vara korrekta, säger, att Tjitjagoff tidigt på morgonen den 12 maj lade sina fartyg i ordre de bataille. Dessa uppgifter stämma ock med Gyllengranats[6] och Kirchhoffs[7] samt med dem som lämnas i ett brev från guvernören Wrangell till generalguvernören den 12 maj.[8] Det heter i detta brev, att flottan »ligger i beredskap på redden, fastän den är

[1] A. a., VII: 5, s. 56.
[2] Bienemann, a. a., s. 79 f. Jfr Jordan, Die Seeschlacht bei Reval (Baltische Monatsschrift, 37, Reval 1890, s. 217).
[3] A. a., VII: 5, s. 104 och 112 ff.
[4] Ibdm. s. 104.
[5] Naval wars in the Baltic, s. 270.
[6] Sveriges sjökrigshistoria, II, s. 280.
[7] A. a., s. 404.
[8] Russische Revue, V, s. 80.

för svag anfalla fienden». Wrangell är förhoppningsfull och tror ej, att svenskarna skola våga anfalla, då ryssarna ligga i en ganska stark ställning, och slutar: »I varje fall är här allt förberett för försvar.» Som stöd för sin mening, att ryssarna voro alldeles oförberedda, anför Munthe främst en uppgift från hertig Karls sekreterare, magister Sundevall.[1] Men denna källa torde vara mindre tillförlitlig för bedömandet av förhållandena i Reval än de av mig anförda. Att ryssarna således ej voro alldeles oförberedda, är tydligt, och därför har man främst att tacka det obetänksamma anfallet på Baltischport i mars.

Före utfärdandet av instruktionen för hertig Karl 1790[2] infordrade hemliga krigsberedningen yttranden rörande operationsplan för året, ej endast — såsom Munthe framhållit[3] — från Munck och Nordenskjöld utan även från Anckarsvärd och Rajalin.[4] De båda senares promemorior har man tydligen ej förr känt till, och den redogörelse Munthe ger av Nordenskjölds »votum»[5] stöder sig synbarligen ej på originalhandlingen i Uppsala universitets bibliotek, vilken företer vissa olikheter med det av Munthe citerade ur Nordenskjöldska samlingen i Riksarkivet D. 10. Sålunda heter det ej i originalet »men *jag* skall föra flottan, så länge den flyter etc.»; i originalet står i stället »men en älskad konungs exempel, dess broders segrande flagg, kjärlek till en anfallen fosterjord och starkaste lydnad skall föra flottan etc.» Något löfte att under alla omständigheter själv föra flottan har Nordenskjöld sålunda ej avgivit. Nordenskjöld hävdar i sitt »votum» 1790 liksom i promemorian angående operationsplan för 1789, att svenskarna borde hålla sig på defensiven och låta ryska flottan »söka bataille». Ehuru han anser, att svenska flottan, även om ryska flottavdelningarna redan hunnit förena sig, skulle kunna verksamt hindra ryska flottan göra inbrytningar i skärgården genom en stationering på Mjölö redd, utanför Sveaborg, ansåg han dock lämpligast, att svenska flottan lade sig vid Hangö, det »deciderade väl mindre, men flottan riskerade ock mindre». Munthe förvånar sig över att hertig Karls instruktion är »av en annan anda» än Nordenskjölds förslag. Men detta beror helt enkelt därpå, att konungen, som säkert ej tilltalades av den försiktighet, som är genomgående i detta förslag, ej lät taga detta till utgångspunkt vid instruktionens avfattande. Konungen var detta år fast besluten gå kraftigt agressivt till väga för att

[1] Bihang till 1788—89—90, s. 3—4, Historiskt memoirbibliotek 1855; Munthe, a. a., VII: 5, s. 109.

[2] Kongl. Maj:ts nådige instruktion, d. 22 mars 1790. Tidskr. i Sjöväsendet, 1906, s. 357 ff.

[3] A. a., VII: 5, s. 77.

[4] Muncks »nota» d. 16 mars och Nordenskjölds bifogade yttrande L 426; Promemoria från Anckarsvärd d. 8 mars och Rajalin (odaterad och osignerad men tydligen skriven av denne samtidigt som Anckarsvärds), F 726.

[5] A. a., VII: 5. s. 78—80.

framtvinga avgörande. Han hoppades nu få se sin älsklingstanke förverkligad att efter en överrumpling av de ryska eskadrarna i Reval, Fredrikshamn och Viborg kunna verkställa en landstigning i närheten av Petersburg. Då han fann, att Anckarsvärds och Rajalins promemorior voro mer i överensstämmelse med hans önskningar, blev det därför dessa som lades till grund för operationsplanen, och man har följt dem i så hög grad, att man stundom finner dem ordagrant avskrivna.[1] Bestämmelsen om att örlogsflottan borde söka förstöra ryska skärgårdsflottan i Viborg samt den förkastliga befallningen till hertig Karl att vid batalj lämna chefsskeppet[2] härröra dock ej från något av dessa förslag utan antagligast från konungen själv. I det slutliga utkastet till instruktion, skrivet av Lagerbring,[3] finnes en av konungen själv vidtagen ändring, som förtjänar omnämnas. Enligt Lagerbrings redigering hette det i slutet av § 5[4]: »efter gifven bataille inlöper flottan till Sveaborg att där dess nödiga reparation på det skyndsammaste erhålla.» Detta har konungen strukit och i stället tillskrivit i marginalen, att hertigen »eviterar i synnerhet at med hela flottan inlöpa i Sveaborg», där man lätt kunde bliva av en mindre rysk styrka inspärrad. Denna ändring visar, att konungen dock stundom förstod att rätt bedöma vad som lämpligast borde göras. Med 1788 års exempel för ögonen var han säkerligen rädd, att anfallsplanen mot ryska huvudstaden eljest ånyo skulle omintetgöras.[5]

Gustav III:s innersta önskan under hela kriget var tydligen, att svenska flottan skulle tränga så långt in i Finska viken som möjligt. Tanken på att genom ett framträngande mot Petersburg kunna skrämma kejsarinnan till en fördelaktig fred bländade fullkomligt konungen, så att han ej såg de faror, som hotade genom det oförsiktiga framträngandet österut, vilket slutligen ledde till att hela den svenska sjömakten blev innestängd

---

[1] Instruktionens § 2 motsvarar Rajalins § 1; § 3 motsvarar — till största delen ordagrant — Anckarsvärds §§ 1 + 2 + 4; § 4 motsvarar Rajalins § 3 + Anckarsvärds § 3; § 5 motsvarar Rajalins § 5; övriga paragrafer — vilka ej röra själva krigföringen — grunda sig på de allmänna önskemål, som Munck i sin »nota» uttalat.

[2] Denna order var ej förestavad av några taktiska skäl utan uteslutande av månhet om att hertigen ej skulle utsätta sig för alltför stora risker. Redan 1788 trodde man sig nämligen ha märkt, att ryssarna särskilt hårt sökte ansätta chefsskeppet.
Jfr Kirchhoff, a. a., s. 410.

[3] Utkast till instruktion, påtecknad »expedieras. Stockholms slåt d. 22 mars 1790». L 426.

[4] I Lagerbrings utkast felaktigt betecknad som § 4.

[5] Det kan förtjäna nämnas, att dessa planer på ett kombinerat anfall på Petersburg i stort sett överensstämma med den fälttågsplan, som 1854 uppgjordes för engelska östersjöeskaderns operationer mot Ryssland. (Se Knaplund, Nye oplysninger — — —, *NHT* V: 6, Oslo 1927, s. 238; jfr kritik av denna plan i Napier, The history of the Baltic campaign of 1854.)

i Viborgska viken. I stället för att genast tänka på en återsegling därifrån sysslade konungen i det längsta med planerna mot Petersburg. Tyvärr fick han i denna sak ett utmärkt stöd i den sedermera så berömde engelske sjöhjälten Sidney Smith, vilken under krigets sista skede hade stor makt över konungen. Smith var absolut mot återsegling och klagade ständigt över svenskarnas ovilja mot attack österut.[1] Under dryftningen av planerna för flottans räddande ur Viborgska viken framkommo som bekant flera olika förslag, för vilka Munthe utförligt redogör.[2] Dock synes mig Munthes framställning ej vara i alla punkter riktig, varför jag vill taga upp denna fråga till närmare granskning.

Konungen kom själv med ett synnerligen äventyrligt förslag, vilket gick ut på en insegling i Björkösund, där man skulle landsätta 30,000 man (!), vilka skulle tåga »gerad på Petersburg och genom en coup de main avtvinga freden».[3] Munthe säger sig »ej förstå» uppgiften om denna djärva plan, »ty tanken på en marsch mot Petersburg var för länge sedan övergiven».[4] Så »länge sedan» var det i varje fall icke, och säkerligen höll konungen i det längsta fast därvid. Det hade ju varit denna plan, som från krigets första början lekt konungen i hågen och bestämt operationerna, och det var för att slutligen företaga ett anfall på kusttrakterna vid Peterhof, som konungen beordrat flottorna till Björkö, »en halv dagsresa från Petersburg».[5] Att planen också dryftades vid de rådplägningar, som hertigen »flera gånger, dels ensam, dels åtföljd av några amiraler och skeppschefer» höll med konungen — Munthe vill ej kalla dem »krigsråd i egentlig mening» — torde vara säkert.[6] Det var för utförandet av *denna* plan som konungen fann det »nödvändigt att söka bibehålla sig här så mycket som möjligt».[7]

Munthe anser vidare,[8] att konungen från början föredragit förslaget om avsegling västerut (Krysserortförslaget) och anför till stöd för denna sin mening konungens ord: »Je prefère toujours le premier plan, mais je m'arrangerais d'après le second». En dylik tolkning av dessa konungens ord är säkert felaktig. Det är visserligen sant, att den första *officiellt fastställda* planen gällde utsegling västerut.[9] Men detta förslag åsyftar ko-

[1] Barrow, Life and Correspondence of Sidney Smith, vol. I, s. 83 f.
[2] A. a., VII: 6, s. 51 ff.
[3] Gyllengranat, a. a., s. 312.
[4] A. a., VII: 6, s. 147.
[5] Gustav III till hertig Karl 18 maj 1790. Schinkel, a. a., Bihang I, s. 75 ff.
[6] Ehrenström, Efterlemnade historiska anteckningar, I, s. 263; jfr Nauckhoff, Ätten af Klint, s. 56.
[7] Gustav III till hertig Karl 19 juni 1790. Schinkel, a. a., II, s. 301.
[8] A. a., VII: 6, s. 63.
[9] Förslag till avsegling västerut, godkänt 21 juni; i saml. Gustav III till hertig Karl, 6, R. A.

nungen otvivelaktigt icke. Det var gällande blott en dag; redan den 22 juni antogs i stället ett förslag till utsegling genom Björkösund,[1] och detta var sedan gällande en hel vecka. Det framgår ej av Munthes framställning, när konungen yttrade de ovan anförda orden, men det var i ett brev först den 30 juni,[2] då just Björkösundsförslaget utbytts mot förslaget om utsegling förbi Rondö.[3] Konungen torde, då han skrev dessa rader, ej ha tänkt på Krysserortförslaget utan endast på Björkösundsförslaget. Det måste vara detta senare, som åsyftas med »le premier plan», ty eljest blir fortsättningen, som Munthe ej fullständigt återgivit, meningslös. Slutet lyder nämligen i sin helhet: »mais je m'arrangerais d'après le second, si les gens des art et vous le preffères», och detta måste väl syfta på Rondöförslaget, som konungen just nu fått sig tillsänt i och för stadfästelse. Att han föredrog Björkösundsförslaget är ju också rätt naturligt, under det intet tyder på att han föredragit Krysserortförslaget. Konungen tänkte nog att genom antagandet av det förstnämnda förslaget kunna realisera *sin* första plan — att tåga mot Petersburg.

Vissa saker som stödja denna min uppfattning må anföras. Vid skildringen av debatten mellan Klint, Nordenskjöld, Palmquist m. fl. om utsegling säger Klint, att Nordenskjöld yttrat: »vi hava blott att lyda konungens befallning och ej att resonnera.»[4] Nordenskjöld säger tydligen detta, emedan han anser det meningslöst att diskutera om avsegling, då konungen ändå kommer att vilja »*insegla i* Björkösund». — Munthes anmärkning härvid om konungens benägenhet för Krysserortförslaget saknar betydelse, såsom framgår av vad ovan sagts. — Strax efter denna diskussion kom också mycket riktigt konungens order om insegling. Denna Klints skildring av händelserna tager Munthe bl. a. som ett bevis på otillförlitligheten av dennes uppgifter, ty det var »givetvis icke meningen, att flottan skulle stanna där utan begagna sig av den gynnande vinden och fortsätta till sjöss».[5] Så var säkert ej *konungens* mening. Konungen ville en ankring i Björkösund, och det är för visso hans gamla älskingsplan, som ideligen skymtar bakom. Då han sänder ordern enligt Björkösundsförslaget den 22—23, säger han sig hoppas, att vinden skall tillåta Karl med stora flottan intaga överenskommen position,[6] och ännu den 30 — innan man övergivit Björkösundsförslaget — framhåller konungen, att intet hindrar hertigen intaga den station, »que vous avez resollu d'occuper, avec la grande flotte».[7]

[1] Ibdm. R. A.
[2] Gustav III till hertig Karl 30 juni »à 7 heures 1/2», ibdm., R. A.
[3] Project till passage öster om Wasikasari, 30 juni, Gust. Saml., F 462.
[4] Nauckhoff, a. a., s. 58; jfr Munthe, a. a., VII: 6, s. 144.
[5] Munthe, a. a., VII: 6, s. 146.
[6] Gustav III till hertig Karl 24 juni. R. A.
[7] Dens. till densamme 30 juni »à 10 heures 1/2», ibdm.

Sidney Smith säger också i ett brev: »le moment favorable sera peutetre quand les deux flottes *seront ensembles en* Björkö sund.[1] Av samma brev framgår även, att konungen var rädd ej bliva åtlydd av hertigen och officerarna, och Ehrenström nämner,[2] att konungen en afton, då hertigen besökt honom, var ytterst upprörd; det var tydligt, »att några propositioner blivit gjorda från flottans befäl, som voro konungen i högsta grad misshagliga».

Alla dessa omständigheter synas mig visa, att meningen var att ankra i Björkösund, och detta i sin tur torde tyda på att konungen fortfarande tänkte på en landstigning mot Petersburg. Flertalet officerare hade förordat utsegling genom Björkösund, varför konungen väl ej behövt frukta ej bliva åtlydd, om han ämnade avsegla denna väg.

Slutligen — varför skulle konungen i det avgörande ögonblicket den 3 juli på morgonen, då »alla dispositioner voro vidtagna för en utsegling genom västra farleden, vartill vinden var gynnsam»,[3] tveka att »fastställa» planen — om han verkligen alltid föredragit denna? Munthe anser, att orsaken härtill var trötthet och oro »inför ansvaret att fastställa ett förslag, som han obekant med sjömanskap knappast förstod». Förstod han då bättre förslaget om utsegling österut? Han menade kanske även nu: »Il ne faut jamais faire une sottise à demi, quand une fois on a commencé.»[4] Konungen var troligen till den grad intagen av sin idé att genom en demonstration »så nära» Petersburg kunna skrämma ryssarna. Innerst hoppades han måhända kunna i det avgörande ögonblicket — såsom han sedan gjorde före slaget vid Svensksund — genom ett manande tal egga sitt folk till ståndaktighet och förmå det att stanna i Björkösund för att tvinga kejsarinnan till fred.[5]

Vad förslaget om genombrytning västerut förbi Krysserort beträffar, söker Munthe bestrida Klints insatser för detta förslag.[6] Att konungen ej föredragit det, tror jag mig ovan hava fullt bevisat, men det torde ock kunna diskuteras, huruvida, som Munthe menar,[7] Nordenskjöld »från första stund» förordat detsamma. Munthes framställning synes mig snarare visa, att så ej var fallet. Redan första veckan började Nordenskjöld låta uppOoda farvattnet kring Rondö, och från och med den 13 juni, då fem ryska fartyg förlades i närheten av Lilla Fiskarn norr om västra farleden, började han »med allvar» omfatta planen

[1] Sidney Smith till Gustav III, 25 juni. Gust. Saml. F 493.
[2] A. a., s. 263—4.
[3] Munthe, a. a., VII: 6, s. 81.
[4] Gustav III till Asp, De la Gardieska Archivet, XVIII, s. 109.
[5] Smith uppmanade konungen att, sedan flottan samlats i Björkösund, söka förmå officerarna att dristigt stå honom bi i vad han komme att företaga. (Smith t. Gustav III 25 juni, Gust. Saml. F 493).
[6] Munthe, a. a., VII: 6, s. 135 ff.
[7] Ibdm, s. 53.

för en utsegling förbi Rondö. Följande dag beordrades fartygscheferna skaffa sig kopior över de särskilda utloppen, och antagligen delgavs dem samtidigt en av Nordenskjöld då författad seglingsbeskrivning för denna väg. Först den 19, då ryssarna börjat vidtaga åtgärder för att flytta hela sin linje närmare, började Nordenskjöld »koncentrera sin uppmärksamhet på en utsegling genom västra farleden»,[1] och följande dag anmodades fartygscheferna »avkopiera inomskärsleden förbi Krysserort». På kvällen den 20 juni beslöts vid en överläggning med konungen avsegling denna väg, varpå Nordenskjöld utarbetade ett förslag till seglingsordning förbi Krysserort.[2] Det synes mig egendomligt, att Nordenskjöld, om han från första stund förordat denna led, först nu — fjorton dagar efter ankomsten — närmare utformar, hur avseglingen västerut skulle ske. Varför gjorde han då ej detta genast i stället för att först specialisera sig på farvattnet kring Rondö, ty intill den 13 juni var Krysserortleden fullt fri?

Visserligen innehåller Klints framställning en del överdrifter och senare tillsatta reflexioner, men själva kärnan torde dock få tillmätas värde, och uppgifterna synas mig ej så otillförlitliga som Munthe menar. Det är ej omöjligt, att Nordenskjöld först efter Klints framhållande av fördelarna med en genombrytning västerut på allvar börjat »att tänka på» detta.[3] Nordenskjölds ära blir därför ej mindre, ty det är han som sedan planlagt hela företaget. För den uppfattning, som här hävdats, talar ytterligare, att då förslaget om utsegling östra vägen genom Björkösund den 30 juni övergavs,[4] återgick man icke till Krysserortförslaget, utan man beslöt nu utsegla förbi Rondö.[5] Enligt Munthe[6] hade man ursprungligen tänkt sig en utsegling denna led som en nödfallsutväg, »om västra farleden bleve stängd och ryska flottan icke närmade sig den svenska». Nu antogs emellertid förslaget, oaktat ryska flottan närmat sig, och det faktum, att ryska fartyg nu spärrade västra farleden, har, säger Munthe längre

---

[1] Ibdm. s. 56.

[2] »Ordres af den 21 junii», avskrift. Gust. Saml., F 462.

[3] Ibdm. s. 143 ff. Jfr Nauckhoff, a. a., s. 58.

[4] Natten till den 25 juni gjordes ett försök till avsegling denna väg. Detta var dock ej — som Munthe menar (a. a., s. 146); så ock Gyllengranat (a. a., s. 313) — »den enda gång svenska flottan försökte segla in i Björkösund». Framåt middagen samma dag gjordes ännu ett försök, vilket dock *hertigen* med ett kanonskott avbröt. Smith säger härom: »depuis une autre changement en notre faveur nous a donné l'occasion de suivre *le premier project* et d'entrer plus en dedans dans la parti la plus etroit du canal — — —.» (Sidney Smith till Gustav III, odaterat men tydligen från 25 juni, då det refererar till brevet »ce matin», i vilket avseglingsförsöket under natten nämnes; Gust. Saml. F 493.)

[5] Project 30 juni, Gust. Saml. F 462.

[6] A. a., VII: 6, s. 56.

fram,[1] ej spelat någon avgörande roll, då man föredrog detta förslag framför Krysserortförslaget. Orsaken härtill var — menar han — den, att för avsegling västerut fordrades »en stadig bris från ostkanten». Det är dock härvid att märka, att den för Rondöförslaget såsom bäst angivna vinden var ostnordost, varför ej heller vindförhållandena torde hava varit det avgörande. Skälet var nog snarare det, att man alltid ansett det vara lättare söka utbrytning öster om ryska flottans huvudstyrka.

Slutet blev emellertid en utsegling västerut förbi Krysseror. Den 2 juli kom nämligen den efterlängtade ostliga vinden, vilken följande dags morgon möjliggjorde detta. Sedan konungen ett ögonblick tvekat inför det betydelsefulla avgörandet, beslöt att omedelbart söka bryta sig igenom ryska linjen denna väg. Detta var säkerligen den lyckligaste lösningen, om man vill tänka på båda flottornas räddning.

Bo V:son Lundqvist.

Rysk militär besätter Ålandsöarna.

Ett anspråkslöst blad ur världskrigets krönika.

År 1908 begynte en rysk s. k. sjömätningsexpedition sin verksamhet på Åland. Expeditionen bestod av c:a ett par hundra matroser, ledda av ett tiotal officerare. Högsta chef var översten, sedermera generalmajoren Eugen de Bjälokocz. Ryssarna själva försäkrade, att expeditionens enda uppgift var att verkställa sjömätningar samt att upptralla och utpricka farleder i syfte att främja den fredliga sjöfarten i de åländska vattnen. Några militära ändamål åsyftades enligt Bjälokocz' försäkran icke.

I själva verket var förhållandet icke sådant. På Åland följde man uppmärksamt med »sjömätarnas» arbete, och man fann rätt snart, att de tvärtom gingo de ryska general- och marinstabernas ärenden. Expeditionen upplodade omsorgsfullt vattnen och ritade utmärkta kartor. Men den nöjde sig ingalunda härmed. Även landet kartlades i detalj. Vägar och stigar, broar och spänger upptogos på dessa kartor. Insjöar, kärr, skogar fält, berg och kullar iakttogos. Byar, gårdar och torp beskrevos. På grund av expeditionens verksamhet hade man i Ryssland, då världskriget utbröt, bort äga fullständig kännedom om ölandets topografi. Fallet var emellertid, att den ryska marinen vid krigsutbrottet var i total avsaknad av kartor och sjökort över Åland.[2] De, som av expeditionen utarbetats, hade försvunnit i okända öden.

---

[1] Ibdm, s. 65.

[2] Förf. blev en gång sommaren 1916 av befälhavaren på en rysk motorbåt tillfrågad om en farled i norra Ålands skärgård. Officeren uppvisade därvid ett uråldrigt sjökort, det enda, som fanns ombord. Detta sjökort betecknade bl. a. som djup segelled ett sund, där vattnet numera är så grunt, att det på intet ställe når en vuxen karl till knät!

Den 31 augusti 1914 kallades sjömätningsexpeditionen hals över huvud bort från Åland.

I medlet av augusti månad nyssnämnda år anlände till Mariehamn 20 man obevärade ryska marinsoldater under befäl av löjtnanten vid flottan Georg Höckert. Denna styrka hade order att för krigsändamål övervaka särskilda förbindelsedetaljer på Åland. Löjtnant Höckert ansvarade för telefonnätet, telegrafen o. a. sådant. Arbetet upptogs genast och bedrevs med rastlös iver. Nya telefonledningar upprättades och drogos i alla riktningar. Stationer för trådlös telegrafi anlades.

Vid löjtnant Höckerts ankomst till Åland funnos därstädes redan av gammalt tvenne sådana stationer, en på Prästö vid Bomarsund och en i Mariehamn. Den förra hade anlagts 1906 för att, såsom det hette, »betjäna den ryska flottans ändamål». Stationen var den första i sitt slag i Finland och dessutom mycket effektiv. Ingenstädes i landet funnos under världskriget så kraftiga apparater som där. På Prästö kunde man både mottaga och avsända telegram på distanser, motsvarande Östersjöns hela vidd.

Telegrafstationen på Prästö sköttes under hela den tid, den ryska militären rådde över densamma, av 20 man under befäl av en konduktör. Om vi medräkna dessa, subordinerade således under Höckert inalles 40 man och dessutom den nyssnämnde konduktören.

Även i Mariehamn fanns, såsom påpekats, en station för trådlös telegrafi. Också den hade uppförts år 1906. Den tillhörde finska statsverket, men övertogs nu med krigets rätt av Höckert och hans kommando. Stationen återlämnades dock senare åt finska statsverket,[1] ty ryssarna uppbyggde i Mariehamn en egen. Löjtnant Höckert inrättade dessutom nya stationer på Boxö och på Orrdalsklint i Saltvik, på Hamnö i Kökar, på Herröskatan i Lemland och på Kalludd i Eckerö.

I fall man vågade lita på uppgifter, som till författaren lämnats av på Åland under krigstiden stationerade ryska officerare, så skulle i Ryssland tanken att med militär besätta och befästa ölandet hava vaknat först i början av år 1915. Huru härmed i själva verket förhåller sig, har jag icke med säkerhet kunnat utröna. Faktum är emellertid, att de första ryska trupperna kommo till Åland långfredagen 1915. De utgjordes av 300 man eller något mer än 2 kompanier marinsoldater, s. k. kustartillerister, under befäl av kaptenen av 2:a rangen B. Schidloffski samt 12 andra officerare.[2]

---

[1] För närvarande saknar Åland, beklagligt nog, station för trådlös telegrafi.

[2] »Åbo-Ålands kustartillerister» utgjorde sammanlagt 3 bataljoner eller 2.400 man. De flesta stodo i västra Finland och på Åland. Delar av denna kustartillerikår voro även stationerade på Mohn, Ösel och Dagö. Deras högsta befälhavare i Finland var före revolutionen kaptenen av 1:a rangen Fedjajevski och efter revolutionen kaptenen av 1:a rangen von Dorn. Chefen och staben uppehöllo sig i Åbo.

De ryska kustartilleristerna på Åland inkvarterades först dels i Lemlands Flaka, dels i Jomala Hammarudda, dels i Mariehamn och dels i Eckerö. Under en kort tid var ett kommando av dem därjämte förlagt i Saltviks Ödkarby, där det utförde fältbefästningsarbeten. Snart skedde emellertid en omgruppering, varvid fördelningarna i Lemland och Saltvik bortdrogos. Under återstoden av kriget voro huvudsakligen Jomala by, Mariehamn och Hammarudda samt Kökar anvisade åt kustartilleristerna. Deras uppgift på Åland var att utföra bevakningstjänst och att deltaga i fältbefästningsarbetena.

Fortifikationsarbetena vidtogo omedelbart. Vi ha redan antytt, att fältbefästningar därvid uppfördes vid Ödkarby i Saltvik. Likaså anlades sådana på senhösten 1915 vid Västra hamnen i Mariehamn. Man byggde emellertid på illa valda platser och bröt ofta nog mot fortifikationens enklaste lagar. Detta gällde främst befästningarna i Mariehamn, vilka sistnämnda vid en senare verkställd inspektion alla utom en primitiv, för ett kulsprutebatteri avsedd anläggning vid Badhusberget kasserades. Senare skulle befästningar enligt nyaste principer i stor utsträckning uppföras på Åland

Tusentals dagsverken nedlades på dessa till största delen värdelösa arbeten, och hundratals rubel bortslösades. Penningarna kommo visserligen indirekt Åland tillgodo, ty delvis hamnade de ju i befolkningens fickor. Men öborna kände sig därmed föga belåtna. Penningförtjänsten kunde icke uppväga de dagar, som bönderna förlorade genom att, då nyttigt arbete hemma på åker och äng kunnat utföras, i stället gå ryssarnas ärenden med att köra timmer, sten och sand till vallarna.

Synnerligen sorgligt var det intryck, ålänningarna fingo av ryssarna. Dessa kustartillerister, som först av all rysk militär beträdde Ålands jord, voro den uslaste drägg man kan tänka sig. Av de 300 matroserna voro 182 notoriska förbrytare, mest tukthusfångar, vilka vid krigets utbrott blivit frigivna. Och vad deras officerare beträffade, kunde icke heller om dem mycket gott sägas. Av de till Åland kommenderade marinofficerarna voro 40 % drinkare och hasardspelare med rutten moral och undergrävd ekonomi.[1] Kan man väl under sådana förhållanden undra över att på de åländska öarna under den ryska tiden allehanda upprörande excesser, tjuvnader, mord, mordbrand och inbrott hörde till ordningen för dagen och natten! Kan man förvåna sig över att den fredliga befolkningen upptändes av ett brinnande hat till inkräktarna, vilkas godtycke de måste underkasta sig!

En kort tid före Schidloffskis trupper anlände till Mariehamn kaptenen av 1:a rangen de Livron, som utnämnts till kommendant på Åland. Under de första dagarna av sin vistelse på ölandet

[1] Uppgifterna äro meddelade av en rysk officer, som tillhörde de på Åland stående ryska truppernas stab.

uppträdde de Livron i civil dräkt. Detta skedde därför, att åläningarna i det längsta skulle hållas i okunnighet om den myndige mannens ankomst. Han önskade i all tysthet okänd studera stämningen bland befolkningen, vilken städse — detta för visso med rätta — av ryssarna betraktades som allt annat än ryssvänlig. Snart iförde han sig dock uniformen och trädde i utövning av sin tjänst.

I de Livron hade Åland alltså nu erhållit sin första ryska kommendant. Det moskovitiska militärvälde, som skulle upphöra först med det svenska Ålandsdetachementets ankomst, hade inletts. De Livron blev emellertid ej långvarig på sin post. Han trädde sedan i maj tillbaka. Man hade lovat befästa Ålandsöarna enligt av honom uppgjord plan. Men löftet bröts. Förbittrad häröver, anhöll han att bliva bortkommenderad. De Livron hade alltför kort tid innehaft sin ställning på Åland för att ett fullt objektivt omdöme om honom av befolkningen skulle kunna fällas. Ålänningarna hunno icke lära känna honom. Han torde dock hava varit en rättänkande och human herre.

Han efterträddes som kommendant av kaptenen av 1:a rangen vid maringränsvaktkåren Schultz. I juli anlände till Mariehamn marinlöjtnanten Nikolaj von Nasvetewitsch. Han skulle fungera såsom kommendantens på Åland adjutant. Närmast hade han att organisera kommendantstyrelsen. Kommendanten Schultz var en fanatisk panslavist, vars uppträdande mot befolkningen städse präglades av misstro och hat. Överallt vädrade han opålitlighet och upprorsavsikter. År 1906 hade han tjänstgjort på Sveaborg och där i sin egenskap av ivrig anhängare till tsarregimen varit med om att betvinga den utbrutna revolten. Hans åsikter hade sedan dess icke på något sätt förändrats. Såsom kommendant hade han ju även den bofasta fredliga befolkningen i sina händer. Och han underlät icke att, då tillfälle därtill gavs, på äkta ryskt sätt trakassera öborna. Dåvarande länsmannen i Jomala och Lemlands distrikt, Artur Ekman, som, stödjande sig på finländsk lag, i det längsta försökte skydda befolkningen mot hans trakasserier, såg sig på grund av hans hänsynslöshet tvungen att taga avsked från sin befattning. Och då bönderna icke nog beredvilligt underkastade sig hans oförsynta rekvisitioner av hö och halm för trupperna, ej heller nog undergivet ställde sig och sina hästar till hans förfogande vid fortifikationsarbetena, hotade han tillkallade representanter för allmogen med att släppa soldatesken över folket, därvid byarna skulle plundras och brännas, kvinnorna våldföras, männen »rapas». De citerade orden äro hans! Till lycka för ölandet blev också Schultz mycket snart bortkommenderad.

Den 18 februari 1916 erhöll Ålands dittills obetydliga garnison av kustartillerister förstärkning. Då anlände till öarna officersskarpskytteskolans skytteregementes trenne bataljoner.[1] Rege-

[1] De tre infanteribataljonerna kommenderades, första bataljonen av gardesöverstelöjtnanten Davidoff, andra bataljonen av kapten Tjaikovski och tredje bataljonen av kapten Afanasieff.

mentet, som kommenderades av överste Kusnetsoff, räknade 3,000 man. Direkt från skyttegravarna vid Dvinsk-fronten hade det på järnväg transporterats till Åbo, varifrån det sedan med ångare överfördes till Åland.[1] Regementet hade under kriget mer än en gång varit med i heta strider. Vid Kovno, vid Dvinsk, vid Kreutzburg hade det kämpat tappert och spillt mycket blod. Vid Kovno hade regementet 17 officerare i döda och sårade. Av de 72 officerare, som med truppen ankommo till Åland, hade 64 vid särskilda tillfällen varit i elden. 75 % av officerarna hade varit sårade. Hålögda, utmärglade, smutsiga, höljda i trasor, uthungrade anlände soldaterna den skumma, kulna vinterdagen till Mariehamn. Beklämmande var det att se dessa skäggiga trashankar med geväret på axeln vackla fram med den trötta blicken tiggande bröd och kläder. På flera veckor hade stackarna ej varit i tillfälle att tvätta ansikte och händer. Skjorta hade de ej ömsat på månader. Parasiterna från östfrontens löpgravar buro de i sina snuskiga paltor med sig till Mariehamn och översållade med ohyra i en handvändning de lokaler, som åt dem måste upplåtas. Knappt hade leden upplösts, förrän stadsborna sågo de beklagansvärda soldaterna där ute i den bistra vinterkölden kläda av sig in på bara kroppen samt avskaka och bortplocka de löss, som i tusental myllrade i deras kläder. Och så uthungrade voro de, att de med största glupskhet kastade sig över allt, som kunde anses hava näringsvärde. Författaren såg vid detta tillfälle en soldat i smyg bortskära örat från ett slaktat svin och ögonblicket därefter sluka detta öra rått! Älänningarna, som av all denna uselhet rördes till medlidande, hopsamlade och skänkte åt de utblottade varelserna strumpor, vantar, skjortor och kalsonger. Det grövsta otack skulle dock snart bliva lönen för den barmhärtighet man ådagalagt.

Regementet hade med uppenbar brådska avsänts till Åland. Officerarna förklarade saken så, att den ryska krigsledningen befarade en svensk landstigning på öarna. En stor del av detachementet kommenderades genast ut till Hammarudda,[2] där landstigningen väntades äga rum. Detta var emellertid onödiga farhågor. I Sverige tänkte man den tiden icke på att besätta Åland.

Omedelbart efter regementets ankomst till ölandet avgick kommendanten Schultz från sin befattning. Han hade så gott som oavbrutet legat i delo med det högre befälet på fastlandet. Schultz var en framstående officer och förstod mer än väl, att Åland icke med de små medel, som ställts till förfogande, kunde försvaras och hållas, om tyskarna eller svenskarna angrepo. Han kritiserade skarpt sina överordnades åtgärder. Mer än en gång lät han vederbörande tydligt förstå, att särskilt kustartilleriet icke hade något som helst stridsvärde. På straffkompanier kunde man i avgörandets ögonblick icke lita. Det var bättre att icke ens försöka försvara

[1] Tross och tilldelat artilleri togo sig över isen fram till Åland.
[2] Fasta Ålands sydligaste udde västerut.

Åland än att sända dit en garnison, som till en stor del bestod av hoprafsat slödder. Matroser kunde förövrigt icke med framgång användas vid befästningsarbeten. Därtill borde ingenjörstrupper nyttjas.

Genom sin skarpa opposition blev Schultz obekväm, och han bortkallades.[1] Någon kommendant utsågs icke mer på Åland. I stället blev regementschefen överste Kusnetsoff utsedd till garnisonschef.[2]

*

Officersskarpskytteskolans skytteregementes tre bataljoner fördelades sedermera i smärre detachement, vilka spriddes över större delen av fasta Åland. Sunds, Lemlands och Lumparlands socknar undgingo dock inkvartering. De östra kommunerna ansågos väl på grund av sin närhet till den västfinska skärgården säkra för tyska eller svenska anfall och lämnades därför obevakade. För alla mindre öar och holmar hyste ryssarna en panisk skräck. Dem beträdde de icke gärna. Och där förlades aldrig garnisoner. De fruktade för att där lätt kunna bliva avskurna och tillfångatagna. På denna grund blev aldrig ens det vidsträckta Eckerölandet av ryssarna i egentlig mening ockuperat.

Kusnetsoff var en barsk och pedantisk chef, som upprätthöll sträng disciplin inom trupperna. Han åtnjöt därför icke popularitet hos dessa. Även hans verksamhet på Åland blev kort. Den 14 december 1916 gick han ombord på ångfartyget »Skiftet» för att i tjänsteärenden fara till Åbo. Han nådde dock aldrig målet för sin resa. I närheten av Herrö i Lemlands skärgård stötte ångaren på ett av tyskarna föregående natt utlagt minbälte och sprängdes samt sjönk omedelbart med befäl, manskap och passagerare. Överste Kusnetsoff var ett av offren för katastrofen. Efter honom blev överste Davidoff garnisonschef.

I mars 1916 inryckte en artilleribrigad på Åland. Det var tvenne fältbatterier om 6 kanoner av 3 tums kaliber vart. Brigaden kommenderades av kapten Miontschinski. Ett batteri förlades i Jomala-Ingby, det andra i Jomalaby. Senare anlände samma år 12 stycken gammalmodiga, så gott som odugliga 9-pundiga fästningskanoner av 1878 års modell. En del av dem placerades i sinom tid i Geta,[3] där dessutom i Olofsnäsby stod ett batteri små, lätta kanoner av 2 tums kaliber. Även dessa voro av gammal modell. De hade en mycket ringa skottvidd och voro också de i det närmaste odugliga. Deras uppgift var att skydda de grövre kanonerna i Geta. De övriga grova kanonerna placerades i Hammarlands Sålis.

---

[1] Uppgiften lämnad av förut åberopade ryska stabsofficer.

[2] Kommendanten på Åland hade vidsträcktare befogenheter än garnisonschefen. Den förres inflytande sträckte sig även över den civila befolkningen. Under den senare subordinerade endast garnisonen.

[3] På Havisberget vid Långviken.

I detta sammanhang må även nämnas några ord om Ålands betydelse för den ryska marinen. Åland utgjorde en provisorisk bas för undervattensbåtar, torpedbåtar och mintrallare. Då isen icke hindrade marina operationer, såg man i staden Mariehamns västra hamn mindre krigsfartyg ständigt gå ut och in eller ligga förtöjda vid kajerna. Några lysande krigarbragder utfördes icke av dessa sjöstridskrafter. Ett eller annat handelsfartyg uppbringades. Detta var allt. Bevakningstjänst, närmast riktad mot öbornas hemliga färder till Sverige, sköttes av 8 med lätt artilleri och kulsprutor bestyckade grundgående patrullbåtar, vilka likt spårhundar korsade de åländska vattnen i alla riktningar. Större krigsfartyg besökte sällan den åländska skärgården. Högsta chef för den vid Åland stationerade flottiljen var kaptenen av 2:a rangen Eymont.

Den ryska garnisonen på ölandet uppgick under kriget tidtals till 8,000 man, trossen och de obevärade då medräknade.[1] Ryssland sände sitt allra sämsta folk till Ålandsöarna. Vi hava i detta sammanhang redan talat om marinen. Infanteriet och artilleriet stodo i moraliskt hänseende en aning högre. Men folket var i hög grad okunnigt. Procenttalet analfabeter var mycket stort. Med officerarna stod det icke stort bättre till: ett stort antal lägre infanteriofficerare saknade nämnvärd skolbildning. Deras militära utbildning lämnade åtskilligt övrigt att önska. De hade genomgått 4 eller 6 månaders »fänrikskurser» och därefter utan vidare befordrats till officerare.

Av de ryska trupperna på Åland utgjorde 62,7 % storryssar, 15 % ukrainare, 10 % polacker, 7 % balter, 5 % tatarer och 0,3 % judar. Balterna bildade det opålitligaste och sämsta elementet. Begicks något skurkstreck, kunde man på förhand vara förvissad om att de stodo bakom det. I främsta rummet var det esterna och letterna, som terroriserade Åland med husundersökningar, med mord, med inbrott och med plundringar. Polackerna däremot voro de bästa av alla. Vänsälla, pålitliga, hjälpsamma gjorde de befolkningen aldrig något ont utan levde städse i bästa sämja med densamma.

Om vi kunna lita på ryska officerares på hedersord avgivna försäkringar, hade den ryska militären, då den besatte Åland, strängt förbjudits att befatta sig med öbornas angelägenheter. Befolkningen skulle på inga villkor få trakasseras och uppretas. Ingen politik skulle få komma till synes. Författaren har emellertid icke kunnat kontrollera sagesmännens utsago i detta hänseende och kan således icke såsom ett bindande historiskt faktum konstatera, att garnisonen erhållit bestämda instruktioner i sådan riktning. Det har tidigare nämnts, att åtminstone kommendanten Schultz i sin

[1] Olika uppgifter om garnisonens numerär hava i tidningar, tidskrifter och broschyrer varit synliga. Talet 8,000 är emellertid det, som kommer sanningen närmast. Författaren stöder sig både på egna ögons vittnesbörd och på trovärdiga meddelanden av garnisonens officerare.

uppträdande mot befolkningen följde panslavisternas hatfulla paroller. Han var icke den ende. Både bland befäl och manskap funnos hans likar. Men å andra sidan gavs om ock undantagsvis även sådana, som visade öborna förståelse och aldrig sårade deras känslor. »Låt ålänningarna vara, vi ha intet med dem att göra!» hördes de sunt tänkande bland soldaterna ofta yttra till illasinnade kamrater. Vad officerarna beträffar, så kan om de flesta av dem sägas, att de icke det ringaste brydde sig om politiken. Sannolikt var orsaken den, att de saknade nödiga förutsättningar för att kunna sysselsätta sig med sådant. Ty deras begåvning och kunskaper voro, som sagts, av anspråkslösaste slag. Och deras intressen voro därför begränsade. Omkring »vin och flickor» samt kortspel rörde sig så gott som uteslutande deras tankegång.

Walter Sjöblom.

Den sjätte internationella historikerkongressen i Oslo augusti 1928.

Den första allmänna historikerkongressen hölls 1903 i Rom, den andra i Berlin 1908, den tredje i London 1913. Sedermera hölls 1923 en i Bryssel, vilken betraktades som den femte, och i år den 14—18 augusti har enligt officiell beteckning den sjätte av dessa kongresser ägt rum i Oslo. När och var hölls den fjärde? Enligt beslut i London 1913 skulle densamma fem år senare möta i Petersburg, men där var 1918, året efter revolutionerna, och under världskrigets sista ansträngningar icke vare sig tid eller plats för ett dylikt de fredliga vetenskapernas möte. I själva verket föreligger här en senare gjord justering av nummerföljden för de tidigaste kongresserna. 1898 hade i Haag hållits en kongress för diplomatiens historia, och denna fick 1900 en efterföljare i Paris, vilken betecknades som kongress för jämförande historia. Det är Pariskongressen, som numera betraktas såsom den första i raden, vadan sålunda exempelvis Londonkongressen blir den fjärde.[1]

Den i år hållna Oslokongressen öppnar, som man gärna vill hoppas, ett nytt skede för dessa sammankomster. Brysselkongressen ordnades ännu under det starka trycket av krigets bitterhet; från densamma voro de s. k. centralmakternas lärda uteslutna, och följden blev, att kongressen själv fick en svag besöksiffra, då åtskilliga länder — bland dem Sverige och Danmark — ansågo sig under dylika förhållanden ej böra deltaga. Det

---

[1] Längre eller kortare meddelanden om dessa tidigare möten och kongresser ha lämnats i *HT*, resp. år (1898, s. 267 f.; 1900, s. 309 f.; 1903, s. 195; 1908, s. 145 f.; 1913, s. 97 f.; 1923, s. 180).

var efter erfarenheten från denna kongress antingen nödvändigt, att man snarast möjligt återvände till verklig internationalism vid kommande mötens anordnande, eller också måste tanken på den historiska vetenskapens stora allmänna sammankomster övergivas. Initiativ i den förra riktningen togs genom den Internationella kommittén för de historiska vetenskaperna (se *HT* 1927, s. 182 f.). Att tiden var mogen för ett sådant initiativ, visar den starka besökssiffran vid kongressen i Oslo.

Oslokongressen, som för sina föredrag och överläggningar fått sig universitetets lokaler upplåtna, var samlad den 14—18 augusti. Den i förväg publicerade deltagarelistan upptager 40 företrädda länder, varvid exempelvis de brittiska Dominions, Irland och Island redovisats särskilt för sig; antalet anmälda deltagare steg till bortåt 1,100, och i det närmaste 300 institutioner (regeringar, högskolor, lärda samfund o. s. v.) hade sänt representanter. De talrikast företrädda länderna voro Norge (296 anmälda deltagare), Frankrike (144), Tyskland (126), Storbritannien (63), Förenta Staterna (57), Polen (54), Italien (44), Danmark (35), Sverige (34), Österrike (28), Nederländerna (23). För Sverige voro professor Ludvig Stavenow och envoyén Torvald Höjer regeringsrepresentanter. Ett ganska stort antal av de i deltagarelistan förtecknade måste emellertid betraktas såsom helt enkelt turister. Då dessutom icke så få bemärkta lärda, vilka anmält sin avsikt att komma, blivit förhindrade att infinna sig, måste nog siffran av de allvarligt i kongressen deltagande ganska avsevärt reduceras från det ovan angivna talet av officiellt förtecknade.

Mot det starka deltagareantalet svarade ett särdeles rikhaltigt arbetsprogram. Kongressen sammanträdde efter vedertagen sed dels till allmänna möten — två sådana höllos, det ena vid öppnandet den 14 augusti, det andra vid avslutningen den 18 s. m., båda i universitetets aula — dels på sektioner. De senare voro till antalet 15, nämligen: för hjälpvetenskaper, arkiv och urkundspublikationer; arkeologi; antikens historia (2 sektioner); medeltiden och bysantinsk historia; modern europeisk historia; Amerika, den fjärran östern, kolonier; religions- och kyrkohistoria; rätts- och institutionshistoria; ekonomisk och social historia; vetenskapernas och litteraturens historia; konsthistoria; historiens metodologi; den historiska undervisningen; de nordiska ländernas historia. Härtill kommo ytterligare några specialsammanträden, såsom för befolknings- och nationalitetsfrågor, den historiska geografien, krigshistoria, medicinens historia, iconographie. Till de båda allmänna mötena voro anmälda resp. 5 och 6 föredrag, varvid man försökt bereda möjlighet för representerade huvudnationer eller grupper av besläktade nationer att företrädas av någon talare. Inom de särskilda sektionerna formligen myllrade det av föredrag och rapporter. Enligt det officiella programmet voro i allt vid kongressen utlovade 358 före-

drag och meddelanden, därav 184 på franska språket, 98 på tyska, 54 på engelska, 20 på italienska och 2 på spanska språket. Härvid var det rätt intressant att konstatera, att franska språket utom av fransmän och belgare alldeles företrädesvis nyttjades av nederländare samt av flertalet östeuropeiska nationer, möjligen med något undantag för ryssarna. Vad de skandinaviska nationerna beträffar, voro de tämligen jämnt fördelade på huvudspråken: av 8 till föredrag anmälda svenskar talade ena hälften tyska, den andra engelska; av 3 danskar nyttjade 1 franska och 2 engelska; 25 föredrag av norrmän voro anordnade, varav 9 tyska och lika många franska samt 7 engelska; av 3 föredrag från Finland voro 1 på tyska och 2 på franska; slutligen förekom ett isländskt föredrag hållet på engelska. Påpekas bör emellertid, att alla här lämnade siffror äro hämtade från programmet, samt att detta till följd av åtskilliga uteblivanden icke kunde fullt genomföras.

För flertalet hållna föredrag hade i förväg lämnats sammanträngda referat, vilka förelågo samlade i en ståtlig volym, *Résumés des communications présentées au Congrès,* utdelad till deltagarna vid förhandlingarnas början. Tack vare denna och tack vare ett utmärkt väl organiserat underrättelsesystem var det relativt lätt för den intresserade att finna sig till rätta bland det överflöd, som kongressen erbjöd.

Som kongressens president fungerade professor Halvdan Koht (Oslo); för de särskilda sektionerna varierade presidiet från dag till dag. Den ytterst mödosamma uppgiften att såsom generalsekreterare förbereda och sammanhålla det hela sköttes med säker hand av lektor Haakon Vigander (Oslo).

Tillgången till de nämnda föredragsresuméerna gör det till en överloppsgärning att här ens försöka redogöra för kongressens arbeten i detalj. Deltagarnas intresse samlade sig naturligt nog i främsta rummet kring plenarsammankomsterna, särskilt den första, men åtskilliga av de mest betydande inläggen förekommo också instuckna bland det myckna av växlande värde, som fördelats på sektionerna. Bland det, som undertecknad hade tillfälle åhöra, fäste sig nog främst i minnet Hermann Onckens föreläsning (i sektionen för modern historia) över »Deutsche geistige Einflüsse in der europäischen Nationalitätenbewegung des 19. Jahrhunderts». Vid sidan av denna föreläsning, som helt präglades av den tyska vetenskapens bästa traditioner, trädde värdigt K. Brandis om »Karl V. Die Regierung eines Weltreiches» (första plenarmötet), Heinr. v. Srbiks »Die deutsche Einheitsfrage 1815 bis 1866 als europäisches Problem» (sektionen för modern historia) och Ernst Kornemanns »Rom und Italien im . Jahrhundert der Republik» (sektionen för Antikens historia). En väsentligen annan typ av lärda mötte i de båda fram-

stående engelska historikerna J. Holland Rose och Harold Temperley, av vilka den förre talade om »Bonaparte and the East» (andra plenarmötet), den senare om »British Foreign Policy 1870—1906» (sektionen för modern historia). I Henri Pirenne, som med förening av vidsynt forskning och elegant kåsörtalang talade om »L'expansion de l'Islam et le Commencement de Moyen Age» (första plenarmötet) hade den fransk-belgiska vetenskapen sin mest observerade representant. Tyvärr uteblevo de föredrag, som utlovats av Emile Bourgeois och A. Aulard.

Av kongressföredragen från svenskt håll hade jag allenast tillfälle att höra Georg Wittrocks om »Die Schlacht bei Lützen (1632). Quellenkritische Bemerkungen»; detta i hög grad klargörande inlägg hade, antagligen av misstag, förvisats till en specialsammankomst för krigshistoria och blev följaktligen mindre bemärkt, än det hade förtjänat. Föredragen av Martin P:n Nilsson, »Über die Glaubwürdigkeit der Volksüberlieferung», och Axel W. Persson, »Griechische Sagen im Lichte der Geschichte» (båda i sekt. för antikens historia), samt av Eli F. Heckscher, »Economic Theory and Economic History» (sekt. för ekonomisk och social historia), vunno samtliga berättigad uppmärksamhet. Den sist omnämnda sektionen lär för övrigt haft jämförelsevis talrikt besökta och livligt diskuterande förhandlingar, såsom kunde väntas mitt under ett skede av stora ekonomiska förskjutningar.

I åtskilliga fall resulterade de överläggningar, som förekommo inom sektionerna, i avfattande av resolutionsförslag, vilka på kongressens senare plenarsammanträde förelågo till behandling. Då emellertid kongressen med dess något variabla sammansättning, speciellt vid uppbrottets timme, icke kunde väntas med tillräckligt allvar diskutera dessa ärenden, vidtogs den utvägen att överlämna alla sådana framställningar till den Internationella kommittén för de historiska vetenskaperna, vilket sammanträtt i Oslo redan den 13 augusti samt fortsatte sina arbeten efter kongressens avslutning.

Totalintrycken av kongressen ställa sig onekligen för undertecknad något blandade. Livligt måste erkännas, att mycket av betydande värde erbjöds. Det personliga umgänget, som har förhöjdes genom mycken från olika håll visad gästvänlighet, var genomgående högst angenämt och gav väl som vanligt vid dessa tillfällen den ingalunda minsta behållningen.

För den, som var lyhörd för tonfallen, var det dock harvis oundvikligt att lägga märke till åtskilliga visserligen mycket dämpade genljud av krigstidens motsättningar och senare politiska brytningar. Otvivelaktigt voro de överläggningar, som förekommo inom sektionen för undervisningen i historia, och vid vilka bl. a. Wilhelm Carlgren gav en särdeles rikhaltig »Report concerning the relation of the historical text

ooks of to-day to different national and international tenencies» i ganska hög grad tidspåkallade. Att emellertid så länga framskjutna medlemmar från förut fientliga nationer unde mötas till dessa gemensamma förhandlingar, får väl betraktas som ett gott verk och ett lovande framsteg.

Skada var dock, att de verkligt fruktbringande förhandlingarna knappast kunde giva, vad som varit önskvärt. Programmets enorma omfattning vållade ovillkorligen, trots alla ledningens högst förtjänstfulla ansträngningar att göra allt så verskådligt och bekvämt som möjligt för deltagarna, att åtkilligt av det verkligt goda kom att drunka bland mängden av mindre värdefulla inlägg. Över huvud förefaller det, som om essa kongresser med tiden något skiftat karaktär. Tidigare torde de haft en viss prägel av en genom inbjudarna anordnad generaluppvisning, där dagens främste vetenskapsmän vänades uppträda samt ett relativt begränsat antal intressanta frågor sattes under sakkunnig debatt. Åtminstone betonades detta av R. Koser, när jag någon tid före Berlinkongressen besökte honom; han underströk för övrigt, att tyskarna såsom värdar för tillfället önskade träda tillbaka och främst låta sina gäster tala. Numera synes tendensen vara, att olika nationer söka imponera genom antalet deltagare och mängden av föredrag, oavsett dessa senares värde eller intresse för en främmande publik, och det blir väl då för organisatörerna ej stort mera att göra än att söka stoppa in föreläsningar och referat i så många specialfack, att allt kan nödtorftigt medhinnas. Önskligt vore säkerligen, att för framtiden de särskilda ländernas mer eller mindre fullständiga centralorganisationer för de historiska vetenskaperna toge på sig uppgiften att i tid förbereda en verkligt kvalificerad men också begränsad representation, något som också skulle väsentligen underlätta kongressanordnarnas arbete. I varje fall är det att hoppas, att till nästa internationella historiska kongress, som är inbjuden till Warschau år 1933, Sveriges deltagande kan mera systematiskt förberedas, än det denna gång varit möjligt.

Antecknas förtjänar slutligen, att under kongressen hölls, den 15 augusti, ett sammanträde av representanter för de olika nordiska ländernas med hänsyn till det internationella samarbetet upprättade centralorganisationer, därvid undertecknad företrädde Sverige. Ämne för överläggningen var tidpunkten för nästa Nordiska historiska möte. Från Finlands sida förklarade man sig beredd att utfärda inbjudning till detta, och de närvarande enades om att lämplig plats och tidpunkt vore i Helsingfors i början av juli 1931.

Carl Hallendorff.

Underrättelser.

— **Theodor Westrin †.** Med Theodor Westrin bortgick den 10 oktober 1928, ännu en av Svenska Historiska Föreningens stiftare och verksamma vänner. Då föreningen för snart ett halft sekel sedan bildades, tillhörde han den krets av yngre historiker, som genom aktivt arbete tryggade dess tillvaro, och långt senare plägade han med särskild glädje dröja vid minnet av lyckade ansträngningar att vid densamma knyta personer även utanför fackmännens krets. Föreningens styrelse tillhörde han från februari 1898 till maj 1921, från sommaren 1899 som dess skattmästare. Ett par årtionden igenom var han också en av de flitigaste medarbetarne i denna tidskrift.

Johan Theodor Westrin föddes den 12 januari 1850 i Stockholm, blev student 1869 och 1875 filosofie doktor i Uppsala efter försvar av en avhandling, behandlande — vilket vid den tiden ej var ovanligt — ett allmänt-historiskt ämne, *Om 1688 års engelska revolution.* Året därefter inträdde han som e. o. amanuens i riksarkivet, åt vilket han sedan ägnade fyra decennier av sitt verksamma liv; han blev 1885 ordinarie amanuens, 1897 arkivarie (från 1910 förste arkivarie) och avgick efter uppnådd pensionsålder 1917.

Hela hans läggning hänvisade honom snarare till den sida av riksarkivets verksamhet, som vetter åt den historiska forskningen, än åt dess administrativt organisatoriska uppgifter, och förhållandena gjorde också, att han, tämligen ostörd av den utveckling, som just under denna tid sköt de senare i förgrunden, hade tillfälle att ägna sina krafter åt ordnandet, förtecknandet och penetrerandet av riksarkivets politiskt-historiska material. På detta område har han också gjort insatser, som kommit och skola komma generation efter generation av forskare till godo. I främsta rummet, om också långt ifrån uteslutande, var det de s. k. Diplomatica, kanslipresidentens och utrikeskabinettets samt de svenska ministrarnas i utlandet arkiv, som blevo föremål för hans i inre och yttre avseende omsorgsfulla vård. En hel rad av de i Riksarkivets Meddelanden tryckta förteckningarna över ministeriella handlingar härröra från honom, bl. a. *Hollandica* och delvis *Anglica*, och det ståtliga alfabetiska kortregister över i åtskilliga av de diplomatiska samlingarna förekommande brevskrivare, som under detta århundrade framvuxit, är planerat och till största delen utarbetat av honom. I tryckt form föreligga vidare förteckningar av honom över i riksarkivet förvarade urkunder rörande Sveriges konungahus samt hemliga rådsprotokoll.

Han fattade emellertid ej sin uppgift såsom inskränkt till ett blott tillrättaläggande av materialet. Under arbetets fortgång hann han också tränga djupt i handlingarnas innehåll, och hans ypperliga minne och historiska fantasi hjälpte honom att fasthålla och till levande bilder förvandla vad han sålunda liksom eljest vid sina

mfattande studier inhämtade. Sin rika historiska bildning gjorde an också på många sätt fruktbärande, bl. a. genom mångårig ndervisning i Wallinska flickskolan och genom föredrag i de etenskapliga och kulturella sammanslutningar, som han tillhörde, adadera utmärkta genom en mindre vanlig dramatisk utformning v stoffet.

Hans vetenskapliga produktion är till stor del knuten till listorisk Tidskrift, där han bl. a. publicerade *G. H. v. Görtz' rev ur fängelset i Arnhem 1717* (med inledning, 1898), *Anteckingar om Karl XII:s orientaliska kreditorer* (1900), *Axel Sparres ref till Karl XII 1713—1715* (s. å.), *Några iakttagelser anående franskan såsom diplomatiens språk* (föredrag på den interationella historiekongressen i Paris 1900, s. å.) och *Om Częstohowa klosters belägring 1655* (1904). I samfundet S:t Eriks rsbok ingå *Ett år i Stockholm. Samtida anteckningar om Mustafa gas vistelse i Sverige 1727—1728* (1904) och *Stockholms räddning 719* (1905). I anledning av offentligt uppdrag till riksarkivet tarbetade Westrin en i riksdagstrycket 1902 (8: 2, 2, nr 34) ingående *Utredning rörande Sveriges viktigaste neutralitetsförklaringar och neutralitetstraktater.* Hans medarbetarskap i yngre år i Wallis' llustrerad verldshistoria (delarna 3 och 6) förtjänar också att ihågommas.

Ett led i hans arkivverksamhet var hans edition av den i örjan av detta århundrade igångsatta frihetstidsserien av *Svenska iksdagsakter: Rikets ständers och sekreta utskottets skrivelser till ungl. M:t.* Han medhann tre starka delar (1719—1734, 1909 ff.); ill sista delens andra band förelåg vid hans död texten sedan agra år tillbaka färdigtryckt. På registren till detta verk nedlade an en utomordentlig omsorg, och de innebära en verklig genombetning av materialet, forskaren till största gagn. För tredje delens egister hade han medhunnit omfattande förarbeten, och det var ed vemod, som han såg utsikten att kunna fullfölja dem förvinna; det är att önska, att verket dock med användning av dem kall kunna föras till slut.

Westrins litterära produktion var mera omfattande än här unnat angivas; några partier därav äro, delvis i översättning, ublicerade i utländska (finländska, franska och ryska) publikaioner. Överhuvud var han livligt intresserad av förbindelsernas pprhållande med utlandets lärda värld, och han sträckte sig mycket ingt, då det gällde att vara främmande vetenskapsmän till tjänst are sig vid deras personliga forskningsbesök eller vid skriftliga örfrågningar. Bland utländska vetenskapliga samfund, som han illhörde, kan nämnas Svenska litteratursällskapet i Finland, av ilket han sedan 1911 var hedersledamot.

Sedan 1901 var han medlem av Vitterhetsakademien, vars istoriska nämnd han tillhörde under åren 1909—1925. Hans tryckta inträdestal 1906 rörde striden om svenska riksvapnet Tre Kronor, som han gjort till föremål för ingående forskningar;

materialet därtill jämte en del andra excerpter och anteckningar har han överlämnat till riksarkivet.

Westrins arkivaliska och vetenskapliga verksamhet kunna synas omfattande nog såsom *en* mans livsgärning. I själva verket utgjorde den blott ena sidan av hans insats i det svenska kulturarbetet. Den andra och ej mindre betydelsefulla var hans nära halvsekellånga befattning med *Nordisk Familjebok* (1877—1926). Med undantag för de första bokstäverna och några få andra ledde han, ensam eller som en av huvudredaktörerna, utarbetandet av dess första och andra upplaga jämte supplement. Här är ej platsen att närmare ingå på hans betydelse för detta encyklopediska storverk; i en vetenskaplig tidskrift bör i varje fall kunna fastslås som ovärderligt, att ett verk, som utgör en av huvudgrundvalarna för nutida svensk allmänbildning, genomförts med så konsekvent vidhållna krav på fackkunskap hos medarbetarna och kritisk exakthet i utförandet.

Bilden av Westrin som kulturell personlighet vore ofullständig utan en erinran om hans mästerliga utövning av sekreterarskapet i sällskapet Idun (1906—1913), till vars femtioårsjubileum 1912 han också utgav *Några bidrag till Sällskapet Iduns historia*.

Till sitt personliga väsen var Westrin av en utpräglad egenart. Hans spirituella vältalighet och konversation, hans sinne för det dramatiska och hans sirliga förbindlighet ledde osökt tanken till tredje Gustavs tidsålder. Bakom detta utvärtes skick levde en mjuk hjärtlighet, en stark känslighet både för välvilja och för vad som kunde te sig som dess motsats och därtill ett glödande fosterländskt sinnelag, som emellertid icke hindrade honom att i sin kulturellt samlande verksamhet iakttaga en beundransvärd grad av objektivitet. *H. B—n.*

— **Gustaf Upmark** †. Den 3 oktober 1928 avled i Stockholm Nordiska museets styresman, fil. d:r Gustaf Upmark vid 53 års ålder.

Son till intendenten vid Nationalmuseum, Gustaf Upmark d. ä., banbrytaren inom svensk konsthistorisk, särskilt arkitekturhistorisk forskning, kom Gustaf Upmark att på ett pietetsfullt sätt i mycket fortsätta sin faders livsgärning, dock med personliga och resultatrika insatser. Efter tidigare verksamhet som museitjänsteman blev Upmark 1913 Nordiska museets styresman. Året dessförinnan hade han disputerat på den akademiska avhandlingen *Om Gustaf Vasas hof.* Emellertid blev det icke på det rent historiska området som Upmark kom att göra sin egentliga insats. Vid sidan av, men även i samband med sin krävande uppgift som chef för en stor museiinstitution ägnade sig Upmark företrädesvis åt ett flitigt konst- och kulturhistoriskt författarskap. Främst är därvid att minnas hans 1925 utkomna stora arbete *Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850*, ett standardverk, som betecknar frukten av decenniers trägna och kärleksfulla arbete. Upmarks

llmänt historiska intressen fingo ett särskilt uttryck i hans be-
ydelsefulla verksamhet i det speciellt för Stockholms historia
erkande Samfundet S:t Erik, vilket han tillhörde som styrelse-
nedlem och sekreterare sedan 1904 och vars årsbok han redigerat
rån 1905 till och med sitt dödsår. Själv har han där bidragit
ned uppsatser av mestadels arkitekturhistorisk art. Vid de icke
a tillfällen, då Samfundet S:t Erik ingripit till skydd för hotade
ulturminnesmärken inom huvudstadens råmärken, har man säkert
tt spåra hans vakna uppmärksamhet och personliga initiativ-
agande. Upmark efterlämnar minnet av en ovanligt fin och urban
ulturpersonlighet med ett personligen älskvärt och vinnande sätt.

Gunnar Bolin.

— *Karolinska Förbundets Årsbok 1927* innehåller två upp-
atser av mera allmän innebörd. Den ena är författad av den
ekante tyske historikern och publicisten Hans Delbrück och
tgör ett ur hans Weltgeschichte, band III, lösbrutet kapitel om
*Ryslands inträde i den västeuropeiska kulturkretsen och det nor-
iska kriget.* Den lärde forskarens framställning ger som vanligt
idsträckta perspektiv och intressanta paralleller, men om den
arolinska forskningens centrala problem uttalar han sig helt kort-
attat och allmänt och ger på den punkten åtminstone svenska
äsare knappast något nytt. Med så mycket större energi ha dessa pro-
lem upptagits till diskussion av Stig Backman i en kritisk
ranskning av Arnold Munthes »Karl XII och den ryska sjömak-
en» (del I). På samma gång som förf. ger sitt erkännande åt
e värdefulla insatser Munthe genom sitt arbete gjort i den karo-
nska forskningen — främst återupplivandet av det något svalnade
ntresset för Karl XII:s-problemet och utredandet av de rent sjö-
ilitära frågorna — går han ganska skarpt tillrätta med vad han
nser som brister i Munthes argumentering och synpunkter. De-
ljer i Munthes framställning, som förf. särskilt vänder sig emot,
ro bl. a.: att man i Karl XII:s uppfostran har att söka en orsak
ll de kommande olyckorna, att Karl XII i sitt förakt för ryssarna
å ett bedrövligt sätt försummade de baltiska ländernas försvar, att
yssland och ej Polen var huvudfienden, att detronisationsplanen
ar rent principiellt oberättigad, att Karl XII på ett betänkligt
ätt försummade att lyssna till de från såväl svenskt som utländskt
åll framställda fredsförslagen samt att vad Karl XII vann med
na polska fälttåg icke stod i rimligt förhållande till de vinster,
om tsar Peter samtidigt gjorde i Östersjöprovinserna. Det kan
nte förnekas, att förf. genom sin grundliga kritik bestyrkt de in-
endningar, som tidigare riktats mot Munthes ur vissa synpunkter
örtjänstfulla arbete, och blottat allvarliga svagheter i detsamma,
ämst benägenheten att ignorera nyare forskningsresultat men sam-
digt okritiskt acceptera äldre ståndpunkter, en viss svårighet att
enomskåda de politiska sammanhangen och en något ensidigt
aritim uppfattning, vari man otvivelaktigt har att se en reak-

tion mot en motsvarande ensidighet å annat håll. I årsboken
fortsätter Per Sörensson sin i förra årgången påbörjade utförlig
redogörelse för förhållandet mellan *Kejsaren, Sverige och de nor-*
diska allierade under Karl XII:s senare regeringstid. Oaktat kej-
saren tydligt visat sin partiskhet för Sveriges fiender, fortsatt
man från svensk sida alltjämt underhandlingarna med honom, sär-
skilt sedan Görtz fått ledningen av den svenska utrikespolitiken.
Grundtanken var, säger förf., »utspelandet av rivalerna Frankrike
och kejsaren mot varandra som medlare», vilket fullständigt mot-
svarade »utspelandet av tsaren och Georg som huvudparter vid
freden, varpå hela Görtz' politik under dessa ödesdigra år gick ut.
Hos kejsaren verkade å ena sidan farhågorna för Ryssland, vartill
ryska truppers inmarsch i Tyska riket gav anledning, å andra sidan
behovet av förbund med Ryssland i turkiska kriget. Därjämte
spelade även hänsynen till de övriga nordiska allierade, Danmark,
Preussen och August, in på ett sätt, som framkallade en högst in-
vecklad situation. — Volymen innehåller vidare ett meddelande
av F. Wernstedt om *Kronobergs regementes kalk*, som efter
skiftande öden efter Poltavaslaget hamnat i Slätthögs församlings
kyrka i Småland, samt avtryck av ett par mindre handskrifter.
Stig Roth meddelar några av kungl. hovmusikanten Wester
Linnart under titeln »Een lijten tijderäckningh» gjorda korta anno-
tioner, vari bl. a. festligheterna vid Arvid Horns bröllop i Ravit
1705 beskrivas, och Herman Brulin avtrycker med en kort in-
ledning *Överstelöjtnant Zachris Francs självbiografiska anteckni-*
gar 1687—1719. Det är ett av bragder, strapatser, mänsklig
lidanden och missräkningar uppfyllt liv, som i sistnämnda anteck-
ningar möter oss; påfallande är den kyliga knapphet, varmed om-
talas den dag, »då igiönom Guds underliga försiin Hans May:
konung Carl den tolffte af ett ödl. skott ifrån Fridrichshall
approscherne blef skuten». *G. J—n.*

— Som publikationer för 1927 har Svenska Litteratursäl-
skapet utgivit dels det vanliga årshäftet av tidskriften *Samlaren*
dels också en av Otto von Friesen och Anders Grape i före-
ning författad redogörelse för tillkomsten av den av Uppsala uni-
versitet till firande av dess 450-årsjubileum utgivna facsimileup-
lagan av Codex Argenteus, *Om Codex Argenteus, dess tid, hem*
och öden (Uppsala 1928). Samlaren innehåller bland annat e-
par värdefulla bidrag till den svenska medeltidshistorien. I främ-
rummet fängslas uppmärksamheten av docenten Erik Neumann
grundliga och ingående undersökning av *Karlskrönikans proveniens*
och sanningsvärde. Här föreligger för första gången en med de
moderna historiska och paleografiska kritikens alla hjälpmedel fö-
tagen undersökning av cod. D. 6 i Kungliga Biblioteket, som b-
kant den till namnet hittills okände krönikeförfattarens eget origina-
koncept. Doc. Neumann har på ett efter allt att döma fullt över-
gande sätt lyckats visa, att krönikan, långt ifrån att vara en objek-

och av rent historiskt intresse inspirerad skildring av vad som hände Sverige under förra hälften av det femtonde århundradet, tvärt om är en avsiktlig panegyrik över Karl Knutsson, en av honom direkt framkallad *apologia pro vita sua*, avsedd dels att framställa alla hans egna åtgärder i möjligast förmånliga belysning, dels även att eftertryckligt brännmärka hans motståndare som riksförrädare och trolösa rebeller. Den paleografiska och språkliga granskning författaren underkastat texten i cod. D. 6 har också givit vid handen, att dess upphovsman utan tvivel varit anställd i Karl Knutssons eget kansli, där flera diplom visat sig vara utskrivna av hans hand. Vem har han då varit? Neumann anser sig på goda skäl berättigad till det antagandet, att han efter all sannolikhet är identisk med Karl Knutssons egen kansler, Benedictus de Upsalia, vilken synes ha åtnjutit konungens särskilda förtroende och av vilkens hand flera viktiga diplom från 1450-talet bevisligen utskrivits. Detta resultat, vilket i allo synes vila på tillförlitliga grunder, måste givetvis medföra, att Karlskrönikans betydelse som källa för Karl Knutssons historia väsentligen reduceras. Som öppen partiskrift kan den ju svårligen tillmätas något objektivt värde. Detta har ju visserligen ingalunda varit obekant; tvärt om har ju den äldre forskningen i allmänhet betraktat dess uppgifter med en viss skepsis. Men detta hindrar icke, att Neumanns utredning äger stort intresse som avslutande inlägg i frågan. Måhända skulle saken ytterligare kunna belysas från litteraturhistorisk synpunkt. Det förefaller nämligen, som om Karlskrönikans författare ej stått oberörd av den chevaleriets renässans, som utmärkte den med Karl Knutsson samtida burgundiska kulturen, och ej osannolikt är, att hans skildring av sin hjälte formats i anslutning till tidens riddarideal. Hans verk skulle kunna betecknas som en politisk riddarroman med nationell syftning. Det tillhör sålunda kanske i lika hög grad litteraturhistorien som historien. — Av häftets övriga innehåll må framhävas Johan Nordströms *Bidrag rörande Boethius de Dacia*, där författaren med utgångspunkt från Martin Grabmanns bekanta forskningar påvisar, att den ryktbare, vid universitetet i Paris verksamme och samtidigt med Siger av Brabant för heretiska åsikter censurerade magister Boetius de Dacia efter all sannolikhet är identisk med den Boetius, som omnämnes i biskop Henriks av Linköping år 1283 uppsatta testamente (»magister Boecius qui est in curia»). Den länge svävande frågan om magister Boetius nationalitet torde härmed kunna betraktas som avgjord. Intressanta äro också Anton Blancks *Folkungatidsstudier*, där bland annat till behandling upptages frågan om Eufemia-visornas datering. Blanck kommer genom en analys av de i själva dikterna förekommande tidsuppgifterna till den slutsatsen, att den äldre dateringen är den riktiga, d. v. s. att dikterna i sin svenska form tillkommit i början av det fjortonde århundradet. Oppositionen mot Emil Olsons omdatering har härmed fått ännu en vägande representant. — Tvenne studier över Gunno Dahlstiernas dikter av Ingvar Andersson

och Harald Elovson visa, att bakom den dalsländske poetens svällande barockfraser i själva verket döljer sig en mera exakt verklighet än vad man i första ögonblicket skulle förmoda. — Vad slutligen beträffar von Friesens och Grapes arbete om *Codex Argenteus*, så innehåller detta förutom en noggrann paleografisk beskrivning av handskriften även en undersökning av problemet om dess proveniens. Enligt denna skulle handskriften vara ett alster av ett under Theoderik den stores tid verksamt norditalienskt skriptorium. För handskriftens historia från och med den tid då den kom i svensk ägo ha Grapes undersökningar bringat mycket nytt i dagen. Viktigast är, att Isak Vossius därigenom blivit definitivt frikänd från de beskyllningar för oredligt förfarande, som av tidigare forskare riktats mot honom. Grape har nämligen till full evidens ådagalagt, att han innehade Codex argenteus som pant för oguldna fordringar hos drottning Kristina. En av fil. lic. Hugo Andersson författad skildring av det tekniska förfaringssättet vid handskriftens fotografering avslutar arbetet. *O. W—n.*

— På den bekante danske historikern f. d. riksarkivarien Kr. Erslevs sjuttiofemårsdag den 28 dec. 1927 ha ett flertal danska historiker framburit sin hyllning i en till omfånget högst imponerande *Festskrift til Kristian Erslev* (Köbenhavn, H. Hagerups Boghandel, 1927, 701 s.). Festskriften spänner över de mest olika grenar av den historiska forskningen. De flesta bidragen höra till Danmarks inre historia. Sven Aakjær behandlar *Om det olddanske Herred og Sogn*, varvid han griper tillbaka på de gamla talteorierna för att förklara häradets uppkomst. Synnerligen värdefulla rättshistoriska, socialhistoriska och ekonomiskt-historiska undersökningar utgöras av Paul Johs. Jørgensens *Hærverksforordelsen i Landskabslovene*, Hans Knudsens *Danske Lovs Bestemmelse om Selvejerbønders Hoveri*, Johannes Steenstrups *De danske Runestene i deres Forhold til Landets og Folkets Historie*, Paul Nørlunds *Jorddrotter paa Valdemarstiden*, Victor Hermansens *Hallandslistens Herredssummer, et Tolkningsforsøg*, Hugo Matthiessens *Hærvejen gennem Jylland, Introduktion til det jydske Vejnets Historie* m. fl. De utrikespolitiska uppsatserna koncentrera sig med påfallande intensitet om Danmarks allra nyaste historia, särskilt i dess relation till det åter aktualiserade slesvig-holsteinska problemet. Vi få sålunda grundliga och från flera synpunkter givande utredningar av Axel Linvald över *Novemberministeriets Fredsmaal*, av Erik Möller över *Londonkonferencens Hovedproblem*, av Povl Engelstoft över *Skellet i dansk Historie efter 1864*, av Aage Friis över *Ministeriet Estrup og Ophævelsen af Pragfredens Artikel V* m. fl. Av speciellt metodisk inriktning är P. Munchs betraktelse över *Studiet af de sidste Aartiers Historie.* Dansk kyrkohistoria representeras av Oskar Andersens tankeväckande studie *Er 1527 i retslig Henseende Epokeaaret i dansk Reformationshistorie?* och dansk krigshistoria av A. P. Tuxens framställ-

ning av *Kong Frederik IV:s personlige Indsats som Krigsherre i den store nordiske Krig*. Till dansk lärdomshistoria ha lämnats flera viktiga bidrag, såsom Ellen Jörgensen, *De middelalderlige latinske Manuskripter i det kgl. Bibliotek*, Eiler Nystrøm, *Tyge Brahes Brud med Fædrelandet*, William Christensen, *Nogle Bemærkninger om den historiske Interesse hos den gamle danske Adel*, Louis Bobé, *Holland og Danmark* m. fl. Slutligen har även konsthistorien fått sin part genom undersökningar av M. Mackeprang, Chr. Axel Jensen och Vilh. Lorenzen.

— I Danzig sammanträdde under tiden 28 aug.—1 sept. innevarande år *den tjugonde tyska arkivariekongressen*. Till mötet hade *Minerva-Zeitschrift* utkommit med ett häfte, som i huvudsak avhandlar staden Danzigs lärda institutioner, deras historia, administration m. m. Man finner sålunda här redogörelser för det i Danzig belägna, Ost- och Västpreussen omfattande statsarkivet, för stadens vetenskapliga bibliotek och museer m. m. Ehuru det begränsade utrymmet icke medgivit önskvärd utförlighet, äro de upplysningar som lämnas dock av stort värde för kännedomen om Danzigs ur svensk synpunkt så utomordentligt betydelsefulla samlingar. *O. W—n.*

— Med hänsyn till de bekanta svårigheterna att erhålla exakta upplysningar om de numera rådande förhållandena inom de östeuropeiska staternas arkivväsen måste Alexis Bachulskis uppsats *Polnische Staatsarchive* (publ. i Archivalische Zeitschrift, 3:e Folge, Bd 4, 1928) hälsas med största tillfredsställelse. Man finner här icke blott en överskådlig och klar redogörelse för den utveckling, som arkivväsendet i Polen genomgått under decenniet efter frigörelsen, utan också en hel del viktiga detaljupplysningar rörande fördelningen av aktmaterialet på de särskilda arkiven, de för tillträde till arkiven gällande bestämmelserna (för utlänningar är tillstånd från kultusministeriet erforderligt) o. s. v. Intressant är också att följa författarens framställning av de meningsskiljaktigheter, som uppstått de nybildade staterna emellan, då det gällt att bestämma omfattningen av det aktmaterial, varöver resp. stater ansett sig äga dispositionsrätt. Proveniens- och territorialprinciperna ha här stått skarpt emot varandra, och utjämning har ingalunda alltid varit möjlig. Så ha exempelvis förhandlingarna mellan Polen och Österrike av denna anledning tills vidare icke kommit över det förberedande stadiet. Viktigast av allt är emellertid, att det polska arkivväsendet nu förenats under enhetlig ledning och inriktats på en verksamhet, som i lika mått skall tillgodose de vetenskapliga och de praktiskt-administrativa önskemålen.

O. W—n.

— Fjärde häftet för år 1928 av den bekanta tyska tidskriften *Archiv für Buchgewerbe und Gebrauchsgraphik*, vilket framträder som »Sonderheft» i anslutning till årets stora pressutställning i

Köln, är helt ägnat åt tidningarnas och tidningsväsendets teknik och historia. Bland de historiska uppsatserna märkas tvenne intressanta bidrag till kännedomen om tidningarnas uppkomst: Georg Steinhausens avhandling *Die Entstehung der Zeitung aus dem brieflichen Verkehr* och Karl Schottenlohers studie *Handschriftliche Briefzeitungen des 16. Jahrhunderts in der Münchener Staatsbibliothek*. Steinhausen visar genom belägg ända från tiden kring sekelskiftet år 1400, att redan då de privata korrespondenserna tidvis togo former, som erinra om de senare tidningarnas. Övergången från det enskilda brevet till den direkt på allmän tillgänglighet och publik cirkulation beräknade tidningen försiggår enligt Steinhausens uppfattning tämligen långsamt under loppet av det sextonde århundradet, då boktryckarkonsten med sina förut oanade resurser tillkom som medel att öka och underlätta nyhetsförmedlingen. Centralorter för denna blevo huvudsakligen de städer, som genom sitt läge vid de stora handelsvägarna av ålder kommit att utvecklas till knutpunkter för den internationella samfärdseln: Venedig, Genua, Nürnberg, Frankfurt a. M., Hamburg m. fl. Drivande krafter i utvecklingen voro främst de furstliga kanslierna och de stora köpmanskontoren, vilka hade särskilt intresse av att få regelbundna, periodiskt återkommande nyheter om vad som tilldrog sig i världen. Tydligtvis går utvecklingen hand i hand med förbättringen av postförbindelserna; att personalen vid postkontoren spelat en avgörande roll vid förmedlingen av nyhetsmaterialet anser Steinhausen ytterst sannolikt. Postmästarna skulle således vara de moderna tidningsredaktörernas anherrar. — Schottenloher meddelar en mängd intressanta och målande enskildheter ur ett par stora serier handskrivna tidningar, förvarade i Münchenbibliotekets rika samlingar. Två av dessa härstamma från det berömda benediktinklostret Tegernsee, en tredje har tillhört den lärde württembergske teologen Johann Baptist Fickler. Det är ett färgrikt och mångskiftande material till det sextonde seklets historia, som träder oss till mötes i dessa korrespondenser. Krigsrelationer, politiska nyheter och personalnotiser växla med redogörelser för olyckshändelser, järtecken, mord och naturkatastrofer; icke ens berättelser om vidunderliga missfoster, kalvar med fem ben o. dyl. saknas. Tyvärr synas meddelanden om de nordiska rikena icke förekomma. Tydligtvis ha de varit för avlägsna för att falla inom de syd- och västtyska brevskrivarnas synkrets. *O. W—n.*

— Av det stora verket *Bjärka-Säby och dess ägare* har tredje bandet utkommit (Stockholm, Svenska Kyrkans Diakonistyrelses förlag, 1927). Bandet inrymmer fortsättningen å Bjärka-Säbys historia, författad av Holger Rosman. Den period, som avses, är slutet av 1700-talet fram till närvarande tid. Bland de biograferade ägarna märkas Germund Carl och Germund Ludvig Cederhielm, Evert v. Saltza samt slutligen Oscar Ekman och hans efterkommande. Till bandet är fogat ett register för hela verket.

— Det redan förut i Historisk Tidskrifts spalter omförmälda arbetet av Wilhelm Bauer under titel *Einführung in das Studium der Geschichte* har utkommit i en ny upplaga (Verlag von J. C. B. Mohr; Paul Siebeck, Tübingen 1928). Den nya upplagan ger särskilt en synnerligen välkommen revidering och utvidgning av de bibliografiska uppgifterna.

— Den betydelsefulla danska källserien *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis* har under innevarande år fortsatts med en *Series secunda*, vars första del, omfattande åren 1451—1466, utarbetats av William Christensen (Köpenhamn 1928). Den nya serien följer, såsom naturligt är, i allt väsentligt de grunder, vilka kommit till användning i den äldre avdelningen. Den egenartade — och för visso icke odelat lyckliga — proveniensprincip, som tidigare lagts till grund för akturvalet, har sålunda även nu blivit tillämpad. Utgivarens namn borgar för verkets grundlighet och höga kvalitet i allt vad som till den vetenskapliga utgivningstekniken hörer.

— I ett större arbete, *Friesland tot de elfde eeuw, zijn oudste beschaving en geschiedenis* (Martinus Nijhoff te's-Gravenhage, 1927) har P. C. J. A. Bœles givit en sammanfattande skildring av Frislands utveckling från äldsta tider till mitten av 1000-talet. Skildringen, vilken även från nordisk synpunkt är av intresse, synes äga sin tyngdpunkt i de arkeologiska partierna, där författaren kunnat uppträda såsom fackman. Av svenska forskares arbeten har förf. i ett flertal fall haft gott utbyte. Särskilt framträda hänvisningarna till verk av Montelius, v. Friesen och Åberg.

— I en uppsats under titeln *Den svensk-norska unionen under Magnus Eriksson* (Kungl. Human. Vetenskapssamf:s årsberättelse 1927—1928) har professor Gottfrid Carlsson gjort en omvärdering av den första svensk-norska unionen från norsk synpunkt. Stödd på akternas vittnesbörd har han utvecklat, hurusom den gällande norska historiska uppfattningen av denna union — vilken utan närmare undersökning följts av den svenska historieskrivningen — tvivelsutan är felaktig. De norska ledande stormännen kunna icke uppvisas hava hyst något missnöje med unionen som sådan, och antagandet att den upplösts år 1343 (1355) på grund av dylikt missnöje vilar på tom konstruktion. På sätt och vis har professor Carlsson härvid lyckligt fullföljt den tankegång, som legat under Sam Clasons bekanta studie över unionstraktaten i Oslo 1319.

— Den bekante tyske historikern Bernhard Schmeidler har i sitt stora arbete *Kaiser Heinrich IV und seine Helfer im Investiturstreit* (Leipzig 1927, Verlag der Dykschen Buchhandlung) på ett synnerligen fruktbart sätt tillgodogjort sig den moderna stilkritiska undersökningsmetoden. Tack vare ingående analyser av

vederbörande skrivares skrift- och stilvanor har han lyckats att frammana dragen av en hel skara av kejserliga kanslister och tjänstemän under kejsarmaktens kritiska kampår under Henrik IV. Det säger sig självt, att många nya resultat av stort värde och intresse på detta sätt ha vunnits åt den historiska forskningen.

— Ett arbete av speciellt svenskt historiskt intresse är Kazimierz Tyszkowskis nyligen utkomna undersökning *Z dziejów wyprawy Zygmunta III do Szwecji w roku 1598* (Ur historien om Sigismund III:s expedition till Sverige år 1598), Lemberg 1927. I huvudsak stöder sig förf. på Almquists och Tunbergs avhandlingar från tiden i fråga. Ur nyframdragna polska källor har han likväl på ett par punkter kunnat giva självständiga bidrag. Beträffande den från de svensk-polska förvecklingarna kände polske legaten Samuel Laski har han sålunda meddelat åtskilliga kompletterande biografiska upplysningar. Den av Tunberg använda s. k. Michalowskis relation — vilken av förf. i sin helhet avtryckes — uppvisar förf. härröra ej från Michalowski utan från någon annan person i Zamoyskikretsen. Till sist publicerar förf. ur Thornarkivet tvänne förut obeaktade källdokument, det ena — av föga självständigt värde — ett fragment av ett polskt diarium, fört av en polack i konung Sigismunds svit under resan till Sverige, det andra ett brev av Samuel Laski den 4 oktober (n. st.) 1598 från Stockholm, vilket lämnar några upplysningar av värde rörande den aktuella politiska situationen dagarna närmast före Stångebro slag.

— De högtidligheter, varmed Stralsund sistlidne sommar begick 300-årsminnet av stadens befrielse från Wallensteins belägringshär 1628, ha framkallat en icke så obetydlig litteratur, av vilken ett och annat torde förtjäna att uppmärksammas av en svensk läsekrets. På officiellt uppdrag har Ernst Uhsemann författat en kortfattad framställning av *Stralsunds Sieg über Wallenstein* (Stralsund 1928), och Fritz Adler har lämnat en något mer detaljerad skildring av *Die Belagerung Stralsunds 1628* (Stralsund 1928). I den *festskrift*, som utgavs av »Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde», ingå ett flertal bidrag. I ett av dessa redogör den bekante pommerske historikern Martin Wehmann ingående för belägringens förhistoria, särskilt Stralsunds förhållande till den 1627 avslutade kapitulationen i Franzburg mellan Wallenstein och den pommerske hertigen; av förf:s framställning framgår, att det först var efter stora svårigheter och efter hård kamp mot underkastelsens förespråkare, som den kraftfulle borgmästaren Lambert Steinwich och hans anhängare lyckades undgå den rena kapitulationen och därmed möjliggöra stadens befrielsekamp och slutliga befrielse från den överlägsne fienden. I en annan uppsats meddelar den svenske konsthistorikern Ragnar Josephson en del intressanta fakta, vilka göra troligt, att Nico-

demus Tessin d. y. — som bekant tillhörande en gammal Stralsundssläkt — gjort betydelsefulla insatser i tysk arkitektur och även söder om Östersjön varit en ledare för den »romerska framstöt mot Paris», för vilken hans verksamhet i Sverige är en exponent. — Slutligen må här nämnas ytterligare ett arbete, som föranletts av det nyss firade sekelminnet, om också dess ämne icke har något direkt samband därmed. Under titeln *Aus der Schwedenzeit Stralsunds* (Stralsund 1928) har Richard Marsson behandlat en del händelser från 1700-talet, som äro knutna till två framstående Stralsundsbor, regeringsrådet Adolf Friedrich von Olthof och Joachim Ulrich Giese. Av särskilt intresse är redogörelsen för den förstnämndes mission som svenska regeringens hemliga ombud vid fredsunderhandlingarna efter pommerska kriget 1762, ävensom de båda männens låneoperationer för svenska kronans räkning under nämnda krig och verksamhet som entreprenörer av det pommerska myntet. I förf.s skildring, som i åtskilliga punkter kompletterar Malmströms summariska framställning, understrykes kraftigare den småaktiga behandling, som den härskande mössregimen lät komma dessa kronans borgenärer till del och som ödelade deras ekonomi, men det uppvisas också, att den orätt, som vederfarits dem, gottgjordes av Gustav III genom en 1775 träffad uppgörelse, vilken i huvudsak tillfredsställde deras fordringar. Episoden är ett ganska typiskt exempel på de för enskildas intressen ofta ödesdigra verkningarna av den senare frihetstidens ekonomiska kastningar, om också förf:s slutsats, att den bevisar oförenligheten av Sveriges och dess tyska lydlands intressen, måste anses något förhastad.

G. J—n.

— *Forests and Sea Power. The Timber Problem of the Royal Navy 1652—1862* (Harvard Economic Studies, XXIX; Cambridge, Mass., 1926; 485 s.) är ett mycket solitt arbete av en yngre amerikansk historiker, Robert Greenhalgh Albion, och det har många beröringspunkter med svensk ekonomisk samt ej få med svensk politisk historia. Visserligen hade boken varit väsentligt mer givande ur egentligt svensk synpunkt, om hela det i titeln angivna ämnet kommit till behandling, och ännu mer om ämnet utsträckts till att gälla alla skeppsförnödenheter utan undantag. Nu inskränkes behandlingen i princip till själva virket, där Östersjöprovinserna i första rummet och Norge i det andra under den ifrågavarande 200-års-perioden voro de egentliga leverantörerna i Norden, medan Sveriges medverkan till engelska krigsflottans utrustning spelade en underordnad roll; de hithörande skogsprodukterna från Sverige-Finland voro främst tjära och beck, som boken endast berör i förbigående, och i fråga om övriga skeppsmaterialier, tågvirke och segelduk, som falla utanför titelns ämne. Men den engelska flottans försörjning med varor från Östersjön var så viktig för Englands hela politik, att också virkesproblemet kom att

starkt influera på förhållandet till Sverige. Och vidare ledde ivern att över huvud taget frigöra sig från beroendet av de nordiska makterna, i fråga om deras villighet att släppa ut skeppsförnödenheter på rimliga villkor, till det senare stadium av det s. k. gamla kolonialsystemet, som innebar uppmuntran åt Nya Englands med Sverige-Finlands konkurrerande produkter, icke blott såsom tidigare åt de västindiska öarnas och de södra amerikanska koloniernas produktion, som ur svensk synpunkt var ganska betydelselös. Dessa senare frågor ha redan för 30 år sedan lyckligt behandlats av en kvinnlig amerikansk historiker, miss Eleanor L. Lord[1], men belysas också i det nu föreliggande arbetet. Ur svensk synpunkt har detta dock kanske sin största betydelse genom den ovanligt ingående, självständiga och sakkunniga redogörelsen för den äldre virkeshandelns hela teknik och historia, med användning av ett stort källmaterial. Exaktheten förefaller också i allmänhet god; men det är just därför ett bevis på den grad, vari svensk historia kan försummas av även samvetsgranna utländska forskare, då det heter (s. 168), att »Kristina abdikerade till förmån för sin mors nevö Gustav, som blev Karl X».

E. Hkr.

— Av Hilding Rosengrens brett lagda arbete *Karlshamns historia*, vars första del på sin tid omnämndes i denna tidskrift (årg. 41, s. 231 f.), har en andra del nu utkommit (E. G. Johanssons boktryckeri, Karlshamn, 1928), omspännande tiden från stora nordiska krigets slut intill kontinentalspärrningen 1806. De lovord för omfattande forskning, källkritik, historiskt omdöme och god framställningskonst, som kommo första delen av arbetet till del, kunna med minst lika stort fog tillämpas på den andra. Uppgiften har varit att angiva huvuddragen av utvecklingen, och framställningen har liksom i den tidigare delen koncentrerats på Karlshamns förvaltningshistoria och näringsliv. Särskilda, utomordentligt innehållsrika kapitel ägnas sålunda åt hantverkerier och hantverkare, industriella företag, stadens fiskebolag, sjöfart och skeppsbyggeri, köpenskap och köpmän. Åt de speciellt kultur- och personhistoriska partierna har beretts ökat utrymme. Av det förstnämnda slaget äro främst de kapitel, som avhandla kyrka och skola samt politi, fattigvård och sjukvård; en särskild avdelning »kulturbilder» ger bl. a. inblickar i invånarnas förmögenhetsförhållanden, sällskapslivet, överflödsförordningens efterlevnad samt den vid staden belägna hälsobrunnen. Det personhistoriska elementet framträder särskilt i den utförliga redogörelsen för stadens riksdagsmannaval 1719—1800; den mest bekante av Karlshamns riksdagsmän, borgmästaren Frans Cervin, vilken under hela den senare frihetstiden representerade sin hemstad, framstår i förf:s skildring som en typisk representant för oppositionen mot hattarna och för den

[1] Jfr Heckscher, Produktplakatet och dess förutsättningar, i Historiska studier tillägnade Harald Hjärne (Uppsala 1908).

-rande mössregimen med dess kamp mot lyx, överflöd och slöseri och dess hävdande av de ofrälses och de små städernas intressen. Även åt viktigare händelser och deras avspegling i den lilla staden ignas uppmärksamhet; så t. ex. berättas om kungabesök, visiter av främmande eskadrar, försvarsåtgärder under ryska kriget 1788—89 o. s. v. Slutligen har förf. ingående redogjort för befolkningsförhållandena, befolkningens antal och fördelning på olika åldersklasser, efter yrken och stånd m. m. Här som ofta eljest har han belyst framställningen med en rikedom av tabeller och sifferuppgifter. Arbetet är rikt illustrerat med kartor, stadsvyer, porträtt, faksimilier och annat. Det torde nog kunna sägas, att om lektor Rosengren får fullfölja sitt arbete till slut efter samma plan som hittills, blir resultatet en stadshistorisk monografi, som knappast har något motstycke inom vår litteratur.

G. J—n.

— Under titeln *En ränksmidare* har Hj. Lindeberg utgivit en levnadsskildring över general C. F. Pechlin (Norstedt & Söner, 1923). Något nytt källmaterial har förf. egentligen icke varit i tillfälle att använda. Hans bok är i det hela en — för övrigt välgjord och intresseväckande — sammanställning av i allmänhet kända fakta, och någon Ehrenrettung av den i historien mindre väl anskrivne mannen har han, såsom rimligt är, icke kunnat åstadkomma. På en och annan punkt skulle man gärna sett en något grundligare utredning; så t. ex. torde Pechlins av förf. på några ställen berörda intima förbindelser med den kände herrnhutaren doktor Anders Ruström möjligen ha några upplysningar att ge rörande förhållandet mellan religion och politik under det tidsskede, för vilket Pechlin i flera avseenden är representativ.

G. J—n.

— Ett memoarverk, som säkerligen kommer att låta rätt mycket tala om sig, är *Greve Carl Gustaf Löwenhielms Minnen*, varav första delen nyligen i en från det franska originalet gjord översättning utgivits av hans åldriga dotter, grevinnan Natalie Rosensvärd (Sthlm 1927). Greve Löwenhielm är för eftervärlden mest känd som en originell, orubbligt konservativ ämbetsman och jorddrott, ävensom för det nära personliga förhållande, vari han stod till Oscar I. I den nu utgivna delen av memoarerna får man följa honom från början av hans militära bana, vilken sammanföll med Adlersparres uppbrott med västra armén 1809, till dess han 1824 avreste som svensk ministerresident till Konstantinopel. Den tid, som ligger emellan, var uppfylld av omväxlande och märkliga upplevelser, av vilka särskilt deltagandet i 1812 års fälttåg och i kronprins Oscars friarfärd till Tyskland 1822 erbjuder mycket av intresse. Greve Löwenhielm visar sig i sina memoarer som en man med stor vakenhet och skarpsynthet; hans omdömen om personer, även dem som stodo honom närmast, äro ofta mer än lovligt vassa och

frispråkiga och röja ej sällan ett pessimistiskt och förgrämt sinne. Så t. ex. karaktäriserar han Adlersparre som en person »med ett klumpigt yttre, ett simpelt och tarvligt sätt, en tung och sömnaktig röst, mycken slughet, i synnerhet för intriger, och en god dosis ärelystnad». Det är att förmoda, att memoarernas fortsättning skall ge intressanta upplysningar från senare tidsskeden, då deras författare intog en på olika områden ganska framskjuten plats i samhället.

G. J—n.

— Ett synnerligen nyttigt uppslagsverk har lektor Fredrik Lagerroth åstadkommit i sin sammanfattande framställning av *Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling, ett systemskifte inom svensk statshushållning* (Skrifter utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen. IX, C. W. K. Gleerup, Lund 1927). Historikern kan här finna en kortfattad och klar upplysning om alla de ofta intrasslade frågor, vilka sammanhänga med indelningsverkets och grundskatteväsendets senare historia i vårt land liksom också en orientering i den litteratur, som för mera ingående studier i ämnet står forskaren till buds.

— *1800-talets historiska skådespel i Sverige före Strindberg* är ämnet för Gerda Rydells gradualavhandling (Sthlm 1928). Författarinnan, som utgått från Martin Lamms litteraturhistoriska seminarium, har med omsorg och noggrannhet sammanställt och analyserat det mest representativa inom den historiska dramatik, som tillkommer i vårt land från tiden omkring 1830 till inemot slutet av 1870-talet, och därvid framdragit ett ej ringa antal enskildheter, vilka karaktäristiskt belysa de rådande strömningarna inom tidens allmänna opinion. Den naiva nationalismen, liberalismens ideologi, adelshatet och frihetssvärmeriet, allt återgår i dramatiken och sätter sin prägel både på ämnesval och utförande. Analysen av ett verk sådant som exempelvis August Blanches populära skådespel »Engelbrekt och hans dalkarlar» har mycket att lära oss om stämningsläget inom 1840-talets liberala huvudstadskretsar. Det är emellertid huvudsakligen i sin egenskap av tidshistoriska dokument som periodens dramer äga intresse; litterärt sett äro de med få undantag medelmåttiga eller underhaltiga. Skada är, att författarinnan ej alls behandlat sitt material ur teaterhistorisk synpunkt. Sambandet mellan dramat och teatern är nämligen under de decennier, som hennes skildring omfattar, så intimt, att man med utgångspunkt i den dramatiska litteraturen kan nå fram till intressanta resultat i fråga om periodens scenkonst. — Att personregister saknas är en brist, som bör påtalas. Visserligen är innehållsförteckningen ganska utförlig, men som fullgiltig ersättning för ett register kan den dock icke godtagas.

O. W—n.

— Ett värdefullt bidrag till modern svensk historia är den av Carl Hallendorff ombesörjda editionen av *Gottfrid Billings anteckningar från riksdagar och kyrkomöten 1893—1906* (Norstedt & Söner, 1928). Billing började från och med riksdagen 1893 sammanskriva korta berättelser över de allmänna sammankomster, vari han tog del; dessa anteckningar omfatta samtliga riksdagar från 1893 till 1912 med undantag av lagtima riksdagen 1905 och riksdagen 1907, under vilken senare han ej tillhörde riksdagen, vidare kyrkomötena från 1893 till 1920 samt biskopskonferensen 1898. Den föreliggande editionen sträcker sig emellertid ej längre än till och med 1906, vilken tidpunkt valts dels på grund av att Billing då för tillfället lämnade riksdagen, dels med hänsyn till att anteckningarna från den följande tiden behandla närliggande och därför i viss mån alltför delikata förhållanden. Anteckningarna kompletteras av hans omfattande korrespondens, icke minst de ganska utförliga brev han under vistelsen i huvudstaden sände till sin maka. Det meddelade materialet ger en god rekapitulation av tidens historia, i främsta rummet givetvis de frågor, som särskilt intresserat och sysselsatt författaren, men det ger i främsta rummet en utmärkt bild av mannen. Att Billing trots allt i främsta rummet var kyrkoman, därom vittnar bl. a. hans intensiva motstånd mot förslaget om Hernösands stifts delning och den kamplystnad, med vilken han deltog i striden om lekmannadopen på biskopskonferensen 1898. Inom politiken var Billing däremot ingen utpräglad partimänniska; under sin senare riksdagstid vann han i egenskap av statsutskottets ordförande rykte som kompromissarien framför andra, men även under de år de offentliggjorda anteckningarna omfatta lägger han i dagen sitt intresse för och sin stora skicklighet i att sammanjämka stridiga meningar, ofta under strid på två fronter. I rösträttsfrågan proklamerade han redan 1893 den ståndpunkt, som slutligen kom till uttryck i den under hans livliga medverkan tillkomna riksdagsskrivelsen 1902 om allmän rösträtt med garantier. Vid försvarsfrågans behandling 1901 var han däremot, såsom av anteckningarna framgår, den som ivrigast motarbetade den inom första kammarkretsar uppdykande tanken på att sammankoppla försvarsfrågan med rösträttsfrågan. En framskjuten plats i Billings uppteckningar intager helt naturligt unionsfrågan. Särskilt torde man kunna säga, att vad han meddelar om första urtima riksdagen 1905 är det märkligaste, som därom hittills kommit i dagen. Det synes otvivelaktigt, att Billing vid detta tillfälle gjorde mer än någon annan för utformandet av en enig svensk ståndpunkt; han intog, som han själv säger, inom särskilda utskottet ställningen »såsom en av första kammarens specifika förtroendemän och såsom fredsmäklare inom första kammarens utskottshalva och mellan denna och andra kammarens ledamöter». Billings framställning ger ett starkt intryck av svårigheterna och av den utomordentliga spänning, som föregick beslutet. Andra intressanta upplysningar

från samma kris gälla de betydelsefulla förhandlingar, som då-
varande kronprinsen under bröllopsfesterna i London förde med de
främmande suveränerna och diplomaterna angående deras ställning
till krisen, den kungliga familjens ställning till sekundogenituren i
Norge samt de diskussioner och förslag, som föregingo den Lunde-
bergska ministärens tillkomst. Någon objektiv skildrare är Billing
icke. Hans omdömen om andra kunna vara särdeles oblida — ett
exempel äro de kryddade reflexioner, som knytas till notisen om
lantmannachefen A. P. Danielssons bortgång. Å andra sidan är
Billing icke ovillig att låta erfarenheten korrigera förhandsomdömet
om politiska motståndare, t. ex. om Staaff och om vissa bland andra
Boströmska ministärens medlemmar. — Volymen inledes av en av
utgivaren gjord, träffsäker och måttfull karaktäristik av Billing som
parlamentariker. Därjämte har utgivaren för varje riksdag och
kyrkomöte meddelat några inledande upplysningar.

G. J—n.

— Ett nytt bidrag till den ständigt växande Bismarcklittera-
turen är den samling personliga uttalanden av Bismarck, som efter
uppteckningar av hans mångåriga juridiska rådgivare Ferdinand
Philipp numera utgivits av d:r Max Philipp i Kiel under titeln
*Bismarck-Gespräche. Von seinem Anwalt Justizrat Ferdinand Philipp
aufgezeichnet und aus dessen Nachlass herausgegeben* (Dresden 1928).
Philipp infördes som juridiskt biträde år 1878 i det Bismarckska
huset genom förmedling av Christoph von Tiedemann, den bekante
schleswig-holsteinske juristen, vilken vid denna tid var chef för
det nyinrättade tyska rikskansliet och som sådan stod Bismarck
personligen mycket nära. Anledningen till att Tiedemann hänvände sig
till den relativt obekante och i det offentliga livet föga framträdande
Philipp var, att denne genom sin förtrogenhet med de lokala för-
hållandena i de trakter, där en del av Bismarcks domäner voro
belägna, ägde särskilda förutsättningar för att kunna vara till nytta
vid reglerandet av förekommande administrativa och ekonomiska
angelägenheter inom den Bismarckska godsförvaltningen. Philipp
lyckades emellertid genom sitt pålitliga och taktfulla uppträdande
förvärva Bismarcks förtroende och emottogs så småningom som en
verklig vän i familjekretsen på Friedrichsruh. Varm och uppriktig
Bismarckbeundrare som han var, tog han till vana att omedelbart
efter varje sammanträffande med fursten nedskriva vad han kunde
erinra sig av hans gjorda uttalanden framför allt i politiska och
allmänna ämnen; det är dessa hans anteckningar som nu publice-
rats. Efter allt att döma har Philipp varit en utomordentligt upp-
märksam åhörare. Hans uppteckningar göra ett i allo trovärdigt
intryck och förefalla att också i avseende på formen med påfallande
noggrannhet återgiva Bismarcks uttryckssätt. I de flesta fall röra
sig samtalen om ämbetsärenden, ekonomiska frågor o. d., men då
och då övergår Bismarck även till andra, mera personliga ämnen.
Intressantast är en konversation från april år 1882, då Bismarck med

aknytning till några framkastade iakttagelser om instinkten och ess betydelse hos djuren drar upp en parallell med förhållandena os människan. Hos sig själv, yttrade han, hade han ofta märkt, :t det existerade liksom en helt annan individ jämsides med det zentliga medvetna jaget. »Ofta har jag varit i det läget, att jag iast fatta snabba och viktiga beslut; men dessa har alltid den där adra individen inom mig fattat. Strax efteråt har jag i de flesta ill under reflexion över vad jag gjort känt en viss ängslan och fta velat gå tilbaka. Men då har saken redan varit avgjord. Och är jag nu riktar min tanke bakåt i tiden, måste jag nog erkänna, tt mitt livs bästa beslut äro de som fattats av den där andre arlen inom mig.» Det är ett märkvärdigt prov på genial introspektiv psykologi som Bismarck här givit. Envar som studerat ans politiska verksamhet har utan tvivel ofta känt sig frapperad v den häpnadsväckande säkerhet, som just i de svåraste situationerna räglar hans avgöranden. Uppenbart är, att han härvid helst litat å den ögonblickliga ingivelsen. Erfarenheten har tydligen visat onom, att den beräknande eftertanken under dylika förhållanden regeln är en mindre pålitlig vägledare än den omedelbara, halft instinktmässiga intuitionen. För bedömandet av Bismarcks statskonst har n iakttagelse som denna en verkligt bestående betydelse, och man måste vara Philipp tacksam för att han bevarat den till eftervärlden.

I övrigt meddela Philipps anteckningar väl inga direkt nya synpunkter på Bismarcks politik men komplettera däremot på åtskilliga punkter vad vi veta om densamma. Intressanta äro bl. a. upplysningarna om Bismarcks förhållande till nationalliberalerna och Bennigsen (2 mars 1884), om septennatet och partipolitiken vid och efter riksdagsupplösningen 1886 (14 april 1887), om kolonialpolitiken (22 sept. 1889) m. m. Sammanträffandena efter avskedet 1890 visa oss en gripande bild av Bismarck i förbittringens och maktlöshetens bann. Till det yttre bibehöll han sitt lugn, konverserade om småsaker ur vardagslivet med sin familj och tog vänligt mot de besökande, som ville visa honom sin sympati, men under den lugna ytan sjöd en vulkanisk vrede, som i samtal mellan fyra ögon med Philipp tog sig våldsamma uttryck. Philipps redogörelse för sitt besök på Friedrichsruh den 4 april 1890 är ett psykologiskt dokument av hög rang. Även i de följande samtalen finnas åtskilliga enskildheter, som visa hur skarpt Bismarck fattade situationen och hur riktigt han bedömde de faror, som den unge kejsarens impulsiva och oberäkneliga natur kunde medföra. Framför allt genom sin omedelbarhet utgöra dessa referat värdefulla bidrag till vår kännedom om Bismarcks sätt både att tänka och tala.

O. W—n.

— Sällsynt intressanta och spännande skildringar från det gamla Turkiet under den sista perioden av dess tillvaro möta oss i baron Wladimir Giesls memoarverk *Zwei Jahrzehnte im nahen Orient*

(Berlin 1927). Författaren, till börden tysk-österrikisk aristok
och till yrket kavalleriofficer, kom, mindre av eget initiativ än g
nom samverkande tillfälligheters spel, år 1894 som österrikisk mi
tärattaché till Konstantinopel. Ursprungligen var det icke ha
avsikt att stanna där längre än en militär med goda framtidsutsi
ter inom sitt vapen i regel gör på en passageplats, men med år
tog honom Orienten så helt fången, att han övergav sin ursprun
liga bana och helt gav sig diplomatien i våld. I Konstantinop
stannade han som attaché och militärfullmäktig i mer än tjugo å
under vilken tid han även var ackrediterad i Bulgarien, förflyt
des därefter till Cetinje som sitt lands minister hos Svarta berge
intrigante härskare och blev slutligen kort före det stora krige
utbrott i samma egenskap placerad i Belgrad, där det som beka
föll på hans lott att sätta luntan till krutdurken genom överlän
nandet av Österrikes världshistoriskt avgörande ultimatum i ju
1914. De intressantaste delarna av hans memoarer äro de kapit
som skildra Abd-ul-Hamids regim. Genom sin grundliga kunsk
i det turkiska språket blev det Giesl möjligt att på ett helt ann
och vida mera ingående sätt än flertalet övriga europeiska diplom
ter skaffa sig förstahandskännedom om förhållandena bakom kuli
serna i Konstantinopel, och vad han har att berätta därom tor
för de flesta läsare i högsta grad äga nyhetens behag. Som hä
tad ur en saga ur Tusen och en natt verkar skildringen av Abd-ul
Hamid, där han, omgiven blott av några få förtrogna, irrar fr
rum till rum i Yildizkiosken, ängsligt sökande sig ett nattläge
Av fruktan för attentat vågade han nämligen aldrig två nätter
rad vila på samma ställe, fastän palatset bevakades av hans vild
albanesiska livvakt och fastän tusentals köpta spioner dag
ligen bringade hans sekreterare rapporter om den minsta skift
ning i huvudstadens folkstämning. Värdefulla för bedömande a
stormaktsdiplomatiens verksamhet i Konstantinopel äro Giesls med
delanden om svårigheterna att upprätthålla Österrikes ställning gen
emot det överväldigande inflytande, som utövades av Tysklands
kraftfulle företrädare Marschall von Bieberstein. Om de
tyska militärmissionens verksamhet har han också många märklig
upplysningar att lämna, bl. a. att Abd-ul-Hamid väl gynnade des
medlemmar genom goda löner, dekorationer m. m. men däremo
på allt sätt motsatte sig deras försök att av den illa organiserad
turkiska milisen skapa en operationsduglig armé. Motivet för denn
hans politik var fruktan för att armén skulle genomsyras av euro
peiska idéer och därefter göra revolt. Av samma skäl visste ha
att hindra förnyelsen av flottmaterialet; för de långskjutande ka
nonerna på pansarfartygen hyste han nämligen en oerhörd förskrä
kelse, och att han valt Yildizkiosken till sin personliga uppehålls
ort sades i Konstantinopel bero på att dennas läge gjorde den rel
tivt svåråtkomlig för ett bombardemang från sjösidan. Orsakern
till den turkiska militärmaktens snabba sammanstörtande under Ba
kankriget ställas genom dessa upplysningar onekligen i klarare da

›r än förut. Ett mästerstycke, fängslande som en pittoresk och ɩotisk novell, är kapitlet om livet i Cetinje, där Nikita som en ›önt Fra Diavolo håller hov bland sina dolk- och pistolbeväpnade ihetsbröder. Det sista partiet av boken, vilket avhandlar Belgrad-den och bland annat ger ett intressant porträtt av den oförson-ge centralmaktsfienden, ryska sändebudet von Hartwig, har givet-ıs i hög grad tagit prägel av Giesls ställning till Ballplatz :h hans speciellt balkanpolitiska uppfattning av sakläget. Även m man här finner anledning till vissa reservationer, så hindrar etta icke, att man med full rätt kan beteckna hans bok som ett r de intressantaste bidrag till den nära Orientens moderna histo-a, som på senare tid utkommit. *O. W—n.*

— Utgivningen av den engelska dokumentsamlingen angående ärldskrigets förhistoria, *British Documents on the Origins of the Var 1898—1914*, vars elfte del (omnämnd i *HT* 1927, s. 75 f.) tkom i slutet av 1926, har under 1927 och 1928 fortsatts med de e första volymerna. Utgivare äro alltjämt G. P. Gooch och Iarold Temperley, vilka denna gång med biträde av Lillian M. 'enson även stå för själva detaljarbetet, i den elfte volymen ut-ört av J. W. Headlam-Morley. De nu föreliggande delarna om-atta tiden 1897—1906, från den tyska ockupationen av Kiaochou ll den första fransk-tyska Marockokonfliktens avveckling, och be-andla sålunda den för stormaktsgrupperingen närmast före världs-riget avgörande epoken. Nytt ljus har härigenom kastats över e stora kolonialpolitiska uppgörelserna i fjärran östern 1898 (Kiao-hous, Port Arthurs och Wei-hai-weis arrendering av resp. Tysk-and, Ryssland och Storbritannien) och i Afrika (Fashodaaffären) . å., angående Storbritanniens förhållande till andra makter un-er boerkriget, stormakternas gemensamma ingripande i Kina un-er boxarupproret 1900, Venezuelakonflikten 1902 m. m. Men ramför allt har ett viktigt bidrag givits till historien om Englands äg ut ur dess traditionella »splendid isolation» och in i entente-olitiken.

Det må dock genast konstateras, att de publicerade volymerna nnehålla beklagliga luckor. Utgivarna påpeka själva, att de icke syftat fullständighet, och framhålla, att de år, som de båda första olymerna omfatta, behandlats mera summariskt än vad som skulle ara lämpligt i fråga om åren efter 1904. Med jämförelsevis stor tförlighet behandlas engelsk-japanska alliansen 1902 och fransk-ngelska ententen 1904, men den senares förhistoria, i vad mån len har samband med de tysk-engelska förbundsförhandlingarnas nisslyckande, är mycket bristfälligt tillgodosedd. Man hade vän-at, att J. Chamberlains ryktbara förslag till ett tyskt-engelskt för-und, förut från tysk sida föremål för mycken uppmärksamhet, kulle ha fått en behövlig engelsk belysning. Angående projektets öden under åren 1898 och 1899 finnas emellertid endast några orftiga antydningar. Utgivarna försvara sig med att de icke i de

officiella samlingarna funnit mera än vad som medtagits. Må hända är orsaken den, att lord Salisbury fört över viktiga handlingar till sin privatkorrespondens. Det förtjänar emellertid påpekas, att sir Sidney Lee för sin bekanta biografi över Edward VII haft tillgång till aktstycken, som synas kunna ha haft anspråk på plats i aktsamlingen.

Chamberlains 1898 framkastade alliansprojekt var det mest uppmärksammade försöket att i praktiken omsätta den plan på ett närmande mellan Tyskland och England, som vid olika tillfällen på 1890-talet framförts. I intetdera landet slog tanken rot. Chamberlain fick visserligen anslutning från vissa kolleger, men till dem hörde icke lord Salisbury och icke heller dennes efterträdare som utrikesminister, lord Lansdowne. Den tyska politiken var framför allt rädd för att stöta bort Ryssland. Bülow, som annars ställde sig mera förstående till projektet än flertalet av de tyska ledande statsmännen, var mycket känslig härför. Men han var tillika övertygad om att Tyskland icke behövde brådska med att binda sig. Enligt hans uppfattning hade England, i fall det på allvar önskade sig någon bundsförvant på kontinenten, icke något val frihet. Det kunde ej gå Tyskland förbi, då ju Ryssland vore Englands naturliga motståndare och Frankrike ej kunde tänkas vilja hjälpa England mot Ryssland.

Det fanns emellertid även en annan orsak till att det tysk-engelska förbundsprojektet blev resultatlöst, en orsak, som särskilt tydligt framträder i den engelska dokumentsamlingen. Man kan iakttaga en ytterst markerad skillnad i tysk och engelsk uppfattning angående innebörden av det tilltänkta närmandet. I Tyskland önskade man en allians i detta ords fulla bemärkelse. Man ville skriva lagar för den engelska politiken, binda den vid fast formulerade paragrafer och förvärva åt Tyskland garantier för att England toge alla konsekvenser av en överenskommelse. Kejsar Wilhelm, skrev engelske ambassadören Lascelles i aug. 1898, »must have some document to go upon.» »It was not enough that he should be told that there was a desire for a good understanding or even an alliance.» Den engelska ståndpunkten däremot gick ut på att undvika detaljerade och bindande avtal. Londonregeringen ville icke vika »from their traditional policy of avoiding alliances which would bind them for a long period». Isoleringspolitiken hade ännu många förespråkare, men även de, som insågo, att det hade sina risker att fortsätta den, ville undvika, att Englands handlingsfrihet begränsades genom betungande avtalsförpliktelser. När frågan om en tysk-engelsk allians under år 1901 är föremål för ett sista utförligare dryftande, klarlägger lord Lansdowne skälen för det motstånd, som han i samförstånd med lord Salisbury reste mot den av tyske ambassadören Hatzfeldt och ambassadrådet Eckardstein företrädda ståndpunkten. Han skriver bl. a.: »I had observed to him (Eckardstein) that we had until then been discussing the possibility of a purely defensive alliance between England and

Germany against any other two Powers, and I had said to him that in my view the objection to such an arrangement was that his country might find itself dragged into a quarrel in which we had no concern, and which might have been, in fact, provoked by our ally, whose external policy might be quite beyond our control, although that ally was ostensibly defending itself from attack». I ett memorandum av den 11 nov. 1901 sätter Lansdowne såsom första generella invändning mot en allians denna »impossibility of arriving at a definition of the casus foederis which would not be either so rigid as to greatly hamper our freedom of action or so vague as to deprive the alliance of all practical value». Härtill fogar han några andra betänkligheter i Frankrikes och Rysslands bortstötande, slitningar med kolonierna, som icke alls skulle gilla tanken »of hanging on to the skirts of the Triple Alliance», risken att råka in i en mot Amerika fientlig politik och slutligen svårigheten att förmå parlamentet till ett godkännande. Ett dylikt avvisande av en formlig allians uteslöt emellertid i Lansdownes ögon icke »agreement» i enstaka frågor, varpå prov lämnats de närmast föregående åren, t. ex. Yangtseavtalet 1900. Den 12 dec. 1901 anger lord Lansdowne i ett memorandum huvudpunkterna för ett sådant samförstånd: 1) upprätthållande av allmän fred; 2) upprätthållande av territoriellt status quo vid kusterna av Medelhavet, Adriatiska, Egeiska och Svarta haven; 3) handels- och seglationsfrihet för alla nationer i Persiska viken och förebyggande av territorieförvärv vid dess kuster av andra makter; 4) samarbete till främjande av nämnda politik, vilket samarbete skulle bestämmas, när någon eventualitet inträffar; 5) gemensamma rådslag, när något synes hota ovannämnda intressen, och i händelse några förändringar bleve oundvikliga beträffande punkt 2), gemensamt dryftande av åtgärder till förebyggande av skada för dem själva eller deras allierade. »An Agreement upon the above lines would amount to little more than a declaration of common policy and of a desire to maintain close diplomatic relations.» Lansdowne är framför allt angelägen att undvika bindande utfästelser för framtida eventualiteter. Formen för det ömsesidiga understöd, som naturligtvis kan tänkas komma i fråga, kan icke på förhand fastställas utan måste bli »reserved for consideration when the necessity should arise». Trots denna försiktiga formulering är lord Salisbury mycket betänksam mot hela planen, som han finner »full of risks and to carry with it no compensating advantage». Lansdowne hyste emellertid inga illusioner om att de riktlinjer han uppdragit för ett tyskt-engelskt samförstånd skulle vinna tyskarnas gillande. »My own impression is that the German Govt. (or the German Emperor) desire something much more precise and far-reaching than this, and that they would refuse an overture on the above lines.» När han till den nye tyske ambassadören greve Metternich ställde frågan, om det icke skulle vara möjligt att komma till enighet om vissa enstaka

spörsmål, svarade denne »unhesitatingly that no such minor proposal was likely to find favour with the German Government. It was a case of 'the whole or none'».

Lansdowne döljer icke, att han är ganska belåten, om förhandlingarna rinna ut i sanden. Ingen större skada skulle enligt hans mening ske, om tyskarna vägrade att reflektera på de engelska villkoren. Förhandlingarna avstannade också inom kort. I stället vunno nu i London de franska sonderingarna allt större beaktande. Sedan Fashodaaffärens krigsmoln försvunnit, hade Delcassé inriktat sig på att bana väg för ett bättre förhållande till England. Redan i början av 1902 hade hans Londonambassadör Cambon lyckats väcka starka engelska sympatier för saken, och under den följande tiden klarnade konturerna till en uppgörelse av »questions at issue, or likely to be at issue, between Great Britain and France». Utgångspunkt för förhandlingarna blev Marockofrågan. Delcassé dolde icke vilken utomordentlig betydelse han fäste vid att från engelsmännen få »a recognition of the predominance which they desired to obtain in Morocco». Frankrike hade visat tydliga avsikter att utvidga sina nordafrikanska besittningar västerut. Detta stötte på motstånd från England, som mer än en gång sagt ifrån, att dess strävan gick ut på att upprätthålla status quo i Marocko. England ville upprätthålla den marockanske sheriffens välde, men framför allt ville det undvika, att Marockos atlantiska kust komme under någon annan makts inflytande. För att utverka Englands samtycke till att ge Frankrike fria händer i Marocko ställde de franska statsmännen i utsikt en kompensation. Redan sommaren 1900 hade ett rykte gått i diplomatiska kretsar, att genom en hemlig fransk-engelsk överenskommelse engelskt tillmötesgående mot Frankrikes marockanska önskemål skulle ha köpts med ett franskt löfte att icke göra några svårigheter för engelsmännens verksamhet i Egypten. Ryktet var den gången för tidigt ute. England ställde sig ännu avvisande till de franska Marockoplanerna. Men inom kort började utsikten till en reglering av det komplicerade läget i Egypten försona de engelska statsmännen med tanken på att i Marocko göra ett offer. Den som i mycket hög grad bidrog härtill var lord Cromer, den engelske »prokonsuln» i Egypten. Dennes betydelse för det fransk-engelska fördraget 1904 framhölls i mycket starka ordalag av lord Lansdowne i ett tal i överhuset, när Cromer 1907 drog sig tillbaka från sin egyptiska verksamhet. Ett par aktstycken i den nu offentliggjorda samlingen bestyrka detta och ge tillika ett pregnant uttryck för ett av de avgörande motiven till engelsmännens anslutning till överenskommelsen med Frankrike.

I ett brev till Lansdowne den 17 juli 1903 anknyter lord Cromer till några uttalanden av Delcassé, vilka antyda dennes beredvillighet till medgivanden i fråga om Egypten, om blott en uppgörelse angående Marocko kunde komma till stånd. Cromer uppräknar flera punkter, som den tilltänkta uppgörelsen med Frankrike skulle beröra; Newfoundland, Marocko, Siam o. s. v. Han

säger sig länge ha varit av den åsikten, att man borde göra medgivanden i Marocko, om man kunde utverka motsvarande medgivanden i Egypten och annorstädes. Han frågar, om det egentligen funnes några skäl att lägga hinder i vägen för att Marocko bleve en fransk provins. Det vore säkerligen Marockos öde att komma inom någon europeisk makts intressesfär. Varför då ej genast bestämma vilken makts? England ville säkerligen icke åtaga sig en så tung uppgift som att sköta om regeringen i det inre av Marocko. Spanjorerna vore fullständigt odugliga därtill. Därför vore det så gott att ge fransmännen fria händer. Cromer förordar snabb handling. Stämningen för en överenskommelse var just då gynnsam å ömse sidor. Brevet är skrivet kort efter konung Edwards lyckade besök i Paris i maj 1903 och några dagar efter presidenten Loubets svarsvisit i London i juli. Cromer råder att ofördröjligen avfordra fransmännen klart besked om den »satisfactory compromise», som Delcassé ställt i utsikt, och under tiden överväga vad man själv skulle fordra. Som en självklar grund för förhandlingar anger han ett franskt erkännande av att Egypten skulle ligga inom den engelska intressesfären, liksom Marocko skulle ligga inom den franska. I ett senare memorandum av den 7 aug. avvisar han tanken på en formlig annektering av Egypten, en åtgärd, som skulle beröra även andra makters än Frankrikes intressen. Han vill begränsa den beräknade vinsten till vad enbart Frankrike kan ge och sätter som första och huvudsakliga krav, att Frankrike skall erkänna den engelska ockupationen av Egypten. Denna hade från början förklarats vara endast temporär, och löfte hade givits, att de engelska garnisonerna skulle kallas hem. Fransmännen hade redan tidigt yrkat därpå. Nu skulle de berövas möjligheten att höja klagomål på denna punkt och i stället helt överlåta åt engelska regeringen att bestämma ockupationens varaktighet.

Detta Cromers krav, vartill andra anspråk angående fullständig handlingsfrihet i finansiella frågor voro fogade, godkändes av Lansdowne och upptogs i det memorandum, som överlämnades till Cambon den 1 okt. 1903 och som innehåller en klarläggande exposé över de engelska villkoren för en uppgörelse. Det blev också beaktat i den slutliga överenskommelsen, enligt vilken franska regeringen lovade att icka lägga hinder i vägen för England i Egypten genom att begära en tidsgräns för ockupationen eller på annat sätt. Vilken vikt Cromer fäste vid denna punkt framgår även därav att när frågan om engelsk kompensation för franska eftergifter i fråga om Newfoundlandfisket höll på att föra in förhandlingarna i en återvändsgränd, han grep in och inskärpte, att fiskefrågan icke finge äventyra förhandlingarnas slutförande. »To allow negotiations to break down now», skriver han den 21 jan. 1904, »would in my opinion be little short of a calamity, whether from the general or the local Egyptian point of view . . . It has to be borne in mind that the French concessions to us in Egypt are in reality far more

valuable than those we are making to them in Morocco and; moreover than they can hamper us greatly here whereas if they choose they can carry out their Morocco policy without our help. They are perfectly well aware of this.» Att lord Lansdowne delade lord Cromers uppfattning om den egyptiska klausulens fundamentala betydelse för ententefördraget framgår av ett brev, som han avlät till engelske ambassadören i Paris sir E. Monson samma dag förhandlingarna avslutats: »The first, and from the point of view of Great Britain the most important, part of the Agreement which has been concluded in respect of Egypt is the recognition by the French Government of the predominant position of Great Britain in that country. They fully admit that the fulfilment of the task upon which we entered in 1883 must not be impeded by any suggestion on their part that our interest in Egypt is of a temporary character, and they undertake that, so far as they are concerned, we shall not be impeded in the performance of that task. This undertaking will enable as to pursue our work in Egypt without, so far as France is concerned, arousing international susceptibilities. It is true that the other Great Powers of Europe also enjoy, in virtue of existing arrangements, a privileged position in Egypt; but the interests of France — historical, political, and financial — so far outweigh those of the other Powers, with the exception of Great Britain, that so long as we work in harmony with France, there seems no reason to anticipate difficulty at the heads of the other Powers. The importance of this engagement cannot be overrated. Although the attitude of the French Government in regard to Egyptian questions has been considerably modified of late years . . ., the possibility of French opposition has had, nevertheless, constantly to be taken into account; its disappearence will be an unqualified benefit to both Governments. and will greatly facilitate the progress of the task which we have undertaken in Egypt.» *L—ts.*

Översikter och granskningar.

Gustaf IV Adolf och Sveriges utrikespolitik 1801—1804. Förhistorien till Sveriges deltagande i det tredje koalitionskriget mot Frankrike. Akademisk avhandling av HERBERT LUNDH. Uppsala 1926. XIX + 299 + 2 s.

Det ämne, som behandlas i föreliggande avhandling, kan otvivelaktigt sägas vara av centralaste betydelse för förståelsen av vårt lands utrikespolitik och läge under den långvariga kris Europa genomgick under revolutions- och Napoleonstiden, en kris, som slutligen, för det svenska väldets vidkommande, ledde till en yttre omgestaltning, vilken åtminstone är jämförlig i betydelse med vårt stormaktsväldes fall hundra år tidigare. Under krisens förra hälft fördes från svensk sida en utpräglad konjunkturpolitik, vilken tog sig ut som ett ständigt pendlande mellan Frankrike och Ryssland, men som syftade till bevarande av rikets neutralitet och en självständig hållning. 1805 frångicks emellertid neutraliteten, då Sveriges konung anslöt sig till Napoleons öppna motståndare, en händelse, som uppenbarligen hade avgörande betydelse för den slutliga faktiska utvecklingen av förhållandena. Det måste vara av den största vikt att i detalj få utrett det samspel av krafter, som framdrivit detta ställningstagande, så mycket mer som det tidigare ivrigt diskuterats, i vad mån Gustaf IV Adolfs utrikespolitik varit ledd av konungens subjektiva personliga synpunkter och i vad mån sakligt politiska, speciellt handelspolitiska överväganden legat till grund för ställningstagandet i de enskilda fallen. Ett viktigt bidrag till lösningen av dessa spörsmål utgör Lundhs avhandling, utförd som den är med en i det hela stor samvetsgrannhet och med utnyttjande av viktigt nytt källmaterial hämtat från såväl inländska som ett flertal utländska arkiv.

Författaren utgår i sin skildring från 1800 års neutralitetsförbund mellan Ryssland, Sverige, Danmark och Preussen, vilket var ett förnyat försök att med maktmedel, närmast gentemot England, hävda sjörättsprinciper ägnade att skydda den neutrala handeln. För tsar Paul i Ryssland var emellertid förbundet endast ett uttryck för hans allmänna politiska och personliga

missnöje med England. När tsaren våren 1801 mördats och England genom en energisk attack tvingat Danmark till separation, sprängdes förbundet fullständigt sönder. På sommaren kom det mellan England och Ryssland till stånd en uppgörelse, som i väsentliga stycken innebar ett nederlag för den ståndpunkt, som neutralitetsförbundet intagit. Den förändrade situationen medförde omedelbart ett svenskt anslutningsförsök till Frankrike, Englands huvudmotståndare, i vilken man samtidigt hoppades få ett stöd — som så många gånger förr — mot Ryssland. Det visade sig emellertid redan på senhösten 1801, att förste konsuln, som nu själv eftersträvade Rysslands vänskap, hade föga intresse av en förbindelse med Sverige, och de merkantila förbindelserna mellan de båda länderna voro ej så starka, att de kunde genombryta den tidsenliga ömsesidiga protektionismen och bereda väg för en handelstraktat, till vilken man närmast syftade. Ännu 1802 var tanken icke helt uppgiven, men en allt starkare kyla blev vid denna tid rådande mellan vårt land och den franska republiken. Förf:s skildring av Gustaf Adolfs vidlyftiga planer 1801 på Norges förvärv mot uppgivande av Pommern och en deciderad anslutning till Frankrike äger stort intresse. Måhända kunde det ha varit på sin plats att framhålla, hur dessa projekt visa, att konungen personligen redan nu icke *principiellt* fasthåller neutraliteten. — Följden av de misslyckade förhandlingarna blev emellertid en större undfallenhet mot England. Ett bättre förhållande mellan detta land och Sverige blev rådande, sedan Gustaf Adolf 1802 förmått sig att biträda den rysk-engelska konventionen i sjörättsfrågan. Men alltjämt fördes besvärliga underhandlingar om den för vårt lands exporthandel så viktiga tolkningen av kontrabandsbegreppet och om ersättning för tidigare uppbringade svenska fartyg. I samband med dessa förhandlingar framträder också tanken på en politisk förbindelse med England, men den engelska regeringen visar sig på det hela taget nyckfull, och först sommaren 1803, efter förnyat krigsutbrott mellan västmakterna, kommer det till stånd en handelstraktat, som väl tillfredsställer de svenska intressena. Under tiden har Sveriges förhållande till Ryssland gestaltat sig på ett ganska uppseendeväckande sätt. Måhända förledd av en tillfällig rysk utrikespolitisk passivitet (en av de många motsägelsefulla yttringarna av tsar Alexanders fredsidéer, vilka vid andra tillfällen kunde ta sig uttryck i en iver för krig mot jämviktens och fredens störare; jfr författarens uppfattning s. 194) har Gustaf Adolf under loppet av 1802 kommit att intaga en kylig, vid vissa tillfällen t. o. m. ganska utmanande hållning mot den mäktige grannen i öster. Motsättningen koncentrerar sig i gränstvisten om Germusön vid Abborrfors och resulterar i en häftig kris våren 1803, då Sverige endast genom en hastig reträtt i gränsfrågan lyckas besvärja en hotande krigsfara. Det visade sig, att Sverige utan fastare för-

bindelse med annan stormakt måste iakttaga stor försiktighet gentemot Ryssland. Med formeln »Sverige ekonomiskt beroende av England, politiskt av Ryssland» söker författaren sammanfatta läget vid mitten av år 1803.

I avhandlingens senare hälft skildras på ett värdefullt sätt Gustaf IV Adolfs tyska politik i samband med den fortsatta utvecklingen av förhållandet till stormakterna. Författaren påpekar, att den svenske konungens ställning som tysk riksfurste och Pommerns hertig alltmer medförde en orientering åt samma håll, som läget i övrigt under den europeiska krisen 1803 pekade mot. Ehuru konungen icke principiellt var emot ett uppgivande av Pommern mot ansenlig kompensation, måste han givetvis i det läge som faktiskt existerade vara angelägen om att försvara denna Sveriges sista besittning på andra sidan Östersjön. Och den slutliga upplösningsprocess, som det tyska riket just nu undergick, under inverkan av Napoleons hänsynslösa politik, medförde uppenbara risker för svenska Pommern. Det måste framstå som påkallat att hejda hotande fransk ockupation av tyska områden och för övrigt att sträva efter upprätthållandet av riket och inom detta jämvikten, som stördes framför allt av Preussens för tillfället av Frankrike gynnade utvidgningshunger. Av stort intresse är, att författaren vill framhålla, att Gustaf Adolf hyst romantiskt färgade personliga sympatier för det tysk-romerska riket i dess gamla feodala former och att dessa stodo i bästa samklang med hans av Sveriges direkta intressen förestavade konserverande tyska politik. Men då författaren sätter detta i samband med konungens övertro och vidskepelse samt menar, att denna är »i släkt med medeltidens mystik och riddarromantik» och står i motsättning till en »i övrigt ortodox religionsuppfattning», nödgas man påkalla ett klarande av begreppen.

I avhandlingens sista, i många avseenden alldeles särskilt intresseväckande kapitel om Gustaf IV Adolfs tyska resa skildras utvecklingen av Sveriges utrikespolitik fram till våren 1804, då konungen alltmer deciderat börjar göra sig förtrogen med tanken på öppet deltagande i en ny koalition mot Frankrike. Författaren gör gällande, att den svenske konungen med resan till Baden får blicken mer än förut öppnad för det omedelbara sammanhanget mellan Napoleons omstörtningspolitik i Tyskland och hans hot mot hela Europa, inkl. Sverige. Det är mycket rimligt, att Gustaf Adolf nu kommit att anlägga mer universella synpunkter än förut, men det är å andra sidan otvivelaktigt en överdrift, när förf. menar, att konungen tidigare betraktat Tyskland som en stat jämställd med andra och att hans intresse för denna helt bottnade i den omständigheten, att också en av hans egna provinser hörde dit (s. 236, 240). Förf. framhåller själv (s. 226, 233), att det tyska riket ansågs som ett centrum för Europas politiska liv och att Gustaf Adolfs intresse för detta

rike i kanske större utsträckning än något annat givit honom en klar föreställning om vad Bonapartes enastående maktställning i verkligheten betydde. Denna sats måste i någon mån äga giltighet även för tiden före utresan till Tyskland. Att uppmärksamheten *koncentrerades* på Pommerns försvar är under alla omständigheter endast helt naturligt. — Konungen fick emellertid under sin vistelse vid det badensiska hovet, där en antifransk tendens till en viss grad gjorde sig gällande, på nära håll studera Napoleons tyska politik. Och den orientering i motsättning till Frankrike som Sverige påbörjat redan då konungen lämnade sitt rike, blev nu ytterligare accentuerad, då det visade sig att allt större kyla och spänning inträdde mellan Frankrike och Ryssland. Detta måste i sin tur ha till följd att tanken på en förening mellan Napoleons öppna motståndare England och tsardömet började dyka upp, och i och med detsamma blev den frågan brännande, om Sverige skulle tänkas vilja deltaga i en ny koalition. I det för Frankrike alltmer hotande läget började Napoleon visa större intresse för Sverige och göra vissa inviter till detta land och till Preussen angående bildandet av ett försvarsförbund. Gustaf Adolf avböjde försiktigt erbjudandet, och i början av 1804 ger han uttryck åt en önskan om koalition mot Frankrike. Som en gnista i krutdurken kommer nu mordet på hertigen av Enghien, som föranleder konungen att öppet visa sin förbittring över förste konsulns handlingssätt och framställa en förfrågan till tsar Alexander, om denne ville bistå Sverige i händelse av franskt anfall på Pommern. Denna förfrågan möttes på vägen av ett tsarens meddelande, att han vore beredd att med vapenmakt motsätta sig ett ytterligare stärkande av det franska inflytandet i Tyskland. Gustaf Adolf uttalar sig i ett svar klart nog till förmån för en antifransk koalitionsbildning, men han skjuter allt initiativ över till tsaren, och i en skrivelse till Stedingk framhåller han, att man ingalunda frivilligt borde frångå neutraliteten, försåvitt ej löfte om ansenliga ryska subsidier kunde utverkas. Samtidigt och kort efteråt höjas från de svenska statsmännen röster, som ivrigt avråda en mot kriget syftande politik. — Här avslutar förf. sin framställning, men han har dessförinnan i samband med det sålunda skildrade händelseförloppet funnit tillfälle att ge en synnerligen fängslande utredning om de rent personliga inflytelser Gustaf Adolf varit utsatt för under vistelsen i Sydtyskland. Säkert icke utan rätt hävdar författaren bl. a., att Gustaf Adolf vid utresan icke intagit en principiellt avog ståndpunkt gentemot Napoleon som revolutionens arvtagare, och han gör troligt, att konungens direkta förbindelser med de franska emigranterna varit högst minimala, även om han kommit i kontakt med det tänkesätt, som de franska flyktingarna företrädde. En god bevisföring presterar författaren, när han går in på frågan om den kände mystikern Jung-Stillings inflytande på den svenske ko-

nungen. Den allmänt vedertagna åsikten, att Jung-Stillings sammanställning av Bonaparte och Uppenbarelsebokens profetior om vilddjuret vid denna tidpunkt skärpt konungens motsatsförhållande till förste konsuln, har ej visat sig hållbar. Konungens fantasier i denna riktning tillhöra en långt senare tidpunkt, och på det hela taget synes den tyske mystikern nu ha gjort föga djupt intryck på den svenske monarken. Men förf. går för långt och griper fel, när han hävdar, att Gustaf Adolf och Jung-Stilling överhuvudtaget ej sammanträffat vid det badensiska hovet. De uppgifter, som finnas i litteraturen, visa bestämt hän i motsatt riktning. — Allt som allt äro Lundhs viktiga undersökningar ägnade att öka intrycket av att framför allt rent sakligt politiska synpunkter vid denna tid väglett konungen. Men alltjämt finnes givetvis rum för mera genomförda och djupgående undersökningar av konungens psyke. Detta så mycket mer som, enligt vad författaren i annat sammanhang med rätta betonat, de utrikespolitiska avgörandena, trots Tolls och Lagerbjelkes betydande inflytande, väsentligen legat just hos konungen själv.

Det ovan sagda, som antingen direkt framgår av avhandlingen eller med lätthet kan utläsas ur den, har icke kunnat ge en tillfredsställande bild av de många värdefulla enskildheter, som arbetet innehåller, t. ex. om prins Wilhelms av Gloucester besök i Stockholm 1802, de ryska krigsplanerna 1803 och om förhållandet mellan Gustaf Adolf och hans släktingar i Baden 1803 och 1804. Då jag emellertid nu i fortsättningen kommer att anlägga några kritiska synpunkter utöver de förut antydda, skall jag inskränka mig till två centrala frågor, dels om förhållandet till Ryssland, dels om neutralitetspolitikens villkor överhuvudtaget.

Först kanske det kan vara på sin plats att påpeka några smärre oegentligheter i kapitlet om neutralitetsförbundet. Författaren säger s. 16, att de hemliga svensk-ryska tilläggsartiklarna till neutralitetskonventionen innehålla ett formligt ryskt löfte att fullständigt ersätta alla de kostnader rustningarna mot England kunde vålla Sverige. I själva verket talas i artiklarna endast om ersättning för extra kostnader till Sundets försvar. Och alldeles oavsett senare svenska tolkningar av läget, framgår, att Gustaf Adolf vid utverkandet av löftet i fråga skilde på försvaret mot England i allmänhet och försvaret av Öresund (s. 16 överst). S. 33 är en del av framställningen om de växlande inflytandena i Petersburg under den engelska flottans aktion i Östersjön uppbyggd i synbar divergens med i noterna citerade källor, och s. 31 hade författaren kunnat komma längre i fråga om förklaringen av det ryska sändebudet Budbergs not av d. 8 maj, där det i motsättning till en nyss förut intagen rysk ståndpunkt föreslås gemensam väpnad konjunktion för att framtvinga engelska eftergifter. Förf. antager, att Budberg med eller

utan avsikt misstytt sina instruktioner. Emellertid framgår av en Stedingks depesch 2 maj, att alarmerande underrättelser om den engelska flottans annalkande några dagar tidigare medfört en tillfällig åsiktsförändring i Petersburg.

I det fjärde kapitlet uppställer författaren till besvarande frågan om den svenske monarken lät förleda sig att underskatta betydelsen av ett gott förhållande till Ryssland, och om han efter närmandet till Frankrike utan något nödtvång gav till spillo de eventuella möjligheterna att också bevara vänskapen med grannmakten i öster. Den framställning författaren ger synes mig lämna bevis för att Gustaf Adolf verkligen betett sig oklokt och oförsiktigt. Men det förefaller, som om författaren alltför mycket strävar efter att här finna förklarande ursäkter. Han hänvisar bl. a. till föreställningar om inre upplösning i Ryssland, som uppkommo på grund av obekantskap med och missförstånd av tsar Alexanders ovan antydda pacifistiska planer på att huvudsakligen ägna sig åt den inre utvecklingen i sitt land. Det vore dock ytterst egendomligt, om dylika föreställningar som under sensommaren 1801 kommit till uttryck i ett par depescher från Stedingk (s. 149), skulle hos de svenska statsmännen ha kunnat framkalla en mera varaktig åsikt om att den ryska stormakten började förlora sitt politiska inflytande. Det enda uttryck för en sådan åskådning författaren hänvisar till finnes i en skrivelse från Lagerbjelke i *aug. 1801* (s. 150—152). Jag anser, att det är ganska svårt att *av denna enda skrivelse* få fram ett antagande, att man under konflikterna med Ryssland *sommaren 1802* kunnat hänge sig åt dylika illusioner.

Författaren tillmäter vidare (s. 147) »en avgörande betydelse» åt den omständigheten, att »det dröjde mer än ett år efter neutralitetsförbundets sammanbrott, innan man i Stockholm kom till insikt om att Bonaparte på allvar strävade efter en närmare förbindelse med Ryssland». »Då de svenska statsmännen väl fingo klart för sig, att Frankrikes stöd ej stod att vinna gentemot Ryssland, hade förhållandet mellan Sverige och dess östra granne blivit sådant, att vårt land ej kunde undvara en fast anknytning till någon av Europas stormakter.» — Av författarens egen framställning i ett föregående kapitel framgår emellertid med eminent tydlighet, att svenskarna tidigare alls icke behövt sakna sådana insikter. Redan på hösten 1801 fick man underrättelser, som tydligt gåvo vid handen, att franskt stöd mot Ryssland ej kunde påräknas, och i jan. 1802 hade de resultatlösa förhandlingarna med den franska regeringen, säger författaren själv, »till sist gjort slut på den optimism man förut i så rikt mått hyst i Stockholm» (s. 62, 64 f., 67, 80).

Både naturligt och hovsamt finner författaren den svenske konungens uppträdande i den beryktade tvisten vid Abborrfors, då Gustaf Adolf inför en förestående gränsreglering i en färd lät ommåla en bro, som förut burit två färger, en på var hälft.

et är sant, att ingen bestritt Sveriges odelade rätt till själva ·on och att konungen själv underrättade de ryska gränsmyndig-·terna om åtgärden, men det var ju de konsekvenser ryssarna ·farades draga av brons tillstånd *för själva tvistepunktens vid-·mmande*, som föranlett ommålningen. (Bron förde över från ·enska fastlandet till Germusön, om vilken man tvistade.) Och ·heles oavsett vilka synpunkter Gustaf Adolf kunde framföra ·ll försvar för den formella rättmätigheten av åtgärden, är det ju ·art, att denna för ryssarna måste framstå som ett försök till ·rejudicering inför regleringen. Ett sådant uppträdande gent-·not en mäktig stormakt framstår som både oförsiktigt och in-·kränkt, så mycket mer som ommålningen förnyades, när rys-·arna återställt bron i dess gamla skick. — Författarens ingående ·undersökning av gränsspörsmålet är för övrigt både förtjänstfullt ·h samvetsgrant utförd.

Resultatet av tvisterna med Ryssland blev emellertid, att ·verige måste slå till reträtt och att man fick klart för sig mer ·n förut, att Sverige, utan fast stöd på annat håll, måste iakt-·ga stor försiktighet gentemot Ryssland. Författaren uttrycker ·rhallandet så, att Sverige åter blev »politiskt beroende av ·yssland». Det synes mig, som om författaren av detta faktum, ·mmanställt med den samtidiga ekonomiska uppgörelsen med ·ngland och motsättningen i förhållandet till Frankrike, drar ·r vittgående slutsatser, när han säger, att vårt lands utrikes-·olitik blev beroende av hur förhållandet mellan stormakterna ·tvecklade sig, och att man i stort sett kunde vara berättigad ·asta, »att den svenska monarken ej längre ägde makt att av-·öra, hur Sveriges utrikespolitik i det kommande skulle gestal-·a sig». »Tidpunkten för Sveriges *öppna* anslutning till Frank-·kes fiender kunde konungen inom vissa gränser ha möjlighet ·tt bestämma, men knappast mer» (s. 242). Och längre fram ·äger författaren (s. 287) i samband med de begynnande under-·andlingarna om koalition våren 1804: »Att nu rygga tillbaka ·r vad som helt enkelt var den logiska konsekvensen av de se-·aste årens svenska utrikespolitik skulle då vara detsamma som ·tt ge till spillo resultaten av två års strävanden med risk att ·: Sverige politiskt isolerat och Finland ett rov för den ryska er-·vringslustan.» — Anmälaren vill bestämt förneka, att ett från-·aende av neutraliteten i den ifrågavarande situationen vare sig ·ar en »logisk konsekvens» av de föregående händelserna eller ·n absolut politisk nödvändighet. Man frågar sig förgäves, *vad* ·Sveriges faktiska förbindelser med England och Ryssland som ·ödvändigt skulle tvinga vårt land att följa dessa stormakter, ·peciellt Ryssland, i allt, även ut i ett europeiskt krig. En sak är, ·tt Sverige ej utan fullständig förändring av situationen skulle ·unna uppträda i strid mot Rysslands direkta intressen, en an-·an, att Sverige skulle tvingas deltaga i ett av Ryssland fört ·rig. Begreppet »politiskt beroende» kan ha många skiftningar.

Visserligen framstår det som övervägande troligt, att den direkt motsättningen till Frankrike skulle ökas och att Ryssland och England skulle komma att utöva ett så starkt tryck på vårt land att neutraliteten måste uppgivas till de senare makternas förmån. Men man kan också tänka sig möjligheten av att neutraliteten fasthölls, eventuellt i samverkan med Danmark, och att Ryssland och England icke skulle råka i det läget, att de kunde anse det möjligt och klokt att tvinga Sverige längre (jfr s. 28…). Såväl det ena som det andra är blott en oviss möjlighet, och om man överhuvudtaget medger, att Sverige en längre eller kortare tid framåt skulle kunna hålla sig utanför koalitionsbildningen, finnes rum för vilka nya konstellationer som helst. Man … f. ö. ständigt hålla i minnet, att vid ifrågavarande tidpunkt … ens själva förbindelsen mellan England och Ryssland var … verklighet. Många avsevärda svårigheter yppade sig, innan förbundet mellan dessa makter knöts. Tsar Alexanders politik … minst av allt att räkna ut på förhand, och ingen kan veta, v… som blivit resultatet, om Gustaf Adolf visat mindre intresse … de ryska krigsplanerna. — Författaren har förtjänstfullt klarlagt, hur det kom sig, att Gustaf Adolf allvarligt började överväga möjligheten av att deltaga i ett allmänt krig mot Frankrike, och han har också på flera ställen på ett förträffligt sätt visat, att en sådan utveckling av konungens politik både är förklarlig och kan motiveras ur de föregående händelserna. Det hade varit lyckligt för framställningen om författaren höjt sig med de… betydelsefulla rön! — Man skulle också ha önskat ett större uppmärksammande av de inflytelserika röster, som höjde sig till opposition mot den politik, som konungen inaugurerade våren 1804. Det uttalande av Ehrenheim, som författaren helt kort citerar s. 290, tillhör visserligen försommaren 1804, en tidpunkt som den egentliga framställningen ej omfattar, men det äger dock sakligt ett så stort intresse för de nyss diskuterade spörsmålen, att man gärna ville se vad det innehåller. Det måste dock betyda något, att alla de svenska statsmän, som stodo omkring konungen som rådgivare och som ägde lika stora förutsättningar som denne att bedöma läget, hävdade möjligheterna och önskvärdheten av en fortsatt neutralitetspolitik. Ehrenheims yttrande innehåller inte blott, som författaren säger, »ett ytterligt försiktigt avrådande av alltför intima förbindelser med Ryssland». Där hävdas i själva verket med stor politisk klarsynthet att enda möjligheten för Sverige i dess försvagade tillstånd … föra en någorlunda självständig politik förefunnes under bibehållande av neutraliteten. Och kanslipresidenten t. o. m. förutser det som skulle bli det olyckliga slutresultatet av konungens politik: separatfred sluten av någon av de allierade makterna, Sveriges intressen tillbakasatta, ryskt anfall oavsett tidigare vapenbrödraskap och bristande stöd från England.

Trots antydda svagheter i avhandlingen blir helhetsintrycket

.et avgjort gynnsamt. Man kan endast hoppas, att författaren nart måtte få tillfälle att fullfölja sin betydelsefulla undersökning till en fullt naturlig slutpunkt, då såväl koalitionen som Sveriges deltagande i denna ej endast var möjlighet utan verklighet. Till denna förhoppning uppfordras man inte blott av kännedomen om författarens stora materialsamlingar och kunskaper i denna tids historia utan ock av det som avhandlingen själv direkt ger uttryck åt, en allvarlig strävan efter att fatta och diskutera problemen, skärpa vid bedömandet av enskilda källkritiska spörsmål, en klar framställningsform, samvetsgrann och mycket energisk forskning.

Georg Landberg.

Svenska riksarkivet 1837—1846. Av SEVERIN BERGH. (Meddelanden från svenska riksarkivet. N. F. II: 7.) VI + 160 s., 2 pl. Stockholm 1927. 3 kr.

År 1916 utkom Severin Berghs stora och gedigna arbete rörande riksarkivets tidigare öden, »Svenska riksarkivet 1618—1837», publicerat såsom del 5 i andra serien av Meddelanden från svenska riksarkivet. Det var författarens mening att i en kommande fortsättning föra fram undersökningarna till år 1918 och alltså lämna en skildring överspännande arkivets 300-åriga tillvaro. Tyvärr skulle det ej bli honom förunnat att föra sin plan igenom. Han hade visserligen efter den första delens utgivning genast gripit sig verket an. Men döden kom emellan, och i mars 1919 fick han för alltid nedlägga sin penna.

Emellertid hade han dock före sin bortgång fullbordat ett första parti av den tillämnade fortsättningen, en tioårsperiod omfattande alltså åren 1837—1846, Hans Järtas märkliga riksarkivarietid. Riksarkivet har nyligen i sina Meddelanden befordrat det efterlämnade manuskriptet till trycket, och utgivningen har på ett noggrant och pietetsfullt sätt ombesörjts av andre arkivarien d:r Walfrid Enblom.

Manuskriptet var, meddelar utgivaren, i stort sett slutredigerat vid förf:s död. Endast enstaka kompletteringar, vilkas behövlighet av förf. antytts genom anteckning i marginalen, ha verkställts. I några fall, där förf. också antytt önskvärdheten av källhänvisning, har sådan fullföljts, och i några punkter har utgivaren under hänvisning till akta, som publicerats efter förf:s bortgång, meddelat nödiga upplysningar. Allt dylikt har emellertid av utgivaren vederbörligen angivits såsom tillägg. Såsom sådana härröra också från utgivaren ett fullständigt personregister och sammanställda biografiska uppgifter rörande de under Järtas tid vid riksarkivet antagna e. o. tjänstemännen. För den ordinarie personalen har Bergh redan i sin föregående del i det avseendet redogjort. Arbetet prydes med goda reproducerade porträtt av Hans Järta och Bror Emil Hildebrand.

Förf. börjar med en inledning: Riksarkivets tillstånd i mit-ten av 1830-talet. Det är en sammanfattning av den detaljerade skildring om denna tid, som han lämnat i föregående del, en sammanfattning, som han velat ställa såsom bakgrund för den följande framställningen. Den är mörk denna bakgrund, och den ter sig för visso mörkare, än den i själva verket var, inför den ljusning, som nu gryr.

Adertonhundratalets första decennier beteckna en nedgång i riksarkivets historia. Verkets omorganisation 1835 var så långt ifrån att förbättra läget, att den tvärt emot i vissa avseenden medförde en försämring. Visserligen hade löneförmånerna för tjänstemännen i någon grad höjts, och arkivsekreteraren hade fått den förnämare titeln riksarkivarie, men en minskning av arbetskrafterna hade gjorts; en ordinarie och en extra ordinarie befattning hade indragits. Detta var så mycket kännbarare, som en ny besvärlig arbetsuppgift på samma gång blivit arkivet ålagd, nämligen kansliets expensförvaltning.

Svårigheterna borde ju ha kunnat bekämpas, men härför saknades den villiga andan hos arbetspersonalen. När Liljegren 1823 stacks in såsom aktuarie i verket och år 1829 sattes såsom dess chef, var det med tanke på att få en uppryckning till stånd. Men Liljegren var näppeligen skapad till ledare. Hans vetenskapliga intressen voro också inriktade åt andra håll än de arkivaliska, mångfaldiga uppdrag upptogo och överansträngde honom, tills hälsa och levnadsmod omsider sveko. Hans närmaste man, aktuarien Forsslund, som blivit förbigången 1822, »lär med anledning därav», säger förf., »ha föresatt sig att ingenting göra inom verket, en föresats som han också så mycket som möjligt sökte hålla». De övriga ordinarie tjänstemännen hade andra intressen än arkivets att bevaka eller också dåliga affärer att tänka på. Ett undantag var den 1833 antagne extraordinarien Bror Emil Hildebrand. Men den tid han kunde ägna åt tjänsten upptogs nästan helt av arbetet med förvaltningen av kansliets expensmedel.

Lägger man härtill de dåliga lokala förhållanden, under vilka arbetet måste bedrivas, så förstår man, att tillståndet skulle bliva som det blev. Ordnings- och förteckningsarbetet låg så gott som alldeles nere. »Arkivalier hopade sig i oordnade massor. I synnerhet äldre handlingar, som icke hade direkt betydelse för administrationen. En god del av arkivet höll på att bliva alldeles otillgänglig. Det var rent av häpnadsväckande upptäckter som gjordes, när man sedermera på allvar tog sig för att undersöka vad som fanns i uppstaplade högar av arkivalier på golven, i kistor som stodo orörda, sedan däri befintliga handlingar levererats, o. s. v.» Det var endast de trängande löpande ärendena, som man ägnade nödig tillsyn och skötsel.

Sådant var tillståndet vid Liljegrens 1837 inträffade frånfälle. Detta blev emellertid en vändpunkt i arkivets historia. En

y tid randas, och därmed är författaren inne på den epok, Hans ärtas riksarkivarietid, som hans skildring omfattar.

Vid tiden för Liljegrens frånfälle var Hans Järta bosatt i itockholm. Han hade allt sedan sin avgång 1822 såsom Dalarnas övding levat som privatman på sin pension, ägnande sin tid åt orskningar och skriftställeri. Flere gånger hade nya statstjänter blivit honom erbjudna, men nyckfull och onödigt ömtålig om han var, hade han avböjt. Men nu när chefsposten i riksarivet helt plötsligt blev ledig, anmälde han sig själv såsom söande. Han hade under sina historiska forskningar kommit att ntressera sig för själva institutionen, »den viktigaste av våra istoriska verkstäder», och han synes ha tagit mycket noggrann ännedom om förhållandena inom densamma.

Järta ansåg sig mer än någon annan i stånd att beträffande rkivet göra ett för framtiden nyttigt »arrangement». De ordiarie arbetskrafterna inom verket borde, ansåg han, användas ör »de couranta göromålen»; för det vetenskapliga arbetet måste nan söka behålla den tillgång man härutinnan redan ägde i xtra ordinarien Hildebrand och än vidare få denna gren av rbetskraften förstärkt. Men härför fordrades penningar. För etta ändamål hade Järta utfunnit den planen att själv såsom hef behålla sin pension såsom f. d. landshövding, vilken uppick till 2,000 rdr, och använda riksarkivarielönen, 1,800 rdr, till rkivets bästa. Hans framställning vann gillande i alla instaner, och Järta utnämndes den 14 juli 1837 till riksarkivarie.

Järta hade genast efter sin utnämning gripit sig an med rdningsarbetet vid arkivet, och på hösten samma år kunde han ramlägga en fullständig plan för verkets omorganisation i sitt en 20 oktober 1837 avgivna välbekanta »Betänkande angående Kongl. riksarchivets skick och anstalter till dess upprätthållandes. Det är ett program, vars riktlinjer varit i huvudsak bestämnande för arkivets hela senare utveckling.

Efter en historisk inledning beröras verkets brister: personaens fatalighet och de dåliga lokalerna. Vidare erinras om den ppgift, som redan Axel Oxenstierna ålade riksarkivet: att vara n skola, där blivande civila tjänstemän kunde inhämta kunskap m allmänna ärendens behandling under förflutna tider, om tillomsten av gällande lagar och befintliga institutioner, om Sveiges förhållande till främmande makter o. s. v. Det var en ppgift, som visserligen med tiden råkat i glömska, men som nu orde återupplivas. Beträffande själva organisationen ville Järta a arbetet fördelat på tvenne »departementer», det ena för handäggning av verkets vetenskapliga angelägenheter, den historiska vdelningen, som Järta kallade den, det andra för de löpande göomålens skötande, den sedermera s. k. administrativa avdelingen. Verkets stat måste höjas, och till dess anstalter härtinnan träffats, kunde ett provisorium ordnas med tillhjälp av en inbesparade riksarkivarielönen.

Programmet godkändes av vederbörande, och Järta kunde nu på allvar begynna sitt viktiga värv.

Den skildring, som förf. nu ger av arbetet vid arkivet under Järtas tid, är både sakrik och intim. Han har haft att stödja sig på goda dokument: Järtas inlagor och årsberättelser, men framför allt den intressanta korrespondensen mellan Järta och Hildebrand, särskilt från den tid, då Järta, ehuru fortfarande riksarkivarie, förlagt sin egentliga hemvist till Uppsala eller dess närhet. Och tack vare Järtas temperamentsfulla lynne giva hans brev ej sällan goda inblickar i verkets allra innersta.

Förf. redogör för det mödosamma uppröjnings- och ordningsarbetet med de sammanhopade eller i depot liggande arkivsamlingarna. Man ordnade in de strödda handlingarna i gamla redan befintliga serier eller bildade nya. Sedan gällde det att upprätta förteckning över var och en av dessa serier. Särskilt intresserade sig Järta för de handlingar, som kunde föras till »acta historica», och denna serie växte under hans egna flitiga händer ut till en väldig och sedermera ständigt av forskare citerad materialsamling.

Den moderne arkivmannen med sin proveniensprincip vill naturligen icke godkänna denna ordningsmetod. Själv undviker förf. att härom yttra sig. Dock, varje tid bör bedömas efter sin tids mått, och visst är, att envar, som följer förf:s framställning av Järtas och hans medarbetares arbetsprestationer, skall väl fatta och förstå, vilket stort verk, som av dem utfördes trots alla mötande svårigheter.

En icke den minsta bland dylika svårigheter var den lokala. Arbets- och förvaringsrummen voro i nästan alla avseenden underhaltiga. Det är ett mycket vidlyftigt kapitel detta om Järtas och Hildebrands strävan till förbättring härutinnan. Den, vilken, liksom undertecknad, sysslat med verkens lokala spörsmål från denna och föregående tider, känner alltför väl igen det eviga trasslet, sammanvävt av riksdagspolitik och ämbetsverkens inbördes avundsjuka och konkurrens. Man torde också känna igen det från den dag som i dag är.

Förf. har i detta kapitel haft mycket att förtälja, men mycket är ändock icke förtalt. Hildebrands egna i manuskript förvarade minnesanteckningar — andra källor att förtiga — lämna många intima meddelanden utöver de officiella.

I sammanhang med redogörelsen för arkivets personal har förf. skildrat Järtas försök att till arkivet knyta unga vetenskapliga adepter. Järta kunde entusiasmera. Ej få äro de som under hans riksarkivarietid sökte sig till arkivet som auskultanter, och bland dem som här fingo sin första ämbetsskolning finner man flere av våra sedermera bemärkta män.

Järtas hälsa hade tyvärr med tiden blivit vacklande. Ovanligt känslig var han också. Varje minsta lilla motgång besvärade honom. 1840 var han betänkt på att begära avsked och

dra sig tillbaka. Men de statliga förhållandena inom verket voro ännu icke ordnade, och Järtas avsked skulle därför ha betytt en förlust för riksarkivets extra ordinarie konto av hela arkivarielönen. Det skulle helt enkelt ha lett till en verklig krasch för arkivet. För att förebygga något sådant erhöll Järta befrielse från den »närmare behandlingen av göromålen» inom riksarkivet och »den dagliga tillsynen däröver», till dess Kungl. Maj:t funne för gott att om den framtida regleringen och styrelsen av verket annorlunda förordna. Järta slog sig ned hos sina anförvanter i Uppsala och skötte härifrån riksarkivet genom »ledande föreskrifter» till Hildebrand, sin generaladjutant, som han kallade honom. När sedan Järta i december 1844 erhöll definitivt avsked, tillförordnades Hildebrand såsom riksarkivarie, tills förhandlingarna slutförts med professorn vid universitetet i Helsingfors J. J. Nordström om övertagande av chefsposten vid arkivet. Under sommaren 1846 övertog också denne ledningen. Men Järta följde riksarkivets verksamhet, så länge han levde, och hans sista inlaga, hans testamente till riksarkivet, är daterad »från min sjuksäng i Upsala den 26 maj 1846». Följande år den 6 april slöt den märklige mannen sitt rastlösa liv.

Vad som från Järtas ämbetsutövning som riksarkivarie icke minst påkallar ens uppmärksamhet är hans »arrangement» med verkets stat.

Han erbjöd sig, såsom vi ovan sett, att åtaga sig chefskapet för riksarkivet utan någon annan ersättning från statens sida än den han redan i sin pension ägde. Men han ville få disponera den sålunda inbesparade lönen för riksarkivets räkning. Regeringen fann ingenting oegentligt härutinnan. Den förklarade, att lönen finge av Järta användas dels till befrämjande av arbetets drift inom arkivet, dels till beredande åt verket av framtida tillgång på kunniga och skickliga tjänstemän. På samma gång befalldes Järta att till Kungl. Maj:ts prövning och bifall anmäla de grunder, efter vilka han ansåge berörda lön, med avseende på verkets flerfaldiga bestämmelser, böra disponeras.

I övrigt hade dock Järta ganska fria händer, och han »arrangerade» understundom helt på egen hand, såsom hans omdöme och goda förstånd bjöd. Arvoden kunde beredas även de ordinarie tjänstemännen, och när amanuensen Silfversparre, som en tid »varit alldeles på villospår», såsom Järta uttrycker sig, en dag utan permission lämnade arkivet och begav sig till sitt fädernehem, så passade Järta på att med Silfversparres bror uppgöra ett »arrangement» för att slippa denna »förargelse- och bekymmeranledning». Det överenskoms, att Silfversparre skulle befrias från tjänstgöring mot avstående av 100 rdr banco av lönen till e. o. amanuensen Wetterstedt. Detta var en uppgörelse under hand, anmärker förf., ej en beviljad permission utan ett »tolererat uteblivande». Men Järta ansåg, att alla skulle vinna härpå.

Även chefens »förläggning» till Uppsala under de senare åren av Järtas riksarkivarietid är ju också ett anmärkningsvärt förhållande. Själv kände han nog allt det besvärande i denna sin ställning, och hans stämning och tankar komma då och då till synes i hans brev till Hildebrand. Sålunda skriver han vid jultiden 1842, då en av e. o. amanuenserna rest hem utan att begära permission: »Så obetydlig denna händelse i sig själv är, erinrar den mig om olämpligheten att på Sandbro vara chef för riksarkivet i Stockholm». Vid tiden för Oscars tronbestigning och med tanke på en blivande ministärförändring kommer han åter in på denna sak och uttrycker särskilt sin misstanke om att han ej gärna lär förbliva någon persona grata på högsta ort. Möjligen blir jag inte bortkörd, skriver han, »men jag skulle ej vilja stå kvar i följd blott av någon skonsam delicatesse». De nya ministrarna vill han ej heller vara underdånig, och han anser sig ej längre böra »kvarbliva i det besynnerliga chefskapet för riksarkivet, som ej med en sträng formalism är förenligt».

Man kan ej underlåta att spörja, vad vår tids riksdag och lönenämnder skulle säga om alla dessa förhållanden. Härpå vågar jag ej svara. Men däremot tror jag mig kunna säga, att den historiska forskningen prisar Järtas ingripande och sätter hans och hans medarbetares gärning högt.

Att skildra denna epok av riksarkivets historia bör ha varit förf. en stor glädje. Det är också med glädje och livligt intresse man läser hans bok. Man lägger den ifrån sig med en känsla av vemod i tanke på att icke få vänta en fortsättning av Severin Berghs hand.

Vilhelm Gödel.

Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer. Första delen (1251—1523) utgiven av NILS HERLITZ. (Stadshistoriska institutet). Stockholm, P. A. Norstedt & söner, 1927. LVIII + 525 s.

Bristen på en historisk urkundssamling innefattande de svenska städernas privilegier och därmed jämförliga författningar har länge varit kännbar. Den avhjälpes mycket ofullständigt genom de visserligen värdefulla men alltför fåtaliga publikationer av denna art, som sett dagen med anknytning till enskilda städer, i främsta rummet Stockholm, Malmö (medeltiden) och Uppsala. Den plan till en dylik privilegiepublikation, som för åtta år sedan framlades i Svenska stadsförbundets tidskrift av Stadshistoriska institutets sekreterare, numera professor Nils Herlitz, väckte också livlig anklang såväl inom vetenskapliga fackkretsar som bland de många stadshistoriskt intresserade, med vilka institutet från sin tillkomst strävat att upprätthålla kontakt. Värvet var lockande, om också svårigheterna för ingen del kunde underskattas. Redan den i hög grad klargörande

redogörelse för det svenska privilegieväsendet i dess skiftande former, som 1920 i nyss åsyftade tidskriftsuppsats lämnades av Herlitz, betecknade emellertid ett steg mot målet och en grund att bygga på. Den kommer att bevara sitt värde även sedan aktpublikationen nått sin fullbordan, och en allmän hänvisning till den sakrika studien må i denna anmälan ersätta upprepningar av synpunkter och fakta, som kunna förutsättas vara bekanta för den intresserade.[1]

Planritningen har nu på det mest löftesrika sätt börjat förverkligas. Den beramade stora publikationen har 1927 inletts med en ståtlig förstlingsvolym, som avser att samla hela det urkundsmaterial, vilket här kommer i fråga, för såvitt det bevarats till oss, från äldsta tider och fram till grundandet av det nya nationella svenska kungadömet (1523). Skörden har visat sig rikare än vad man kanske föreställde sig. Samlingen omfattar i löpande numrering 407 eller rättare 410 aktstycken och regester: se under *280 a* brevet för Visby $^{29}/_{8}$ 1361 och under *299 a* anteckning om privilegier för Lund 1441 (?); jfr även de två delvis sammanfallande urkunderna från mötet i Tälje juni 1493 under *205*. Med materialet på detta sätt ordnat och sammanfört övertygas man ännu mera om riktigheten ur både praktiska och principiella synpunkter av det rent kronologiska system vid urkundernas återgivande, åt vilket utgivaren tillerkänt företräde. De komparativa studier, som en dylik publikation vill tjäna, underlättas ju i hög grad härigenom, och samtidigt har utgivaren icke försummat någonting för att snabbt och säkert bereda forskaren i den enskilda stadens historia all den orientering, som kan tarvas för hans ändamål. På ett lyckligt sätt har också Herlitz löst vissa svårigheter sammanhängande med det svenska riksområdets förändringar under tidernas lopp. Städer i Sverige och Finland ha förts för sig (1—258) och städer i Danmark och Norge, som senare införlivats med vårt land, ha förts för sig (259—407). Denna anordning möjliggöres och försvaras därigenom, att urkunder från de gamla norsk-bohuslänska städerna — inom de grupper, som för publikationen äga betydelse — helt och hållet synas saknas från tiden före Kalmar-unionen. Överhuvud äro de anmärkningsvärt fåtaliga; rikast företrätt är Kungälv, dock endast för medeltidens allra sista skede. Vid en jämförelse mellan urkundsmaterialet för å ena sidan de svenska och finländska medeltidsstäderna och å andra sidan städerna i de skånska provinserna framträder en ganska tydlig olikhet. Luckor och ojämnheter saknas i intetdera fallet, men i det stora hela äro de gammaldanska landen fylligare representerade, huvudsakligen tack vare Halmstad, Malmö och Vä (Kristianstad). En annan olikhet, anmärkt av utgivaren i inledningen, faller kanske än mera i ögonen. De danska konungarna ha ut-

[1] De svenska städernas privilegier, a. st., s. 286—297, 352—363.

färdat talrika brev, som i detalj reglera förhållandena i städerna. Urkunder av sådan typ äro däremot inom det medeltida Sverige ytterst sällsynta. Förklaringen är naturligtvis tillvaron för vårt lands vidkommande av en stadslag, vilken gjorde en reglering i denna form av städernas inre förhållanden i det hela överflödig, medan Danmark först under Kristiern II erhöll en dylik för riket gemensam stadslag.

Jämlikt sin titel, »Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer», avser publikationen att vara något mera än enbart en privilegiesamling i sträng, hävdvunnen bemärkelse. Utgivaren har vid urvalet förbehållit sig en viss frihet och framhåller i sitt företal, att gränserna till dels måst bliva något godtyckliga. Medtagits ha i första rummet brev utfärdade av konungarna och vidare brev utfärdade av andra myndighetspersoner eller korporationer (särskilt riksföreståndare och riksråd), i den mån de avspegla ett ställföreträdarskap för konungamakten, som ej hörde till det regelbundna. Ehuru ofrånkomligen mer eller mindre subjektiv i tillämpningen, erbjuder otvivelaktigt denna urvalsprincip stora fördelar och måste av praktiska skäl betecknas som icke blott försvarlig utan även lycklig. Den medför visserligen nära nog med nödvändighet, att här och var frågetecken inställa sig vid ett mer ingående jämförande studium, eftersom ju den principiella skiljelinjen mellan vad som medtagits och vad som utelämnats i åtskilliga fall blir ganska spröd och därjämte möjligheter till förbiseenden ges, mycket naturliga med hänsyn till materialets hela art.

Det må tillåtas mig att åskådliggöra detta med exempel, utan att på något sätt tillägga dem överdriven vikt. Man saknar här ett brev från 1421, meddelat av Olof Palme bland bilagorna till hans edition av Sigtuna privilegier, varigenom Upplandslagmannen och tre andra rådsherrar träffa bestämmelser om torgdagarna i nämnda stad.[1] Åtskilliga parallellfall anträffas i Herlitz' publikation. Ett likaledes förbigånget dombrev för Skara från 1451, som utfärdats av fyra rådsherrar efter bemyndigande av konung Karl Knutsson och som bestämmer angående gränsen mellan stadens och domkapitlets domäner,[2] synes ha bort medtagas av samma skäl som t. ex. det närbesläktade Norrköpingsbrevet 1488 (n:r 197). En i Kalmar stads tyvärr outgivna tänkebok (i Uppsala universitetsbibliotek) bevarad stadga, gjord av Sten Sture 1471 och avseende vissa avgälder från bondgårdar på stadens mark, hade även förtjänat att finna en plats. Utgivaren har, visserligen »icke utan tvekan», medtagit jämväl några biskopliga urkunder; enligt anmälarens uppfattning skulle det

[1] Ett avtryck av detta brev — med avritningar av de fyra sigillen — föreligger även i Martin Aschanæus' av Gunnar Gihl publicerade Sigtunabeskrivning (Upplands fornminnesförenings årsskrift, XL (1925), s. 4).

[2] Jfr Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3 uppl., s. 131, not. Brevet i fråga föreligger i Sveno Jacobis kopiebok. K. B.

ej ha skadat, om utrymmet för kyrkliga stadganden rörande förhållanden i städerna, t. ex. patronatsrätten till kyrkor, utskiftats något rikare. För Stockholms vidkommande saknar man sålunda de synnerligen viktiga påvebullorna från Martin V:s pontifikat. Då en grundläggande princip för urvalet varit att endast taga sikte på åtgärder, som ägt rum i skriftlig form, genom brev, har ju därmed en motivering givits för att utesluta de ofta mycket upplysande s. k. burspråken, av vilka vi känna åtskilliga från Stockholms under utgivning varande medeltida tänkeböcker. Emellertid skulle nog även här den frågan förtjäna framkastas, om ej programmet med fördel hade kunnat något utvidgas, så att de mer betydelsefulla burspråken funnit en plats i samlingen. Det är nämligen alldeles tydligt och framgår direkt av åtminstone *en* i publikationen upptagen urkund (Stockholm [illegible]/4 1499, n:r 224; jfr även utgivarens förmodan om verkliga karaktären av Täljebrevet 1493, n:r 205), att vissa av dessa burspråk, ofta tillkomna under medverkan av regeringsmakten och då i utpräglad grad att uppfatta som resolutioner, jämväl tillkännagivits i formen av öppna brev. Man kan t. ex. taga den märkliga anteckningen i huvudstadens tänkebok sommaren 1488 om Sten Stures och rådets förbud mot olaga hamnar och marknader i Mälartrakterna[1]; otvivelaktigt är väl, att med anledning av dessa beslut brev utgått till vederbörande landsändar. Privilegiepublikationen upptar ett stort antal dylika inskridanden mot »landsköp»; Sten Stures nyssnämnda förbudsbestämmelser äga därtill relativt stort intresse. Om dessa anteckningar och förslag till kompletteringar visa, att det material som stått till buds icke helt utnyttjats, så är ju å andra sidan detta ingenting annat än vad utgivaren själv skyndat sig att betona. Och en fullständigt invändningsfri urvalsprincip torde här vara hart när omöjlig att finna, för den händelse en utgivare ej vill binda sig vid rent formella kategorier, som genom sin snävhet avgjort måste förringa publikationens praktiska värde. — Privilegiebrev för utländska städer avseende deras rättigheter i Sverige falla givetvis utanför. Men det bör påpekas, att de stundom indirekt kunna ge viktiga upplysningar om privilegiefästa förhållanden i våra svenska städer. Som exempel kan nämnas det av Styffe (Bidrag, III, n:r 60) avtryckta Rostocksprivilegiet 1460 angående tillträde till marknaderna i Lödöse på samma villkor, som gällde för köpmännen från Stockholm.

De urkunder samlingen rymmer äro naturligen av skiftande art. Högst fåtaliga äro de i behåll varande privilegier, genom vilka en ort förlänades karaktären av stad. Som utpräglade exempel kunna nämnas biskopsstaden Växjö (1342) och klosterstaden Vadstena (1400). Där flyttning av en stad eller utflytt-

---

[1] $^{7}/_{7}$ 1488. Stockholms stads tänkeböcker 1483—1492, utg. av Gottfrid Carlsson, s. 281.

ning till ny plats ägt rum, kan likaledes i flera fall grundläggningsåret bestämt anges: så Nya Lödöse (1473) och Öregrund (1491). Men i åtskilliga fall, som av ålder fått gälla som bevis om fast fixerade äldsta stadsrättigheter, väcker redan brevens ordalydelse misstankar om, att det ingalunda är någon helt ny rättsställning som skapas. Det är en allmän mening i litteraturen, att Torshälla fick rättigheter som köpstad 1317 av konung Birger; i själva verket upplyser oss urkundens hela terminologi (n:r 15), att så ej kan ha varit förhållandet, och en finsk forskare, professor Mikkola, har nyligen anfört mycket talande skäl för att det gamla Torsharg redan 1188 omtalas i ryska krönikor.[1] Mer än en gång visar det sig svårt att draga gränsen mellan grundläggande och förnyade privilegier, om också de med tiden allt talrikare bekräftelsebreven i regel fullt tydligt röja sin karaktär. För övrigt är det ju helt naturligt, att ingen stads historia kan studeras uteslutande med ledning av sådana urkunder, för vilka privilegiesamlingen bereder rum. I en mängd fall veta vi ju med visshet, att staden existerat som stad långt före den tidpunkt, till vilken det äldsta bevarade privilegiebrevet hänför sig. Flera medeltida städer saknas överhuvud i publikationen; jag antecknar Simrishamn, Vimmerby, Bogesund, Falköping, Skövde och Hjo samt i Finland Borgå. Falköping och Skövde med sina stora marknader omtalas ju eljest redan på 1280-talet i biskop Brynolfs stadga. Andra städer, såsom Södertälje och Trosa (n:r 73 och 100), förde långa tider en tillvaro på gränsen mellan erkänd köpstad och olaglig handelsplats. Tälje nämnes så tidigt som hos Adam av Bremen, men den därstädes florerande godstransiteringen mellan Mälaren och Saltsjön synes alltifrån Stockholms grundläggning ha varit dettas borgare en nagel i ögat, och orten erhöll sin egentliga betydelse genom några stora marknader, ofta förenade med politiska möten. Det bästa beviset för att man i Trosa under medeltiden levde under ordnade stadsmannavillkor är icke det torftiga kungabrevet av 1454 (n:r 127; rätt till vedbrand och fiske [2]) utan den viktiga gamla handskrift av stadslagen, som därifrån bevarats till vår tid. Det har f. ö. synbarligen icke alltid och överallt stått klart för den allmänna uppfattningen, om en ort varit enbart handelsplats eller verkligen haft rangen av

[1] Även Nyköping omtalas i detta tidiga sammanhang. Historisk tidskrift för Finland 1927, s. 70—71. Mikkolas rekonstruktion är av det största intresse som bekräftelse på Sigtunas härjning genom karelare eller ester föregående år, 1187. Jfr studien Jon Jarl i förf:s Svensk sägen och hävd (1928), s. 149 ff.

[2] Vid räfsteting med allmogen i Hölebo den 17 februari 1444 dömde biskop Erik av Strängnäs jämte några andra herrar å konung Kristoffers vägnar, att borgare i *Troso* köpstad ej utan sockenmännens tillstånd finge begagna Trosbo sockens skogar, fiskevatten och mulbete. V. Örnberg, Förteckning på äldre handskrifter i Strängnäs läroverks bibliotek och Södermanlands fornminnesförenings samlingar. Bidrag till Södermanlands kulturhistoria. VII (1889), s. 130 (n:r 53).

stad. Så räknar Olaus Magnus (II, 19) också Tingvalla till städerna, ehuru orten först mot slutet av 1500-talet gjorde sitt inträde i dessas krets.

Hur mycken möda som än nedlägges på att framleta alla urkunder och notiser om urkunder, som äga betydelse för en publikation av denna art, måste ju med naturnödvändighet materialet alltid bli fragmentariskt. Tiden har farit fram med hård hand. Stockholms äldsta privilegier gingo förlorade genom vådeld redan i början av 1400-talet. Flera av våra förnämsta medeltidsstäder, såsom Kalmar, Linköping, Skara, Söderköping, Ystad och Åbo, sågo tidigt sina äldre arkivbestånd nästan fullständigt förstöras. En stad som Västerås förlorade i en brand 1584 alla sina privilegieurkunder och fick reda sig utan nya privilegier till hösten 1642 (Städernas besvär. R. A.). I samlingen finnes ej heller en enda urkund, som odelat och omedelbart berör Västerås. Ja, det kan frågas, om någon enda medeltidsstad helt skonats, låt vara att man i fråga om ett mindre antal synes ha rätt att med utgivaren antaga, att de bevarade samlingarna »åtminstone närma sig fullständigheten». Hit höra bl. a. Malmö, Landskrona, Halmstad, Vä (Kristianstad), Jönköping, Norrköping och Uppsala. För Stockholms del är från och med 1423 serien synnerligen väl bevarad, till övervägande del i original.

Herlitz har nedlagt ett stort och insiktsfullt arbete på att från skilda länder i Norden sammanbringa detta svårbemästrade, splittrade material. Drygt sjuttio urkunder, som här meddelas, ha förut ej varit tillgängliga i tryck. Ett mycket stort antal av de återstående anträffas i numera svårtillgängliga tryckta källor, varvid återgivandet ofta visar sig ha varit synnerligen otillfredsställande. De avtryckta originalbreven, vid vilkas kollationering utgivaren haft värdefullt bistånd av en medeltidsforskare, arkivarien E. Nygren, uppgå till in emot hälften av alla numren. Det är mänskligt, om ett eller annat originalbrev skulle ha förbisetts; jag har bland de egentliga stadsprivilegierna antecknat ett fall, Köpingsbrevet 1474 (n:r 178), här avtryckt efter kopior från 1600-talet, men alltjämt bevarat i original (i Köpings stads arkiv).[1] Man kan omöjligen lägga Herlitz till last, att han förbisett tillvaron av två originalbrev för Raumo från 1461 resp. 1476 (jfr n:r 152 och 182), då ej heller utgivaren av Finlands medeltidsurkunder uppmärksammat deras tillvaro, ehuru originalen till dessa urkunder ännu förvaras i Raumo rådhusarkiv (enligt A. Jörgensen i Historisk tidskrift för Finland 1925, s. 34). I ytterligare några fall kan man tilläventyrs räkna med, att till synes förskingrade originalbrev skola komma till rätta igen, t. ex. Östhammarsbrevet 1383 (n:r 56), i behåll ännu 1846. Det är ju icke uteslutet, att publikationen så småningom kommer

[1] Det kan tilläggas, att brevet sedan länge föreligger i tryck: se J. G. G:son Hallman, Beskrifning öfver Köping (1728), s. 112—113.

att rikta uppmärksamheten på tillvaron av originalbrev och avskrifter, som i sina gömmor kunna tänkas ha gäckat utgivarens energiska rannsakan i arkiv och bibliotek.[1] I Sturearkivet finnes ett av Svante Nilsson utfärdat privilegiebrev för »rikesins ok kronenis stad Wexiö» angående rätt till årlig frimarknad på Sancti Dionysii dag; handlingen är pa pergament, men nedre delen bortriven och dateringen bortskrapad. Har detta brev trätt i kraft eller ej? Tilläggas kan, att Karl Knutssons brev för skräddareämbetet i Stockholm 1453 (n:r 126), som på grundvalen av en äldre avskrift avtryckts efter Klemmings Skraordningar, även finnes bevarat i original (i Viks arkiv, nu i R. A.; rikssigillet vidfäst). — Till vissa kompletterande notiser om numera förlorade privilegiebrev återkommer jag i fortsättningen.

I stor utsträckning har Herlitz nödgats taga i användning senare avskrifter av numera förlorade original. Materialets beskaffenhet har ej medgivit annat val. Dessa kopior från olika tider och av olika pålitlighet ha inneburit åtskilliga textkritiska problem. Det är ju ingalunda givet, att en äldre kopia alltid äger större värde. Hos avskrifter, som uteslutande tillkommit för att tjäna praktiska ändamål — kännedom om stadens äldre privilegier var ju av stor vikt för magistrat och stadsskrivare — kan man ju ej begära någon diplomatisk trohet mot originalen. Samma praktiska ändamål medförde också ett behov av översättningar till svenska, när urkunderna förelågo på latin, vilket kan sägas vara regel åtminstone fram till senare delen av 1300-talet; märkligt nog har bruket att utfärda breven på svenska blivit allmännare under den tyske konung Albrekt. Stockholms privilegier i all synnerhet ha på detta sätt givit upphov till en hel rad avskriftssamlingar. Den äldsta torde ha föranstaltats av den märklige stadsskrivaren Hans Hansson Bilefelt, en av förgrundsmännen i Sigismunds parti under 1590-talets brytningar.[2] Herlitz har ej haft anledning att anlita hans avskrifter av Stockholmsprivilegierna; i den mån originalen förkommit — de flesta äro ju för Stockholms vidkommande i behåll allt från 1420-talet — har han nämligen med vida bättre rätt rådfrågat senare, mindre starkt normaliserade kopior.[3] Pålitligast bli naturligtvis de avskrifter, som tacka det lärda intresset för sin tillkomst, men de utgöra av lätt insedda skäl mindretalet. Utan stormaktstidens stadsskrivare och regeringens intresse för privilegiernas uppteck-

[1] De efter avskrifter av N. R. Brocman meddelade Skanörsbreven (n:r 284, 305, 325) föreligga i en papperskodex från 1400-talet i Det kongl. Bibliotek, Köpenhamn (Gl. Kongl. Saml. 4:o, n:r 3,124, fol. 135—141). (Medd. av arkivarien E. Nygren nov. 1927).

[2] Bilefelts egenhändiga exemplar förvaras i Engeströmska saml. K. B (B VIII, 2, 2).

[3] Synnerligen goda äro de avskrifter av Stockholmsprivilegierna, som 1740 gjordes av den utmärkte forskaren kyrkoherde H. J. Sivers (B 578, K. B.); de hade i ett par fall (n:r 101 och 138) varit att föredraga framför de mer ämbetsmässiga 1600-talskopior Herlitz följt.

ning skulle dock, trots allt, vår kunskap i dessa stycken ha varit långt mera begränsad än vad den nu är. En »städernas privilegiebok i Kongl. Göta hovrätt», som åberopas av N. R. Brocman (jfr Skanör n:r 284, 305, 325), har av utgivaren ej kunnat återfinnas, och även de förfrågningar, som för undertecknads räkning gjorts av Riksarkivet, föranledde samma negativa besked. Volymen har emellertid senare (okt. 1928) anträffats av arkivarien E. Nygren vid personlig undersökning på ort och ställe — dock icke i hovrättens arkiv, utan i dess bibliotek! Fallet belyser rätt åskådligt, hur stora de svårigheter varit, som mött utgivaren under hans spaningsarbete.

Breven ha återgivits i sin helhet och med iakttagande av fullständig bokstavstrohet, dock utan den särskilda observans, t. ex. vid markerandet av upplösta förkortningstecken, som språkmännen bruka anse önskvärd vid återgivandet av medeltidstexter. På avtryckets noggrannhet har stor omsorg nedlagts, och några lika få som obetydliga förbiseenden vid korrekturläsningen förtjäna knappast att antecknas, då de i varje fall icke föranleda missförstånd.[1] Till varje brev ha fogats kortfattade inledande upplysningar om handskrifter och äldre avtryck. Ej sällan har det för utgivaren varit nödvändigt att i dessa sammanhang närmare motivera en viss uppfattning med hänsyn till oklarheter eller motsägelser i de tillgängliga redaktionerna, för att taga ståndpunkt i fråga om dateringar o. dyl. Särskilt den klargörande behandlingen av Gävle privilegier kan tjäna som exempel på säker och förtroendeväckande omsikt (n:r 110, 158, 166, 200, 226). Man har anledning att tro, att Herlitz' lösning av dessa invecklade dateringsspörsmål skall befinnas slutgiltig. Överhuvud torde kunna sägas, att hans kommentarer till urkunderna i all sin knapphet ge en väl avvägd och synnerligen nyttig introduktion för forskaren.

Några iakttagelser och synpunkter av rent textkritisk art må har vara tillåtna. Givet är ju, att beroendet av sena och okontrollerade uppteckningar innebär risker för ofrivilliga missförstånd. Ett mycket tydligt exempel utgör det som n:r 184 meddelade dombrevet av febr. 1480 angående ransakning om Gävlebornas påstådda igentäppande av kungsådran i ån. Brevet har förut tryckts av K. G. Westman i Aktsamling till kungsådre-

[1] Å baksidan av den i original bevarade Nyköpingsurkunden 1414 (n:r 68) finnes med hand från 1500-talet en anteckning, som utg. med tvekan läser »Breff pa *Jun(?)enghenn*». I själva verket står här *Fruenghenn*, något som bekräftas vid en jämförelse med andra handlingar. Namnet saknar icke intresse. Det gäller den »byamark», vilken av ålder legat under Nyköpings stad, men som fråntagits borgarna av herr Magnus Pedersson Porse (död 1381), när han »hwset haffde jnne». »Fruängen» (eller »Fruhagen») får väl antagas betyda »Drottningängen». Man erinrar sig här drottning Katarinas gavobrev 1250 (D. S., I, 377), vari hon till Gudhems kloster skänker »Nucopiam, quidquid ibidem nobis attinet». Jfr härom Adolf Schück, Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling (1926) s. 200—202.

institutets historia. Den härvid anlitade texten, som återgår på en avskrift i Gästriklands dombok 1686—87, är emellertid, såsom en närmare skärskådan av särskilt namnformerna utvisar, i hög grad korrumperad. Någon Mats Jöransson, lagman över Västmanland 1480, är fullständigt obekant; och var i Sverige finna en socken med namnet Mickelsbo? Dessbättre finnes en tillfredsställande avskrift bevarad i en av Lars Sparres kopieböcker (E 161, Uppsala univ.-bibl.). En jämförelse ger såväl den rätte lagmannen, Gregers Matsson, som den rätta socknen, Uklabo, d. v. s. nuvarande Ockelbo. Även andra person- och ortnamnsformer visa sig vara mer eller mindre förvanskade. — Som n:r 187 avtryckes ett av riksrådet i sept. 1480 till förmån för Arboga utfärdat brev rörande skattefrihet efter övergången eldsvåda. Till grund ligger en kopia från slutet av 1600-talet, gjord av dåvarande stadsskrivaren. Han hänvisar till ett gammalt protokoll (»ex vetusto protocollo») och åsyftar därmed uppenbart Arboga stads ännu bevarade, outgivna medeltida tänkebok. Här anträffas också (fol. 196 v.) en äldre läsart av brevet i fråga, som genast röjer obetingade företräden. — En stadga rörande köpenskapen på Kopparberget, ingående i konung Hans privilegier 1499, återgives här efter ett avtryck av 1734 (n:r 218). Privilegierna för Kopparberget sagda år föreligga emellertid tryckta i Handlingar rörande Skandinaviens historia XIX (1834) efter en avskrift i Svante Stures registratur, som i stället för det språkligt omöjliga »*ey* sammuledz» har det riktiga »*en*», d. v. s. *än*, vidare.

Med avseende på urkundernas *dateringar* har Herlitz på många punkter företagit välkomna korrigeringar; även moderna källpublikationer, såsom N o r d é n s Norrköpings medeltid, visa sig i detta avseende här och var bekajade med svagheter. Men brevet för Ulvsby av den 5 februari 1515 (n:r 249) kan — såsom utfärdat av Sten Sture i Gripsholm, d. v. s. Sten Sture d. ä. — icke tillhöra detta år eller överhuvud denna tid. Närmast ligger att hänföra det till februari 1496, då herr Sten vistades i Finland. Anmärkas bör, att det i original bevarade brevet från Arboga under n:r 191 av en paleografisk auktoritet som E. Hildebrand dateras till 1483, icke 1484 (avskrift av honom i Riksarkivet). Brevet för Ängelholm 1516 (n:r 394) bör med all säkerhet dateras den 16 oktober och icke den 25 jan.; Kristiern II vistades nämligen vid mitten av oktober i Malmö, där brevet utfärdades.

Ett stort intresse knyter sig till utgivarens omdatering av 1483 års s. k. andra Kalmarerecess till 1473 (se n:r 176). Benämningen härrör från J. H a d o r p h och likaledes den hittills gängse dateringen, vilken av Herlitz ej utan skäl betvivlas.[1] Inne-

[1] Nära överensstämmande med Kalmarerecessen 1474 (n:r 181). Aktstycket föreligger i avskrift i tvenne lagkodices från slutet av 1400- och början av 1500-talen; jfr G e e t e, Fornsvensk bibliografi, s. 204 (n:r 565). Hadorph har avtryckt det »ex originali». I Kronologiskt register (R. A.) fogas till no-

hållet i urkunden tyder i vissa punkter på samtidighet med rådsmötet i Stockholm november 1473, där ett brev utfärdades till städerna i Uppland (n:r 175), och ett här förekommande marknadsförbud ansluter sig nära till bestämmelser i ett brev till Jönköping av december 1473 (n:r 177). Denna dubbla motivering gör otvivelaktigt utgivarens dateringsförslag synnerligen tänkvärt, om också icke fullt säkert. Man har nämligen exempel på marknadsförbud, upprepade under decennier, såsom i fråga om Hindersmässan i Örebro (n:r 107: 1446, n:r 132: 1454, n:r 155: 1464). — I fråga om de stadgar och »recesser», som i utdrag ingå i samlingen, har utgivaren i allmänhet följt H a d o r p h s bekanta editioner, förträffliga nog för Karl XI:s tid men numera tvivelsutan i behov av en revision, som upptar till textkritisk behandling hela detta viktiga men mycket svårbehärskade material. Det vore mindre rimligt att av utg. begära en sådan; den skulle väsentligen ha fördröjt hans arbete, sannolikt utan att giva motsvarande omedelbar valuta. Recensenten kan emellertid i detta sammanhang ej underträcka den önskan, att en mot moderna vetenskapliga anspråk svarande utgåva av dessa utomordentligt betydelsefulla texter snart måtte komma till stånd, exempelvis genom Riksarkivets försorg. En dylik skulle ej minst lända de högre akademiska studierna till fromma. Det urval Herlitz verkställt begränsar sig givetvis till sådana punkter, som kunna anses ha varit av betydelse för stadsstyrelse och borgerliga näringsfång.

I ett par fall har Herlitz givit rum åt urkunder, om vilkas äkthet han själv ej varit alldeles säker. Det gäller Strängnäsbrevet 1336 (n:r 22) och den s. k. Växjöstadgan 1414, varur ett utdrag meddelas (n:r 69). Mycket synes tala för misstanken, att förstnämnda aktstycke verkligen är en förfalskning (jfr utg:s not s. 24); särskilt den falska arkaiseringen i N. R. B r o c m a n s 1760 gjorda, säkerligen pålitliga avskrift lär knappast kunna förenas med antagandet av äkthet. Och om en förfalskning föreligger, så torde den ha tillkommit redan mot medeltidens slut. Beträffande Växjöstadgan är att märka, att den kunnat tillökas och omredigeras under tidernas lopp eller förväxlas med en 1514 utfärdad Växjöstadga.[1] Äldre och yngre element kunna

tisen om 1474 års recess anmärkningen: »Denne recess är sedermera något tillagt och förbättrat 1484 och av konung Gustaf I åhr 1525.» En »rikessens stadga utfärdad i Kalmar 1473 — närmast med karaktären av landbostadga — finnes i gammal avskrift i E 133 (s. 138). U. U. B. Den betecknas av C. G. Styffe i handskriftskatalogen som »förfalskad Kalmare-recess». Jfr följande not.

[1] I Runell-Palmskölds Kronologiska register i R. A. upptagas under 1414 tvenne i Växjö utfärdade urkunder, nämligen *dels* »Wexiö artiklar» jämte tillägg härtill i Stockholm 1473 och *dels* »Wexiö stadga». Men den sistnämnda synes vara identisk med en i samma register under 1514 uppförd »Wexiö stadga uthi Hr Steen Svantessons tidh», vars innehåll resumeras. Dessa småländska »landbostadgar» återkomma sedan under Gustav Vasa; jfr *SRA* I, s. 234 ff., 237. Sammanhanget vore helt visst förtjänt av en närmare undersökning.

på detta sätt ha blandats om vart annat. Mot utgivarens åtgärd att medtaga också dessa oklara urkunder skall alldeles ingen invändning göras, helst de utan tvivel båda spelat en roll i utvecklingen.

Privilegiesamlingen innehåller även, inställda i den kronologiska serien, notiser om numera förlorade urkunder, vilka anträffas i skilda källor, tryckta och otryckta. Denna kompletterande anordning är i hög grad tacknämlig, ehuru naturligtvis effektiv fullständighet svårligen kan ernås.[1] En som n:r 190 avtryckt anteckning om en Stockholmsurkund från 1483 (»Herr Sten Stures perdons breeff om thet perlamentet som skedde emillan H[ans] N[åde] och borgerskapett») torde böra utgå. Urkunden finnes fortfarande i original i Stockholms rådhusarkiv, och den har icke, som utgivaren gissar, något samband med en dåtida myntförfalskningsaffär i huvudstaden, utan utgör helt enkelt ett förlikningsbrev mellan riksföreståndaren och borgerskapet med anledning av en personlig förolämpning, för vilken herr Stens gemål, fru Ingeborg, ansåg sig ha varit utsatt.[2]

I några fall kunna kompletteringar göras med ledning av Runell-Palmskölds stora urkundsregister i Riksarkivet, tillkomna före slottsbranden. I publikationen upptagas för Torshälla fyra privilegiebrev, därav icke mindre än tre »av okänt innehåll». De kunna nu ökas med ytterligare tvenne, om vilka vi känna något mera, båda från 1440-talet: »Kon. Christophers förvarelsebref för Torsilia stadh, dat. Strengnes ipso die priscæ virginis 18 Jan. 1442», och samme konungs »bref för Torsharge stadh om förbudh på landzköp att brukas i staden eller der omkring, dat. Stockholm feria proxima ante festum b. Calixti 1444» (13 oktober). Till de likaledes fåtaliga Ronnebybreven far läggas ännu ett, nämligen »Kon. Hanses, Danmarkz, Noriges, Vändes, Götes konung och utvald konungz till Sverige, förbud på landzkööp kring Rotneby, dat. Lunden feria secunda post dominicam oculi 1491» (19 mars).[3] Tack vare anteckningar i samma register kunna några av C. M. Kjellberg uppmärksammade notiser av Rasmus Ludvigsson, vilka likaledes anföras av Herlitz, i vissa punkter kompletteras; de röra alla Uppsala

[1] Beträffande Stockholms privilegier kan inom denna kategori ett tillägg göras: konung Albrekts privilegiestadfästelse d. 24 juli 1388. *ST* II, s. 483.

[2] Tryckt av Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia, IV, n:r 67 (s. 100). Om händelsen se f. ö. (efter Olaus Petri) H. Hildebrand i Sveriges historia intill nittonde seklet, II, s. 534.

[3] Titularregistret 1200—1686 upptager (s. 339) i samband med andra privilegieurkunder rörande städerna jämväl »K. Christierns försäkring om, ibland annat, att borgmästare, radmän, stadsskrifvare och byfogden skole vara inländske, dat. Rotneby vedh 24 Augusti 1474». Årtalet måste vara felläst; det är uppenbart Kristiern I:s konungaförsäkran 1476 som avses. Den häri ingående försäkran om stadsämbetenas förbehallande åt svenskar har av Herlitz utelämnats, synbarligen av det skälet, att handlingen ej trädde i kraft. Jfr. att Kalmare recess 1483 hänföres till 1497 (n:r 212).

Brevet 1376 (jfr n:r 54) har sålunda utfärdats i Södertälje (Telge) den 25 juli (die Jacobi); brevet 1383 (n:r 57), som även innebar tillstånd att bygga en våg, har varit daterat Stockholm den 29 mars (dominica quasi modo geniti), och brevet 1442 »om broars i Ubsala byggiande och hållande af staden» har haft datum den 8 januari (dominica infra octavas epiphaniæ domini); utställelseort är i sistnämnda fallet ej angiven. Kristiern II:s konfirmationsbrev på Kalmar stads privilegier har enligt en av Herlitz (n:r 254) återgiven anteckning av Palmsköld varit daterat »1520, d. 11 october», vilket dock torde vara oriktigt, då i Kronologiskt register dagen uttryckligen anges till den 9 november (fredagen näst före S. Morthens dagh).

Det största erkännande förtjäna ur bibliografisk synpunkt de talrika uppgifterna om tidigare avtryck — fullständiga eller i utdrag — av de i publikationen meddelade urkunderna. Det ligger i sakens natur, att här en och annan komplettering kan göras; men ett ingående på så oväsentliga detaljer kan ju ej komma i fråga.[1] De tillägg, som jag i det föregående antecknat, ha också företrädesvis rört sig vid periferin. Att inga luckor av mer nämnvärd art förekomma torde med all tydlighet ha framgått av min granskning, som närmast avsett att framlägga några iakttagelser och rön till tjänst vid ett studium av verket.

Nils Herlitz har ej blott genom detta betydelsefulla arbete tillförsäkrat sig alla stadshistoriskt intresserades uppriktiga tacksamhet. Det förstärker den redan förut mycket stora förtjänst han inlagt om denna forskningsgren. Tillfälle ges ej att i denna anmälan närmare dröja vid den intressanta inledningen vad angår själva dess huvudparti, vari utgivaren från statsrättsliga utgångspunkter dryftar formerna för den medeltida regeringsmaktens ingripande i städernas förhållanden. Med rätta betonar förf., att det knappast är möjligt att bestämt formulera de rättsliga förutsättningarna för de handlingar, åt vilka de kungliga breven giva uttryck. »I många fall hade konungen otvivelaktigt full frihet. I andra situationer gjorde sig däremot den grundsatsen gällande, att konungen ej kunde giva ny lag utan vederbörandes eget samtycke... Ofta framstod det som den normala ordningen, att breven tillkommo på vederbörandes egen framställning.» Formerna härför växlade. Såsom Herlitz framhåller (s. XXVII), kunna från städernas sida redan under medeltiden förelöpare skönjas till senare tiders »besvär». De äldsta kända torde vara de »articula», som 1485 ingåvos av Stockholms borgmästare och råd vid herredagen i Jungfruhamn.[2] Hur långt tillbaka i tiden denna sedvänja sträcker sig, låter sig icke avgöra av brist på material. Vad beträffar den härmed nära sammanhängande frågan om stä-

[1] Kanske bör i alla fall påpekas, att det historiskt viktiga brevet av 1471 om upphävandet av tyskarnas representation inom rådet finnes tryckt även — och bäst — i *ST*, III, s. 676.

[2] Jfr Clason i *HT* 1903, s. 134.

dernas representation vid möten och herredagar,[1] så finnas i varje fall för Stockholms del antydningar om att en sådan representation förekommit åtskilligt före Engelbrektstiden. Så upplyser oss berättelsen om Käpplingemordet, att Stockholm 1389 på riksrådets kallelse och lejd skickade fyra ombud, av namnen att döma tre tyskar och en svensk, till en »dagh» i Tälje.[2] Sannolikt har ett icke ringa antal privilegieurkunder sett dagen vid dylika möten.

De ypperliga, rikhaltiga och varandra utfyllande registren vore förtjänta av ett utförligare omnämnande; de utomordentliga fördelar de erbjuda skola förvisso skattas högt av alla forskare. Stadshistoriska institutet är att lyckönska såväl till denna början av den stora publikationen som till den fortsättning, för vilken redan finnes ekonomisk och vetenskaplig garanti. Arbetet är tillägnat direktör Pehr Swartz i Norrköping. Stadshistoriska nämndens arbetsutskott har därmed velat giva »uttryck för den tacksamhetsskuld, i vilken den stadshistoriska forskningen står till honom, ej blott för det sätt, varpå han befordrat detta arbetes tillkomst, utan ock för det stöd, som han i övrigt i många former givit åt den forskningsgren, Stadshistoriska institutet företräder».

[1] Det må i förbigaende anmärkas, att enligt Libellus Magnipolensis borgare närvoro vid Albrekts hyllning vid Mora stenar 1364. *SRS* III. 1, s. 196.

[2] *SRS* I, 2, s. 213: »Rikesens radh sculdo halda en dagh med thöm af Stokholme, oc the sculdo saman koma i Telghiom». Jfr Ericus Olai, *SRS* II, s. 118. — Om möten under senare medeltid bevistade av ett flertal städer (inl. s. XXVII—XXVIII) jfr samtida danska paralleller: Allen, IV, 1, s. 99—101, och Mackeprang, Danske Købstadsmøder fra Kristian I til Kristian IV, *DHT* 1913.

Nils Ahnlund.

Översikt av tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Allsvensk samling. Tidning, utgiven av riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet. 1927, N:o 23 (26/11), **26** (10/12). C. Vilh. Jacobowsky, Den utlandssvenska rörelsens anor.

Arkiv för nordisk filologi 1927, 28. Ny följd. Bd 40: H. 1. Erik Neuman, Språket i Nya Testamentet 1526. Kritiska anmärkningar och positiva bidrag. — Elias Wessén, Om den äldsta kristna terminologien i de germanska fornspråken. — Evald Ljunggren, *Passiar* ännu en gång. — Meddelande. — **H. 2.** Jan de Vries, Die Entwicklung der Sage von den Lodbrokssöhnen in den historischen Quellen. — C. W. von Sydow, Brynhildsepisoden i tysk tradition. — Nat. Beckman, Erikskrönikan. — Axel Kock, Anmärkningar om vissa danska runinskrifter. — Finnur Jónsson, Anmälan av »Die Lieder der Edda, herausg. von B. Sijmons und H. Gering. Dritter Band, Kommentar, Erste Hälfte». — Erik Noreen, Några anmärkningar till Söderwalls ordbok. — Meddelande. — **H. 3.** Jöran Sahlgren, Nordiska ordstudier — Ture Johannisson, Om stark och svag adjektivböjning i den äldre Eddan. — Felix Genzmer, Zwei angebliche Fälle von Wortspaltung. — Felix Genzmer, Der Spottvers des Hjalti Skeggjason. — Alf Sommerfelt, Replik.

Bonniers veckotidning. Jubileumsnummer till hans majestät konungens sjuttio-årsdag. 1858—1928. Utgivet av Bonniers veckotidning. Med en mängd porträtt och illustr. — **1928, N:o 34** (19/8). C. F. Palmstierna, Då Bernadotte slogs mot österrikare och engelsmän. Med 1 illustr. o. 1 facs. tr.

Fornvännen. 1928, H. 1. A. Zetterling. Bulverket i Tingstäde träsk, 1927 års undersökning. Med 9 fig. — E. Floderus, Gilleskyrkan i Sigtuna. Tillägg. Med 1 fig. — Erik Palmstedt, Resedagbok 1778—1780, anm. av B. Th[ordeman]. — William Anderson, Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn, anm. av B. Th[ordeman]. — **H. 2.** Sune Lindqvist, Gamla och nya uppgifter för svensk fornforskning. Installationsföreläsning vid Uppsala universitet den 4 febr. 1928. — Sune Lindqvist, Vattenståndet vid Birka på 900-talet. Med 1 fig.

Göteborgs kungl. vetenskaps- och vitterhetssamhälles handlingar. Fjärde följden. Bd 32, N:o 1. Nat. Beckman, Göteborgs vetenskaps- och vitterhetssamhälle 1778—1928. En historik. Med flera illustr. i texten. — **N:o 2.** Simon Aberstén, Förteckning över Göteborgs k. vetenskaps- och vitterhetssamhälles ledamöter 1774—1927. På uppdrag av K. samhället upprättad. — **N:o 7.** Simon Aberstén, Förteckning över skrifter utgivna av Göteborgs k. vetenskaps- och vitterhetssamhälle på uppdrag av K. samhället upprättad.

Karolinska förbundets årsbok 1927 (tr. 1928). Hans Delbrück, Der Eintritt Russlands in den westeuropäischen Kulturkreis und der Nordische Krieg. — Överstelöjtnant Zachris Francs självbiografiska anteckningar 1687—1719. Meddelade av Herman Brulin. — Stig Roth, »Een lijten tijderächningh. [1705.] — Stig Backman. »Karl XII och den ryska sjömakten» av Arnold Munthe. Kritisk granskning av del 1. — F. Wernstedt, Karolinska kalkar. 3. Kronobergs regementes kalk. — Per Sörensson, Kejsaren, Sverige och de nordiska allierade från Karl XII:s hemkomst från Turkiet till alliansen i Wien 1719. 2.

Kungl. vitterhets, historie och antikvitets akademiens handlingar. D. 37: 1. Harald Hansson, Gotlands bronsålder. Med 53 pl. och 3 kartor. — **38: 2.** C. M. Fürst, Birger Jarls grav i Varnhems klosterkyrka. — **39: 1.** Erik Lundberg, Topografiska stadsundersökningar. 1. Söderköping. Med 2 pl.

Kyrkohistorisk årsskrift. Utgiven av Emanuel Linderholm. 1927 (tr. 1928). Gunnar Hellström, Mikael Langerben. — G. Iverus, Till Anders Nohrborgs historia. 1. Brev och dokument. 2. Anders Nohrborgs testamentariska föreskrifter. 3. Anders Nohrborgs bouppteckning. — Martti Ruuth, Fredrik Gabriel Hedberg och Carl Olof Rosenius. — Handlingar till George Scotts verksamhet i Sverige. Utg. av Gunnar Westin. 2. Tal och predikningar.

Nationalmusei årsbok 1927 (tr. 1928). Årg. 9. Ragnar Josephson, Vårt första antikmuseum. Med 20 fig. och 2 bilagor. — And. Lindblom, Lovisa Ulrikas naturaliekabinett å Drottningholm. Med 23 fig.

Nordisk tidskrift. Redigerad av Nils Herlitz. **1928, H. 4.** Georg Landberg, Stockholms blodbad.

Norrbottens läns hembygdsförenings skriftserie. 1. Albert Nordberg, En gammal Norrbottensbygd. Anteckningar till Luleå sockens historia. D. 1—2. Med 5 pl. o. 3 kartor och många illustr. i texten.

Personhistorisk tidskrift. 1927 (tr. 1928), H. 3—4. C. Vilh. Jacobowsky, Svenska studenter i Oxford ca. 1620—1740. — Fältmarskalken Helmfelts familjeanteckningar. Meddelade av Arne Jörgensen. — Gunnar Suolahti, Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen: Greve Carl Gustaf Löwenhielms minnen. D. 1—2; Prelater. Ur prosten Henrick Schönbecks memoarer från 1800-talets förra hälft utgivna av H. Schönbeck; Skånska brandförsäkringsinrättningen 1828—1928. Utg. av Gunnar Carlquist, anm. av B. H[ildebran]d. — Ernst Liljedahl, Anor och minnen. En studie över östgötasläkterna Liljedahl och Wallman jämte befryndade släkter. D. 1., anm. av Aqut J. A. Almquist]. — **1928. H. 1—2.** Bengt Hildebrand, Lars Gatenhielm i historien och sägnen. Med 2 illustr. — Salomon Kraft, Till dateringen av en Karl XII-miniatyr. — Ett bidrag till Lunds stifts herdaminne. Anders Roos' anteckningar om ordinarie amiralitetspredikanter i Karlskrona från omkr. 1680 till omkr. 1770. Utgivna och kommenterade av Johan Feuk. Med 2 portr. — Gottfrid Billing, Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten 1893—1906. Utgivna av Carl Hallendorff, anm. av Verner Söderberg. — Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Afdeln. 1: Bd 7, anm. av Edt. — G. Rein, Karl Johan Adlercreutz, anm. av A. Grade. — Holger Rosman, Bjärka-Säby och dess ägare. Biografiska skildringar kring en gårds historia. D. 1—3, anm. av B. H[ildebran]d.

Samlaren 1927 (tr. 1928). Ny följd. Årg. 8. Ingvar Andersson, Göta kämpavisa och dess skildring av Narvaslaget. — Erik Neuman, Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde. En undersökning och några slutsatser. 1.

Statsvetenskaplig tidskrift. 1928, H. 2. Otto Varenius, Svensk budgeträtt. — **H. 3.** Hjalmar Haralds, Kansliet — Anima regni. — Gottfrid Billing, Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten 1893 — 1906. Utg. av Carl Hallendorff, anm. av E. Th[ermæniu]s. — Edv. Thermænius, Lantmannapartiet, dess uppkomst, organisation och tidigare utveckling, anm. av Gunnar Hesslén.

Studentföreningen Verdandis småskrifter. N:o 318, 319. Valfrid Spångberg, Karl Staaff. Med flera illustr.

Svenska fornminnesplatser. Vägledningar utgivna genom kungl. vitt.-hist.- och antikvitets akademien. **N:o 8.** Axel Forssén, Varnhem. Med 20 fig. o. 1 karta. — N:o 9. Bengt Thordeman, Wiks hus. Med 20 fig. o. 1 genealogisk tabell.

Svenska stadsförbundets tidskrift. 1928, H 1. Halvar G. F. Sundberg, Fullmäktige och nämnder. — **H. 5.** Niklas A. Lindhult, Tre-kronor-skölden i Göteborgs vapen. Med 1 fig.

Svensk tidskrift. 1928, H. 3. Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok. D. 6. 1797—1799; Axel v. Fersen, Dagbok. Utg. av Alma Söderhjelm. D. 2: C. G. Löwenhielm, Minnen. D. 1—2, anm. av Carl Hallendorff. — Prelater. Ur prosten Henrik Schönbecks memoarer från 1800-talets förra hälft. Utgivna av H. Schönbeck, anm. av Edvard Thermænius. — **4.** Nils Ahnlund, Kring Stockholms blodbad. — **5.** Edvard Thermænius, Lantmannapartiet. Dess uppkomst, organisation och tidigare utveckling; Gottfrid Billing, Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten 1893—1906, anm. av Hilding Rosengren. — Hj. Lindeberg, En ränksmidare. [Per Fredrik Pechlin], anm. av Carl Hallendorff. — — Hans Wåhlin, Strängnäs, anm. av Bengt Hildebrand.

Uppsala universitets årsskrift. 1928. Program 1. Uppsala universitets matrikel. 13. 1770—1776. På uppdrag av universitetets rektor utgiven av A. B. Carlsson. — **Juridik 1.** Åke Holmbäck, Hand skall hand få. Ett bidrag till godtrosförvärvens historia.

Historisk Tidsskrift utgitt av den norske historiske Forening. 1928. Femte Rekke. Bd 7: H. 2. Johan Schreiner, Harald Hårfagre og hans efterföljere. — Arne Bergsgård, Spörsmålet om folksuvereniteten i 1814. — O. A. Johnsen, Nordiske handelsförbindelser med Frankrike för 1814. — Johan Schreiner, Sigvats sendeferd til Svitjod. — Arnold Munthe, Karl XII och den ryska sjömakten. D. 1—3, anm. av H. K[oth]. — Albin Cullberg, La politique du roi Oscar I pendant la guerre de Crimée. T. 2, anm. av H. K[oht].

Syn og Segn. Tidskrift utgjevi av Det norske Samlaget — Landsmaalslaget —. Aarg. 33. 1927. O. M[idttun], Svensk i »Dölen».

Finsk tidskrift. Utgiven av R. F. v. Willebrand. **1928, Maj—Juni.** Carl v. Bonsdorff, Svenska konungabesök i Helsingfors och på Sveaborg. — R. F. v. Willebrand, Två gamla Stockholmares minnen. — Herman Gummerus, Jägare och aktivister, anm. av E. v. Wendt.

Historialinen aikakauskirja. 1928, N:o 2. K. R. Melander, Metsästyksestä maassamme 1500-ja 1600-luvulla. — Knut Tallqvist, Selostuksia ja arvosteluja. Kolme uutta maailmanhistoriaa. — Einar W. Juvelius, Suomen sotahistorian pääpiirteet. [Huvuddragen av Finlands krigshistoria], anm. av Ragnar Rosén.

Historisk tidskrift för Finland. Utg. av Eric Anthoni. **1928, H. 2.** Gabriel Nikander, Myr- och sjömalmsmältning i äldre tid. Med 2 pl. — Holger Nohrström, Borgå gymnasiebibliotek och dess föregångare bland Finlands läroverksbibliotek, anm. av Gunnar Castrén. —

Olof Tresk, Kartor över Kemi & Torne lappmarker 1642 och 1643. Med en inledning av Nils Ahnlund. Hyllningsskrift till K. B. Wiklund på hans sextioårsdag.

Historische Vierteljahrschrift. Herausg. v. Erich Brandenburg. 1928. **Jahrg. 24: H. 3.** Max Buchner, »Einsigartiges Zeugnis», »Bucusubskription» oder — Fälschung? Eine Entgegnung zur Frage der Echtheit der »Clausula». — Arnold Berney, Der Reichstag zu Regensburg (1702—1704). — E. Kittel, Metternichs politische Grundanschauungen. — Helmut Hör, Bibliographie der deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift 1928. Bd 137: H. 3. P. E. Schramm, Über Illustrationen zur mittelalterlichen Kulturgeschichte. — G. Ritter, Der Freiherr vom Stein und die politischen Reformprogramme des Ancien Régime in Frankreich. — **Bd 138: H. 1.** I. Bernays, Die Diplomatie um 1500. — G. Ritter, Der Freiherr vom Stein und die politischen Reformprogramme des Ancien Régime in Frankreich (Schluss). — Litteraturbericht (bl. a. Johannes Paul, Gustaf Adolf. Bd 1. Schwedens Aufstieg zur Grossmachtstellung, anm. av Otto Brandt). — **Bd 138: H. 2.** Fr. Philippi, Der Markt der mittelalterlichen deutschen Stadt. — W. Goetz, Die bairische Geschichtsforschung im 19. Jahrhundert.

Niederdeutsche Monatshefte. 1928, H. 9. Robert Nissen, Bernt Notkes Ritter Georg. Med 2 illustr.

Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte. Neue Folge. Jahrg. 33. 1927 (tr. 1928). Hermann Lembeck, Herzog Bernhard von Weimar und Gustav Horn in der Schlacht bei Nördlingen.

The English historical review. Edited by C. W. Previté-Orton. **1928, April.** H. G. Richardson, Richard fitz Neal and the Dialogus de Scaccario. 1. — Anthony Steel, The practice of assignment in the later fourteenth century. — C. H. Williams, The rebellion of Humphrey Stafford in 1486. — Leonard W. Labaree and Robert E. Moody, The seal of the privy council. — Short notices (bl. a. Albin Cullberg, La politique du roi Oscar I pendant la guerre de Crimée. anm. av W. F. R.). — **July.** H. G. Richardson, Richard fitz Neal and the Dialogus de Scaccario. 2. — Elisabeth G. Kimball, Tenure in Frank almoign and secular services. — Richard Lodge. The first Anglo-Russian treaty, 1739—42.

The American Scandinavian review. 1928, June. Erik Åkerhielm, Småland. Med 15 illustr.

Revue historique. 1928, Mars—avril. Marc Bloch, Les »colliberti». étude sur la formation de la classe servile (suite et fin). — André Paul, Les réfugiés hugenots et wallons dans le Palatinat du Rhin. — Louis Bréhier. Charlemagne et la Palestine. — Georges Weill. Les mémoires du Joseph Rey. — Bulletin historique: Histoire grecque. 1925—1926, par Paul Cloché. — Histoire de France de 1800 à nos jours, et questions générales contemporaines, par Raymond Guyot. — **Mai—juin.** Jérôme Carcopino, Salluste, le culte des *Ceres* et les Numides. — David Angyal, Gabriel Bethlen. — Marcel Langlois. Saint-Simon historien. — Bulletin historique: Histoire d'Allemagne. Moyen âge, par Marc Bloch.

48.

Bibliografi 1927.*

(Upprättad av **Kristian Setterwall.**)

3704. Historisk Tidskrift, utgiven av Svenska Historiska Föreningen genom *Sv. Tunberg*. Årg. 47. 1927. 476 + V s. + bilagor. Sthlm. Pr. för medlemmar 10 kr.

Kraft, Salomon, En pampflett mot Magnus Eriksson i dess idépolitiska och litterära miljö.

Sjödin, Lars, Västerås möte 1527. 1.

Tingsten, Lars, Från konventionen i Moss till den svensk-norska riksakten.

Mellander, Karl, Svensk-portugisiska förbindelser under Sveriges stormaktstid. 2.

3705. Historisk Tidsskrift, utgitt av den norske historiske Forening. Femte Rekke. Bd 6: H. 7. S. 593—622 + (1) + XIX + (4) s. + S. 419—596. Bd. 7: H. 1. 160 + (1) s. Oslo.

3706. Historisk Tidsskrift, Niende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af *Ellen Jörgensen*. Bd 5: H. 2—3. S. 189—532. Litteraturhefte 1925. S. 81—117. Khvn.

3707. **Ahnlund, Nils,** Sakkunskap och slutsatser. Med anledning av Handlingar rörande tillsättandet av lediga professorsämbetet vid universitetet i Lund 1922—1925. 39 s. Sthlm, Förf. 1925.

3708. **Ahnlund, Nils,** Nils Rabenius (1648—1717). Studier i svensk historiografi. 172 s. + 1 facs.pl. Sthlm, Geber. Pr. 4 kr. 75 öre.

Rec. i Dagens Nyheter 1927, N:o 110 (25/4) av *T. F[ogelqvis]t;* i Svenska Dagbladet 1927, N:o 110 (25/4) av *Fr. Böök;* i Stockholmstidningen 1927, N:o 110 (25/4) av *Oscar Wieselgren;* i Nya Dagligt Allehanda 1927, N:o 104 (18/4) av *Knut Hagberg;* i Aftonbladet 1927, N:o 103 (16/4) av *John Landquist;* i Hufvudstadbladet 1927, N:o 112 (27/4) av *Fr. Böök;* i Nord. tidskr. (Letterst.) 1927. N. S. Årg. 3, s. 393—394 av *[Gustaf] J[aco]b[so]n;* i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1927 (29/4) av *Gunnar Carlquist.*

3709. **Jacobson, Gustaf,** Historisk forskning och historiskt skriftställarskap. Historien.

Sverige i våra dagar. D. 1, s. 315—326. Med 7 ill. St. 4:o.

3710. **Arne, T. J.,** De äldre förbindelserna mellan Sverige och Turkiet.

Hävd och hembygd. Svenska fornminnesf. årsskr. N:o 2, s. 36—48. Med 5 fig.

---

* De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1923, 1924, 1925 och 1926 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angivande av årtalet.

1—280164

3711. **Bīlmans, Alfr.,** Zviedrijas vēsture no seniem laikiem līdz mūsu dienam. [Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar.] 155 s. Riga 1925.

3712. **Brüel, Erik,** Adgangene til Östersöen og disses folkeretlige stilling. Nord. tidskr. (Letterst.) 1927. N. S. Årg. 3, s. 493—514.

3713. **Geijer, E. G.,** Svenska folkets historia. D. 2, 3: 1, 3: 2. Teckning av frihetstiden.
Samlade skrifter. D. 5. (1) + 565 + (1) s. + 1 pl.; 6. 1 + 429 + (1) s. + 1 pl. Sthlm, Norstedt 1926, 27. Pr. 10 kr. delen.

3714. **Hildebrand, Bengt,** Sverige och Förenta Staterna — en vänskap med gamla anor. Några drag ur svensk-amerikanska diplomatiska förbindelsernas historia.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 164 (20/6).

3715. **Historia,** Sveriges, till våra dagar under medverkan av *O. Montelius, Sv. Tunberg, Gottfr. Carlsson, G: Wittrock, G. Jacobson, G. K. Fåhræus, Sam Clason, C. Hallendorff, S. J. Boëthius, Karl Hildebrand, Fr. Böök* och *A. Romdahl,* utgiven av *E. Hildebrand* och *L. Stavenow.* D. 6. *G. Wittrock,* Gustaf II Adolf. VIII + 430 s. + 3 portr. + 1 karta. Med många portr. o. illustr. i texten. Sthlm. Norstedt. Pr. 12 kr. delen.
D. 6 rec. i Svenska Dagbladet 1927, N:o 194 (21/7) av *Nils Ahnlund;* i Pedagogisk tidskr. 1927. Årg. 63, s. 249—252 av [P.] F[es]k[er]g.

3716. **Historie,** Det danske Folks. Skrevet af danske Historikere. Redigeret af *Aage Friis, Axel Linvald, M. Mackeprang.* Rikt illustreret. H. 9—30. Bd 7. *P. Munch,* Det danske Folks Livsvilkaar 1864—1914. S. 385—494. — Bd 2. *Johannes Steenstrup,* Det danske Folk 1042—1241. 222 s. — *Jörgen Olrik,* Det danske Folk 1241—1340. S. 223—349 + XIV + (1) s. — Bd 1. *Knud Jessen,* Danmarks Natur gennem Tiderne. 66 s. — *Svend Aakjær,* Det danske Sprogs Oprindelse og Udvikling. S. 67—98. — *J. Brönsted,* Vort folks Oldtidsliv og Forhistoriske Minder. S. 99—260. — *Vilh. La Cour,* Vort Folks Oprindelse og ældste Historie. S. 261—354. — *Johannes Steenstrup,* Det danske Folk i Vikingetiden og Danevældens Tidsalder. S. 355—439 + XIV + (1) s. — Bd 3. *Jörgen Olrik.* Rigets Genrejsning og Kalmarunionen 1340—1439. 104 s. Khvn, Chr. Ericksens Forlag. Pr. 1 kr. häftet.

3717. **Instructions,** British diplomatic, 1689—1789. Vol. 3. Denmark Edited for the Royal historical society by *J. Fr. Chance.* XLI + 229 s. 4. France. 1721—1727. Edited for the Royal historical society by *L. G. Wickham Legg.* XLII + 253 s. 4:o. London, Office of the society 1926, 27.

3718. **[Kjellberg, E.],** Sinnessjuka och bedragare kring tronerna. Tre intressanta och typiska pretendentfenomen i svensk historia: Daljunkaren. Kristina Gyllenstiernas föregivna son, Benjamin Dyster, som sökte spela Karl XII och Helga de la Brache, påstådd dotter till Gustav IV Adolf. Av *R. Refero.*
Svenska Dagbladet 1927, N:o 42, Söndagsbilaga (13/2).

3719. **Lagerroth, Fr.,** Den svenska adelns debet och kredit. Några erinringar med anledning av dagens trehundraårsminne.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 150 (6/6).

3720. **Lubimenko, Inna,** Les relations diplomatiques de l'Angleterre avec la Russie au 17e siècle.
Revue historique 1926. T. 153, s. 1—39.
Berör även Sveriges förhållande till Ryssland.

3721. **Lundström, Vilh.,** Sverige och Lybeck.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 143 (30/5).

3722. **Mellander, Karl,** Svensk-portugisiska förbindelser under Sveriges stormaktstid. 2. Tiden 1641—1670.
Hist. Tidskr. 1927, s. 337—405.

3723. **Söderblom, Nathan,** Våra tidiga franska förbindelser.
Stockholmstidningen 1927, N:o 116 (1/5).

3724. **Sverdrup, J.,** De gamle folkestammer i Norden. At Skjoldungerne var heruler: bevist ved runeinskrifter. Teodriks breve fra ca. 500. Beowulfsdiktet og Widsithdiktet.
Aftenposten 1927, N:o 180 (9/4).

3725. **Weibull, Laurits,** Jordanes' framställning av Scandza och dess folk (Se 2324.)
Vetenskaps-societeten i Lund. Årsbok 1925, s. 39—69. Med 3 kartor i texten.
Rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 6 A (9/1) av *S. H[ansso]n.*

3726. **Wessén, Elias,** De nordiska folkstammarna i Beowulf. 84 + (2) s. Sthlm, Akademiens förlag. I distribution hos Wahlström & Widstrand. Pr. 3 kr.
Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar. D. 36: 2.

3727. **Wadstein, Elis,** Die nordischen Völkernamen bei Ptolemaios.
Minnesskrift utgiven av Filologiska samfundet i Göteborg på tjugufemårsdagen av dess stiftande den 22 oktober 1925, s. 189—200.
Goteborgs Högskolas årsskrift 1925. Bd 31: 2: 3.

3728. **Dendias, Michael A.,** Οἱ Βάραγγοι καὶ τὸ Βυζάντιον. [Varägerna och Konstantinopel.] Ἡ ἱστορικὴ καὶ ἐθνολογικὴ ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος [Grekernas historiska och etnologiska sällskap.] Δελτίον 1926. T. 9 s. 145—221.

3729. **Wadstein, Elis,** Eriksgata. Ett beriktigande. (Se N:o 3004.)
Hist. Tidskr. 1927, s. 59—60.

3730. **Schreiner, Johan,** Olav den Hellige og nabolandene.
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1927. Femte Rekke. Bd 7, s. 22—76.

3731. **Mikkola, J. J.,** Novgorodernas krigståg till Finland intill år 1311. 1—2.
Hist. tidskr. för Finland 1927. Årg. 12, s. 65—79. Med 1 karta i texten; 153—163.

3732. **Nordén, Arth.,** Vem var »Ylvan», Birger Jarls moder?
Stockholmstidningen 1927, N:o 49 B, Söndagsbilaga (20/2).

3733. **Toll, Hans,** Var dog Birger Jarl?
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1927. D. 4: H 2, s. 54—59. »Folkungastudier». 7.

3734. **Nordén, Arth.,** Drotsen Brunke och Brunkebergsnamnet.
Stockholmstidningen 1927, N:o 56 (27/2).

3735. **Kraft, Salomon,** En pamflett mot Magnus Eriksson i dess idépolitiska och litterära miljö.
Hist. Tidskr. 1927, s. 1—27.

3736. **Thordeman, Bengt,** I Valdemar Atterdags fotspår på Gotland.
Ord och bild 1927. Årg. 36, s. 257—271 + 1 pl. o. 18 illustr. i texten.

3737. **Kretzschmar, Johannes,** Gotland, Wisby und die deutsche Hanse
Deutsch-nordisches Jahrbuch für Kulturaustausch und Volkskunde 1925 s. 106—114.

3738. **Mannerfelt, Otto,** Drotset Bo Jonsson Grip och Sjuhäradsbygden. (Se N:o 1438.)
Borås tidning 1924, N:o 25 (30/1).

3739. Stockholms stads ämbetsbok 1419—1544. Utgifven af Kungl. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af Stockholms stad och samfundet Sankt Erik genom *Joh. Ax. Almquist.* VIII + 371 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 20 kr.
Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 4. Matriklar m. m. 1.
Rec. i Stockholmstidningen 1928, N:o 44 (15/2) av *Oscar Wieselgren.*

3740. **Fried, Leon,** Engelbrekt Engelbrektsson i nordisk tradition och historieskrivning.
Meddelanden från Dalarnas fornminnesförening 1927. H. 10, s. 1—19.

3741. **S[ahlström], G[eorg],** En episod från stormningen av Rumlaborg år 1434.
Vår hembygd. Utgiven av Huskvarna hembygdsförening 1927, s. 49—50.

3742. **Zeeh, Erik,** Kristina Gyllenstierna.
Stockholms försvar 1927, s. 111—118. Med 2 illustr.

3743. Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve til Kundskab om Norges indre och ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning och Rettergang i Middelalder. Saml. 18: 2. [1527—30.] Samlet og udgiven af *Chr. Brinchmann* og *Alexander Bugge.* S. 433—774. Christiania 1919, men ej utlämnad förr än 1927. Pr. 10 kr.

3744. **Ahnlund, Nils,** Västerås riksdag.
Svenska Dagbladet 1927, N:o 164 (20/6).

3745. **Ankar, Gustaf,** Svenska reformationens 400-årsminne.
Stockholmstidningen 1927, N:o 49 (20/2).

3746. **Hejneman, Ernst,** 400-årsminnet av reformationens införande i Sverige.
Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1927, s. 47—55.

3747. **Holmquist, Hjalmar,** Die schwedische Reformation 1523—1531. 146 s. Leipzig, M. Heinsius Nachfolger 1925. (Se N:o 1584.)
Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte. N:o 139.
Rec. i Historische Vierteljahrskrift 1927. Jahrg. 24, s. 92—94 av *Johannes Paul;* i Historische Zeitschrift 1927. Bd 136, s. 194—195 av *Lother.*

3748. **Jacobson, Gustaf,** 1527—1927. Årets reformationsminne. — Det svenska reformationsverkets första prov. — Det svenska reformationsverkets definitiva genombrott, Uppsala möte.
Församlingsbladet. Evangeliskt veckoblad. Utg. genom Svenska kyrkans diakonistyrelses sekretariat. 1927, N:o 12, 20, 24 (24/3), (19/5), (16/6). Med flera illustr.

3749. **Malmeström, Elis,** Västerås riksdag. Ett 400-årsminne.
Karlstads stifts julbok 1927, s. 22—39. Med 3 illustr.

3750. **Sjödin, Lars,** Västerås möte 1527. Ett fyrahundraårsminne. 1.
Hist. Tidskr. 1927, s. 101—174.

3751. **Edling, N.,** Dackefejdens spår i rättsprotokollen.
Hist. Tidskr. 1927, s. 310—311.

3752. **Seth, Ebba von,** Den sköna Vasaprinsessan, markgrevinnan Cecilia av Baden. Några anteckningar till ett 300-årsminne.
Julpost 1927, s. 12—16. Med 5 illustr. St. 4:o.

3753. [**Eneroth, Hj.**], Erik XIV som astrolog. Randanteckningar till ett par av den kungliga stjärntydarens horoskop — för Karin Månsdotter och sonen Arnold. Av *Per Skrivare.*
Svenska Dagbladet 1927, N:o 295, Söndagsbilaga (30/10).

3754. **Grimberg, Carl,** Romances of swedish queens: Karin Månsdotter.
The american-scandinavian review 1927. Vol. 15, s. 341—346. Med 3 illustr.

3755. Ett skyddsbrev utfärdat av hertig Karl. [1598].
Från By sockengille 1926, s. 12—13.

3756. **Paul, Johannes,** Gustaf Adolf. Bd 1. Schwedens Aufstieg zur Grossmachtstellung. 170 + (1) s. Leipzig, Quelle & Meyer.
Rec. i Svenska Dagbladet 1927, N:o 194 (21/7) av *Nils Ahnlund.*

3757. **Simonsson, Ivar,** Älvsborgs lösen 1613.
Meddelanden från svenska riksarkivet 1927. Ny följd. 1: 60—70, s. 448—466.

3758. **Wernstedt, F.,** Striderna vid Mewe den 11.—21. september 1626.
Kungl. krigsvetenskaps-akademiens tidskr. 1927, s. 223—242. Med 2 kartor i texten.

3759. **Swahn, Wald.,** Drottning Maria Eleonoras resa till Kalmar 1628.
Swahn, Wald., Småstadens ande (1926), s. 189—214.

3760. **Hart, B. H. Liddell,** Great captains unveiled. (2) + 274 s. Edinburgh and London, William Blackwood & Sons.
3. Gustavus Adolphus — founder of modern war. S. 75—152. Med 3 kartor.
4. Wallenstein — the enigma of history. S. 153—203.

3761. **Milch, Werner,** Gustav Adolf und der 30 jährige krieg. 81 + (2) s. + 3 pl. o. 6 illustr. i texten. Jena, Eugen Diederichs 1926.

3762. **Tingsten, Lars,** Gustav II Adolfs politik och krigföring i Tyskland 1630—1632. Med 9 skisser i texten. Sthlm, Militärlitteraturföreningens förlag. Pr. 3 kr.
Militärlitteraturföreningens förlag. 147.
Rec. i Stockholmstidningen 1927, N:o 49 (20/2) av *W. Carlgren.*

3763. **Reindl, Ludw.,** Die Verteidigung der Oberpfalz unter Kurfürst Maximilian I. vom Falle Magdeburgs bis zum Tode Tillys bei Rain am Lech. Mai 1631—April 1632.
Verhandlungen des historischen Vereins von Oberpfalz und Regensburg 1927. Bd 77, s. 53—86.

3764. **Biereye, Johannes,** Gustav Adolf in Erfurt.
Deutsch-Nordisches Jahrbuch für Kulturaustausch und Volkskunde 1927, s. 112—123 + 1 pl.

3765. **R**[aab], **O**[tto], Ett Gustaf Adolfs-minne. När svenskar skrevo kyrko- och skolordning åt tyskarna. Ett intressant tidsdokument i Upsala universitetsbibliotek.
Upsala Nya tidning 1926, N:o 9455 B (6/11).

3766. **Boehn, Max von,** Wallenstein. Mit 6 Faksimile und 48 Abbildungen. 183 + (2) s. Wien und Leipzig, Verlag Karl König [1926].
Menschen, Völker, Zeiten. 13.

3767. **Wittrock, Georg,** Gustaf Adolfs krigföring i Tyskland efter striderna vid Nürnberg 1632. 27 s. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 75 öre.
Skrifter utgivna av K. humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala. 24: 13.

3768. **Grimberg, Carl,** Romances of swedish queens. Kristina, daughter of Gustavus Adolphus.
The american-scandinavian review 1927. Vol. 15, s. 524—535. Med 4 illustr.

3769. **Krebs, J.,** Aus dem Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Melchior von Hatzfeld 1632—1636. Ein Beitrag zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Hrsg. von *E. Maetschke.* VIII + 273 s. Breslau, Korn 1926.

3770. **Hudita, I.,** Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au 17e siècle (1635—1683). (2) + 432 s. — Repertoire des documents concernant les négociations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au 17e siècle (1635—1683). 269 + (1) s. Paris, J. Gamber 1927, 26,

3771. **Paxson, Henry D.,** Sketch and map of a trip from Philadelphia to Tinicum island Delaware county, Pennsylvania. Where the Swedes founded the first permanent colony, and established and maintained for twelve years (from 1643 to 1655) the first seat of governement in Pennsylvania, thirtynine years before the coming of William Penn. This itinerary includes points of historic interest in the old Swedish settlements Wicaco, Passyunk and Kingsessing Philadelphia. 248 + (1) s. + 3 kartor. Med många illustr. i texten. Philadelphia 1926.

3772. **Lövgren, Birger,** Svenskar och indianer »som ett huvud». Per Lindeström skildrar Örnens färd till Nya Sverige.
Dagens Nyheter 1927, N:o 77, Söndagsbilaga (20/3).

3773. **Herdin, K. W.,** Scener från drottning Kristinas hov på Upsala slott år 1653—1654.
Upsala 1926, Julnummer, s. 10—12. Med 4 fig.

3774. **Bilancioni, Guglielmo,** Il virilismo di Christina di Svezia.
Nuova antologia 1926. Settima serie. Vol. 249, s. 59—69.

3775. **Petersdorff, Herman von,** Der Grosse Kurfürst. Mit 16 Bildbeigaben in Kupfertiefdruck nach Originalen der Zeit. 292 s. Gotha, Flamberg-Verlag 1926.

3776. **Tiselius, Carl A.,** När Bohuslän blev svenskt. Skildringar från striderna i Bohuslän 1657—1660.
Göteborgs försvar 1927, s. 34—54. Med 6 illustr.

3777. **Ravn, Rasmus Pedersen,** Borringsholms Krönike 1671. Ved *Johannes Knudsen.* Med understöttelse af Carlsberg Fondet udgivet af Bornholms historiske samfund. XVII + 214 s. Rönne, Colbergs Bogh. 1926. Pr. 3 kr. 75 öre.

3778. **Stuge, Helmer,** Bland svenska minnen vid Stora Bält. [Korsör.]
Arbetarbladet 1924, N:o 284 (5/12).

3779. **Naber, S. P. L'Honoré,** "Tleven en bedrijff van vice-admirael de With, Zaliger.
Bijdragen en mededeelingen van het historisch genootschap (gevestigd te Utrecht) 1926. D. 47, s. 47—169.
S. 151—156 handlar om slaget i Öresund 1658.

3780. **Bonnesen, Sten,** Slaget vid Lund den 4 december 1676.
Lunds Dagblad 1926, N:o 282 (4/12).

3781. **Kuylenstierna, Osw.,** Slaget vid Lund. Ett tvåhundrafemtio-årsminne.
Stockholms Dagblad 1926, N:o 324 B, Söndagsbilaga (28/11).

3782. **Sörensson, Per,** Ett 250-årsminne. [Slaget vid Lund.]
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 324 (28/11).

3783. **Tingsten, Lars.** Slaget vid Lund den 4 december 1676.
Karolinska förbundets årsbok 1926 (tr. 1927), s. 5—52. Med 2 kartskisser i texten.

3784. **Tingsten, Lars,** Tal vid tvåhundrafemtioårs minnesfesten i Lunds domkyrka den 4 december 1926.
Karolinska förbundets årsbok 1926 (tr. 1927), s. 1—4.

3785. **[Wickmann, V. K. E.],** Tvåhundrafemtioårsminnet av slaget vid Lund. Av *Gånge Rolf.*
Hufvudstadsbladet 1926, N:o 328 (4/12).

3786. **Överland, Haakon,** Et 250-aars minde — slaget i Kjöge bukt 1 juli 1677. Det störste sjöslag i vor krigshistorie.
Aftenpostens Magasin 1927, N:o 27 (30/6).

3787. **Beckman, Bj.,** Ett bidrag till historien om fälttåget i Bohuslän 1677.
Hist. Tidskr. 1927, s. 175—180.

3788. **Grimberg, Carl,** Romances of swedish queens: Ulrika Eleonora, the gentle.
The american scandinavian review 1927. Vol. 15, s. 612—617. Med 2 illustr.

3789. En kontrovers mellan Carl XI och Västeråsbiskopen om Gagnefs pastorat. [1696.]
Gammalt och nytt från Dalarne, s. 102—104.

3790. Karolinska förbundets årsbok 1926 (tr. 1927). Utgiv. genom *Sten Bonnesen.* (2) + 238 s. Lund.

3791. **Bengtsson, Frans G.,** Karl XII.
Ord och bild 1927. Årg. 36, s. 1—10. Med 2 illustr.

3792. **Haake, Paul,** August der Starke. VIII + 243 + (1) s. + 1 portr. Berlin & Leipzig, Gebrüder Paetel.

3792 a. **Tuxen, A. P.,** Kong Frederik IV:s personlige Indsats som Krigsherre i den store nordiske Krig.
Festskrift til Kristian Erslev fra danske historikere den 28. december 1927, s. 393—408.

3793. **Crusius,** Bericht im Kirchenbuche von Allerstedt bei Wiehe. Die Schweden und König Karl XII. in den Jahren 1706/07 in Sachsen und an der Unstrut.
Querfarter Jahrbuch 1925, s. 57—59.

3794. **Tingsten, Lars,** Karl XII:s krigsplan mot Ryssland 1707—1708.
Svenska Dagbladet 1927, N:o 6 (8/1).

3795. **Leijonhufvud, Karl K:son,** Kring penninghjälpen till de svenska fångarna i Ryssland under det stora nordiska kriget.
Svensk militär tidskr. 1927, Årg. 16, s. 338—341.

3796. **Munthe, Arn.,** Karl XII och den ryska sjömakten. D. 3. Utg. av *H. Strömbäck.* XIV s. + s. 507—792 + 4 bilagor 119 s. Sthlm, Ivar Hæggström. Pr. 10 kr.
Rec. i Stockholmstidningen 1927, N:o 323 A (27/11) av *Gustaf Dyrssen;* i Dagens Nyheter 1927, N:o 329 (3/12) av *H[ugo] L[arsson];* i Svenska Dagbladet 1927, N:o 347 (21/12) av *H. Wrangel;* i Vår flotta 1927, s. 128—181 av *Hugo Larsson.*

3797. **Iorga, N.,** Charles XII à Bender.
Revue historique du sud-est européen 1926. Année 3, s. 81—89.

3798. **Quensel, Annie,** Turkisk Carl XII-forskare gör uppseendeväckande fynd. Veckojournalens korrespondent på Prinkipo hos professor Ahmed Refik.
Veckojournalen 1927, N:o 27, s. 8—9, 42.

3799. **Sörensson, Per,** Kejsaren, Sverige och de nordiska allierade från Karl XII:s hemkomst från Turkiet till alliansen i Wien 1719. 1.
Karolinska förbundets årsbok 1926 (tr. 1927), s. 147—238.

3800. Karl XII i Norge, Peter I i Danmark 1716. Udarbejdet af *A. P. Tuxen.* 350 + (1) s. + 7 kartor. Khvn, Gyldendal.
Bidrag til den store nordiske Krigs Historie. Udgivne af Generalstaben. Bd 8.

3801. **Bull, Edv.,** Kristianias historie. Utgit till 300-aarsjubileet 1924 av Kristiania kommune. Bd 2. 1624—1740. Med 192 billeder og karter i teksten. (2) + 503 s. Oslo, J. W. Cappelen.
Handlar bl. a. om Karl XII:s krig med Norge 1716.

3802. **Johansson, Johannes,** Halvard Bryngelsson i Klevmarken.
Hembygden. Utgiven av Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund 1927, s. 88—89. Med 1 illustr.

3803. **Tuxen, A. P.,** Det nye norske Værk om Tordenskiold. (Se N:o 2401.)
[Dan.] Hist. Tidsskr. 1927. Niende Række. Bd 5, s. 253—281.

3804. **Kuylenstierna, Osw.,** När Tordenskiold strandade vid Skåne. Efter strid med en svensk kapare grundstötte han vid Svinebådan.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 191 ($^{18}/_{7}$).

3805. **Carlgren, Wilh.,** Karl XII 1717 och Morning Post 1927.
Stockholmstidningen 1927, N:o 144 ($^{30}/_{5}$).

3806. **Hartman, K. J.,** Görtz' brev till ombudsrådet Müllern av den 4/15 juni 1718. Ett inlägg i en segsliten tvistefråga.
Hist. Tidskr. 1927, s. 406—416.

3807. Karl XII's banemann.
Norsk militært Tidsskr. 1926. Bd 89, s. 351—354, 425.

3808. **Elfstrand, Percy,** Då ryssen hälsade på i Gefletrakten 1719.
Gefle-Posten 1927, Julnummer, s. 11—14. Med 5 illustr. 4:o.

3809. **Thomson, A.,** Andreas Rydelii memorial vid 1738—39 års riksdag.
Kyrkohistorisk årsskr. 1926 (tr. 1927). Årg. 26, s. 193—202. Med 1 bilaga.

3810. **Bordeaux, Henry,** Châteaux en Suède. Le théâtre du roi. 1. Le château de Drottningholm. 2. Education de prince. 3. Le théâtre de Gustave III. 4. Le dernier acte.
Le revue de Paris 1927. Année 34, N:o 18, s. 241—269.

3811. **Gazier, Cécile,** Une marquise libérale sous Louis XV. Madame de Mesmes et Gustave de Suède.
Le correspondent 1927. Année 99. Livraison 6, s. 892—904.

3812. [**Swahn, Wald.**], Ur livet och luntorna. När Sverige betalade skatt till Marocko. Roande anteckningar av konsulatsekreteraren *O. Agrell.* Av *Wolodja.*
Stockholmstidningen 1927, N:o 263 ($^{28}/_{9}$).

3813. **Stavenow, Ludvig,** Ur konung Gustav III:s och statssekreterarens friherre Erik Ruuths brevväxling. Bidrag till historien om det svensk-ryska krigets 1788—1790 finansiering. 3. Under fälttåget 1790. 1. Progr. 55 s. Med 2 bilagor. Uppsala, Lundeqvistska bokh. Pr 1 kr. 75 öre.

3814. Stemninger i Norge omkr. 1790. Breve fra den engelske konsul i Oslo [John Mitchell]. Ved *Alexander Bugge.*
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1927. Femte Rekke. Bd 7, s. 108—113.

3815. **Söderberg, E. N.,** Drottning Fredrika. Några drag ur en tragisk levnadssaga. 1—3.
Nya Dagligt Allehanda 1926, N:o 290 (24/10), 297 (31/10), 304 (7/11).

3816. **Hedvig Elisabeth Charlotta,** Dagbok. D. 6 1797—1799. Översatt och redigerad av *Cecilia af Klercker, född Lewenhaupt.* VIII + 353 s. + 2 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 13 kr.
Rec. i Stockholmstidningen 1927, N:o 263 (28/9) av *Oscar Wieselgren;* i Nya Dagligt Allehanda 1927, N:o 289 (22/10) av *Knut Hagberg;* i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1927, 9/10 av *Gunnar Carlquist.*

3817. **Holmberg, Ernst,** Ur kommendantens på sjökastellet Kungsholmen dagjournal krigsåren 1808—1809.
Kommendantens namn var *Gustaf Henrik Bagge.*
Blekinge hembygdsförbunds årsbok 1927. D. 1, s. 52—60.

3818. **[Winblad von Walter, Fr.],** Sandels adjutant. [*Johan Jakob Burman.*]
Vår hembygd. Hälsingland o. Härjedalen 1925. Årg. 2, s. 32—40.

3819. **No[rdenskjö]ld, O[lof],** När Svea livgarde degraderades. En orättvis skymf i en kritisk tid.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 198 B (28/8).

3820. **Forssell, Nils,** Karl XIV Johan och hans svenska konungagärning. En orientering inom den senaste forskningen.
Nord. tidskr. (Letterst.) 1927. N. S. Årg. 3, s. 22—36.

3821. **Hamilton, Knut,** Tal för Karl Johans minne vid Karl Johans förbundets högtidsmiddag den 11 maj 1925.
Karl Johans förbundets handlingar för åren 1923—1926 (tr. 1927), s. 72—74.

3822. **Hammarskjöld, Hj. L.,** Tal för Karl Johans minne vid Karl Johans förbundets högtidsmiddag den 11 maj 1923. — Tal för Karl Johans minne vid Karl Johans förbundets högtidsmiddag den 12 maj 1924. — Tal för Karl Johans minne vid Karl Johans förbundets högtidsmiddag den 11 maj 1926.
Karl Johans förbundets handlingar för åren 1923—1926 (tr. 1927), s. 63—71, 75—79.

3823. **Götze, Alfred,** Bernadotte als Gieszener Ehrendoktor.
Nachrichten der Gieszenger Hochschulgesellschaft 1927. Bd 6, s. 44—46 + 1 Taf.

3824. **Löwenhielm, C. A.,** Om Karl Johan. Medd. av *Herman Brulin.*
Hist. Tidskr. 1927, s. 416—439.

3825. **Forssell, Nils,** Karl Johan och Napoleon. Moderna synpunkter och rön.
Finsk tidskr. 1927. T. 103, s. 236—247.

3826. **Morén, F. W.,** Kring 1812 års politik. Studier i svensk och dansk utrikespolitik från Pommerns ockupering 1812 till vapenvilan i Poischwitz 1813. Akad. avh. XVIII + 342 s. Sthlm, Seelig & C:o. Pr. 10 kr.

3827. **Morén, F. W.,** Englands subsidier åt Sverige under år 1812.
Hist. Tidskr. 1927, s. 180—182.

3828. **Sundin, C. E.,** Sommarfälttåget 1813 med särskilt avseende på den av Karl Johan ledda nordarmén. Föredrag vid Karl Johans förbundets högtidssammankomst den 11 maj 1926.
Karl Johans förbundets handlingar för åren 1923—1926 (tr. 1927), s. 43—62.

3829. Brev frå 1814. Med. ved *Arne Bergsgård*.
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1927. Femte Rekke. Bd 7, s. 114—117.

3830. **Tingsten, Lars,** Från konventionen i Moss till den svensk-norska riksakten.
Hist. Tidskr. 1927, s. 217—287.

3831. **Wieselgren, Oscar,** Från Karl Johans kronprinstid. C. A. Grevesmöhlens brev nyförvärv till kungl. biblioteket.
Stockholmstidningen 1927, N:o 295 B, Söndagsbilaga (30/10).

3832. **Swahn, Wald.,** När den avsatte Gustaf IV Adolf skulle bli kung på S:t Barthélemy. En högförräderisak och en halshuggning, som aldrig blev av. Ett à propos till 50-årsminnet av vår sista kolonis försäljning.
Veckojournalen 1927, N:o 31, s. 24—25, 40.

3833. **L[in]d, M[agnus],** När Carl XV föddes för hundra år sedan. Hur händelsen celebrerades i Stockholm och här i Skåne. Fest på Lunds universitet, militärparad och rådhusbal i Malmö.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 117 (2/5).

3834. **Dunér, Arthur,** Hur en konung reste för hundra år sedan. [Karl XIV Johan.]
Nya Dagligt Allehanda 1926, N:o 171 (27/6).

3835. **Swahn, Wald.,** När drottning Desideria besökte Kalmar 1827.
Swahn, Wald., Småstadens ande (1926), s. 215—236.

3836. **Spångberg, Valfred,** Liberalismen i svensk politik. H. 1. 97 s. 2. 122 s. Med många portr. i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 1 kr. häftet.
Verdandis småskrifter. 310, 311.

3837. En brevväxling från orosåret 1838. Meddelad av *Knut Wichman*.
Karl Johans förbundets handlingar för åren 1923—1926 (tr. 1927), s. 117—132.

3838. **Wichman, Knut,** Karl XIV Johans regering och den liberala oppositionen under 1830-talets senare hälft. Akad. avh. [Uppsala.] XIV + 243 s. Göteborg, Pehrssons förlag. Pr. 6 kr.
Rec. i Stockholmstidningen 1927, N:o 160 (16/6) av *Oscar Wieselgren*; i Svenska Dagbladet 1927, N:o 256 (21/9) av *Nils Forssell;* i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1927, 9/8 av *Gunnar Carlquist.*

3839. **Seip, D. A.,** Henrik Wergeland og jödene i Sverige.
Edda 1927. Bd 26, s. 113—145.

3840. **Büscher, Alfred,** Schweden-Norwegen und die schleswig-holsteinische Frage in den Jahren 1848-63. Inaug. Diss. 170 s. Greifswald.

3841. **Forssell, Arne,** Gripenstedt och lönereglering en 1856—1860.
Från svenska statsförvaltningen 1927. Årg. 18, s. 59—66.

3842. **Hjelm, Andreas,** Christian Birch-Reichenwald og ministerkrisen i 1861. Et bidrag til den norsk-svenske unions historie.
Avhandlinger fra universitetets historiske seminar. Bd 6, s. 159—34 + 1 portr.

3843. **Naumann, Erik,** Sveriges erkännande av konungariket Italien. [1861.]
Sverige-Italien. Tidskr. utg. av svensk-italienska föreningen 1927. Årg. 1, s. 8—13. Med 1 facs. tr.

3844. **Lindeberg, Hj.,** 50 år sedan prinsen av Wasa dog. Ett blad ur en svensk tronföljares levnadsöden.
Svenska Dagbladet 1927, N:o 203 (30/7).

3845. **Hedén, Erik,** Emil Key och lantmannapartiet.
Hedén, Erik, Politiska essayer, s. 118—141. Med 1 portr.

3846. **Nyblom, Knut,** Konung Gustaf som student och Uppsalasångare för 50 år sedan. Några minnesanteckningar.
Stockholmstidningen 1927, N:o 63 B, Söndagsbilaga (^{6}/3).

3847. **Carleson, C. N.,** Svenska socialdemokratins ursprung. En återblick. 108 + (1) s. Sthlm, Tidens förlag. Pr. 2 kr.

3848. **Lindgren, John,** Det socialdemokratiska arbetarpartiets uppkomst i Sverige 1881—1889. Akad. avh. [Uppsala.] 349 + (1) s. Med 5 bilagor. Sthlm, Arbetarnas kulturhistoriska sällskap.
Skrifter utgivna av Arbetarnas kulturhistoriska sällskap. Bd 1.
Rec. i Statsvetenskaplig tidskr. 1927. Årg. 30, s. 334—337 av *Herbert Tingsten;* i Tiden 1927, s. 292—304 av *Fr. Ström.*

3849. **Fridholm, Rolf,** Folkriksdagarna 1893 och 1896.
Statsvetenskaplig tidskr. 1927. Årg. 30, s. 411—440.

3850. **Branting, Hjalmar,** Tal och skrifter i urval. Redaktion: *Z. Höglund, Georg Branting, Arthur Engberg, Gustav Möller* och *Rickard Sandler.* D. 2. Socialistisk samhällssyn. 2. 3. Kampen för demokratin. 1. 4. Kampen för demokratin. 2. Sthlm. Tidens förlag. Pr. 4 kr. 50 öre delen.

3851. **Knudsen, Gunnar,** Fra 1905.
Samtiden 1927. Aarg. 38, s. 21—25, 89—92.

3852. **Hagerup-Bull, E.,** Endnu litt »fra 1905».
Samtiden 1927. Aarg. 38, s. 269—276.

3853. **Lee, Sidney,** King Edward VII. A biography. Vol. 2. The reign 22nd january 1901 to 6th may 1910. X + (1) + 769 s. + 5 portr. o. 1 pl. London, Macmillan and Co.
Chap. 13. The separation of Sweden and Norway, 1905. S. 315—326.

3854. Kung Edward ville föregripa den svensk-norska uppgörelsen. Hemliga dokument från 1905. Ett synnerligt märkligt kapitel ur sir Sidney Lees nyutkomna biografiska verk. Kung Christian IX iakttog orubbligt en lojal hållning mot Sveriges konungahus. (Se N:o 3853.)
Svenska Dagbladet 1927, N:o 280 (^{15}/10).

3855. **Coyet, Henriette,** Kronprinssessan Margareta. Ett minne som lever.
Skåne. Årsbok 1927, s. 3—14 + 1 portr. o. 2 portr. i texten.

3856. **Poincaré, Raymond,** Au service de la France. Neuf années de souvenirs. T. 4. L'union sacrée 1914. Avec quatorze gravures hors text. 551 s. Paris, Plon.
Chap. 8 handlar om Poincarés besök i Stockholm juli 1914.

3857. Sveriges och Danmarks konungar sökte verka för fredsslut 1915. Konung Gustaf förklarade sig i brev till tsaren redo erbjuda sina tjänster i detta syfte. Kung Christian intervenerade hos kejsar Wilhelm till förmån för freden.
Stockholmstidningen 1927, N:o 139 (^{24}/5).

3858. **Gummerus, Herman,** Jägare och aktivister. Hågkomster från krigsåren i Stockholm och Berlin. 397 s. Helsingfors, Söderström & C:o. Pr. 12 kr.
Kap. 8. Stockholmspolitik under våren 1916.
Rec. i Dagens Nyheter 1928, N:o 8 (^{10}/1) av *J. W[ickma]n.*

3859. **Hedén, Erik,** En ensam röst i Ålandsfrågan.
Hedén, Erik, Politiska essayer, s. 279—292.

3860. Recueil des traités, convention et autres actes diplomatique de la Suède entièrement ou partiellement en vigueur au 1er janvier 1926. Publié

par *Sten Lewenhaupt.* T. 1. XI + 764 s. 2. XXVIII + 962 s. Sthlm. Utrikesdepartementet 1926, 27. Pr. T. 1. 10 kr. 2. 12 kr.

3861. **Carlgren, Wilh.,** Med folket för fosterlandet. 8 dec. 1907—8 dec. 1927.
Stockholmstidningen 1927, N:o 330 B, Söndagsbilaga (4/12).

Biografi och genealogi.

3862. **Aktstycke,** Ett, om frälsegravar i Karlstads stift 1756. Utgivet av *C. E. Nygren.*
Värmland förr och nu 1927. H. 25, s. 103—132.

3863. **Elgenstierna, Gustaf,** Den introducerade svenska adelns ättartavlor Med tillägg och rättelser. D. 3. Gadde—Höökenberg. X + 796 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 60 kr.

3864. **Hasselberg, Bertil.** Norrlands präster genom tiderna.
Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok 1927, s. 118—142. Med 1 illustr.

3865. **Herdaminne,** Växjö stifts, utgivet av stiftets herdaminneskommitté. D. 2 utarbetad av *Gotth. Virdestam.* 404 + (2) s. Med många portr. och illustr. i texten. Växjö, Axel Quidings bokh. Pr. 11 kr.

3866. **Jörgensen, Ellen,** Nordiske Studerende ved universitet i Louvain.
[Dan.] Hist. Tidsskr. 1925. Niende Række. Bd 3, s. 385—389 och Personalhistorisk Tidsskr. 1926. Ottende Række. Bd 5, s. 118—122.

3867. **Kuylenstierna, Osw.,** Hjältarna i Fänrik Ståls sägner. Med 45 illustr. 225 s. Åhlén & Åkerlund. Pr. 4 kr. 50 öre.
Förut delvis tryckt i »Allt för alla» 1927.

3868. **Lexikon,** Svenskt biografiskt. Redaktionskommitté: *J. A. Almquist, E. Naumann, H. Schück, L. Stavenow.* Redaktör: *B. Boëthius.* H. 31—35. Bülow—Cedergren. 801 + (12) s. Med många portr. Sthlm, Bonnier. Pr. 7 kr. häftet.

3869. **Matrikel,** Lunds universitets. Utg. av *P. Wilner.* 1. 1667—1692. 48 + II s. 2. 1692—1720. S. 49—86 + s. III—IV. Lund, C. W. K. Gleerup 1926, 27. Pr. 1 kr. 50 öre häftet.
(Album Academiæ Carolinæ.)
Universitetsprogram.

3870. **Matrikel,** Uppsala universitets. 12. 1760—1770. På uppdrag av universitetets rektor utgiven av *A. B. Carlsson.* S. 79—161. Uppsala, Lundequistska bokh. Pr. 2 kr. 50 öre.
Uppsala universitets årsskr. 1927. Progr. 7.

3871. **Schimmelpfennig, C. F. W., & Ahlberg, K.,** Sveriges apotekarhistoria från konung Gustaf I till närvarande tid. H. 32—36. S. 2000—2365. Sthlm, Ernst Westerberg 1926. Pr. H. 32—33: 8 kr., 34—35: 8 kr., 36: 5 kr.

3872. **Strömberg, K. W.,** Postmästare i Söderköping från äldre tid till våra dagar.
S:t Ragnhilds gilles årsbok 1924, s. 30—41. Med 7 illustr.

3873. **Rein, G.,** *Karl Johan Adlercreutz.* Försök till levnadsteckning. D. 2. XII + 822 s. + 1 portr. Helsingfors. Pr. 90 m.
Svenska litteratursällskapet i Finland. 196.
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1927. Årg. 12, s. 194—198 av *E. Anthoni.*

3874. **Ahnlund, N.,** *Claes Annerstedt* 7 juni 1839—20 november 1927.
Nord. tidskr. (Letterst.) 1927. N. S. Årg. 3, s. 588—598.

3875. **Lundberg, Oskar,** Claës Annerstedt †.
Upplands fornminnesförenings tidskr. 1927. Bd 10: H. 2, s. 166—171. Med 2 fig.

3876. **S[tavenow], L.,** Claës Annerstedt †.
Hist. Tidskr. 1927, s. 440—443.

3877. **Lundberg, Torsten,** *Ansgar* och Sverige.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 299 (3/11).

3878. **Rafn, Holger,** Ansgar. 195 + (1) s. Khvn, Det danske Missionsselskab 1926.» Pr. 2 kr. 25 öre.

3879. **Eckhoff, Märta, född Leijonhufvud,** *Sigrid Banér.* [Dotter till Gustaf Banér, † 1600.]
Arte et marte. Årsskrift för riddcrskapet och adeln 1927, s. 10—16. Med 3 illustr.

3880. **[Norberg, Ivar],** Med kronan på värjspetsen. *Nils Bielke,* Carl XI:s vän och vapenbroder, dömd för förräderi. En äventyrlig hjältebana från det svenska enväldets dagar. Av *O. N—ll.*
Dagens Nyheter 1927, N:o 316, Söndagsbilaga (20/11).

3881. [Avhandlingar om lagman *Birger Petersson.*]
Upplands fornminnesförenings tidskr. 1927. Bd 10: H. 2, s. 1—43. Med 14 fig.
Åke Holmbäck, Tal vid minnesfesten över lagman Birger Petersson; *Yngve Brilioth,* Birger Petersson; *Axel Nelson,* Lagman Birgers begravningskostnader; *Bengt Thordeman,* Lagman Birgers gravsten i Uppsala domkyrka.

3882. **Wieselgren, Oscar,** Ur ett helgons liv. [*Birgitta.*]
Stockholmstidningen 1927, N:o 253 B, Söndagsbilaga (18/9).

3883. **Cohn, A. F.,** *Branting.*
Deutsch-nordisches Jahrbuch für Kulturaustausch und Volkskunde 1925, s. 35—41.

3884. **Hedén, Erik,** Hövdingen. Till Hjalmar Brantings 50-årsdag.
Hedén, Erik, Politiska essayer, s. 223—229. Med 1 portr.

3885. **Moberg, Carl Allan,** Biskop *Brynolf av Skara,* vår första kyrkokomponist.
Kyrkohistorisk årsskr. 1926 (tr. 1927). Årg. 26, s. 175—192.

3886. **Geijer, Herman,** Den verklige Sven Duva. [*Johan Zacharias Bång.*]
Svenska Dagbladet 1927, N:o 156, Söndagsbilaga (12/6).

3887. **Hornborg, Eirik,** Legenden om Sven Dufva. [Bång.]
Finsk tidskr. 1927. T. 102, s. 393—399.

3888. **Kuylenstierna, Osw.,** Från Svensksund till Sveaborg. Några nya studier kring namnet *Carl Otto Cronstedt,* »förrädaren på Sveaborg». — Var Sveaborgs kommendant 1808 mutad av ryssarna?
Svenska Dagbladet 1927, N:o 183, Söndagsbilaga (10/7), 231 (27/8).

3889. **Cederberg, A. R.,** Mõningaid jooni Tartu-Pärnu ülikooli ajaloost. [Några drag ur Dorpat-Pernau universitets historia.] 1. Kindralkuberner *Erik Dahlberg* ja Pärnu ülikool aastal 1699. [Generalguvernör Erik Dahlberg och Pernau universitet 1699.] 2. Pärnu

ülikool sõja-aastail 1700/1701. [Pernau universitet under krigsåren 1700/1701.]
Ajalooline ajakiri 1927, s. 1—11, 65—80.

3890. **Cederberg, A. R.,** Var är Erik Dahlbergs båge?
Stockholmstidningen 1927, N:o 97 B, Söndagsbilaga (10/4).

3891. [**Wickmann, V. K. E.**], *Georg Carl von Döbeln* i verkligheten och i Runebergs diktning. Av *Gånge Rolf.*
Hufvudstadsbladet 1926, N:o 129 (16/5), 136 (23/5).

3892. **Härnelius, Axel,** *Anders Ekman.* En av frihetstidens myndigaste borgmästare.
Hembygden. Utgiven av Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund 1927, s. 21—31. Med 3 illustr.

3893. **Mannström, Oscar,** *Oskar Ekman* 1812—1907. En levnadsteckning. VIII + 264 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokf. Pr. 5 kr. 50 öre.

3894. **Fogelqvist, T.,** Drottningens vän. [*Axel von Fersen d. y.*]
Fogelqvist, T., Typer och tänkesätt, s. 231—254.

3895. **T[oll], H[ans],** »*Folkungabrunnen*».
Östgöta Correspondenten 1924, N:o 198 (26/8).
»Folkungastudier». 4.

3896. **Lindeberg, Hj.,** *Georg Heinrich von Görtz.* Ein deutscher Organisator in Schwedens Kriegszeit vor 200 Jahren.
Deutsch-nordisches Jahrbuch für Kulturanstausch und Volkskunde 1926, s. 84—98.

3897. **Hedén, Erik,** *Adolf Hedin.*
Hedén, Erik, Politiska essayer, s. 142—167. Med 1 portr.

3898. **Hermelin, Joseph,** Släktsägner och minnen. 296 s. Med många illustr. i texten. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 6 kr. 75 öre.

3899. Landshövding *Hans Hjärta* och hans femårsberättelse 1822. 14 s. Falun 1926.

3900. **L[andqvist], J.,** *Lars Hierta* — den svenska pressens föregångsman.
Aftonbladet 1927, N:o 129 (13/5).

3901. **Hedén, Erik,** *Harald Hjärne.*
Hedén, Erik, Politiska essayer, s. 168—199. Med 1 portr.

3902. **Mager, Carl,** Der schwedische Feldmarschall *Gustav Horn* in bayerischer Gefangenschaft.
Die ostbairischen Grenzmarken 1925, s. 65—69, 138—146. Med 5 illustr. 4:o.

3903. **Helander, Abel,** *Daniel Niklas v. Höpken* 1669—1727. Akad. avh. 250 + (1) s. + 1 portr. Sthlm, Fritzes bokf. Pr. 3 kr. 50 öre.

3904. [**Dalkvist, O.**], Från borgmästarstolen till Marstrands fästning. [*Gustaf Kierman.*] Av *Kameralist.*
Arbetarbladet 1926, N:o 106 (10/5).

3905. **Lagergren, Cl.,** Mitt livs minnen. D. 6. 433 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 12 kr.
Rec. i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1927, 4/12 av *Gunnar Carlquist.*

3906. **Liljedahl, Ernst,** Anor och minnen. En studie över östgötaslägterna *Liljedahl* och Wallman jämte befryndade släkter. D. 1. 2?? + (3) s. Med 40 planscher. Linköping, Henric Carlsons bokh. Pr. 12 kr.

3907. **Isberg, A. U.,** En karolin och hans ättlingar. [*von Linde.*] Med illustrationer. Kulturhistoriska skildringar från Karlarnes tid. 231 s. + 1 pl. o. 1 karta. Malmö, Förf. Pr. 10 kr.

3908. **Löwenhielm, C. G.,** Greve Carl Gustaf Löwenhielms minnen. Utg. av *Natalie Rosensvärd, född Löwenhielm.* D. 1. 220 + (1) s. 2. 188 + (1) s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. D. 1. 5 kr. 75 öre. 2. 5 kr. 25 öre.
D. 1 rec. i Svenska Dagbladet 1927, N:o 170 (27/6) av *Nils Ahnlund;* i Nord. tidskr. (Letterst.) 1927. N. S. Årg. 3, s. 394—395 av [*Gustaf*] *J*[*acο*]*b*[*so*]*n*. D. 2 rec. i Svenska Dagbladet 1927, N:o 347 (21/12) av *Nils Ahnlund;* i Sydsvenska Dagbladet Snällposten av *Gunnar Carlquist.* D. 1. 19/6, 2. 23/12.

3909. **Melander, E.,** Nya blad ur min levnadsbok. (De sista i följden.) 368 s. Med många illustr. i texten. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 9 kr.

3910. **Kuylenstierna, Osw.,** En sjörövare som Göteborgsskildrare. [*John Norcross.*]
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 76 (3/4).

3911. **Ahnlund, Nils,** Från *Olof Rudbecks* ungdom.
Personhistorisk tidskr. 1927. Årg. 28, s. 1—7.

3912. **Lindberg, Gustaf,** *Johannes Rudbeckius* som predikant. 246 s. Sthlm, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Pr. 5 kr. 75 öre.
Rec. i Kristendomen och vår tid 1927. Årg. 22, s. 330—332 av *A. Gierow.*

3913. **Swahn, Wald.,** Tre Golgatadagar ur en statsfånges liv. Ur en outgiven brevsamling från förmyndarregeringens dagar. [*Magdalena Rudenschöld.*]
Stockholmstidningen 1927, N:o 56 B, Söndagsbilaga (27/2). Även i *Swahn, Wald.,* En skvallerkrönika från 1790-talets Stockholm och andra glimtar ur brev och kulturhistorisk forskning, s. 27—46.

3914. **Röslö, P. J.,** *Torsten Rudenschöld.* En man för folket. 1—2.
Arbetarbladet 1925, N:o 21 (27/1), 24 (30/1).

3915. **Lövgren, Birger,** Som svensk gesant till »turkiske kejsaren». Hov- och krigsrådet *Klas Rålambs* upplevelser under sin äventyrliga resa till Konstantinopel 1657—1658. Intressanta iakttagelser från färden genom Ungern, Valakiet och Turkiet.
Dagens Nyheter 1927, N:o 109, Söndagsbilaga (24/4).

3916. Ur prosten *Henrik Schönbecks* memoarer från 1800-talets förra hälft. Utgivna av *H. Schönbeck.* Med förord av *Nils Erdmann.* 414 + (2) s. Med många portr. i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 9 kr. 25 öre.
Rec. i Dagens Nyheter 1927, N:o 330 (4/12) av *T. F*[*ogelqvis*]*t;* i Stockholmstidningen 1927, N:o 331 (5/12) av *Oscar Wieselgren;* i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1927, 7/12, av *Gunnar Carlquist.*

3917. **Forsstrand, Carl,** Den siste rikskanslern [*Fredrik Sparre*] och hans döttrar samt andra gustavianska minnen. Med illustrationer. 226 s. Sthlm, Geber. Pr. 6 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1927, N:o 321 (25/11) av *Nils Ahnlund;* i Stockholmstidningen 1927, N:o 323 A (27/11) av *Wald. Swahn.*

3918. **Hedberg, Tor,** *Karl Staaff.* Tal vid minnesfesten å Strand hotell i Stockholm den 10 oktober 1915.
Hedberg, Tor, Minnesgestalter, s. 5—11. Med 1 portr.

3919. **Hedén, Erik,** Karl Staaff.
Hedén, Erik, Politiska essayer, s. 200—222. Med 1 portr.

3920. **Hage, Berndt,** I *Peder Svenssons* Vibberboda.
Veckojournalen 1926, N:o 7, s. 20—21. Med 5 illustr.

3921. **Uggla, Arvid Hj.,** En svensk officers resa på kontinenten under den Napoleonska världsfredens år. Meddelanden ur *J. H. Tavasts* resedagbok. Föredrag vid Karl Johans förbundets högtidssammankomst den 11 maj 1923.
Karl Johans förbundets handlingar för åren 1923—1926 (tr. 1927), s. 19—42.

3922. **Newman, Ernst,** *Peter Wieselgren.*
Svenska Dagbladet 1927, N:o 280 (15/10).

Heraldik, numismatik och sfragistik.

3923. **Ossbahr, C. A.,** Mynt och medaljer slagna för främmande makter i anledning av krig mot Sverige. Tillägg till B. E. Hildebrands Sveriges och svenska konungahusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer. 266 + (1) s. + 48 pl. s. Sthlm (tr. i Uppsala). K. vitt.-, hist.- och antikvitetsakademiens förlag. Pr. 25 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1927, N:o 352 (28/12) av *T. H[edberg].*

3924. **Toll, Hans,** Unionssköldar och Unionsbanér.
Personalhistorisk Tidsskr. 1926. Ottende Række. Bd 5, s. 173—17?.

3925. **Ulander, Hugo,** Söderköpings stadsvapen. En historisk utredning.
S:t Ragnhilds gilles årsbok 1925, s. 85—88. Med 8 fig.

Krigshistoria.

3926. **Bohlin, Nils,** Nya Älvsborgs restaurering nalkas sin fullbordan. Det vackra fästet räddat från den hotande förstörelsen.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 228 B (2/10).

3927. **Dahl, Härje,** Rotering i Härjedalen.
Vår hembygd. Hälsingland o. Härjedalen 1926. Årg. 3, s. 74—75.

3928. **Försvar,** Sveriges. Historisk översikt av dess allmänna utveckling och de enskilda förbandens liv genom seklerna. Utgiven under redaktion av *C. W. Kleen* och *E. H. K:son Björn.* D. 1. 280 s. + 48 pl. s. + 5 kartor. Sthlm, Svenska bokcentralen. Pr. 30 kr.
Innehåller bl. a.: *F. Wernstedt,* Härorganisationens utveckling; *Torsten Holm,* Fälttåg och fältherrar; *H. Strömbäck,* Sjöförsvaret.
Rec. i Svenska Dagbladet 1927, N:o 348 (21/12) av *H. J.*

3929. **Historia,** Kungl. Fortifikationens. D. 4: 2—3. Fortifikationsstatens och avlöning 1721—1811. X s. + s. 231—438. Sthlm 1923, 26.
4: 2 o. 4: 3 utarbetade av *Ernst Ericsson.*
Tidskr. i fortifikation. Bihang.

3930. **Holm, T.,** Översikt över Sveriges krig under 1600-talets senare hälft. Med 4 kartor och 11 skisser i texten. 209 s. Sthlm, Militärlitteraturföreningens förlag. Pr. 4 kr.
Militärlitteraturföreningens förlag. 148.
Rec. i Kungl. krigsvetenskaps-akademiens tidskr. 1927. Årg. 94, s. 391—394 av *W.*

3931. **Holmberg, Ernst,** Hur tapperheten belönades i äldre tider.
Tidskr. i sjöväsendet 1927. Årg. 90, s. 302—312.

3932. **Kuylenstierna, Osw.,** Artillerimuseum 1877—1927.
Artilleritidskr. 1927. Årg. 56, s. 147—158.

3933. **M[annerfelt], M.,** Göteborgs borgerskaps militärkår.
Göteborgs försvar 1926, s. 32—35. Med 1 fig.

3934. **Ramel, O. M.,** Kungl. Skånska husarregementets pukor.
Skåne. Årsbok 1927, s. 58—62. Med 3 illustr.

3935. **Silfverstolpe, Carl,** Kungl. Svea livgardes 400-årsjubileum. Minnesskrift jämte tal, kort historik, manöverskämt samt skildring av en beväringsinryckning för fyrtio år sedan. Med 8 planscher. 87 + (2) s. Sthlm, Åhlén & Åkerlund. Pr. 2 kr. Av detta arbete utgives samtidigt en bibliofilupplaga i 350 numrerade exemplar.

3936. **Stecksén, Birger,** Några uppgifter om utvecklingen av expeditionstjänsten vid de lägre truppförbanden.
Kungl. krigsvetenskaps-akademiens tidskr. 1927, s. 326—340.

3937. **Ström, Nils,** Delineation uppå det defensionswärck som efter hans excellences kongl. rådets och ammiral-generalens högwälborne grefwe Hans Wachtmeisters gottfinnande uthi januarii månad 1710 blef inrättat omkring och i staden Carlscrona.
Blekinge hembygdsförbunds årsbok 1927. D. 1, s. 163—164. Med en karta, s. 168—169.

3938. **Uddgren, H. E.,** Om Backamo och andra mötesplatser samt om lägerliv, övningar m. m. under fredstjänstgöringen vid Kungl. Bohusläns regemente 1661—1926. Delvis utarbetad efter forskningar av löjtnant *Carl Pihlgren*. Med 109 illustr. 111 + (1) s. Uddevalla, Hallmans bokh. 1926. Pr. 3 kr.

3939. **Wernstedt, F.,** Några detaljer från arméns mobilisering och uppmarsch vid stora nordiska krigets utbrott.
Karolinska förbundets årsbok 1926 (tr. 1927), s. 75—146.

3940. **Westman, Axel,** Halmstads skarpskyttekår.
Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1925. Årg. 2, s. 95—104. Med 5 bilder.

Litteratur- och konsthistoria.

3941. **Ahnlund, N.,** Konungastyrelsen och Erikskrönikan.
Svenska Dagbladet 1927, N:o 151 (7/6).

3942. **Bæckström, Arvid,** Ur Gustavsbergs 100-åriga historia.
Stockholmstidningen 1927, N:o 42 (13/2).

3943. **Boëthius, Gerda,** Studier i den nordiska timmerbyggnadskonsten från vikingatiden till 1800-talet. En undersökning utgående från Anders Zorns samlingar i Mora. (3) + 355 s. Med 375 fig. 4:o. Sthlm, Fritzes bokh. Pr. 25 kr.
Studier från Zornska institutet för nordisk och jämförande konsthistoria vid Stockholms högskola. 5.

3944. **Bolin, Gunnar,** Till dateringen av Erikskrönikan.
Hist. Tidskr. 1927, s. 288—309.

3945. **Cornell, Henrik,** Gustaf II Adolf i vax och pärlemor. Ett litet bidrag till det föga studerade kapitlet om hjältekonungens porträtthistoria.
Upsala Nya tidning 1926, N:o 9263 B (20/8).

3946. **Cornell, Henrik,** Studier över uppländska kyrkmålningar.
Upplands fornminnesförenings tidskr. 1927. Bd 10: H. 2, s. 44—66. Med 14 fig.

3947. **Hahr, Aug.,** Skandinaviska adelsborgar från senare medeltid och nyare tidens början. Forna förbindelser mellan svenskt och danskt. 71 s. Med 61 fig. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 2 kr. 25 öre.
Skrifter utgivna av K. humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala. 24: 8.

3948. **Herlitz, N.,** Nordisk tidskrift under femtio år.
Nord. tidskr. (Letterst.) 1927. N. S. Årg. 3, s. 558—587. Med flera portr. i texten.

3949. **Hjärne, Erland,** Erik Benzelius d. y. och hans sagesmän. Några annotationer till Anecdota Benzeliana.
Symbola litteraria. Hyllningsskrift till Uppsala universitet vid jubelfesten 1927 från universitetsbibliotekets tjänstemän och universitetets boktryckare Almqvist & Wiksells boktryckeri-a.-b., s. 149—185.

3950. **Hofrén, Manne,** Karolinskt byggnadsskick i Kalmar norra del.
Tjustbygdens kulturhistoriska förening 1926. Meddelanden. H. 1, s. 22 – 31. Med 11 bild.

3951. **Josephson, Ragnar,** Frihetstidens mästerbyggare.
Upplands fornminnesförenings tidskr. 1927. Bd 10: H. 2, s. 105—119. Med 18 fig.

3952. **Kyrkor,** Sveriges. Konsthistoriskt inventarium med stöd av K. vitt.-, hist.- och ant.-akad. utgivet av *S. Curman* och *J. Roosval*. Blekinge. Bd 1: H. 1. Kyrkor i Östra härad av *William Anderson*. Stockholms kyrkor. Utg. med bidrag av Samfundet S:t Erik. Bd 1: H. 2. S. Nikolai eller Storkyrkan. D. 2. Byggnadshistoria av *Johnny Roosval*. Bd 6: H. 1 S. Klara kyrka. D. 1. Församlingshistoria av *N. Staf*. Sthlm, Svenska bokhandelscentralen a.-b. 1926, 27. Pr. Blekinge 1: 1: 13 kr. Stockholms kyrkor Bd 1: 2: 15 kr. 6: 1: 12 kr.

3953. **Landberg, Georg,** Om källorna till vår yngsta rimmade rikskrönika 1452—1520.
Samlaren 1926. N. F. Årg. 7, s. 133—149.

3954. **Lundberg, Erik,** Järnbeslagna dörrar från romansk tid i Östergötland.
Rig 1927, s. 49—60. Med 12 fig.

3955. **Lundberg, Erik,** Östergötlands romanska landskyrkor. Försök till gruppering.
Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1927—28, s. 2—83. Med 65 bilder i texten.

3956. **Lundberg, Gunnar W.,** Ur Bellmans värld. Personhistoriska anteckningar till Fredmansdikten.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1927, s. 47—80. Med 6 fig.

3957. **Malmborg, Gösta,** Till ståletsningens historia i Sverige.
Rig 1927, s. 139—152. Med 12 fig.

3958. **Milch, Werner,** Gustav Adolf in der deutschen und schwedischen Literatur. XII + 136 s. Breslau, M. & H. Marcus 1928 [1927].
Germanistische Abhandlungen. Herausgegeben v. Walther Steller. H. 59.

3959. **Palmblad, Harry V. E.,** Strindberg's conception of history. (8) + 196 s. New York, Columbia university press.

3960. **Romdahl, Axel L.,** Svenskt folkliv i svensk målarkonst. Några konturer.
Ord och bild 1927. Årg. 36, s. 385—400 + 2 pl. o. 15 illustr. i texten.

3961. **Romdahl, Axel L.,** Vasatiden som kulturell brytningstid.
Nationalmusei årsbok 1926 (tr. 1927). Årg. 8, s. 19—33. Med 6 fig. 4:o.

3962. **Rydbeck, Otto,** De äldsta kända byggmästarna i Skåne. En studie. S. 15—38 + 19 pl. 4:o. Lund, Gleerups universitets bokh. Pr. 3 kr.
Särtryck ur Tidskrift för konstvetenskap. Årg. 11.

3963. **Rydbeck, Otto,** Våra ödekyrkor.
Lunds stifts julbok. Årg. 19, s. 120—135. Med 9 fig.

3964. **Sauerlandt, Max,** Ett porträtt av Gustav II Adolf i Hamburg.
Nationalmusei årsbok 1926 (tr. 1927). Årg. 8, s. 34—37. Med 1 portr. 4:o.

3965. **Schück, H., & Warburg, K.,** Illustrerad svensk litteraturhistoria. 3:e fullständigt omarbetade uppl. utg. av *Henrik Schück*. D. 2. Reformationstiden och stormaktstiden. XII + 468 s. + 27 pl. D. 3. Frihetstiden. XIII + (1) + 626 s. + 44 pl. Sthlm, Hugo Geber. D. 2. Pr. 20 kr. 3: 25 kr.
D. 2 rec. i Stockholmstidningen 1927, N:o 247 (12/9) av *Oscar Wieselgren;* D. 3 rec. i Stockholmstidningen 1927, N:o 337 (11/12) av *Oscar Wieselgren;* D. 1–3 rec. i Ord och bild 1927. Årg. 36, s. 747—752 av *Arthur Nordén.*

3966. **Spökslottet.** Konst- och kulturhistoriska studier. 156 s. Med många illustr. i texten o. 18 bilagor. Sthlm, Fritzes bokf. Pr. 5 kr.
Innehåller: *Andr. Lindblom,* Privatpalatset i vetenskapens tjänst; *C. Forsstrand,* Några anteckningar ur ett gammalt Stockholmshus' historia; *Tord O:son Nordberg,* Palatset och trädgården; *Stig Roth,* Spökslottets praktplafond.

3967. **Stavenow, Åke,** Carl Hårleman. En studie i frihetstidens arkitekturhistoria. XI + 362 s. Med 171 fig. Akad. avh. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 15 kr.

3968. **Strömbom, Sixten,** Margareta Leijonhufvuds bild på Gripsholm. En porträtthistorisk notis.
Hjalmar Wijk den 10 mars 1927 av vänner vid Göteborgs museer, s. 73—75 + 2 portr.

3969. **Uggla, Carl R.,** Birger Jarls gravvård.
Hjalmar Wijk den 10 mars 1927 av vänner vid Göteborgs museer, s. 87—90 + 3 pl.s.

3970. **Wieselgren, Oscar,** Ålen och lejonet i Storkyrkan. Antilutherskt minnesmärke från reformationens första år.
Stockholmstidningen 1927, N:o 232 B, Söndagsbilaga (28/8).

3971. **Wollin, Nils G.,** Drottningholms lustträdgård och park. Le jardin d'agrément et le parc du château royal de Drottningholm. En konsthistorisk undersökning. Utgiven med anslag från Längmanska kulturfonden. Akad. avh. (4) + 372 s. Med 130 fig. i texten. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 7 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1927, N:o 171 (28/6) av *Ragnar Josephson;* i Stockholms Dagblad 1927, N:o 170 (27/6) av *Johnny Roosval;* i Upplands fornminnesförenings tidskr. 1927. Bd 10: H. 2, s. 201—203 av *Rutger Sernander.*

3972. **Östberg, Axel,** Falupressen i forna dagar. Några anteckningar om gamla tidningsförhållanden.
Gammalt och nytt från Dalarna, s. 32—49.

Statsrätt, juridik och nationalekonomi.

3973. **Beckman, Nat.,** Två rättshistoriska småbidrag. 1. Till frågan om begreppet allmänning. 2. Till frågan om Värendsrätten. 35 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 2 kr.
Göteborgs Kungl. vetenskaps- och vitterhets-samhälles handlingar. 4:e följden. Bd 33. N:o 1.

3974. **Bengtson, Hemming,** Ur Jämtlands domböcker.
Fornvårdaren 1927. Bd 2, s. 38—40.

3975. **Bomgren, Gunnar,** Den rättsliga konstruktionen av sekreta utskottets ställning till plena under frihetstiden.
Statsvetenskaplig tidskr. 1927. Årg. 30, s. 277—302.

3976. **Bomgren, Gunnar,** Om konungavalet enligt medeltidslagarna.
Statsvetenskaplig tidskr. 1926. Årg. 29, s. 347—392.

3977. **Crusius, B.,** Vår äldsta kommentar till landslagen. Juris professor B. Crusius' föreläsningar vid Uppsala universitet hösten 1630. Efter studenters anteckningar av *Jan Eric Almquist.* 68 s. Uppsala, Lundequistska bokh. Pr. 2 kr.
Uppsala universitets årsskr. 1927. Juridik. 2.

3978. **Edin, K. A.,** Våra äldre dödböcker som källor för medicinsk-demografisk forskning.
Förhandlingar vid Svenska läkaresällskapets sammankomster år 1924, s. 49—64.

3979. **Forssell, Arne,** Riksdagen och grundlagen. En historisk episod med nutida aktualitet.
Från svenska statsförvaltningen 1927. Årg. 18, s. 25—26.

3780. **Hallendorff, Carl,** Svenska arbetsgifvareföreningen. Minnesskrift. VII + 222 s. + 15 pl.s. 4:o. Sthlm, Svenska arbetsgifvareföreningen.

3981. **Hansson, Sigfr.,** Den svenska fackföreningsrörelsen. 2:a omarbetade och tillökade uppl. 379 s. Sthlm, Tidens förlag. Pr. 3 kr. 75 öre.

3982. **Haralds, Hjalmar,** Konungsdom och konungsnämnd. En studie i Gustav Adolfs regeringssätt.
Hist. Tidskr. 1927, s. 28—46.

3983. **Haralds, Hjalmar,** Politisk och administrativ ministerstyrelse.
Tiden 1927, s. 31—34.

3984. **Haralds, Hjalmar,** Det svenska domstolsväsendets utveckling. En historikers randanmärkningar till processkommissionens betänkande angående rättegångsväsendets ombildning.
Det nya Sverige 1927. Årg. 21, s. 182—199.

3985. **Herlitz, Nils,** Om lagstiftning genom samfällda beslut av konung och riksdag. Studier i svensk statsrätt. II. 2. S. 257—398. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 50 öre.

3986. **Hesslén, Gunnar,** Det svenska kommittéväsendet intill år 1905, dess uppkomst, ställning och betydelse. Akad. avh. XVIII + 381 + (1 s. Uppsala, Lundequistska bokh. Pr. 8 kr.
Rec. i Statsvetenskaplig tidskr. 1927. Årg. 30, s. 338—343 av *Herbert Tingsten*; i Hist. Tidskr. 1927, s. 448—449 av *G. J[acobso]n.*

3987. **Hjelmérus, Alfred,** Till våra landstings historia. Några drag av svensk samhällsutveckling. 50 s. Härnösand, Härnösands boktryckeriaktieb. 1925. Pr. 50 öre.

3988. **Holmbäck, Åke,** Domarreglerna.
Dagens Nyheter 1927, N:o 56 (27/2).

3989. **Jordeböcker,** Sätila pastorats, samt bouppteckningen till Elfsborgs lösen år 1571 m. m. Utgifven af *Aug. Melander.* 267 s. Med 4 illustr. Göteborg, Gumperts bokh. Pr. 5 kr. 50 öre.

3990. **Källström, Viking,** Svensk statsförvaltning förr och nu. Några huvudlinjer.
Från svenska statsförvaltningen 1927. Årg. 18, s. 13—15.

3991. **Lagerroth, Fr.,** Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 250 s. Lund (tr. i Malmö). C. W. K. Gleerup. Pr. 8 kr.
Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen. 9.

3992. **Lagerroth, Fr.,** Regeringsformen § 73.
Statsvetenskaplig tidskr. 1927. Årg. 30, s. 89—115.

3993. **Lagerroth, Fr.,** Frihetstidens statsskick och vårt. 1—3.
Arbetarbladet 1925, N:o 52 (4/3), 59 (12/3), 66 (20/3).

3994. **Lagerroth, Fr.,** Upplösningsprerogativet enligt svensk rätt.
Statsvetenskaplig tidskr. 1926. Årg. 29, s. 393—407.

3995. **Landskabslove,** Danmarks gamle, med kirkelovene. Udgivet af det Danske sprog- och litteraturselskab ved *Joh. Bröndum Nielsen.* Bd 1. Skånske lov. H. 3—5. Udarbejdet af *Svend Aakjær* og *Poul Johs Jörgensen.* S. 257—640. Khvn, Gyldendal 1923—27.

3996. **Löfgren, Eliel,** De nordiska förliknings- och skiljedomsavtalen i deras ställning till det internationella rättssystemet. Utarbetad i anslutning till anförande vid Sveriges Advokatsamfunds årsmöte den 5 juni 1926. 102 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. 75 öre.
Särtryck ur Sveriges Advokatsamfunds årsskrift 1926.

3997. **Nelson, Axel,** Attung. S. 179—180. Uppsala, Förf.
Särtryck ur Upplands fornminnesförenings tidskr. Bd 10 (H. 41, 1927).

3998. **Nordenskjöld, Olof,** Ambulatoriska riksdagar. En kuriös riksdagsmotion på Karl XIV Johans tid.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 12 B (16/1).

3999. **Ohlin, Holger,** Hur Sveriges första affärsbank blev till. Ett stycke bankhistoria med sydskånskt inslag.
Skåne. Årsbok 1927, s. 177 + 185 + 1 portr. o. 3 illustr. i texten.

4000. **Privilegier,** resolutioner och förordningar för Sveriges städer. D. 1 (1251—1523). Utgiven av *Nils Herlitz.* LVIII + 525 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 7 kr. 50 öre.
Stadshistoriska institutet.
Rec. i Dagens Nyheter 1927, N:o 176, Söndagsbilaga (3/7) av *Nils Staf;* i Svenska Dagbladet 1927, N:o 174 (1/7); i [Dan.] Hist. Tidsskr. 1927. Niende Række. Bd 5, s. 523—524 av *Hugo Matthiessen;* i Svenska stadsförbundets tidskr. 1927. Årg. 19, s. 296—301 av *Nils Ahnlund.*

4001. **Reuterskiöld, C. A.,** Den svenska förvaltningsrättens system. 57 s. Uppsala. Almqvist & Wiksell. Pr. 1 kr. 75 öre.
Skrifter utgivna av K. humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala. 24: 1.

4002. **Rohtlieb, Curt,** Nordisk jordpolitik. En jämförande överblick.
Nord. tidskr. (Letterst.) 1927. N. S. Årg. 3, s. 227—239.

4003. **Sandström, Josef,** Markland och bördsrätt. Till frågan om marklandsuppskattningens uppkomst i Svea-landskapen. 50 s. Uppsala, Lundequistska bokh. Pr. 1 kr. 50 öre.
Särtryck ur Upplands fornminnesförenings tidskr. Bd 10 (H. 41, 1927). Bilaga.

4004. **Schalling, Erik,** Lunds domkyrka och domkyrkoförsamlingar och deras inbördes ekonomiska rättsförhållanden. Utredning enligt uppdrag. 140 s. Lund (tr. i Malmö), Gleerupska univ.-bokh. Pr. 2 kr. 50 öre.

4005. **Schalling, Erik,** Skatterätt, stadgerätt och frälserätt. En historia om äganderättens relativitet.
Hist. Tidskr. 1927, s. 46—59.

4006. **Schalling Erik,** Sockenmenighetens utveckling till juridisk person.
Statsvetenskaplig tidskr. 1927. Årg. 30, s. 27—48.

4007. **Sundberg, Halvar G. F.,** Den svenska stapelstadsrätten. En undersökning av institutets utveckling och nuvarande innehåll. X + 575 s. Sthlm, J. Beckmans bokförlag. Pr. 30 kr.
Rec. i Statsvetenskaplig tidskr. 1927. Årg. 30, s. 269—276 av C. A. *Reuterskiöld;* i Svensk juristtidning 1927. Årg. 12, s. 380—382 av C. A. *Reuterskiöld.*

4008. **Torslow, Erik,** Attungen och öreslandet. H. 10. 12 s. Malmö 1926. Tryckt som manuskript.

4009. **Westman, Karl Gustaf,** Häradsnämnd och häradsrätt under 1600-talet och början av 1700-talet. En studie med särskild hänsyn till uppländska domböcker. 48 s. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 1 kr. 50 öre.
Skrifter, utgivna av K. humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala. 24: 18.

4010. **Westman, Karl Gustaf,** Kungsådran i den svenska rätten under medeltiden. 75 s. Uppsala, Lundequistska bokh. Pr. 2 kr. 25 öre.
Uppsala universitets årsskr. 1927. Progr. 4.

4011. **Westman, Karl Gustaf,** Utvecklingsidén i den svenska rättens historia.
Nordiska juriststämman i Stockholm och Uppsala den 5—18 september 1926, s. 486—503.

Bibliografi.

4012. **Behrend, C.,** Katalog over det kongelige Biblioteks Haandskrifter vedrörende dansk Personalhistoria. 171 s. Khvn 1925. Pr. 7 kr. 50 öre.

4013. **Berg, Gösta,** Svensk folklivskännedom. En översikt av de senare årens litteratur.
Hävd och hembygd. Svenska fornminnesf. årsskr. N:o 2, s. 76—95.

4013½. **Bergh, Severin,** Svenska riksarkivet 1837—1846. Utg. av *Walfrid Enblom.* VI + 160 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr.
Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. II: 7.
Rec. i Stockholmstidningen 1928, N:o 49 (20/2) av *Herman Brulin.*

4014. **Bruiningk, Herman,** Das ehemalige Historische Landsarchiv in Riga.
Archivalische Zeitschrift 1926. Dritte Folge. Bd 3, s. 119—133.

4015. **Clemensson, Gustaf,** Dalslandsarkivalier.
Hembygden. Utgiven av Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund 1927. s. 32—38. Med 3 illustr.

4016. **Erichsen, B., og Krarup., Alfr.,** Dansk historisk Bibliografi. Systematisk Fortegnelse over Bidrag til Danmarks Historie til Udgangen af 1912. (I Tilslutning til Bibliotheca Danica.) Udgivet paa Carlsbergfondets Bekostning. Bd 2: H. 2. Rettelser og Tilföjelser. Navneregister. Titelregister. Fortegnelse over gennemgaaede Tidsskrifter. S. 361—655 + VIII s. Khvn, Gad. Pr. 5 kr.

4017. **Grape, Anders,** Magnus Gabriel De la Gardie, Isaac Vossius och codex argenteus.
Symbola litteraria. Hyllningsskrift till Uppsala universitet vid jubelfesten 1927 från universitetsbibliotekets tjänstemän och universitetets boktryckare. Almquist & Wiksells boktryckeri-a.-b., s. 133—147.

4018. **Gödel, Vilhelm,** I Kungl. slottets biblioteksflygel. 164 s. Med 2 pl. och 7 fig. i texten. Sthlm, Norstedt. · Pr. 4 kr. 50 öre.
Rec. i Stockholmstidningen 1927, N:o 114 (29/4) av *Oscar Wieselgren;* i Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1927. Årg. 14, s. 93—95 av *Einar Sundström.*

4019. **Mellander, Karl,** Arkivhandlingar för Göteborgs och Bohus län i landsarkivet i Göteborg.
Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskr. 1926 (tr. 1927), s. 35—54.

4020. **Möller, Bert,** Lundabispens boktryckare. Hur Peder Winstrup förlorade sitt tryckeri och sin faktor.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 310 (14/11).

4021. **Paul, Johannes,** Aus der skandinavischen Zeitschriftenliteratur 1925.
Historische Vierteljahrschrift 1927. Jahrg. 24, s. 121—123.

4022. **Richter, Herman,** Svensk geografisk bibliografi för år 1925. — Svensk geografisk bibliografi för år 1926.
Sydsvenska geografiska sällskapet i Lund. Årsbok 1926, s. 207—233; Svensk geografisk årsbok 1927, s. 223—242.

4023. **Schück, Adolf,** Stadshistorisk revy 1925—26. 18 s. Sthlm, Förf.
Särtryck ur Svenska stadsförbundets tidskr. 1927.

4024. **Setterwall, Kristian,** Svensk historisk bibliografi 1926. 61 s.
Bilaga till Hist. Tidskr. 1927. 150 separatexemplar, därav 100 för bokhandeln. Sthlm, Fritze. Pr. 2 kr.

4025. **Welin, S.,** Ur den nya litteraturen om Västergötland.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1927. D. 4: H. 2, s. 76—108.

4026. **Wendt, Ernst von,** Ur ett gammalt herrgårdsarkiv. Fakta och fynd i samlingarna på Wiurila.
Hufvudstadsbladet 1926, N:o 322 (28/11).

4027. **Översikt** över innehållet i Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri 1878—1927. 51 + (1) s.
Nord. tidskr. (Letterst.) 1927. N. S. Årg. 3.

Topografi.

4028. **Acta** Jemtlandica. Jämtlands jordebok för år 1599. Meddelad av *Gustaf Näsström.*
Fornvårdaren 1927. Bd 2, s. 3—33.

4029. **Ahlberg, Gunnar,** Vägar och samfärdsel i Halland på 1500-talet.
Vår bygd. Utgiven av Hallands hembygdsförbund 1927, s. 15—23. Med 1 karta.

4030. **Ahnlund, Nils,** Ur de norrländska städernas historia. Föredrag.
Svenska stadsförbundets tidskr. 1927. Årg. 19, s. 357—364.

4031. **Althin, O. H.,** Hjortsberga socken. En beskrivning. Meddelad av *Pehr Johnsson.*
Blekinge hembygdsförbunds årsbok 1927. D. 1, s. 99—118.

4032. **Alving, Hj.,** Uppsala. En rundtur genom dess minnen och sevärdheter. 3:e genomsedda uppl. 79 + (1) s. Med 26 illustr. och 1 karta. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 1 kr. 50 öre.

4033. **Anderson, William,** Östergötlands tornkyrkor.
Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1925—26, s. 1—87. Med 25 fig.

4034. **Andersson, Anders,** Anteckningar ur Ljusdals forntidshävder.
Vår hembygd. Hälsingland och Härjedalen 1927. Årg. 4, s. 35—55. Med 13 illustr.

4035. **Anjou, Sten,** Var låg Laurentiiklostret i Lund?
Hjalmar Wijk den 10 mars 1927 av vänner vid Göteborgs museer, s. 5—8 + 1 pl.s.

4036. **Arkiv,** Noraskogs. Kulturhistoriska samlingar och anteckningar om Örebro läns bergslagar. Bd 5: H. 4—5. Utg. av *Erik Holmkvist.* (2) s. + s. 339—546 + (1) s. + 1 portr. Nora (tr. i Sthlm), Emil Janssons bokh. Pr. 4 kr. häftet.

4037. **Berglund, John,** En gammal bergsmansby. Några anteckningar från bergsmanstiden.
Från Torsåkers socken och bergslag 1927, s. 48—68. Med 1 karta.

4038. **Bergsten, E.,** Ur Hardemo sockens historia. En beskrivning från år 1848. Utgiven av *Pehr Johnsson.* 20 s. Örebro. Örebro Nya tryckeriaktieb.
Första gången utgavs denna skrift 1850.

4039. **Beskrivning,** En 1700-tals, över Snävringe härad i Västmanland. Utgiven med förord av *Sigurd Erixon.*
Västmanlands fornminnesförenings årsskr. 1925. H. 15, s. 3—29.

4040. **Bexell, S. P.,** Hallands historia och beskrivning. Ny uppl. utgiven av tidn. Hallands redaktion. D. 1. 214 s. 2. 603 s. Supplement till S. P. Bexells »Hallands historia och beskrivning». Ur författarens efterlämnade papper samlat och ordnat av *Rolf G. Bexell.* LXI s. Halmstad 1923—26.

4041. **Bjurulf, Hjalmar,** Södra Vätterbygden. Hembygdens natur, historia och arbetsliv i korta drag skildrade. 182 + (1) s. + 6 kartor. Jönköping, Hall. Pr. inbund. 3 kr. 75 öre.

4042. **Björkegren, R.,** När Gotland var danskt lydland. 1—7.
Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1927, s. 105—136.

4043. **Blomberg, Harry,** Ett silverbergs öden och äventyr. [Nasafjäll.]
Stockholmstidningen 1927, N:r 274 B, Söndagsbilaga (9/10).

4044. **Boëthius, Gerda,** Stora Skedvi kyrkas historia. Ett föredrag.
Gammalt och nytt från Dalarne, s. 158—159. Med 1 illustr.

4045. **Bull, Edv.,** Jemtland og Norge.
Fornvännen 1927. Årg. 22, s. 143—160.

4046. **Bull, Edv.,** Jemtland og Norge. 247 s. Med 1 karta i texten. Oslo, Gyldendal norsk forlag. Pr. 9 kr.
Näsström, Gustaf, Edvard Bulls Jämtlandsforskningar. Fornvårdaren 1927. Bd 2, s. 34—37.

4047. **Byordning** för Linswattnet i Burträsk socken av år 1751.
Västerbotten. Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 1927, s. 158—163.

4048. **Bååth, Johan,** Hälsingborg i våra dagar.
Skåne. Årsbok 1927, s: 101—106. Med 1 portr.

4049. **Bördh, A. G.,** och **Karlsson, Gunnar,** Dalslands socknar. 15. Erikstad.
Färjelanda. Tidskr. för Dalslands folkhögskoleförening 1927. Årg. 8, s. 22—29. Med 5 illustr.

1050. **Carlsson, Josef,** Pjätteryds socken. En kulturgeografisk studie.
Sydsvenska geografiska sällskapet i Lund. Årsbok 1925, s. 122—134. Med 5 fig.

1051. **C[avall]i, [Hans],** Kronetorp och den gamla Malmösläkten Bergh.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 78 (21/3).

1052. **Cedergren, K. G.,** Ur Vänersborgs stads hävder. Bidrag till Vänersborgs historia. 452 s. + (1) s. Göteborg (tr. i Vänersborg), N. J. Gumpert 1926. Tr. i 300 exemplar. Pr. 13 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1927, N:o 277 (12/10) av *Nils Forssell.*

1053. **Cedermarck, Jöns.** Borgmästare Jöns Cedermarcks beskrivning över Söderköping 1691. Utgiven med förord av *Sigurd Erixon.*
S:t Ragnhilds gilles årsbok 1925, s. 5—15. Med 1 illustr.

1054. **Cleve v. Euler, Astrid,** Vad var Svea älv?
Svenska Dagbladet 1927, N:o 175 (2/7).

1055. **[Dalkvist, O.,]** Finnar och andra nybyggare i Gävleborgs län. Kulturhistoriska strövtåg. Av *Kameralist.* 1—10.
Arbetarbladet 1926, N:o 79 (8/4), 81 (10/4), 85 (15/4), 94 (26/4), 96 (28/4), 102 (5/5), 114 (20/5), 118 (26/5), 123 (1/6), 124 (2/6).

1056. **Edén, Nils,** Södertörn.
Svenska turistföreningens årsskr. 1927, s. 127—148 + 1 pl. Med 14 fig.

1057. **Edlund, N. D.,** Östergötland under folkvandringstid.
S:t Ragnhilds gilles årsbok 1925, s. 36—84. Med 8 bild.

1058. **Ejwertz, Axel,** Sjöboholm och Oxhult. — Två sätesgårdar i svunnen tid. 63 s. Laholm, Lundgrens bokh. Pr. 1 kr.

1059. **Ekelund, Th., Gralén, J. S.,** och **Leyler, L. E.,** I Karlskoga bergslag. En hembygdsbok. 224 s. + 1 karta. Med många illustr. i texten. Uppsala, J. A. Lindblad. Pr. 4 kr.

1060. **Ekholm, Gunnar,** Gödåker. De senaste bidragen till Upplands fornhistoria.
Upplands fornminnesförenings tidskr. 1927. Bd 10: H. 2, s. 120—130. Med 7 fig.

1061. **Ekstrand, Gustav,** Göteborg. Några stadsgeografiska studier med särskild hänsyn till stadens historiska geografi.
Sydsvenska geografiska sällskapet i Lund. Årsbok 1925, s. 135—151 + 1 karta o. 3 fig.

1062. **Elfstrand, Percy,** Ett bidrag till Gävle kyrkas byggnadshistoria.
Julhälsning till församlingarna i Ärkestiftet 1927, s. 36—47. Med 3 illustr.

1063. **Elfstrand, Percy,** Ett borgmästareval i Gävle under frihetstiden. 2. (Se N:o 2784.) 29 s. Gävle, Förf. 1927.
Särtryck ur »Från Gästrikebygder» 1928.

1064. **Elfstrand, Percy,** En högtidsdag i Gefle stads annaler. [Den 4 november 1791.]
Gefle-Posten 1927, Påsknummer, s. 2—5. Med 3 portr.

1065. **Elfstrand, Percy,** När Gefle brann för ett och ett halft sekel sedan.
Gefle-Posten 1927, N:o 141 B, Midsommarnummer (22/6).

1066. **Elfstrand, Percy,** Riksdagsmannaval i Gefle under den senare frihetstiden och gustavianska tiden. 1—5.
Gefle-Posten 1927, n:o 196 (27/8), 208 (10/9), 220 (24/9), 232 (8/10), 244 (22/10).

4067. **Engström, Bengt,** Åldermansskifte och bystämma i skånska och danska byar. Ett par centrala problem i gammaldansk byorganisation.
Fataburen 1927, s. 18—39. Med 18 fig.

4068. **Ericsson, Anders,** Torsåkers kyrka.
Från Torsåkers socken och bergslag 1927, s. 5—41. Med 17 illustr.

4069. **Eriksson, Emanuel,** Ur portföljen. Strödda bilder från det gamla Böle.
Jämten 1927. Årg. 21, s. 10—22. Med 30 bilder.

4070. **Ett** och annat om Börrums kyrka och dess restaurering 1922—1923. Av *W. H. E.*
S:t Ragnhilds gilles årsbok 1926, s. 141—158. Med 7 illustr.

4071. **Fagerström, Aug.,** S:t Annæ socken i ord och bild.
S:t Ragnhilds gilles årsbok 1924, s. 60—70. Med 5 illustr.

4072. **Feuk, Hugo,** Ett bidrag till Hoby medeltidskyrkas historia.
Blekinge hembygdsförbunds årsbok 1927. D. 1, s. 18—43 + 1 pl. o. 11 fig.

4073. **Floderus, Erik,** Sigtunas underjordiska arkiv.
Svenska turistföreningens årsskr. 1927, s. 155—166. Med 8 fig.

4074. **Floderus, Erik,** En gilleskyrka i Sigtuna?
Fornvännen 1927. Årg. 22, s. 257—272. Med 11 fig.

4075. **Fornhandlingar** rörande Jämtlands län. [1634.] Utgivna av *Eric Festin.*
Fornvårdaren 1927. Bd 2, s. 79—80.

4076. **Forsslund, K.-E.,** Med Dalälven från källorna till havet. D. 2. Bok 7. 198 + (1) s. + 1 pl. i färgtryck. Med 187 bilder i texten och 68 uppteckningar av låtar. 8. 187 + (1) s. Med 180 bilder i texten och 22 uppteckuade låtar. 4:o. Sthlm, Åhlén & Åkerlund. Pr. 7 kr. 50 öre boken.
2: 7. Nås. 2: 8. Nås Finnmark och Säfsen.

4077. **Forsstrand, C.,** Erstavik, en minnesrik herrgård.
Svenska Dagbladet 1927, N:o 280, Hus och hem (15/10).

4078. **Forsström, Axel,** Hakarps sockens ortnamn.
Vår hembygd. Utgiven av Huskvarna hembygdsförening 1927, s. 5—23. Med 2 illustr.

4079. **Fredén, Sven,** Övre Ulleruds kyrka. Ett 200-årsminne.
Karlstads stifts julbok 1927, s. 66—73. Med 2 illustr.

4080. **Friesen, Otto v.,** Uppland och utlandet under forntiden.
Upsala Nya tidning 1927, Julnummer, s. 1—4. Med 8 illustr.

4081. **Frödin, John,** Fäbodbebyggelsen i Norrbottens län.
Sydsvenska geografiska sällskapet i Lund. Årsbok 1926, s. 30—75 + 1 pl. s. o. 15 fig.

4082. **Gammalt och nytt** från Dalarne. Sammanfört ur Falu-kuriren. Årgångarna 1925 och 1926. (2) + 226 s. Med flera illustr. i texten. Falun. Tr. i 150 numrerade exempl. Pr. 10 kr.

4083. **Gardell, Sölve,** Ur Ny-Kongelfs krönika 1613—1676. Topografiska anteckningar om den utplånade staden på Fästningsholmen. 30 s. Med 5 illustr. i texten. Göteborg, N. J. Gumpert. Pr. 1 kr.

4084. **Göth, J. A.,** En gammal Smålandskyrka.
Hyltén Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1927, s. 60—65.

4085. **Hafström, Gerhard,** Från det gamla Beckholmen.
Svenska Dagbladet 1927, N:o 265 (30/9).

4086. **Hafström, Gerhard,** Små interiörer från Hallingeberg under medeltiden.
Västerviks-Tidningen 1927, Julnummer, s. 24—26. Med 2 illustr.

4087. **Hage, Berndt,** Kristoffer Polhems Stjernsund. Ett besök på en av Dalarnes vackraste herrgårdar.
Gammalt och nytt från Dalarne, s. 160—162.

4088. **Hage, Berndt,** Ur en gammal dalasockens krönika. Några gestalter från 1600-talets Stora Skedvi, framletade ur församlingens herdaminnen.
Gammalt och nytt från Dalarne, s. 127—134. Med 1 illustr.

4089. **Hallenberg, A.,** Kristianopel såsom stad under svenskt välde. 85 s. +1 karta o. 7 fig.
Blekinge hembygdsförbunds årsbok 1927. D. 2.

4090. **Hallendorff, Carl,** Läckös renässans.
Svensk tidskr. 1927. Årg. 17, s. 396—402.

4091. **Hallström, Gustaf,** Nordhavet och »Finnmork». 1—2.
Svenska Dagbladet 1927, N:o 35, Söndagsbilaga (6/2), 36 (7/2).

4092. **Hector, Olov,** Gunnarskogs kyrka.
Karlstads stifts julbok 1927, s. 59—65. Med 2 illustr.

4093. **Hedlund, Karl,** Gästriklands socknar, byar och gårdar år 1571. Årsunda socken.
Från Gästrikebygder. Gästriklands folkhögskolas årsbok 1927. Årg. 8, s. 105—108.

4094. **Hedwall, Anders,** Kjula sockens krönikebok. Illustrerad hembygdsskildring. 183 + (2) s. Eskilstuna, Förf. Tr. i 400 numrerade exemplar. Pr. 10 kr.

4095. **Hegardt, Hanna,** Gamla Västerviks kyrka — i Gamleby.
Tjustbygdens kulturhistoriska förening 1926. Meddelanden. II. 1. s. 32—46. Med 8 bild.

4096. **Henning, Sam.,** Trögd. Ett tolkningsförsök.
Namn och bygd 1926 (tr. 1927). Årg. 14, s. 115—125.

4097. **Herdin, K. W.,** En herregård i Upsala.
Upsala 1927, Julnummer, s. 2—4. Med 4 fig.

4098. **Herdin, K. W.,** En gammal Upsalagårds historia.
Upsala Nya tidning 1927, Julnummer, s. 6—8. Med 8 illustr.

4099. **Herdin, K. W.,** Uppsala på 1600-talet. Bidrag till stadens historia. Rättsväsendet. D. 2. Livsbilder av borgmästare och råd m. fl. VI + 272 s. Med några illustr. i texten. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 8 kr.
D. 1 (se N:o 3374) o. 2 rec. i Upplands fornminnesf. tidskr. 1927. Bd 10: H. 2, s. 198—200 av *Åke Holmbäck;* D. 1 rec. i Upsala Nya tidning 1926, N:o 9500 (30/12) av *S. E. Bring.*

4100. **Hermansen, Victor,** Hallandslistens herredssummer. Et tolkningsforsög.
Festskrift til Kristian Erslev fra danske historikere den 28. december 1927, s. 171—175.

4101. **Hofrén, M.,** En byordning från år 1744.
Kalmar läns fornminnes-förening 1926. Meddelanden 14, s. 123—127.

4102. **Hofrén, M.,** Fredriksberg. Några anteckningar.
Stranda. Utg. av Stranda härads hembygdsförening 1927. Årg. 1, s. 5—15. Med 4 illustr.

4103. **Hofrén, M.,** Pelarne — en medeltida träkyrka.
Kalmar läns fornminnesförening 1927. Meddelanden 15, s. 5—13. Med 7 fig.

4104. **Hofsten, E. v.,** Ymseborg.
Vadsbobygden. Tidskr. för Vadsbo hembygds- och fornminnesförening 1927. H. 6, s. 1—16. Med 4 illustr.

4105. **Hultskog, Johan,** Krogsereds kyrka.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1927. Årg. 17, s. 76—86. Med 5 illustr.

4106. **Hörman, Ernst,** En göteborgarnas guldgruva under 1700-talet. [Trankokerierna.]
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1926, N:o 121 B (29/5).

4107. **Hörman, Ernst,** Uddevallas uppkomst, första läge och flyttning.
Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskr. 1926 (tr. 1927), s. 1—34. Med 4 fig.

4108. **Jacobowsky, Vilh.,** I Göteborg 1720.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1926, N:o 48 B (27/2).

4109. **Johanson, A. O.,** Sandhults socken med Hedared. 118 s. Med många illustr. i texten. Göteborg, N. J. Gumpert. Pr. 7 kr.

4110. **J[ohanson], M.,** Falun för 50 år sedan. Minnesanteckningar.
Gammalt och nytt från Dalarne, s. 56—81.

4111. **Johnsson, Pehr,** Färlövsholm. En nordskånsk medeltidsborg. 19 s. Med 3 illustr. Kristianstad 1926.
Särtryck ur Önnestads elevförbunds årsbok 1926.

4112. **Johnsson, Pehr,** Knislinge kyrka. 15 s. Med 8 illustr. Tranås 1926.
Särtryck ur Göinge hembygdsförenings årsbok 1926.

4113. **Johnsson, Pehr,** »Lilla Paris». Några anteckningar om Kristianstad.
Skåne. Årsbok 1927, s. 118—128. Med 2 illustr.

4114. **Johnsson, Pehr,** Stenen i grönan dal. En märkelig spådom och ett mångomtvistat minnesmärke.
Jämten 1927. Årg. 21, s. 77—86. Med 1 bild.

4115. **Karlsson, Enok,** En gammal Smålandskyrka. Anteckningar ur Lekeryds kyrkas historia. 36 s. Med flera illustr. i texten. Jönköping. Kindbergs tryckeriaktieb. 1926. Pr. 1 kr. 50 öre.

4116. **Karlsson, J. A.,** Sörmländska slott och gårdar. Anteckningar och minnen. D. 5 och 6. 215 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Enstaberga (tr. i Nyköping), Förf. Pr. 5 kr.

4117. **Lagerbielke, Lina,** Anteckningar om Lästringe och Tystberga socknar.
Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria 1927. H. 22, s. 9—33. Med 13 illustr. i texten.

4118. **Lagergren, Helmer,** Stjärnsunds bruk och legendbildningen därstädes.
Gammalt och nytt från Dalarne, s. 162—167.

4119. **Lagergren, Helmer,** Ramsnäsholm.
Gammalt och nytt från Dalarne, s. 87—90. Med 1 illustr.

4120. **Lagergren, Helmer,** Säters stads 300-årsjubileum. Några erinringar om stadens tillkomst och utveckling.
Gammalt och nytt från Dalarne, s. 147—151. Med 8 illustr.

4121. **Larson, Josef,** Ur Böne kyrkas historia.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1927. Årg. 22, s. 87—95. Med 3 illustr.

4122. **Larsson, Hugo,** Till frågan om Blekinges politiska ställning i äldre tider.
Blekinge hembygdsförbunds årsbok 1927. D. 1, s. 3—15.

4123. **Leijonhufvud, K. K:son,** Strängnäs äldsta kända kartor.
Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria 1927. H. 22, s. 48—52. Med 2 kartor i texten.

4124. **Lidingön** och dess natur. VIII + 176 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr.
Innehåller bl. a.: *Elof Hellquist*, Lidingöns ortnamn; *L. G. Andersson*, Några anteckningar om Lidingöfisket.

4125. **L[inde]n, [Alfred],** »Svea rikes yppersta klenod» kallade kung Gösta Sala silvergruva.
Stockholmstidningen 1927, N:o 109 B, Söndagsbilaga (21/4).

4126. **Lindhult, Niklas,** Kanslihuset och dess kolonner. Några ur skilda källor sammanställda anteckningar från byggnadsåren.
Från svenska statsförvaltningen 1927. Årg. 18, s. 26—32. Med 2 illustr. och 2 facs. tr.

4127. **Lindqvist, Sune,** Gamla Uppsala — vårt lands märkligaste fornminnesplats.
Svenskt turistväsen. Meddelanden från Svenska turistföreningens arbetsfält 1927, s. 56—61. Med 3 illustr.

4128. **Lindqvist, Sune,** Uppsala hednatempel. Gamla och nya spekulationer.
Ord och bild 1927. Årg. 36, s. 641—654. Med 17 illustr.

4129. **Lithberg, Nils,** Glimmingehus och Gotland.
Fornvännen 1927. Årg. 22, s. 273—285. Med 2 fig.

4130. **Ljungberg, C. J.,** Norra Fågelås kyrka.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1927. Årg. 22, s. 80—86. Med 4 illustr.

4131. **Lundahl, Ivar,** Falbygdens by- och gårdnamn. Akad. avh. IX + (2) + 224 s. + 1 karta. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 8 kr.
Göteborgs högskolas årsskr. 33. 1927: 2.

4132. **Lundberg, Erik,** Nyköping.
Tidskr. för hembygdsvård 1927. Årg. 8, s. 67—78. Med 13 illustr.

4133. **Lundberg, Erik,** Nyköping.
Svenska turistföreningens årsskr. 1927, s. 75—89 + 1 pl. Med 12 fig.

4134. **Lundberg, T. B.,** Bilder och blad ur Glimåkra sockens krönikebok. D. 1. Forntiden fram till reformationsrörelsen i Malmö och kyrkoförbättringen år 1528. 329 + (2) s. Kristianstad, Möllers bokh. Pr. 3 kr. 50 öre.

4135. **Lundqvist, Magnus,** Karta över Södermanland under 1300- och 1400-talen.
Svenska turistföreningens årsskr. 1927, s. 149—154. Med 1 karta o. 2 fig.

4136. **Lyberg, E.,** Hur köpingen vid Kopparberget blev stad. Falun kunde fira 300-årsjubileum 1924. Stadsprivilegierna utfärdade av Gustav II Adolf.
Gammalt och nytt från Dalarne, s. 1—9. Med 1 illustr.

4137. **Lyberg, E.,** Styresmän och storgubbar i Falun under dess första tid som stad.
Gammalt och nytt från Dalarne, s. 111—121.

4138. **Lysander, Albert,** Dringelbergska kapellet. S:t Petri kyrkas nedrivna korkapell. — Nyupptäckta ritningar och handlingar.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 345 (19/12).

4139. **Mattsson, Otto,** Några anteckningar om Njupa.
Vår hembygd. Hälsingland o. Härjedalen. 1927. Årg. 4, s. 29—34. Med 2 illustr.

4140. **Mauritzon, Johan,** Höganäs. En geografisk studie.
Sydsvenska geografiska sällskapet i Lund. Årsbok 1925, s. 67—85. Med 9 fig.

4141. **Modéer, Ivar,** Blå Jungfrun i den litterära traditionen.
Stranda. Utg. av Stranda härads hembygdsförening. 1927. Årg. 1, s. 16—38. Med 2 illustr.

4142. **Modéer, Ivar,** Mönsterås. 30 s. Med flera illustr. i texten. Oskarshamn, Förf. 1926. Pr. 1 kr.

4143. **Mörner, Adolph,** Mällösa sockn 1762. Medd. av *Gustav Löw.*
Tidskr. utg. av Stora Mellösa hembygds- och fornminnesförening 1926, s. 4—5. 4:o.

4144. **Nelson, Axel,** Johannes Schefferus' teckning av Mora sten år 1669. S. 139—140. Uppsala, Förf.
Särtryck ur Upplands fornminnesförenings tidskr. Bd 10 (H. 41, 1927).

4145. **Nilsson, Martin P:n,** Ballingslövs gränser.
Namn och bygd 1926 (tr. 1927). Årg. 14, s. 104—114.

4146. **Nordberg, Tord O:son,** Spökslottet.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1927, s. 110—141. Med 30 fig.

4147. **Nordberg, Tord O:son,** Södra Råda gamla kyrka. 75 + (1) s. Med 21 fig. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 1 kr.
Svenska fornminnesplatser. Vägledningar utg. genom K. vitt. hist. och antikvitets akademien. N:o 4.

4148. **Nordén, Arth.,** Bulverket. En timrad flyktborg i en gotländsk sjö från götarnas storhetstid.
Stockholmstidningen 1927, N:o 280 (15/10).

4149. **Nordén, Arth.,** Ringstad och Götavirket. En östgötsk stambygd för forngermansk diktning.
Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1925—26, s. 55—73. Med 2 kartor o. 7 fig. i texten.

4150. **Nordenskjöld, Carl Fr.,** Östergötlands minnesmärken upptecknade åren 1869—1882. (Utgivna av Östergötlands fornminnes- och museiförening genom *Otto Frödin.*)
Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1925—26, s. 38—54. Med 1 karta o. 1 bild i texten.

4151. **Nordin, Ingeborg,** Skog och dess kyrkor.
Julhälsning till församlingarna i Ärkestiftet 1927, s. 135—161. Med 5 illustr.

4152. **Nordstrand, Olof,** Gammalt och nytt. 8 s. Mölle (tr. i Hälsingborg). Pr. 40 öre.
S. 1—6 handlar om Höganäs.

4153. **Nyrén, G.,** Sockenkyrkans minnen. [Stora Mellösa.]
Tidskr. utg. av Stora Mellösa hembygds- och fornminnesförening 1926, s. 6—7. 4:o.

4154. **Om** Enångers gamla kyrka.
Vår hembygd. Hälsingland o. Härjedalen 1927. Årg. 4, s. 65—68.

4155. **Palm, David,** Hur Ljustorps byar ha fått sina namn.
Alsta. Årsskrift utgiven av Medelpads folkhögskolas elevförbund 1926. Årg. 2, s. 11—18.

4156. **Pers, Anders,** Gamla papper angående Mora socken. Dess äldsta skattelängder efter kammararkivets handlingar till trycket befordrade och med en efterskrift försedda. 232 s. + 1 facs.pl. Sthlm (tr. i Västerås), Seelig & C:o. Pr. 10 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1927, N:o 330 (4/12) av *N. A[hnlund]*.

4157. **Persson, Malte,** Önnestads socken. En kulturgeografisk studie.
Sydsvenska geografiska sällskapet i Lund. Årsbok 1925, s. 100—121. Med 14 fig.

4158. **Pira, Sigurd,** Hovmantorps gamla kyrka.
Hyltén Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1927, s. 50—59. Med 3 illustr.

4159. **Plomgren, Thomas,** Måstena, det Plomgrenska fideikommisset i Södermanland.
Arte et marte. Årsskrift för ridderskapet och adeln 1927, s. 18—27. Med 26 illustr.

4160. **Pontén, G.,** Rasbo kyrka.
Julhälsning till församlingarna i Ärkestiftet 1927, s. 15—26. Med 6 illustr.

4161. **Poppius, Set,** Torshälla. En sexhundraårig stadsidyll.
Julpost 1927, s. 17—22. Med 6 illustr. St. 4:o.

4162. **Ramm, Axel,** Hur Göteborgs barnhus kom till.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1926, N:o 210 B (11/9).

4163. **Richter, Herman,** Den äldsta tryckta Skånekartan.
Svensk geografisk årsbok 1927, s. 22—33 + 1 karta o. 2 fig. i texten.

4164. **Rogberg, Samuel,** och **Ruda, Eric,** Norra Vedbo härad. Ur historisk-beskrifning om Småland i gemen, i synnerhet Kronobergs ock Jönköpings lähnen, ifrån äldsta, til närvarande tid, om thess politie, natural-historie, bergwärk, kyrko-stat, folkmängd, hushållning, kyrkor, slott och herregardar, med mera minnes wärdt. Tryckt uti Kongl. amiralitets boktryckeriet 1770. Carlscrona. Utgivet genom Holavedens hembygds- och fornminnesförening. 42 + (1) s. Tranås 1926. Pr. 2 kr.

4165. **Rosman, Sven,** Berättelse om utgrävningarna 1923—26 i Gamle-stan i Calmar.
Sancte Christophers gilles chroenica 1926. H. 4, s. 3—36. Med 26 fig.

4166. **Rudén, Albin,** Om Rönö församling och dess kyrka.
Linköpings stifts julbok 1927. Årg. 22, s. 89—93. Med 4 illustr.

4167. **Rydbäck, Otto,** Glimmingehus. 35 + (1) s. + 2 pl. o. 10 fig. i texten. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 50 öre.
Svenska fornminnesplatser. Vägledningar utgivna genom K. vitt., hist. och antikvitets-akademien. N:o 7.

4168. **Rydholm, Oskar,** Historik över kyrkan i Torp. Vid den restaurerade kyrkans invigning den 29 november 1925. 39 s. Med 8 illustr. i texten. Sundsvall 1926.

4169. **Rydholm, P.,** Anteckningar ur Lundby historia. 101 s. Göteborg N. J. Gumpert 1926. Pr. 2 kr. 50 öre.

4170. **Sahlgren, Jöran,** Fula ortnamn och fagra.
Namn och bygd 1926 (tr. 1927). Årg. 14, s. 174—182.

4171. **Salvén, Erik,** Från utgrävningen av Skogs kyrkoruin.
Fornvännen 1927. Årg. 22, s. 31—45. Med 7 fig.

4172. **Schnittger, Bror,** och **Rydh, Hanna,** Aranæs, en 1100-tals borg i Västergötland. Utgrävd av *Bror Schnittger*. With an english résumé. 102 + (1) s. + 14 pl.s. Med 158 fig. i texten. 4:o. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 12 kr.
Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitets-akademien. Monografiserien. N:o 16.

4173. **Setthelius, Haqvin E.,** Akademiskt prov i korthet avhandlande staden Göteborgs historia. Akad. afh. Præses *Olof Celsius*. Uppsala, Wernerska tryckeriet 1715. Nu omtryckt och övers. från latin. 25 s. Göteborg, Thulin & Ohlson. Pr. 3 kr. 50 öre. Tryckt i 150 exemplar, varav 120 numrerade.
Särtryck ur »Månadsblad om böcker» från Thulin & Ohlsons antikvariska bokh.

4174. **Silfverstolpe, Gunnar M.,** Strömsholms slott genom tiderna.
Julbok för Västerås' stift 1927. Årg. 22, s. 103—115. Med 5 illustr.

4175. **Spear, William,** Ofot-banen.
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1927. Femte Rekke. Bd 7, s. 117—122.

4176. **Sprinchorn, C.,** Ett minnesrikt, nu försvinnande hörn i det gamla Lund. 1—3.
Lunds Dagblad 1926, N:o 280 (2/12), 281 (3/12), 283 (6/12), 284 (7/12).

4177. **Stackell, L.,** Ett blad ur Göteborgs historia. Gustaf III:s besök och den dansk-norska arméns anmarsch mot staden år 1788.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1927, N:o 221 B (24/9).

4178. **Stegeborg** i hävd och sägner.
S:t Ragnhilds gilles årsbok 1924, s. 6—29. Med 13 illustr.

4179. **Stenberger, M.,** Anteckningar om Gråborg [på Öland].
Kalmar läns fornminnesförening 1926. Meddelanden 14, s. 60—75. Med 8 bilder.

4180. **Sternhagen, Alfred,** Namnet Norrköping.
Namn och bygd 1926 (tr. 1927). Årg. 14, s. 162—164.

4181. **Strussenfelt, Gunhild von,** Ölsboda, en gammal bruksegendom i bergslagen.
Arte et marte. Årsskrift för ridderskapet och adeln 1927. s. X, XIII—XV.

4182. **Ståhle, A. W.,** och **Carlander, Olof,** Falkenberg. Anteckningar om dess historia, laxfiske m. m. från 1860-talet med 30-tal illustr. 44 s. Halmstad, Nya pappersbolaget Carlander & C:o 1926. Pr. 2 kr.

4183. **Sundholm, Herman,** Järnbäraland. 51 s. Örebro, Förf.
Separattryck ur Blad för bergshanteringens vänner 1927.

4184. **Sverige** i våra dagar. En översikt av vårt lands andliga och materiella kultur. Utgiven under inseende av *Fr. Böök* och *Gust. Upmark*. Det redaktionella arbetet har ombesörjts av *Magnus B[...]stedt*. D. 1. (5) + 466 s. Med 21 pl. o. många illustr. i texten. 4:o. Sthlm, Hasse Tullberg. Pr. 52 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1927, N:o 289 (24/10) av *E. N[yblo]m*, i Svenska Dagbladet 1927, N:o 292 (27/10) av *Carl Hallendorff*.

4185. **Söderlind, Per,** Ulvöns fisklägen och kapell.
Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok 1927, s. 78—111. Med 9 illustr.

4186. **Thordeman, Bengt,** De svenska städernas arkeologi.
Hävd och hembygd, Svenska fornminnesf. årsskr. N:o 2, s. 7—18. Med 6 fig.

4187. **Tiselius, Carl A.,** Bohusläns märkligare gårdar. Bidrag till gårdarnas och släkternas äldre historia. D. 2. VIII + 326 s. Med många illustr. i texten. Göteborg, Förlagsaktiebolaget Västra Sverige. Pr. 7 kr. 50 öre.
Rec. i Nya Dagligt Allehanda 1927, N:o 253 (16/9) av *Osw. Kuylenstierna.*

4188. **Toll, Hans,** Några moment i Götalands äldsta historia.
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1927. Femte Rekke. Bd 7, s. 95—99.

4189. **Torenfält, K.,** Drothem. Några anteckningar och reflektioner.
S:t Ragnhilds gilles årsbok 1925, s. 26—35. Med 4 illustr.

4190. **Ugglas, C. R. af,** Härlanda kyrka.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1926, N:o 80 B (6/4).

4191. **Ulander, Hugo,** Birka och Birkastiftet. Förstudier till Söderköpings historia.
S:t Ragnhilds gilles årsbok 1926, s. 1—140. Med 5 fig.

4192. **Upmark, Gustaf,** Eriksberg. Ett sörmländskt stormansslott.
Svenska turistföreningens årsskr. 1927, s. 100—116 + 2 pl. Med 18 fig.

4193. **Ur By sockens jordebok.**
Från By sockengille 1926, s. 4—8.

4194. **Vejde, P. G.,** Helgö.
Hyltén Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1927, s. 145—172. Med 11 illustr.

4195. **Vleugel, Ellen,** Skellefteådalen.
Västerbotten. Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 1927, s. 18—55. Med 13 illustr.

4196. **Wærn-Bugge, Elisabeth,** Kronan bland Svea rikes länder. 186 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 5 kr. 50 öre.
Rec. i Stockholmstidningen 1927, N:o 323 A (27/11) av *K*[*nut*] *B*[*arr*]; i Svenska Dagbladet 1927, N:o 339 (31/12) av *C. J. Engström.*

4197. **Wermelin, O. Th.,** Några blad till en minnesskrift vid invigningen av Skellefteå stadsförsamlings kyrka.
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1927. Årg. 14, s. 86—98. Med 8 illustr.

4198. **Westman, Axel,** Kartan över Halland af »1277».
Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1925. Årg. 2, s. 126—128.

4199. **Westman, Axel,** Halmstads kyrka.
Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1925. Årg. 2, s. 5—40. Med 15 bilder.

4200. **Westman, Axel,** Ur Halmstads näringslif.
Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1927. Årg. 4, s. 17—74. Med 13 bilder.

4201. **Wrangel, F. U.,** Herrgårdar och deras herrar. XII + 403 + (1) s. Med många portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 12 kr. 50 öre.
De herrgårdar som förekomma i denna bok äro: Säfstaholm, Fiholm, Claëstorp, Margrethelund, Säby, Ericsberg och Stora Sundby.
Rec. i Svenska Dagbladet 1927, N:o 349 (23/12) av *G. A*[*hlbin*]; i Dagens Nyheter 1928, N:o 7 (9/1) av *Tor Hedberg.*

4202. **Ydström, Gösta,** Boken om Moheda. Ett bidrag till hembygdsforskningen. 253 + (1) s. + 1 pl. Moheda, Edvard Svenson 1926.

4203. **Zetterling, A.,** Bulverket. En svensk pålbyggnad i Tingstäde träsk på Gotland.
Fornvännen 1927. Årg. 22, s. 161—178. Med 10 fig.

4204. **Ålenius, Nils,** Bystämmor i Bälinge.
Upsala Nya tidning 1927, Julnummer, s. 4—6. Med 8 illustr.

4205. **Ödeen, Nils,** Bygdenamnet Värend.
Hyltén Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1927, s. 66—84.

4206. **Ödeen, Nils,** Studier i Smålands bebyggelsehistoria. Ett bidrag till svensk ortnamnsforskning. Akad. avh. XVI + 490 s. Lund, Lindstedts univ.bokh. Pr. 10 kr.

4207. **Öster, Anders,** Bilder från 1700-talets Söderköping.
S:t Ragnhilds gilles årsbok 1926, s. 159—165.

4208. **Östgren, Nils,** Blad ur Anundsjö sockens historia. 1—2.
Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1926—27, s. 37—50. Med 3 illustr.

4209. **M[öller], A[rthur],** En exotisk svensk koloni och en excentrisk guvernör. [Saint Barthélemy.]
Svenska Dagbladet 1927, N:o 1, Söndagsbilaga (2/1).

Kulturhistoria.

4210. **Aldén, Gustav A.,** Hemma och i Uppsala. Gymnasist-, student- och folkhögskoleminnen. 286 s. Sthlm, Lars Hökerberg. Pr. 6 kr. 50 öre.
Rec. i Dagens Nyheter 1927, N:o 251 (16/9) av *T. F[ogelqvis]t*; i Svenska Dagbladet 1927, N:o 250 (15/9) av *Kg.*; i Svensk tidskr. 1927. Årg. 17, s. 482—484 av *Bengt Hildebrand.*

4211. **Althin, Torsten,** Om Dalarnas nordligaste bruk. [Särna.]
Blad för bergshanteringens vänner 1927. Bd 18, s. 790—797. Med 1 fig.

4212. **Ambrosiani, Sune,** Hur gammal är kolning som yrke i Sverige?
Rig 1927, s. 31—40.

4213. **Andree, Mikael,** Norrlands nation. Hundra år ur en studentnations liv. 289 + (2) s. Med många illustr. i texten. Uppsala & Sthlm (tr. i Uppsala), Almqvist & Wiksell. Pr. 14 kr.

4214. **Backman, E. Louis,** Älvablåst och de folkmedicinska riterna vid helbrägdagörandet. 106 s. Uppsala, Lundequistska bokh. Pr. 3 kr. 25 öre.
Uppsala universitets årsskr. 1927. Progr. 5.

4215. **Berg, Alfred,** Kamratliv och examensarbete för 40 år sedan. — Studentspexare, musikanter och annat gott folk.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 43 (14/2), 50 (21/2).

4216. **Berg, Gösta,** Några anteckningar om svedjebruk, fallkratta och gaffelplog i Västmanland.
Västmanlands fornminnesförenings årsskr. 1925. H. 15, s. 62—71. Med 7 fig.

4217. **Berglund, John,** Den första skolan i Torsåker.
Från Torsåkers socken och bergslag 1927, s. 42—47. Med 1 illustr.

4218. **Bergquist, A. O.,** Ur gamla papper i Söderköpings stadsarkiv. 1—3.
S:t Ragnhilds gilles årsbok 1924, s. 42—48; 1925, s. 16—25; 1926, s. 166—184.
1. En rådmans klagan. 3. Stadsläkarval med förhinder.

4219. **Bring, S. E.,** Bryggerier och bryggare i Stockholm under senast förflutna hundra år. Med ett förord av *Bertil Almgren*. 60 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Aktiebolaget Stockholms bryggerier.

4220. **Broman, Olof,** Blodsoten som år 1743 gick över Helsingland. I sammandrag utg. av *Abraham Bäck*.
Vår hembygd. Hälsingland o. Härjedalen 1927. Årg. 4, s. 58—64.

4221. **Broman, Sten,** Den svenska musikforskningen 1750—1900. Akad. avh. 191 + (1) s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 5 kr. 50 öre.

4222. **Carlborg, Harald,** En öfversikt af den värmländska järnhandteringens utveckling. Föredrag i Sancte Örjens gille den 26 febr. 1924. 27 s. Örebro 1925.
Sancte Örjens gille. N:o 13.

4223. **Celander, Hilding,** Lucia.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1926, N:o 289 (13/12).

4224. **Dahlbom, Fr.,** Den svenska folkskolans kristendomsundervisning 1842—1919. Utgiven med understöd av Längmanska kulturfonden. 431 s. Sthlm, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Pr. 5 kr. 75 öre.

4225. **Djurberg, Vilh.,** När det var anatomisal på Södermalms stadshus i Stockholm 1685—1748. 224 s. + 1 pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1927, N:o 330 (4/12) av *C. F*[*orsstrand*].

4226. **Elgqvist, Eric,** Några bidrag till Värends kulturhistoria.
Hyltén Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1927, s. 98—129 + 1 karta o. 8 illustr. i texten.

4227. **Eriksson, P. E.,** Gamla bemärkelsedagar.
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1927. Årg. 7, s. 56—82.

4228. **Eurén, Erik.** Lektoren vid Carlstads gymnasium d:r Erik Euréns dagbok åren 1722—1762. Med en kort biografi utgiven av *C. E. Nygren*.
Värmland förr och nu 1927. H. 25, s. 5—87 + 1 portr.

4229. **Falck, Hans,** Malmö hantverksförening 1826—1926. Ur protokoll och andra handlingar. (2) + 211 s. Med många illustr. i texten. 4:o. Malmö 1926.
[D. 2.] *Fischer, Ernst,* Hantverkets organisation i Malmö i äldre tider. Några anteckningar.

4230. **Folcker, E. G.,** Från Stockholmslivet i kung Fredriks tid. Ur en samtida brevsamling.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1927, s. 1—46. Med 5 fig.

4231. **Forsberg, F. W.,** Dagjournal.
Swahn, Wald., En skvallerkrönika från 1790-talets Stockholm och andra glimtar ur brev och kulturhistorisk forskning, s. 233—298.

4232. **Forsstrand, Carl,** Trädgårdar och trädgårdsmästare i 1700-talets Stockholm.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1927, s. 81—109. Med 9 fig.

4233. **Franzén, E.,** Några skolminnen från Lilla Mellösa.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från stiftsrådet 1927. Årg. 24, s. 70—80. Med 1 illustr.

4234. **Granberg, Einar,** Med härjedalingar i färdeväg och på handelsresa. En kulturbild från medio och senare delen av 1800-talet från övre Härjedalen.
Jämten 1927. Årg. 21, s. 59—71. Med 9 bilder.

4235. **Grip, Elias,** Kulturhistoriska småbilder. H. 1. 73 s. Med 10 fig. 2. 73 s. Sthlm, Bonnier. Pr. 1 kr. häftet.
Verdandis småskrifter. N:o 313, 314.

4236. **Hafström, Gerhard,** Mamsell Arfvidsson. Nya data ur den ryktbara spåkvinnans liv.
Personhistorisk tidskr. 1927. Årg. 28, s. 96—103.

4237. **Hagberg, Louise,** Julbuske, julkrona och »Moses brinnande buske».
Fataburen 1927, s. 1—11.

4238. **Hall, B. Rud.,** Ur den kyrkliga folkdisciplineringens historia. Otryckta acta och spridda undersökningar. 1. 156 s. 2. 156 + (1) s. Lund, C. W. K. Gleerup 1926, 27. Pr. 5 kr. delen.
Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Bokserie utgiven av B. Rud. Hall. 1926: Vol. 3, 1927: Vol. 2.

4239. **Hammarstedt, N. E.,** Seder vid åkerbruk och boskapsskötsel som härleda sig från jakt- och fångstriter.
Fataburen 1927, s. 40—50.

4240. **Hellén, I. T.,** Folkundervisningen i St. Mellösa i gången tid. 1. Några minnnen och data från tiden 1529—1842.
Tidskr. utg. av Stora Mellösa hembygds- och fornminnesförening 1926. s. 12—13. 4:o.

4241. **Herlenius, Emil,** Ur Dalarnes kultur- och personhistoria. Trenne uppsatser. Hertzenhielmsdramat. Den stora eldsvådan i Östanfors 1847. En originell komminister. 19 s. Falun, Falukuriren. (Särtryck i 50 ex.)

4242. **Herrlin, Gunnar,** Minnen från gamla blekingska prästhem. (3) + 152 s. Med många illustr. i texten. Lund, Gleerupska universitets bokh. Pr. 6 kr. 25 öre.
Minnen från gamla svenska prästhem. 4.

4243. **Hilldoff, Ernst,** Om tillkomsten av Kalmar murmästareämbete.
Sancte Christophers gilles chroenica 1926. H. 4, s. 37—42.

4244. **Historia,** Linköpings gymnasiums, 1627—1927. Festskrift med anledning av gymnasiets 300-årsjubileum. Utgiven av Linköpings h. allm. läroverks kollegium. XVI + 459 s. + 56 pl.s. o. många illustr. i texten. Linköping, P. M. Sahlströms bokh. Pr. 10 kr.
Innehåller bl. a.: *Karl Beckman*, Linköpings gymnasiums historia 1627—1869. Med tillägg av *Nils Jacobsson*. Kap. 7. Tiden 1849—1869 av förf. av *Olof Söderqvist*. — *Ragnar Alvin*, Rektorer vid Linköpings läroverk 1857—1927. — *Bengt Aurelius*, Glimtar och toner ur Sällskapet för vitterhet och hävd, liv och leverne. — Rektor Prytz' förslag till undervisningsplan för Linköpings skola och gymnasium av år 1627. — Biskop Johan Boths skolordning av år 1633.

4245. **Holm, Teodor,** Sveriges allmänna postväsen. Ett försök till svensk posthistoria. D. 5: 1. 1698—1718. XXIV + 417 + (1) s. Sthlm. Postverkets tryckeri.
Rec. i Stockholmstidningen 1928, N:o 13 (15/1) av [*Wilh.*] *C*[*arl*]*g*[*ren*].

4246. **Hulth, J. M.,** Det första naturvetenskapliga studentsällskapet i Uppsala och dess arkiv.
Symbola litteraria. Hyllningsskrift till Uppsala universitet vid jubelfesten 1927 från universitetsbibliotekets tjänstemän och universitetets boktryckare Almqvist & Wiksell boktryckeri-a.-b., s. 219—229.

1247. **Hörman, Ernst,** En man föll i rövarehänder. Hur det gick till när John Hall d. y. förlorade sin förmögenhet.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 66 B (20/3).

1248. **Jacobsson, Nils,** Ett jubilerande läroverk. Linköpings gymnasium — 300 år.
Linköpings stifts julbok 1927. Årg. 22, s. 180—183. Med 2 illustr.

1249. **Johnsson, Pehr,** Daniel Neschers resa genom Gästrikland år 1801. 1—2.
Arbetarbladet 1926. N:o 196 (26/8), 198 (28/8).

1250. **Johnsson, Pehr,** Anton Svabs resa genom Gästrikland år 1796. Efter författarens manuskript i K. Biblioteket. 1—2.
Arbetarbladet 1926, N:o 241 (18/10), 242 (19/10).

1251. **Järnvägsföreningen,** Svenska, 1876—1926. Minnesskrift. D. 1. Föreningens historia. 2. Järnvägshistoriker. Askersund—Skyllberg —Lerbäck — Karlshamn—Vislanda—Bolmen. 3. Järnvägshistoriker. Karlskrona—Växjö — Stockholm—Nynäs. 4. Järnvägshistoriker. Stockholm—Roslagen — Östra Värend. Sthlm, Svenska järnvägsföreningen 1926.

1252. **Killig, Fr.,** Några anteckningar ur de öländska alunbrukens historia. Lovers och Ölands alunbruk på Degerhamn.
Kalmar läns fornminnesförening 1926. Meddelanden 14, s. 1—48. Med 15 bilder.

1253. **Kinander, Emil,** Notes on the history and organisation of Jernkontoret. 48 s. + 4 pl.s. London 1927.
Reprinted from the »Journal of the iron and steel institute», N:o 2 for 1926.

1254. **Kjellberg, Sven T.,** Från garveriernas sista dagar i Arboga.
Västmanlands fornminnesförenings årsskr. 1925. H. 15, s. 48—61. Med 14 bilder.

1255. **Klein, E.,** Folkdans och folklig dans.
Härd och hembygd. Svenska fornminnesf. årsskr. N:o 2, s. 19—35. Med 8 fig.

1256. **Krönika,** Fabriks- och hantverksföreningens i Kalmar. Utgiven med anledning av föreningens 80-åriga verksamhet under åren 1847—1927. (1) + 40 s. + 4 pl. Med många illustr. i texten. 4:o. Kalmar, Appeltofft. Pr. 4 kr.

1257. **Lagergren, Helmer,** Sankt Görans gillestuga vid Kopparberget.
Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening 1927. H. 10, s. 20—25.

1258. **Leijonhufvud, Sigrid,** Två människoöden. Blad ur släktkrönikan från gustaviansk tid. 339 s. + 16 pl.s. Sthlm, Norstedt. Pr. 9 kr.
Bland de som behandlas märkes: Vivika Trolle, Ebba Bonde och Gustaf Sparre.
Rec. i Stockholmstidningen 1927, N:o 323 A (27/11) av *Oscar Wieselgren;* i Svenska Dagbladet 1927, N:o 342 (16/12) av *Lydia Wahlström;* i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1927, 14/12 av *Gunnar Carlquist.*

1259. **Lindskog, Carin,** När vi drack brunn vid Roslagstull. Norrmalms hälsokälla, upptäckt av Peter Muur på 1680-talet, var huvudstadens mest berömda surbrunn under frihetstiden. Brunnsdrickningen fortfor in på 1800-talet, men blev småningom en underordnad detalj i ett illa beryktat nöjesliv.
Svenska Dagbladet 1927, N:o 49, Söndagsbilaga (20/2).

1260. **Littmarck, Henry,** Gefle fiskerskaps fångstfärder norrut i gångna tider. 1.
Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1926—27, s. 51—63.

4261. **Lundberg, Gunnar W.,** Bellmansfigurer. Kulturhistoriska tidsbilder och personhistoriska anteckningar till Fredmansdikten. Med illustrationer. XII + (1) + 392 s. Sthlm, Hugo Geber. Pr. 11 kr. 50 öre.

4262. **Lundh, Herbert,** Den svenska adeln vid Uppsala universitet. Några anteckningar om undervisningen i moderna språk och ridderlig idrott under 1600- och 1700-talen.
Symbola litteraria. Hyllningsskrift till Uppsala universitet vid jubelfesten 1927 från universitetsbibliotekets tjänstemän och universitetets boktryckare Almquist & Wiksells boktryckeri-a.-b., s. 105—131. Med 3 fig.

4263. **Lundh, L. L.,** Fäbolivet i Ovansjö. Från Bro fäbodar.
Från Gästrikebygder. Gästriklands folkhögskolas årsbok 1927. Årg. 4, s. 56—64.

4264. **Löfgren, Albert,** Bidrag till vårt brandförsäkringsväsendes äldre historia. Ett okänt dokument från 1685.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1927, s. 154—161.

4265. **Mannerfelt, Otto,** Anteckningar om äldre kalkstensindustrien i Västergötland med särskild hänsyn till gravstenskonsten.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1927. D. 4: H. 2, s. 5—40. Med 10 fig.

4266. **Minnesskrift,** utgiven med anledning av universitets-apoteket Svanens i Lund 300-års jubileum. 1627—1927. Utg. av *Fredrik Montelin.* (4) + 227 + (2) s. + 6 pl.s. o. några illustr. i texten. Lund Tr. i 1000 numrerade exemplar.
Innehåller: *C. M. Fürst,* En examen pro venia practicandi i Lund år 1730; *L. Gentz,* Apotekarexamina i Sverige under 1700-talets första hälft; *K. Petrén,* Strödda anteckningar om sjukvårdsinrättningarnas i Lund historia (intill år 1766); *L. Gentz,* Apoteksvisitationer under 1700-talets första hälft; *T. Thunberg,* Ett visitationsprotokoll från arsenikens och blodiglarnas gyllene tid.

4267. **Modéer, Ivar,** Notiser om öländskt dräktskick från år 1759.
Kalmar läns fornminnesförening 1927. Meddelanden 15, s. 21—24. Med 1 fig.

4268. **Mogren, Ragnar,** Ur Halmstads skol-collegii protokolls-bok ifrån år 1821 till 1866.
Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1927. Årg. 4, s. 177—192.

4269. **Mohn, Paul,** Några drag ur de svenska diplomaternas liv i Konstantinopel under 1700-talet.
Svenska Orientsällskapets årsbok 1926/27. D. 4, s. 70—92.

4270. **Möller, Bert,** Det första lärda samfundet i Lund. Oeconomiska societeten, en föregångare till Fysiografiska sällskapet.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 324 (28/11).

4271. **Nelson, Axel,** Om Uppsala universitet under medeltiden. Några anteckningar. 46 s. + 2 pl. Uppsala, Almquist & Wiksell. Pr. 1 kr 50 öre.
Ur: Symbola litteraria. Hyllningsskrift till Uppsala universitet vid jubelfesten 1927 från universitetsbibliotekets tjänstemän och universitetets boktryckare Almquist & Wiksells boktryckeri a.-b.

4272. **Nelson, Axel,** Om universitetens uppkomst under medeltiden och Uppsala universitets grundläggning år 1477 och äldsta öden.
Svenska kalendern. Årg. 22 (1927) tr. 1926, s. 263—274. Med 1 facs. tr.

4273. **Nihlén, John,** Där svensk järnhantering föddes.
Dagens Nyheter 1927, N:o 253, Söndagsbilaga (18/9).

4274. **Nihlén, John,** Äldre järnhantering på Gotland.
Jernkontorets annaler 1927, s. 679—725. Med 25 fig.
Rec. i Stockholmstidningen 1928, N:o 27 (29/1) av *Arthur Nordén*.

4275. **Nordén, Arth.,** Jordagods, ättegård och helgedom.
Stockholmstidningen 1927, N:o 167 (23/6).

4276. **Nordenstreng, Rolf,** Svenskt i den fornnordiska gudatron och gudadyrkan.
Det nya Sverige 1927. Årg. 21, s. 374—394.

4277. **Norrlin, S. J.,** Från forna dagar i Bäckaby.
Växjö stifts hembygdskalender 1927. Årg. 18, s. 129—138. Med 4 illustr.

4278. **Nygren, C. F.,** Karlstads fabriks- och hantverksförening 1847—1927. Historik med en återblick på yrkesförhållandena i forna dagars Carlstad. 193 + (1) s. Med några illustr. i texten. Karlstad, Nya Wermlands-tidningens boktr. Tr. i 300 exemplar.

4279. **O[lan], E[skil],** Göteborgs första rederi. Trehundraårsminnet av Willem Usselinx' världsomfattande kolonialprojekt.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 133 B (12/6).

4280. **Osberg, Nils Petter,** Lundaminnen från 1820-, 30- och 40-talen. Med kommentar och personregister utgivna av *Gunnar Carlquist*. Lund.
Föreningen Det gamla Lund. 8—9.
Rec. i Svenska Dagbladet 1927, N:o 137 (22/5) av *Fr. Böök*.

4281. **Oscar I, Geijer, E. G., Wallin, J. O., Cederschjöld, P. G.,** Tidiga enhetsskoletankar. 140 s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 3 kr.
Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Bokserie utgiven av Föreningen för svensk undervisningshistoria genom B. Rud. Hall. 1927: Vol. 1.

4282. **Palmgren, Holger Möllman,** Ur arkivet. Äldre akter och handlingar ur Västerbottens-museernas arkiv.
Västerbotten. Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 1927, s. 178—204. Med 3 illustr.

4283. **Personne, Nils,** Svenska teatern. D. 8. Under Karl Johanstiden 1838—1842. Några anteckningar. Rikt illustrerad. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 7 kr. 50 öre.

4284. **Petersson, Berndt,** Knutsgillet i Ystad; en institution från 1400-talet.
Skåne. Årsbok 1927, s. 93—100. Med 1 portr.

4285. **Rosenquist, Ragnhild,** Från stiftets gamla prästhem. Engströmska prästhemmet i Madesjö.
Växjö stifts hembygdskalender 1927. Årg. 18, s. 66—83. Med 6 illustr.

4286. **Rönnow, Sixten,** Dalabruk och Dalagruvor i Jernkontorets bildsamling.
Gammalt och nytt från Dalarna, s. 213—219. Med 5 illustr.

4287. **Sahlin, Carl,** Gyllenborgska silvergrufvan i Södermanland.
Blad för bergshanteringens vänner 1927. Bd 18, s. 783—789.

4288. **Saxon, J. L.,** Ur det fordomtima jämtska folklivet. 94 s. Sthlm (tr. i Östersund), Nutidens förlag 1924. Pr. 10 kr. Tr. i 100 exemplar.

4289. **Seeger, Hans-Joachim,** Westfalens Handel und Gewerbe vom 9. bis 14. Jahrhundert. Mit drei Kartenskissen. XVI + 163 s. Berlin, Karl Curtius 1926.
Studien zur Geschichte der Wirtschaft und Geisteskultur. Herausg. v. Rudolf Häpke. Bd 1.
S. 144—159: Die Westfalen auf dem Handelswege Schleswig—Gotland—Livland (bezw. Nowgorod).

4290. **S[ehl]b[er]g, [J. H.],** Bårrätt och vattuprov från 1600-talets Gävle. Från Gästrikebygder. Gästriklands folkhögskolas årsbok 1927. Årg. 8, s. 46—55.

4291. **Selander, Nils,** och **Selander, Edvard,** Carl XV:s glada dagar. Ur två gamla stockholmares anteckningar från 1860- och 1870-talen. 215 + (1) s. Med många portr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr. 75 öre.
Rec. i Dagens Nyheter 1927, N:o 339, »Från den litterära julmarknaden» (13/12) av *Bo Bergman.*

4292. **Sjöbeck, Mårten,** Skånsk och dansk allmogebebyggelse.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 314 (18/11).

4293. **Sjöbeck, Mårten,** Var finnas de äldsta spåren af den skånska allmogegården?
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 317 (21/11).

4294. **Stavenow, Ludvig,** Uppsala universitet samt stat och kultur. En blick på de olika epokerna av universitetets liv under de gångna fyrahundrafemtio åren. Inbjudan till den fest varmed Uppsala universitet högtidlighåller fyrahundrafemtioårsminnet av sitt instiftande. 89 s. Uppsala, Lundequistska bokh. Pr. 2 kr. 75 öre.
Uppsala universitets årsskr. 1927. Progr. 2.

4295. **Sundholm, Herman,** Om gillen i allmänhet och Sancte Örjens gille vid Kopparberget i synnerhet. 84 + (1) s. Med 5 pl. Örebro 1925.
Sancte Örjens gille. N:o 14.

4296. **Swahn, Wald.,** Småstadens ande. Hågkomster, livsbilder och glimtar från forna tider. Uppl. 1—2. 296 s. Sthlm, Åhlén & Åkerlund 1926. Pr. 5 kr. 50 öre.

4297. **Swahn, Wald.,** En skvallerkrönika från 1790-talets Stockholm och andra glimtar ur brev och kulturhistorisk forskning. 327 s. Sthlm, Åhlén & Åkerlund. Pr. 5 kr. 50 öre.

4298. **Svedelius, C.,** Norra Real 1876—1926. 178 s. Med flera illustr. Sthlm, Norstedt. Pr. 7 kr. 50 öre.
Rec. i Dagens Nyheter 1927, N:o 178 (5/7) av *Karl Nordlund.*

4299. **Svedelius, Julia,** Sörmlandsgården och dess folk.
Svenska turistföreningens årsskr. 1927, s. 117—126. Med 2 fig.

4300. **Sverdrup, Georg,** Gravskikker og dødstro i nordisk stenalder.
Nord. tidskr. (Letterst.) 1927. N. S. Årg. 3, s. 515—530.

4301. **Södergren, Jacob,** En resa genom Växjö år 1759.
Hyltén Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1927, s. 130—144. Med 6 illustr.

4302. **Uggla, Arvid Hj.,** Jakov Karlovič Grots förbindelser med Uppsala universitet.
Symbola litteraria. Hyllningsskrift till Uppsala universitet vid jubelfesten 1927 från universitetsbibliotekets tjänstemän och universitetets boktryckare Almquist & Wiksells boktryckeri a.-b., s. 263—292. Med 1 portr., 1 fasc. tr. och 1 pl. i texten.

4303. **Uggla, Arvid Hj.,** Universitas regia Upsaliensis. En blick på Upsala universitets öden under de gångna 450 åren.
Ord och bild 1927. Årg. 36, s. 513—534. Med 15 illustr.

4304. **Virdestam, Gotthard,** Om Peder Dudde på Fåglanäs — en småländsk jorddrott på 1300-talet.
Hyltén Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1927, s. 85—97. Med 5 illustr.

4305. **Warne, Alb.,** En kollegatillsättning i Halmstad på 1750-talet.
Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1927. Årg. 4, s. 84—101.

4306. **Westman, Axel,** Apotek och apotekare.
Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1927. Årg. 4, s. 119—133. Med 11 bilder.

4307. **Westman, Axel,** Något om nöjeslifvet i Halmstad under 1800-talet. (En liten axplockning ur stadens tidningar.)
Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1927. Årg. 4, s. 148—157. Med 2 bilder.

4308. **Wåhlin, J. P.** En svensk legationspastors brev till sin biskop. J. P. Wåhlin till W. Faxe. Med inledning och kommentar av *Johan Feuk.*
Personhistorisk tidskr. 1927. Årg. 28, s. 8—95. Med 3 portr.

Kyrkohistoria.

4309. **Acta** et processus canonizacionis beate Birgitte. Utg. av *Isak Collijn.* H. 3. S. 161—244. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala). Pr. för köpare 7 kr. 50 öre.
Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 2. Latinska skrifter. Bd 1.

4310. **Ahlquist, Otto,** Ur Tegneby pastorats krönika. Några gulnade blad om präster, som tjänstgjort och provat i Tegneby, Röra och Stala församlingar under 1800-talet.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1927. Årg. 17, s. 50—75. Med 6 illustr.

4311. **Arbman, P. T.,** Kloster i Skara. Bilaga till Skara h. allm. läroverks årsredogörelse 1926—1927. (2) + 80 s. Skara.

4312. **Berggren, Hugo,** Det stora mysteriet och Västerås domkyrkas mysterieskåp.
Julbok för Västerås stift 1927. Årg. 22, s. 75—102. Med 16 bilder o. 4 illustr. i texten.

4313. **Bjurström, B. G. A.,** Den svenska Pariserförsamlingens 300-årsjubileum.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från stiftsrådet 1927. Årg. 24, s. 81—93. Med 8 illustr.

4314. **Cnattingius, Bengt,** Några kyrkorestaureringar i Linköpings stift.
Linköpings stifts julbok 1927. Årg. 22, s. 48—55. Med 6 illustr.

4315. **Dahlquist, Sixten,** Vanlig skrud och prydnad. Ett försök till förklaring av mässkrudens uppkomst och till förståelse av dess innebörd med särskild hänsyn till förhållandena i vår svenska kyrka.
Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1927—28, s. 84—126. Med 7 bilder i texten och 5 färgplanscher.

4316. **Edström, Carl,** Tvenne kapitel ur min församlings historia för 200 år sedan. »Den gamla goda tiden.»
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1927. Årg. 14, s. 103—108. Med 2 illustr.

4317. **Festin, Eric,** Våra kyrkoförnyelser.
Jämten 1927. Årg. 21, s. 3—9. Med 5 bilder.

4318. **Gothe, Richard,** Om det andliga tillståndet bland »skogsfinnarne» i mellersta Norrland under 1600- och 1700-talet.
Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok 1927, s. 165—173.

4319. **Hasselberg, Carl,** Till Norrlandsläseriets historia. Svenska kyrkan och de religiösa rörelserna i övre Norrland under 1800-talets första decennier.
Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok 1927, s. 7—37.

4320. **Herlenius, Emil,** Religiösa rörelser i Stora Skedvi under 1800-talets mitt.
Julbok för Västerås stift 1927. Årg. 22, s. 49—64.

4321. **Holmquist, Hjalmar,** Psalmen och den andliga visans historia i Sverige.
Kristendomen och vår tid 1927. Årg. 22, s. 20—33, 69—87.

4322. **Johansson, Aron,** Några ord om väckelserna under 1850- och 60-talet i och omkring Hedemora.
Julbok för Västerås stift 1927. Årg. 22, s. 65—70.

4323. **Juhlin, Axel,** Ur Nyskoga kyrkokrönika.
Karlstads stifts julbok 1927. s. 74—86. Med 4 illustr.

4324. **Lemchen, C.,** Karlsborgs garnisonskyrkas altarkärl, klockor m. m.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1927. D. 4: H. 2, s. 49—55. Med 3 fig.

4325. **Leufvén, Edv.,** Katekesen av år 1810.
Kyrkohistorisk årsskr. 1926 (tr. 1927). Årg. 26, s. 1—58.

4326. **Ljungdahl, Johan,** Ett skånskt 400-årsminne. 1527—1927.
Lunds stifts julbok 1927. Årg. 19, s. 105—119 Med 6 illustr.

4327. **Lund, Emil,** Lutherdomen i Amerika eller huru svenskarne började i Minnesota. Utgiven av Konferensen. 332 s. Med många portr. o illustr. i texten. Sthlm (tr. i U. S. A), Sv. kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Pr. inb. 6 kr.

4328. **Lundberg, E.,** Vreta kloster. 51 + (1) s. Med 2 pl. o. 18 fig. Sthlm. Wahlström & Widstrand. Pr. 1 kr.
Svenska fornminnesplatser. Vägledningar, utg. genom K. vitt.-. hist.- och antikvitets-akademien. N:o 6.

4329. **M[alm]b[or]g, [Gösta],** S:ta Clara församling 350 år. Spridda notiser ur dess intressanta historia.
Stockholmstidningen 1927, N:o 63 B, Söndagsbilaga (6/3).

4330. **Minnesskrift** vid svensk-lutherska Parisförsamlingens 300 års jubileum (1926). Utgiven av kyrkorådet genom *F. U. Wrangel.* III + 213 s. + 13 pl. s. Sthlm (tr. i Frankrike), Norstedt 1926. Pr. 6 kr.
Innehåller bl. a.: *F. U. Wrangel,* Studier och anteckningar till den Luthersk-Augsburgiska församlingens i Paris historia under 1600-talet: *A. Salomon,* La chapelle de l'ambassade de Suède à Paris au 18 siècle: *Birger Bjurström,* Församlingen under 18- och 1900-talen.

4331. **Newman, Ernst,** Den Sellergrenska väckelsen i Blekinge.
Lunds stifts julbok 1927. Årg. 19, s. 49—89. Med 7 portr.

4332. **Ortved, Edw.,** Cistercieordenen og dens klostre i Norden. [D. 1.] (3) + 212 s. Khvn, J. H. Schultz forlag. Pr. 5 kr.

4333. **Parallelltexter** till 1810 års katekes. Svebilii katekes, Åströmska katekesförslaget, Lindbloms katekes jämte anmärkningar av *Edv. Leufvén.*
Kyrkohistorisk årsskr. 1926 (tr. 1927). Årg. 26, s. 203—349.

4334. **Peters, Knut,** Den svenska psalmboken.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1927. Årg. 17, s. 93—110.

4335. **Psilander, Hj.,** Den Lindblomska revisionen av Luthers lilla katekes.
Kyrkohistorisk årsskr. 1926 (tr. 1927). Årg. 26, s. 59—156.

4336. **Rodhe, Edv.,** Lundastiftets kyrkohistoria.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 2 (3/1).

4337. **Sewerin, Johan,** Erik Jansson — frälsaren från Forssa. Apropos konventikelplakatets 200-årsjubileum. 1—4.
Arbetarbladet 1926, N:o 43 (22/2), 44 (23/2), 45 (24/2), 46 (25/2).

4338. **Sjöstedt, Conrad,** Piteå stadsförsamling.
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1927. Årg. 14, s. 79—85. Med 1 illustr.

4339. **Strandman, G.,** Några anteckningar ur protokollet, hållet vid biskop Jesper Svedbergs visitation i Stora Mellby år 1708.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1927. Årg. 22, s. 101—108. Med 1 illustr.

4340. **Söderblom, Nathan,** Hedningar och kristna på Mälarens Björkö.
Stockholmstidningen 1927, N:o 123 (8/5).

4341. **Södergren, Viktor,** Gustaf Olof Tjernqvist och Johan Zakrisson. Ett blad ur Västerbottens kristna kulturhistoria.
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1927. Årg. 14, s. 33—56. Med 11 illustr.

4342. **Söderholm, G. E.,** Den svenska pingstväckelsens historia 1907—1927. D. 1. 623 + (1) s. Med några illustr. i texten. Sthlm, Förlaget Filadelfia. Pr. 8 kr. 50 öre.

4343. **Till** Bergs prästgårds byggnadshistoria. Synehandlingar [1633—1698], meddelade av *Matts Ling.*
Fornvårdaren 1927. Bd 2, s. 66—79.

4344. **Wahlström, Lydia,** Kyrkans strid och kyrkans enande. Omkring Gustav Adolfsminnet.
Husmodern 1927, N:o 45, s. 34—35.

4345. **Waldén, Bertil,** Kyrkor och kyrklig konst i Södermanland.
Svenska turistföreningens årsskr. 1927, s. 51—74 + 1 pl. Med 15 fig.

4346. **Westman, Axel,** Ytterligare om klostren i Halmstad och stadens ursprungliga belägenhet.
Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1927. Årg. 4, s. 102—106.

4347. **Ågren, John, A.,** Baptismen i Mora. Minneskrift med anledning av Mora baptistförsamlings 40-åriga tillvaro jämte erinringar om den baptistiska verksamheten inom socknen från 1850-talet. 67 + (2) s. Med många illustr. i texten. Falun 1926.

4348. **Åmark, Mats,** Tronpretendenternas altarskåp. Gamla förbindelser med Bryssel och Antwerpen.
Uppsala 1926, Julnummer, s. 2—3. Med 2 fig.

4349. **Åmark, Mats,** Biskopsskrudar i Strängnäs. Ett apropå till söndagens biskopsinvigning i Uppsala.
Svenska Dagbladet 1927, N:o 301 (5/11).

Finland och Östersjöprovinserna.

4350. **Allardt, Anders,** Michael Agricolas modersmål.
Hist. tidskr. för Finland 1927. Årg. 12, s. 19—26.

4351. **Burmeister, Werner,** Wismar aufgenommen von der staatlichen Bildstelle. 36 s. + 47 pl. Berlin, Deutscher Kunstverlag 1926.

4352. **D[anielsson], A[xel] E.,** Ålandsgårdar, som berätta svensk historia.
Dagens Nyheter 1927, N:o 163, Söndagsbilaga (19/6).

4353. **Estlander, B.,** En finländsk karolin. Carl Gustaf Granfelt. Levnadsteckning.
Finsk tidskr. 1927. T. 103, s. 150—177.

4354. **Herrgårdar** i Finland. H. 22—25. 22. Egentliga Finland. 6. S. 199—238. 23. Nyland. 10. S. 361—400. 24. Tavastland. 5. S. 161—200. 25. Satakunda. 2. S. 39—78. Med många portr. o. illustr. 4:o. Helsingfors, Söderström & C:o. Pr. 36 m. häftet.
H. 22: Saaris kungsgärd och Koskis bruk av *Gabriel Nikander;* Kankas av *Anna-Lisa Stigell;* 23: Gerknäs av *Anders Allardt;* Oitbacka av *Gus Topelius:* Östersundom av *Paul Nyberg;* 24: Hongola av *Signe Lagerberg-Stenius;* Arrajoki av *E. F. Wrede;* Niemis i Kalvola av *Eric Anthoni:* Saaris i Mäntsälä av *Knut Antell;* 25: Kauniais av *Carl-Erik Olin:* Pekkala av *Hans O. A. Aminoff;* Kjuloholm av *A. W. Granit.*

4355. **Hultin, Arvid,** Pehr Adrian Gadd. Till tvåhundraårsminnet av hans födelse.
Finsk tidskr. 1927. T. 102, s. 366—379.

4356. **Hultin, Arvid,** M. G. Schybergson. Hans verksamhet i Svenska litteratursällskapet.
Historiska och litteraturhistoriska studier. 3, s. 1—100 + 1 portr.

4357. **Hultin, Herman,** Pyttis socken. En skildring. Utarbetad på uppdrag av kommunalfullmäktige i Pyttis. XI + 326 s. + 1 karta. Med 106 illustr. i texten. Helsingfors 1926.

4358. **Huuskonen, Aarne,** Kuninkaalinen Savon jääkärirykmentti vuosina 1770—1810. [Kunglig Savolax jägarregemente 1770—1810.] D. 1. Akad. avh. Illustr. 336 s. + 2 bil. Helsingfors, Otavas förlag.

4359. **Hämeenlinnan** kaupungin historia. [Staden Tavastehus historia.] Osa 2. *K. O. Lindeqvist,* Kaupungin historia. Ruotsin vallan aikana. [Staden [Tavastehus] historia under svenska väldets tid.] XX + (3) + 784 s. Med 60 illustr. o. 7 kartor. Hämeenlinna 1926.

4360. **Juvelius, Einar W.,** Suomen sotahistorian pääpiirteet. [Huvuddragen av Finlands krigshistoria.] Osa. 1. Aika vuoteen [Tiden till år] 1617. VI + (1) + 383 s. + 1 karta o. många illustr. i texten. Helsingissä, Otava.
Yleisesikunnan sotahistoriallisen toimiston julkaisuja. 1, 1.
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1927. Årg. 12, s. 192—194 av *Einar Hornborg.*

4361. **Jäntere, Kaarlo,** Porin triviaalikoulun oppilasluettelot 1722, 1733, 1737 ja oppilasmatrikkeli 1738—1842. [Björneborgs trivialskolas matrikel.]
Skrifter utgivna av Genealogiska samfundet i Finland. 2.
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1927. Årg. 12, s. 80—91 av *M. Hammarström.*

4362. **Kieler, E.,** Ein estländischer Münzfund. 16 s. + 2 pl. s.
Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1925 (tr. 1927). S. 9—10: Reval unter Schweden.

4363. **Koistinen, Olli,** Lisätietoja Olli Tiaisesta. [Uppgifter om förluster lidna av Olli Tiainens män i Karelen under 1808—1809.]
Historiallinen Arkisto 1926. Bd 35. Tieteellisiä ilmoituksia, s. 1—8.

4364. **Köpp, J.,** Mõningaid lisaandmeid oludest Lõuna-Eestis Suure Põhjasõja algusaastail. [Några tillägg angående förhållandena i södra Estland under stora nordiska krigets början.]
Ajalooline ajakiri 1927, s. 205—215.

4365. **Korhonen, Arvi,** Rootsi revisjon Baltimaal 1601. aastal. [Den svenska revisionen i Balticum år 1601.] 1—2.
Ajalooliui ajakiri 1926, s. 1—12, 43—58.

4366. **Liiv, O.,** Lisandusi Rakvere ajaloole Rootsi aja lõpul. Nimestikprotokoll Rakvere elanikkude ja nende varandusliku seisu üle a. 1699. [Tillägg till Wesenbergs historia vid slutet av den svenska tiden. Namnförteckning över Wesenbergs invånare och deras förmögenhetsförhållanden 1699.]
Ajaloolini ajakiri 1927, s. 144—164. Med 1 illustr.

4367. **Melander, K. R.,** Ruotsin hallituksen asutustoiminnasta maassamme 1500-luvun loppupuolelta 1600-luvun keskivaiheille. [Den svenska regeringens åtgärder för kolonisationen i Finland från senare hälften av 1500-talet till mitten av 1600-talet.] 53 s.
Historiallinen Arkisto 1926. Bd 35, 2.

4368. **Müller, Lotte,** Die Entwicklung des Stralsunder Seehandels in der Zeit der Schwedischen Herrschaft (1648—1814). Auszug in der Inaug. Diss. (3) s. Königsberg 1925.

4369. **Nerman, Birger,** Svenskarna i Ostbalticum under vikingatiden enligt arkeologiens vittnesbörd.
Rig 1927, s. 1—30. Med 52 fig.

4370. **Nikander, Gabriel,** Finlands äldre järnindustri. Föredrag, hållet vid Finska historiska samfundets 50-årsfest. 14 s.
Historiallinen Arkisto 1926. 35, 1.

4371. **Nohrström, Holger,** Borgå gymnasiebibliotek och dess föregångare bland Finlands läroverksbibliotek. Ett bidrag till Finlands biblioteks- och kulturhistoria. (2) + 291 s. Helsingfors.
Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter. 10.

4372. **Olin, Carl-Erik,** Åbo sjöfarts historia. D. 1. Intill branden 1827. XVI + 256 s. Med 39 illustr. Åbo, Åbo tryckeri och tidnings aktiebolag.

4373. **Rancken, A. W.,** Helsingfors genom fyra sekler. 140 + IV s. Med 171 fig. Helsingfors, Söderström & C:o 1926.
Rec. i Hufvudstadsbladet 1926, N:o 336 (12/12) av *Henrik Hildén.*

4374. **Roos, John E.,** Officersboställen i Finland under svenska tiden. 75 s. Helsingfors.
Skrifter utg. av Genealogiska samfundet i Finland. 3. Särtryck ur Årsskrift 10.

4375. **Rosén, Ragnar,** Hämäläisasutuksen kaakkoisraja. [Den tavastländska bosättningens sydostgräns.]
Historiallinen Arkisto 1926. Bd 35. Tieteellisiä ilmoituksia, s. 3—10.

4376. **Schartau, Sigurd,** De svenska Östersjöprovinserna vid det stora nordiska krigets utbrott. 3. Ingermanland.
Karolinska förbundets årsbok 1926 (tr. 1927), s. 53—74.

4377. **Suolahti, Gunnar,** Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen. Översättning från finskan av *Herman Gummerus.* 418 + (5) s. Sthlm (tr. i Helsingfors), Hugo Geber. Pr. 10 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1927, N:o 343 (17/12) av *Nils Ahnlund;* i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1927, 30/10 av *Gunnar Carlquist.*

4378. **Treumuth, N.,** Patkuli küsimus Riia konvendil 1700. a. juuni—ja juulikuus. 1—2. [Patkulska frågan vid sammankomsten i Riga 1700.] Ajalooline ajakiri 1927, s. 129—144, 185—204.

4379. **Voionmaa, Väinö,** Mustankirjan luettelo Satakunnan erämaista [Förteckningen över Satakundas erämarker i Åbo domkyrkas svartbok.] 28 s.
Historiallinen Arkisto 1926. 35, 3.

4380. **Wasar, J.,** Carl Schirren ajaloolasena. 2.
Ajalooline ajakiri 1926, s. 121—130.

4381. **Westrén-Doll, A.,** »Abgötterey» zu Ausgang der schwedischen und Beginn der russischen Zeit.
Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1925 (tr. 1927), s. 7—25.

4382. [**Wichmann, V. K. E.**], En gammal krigarsläkt i Finland. [Galle eller Gallen.] Av *Gånge Rolf.*
Hufvudstadsbladet 1926, N:o 90 (4/4).

4383. [**Wichmann, V. K. E.**], Två landsmaninnors underbara olycksöden i rysk fångenskap. [Lovisa von Burghausen och Annika Svahn.] Av *Gånge Rolf.*
Hufvudstadsbladet 1926, N:o 156 (13/6).

4384. [**Wichmann, V. K. E.**], Vasa-gossarna 1808. Av *Gånge Rolf.*
Finsk tidskr. 1927. T. 102, s. 65—75.

Recensioner.

4385. Sveriges historia till våra dagar. D. 7. *Emil Hildebrand,* Kristina, reviderad av *Gustaf Jacobson* och *Gustaf Jacobson,* Karl X Gustaf. D. 14. *Karl Hildebrand,* Gustaf V. (Se N:o 2998.)
D. 7 rec. i Pedagogisk tidskr. 1927. Årg. 63, s. 50—51 av [V.] V[es]b[er]g; D. 14 rec. i Nord. tidskr. (Letterst.) 1927. N. S. Årg. 3, s. 240—248 av *Gustaf Jacobson.*

4386. **Paul, Johannes,** Nordische Geschichte. (Se N:o 2319.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1927. Bd 135, s. 500—502 av *G. Neckel.*

4387. Sveriges riddarhus. Ridderskapet och adeln och dess riddarhus. Under redaktion av *Carl Hallendorff.* (Se N:o 3001.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1927, s. 322—324 av *Sven Tunberg;* i Hufvudstadsbladet 1927, N:o 149 (5/6) av *John Palmén;* Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 216 B (18/9) av *Bengt Hildebrand;* i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 267 (2/10) av *Hans Cavalli;* i Nya Dagligt Allehanda 1926, N:o 252 (16/9) av *Hans Wåhlin.*

4388. **Nerman, Birger,** Det svenska rikets uppkomst. (Se N:o 2325.)
Rec. i Upsala Nya tidning 1926, N:o 9208 (9/1) av *Rolf Nordenstreng*

4389. **Wadstein, Elis,** Norden och Västeuropa i gammal tid. (Se N:o 2334
Rec. i Historische Zeitschrift 1927. Bd 136, s. 382—387 av *Gustav Neckel;* i Acta philologica scandinavica 1927. Aarg. 2, s. 287—288 av *C. C. Uhlenbeck.*

4390. Svenska medeltidens rim-krönikor. Fritt återgivna och sammanförda av *Aron Rydfors*. D. 1—2. (Se N:o 2339.)
Rec. i Nya Dagligt Allehanda 1926, N:o 83 (26/4) av *Leon. Ljunglund*.

4391. Stockholms stads skottebok 1466—1468 samt strödda räkenskaper från 1430-talet och från åren 1460—1473. Utg. av *Joh. Ax. Almquist*. (Se N:o 3027.)
Rec. i Svensk tidskr. 1927, s. 164—165.

4392. **Månsson, Fabian,** Sancte Eriks gård. D. 3. Gråbrödraklostret. (Se N:o 3028.)
Rec. i Stockholms Dagblad 1926, N:o 300 (4/11), 301 (5/11) av *Erik Jonson*; i Upsala Nya tidning 1926, N:o 9461 B (13/11); i Socialdemokraten 1926, N:o 309 (18/11) av *I. P[auli]*; i Nya Dagligt Allehanda 1926, N:o 290 (24/10) av *Nils Erdmann*; i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 259 (6/11) av *P. O. Gränström*.

4393. **Bell, James,** Queen Elizabeth and a swedish princess. (Se N:o 3037.)
Rec. i Nya Dagligt Allehanda 1926, N:o 226 (21/8) av *Knut Hagberg*.

4394. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefväxling. Utgifna af Kungl. vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien. Förra avdelningen. Bd 7. Bref 1632. Utg. af *Herman Brulin*. (Se N:o 3055.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1927, s. 324—328 av *Georg Wittrock*.

4395. **Sjöberg, Ragnar,** Drottning Christina och hennes samtid. (Se N:o 2374.)
Rec. i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 50 (21/2) av *Vilhelm Sjögren*.

4396. **Kretzschmar, Johannes,** Der Heilbronner Bund 1632—1635. Bd 1—3. (Se N:o 1041.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1927, s. 88—95 av *Bo Enander*; i Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 1926. Bd 26, 341—349 av *E. Mummenhoff*.

4397. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 22. Politische Verhandlungen. Bd 14. Herausgegeben von *Max Hein*. (Se N:o 3074.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1927. Bd 136, s. 562—564 av *Herman v. Petersdorff*.

4398. Karolinska förbundets årsbok 1925 (tr. 1926). (Se N:o 3078.)
Rec. i Göteborgs Handels och Sjöfartstidning 1926, N:o 197 (27/8) av *K. P[etersson]*.

4399. **Feldman, J.,** Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704—1709. (Se N:o 3087.)
Rec. i Bulletin international de l'academie polonaise des sciences et des lettres. Classe de philologie, classe d'histoire et de philosophie. Année 1923 (tr. 1926), s. 32—34.

4400. **Munthe, Arn.,** Karl XII och den ryska sjömakten. D. 2. (Se N:o 2394.)
Rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 18 A (23/1) av *K. P[etersson]*.

4401. **Löfving, Stefan,** En spanare under stora ofreden. Stefan Löfvings dagbok över hans äventyr i Finland och Sverige 1710—1720. Med inledning och förklaringar av *Eirik Hornborg*. (Se N:o 3098.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Finland 1927. Årg. 12, s. 40—43 av *H. A. Karsten*; i Pedagogisk tidskr. 1927. Årg. 63, s. 17—19 av [*V.*] *V[es]sb[er]g*; i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 294 (18/12) av *K. P[etersson]*; i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 331 (5/12) av *Bengt Hildebrand*.

4402. **Lundh, Herbert,** Gustaf IV Adolf och Sveriges utrikespolitik 1801 —1804. (Se N:o 3118.)
Rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1927, N:o 190(19/8) av *Kurt Wichman.*

4403. **Barton, D. P.,** Bernadotte, prince and king 1810—1844. (Se N:o 2448.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1927, N:o 37 (8/2) av *Carl Hallendorff.*

4404. **Tingsten, Lars,** Huvuddragen av Sveriges yttre politik, krigsförberedelser m. m. från och med fredsluten 1809—1810 till mitten av juli år 1813. (Se N:o 1109.) — **Tingsten, Lars,** Huvuddragen av Sveriges krig och yttre politik augusti 1813—januari 1814. (Se N:o 1799.) — **Tingsten, Lars,** Huvuddragen av Sveriges krig och yttre politik februari—augusti 1814. (Se N:o 2463.) — **Tingsten, Lars,** Gustaf Wilhelm af Tibell. (Se N:o 1791.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1927, s. 205—212 av *Nils Forssell;* i Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1927. Bd 39, s. 366—368 av *Einar Forssberg* i den senare tidskriften är i stället för Tingsten, Gustaf Wilhelm af Tibell en rec. af *Tingsten, Lars,* Fransmännens besättande av svenska Pommern år 1812 och vissa därmed förenade förhållanden. (Se N:o 1112.)

4405. **Branting, Hjalmar,** Tal och skrifter. Del. 1. (Se N:o 3149.)
Rec. i Aftonbladet 1926, N:o 322 (25/11) av *Karl Hildebrand;* i Socialdemokraten 1926, N:o 333 (7/12) av *A. E[ngber]g;* i Dagens Nyheter 1927, N:o 125 (10/5), 128 (13/5) av *T. F[ogelqvis]t*

4406. **Hagerup-Bull, E.,** Fra 1905. Erindringer og Betragtninger. (Se N:o 3146.)
Rec. i Dagens Nyheter 1927, N:o 106 (21/4) av *J. W[ickma]n.*

4407. **Elgenstierna, Gustaf,** Den introducerade svenska adelns ättartavlor. Med tillägg och rättelser. D. 1. (Se N:o 2485.)
Rec. i Nya Dagligt Allehanda 1926, N:o 61 (4/3) av *Karl Löfström.*

4408. Svenskt biografiskt lexikon. Utg. af *Bertil Boëthius.* D. 1—6.
Rec. i Svensk tidskr. 1927. Årg. 17, s. 347—350 av *Carl Hallendorff.*

4409. **Rimbert,** Ansgars levnad. Översatt av *Gunnar Rudberg.* Med en historisk inledning av *N. Ahnlund.* (Se N:o 3167.)
Rec. i Sydsvenska Dagbladet, Snällposten 1926, N:o 287 (22/10) av *Sixten Belfrage;* i Kristendomen och vår tid 1927. Årg. 22, s. 61—62 av *Knut Helmer;* i Nya Dagligt Allehanda 1926, N:o 298 (1/11) av *Bror Olsson.*

4410. **Fersen, Axel von,** Dagbok. Utgiven av *Alma Söderhjelm.* D. 1 (Se N:o 2513). D. 2. (Se N:o 3183.)
D. 1 rec. i Aftonbladet 1926, N:o 34 (5/2) av *John Landquist;* i Socialdemokraten 1926, N:o 130, bil. (16/5) av *Lars Dalgren;*
D. 2 rec. i Dagens Nyheter 1927, N:o 99 (12/4) av *T. F[ogelqvis]t;* i Svenska Dagbladet 1927, N:o 135 (20/5) av *Lydia Wahlström.* Denna rec. framkallade ett genmäle av *Aug. F. Gyldenstolpe,* hvarpå *Lydia Wahlström* svarade. Svenska Dagbladet 1927, N:o 143 (29/5)

4411. **Holmgren, Ann Margret, f. Tersmeden,** Minnen och tidsbilder. D. 1—2. (Se N:o 3193.)
Rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 285 (8/12) av *Mia Leche-Löfgren;* i Nord. tidskr. (Letterst.) 1926. N. S. Årg. 2, s. 580—592 av *Lydia Wahlström.*

4412. **Wrangel, Thecla,** Från forna tider. Hörsagor och personliga minnen. (Se N:o 3223.)
Rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 298 (23/12) av *M[ia] L[eche-Löfgren].*

4413. **Bennedich, Carl,** Ur gamla gardets öden. (Se N:o 3236.)
Rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 223 ([27] 9) av *K. P[etersson]*; i Nya Dagligt Allehanda 1926, N:o 241 ([5] 9) av *Hans Wahlin*; i Aftonbladet 1926, N:o 237 ([1] 9) av *John Landquist*.

4414. **Ljungberg, Valdemar,** Göteborgs befästningar och garnison. (Se N:o 3244.)
Rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 218 ([21]/9) av *Sven Grauers*; i Kungl. krigsvetenskaps-akademiens tidskr. 1927, s. 165—169.

4415. **Petri, Gustaf,** Kungl. Första livgrenadjärregementets historia. D. 1. Östgötafänikorna till och med 1618. (Se N:o 3245.)
Rec. i Stockholmstidningen 1926, N:o 102 ([17]/4) av *B. Steckzén*; i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 223 ([27] 9) av *K. P[etersson]*; i Aftonbladet 1926, N:o 226 ([21] 8) av *Per Sörensson*.

4416. **Stenhammar, Waldemar,** Östgöta kavalleriregemente under frihetstiden och Gustaf III:s regering. (Se N:o 3247.)
Rec. i Kungl. krigsvetenskaps-akademiens tidskr. 1927, s. 134—138 av *Brn*.

4417. **Pipping, Rolf,** Kommentar till Erikskrönikan. (Se N:o 3262.)
Rec. i Namn och bygd 1926 (tr. 1927). Årg. 14, s. 183—187 av *Ingvar Andersson*.

4418. **Schück, H. & Warburg, K.,** Illustrerad svensk litteraturhistoria. 3:e fullständigt omarbetade uppl. utg. av *Henrik Schück*. D. 1. (Se N:o 3266.)
Rec. i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 338 ([12]/12) av *Sixten Belfrage* under titel: En vacker forskarbragd; i Socialdemokraten 1926, N:o 191, bil. ([18]/7) av *Lars Dalgren*; i Svenska Dagbladet 1927, N:o 115 ([30]/4) av *Nils Ahnlund*; i Hist. Tidskr. 1927, s. 64—65 av *O. Wieselgren*.

4419. **Almquist, Johan Axel,** Den civilla lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen. D. 1—4. (Se N:o 6140, 6975, 7447, 668 o. 1275.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1927, s. 78—88 av *Bertil Boëthius*.

4420. Vendels sockens dombok 1615—1645. Utg. av *Nils Edling*. (Se N:o 2588.)
Rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1926, N:o 60 A ([13] 3) av *K. P[etersson]*; i Upsala Nya tidning 1926, N:o 9253 ([9]/3) av *S. E. Bring*.

4421. **Heckscher, Eli F.,** Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget. (Se N:o 3280.)
Rec. i Statsvetenskaplig tidskr. 1927. Årg. 30, s. 56—60 av *E. F. K. S[ommari]n*.

4422. **Lagerroth, Fr.,** Psykologisk verklighet och juridisk fiktion vid tillämpningen av Sveriges grundlagar. (Se N:o 3285.)
Rec. i Statsvetenskaplig tidskr. 1927. Årg. 30, s. 67—73 av *Gunnar Aspelin*.

4423. **Olsson, Ragnar,** Bondeståndet under den tidigare frihetstiden. (Se N:o 3287.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1927, s. 65—66 av *G. J[acobsso]n*.

4424. Symbola litteraria. (Se N:o 3949, 4017, 4246, 4262, 4271, 4302.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1927, N:o 290 ([25] 10) av *Nils Ahnlund*.

4425. **Wrangel, Ewert,** C. W. K. Gleerup och det Gleerupska förlaget. (Se N:o 3307.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1926, N:o 198 B ([28]/8) av *A[xel] Ö[hma]n*.

4426. Hälsingborgs historia. Efter uppdrag av stadsfullmäktige i Hälsingborg utgiven av därtill utsedde kommitterade under redaktion av *L. M. Bååth*. D. 1. (Se N:o 2682.)
Rec. i [Nor.] Hist. Tidsskr. 1927. Femte Rekke. Bd 7, s. 147—150 av *Oscar Albert Johnsen*; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning, N:o 205 (³/₉) av *S. H[ansso]n*; i Hist. tidskr. 1927, s. 466—471 av *A. Schück*.

4427. **Lindqvist, Sune,** Hedeby och Birka. (Se N:o 3391.)
Rec. i Fornvännen 1927. Årg. 22, s. 250—256 av *Elis Wadstein*. Härpå kom ett svar av *Sune Lindqvist*, Fornvännen 1927. Årg. 22, s. 369—370.

4428. **Lundberg, T. B.,** Bilder och blad ur Glimåkra sockens krönikebok. D. 3. (Se N:o 3399.)
Rec. i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 240 (⁵/₉) av *Alfred Fjelner*.

4429. **Schück, Adolf,** Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling. (Se N:o 3430.)
Rec. i [Nor.] Hist. Tidsskr. 1927. Femte Rekke. Bd 7, s. 137—139 av *Edv. Bull*; i [Dan.] Hist. Tidsskr. 1927. Niende Række. Bd 5, s. 522—528 av *Hugo Matthiessen*; i Hist. Tidskr. 1927, s. 450—466 av *Nils Ahnlund*.

4430. **Tiselius, Carl A.,** Bohusläns märkligaste gårdar. Bidrag till gårdarnas och släkternas äldre historia. D. 1. (Se N:o 3448.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1926, N:o 308 (²⁰/₁₂) av *Sven Grauers*.

4431. **Beckman, Nat.,** Vår skolas historia. 1. Tiden till omkring 1800. Enligt uppdrag utarbetad. (Se N:o 3471.)
Rec. i Nya Dagligt Allehanda 1926, N:o 180 (⁶/₇) av *Hjalmar Wallgren*.

4432. **Bodman, Gösta,** Göteborgs industrihistoria i siffror 1747—1920. (Se N:o 3477.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1926, N:o 257 (⁵/₁₁) av *S. H[ansso]n*.

4433. **Carlgren, Wilh.,** De norrländska skogsindustrierna intill 1800-talets mitt. (Se N:o 3483.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1927, s. 200—205 av *Eli F. Heckscher*; härpå kom ett förtydligande i Hist. Tidskr. 1927, s. 311—312.

4434. **Erdmann, N.,** Vid hofvet och på adelsgodsen i 1700-talets Sverige. (Se N:o 3489.)
Rec. i Verdandi. Tidskr. för ungdomens målsmän o. vänner 1926. Årg. 43, s. 197—205 av *Beth Hennings*; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1926, N:o 281 (³/₁₂) av *Bengt Hildebrand*; i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 306 (¹⁰/₁₁) av *Gunnar Carlquist*.

4435. **Hallendorff, Carl,** Miljöskildringar.
Svensk tidskr. 1927, s. 54—61.
Rec. över Nils Erdmann, Vid hovet och på adelsgodsen i 1700-talets Sverige; Uno Brander, Hov och societet under Karl Johanstiden; Carl Ankarcrona, När jag ser tillbaka...; Louis De Geer, Strödda minnen från åren 1854—1924; Ann Margret Holmgren, Minnen och tidsbilder. D. 1—2.

4436. När vi gingo i Lunds katedralskola. Minnen upptecknade av gamla lärjungar. Samlade och utgivna av *Carl Sprinchorn*. (Se N:o 3521.)
Rec. i Svensk tidskr. 1927. Årg. 17, s. 147—151 av *Bengt Hildebrand*.

4437. **Hippel, Oscar,** Om den kyrkligt religiösa brytningen under adertonhundratalets andra årtionde med särskild hänsyn till nyromantiken. (Se N:o 2178.)
Rec. i Kristendomen och vår tid 1927. Årg. 22, s. 188—190 av *O. Levan*.

438. **Nordström, N. J.,** En kulturbild från 1800-talets religiösa brytningstid. (Se N:o 3587.)

Rec. i Kristendomen och vår tid 1927. Årg. 22, s. 50—52 av *Ernst Nerman.*

439. **Pehrsson, Pehr,** Majornas kyrkokrönika. (Se N:o 3591.)

Rec. i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1926, N:o 338 (12/12) av *Cl. L[indsko]g;* i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1926, N:o 276 (27/11) av *E. J[onsson].*

440. **Danielson-Kalmari, J. R.,** Finland under Gustavianska tiden. Översättning av *Hugo E. Pipping.* D. 1. 1771—86. 2. 1786—1789. (Se N:o 3610.)

Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1926, N:o 206 (7/9) av *K. P[etersso]n;* i Hufvudstadsbladet 1926, N:o 171 (30/6) av *T. H.;* i Stockholmstidningen 1927, N:o 106 (21/4), 107 (22/4) av *Birger Steckzén;* härpå kom en replik af *J. R. Danielson-Kalmari.* Stockholmstidningen 1927, N:o 119 (4/5). En slutreplik af *Birger Steckzén,* samma tidning 1927, N:o 121 (6/5).

REGISTER.

Historiska Föreningens årssammankomst den 27 april 1928.

Sammankomsten öppnades av styrelsens ordförande professor C. Hallendorff med några minnesord över de avlidna föreningsledamöterna f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt och förste arkivarien E. Naumann, varefter sekreteraren föredrog följande

Årsberättelse.

Svenska Historiska Föreningen har under sistförflutna året räknat omkring 540 årsavgiftsbetalande medlemmar inom och utom Sverige, till vilka kommit 10 postprenumeranter. Antalet ständiga ledamöter räknat från föreningens stiftande uppgår till 118 — av vilka nu 41 levande jämte 13 institutioner — och den jämlikt stadgarna av deras avgifter bildade fonden till 9 550 kronor. I styrelsens sammansättning har under året den förändring ägt rum, att f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt avlidit. Styrelsens övriga medlemmar ha varit: professor C. Hallendorff, ordförande, landshövding N. Edén, minister T. Höjer, generallöjtnant H. Wrangel, professor S. Tunberg, sekreterare, arkivrådet H. Brulin, skattmästare, professor L. Stavenow, riksarkivarie H. Almquist, professor G. Carlsson.

Föreningen har under året utgivit fyrtiosjunde årgången av sin tidskrift. Såsom bidrag till täckande av utgivningskostnaderna har föreningen åtnjutit ett statsanslag av 3 000 kronor samt dessutom från Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien erhållit ett anslag av 750 kronor.

* * *

Svenska Historiska Föreningen har under året lidit en smärtsam förlust genom tvänne framstående historieforskares, f. d. universitetsbibliotekarien C. Annerstedts och förste arkivarien E. Naumanns bortgång. De båda vetenskapsmännens betydelsefulla insatser i vårt lands odling ha i Historisk Tidskrifts spalter blivit närmare belysta. Svenska Historiska Föreningen stannar i vördnad och tacksamhet inför deras minne.

* * *

Den svenska historiska litteraturen har under år 1927 varit av något större omfattning än under närmast föregående år. Av urkunds- och källpublikationer må först nämnas: Acta et processus canonizacionis beate Birgitte (h. 3), utgivna av Collijn, Stockholms stads ämbetsbok 1419—1544, utgiven av J. A. Almquist, Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer (del 1), utgivna av Herlitz. Den akademiska disputationslitteraturen innrymmer ett flertal arbeten. Till Sveriges politiska historia höra Helanders monografi över Daniel Niklas v. Höpken, Moréns avhandling Kring 1812 års politik, Wichmans studier rörande Karl XIV Johans regering och den liberala oppositionen under 1830-talets senare hälft och Lindgrens undersökning angående det socialdemokratiska arbetarpartiets uppkomst i Sverige. På det statsrättsliga och rättshistoriska gebitet falla Hessléns framställning av det svenska kommittéväsendet intill år 1905 och Sundbergs behandling av den svenska stapelstadsrätten. Av konsthistorisk inriktning äro Åke Stavenows monografi över Carl Hårleman och Wollins över Drottningholms lustträdgård och park. Bidrag till den svenska kulturhistorien lämna Lundahls avhandling om Falbygdens by- och gårdsnamn, Ödéens studier i Smålands bebyggelsehistoria och Bromans undersökning om den svenska musikforskningen 1750—1900.

Av sammanfattande framställningar märkes en ny del av Sveriges Historia, författad av G. Wittrock och omfattande Gustav II Adolfs historia. För Sveriges äldsta och medeltida historia äro att anteckna Wesséns betydelsefulla avhandling om de nordiska folkstammarna i Beowulf samt smärre uppsatser av Bolin, Kraft, Landberg, Mikkola, Sandström, L. Weibull m. fl. Vasatidens historia representeras av en längre studie över Västerås riksdag 1527 av Sjödin. Rörande storhetstidens historia må påpekas Johannes Pauls tyska Gustaf-Adolfs-historia, Munthes avslutande tredje del av hans verk över Karl XII och den ryska sjömakten. Sörenssons framställning av förhållandet mellan kejsaren, Sverige och de nordiska allierade från Karl XII:s hemkomst från Turkiet till alliansen i Wien 1719 samt smärre uppsatser av E. Hjärne, Mellander, Schartau, Simonsson, Tingsten, Wittrock m. fl. Till Sveriges nyare historia höra Helanders, Moréns, Wichmans och Lindgrens tidigare omnämnda gradualavhandlingar och mindre studier av N. Forssell, Morén, Stavenow, Tingsten, Wichman m. fl.

På personhistoriens område må först uppmärksammas några samlings- och matrikelverk: ett par häften av Svenskt biografiskt lexikon, utgivna av B. Boëthius, en tredje del av den introducerade svenska adelns ättartavlor, utgiven av Elgenstierna, tvänne delar av Lunds universitets matrikel, utgivna av Wilner, ett nytt häfte av Uppsala universitets matrikel, utgivet av A. B. Carlsson, en andra del av Växjö stifts herdaminne, utgiven av Virdestam, samt nya häften av Sveriges apotekarhistoria, utgivna av

Schimmelpfennig och Ahlberg. Inom den övriga personhistoriska litteraturen bör erinras om Ahnlunds intressanta studie över Nils Rabenius, en ny del av Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, utgiven av Cecilia af Klercker, en andra del av Reins stora monografi över Karl Johan Adlercreutz, en andra del av Carl Gustaf Löwenhielms minnen, utgiven av Natalie Rosensvärd, Sigrid Leijonhufvuds Två människoöden, Forsstrands Den siste rikskansleren och hans döttrar samt andra gustavianska minnen, Mannströms biografi över Oskar Ekman samt omfattande släktkrönikor av Liljedahl och Isberg. För krigshistoriens vidkommande skall främst hänvisas till Tingstens studie över Gustav II Adolfs politik och krigföring i Tyskland, Munthes ovan anförda verk över Karl XII och den ryska sjömakten, Tuxens omsorgsfulla undersökning rörande Karl XII i Norge, Peter I i Danmark 1716, en första del av samlingsverket Sveriges Försvar, utgiven av Kleen och Björn, nya häften av Kungl. Fortifikationens historia, Holms översikt över Sveriges krig under 1600-talets senare hälft samt mindre uppsatser av Bj. Beckman, Tingsten, Uddgren, Wernstedt, Wittrock m. fl. Litteraturhistorien företrädes framför allt av tvänne delar av Schücks nya upplaga av Illustrerad svensk litteraturhistoria. Inom konsthistorien falla Å. Stavenows och Wollins tidigare omförmälta gradualavhandlingar, nya delar av Sveriges kyrkor. Gerda Boëthius studier i den nordiska timmerbyggnadskonsten, Hahrs undersökningar över skandinaviska adelsborgar och Personnes fortsatta forskningar i den svenska teaterns historia. På den ekonomiska historiens område märkas Lindgrens ovan anförda doktorsavhandling samt Hallendorffs minnesskrift över svenska arbetsgivareföreningen. Statsförfattnings- och rättshistorien har riktats med ett flertal arbeten, såsom en andra del av Herlitz studier över lagstiftning genom samfällda beslut av konung och riksdag, Sundbergs och Hesséns tidigare berörda dissertationer, Lagerroths framställning av indelnings- och grundskatteväsendets avveckling samt smärre uppsatser av J. E. Almquist, N. Beckman, Haralds, Schalling m. fl.

Inom den bibliografiska och arkiv- och biblioteksvetenskapliga litteraturen observera vi särskilt Historisk Tidskrifts egen historiska bibliografi för år 1927, utarbetad av Setterwall, fortsättningen av Severin Berghs betydelsefulla arbete över riksarkivets historia, utredigerad av Enblom, skildringen av Kungliga bibliotekets äldre öden av Gödel, Uppsala universitetsbiblioteks stora hyllningsskrift vid jubelfesten 1927 Symbola litteraria samt stadshistorisk revy för åren 1925—1926 av A. Schück. Den topografiska litteraturen har såsom vanligt varit jämförelsevis rik. Till en början erinras om Lundahls och Ödéens redan påpekade akademiska avhandlingar. Nya häften ha utkommit av Forsslunds stora Dalaverk, Cedergren har samlat bidrag till Vänersborgs stads historia, Edvard Bull har givit en intressant skildring av Jämtlands ställning till Sverige och Norge, av Herdins Uppsalaarbete har utkommit

en andra del och av Schnittger-Rydh har lämnats en omsorgsfull beskrivning av den utgrävda Årnäsborgen i Västergötland. Till Mora sockens historia har Pers samlat de äldsta skattelängderna ur kammararkivets handlingar, och Bergslagens hävder hava riktats genom en ny del av Noraskogs arkiv, utgiven av Holmkvist. På det kulturhistoriska området må framhävas Bromans förut nämnda doktorsavhandling, Ossbahrs publikation av mynt och medaljer, en ny del av Holms posthistoria, Suolahtis socialstatistiska undersökningar över Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen, Djurbergs medicinsk-historiska skildring från 1700-talets Stockholm, Linköpings gymnasiums historia 1627—1927 samt brödernas Selanders läsvärda kulturskildringar från Carl XV:s dagar.

Det återstår till sist att nämna ett par ord om de nyutkomna utländska arbeten — i den mån de icke redan förut blivit observerade — vilka äro av särskild betydelse för svensk historia. Den av Erichsen och Krarup utgivna danska historiska bibliografien har under år 1927 avslutats. En ny dansk rikshistoria med titeln Det danske Folks Historie har påbegynts under redaktion av Friis, Linvald och Mackeprang. Danmarks gamla landskapslagar samlas i en modern edition ombesörjd av Bröndum Nielsen. Av Diplomatarium Norvegicum har utgivits ett nytt häfte, omfattande åren 1527—1530. Det stora samlingsverket British diplomatic Instructions 1689—1789 har utökats med tvänne nya delar, avseende Danmark och Frankrike. Den bekante tyske historikern Paul Hake har i sin monografi över August den Starke på flera punkter tangerat Sveriges historia. Sverige-Norges ställning till den schlesvig-holsteinska frågan under åren 1848—1863 har i en Greifswaldsdissertation behandlats av Büscher. Slutligen bringas i erinran. att Sidney Lee's ryktbara biografi över kung Edward VII av England är av betydande intresse för nordisk historia.

Härefter föredrogs följande

Revisionsberättelse.

Historiska föreningens ekonomiska ställning framgår av nedanstående tablå:

Debet.

Saldo från 1926	12,238: 96	12,238: 96
H. M. Konungens årsavgift 1927	50: —	
483 årsavgifter för 1926 à 10 kr. . . .	4,830: —	
1 årsavgift för 1926	10: —	
Förskott på 1 årsavgift för 1928	8: 55	
2 ständiga ledamöters avgifter	300: —	
Prenumerationsavgifter genom postverket (10 abonnenter à kr. 17: 04)	170: 40	
Transport	5,368: 95	12,238: 96

Transport	5,368: 95	12,238: 96
Redovisning för år 1926 från Fritzes bokförlagsab.	876: 33	
D:o från Edgren, Åbo	37: 18	
D:o från Gröndahl, Oslo	54: —	
D:o från Gad, Köpenhamn	181: 90	
Räntor på obligationer	335: —	
» » sparkassemedel	234: 74	
Lösa argångar och äldre häften av Historisk Tidskrift	212: 20	
Återburna postavgifter	285: —	
Statsanslag för 1927	3,000: —	
Vitterhetsakademiens anslag för 1927	750: —	
Redovisning från Appelbergs boktryckeri för år 1926	92: 50	11,427: 80
Summa kronor		23,666: 76

Kredit.

Å Redaktionens konto	2,936: 60	
» Boktryckeriets »	7,180: 95	
» Distributions- och diversekonto	1,026: 24	11,143: 79
Summa utgifter		11,143: 79
Saldo till 1928:		
ständiga ledamöters fond	9,550: —	
övriga tillgångar	2,972: 97	12,522: 97
Summa kronor		23,666: 76

Behållningen är sålunda placerad

5 Svenska statens 5 % obligationer à 1.000 kr	5,000: —	
1 d:o d:o à 500 kr	500: —	
1 AB Christiernssons 6 % obligation à 1,000 kr	1,000: —	
Å sparkassa i Skandinaviska kreditab.	2,611: 48	
» » » Svenska handelsbanken	2,040: 24	
» » » Inteckningsbanken	1,371: 25	12,522: 97
Summa kronor		12,522: 97

Historiska föreningens räkenskaper för år 1927, av vilka ovanstående är ett utdrag, äro av oss undertecknade revisorer granskade och riktiga befunna. Inneliggande säkerhetshandlingar äro inventerade. Och få vi med anledning av sålunda verkställd revision tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet för 1927 års förvaltning.

Stockholm den 16 mars 1928.

Verner Söderberg. *B. Boëthius.*

I enlighet med revisorernas hemställan beviljades styrelsen ansvarsfrihet för 1924 års förvaltning. Till ledamöter i styrelsen omvaldes de förutvarande och efter f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt, som avgått med döden, professor Curt Weibull. Till revisorer valdes d:r V. Söderberg och förste arkivarien d:r B. Boëthius och till deras suppleanter lektorn d:r G. Jacobson och krigsarkivarien d:r B. Steckzén. Åt styrelsen uppdrogs att justera dagens protokoll. Generalen d:r L. Tingsten höll föredrag om »Några data rörande Gustav II Adolfs basering och krigsplaner i Tyskland 1630—1632».

Stockholm 1928. P. A. Norstedt & Söner 280164